

RIBBECK OTTÓ.
A RÓMAI KÖLTÉSZET TÖRTÉNETE.

III.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

ÚJ FOLYAM XII. KÖTET.

A RÓMAI KÖLTÉSZET TÖRTÉNETE.

IRTA

RIBBECK OTTÓ.

III.

A CSÁSZÁRKOR KÖLTÉSZETE.

BUDAPEST, 1893.

A
RÓMAI KÖLTÉSZET
TÖRTÉNETE.

IRTA

RIBBECK OTTÓ.

HARMADIK KÖTET.

A CSÁSZÁRKOR KÖLTÉSZETE.

FORDITOTTA

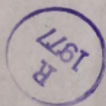
KATONA LAJOS.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

1893.

105605

HORNVÁNSZKY VIKTOR KÖNYVNYOMDÁJA.

HARMADIK KÖNYV.

A CSÁSZÁRKOR KÖLTÉSZETE.

ELSŐ FEJEZET.

TIBERIUSTÓL CLAUDIUSIG.

Az irodalom azon kimagasló alakjai, kik az augustusi korszakra fényt árasztottak, annyiban ugyan nem tekinthetők tulajdonképen a monarchia szülötteinek, hogy ifjúságuk legnagyobbbrészt még a köztársaság végső éveibe esik: de tehetségük mégis az új udvar és hozzá közel álló előkelő, magas műveltségű férfiak szellemi légkörében, az újra helyreállított belső béke nyugalmas jóllétében erősödött és fejlődött. Mind e tehetségek immár elköltöztek vala, a nélkül, hogy izmosabb utódok léptek volna nyomukba. Hirtelen esett őszi dér siettetí a múzsák berkének máris megeredt levélhullását.

Tiberius nem nyújtott művészi alkotásra való ösztönzést. Ő maga, ifjúságában más nagy urak szokása szerint, oly ifjú emberekkel vétette magát körül, a kik valaha számbavehető költökké ígérkeztek fejlődni (II. 193.), Horatiusszal is barátságban állott (Lev. I. 9.). Hét évig tartó rhodusi időzése alatt (748—755.) szorgalmasan látogatta a görög rhetorok és bölcselők tantermeit és iskolai készültségének

némely költői kísérletekben is igyekezett tanújelét adni. De kedvelt költőinek megválogatása oly izlésre vall, a mely az egészségtelen, keresett, mesterkélt és tudákos anyag felé hajló irányt többre becsüli a valódi klasszikus költészet tiszta forrásainál. Euphorion és Parthenios írói egyéniségéről s a római költészetre való hatásukról már szóltunk az előzőkben. (II. 221. s köv.) Rhianos hosszadalmas történeti költeményei bőségesen ontották a történelmi, néprajzi és mythographikus anyagot, tömve lévén családfákkal, rég feledésbe merült nevek s mindennemű ritka tudálékosság özönével. És Tiberius nem érte be azzal, hogy e három költő műveit és mellszobraikat a nyilvános könyvtárakban a klasszikusok sorába állíttatta s hogy róluk szóló számos tudós munka ajánlását szívesen fogadta: hanem saját görög költeményeiben (melyek valószínűleg epigrammok valának) szintén e kedveltjeit vette mintáiúl. Öröme telt benne, ha az asztalához meghítt tudósokat ilyenféle kihegyezett kérdésekkel, mint pl. hogy ki volt Hekuba anyja, mi volt a leányruhába bujtatott Achillesnek ez álöltezetében viselt neve, vagy mit énekeltek Odysseusnak a szirének, zavarba ejthette; s jaj volt annak, a ki alapos előkészülhetés czéljából kéz alatt megtudni igyekezett, milyen íróval foglalkozik éppen az idő szerint a császár. Különben latin verseket is írt. Massiliában Augustus egyik unokája, L. Caesar, rövid betegség után elhalt (755. augusztus havában). Tiberius, a kit csak kevéssel előbb híttak volt haza Rhodusból, kétségtelenül azon szándékkal, hogy az uralkodó kedvében járjon, e családi gyászesetet lyrai »Panaszhangok»-ban énekelte meg.

Ifjú éveiben nagy barátja volt a sűrű poharazgatásnak: czimborái a táborban a herczeg Tiberius Claudius

Nero nevét Biberius Caldius Mero-vá ferdítették el, e kedvtelésére való czélzással. Lehet, hogy ily tivornyai közben is szülemlett egy-egy azon epigrammák közül, melyeket neki tulajdonítanak. Életrajzírója ugyan e dőzsölések irodalmi termékei gyanánt nem tud egyebet fel-
említeni az élcelődő Asellius (vagy Asilius) Sabinus azon párbeszédénél, melyben a gomba meg a szalonka, s az osztriga meg a kőrigó versengnek az elsőbségért.

Az oly fejedelemről, a ki egy ilyenfajta olesó tréfát 100,000 sestertiussal (tehát valamivel több, mint 12,000 forinttal) tudott jutalmazni, alig tehető fel, hogy a neme-
sebb irodalom pártolását komolyabban a szívéen viselte. Azon már kevésbbé csodálkoznánk, ha Euphorion e bámulója csakugyan ösztöenzést, vagy legalább támogatást nyújtott volna a Priapus-versek gyűjteményének létrejöttéhez (II. 443.). Ezenkívül még azt tudjuk róla, hogy a lovagrendű jellemtelen Clutorius Priscusnak Caesar Germanicus halálára írt gyászsköltevényét jutalmazta pénzbeli ajándékkal.

Különben Tiberius rideg és zárkózott jelleme, uralkodásának sivár hivatalos színezete már magában is a műzsáknak inkább elriasztására, mint bátorítására és édesgetésére való lehetett. Költői hódolat iránt nem igen volt fogékony. Az ekkép visszautasított költők tehát a hódolat ellenkezőjében kerestek kárpótlást. Névtelen epigrammák csipkedik a zord, fukar kegyű férfiút, kit a saját édesanyja sem szerethet, szidják a rideg vaskorszakot, mely uralkodásával beállott; a hajdani tivornyázó czimbora most megveti a bort, így szólnak, mert vérre szomjúhozik; a kik csak számüzetésből (mint ő Rhodusból) kerültek haza uralkodni, azok mind (így Sulla, így Marius), vérengző zsarnokok lettek.

Tiberius ugyan egykedvűen tűrte az efféle kifakadásokat, mint a szólásszabadság elkerülhetetlen következményeit, s visszautasította a tanács azon ajánlatát, hogy ellenök pert indítson. Még Kr. u. 24-ben is megkegyelmezett C. Cominius lovagnak, egy a császár ellen intézett gúnyvers szerzőjének, miután a bűnös senatorbátyja kegyelemért könyörgött nála. Idővel azonban mind jobban elkeseredett s elrendelte, hogy a felségsértésre vonatkozó törvényes eljárásnak szabad folyást engedjenek, és Sejanusra bízta e törvények kegyetlen szigorúságú végrehajtását.

Az utóbbi szüntelen éber gyanúval fürkészett a költők leplezett kormányellenes támadásai nyomában, s a feladónak 15. év óta bevett foglalkozásnemmé vált mestersége benne mindig kész vevőre számíthatott. Az állatmese ártatlan tréfái, sőt a szomorújáték alakjainak álarca mögött is folyton felségsértést szimatolt a kormányhatalom.

A consuli méltóságot viselt *Mamercus Aemilius Scaurus*, egyike a legkitűnőbb szónokoknak, a kinek feje fölött már 32. óta lebegett a felségsértési vád, 34-ben előadatta »Atreus» című szomorújátékát. Ebben a zsarnok egy zúgolódó alattvalójának megnyugtatóására Euripidesnek azt a mondását idézteti a szerző, a mely szerint «a hatalmasok oktalanságait békén kell elviselnünk» (Phoen. 396.). E helyet Tiberiusra vonatkoztatták, s ez okozta állítólag az előkelő férfiú vesztét. A császár menyével, Livillával, folytatott bűnös viszonyával vádolták és öngyilkosságra kényszerítették. Egy másik szerzőt azért fogtak perbe, mert egy Augustus alatt már előadott »Agamemnon» című darabjának ismételt színrehozatala alkalmával, az argivok királyát szemrehányásokkal illető egyik szereplő-

jének állítólag a császárt sértő czélzásokat adott a szájába. Leplezetlenebbül törtek ki az elfojtott gyűlölet és maró gúny szavai a szabadalmat élvező oszk bohózatokban. Így pl. egy ily atellai játéknak a «Capri-szigeti bakkecskére» vonatkozó szennyes czélzása zajos tapsban részesült. Az ilyen, részben merő bohóságyszámba menő dolgok is bírnak, a mennyiben az uralkodó hangulatot jellemzik, bizonyos értékkel.

Tiberius halála után a költészet egyidőre majdnem teljesen elnémultnak látszott. Az örült Caligula pártolásban részesíté ugyan a színpadot, de főképen a zene- és tánczért rajongott s csak nagy bajjal lehetett őt attól visszatartani, hogy maga is a deszkákra ne lépjen. Az ékesszólás Galliában való műveléséről is gondoskodott olyképen, hogy Lugdunumban évenként tartandó szónoki versenyek díjazására alapítványt tett. A klasszikusokat azonban gyűlölte, mert a saját fenségén, vagy a maga alkotta nagyságokon kívül semmi mást nem akart elismerni. Így pl. abban telt a kedve, ha — a hol csak lehetett — irthatta Homeros költeményeit, s Vergilius meg Livius munkáit eltávolította a könyvtárakból. Egyéb-iránt azt állítják róla, hogy stíl dolgában elég éles megkülönböztető tehetsége és helyes ítélete volt. Claudius irodalmi hajlamai kiváltképen a történetírás és a philologia felé irányultak, de azért szorgalmas látogatója volt a szavalati előadásoknak is, saját iratait is nyilvánosan felolvastatta és a görög vígjátékot is kedvelte. Ifjú költők iránt, úgy látszik, érdekkal viseltetett.

Csillagvizsgáló költészet.

A Tiberiustól Claudius haláláig terjedő 40 év költői irodalma mennyiségre csekély, tartalmára nézve pedig részben az élettől egészen elvont természetű. A kor ama hiú törekvése, a melylyel kivált a magas állásúak, vagy a nagyratörők a jövő titkait leleplezni vágytak, a mindenrangú és rendű jövőmondóknak, u. m. a számvetőknek, csillagjósoknak, mágusoknak végzetes hatalmat játszott a kezükre. Általán véve hitre talált az a bűbajos csodatétellel kérkedő mesterség, mely a megholtak árnyainak az alvilágból való felidézésére s tőlük a jövő titkainak kikérdezésére képesnek hirdette magát; hittek mindenfelé az ólomlapokra berótt átkoknak a gyűlölt ellenfélt megrontó hatásában, — s más ilyen, a keleti álbölcselet ajándékainak tekinthető babonaságokban. Különösen az embernek születése pillanatától fogva az égi testek u. n. constellatiójában változhatatlanul kiszabott sorsa volt általános hiedelem tárgya, a melyben Tiberius is osztozott. A kor ily szelleméhez mérten a költő sem ismerhetett magasabb és sürgősebb feladatot annál, hogy a halandók szemei előtt a csillagok titokzatos útjaiba való betekintést föltárja.

A claudiusi uralkodóház hercegei közül *Claudius Caesar Germanicus*, Drusus és Antonia fia, tűnt ki tehetségeivel kiválóbb mértékben. A 739/15. év május hava 24.-én született, Kr. u. 5. óta Agrippinával, Agrippa és Júlia leányával boldog házasságban élt, s megnyerő egyénisége minden testi és lelki jelességgel bőségesen meg volt áldva. Augustus nagyrabecsülte őt, sőt úgy mondják, sokáig habozott, vajjon ne őt tegye-e trónja örökösévé; legalább rábirta Tiberiust, hogy unokaöcsését kijelölt

trónutódul fogadja örökbe (4-ben Kr. u.). Jóságos, nyájas természetével mindenütt megnyerte magának az emberek szívét, a hol csak járt-kelt, s még ellenségeit is meghódította szeretetreméltó modorával. Magas műveltséggel bírt, jeles szónok volt és latinul úgy, mint görögül egyenlő ügyességgel verselt. Reánk maradt néhány szelíd tréfájú epigrammja, melyekben ugyanazt a tárgyat egyszer latinul és másszor görögül, vagy pedig görögül kétféleképen dolgozza fel. Egyikükre ama végzetes keleti útja adott alkalmat, melyen élte utolsó évében (19. Kr. u.) hadvezéri tisztét teljesítvén, Trójába, a római nép mondai hagyomány szerinti bölcsőjéhez is ellátogatott. Hektor sirjánál állva, azzal a büszke vigasztalással biztatja az ilioni hős szellemét, hogy Priamos városa újra feltámadt s vitéz férfiak lakóhelye, míg Achilles myrmidonjai mind egy szálig elpusztultak, és hazája, Thessalia, ma Aeneas utódainak uralma alatt áll. Egy görög kettős epigramm találó rövidségében és élczes fordulatában egyúttal a szerző astronomiai jártassága is felötlík. A kutyától úzóbe vett nyúl — ez a takaros kis ötlet tárgya — üldözője elől a vízbe ugrik, de itt meg egy kutyafőka zsákmányául esik, sőt ha a levegőbe menekült volna is, úgy sem kerülte volna el a kutyát, az ég csillagai közt is lévén egy ilyen nevű. Még Augustus életében a császár egy kedvelt lovának síremlékét is saját szerzeményű verses felirattal ékesítette. Hagyatékában görög vigjátékokat találtak. Hogyan hízeltgette neki élete vége felé Ovidius, tőle, mint költőtársától esdekelve nyomorúságából való szabadulást, azt már említettük (II. 400.). Így ír róla egyebek közt (a 14. év telén): «ha neved nem szabna magasb hivatást eléd, a múzsák legnagyobb dicsősége vált volna belőled. Majd háborút viselsz, majd meg verseket költesz; a mi

másoknak munka, azt te játszva végzed, Apollóhoz hasonlóan hol az íjat feszítve, hol lantod húrjait pengetve» (Pont. lev. IV. 8., 67. s köv., Fast. I. 23. s köv.). Bármennyire hódol is azonban Ovidius a magas állású úrnak, dicséretének szavait mégis eléggé megválogatja, nem beszélvén költői leleményről, csak a külalak mesteri kezeléséről Germanicusnál, kit épp ezen jelessége tesz alkalmassá a nagyobb feladatra, melyet Aratos «Phaenomena» (Égi jelenségek) című költeménye lefordításával (talán épp azon időtájban) meg is oldott. A mint már láttuk (I. 362.), ifjú éveiben Cicero is megpróbálkozott e munkával gyakorlatképen. Rövid, kivonatos leírást Ovidius is szerkesztett, valószínűleg szintén fiatal korában, a csillagképekről. Még Lactantius is idézi e kicsiny, szintén Phaenomena című költemény végét. Az augustusi kor finom műveltségű fiának tehát, a ki előtt nagy költők csiszolták simára a költői nyelvet s a kit ugyanezek vezettek be a verselés törvényeinek ismeretébe, e munka már nem volt oly felette nehéz. A Vergiliusra emlékeztető részletek legalább határozottan kiérezhetők a költeményből. Csak úgy, mint az Aeneis költője, a kit utánoz, Germanicus sem ragaszkodik szorosan eredetijéhez, hanem annál szabadabban bánik vele, mentül előbbre halad munkájában, melyet majd összevonások, majd melegebb hangulatú kisebb hozzáttételek, egyéb mondákra való utalások, alkalmilag szkeptikus megjegyzésekkel, és itt-ott a mondattagok kölcsönös áthelyezésével is igyekezett élvezhetőbbé és érthetőbbé tenni. Sőt tárgyi változtatásokat és javításokat is engedett meg magának, melyeket Aratos tudós magyarázóiból s részben valamely javított csillagászati térképről meríthetett. Célja tehát az volt, hogy

görög eredetijének tudományos szempontból is önálló s nemzeti formába öltöztetett átdolgozását adja.

Germanicus örökbefogadó atyjának, Tiberiusnak ajánlotta művét, kevéssel ennek trónra lépte után, meglehet, a Germaniából való visszatérését követő legközelebbi időben. Bevezetésében a békét és nyugalmat magasztalja, mely az uralkodó oltalma alatt a tenger hajóit s a szárazföld gazdaemberét biztosságba ringatja, úgy, hogy immár érdemes dolog az égi jeleket tanulmányozni, a melyek után a hajósnak meg a földművesnek igazodniuk kell. Joggal szólhatott, e művét említve, «tudományos» munkássága «első zsengejéről», jóllehet ezt megelőzően már nem egy kisebb költeményt szerzett volt, minthogy ezekkel a tudományosság hellenisztikus-római követelményének nem igyekezett vala megfelelni. Egyébiránt a nem mindenütt egyenletes simaságú tanköltemény folyamán a saját egyénisége alig lép többé előtérbe, bármennyire szeretnők is helyenkint személyisége erősebb jellegét jobban kidomborodva látni. A világkorokról szóló epizódban, melyet Aratos a Szűz csillagzatához fűz, az átdolgozó ethikai hitvallása kissé nekilendül: a földről az égbe tünt igazságosság utáni sóvárgása néhány sornyi benső felfohászkodásban szólal meg (98. s köv.), de alapjában véve ez is csak állandó közhely. A tengeri viharnek és remegő áldozatainak élénk színezetű leírása (293. s köv.) talán ama szerencsétlen oceáni út emléke, mely a 16. év nyarán Germanicus hajóhadát annyira megrongálta és őt magát is szerfölött megrendítette.

Az öt bolygó pályájának leírását későbbre igéri a szerző (444. s köv.). És valóban akadnak a Phaenomena némely kézíratainak részben a végökhöz függesztve, részben a közepükbe beékelve, több rendbeli, nagyobb terje-

delmű töredékek, melyekről úgy értesülünk, hogy a szerzőnek egy másik, a «Prognostica» nem egészen hiteles czímén emlegetett tudományos költeményéből valók. E töredékek Venus, Mars, Mercur, Jupiter és Saturnus bolygók járásáról s az általuk meg az állatöv tizenkét csillagzatától okozott időváltozásokról szólnak. Az utóbbi csillagképek mythologiai járulékkal felecizomázott elsorolása után az égben lakó Augustusról való rövid megemlékezés következik (558. s köv.).

Ezen astronomiai költészet akkori divatjáról tanúskodik Sextius Paconianus négy hatméretű verse is, melyek a négy égtájról szólnak és a keresett jóhangzás példaképeiül szolgálhatnak. Szerzőjük praetor és Sejanus egyik kész eszköze volt, ennek halála után azonban őt is perbe fogták, mivel Caius Caesar Caligula ellen ármánykodott (32-ben Kr. u.). Börtönében fojtották meg, a hol Tibériusra szerzett gúnyversekkel könnyített volt némit elkeseredésén.

Germanicus mellé illő, megnyerő jelenség *Cn. Lentulus Gaetulicus*, Cn. Cornelius Lentulus Cossus fia, a ki legyőzte a gaetulokat és 26-ban Kr. u. consul volt. Sejanushoz ő is közel állott, s ennek halála után is megtartotta felsőgermániai parancsnokságát, melyet tíz éven át viselt egész erőszakos haláláig (39-ben). Csapatainak iránta való nagy szeretete és ragaszkodása Caius császár gyanúját keltette fel ellene, a melynek áldozatul kelle esnie. Nem segített tehát rajta az sem, hogy egy korábbi költeményében, mely talán a Germanicus hadjárait dicsőítette, ennek fiát is hódoló szavakkal árasztotta el, a Hercules városának magasztalt Tibur szülöttként dicsőítve őt (a mi különben nem is igaz). Még e munka csekély töredékeiben is meglegyük a kornak a csillagok iránti

élénk érdeklődése nyomát, mert a szerző a brittek északi lakóhelyeit említvén, három hexameterében észak csillagképét, a gönczöl szekerét nem mulasztja el megénekelni. Könnyűvérű természetéből folytak szerelmi dalai, melyeket Catullus, Marsus és Pedo modorában írt; e költeményeket Martialis, az ifjabb Plinius, sőt az V. századbeli Apollinaris Sidonius püspök is ismerte még, minthogy az utóbbtól tudjuk meg a költő kedvesének Caesennia nevét. Ellenben ama Gaetulicus-féle görög epigrammok, melyek az anthologia Palatinában vannak, nem származhatnak a mi consulságot viselt költőnkől, minthogy szerzőjük szegény éhenkórásznak vallja magát.

Aratos csillagászati költeménye azonban nem elégítette ki a kor azon ábrándos vágyát, mely úntalan a világ sora örök törvényeinek s az égi testektől az egyes ember sorsára gyakorolt behatásnak fölfedezésére áhított. E heves vágy, melyet a stoikusok fatalizmusa csak szított, minden társadalmi kör uralkodó szenvedelme volt, a legelőbbkelőké s az udvaré is. Maga Tiberius, teljesen hívők lévén az úgynevezett matematikusoknak, nagy érdeklődéssel kísérte alattvalói születése napjának és órájának megállapítását, hogy jellemökre és jövőjükre vonatkozó következtetéseket vonjon belőlük, s ezek alapján a gyanús egyéneket még idejekorán eltehesse láb alól.

Egészen korszerű gondolat volt tehát, a chaldaeusok fenhéjazó tudományát, mely az emberek tétovázó elhatározásainak, aggódo habozásának és reménykedésének biztos vezéresillagot ígért, egy tankölteményben mindenki számára hozzáférhetővé tenni. Úgy, a mint Lucretius régebben népét a halál félelmétől kívánta felszabadítani, azon módon az ég örök törvényei a földi élet útvesztőiben bolyongó emberiségnek ígértek szövétneket. Egy

ismeretlen, jóformán névtelen ember vállalkozott e feladatra Tiberius uralkodása alatt, egy a kéziratokban *Astronomica* czímen említett munkával ajándékozván meg kortársait. E kéziratok közül éppen a régiebbek és megbízhatóbbak elég különös módon azok, a melyek semmi felvilágosítást sem adnak a szerzőről: csak a XV. század második fele óta lép fel a későbbiekben e szerzőnek *M. Manilius* (Manlius, Mallius) neve. Ez adat azonban gyanús. Az idősb Plinius ugyanis említi, hogy a mimus-játékok mesterével, Publilius Syrus-szal ugyanegy hajón jött Itáliába az antiochiai Manilius is, a ki a rómaiakat az astrologiával megismertette. Félő tehát, hogy ez a hely az, a melyet valamely hebehurgia féltudós azon astrologiai költemény szerzőjére való elhamarkodott s már chronologiai tekintetből is visszautasítandó következtetésre használt fel.

A költemény keletkezése idejéről, szerzőjének részben homályos czélzásai nem nyújtanak semmi teljesen kétségtelennek mondható tájékoztatást. A Varus csatája minden esetre megelőzte e művet (I. 898. s köv.). A béke (I. 13.) biztatja a szerzőt (úgy, mint Germanicust) az égi jelenségekkel való foglalkozásra. Alkalmilag (IV. 764. s köv.) udvaronczi hizelgéssel arra az időre történik vonatkozás, melyet a világ későbbi ura (Tiberius) Rhodusban töltött, a mikor is e hely méltán viselte a nap házának nevét, minthogy benne lakott a világ világossága. Hogy az uralkodónak ez időre, melyet nagyon is mély árnyékban töltött, nem lehetett valami kellemes emlékeznie, arra a nagyon is megfontolni való gondolatra, úgy látszik, nem jött rá a szerző. Ha pedig ahhoz a feltevéshez folyamodunk, hogy e hizelgés a még trónra nem jutottnak szól, még bajosabb elhinnünk, hogy az valami nagyon jól

eshetett volna neki. Augustust, kivel a nagy halottak sorát bezárja, már az égben lévőnek mondja a költemény (I. 800. s köv.); a trónon Tiberius ül, ki örökbefogadó atyjának emlékét isteni tiszteletben részeltetni rendelte (IV. 934. s köv.); csak ő lehet a «Caesar», kinek a mű ajánlva van (I. 7. s köv.). Jóllehet Tiberius hivatalosan lemondott a «haza atyja» czíméről, azért költőnknek, mint ilyennek, talán mégis csak meg volt engedve, hogy e néven szólítsa dicsőítőleg, vagy e minőségben óhajtsa látni a fejedelmet (I. 925.). Alighanem a leégett Pompejus-féle színház helyreállítására történik vonatkozás az ötödik könyvben (513.), ezt pedig Kr. u. 22-ben rendelte el a császár. A szerző költeménye elején csendes aggkort kíván magának, hogy művét tisztes befejezéshez juttathassa (I. 115.): tehát még javakorbéli férfi lehetett, mikor hozzáfogott.

Lucretius módjára azzal dicsekszik, hogy újféle énekkel ébreszti fel a Helicon figyelmét, s hogy ő az első, ki égi tanait versekbe szedve közli a földiekkel. Régiebb költők közül egynek sem akar adósa lenni, egyiküktől sem kölesönöz, csak a magáét akarja zengeni, saját hajóján kívánja átszelni a hullámokat. Istenről óhajt énekelni, ki nyugalmas szellemével uralkodik a természetben, egyensúlyban tartva a végtelen világegyetemet, s az örökkévaló csillagokból kormányozza a föld teremtményeit (II. 83.). Az emberi szellemet, mint az istentől magának egyedüli lakóhelyül kiválasztottat, hivatottnak tartja az istenség megismerésére, mivel amaz ennek a része. Versei azonban nem a tömegnek szánvák, hanem csak a választottak kis számának, a mely elől nincs elzárva a tiszta ismeret: mert az is a sors határozata, hogy méltó-e valaki, vagy nem, a sors törvényeinek felismerésére (II. 149.).

«Hogyan is tehetne szert valaki az ég ismeretére más képen, mint az ég ajándékából, s hogyan lelhetné fel más az istent, mint az, a kinek az istenségben része van?» (II. 115. s köv.). (E sorokat írta Goethe a Brocken-hegy vendégkönyvébe).

Büszke bizalommal vigasztalja a csüggedőket és bátorítja a kicsinyhitűeket negyedik könyve végén (866. s köv.). Ha szemünk elől rejtve marad is a sors, szellemi szemeink előtt mégis feltárul az ég: a természetnek nincsen immár titka számunkra, felfogtuk a világrendszer alkotását, megismertük teremtetőjét, kinek magunk is egy része vagyunk, és fiaiként felhatolunk egész a csillagokig. Semmi kétség, hogy isten lakozik szivünkben, hogy lelkünk megint az égbe tér vissza, a honnan származunk. Minden ember istennek kicsinyben való mása. Csak az embernek van, az összes állatoktól eltérően, értelme, nyelve és műveltsége; ő az egyetlen teremtmény, mely fölemelt fővel áll s szemét diadalmasan emeli a csillagok felé, és isten nem rejtőzik el a kutató elől, sőt örök munkásságában eléje tárja magát, kényszerítve őt, hogy törvényeire figyeljen. Hogyan lehetne tehát tilos azt megismerni, a mit látnunk szabad? Azért, hogy kicsiny testekbe van zárva, korántsem kell erőnket kicsinylenünk: lám, mily parányi a szem csillaga, s mégis meglátja az egész égboltozatot. Ne törődjünk az anyag mennyiségével, hanem a szellem erejét mérjük, mely mindeneken győzelmet arat.

Módszeresen, lépésről lépésre haladó tanítását a szerző (II. 755. s köv.) az iskolai oktatáshoz hasonlítja, mely szintén előbb az elemi ismeretek alapos bevésésén kezdi s erről emelkedik fokozatosan felfelé. Egy másik, még szélesebb kiviteli hasonlatban (772. s köv.) a városala-

pítás előmunkálatait írja le részletesen: előbb a körfalak emelkednek a kopár dombsorok hosszában, majd az erdő irtására kerül a sor, a madarak és egyéb vadak elhagyják eddigi lakóhelyeiket, köveket fejtenek, különféle szerszámok készülnek, hogy az építkezés akadálytalanul haladhasson előre. Nehezebb tanokhoz való átmeneteknél sohasem mulasztja el a figyelem újabb és újabb felkeltését s újra meg újra lelkesedésre buzdít a fáradságra méltó munka iránt (IV. 387.). Isten az, a kit kutatsz; az égre tör tudásvágyad! Csak a ki hegyeket bír átfúrni erős akaratával, az juthat el az istenség ismeretéig. Mennyi munkát pazarlunk veszendő javakra! Egész emberi lényünket kell tehát megfeszítenünk, hogy istent magunkba felvehessük.

Jeles mintákat utánózva, mindenik könyvét lendületes hangú általános bevezetéssel kezdi a szerző; csak az ötödik maradt e részben sután. Az egész művet természetesen a feladat megjelölése, a sorsot intéző csillagokról szóló általános tanítás nyitja meg, mint a melyektől az emberek változatos életviszonyai függnék. Nagy vonásokban következik annak előadása, hogy mikép jutott fokozatosan az emberiség a mélységes titok fölfedezésére. Mercurius engedte a halandóknak az első bepillantást a csillagok útjaiba (a mivel talán Eratosthenes «Hermes» című astronomiai költeményére célezott a szerző). Kelet némely királyai érdekesültek mindenekelőtt ez ismeretre, papok jöttek a csillagok sorsintéző hatalmának nyomára, ők ismerték fel a születés órájának jelentőségét, és hosszas tapasztalásból szűrődött le végre a biztos tudomány. Mert csak munkálkodva s az élet kényszerítő nyomása alatt ébredezett lassankint, hosszú idők folyamán az emberi szellem. Kezdetben, a

mikor az őskor emberei még a nap- és évszakokat sem tudták megkülönböztetni, nem volt sem földművelés, sem hajózás. Kísérletek vezettek a legkülönbélebb találmányokra: a nyelv törvényekhez kezdett illeszkedni, gyümölcsöket kezdtek termelni, lassacskán kimerészkedtek a tenger hullámaira, idegen országokkal való kereskedelemhez fogtak, egymásután fejlődtek a béke és háború mesterségei s művészei. Megtanultak a madarak beszédére, az áldozati állatok beleire figyelni, kígyókat bűvölni, alvilági szellemeket idézni, s nem nyugodtak mindaddig, míg az égig nem hatoltak, míg ki nem fürkészték az égzengés s a villám, a hó és eső, a földrengés meg a szelek okait; végül a csillagokat is kezdték tanulmányozni s kutatták az ember sorsára való hatásukat.

Magvas szavakban kel ki a negyedik könyv bevezetése, (mely a Lucretius második könyvére emlékeztet), az emberek hiú aggodalmai és kicsinyes gondjai ellen, melyekkel éltük boldogságát épp azzal játszsza el, a mivel biztosítani akarják, az életre irányult örökös gondoskodástól nem érvén rá az életet igazán élvezni. A szerző azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy minden változhatatlan törvények szerint történik a világon («születésünk szerint halunk meg»), s hogy mindenkinek megadással kell viselnie előre kiszabott sorsát. E hitének támogatására jóval bőségebb, mint a mily szerencsés bizonyításul Rómának és kiválóbb hőseinek Aeneastól Julius Caesarig való csodálatos történetére hivatkozik, továbbá a mindennapi tapasztalat köréből vett váratlan eseményekre, s végül elég naivan még a jóslatok teljességére is. Jó és gonosz emberek az ő szemében egyaránt csupa természeti jelenségek, mert az erényre, vagy bűnre szintén születik az ember. Valamint a mérges növényeket

kerüljük s a kellemes étkeket szeretjük, úgy becsüli szerzőnk is az erényben az ég ajándékát s gyűlöli a gonosztetteket, mint kárhozatos végzetet. Ezzel legalább a kiváltságos jellemek tisztelete, tehát némi szellemi arisztokratizmus számára nyújt világnézetében helyet.

Vergilius gazdasági tankölteménye harmadik könyvének bevezetéséből kap fel egy ötletet a mi szerzőnk műve második könyvének bekezdéseül, de míg a mantuai költő néhány szűkszavú versben utasítja el magától a hétköznapi tárgyakat, ő már egész hosszú sorát lépdelteti el azon költőknek, a kiknek nyomában járni nem akar. Homeros után azok élén, kik a világ keletkezését megírták, Hesiodos következik s erre a csillagképek és a róluk való mesék meg nem nevezett leírói jönnek, a kik közt első sorban alighanem Eratosthenes Katasterismosaira kell gondolnunk. Elég csodálatos összeválogatásban, Theokritos után, ki a mezei költészet képviselője, talán Aemilius Macer, a madarak, kigyók és füvek megénekelője, legvégül pedig az alvilág leírója (Vergilius?) következik. A leleményben való szegénység, vagy pedig a bevérgzetlenség jelének tekintendő, hogy a harmadik könyv bevezetése ugyan- ezzel a közhelylyel kezdődik, csak hogy itt a mondák tömegéből és a történelemből egész sor epikus tárgy elszámálása helyettetesíti az iménti elsorolást, a melyekkel (épp úgy, mint Lucretiusnál a negyedik könyv bevezetésében) a szerző a maga tárgyának nem csupán újdonságát, hanem kiváltképen nehéz voltát állítja kiemelőleg szembe, ezzel egyszersmind előadása szárazabb hangját is igazolván: «Ékesség hiját menti a tárgy, mely csak tudományos feldolgozást követel» (v. ö. a IV. 131. s köv. is). Nem is illik, hogy szavak pompájával ragyogjon a mindenség, a mely sokkal fönségesebb, hogy sem ily

hiú diszre szorúlna (IV. 440). A görög idegen szavak használatát sem mulasztja el mentegetni, ebben is Lucretiust követvén.

Úgy, a mint a *Georgicon* első könyve a napnak, mint jósnak dicsőítésével végződik, a mi költeményünk első énekének végén az üstökösök jövendőmondó jelentőségének feltüntetése áll, mint a melyek rossz termést, döghalált és háborúságot jelentenek (I. 874. s köv.). Ehhez elég hatásosan csatlakozik a végre-valahára lecsendesült polgárháborúkra s Philippitől a Sextus Pompeius elleni harcokig terjedő végső korszakukra való emlékeztetés, azon óhaj kapcsolatában: vajha most már a viszály örökre érczbilincsre verve maradna börtönében! Így a harmadik könyv záradékában is (618. s köv.) a négy évszokról szóló csinos hely szintén Vergiliustól van mind egész menetében, mind egyes vonásai legtöbbjében kölcsönnvéve.

Bármennyire elismerendő is a szorgalom, kitartás és alakító ügyesség, a melylyel a szerző a világrendszer versekben való leírását egy ily tárgyat illetőleg még csiszolatlan nyelven érthetővé és élvezhetővé tenni igyekezett, azért a mai olvasóra nézve e tanköltemény mégis vajmi göröngyös és fáradságos olvasmány, annál is inkább, minthogy a reánk maradt szöveg helyenkint nagyon meg van rongálva. Miután a két első könyvben a világegyetem alapvető szerkezetén nagy ügygyel-bajjal átvergődtünk, a harmadikban kezdődnek szemeink előtt az emberélet titkai lassankint feltárulni, mert itt következik a csillagoktól a földiek törekvéseire és sorsára gyakorolt hatásoknak ismertetése. Ez ábrándos tanítás legalább alkalmat ad a költőnek emberi cselekvés meg viszontagságok szemléltető leírására. Mindenekelőtt a tizenkét állatövi

jegynek megfelelő tizenkét életkör megjelölését látjuk, melyek mindegyike a maga csillagzatának uralkodó hatása alatt áll, de a szomszédos csillagképek behatásának is ki van egyúttal téve. Legelső az általános sorsállás, mint a lét alapföltétele, erre a fegyveres és hadi szolgálat, a városi ügyek és személyes viszonyok, törvénykezés megszónoki jártasság, házasság és egyéb mindenféle társadalmi összeköttetés, vagyon és ennek fentartása, veszedelmek és viszontagságok, nemesség és kitüntetések, gyermekek és nevelés, jellem és rabszolgák fegyelmezése, egészségi állapot és orvoslás, végül a bárminemű emberi törekvések sikere következik.

A negyedik könyvben (122. s köv.) kezdődik az égi jeleknek az ember sorsára való hatásáról különösebben szóló tanítás. A jellemökre és hivatásukra való következtetés a legjatszibb könnyedséggel folyik az illetőknek születési csillagzatához fűződő képzetekből és mondákból. Ezek mindegyikének egy istenség van intéző hatalmúl fölébe állítva. A Kos gazdag és minden nyírás után újból növekvő gyapja a majd emelkedő, majd alább szálló reménykedés hullámozását, a nyereség és veszteség váltakozását, egyben gyapjuszövést (Minerva példája után indulva), ruhával való kereskedést, ingatag és hiú jellemet jelent. A Bika munkás földmívelők csillaga. Ha a nap a Bika jegyében áll valakinek születésekor, az ilyen az eke mellől is magas hadvezéri és államkormányzati méltóságba kerül, dicsőségre áhítozik, hallgatag, vaskos és tagbaszakadt termetű, homloka alatt Cupido lakozik, mint-hogy a Bikának Venus a kísérője. Az Ikrek (Apollo kedveltjei) alatt zenekedvelő, vidám természetű s elpusztíthatatlan fiatalos üdeségű emberek születnek, nemkülönbén csillagvizsgálók is. A Mercuriusnak alárendelt Rák

a nagykereskedők, üzérkedők, nagy nyereségre és uzsorakamatokra számító csillaga. Az Oroszlán (Juppiter és az istenek anyjának jegye) zsákmány- és harczkedvelő természetéhez képest olyan emberek születését és sorsát határozza meg, a kik a kapufélfájukat vadak bőrével és egyéb vadászati jelvényekkel szeretik díszíteni, vagy mészáros válik belőlük, a ki pecsenyehússal aggatja teli a boltját. Az ilyenek többnyire jólelkű, könnyen haragra lobbanó, de megint könnyen ki is békíthető egyének. A Szűz ajándéka a tudományokra való törekvés, megnyerő beszéd, éleselméjűség, az ő jegye alatt születettek-ből válnak a gyorsírók is; de a meglévő szép hajlamok kifejlődését sokszor bambaság akasztja meg, továbbá az ily emberek rendesen gyermektelenek. A Mérleg tanít a mértékek és súlyok ismeretére, számvetésre, törvények és jogok tudományára. Nagy jogtudósok, mint Servius Sulpicius, Cicero barátja, e jegy alatt születnek. A fulánkos Skorpió harczikedv és vérszomj nevelője, mert Mars áll az oldalán. A zsarnokok, mint Sulla, nemkülönben szilaj lelkületű vadászok, gladiatorok és vívók sorsát e jegy intézi. A kinek a Centaur (vagy Nyilas), Minerva e kedveltje jutott, abból lóidomító, vadállatok, oroszlánok, tigrisek és elefántok szelidítője válik, inai és izmai feszültek és rugalmasak, akár az íjász ívének húrja, futásban kitartó, gyors és fáradhatatlan. A Bak Vesta oltalma alatt áll. Ennek folytán az ő körébe tartoznak mindazon élet-sorok, a melyeknek a tűzzel akad dolguk: így a bányászok, érzeket feldolgozó mesteremberek és sütők. Ugyane téli csillagzat ruhaneműekkel kereskedőknek is jó üzletet ígér, de mivel az alja már a Halak jegyébe nyúlik le, egyúttal zajos ifjúságra következő jéghideg aggkort is jelent. A Vizöntő a forráslelők, vízépitészek, szökő-

kutak, tavak, csatornák tervezésében kiváló mérnökök, továbbá a naptárkészítők csillaga, az alatta születettek többnyire szelíd, adakozó természetűek, a kik sem fölösleggel nem bírnak, sem szükségét nem szenvednek, épp úgy mint a Vízöntő kannája, mely mindig egyenletesen önti tartalmát. A Halak jegyében világrajötteket a tengerre vonja ellenállhatatlan vágyuk, ezekből válnak a hajósok, csillagtudósok és földleirők; továbbá a halászok és tengeri csatákban vitézkedők. Az e csillagzat uralma alatt állók nagy családdal vannak megáldva, szeretik az élvezeteket és mozgékony, változékony természetűek.

Valamint azonban a földön a jó mellé mindig a rossz is elegyül, mint a viruló vetéseket a rozsda lepi megpusztítást okozva bennök, mint a hogyan a folyók futása is változtatja irányát, úgy a csillagképek mindenike szintén különféle alkotórészekből áll, részben túlságosan hidegekből és részben túlságosan forrókból, a melyek egyikének, vagy másikának előtérbe nyomulása szerint hatásuk hol üdvös, hol káros. Némelyek fölkeltekkor gyakorolnak kiválóbb hatást. Így például a Kos előre hajló nyaka telhetetlen, erőszakosan előre törtető természetet jelent, továbbá fölfödözési utakra való hajlamot, mint a hogyan Phrixust az ő kosa szintén messzeföldre, egész Kolchisig vitte (IV. 503. s köv.). A kinek a születése arra az időpontra esik, a mikor a Skorpio a farka hegyével feltűnik, abból városok alapítója, vagy lerombolója válik (554. s köv.). A Nyilas első fölkelte nagy hadvezérek születését jelenti, de olyanokét, a kik túlságosan sokat bíznak szerencséjükben, mint Hannibal, s végtére elbuknak (561. s köv.). Jaj annak, a ki a Halak fölkeltekor születik! Az ilyen kiállhatatlan fecsegő, besúgó, két-színű, áskálódó, eselszövő és kéjencz lesz. Tudjuk ugyanis,

hogy Venus, Typhon elől menekültében, hallá változott. (574. s köv.)

Úgy, mint a test egyes részei, melyek mindenike a tizenkét égi jegy valamelyikének oltalma alatt áll (a fej pl. a Kos, a nyak a Bika uralmának van alárendelve, stb.), azon módon az egyes országoknak is megvannak a maguk vezéreszisztagzataik, melyek az illető földterület népfajára és egész műveltségi állapotára nézve döntők. Így Italia, a földkerekség ura és bírója, a döntő és minden vizsályt eligazító Mérleg alatt áll (769. s köv.).

Az ötödik könyvben a többi csillagképeknek a tizenkét állatövi jeggyel való együttállásából származó hatások elsorolása következik. Így a Kosnak az Argo-val való együttállása hajóskapitányt és tengeri csatát jelent; az Orionnal pedig ügyes kereskedőt s olyan embert, a ki mindenkivel jó barátságban él; a Szekeressel való találkozás jeles kocsisok, circusi versenyzutók és hajtók, műlovasok születése fölött uralkodik, minő Salmoneus volt, ki elbizakodottságában annyira ment, hogy Juppiter módjára akart kocsikázni, a miért aztán «holtában tanulta meg ez istent ismerni», — vagy Bellerophon, kit Pegasus az égig emelt fel. A Bak a Halakkal társaságban könnyelmű emberek, szerelmes természetűek, úgyszintén a pásztorsípon játszani szerető juhászok jegye.

A Hyadok nyughatatlan, felforgatásra törekvő népszónokok s a Gracchusokhoz hasonló izgatók születésénél világolnak, vagy pedig nevükkal összhangzásban disznópásztorok sorsát intézik. A Kecske félénk jelleműek s minden legkisebbke zajra összerezzenők, de mindig újságra kandi természetűek csillaga, mint a hogy a kecské is legelés közben egyre kijelölt határaikon túlra törekszenek. A Bikával együttállásban a Pleiadok Bacchus

és Venus tisztelőire engednek következtetni, a kik társaságba való, élczes, de nyegle és magukat kenni-fenni szerető, piperkőcz, asszonyosan elpuhult egyének. Az Ikreknek a Nyúllal való társulásokor kengyelfutók, ügyes ökölvívók, lapda- és tömlőjátékosok, szemfényvesztők és erőművészek, továbbá kevés alvásra szoruló emberek születnek. S így tovább. E furesánál furesább kinyilatkoztatások élvezetesebb része az élet vásári zajából ügyesen kiválogatott s elég élénken, olykor jóízű enyelgéssel, máskor meg erősen kidomborodó vonásokkal ábrázolt alakok és változatos jellemek gazdag választékában áll, a melyben szívesen ellapozgat az ember, mint valami Orbis pictus-féle képeskönyvben. Mindenféle hajlamú és foglalkozású emberek tarka tömege vonul el a csillagok és égi jelek kaleidoskopszerű játékával egybefűzve szemünk előtt. Az ötödik könyvben elléptetnek előttünk az arany- és ezüstművesek, ékszerészek, nemesfém-termelők és kereskedők, mozaikrakók és mennyezetkészítők. Megismerkedünk a vadászati eszközökkel és vadászkutyákkal; az édes- és sós vízi halászzattal, a fókavadászat és tonhal-fogással, a pompás ízű halászlé készítésével, a kagylóhalászzattal és kereskedéssel. Az úszó és buvár, a lapdajátzó és csepürágó, a műlovas, kötél tánchezos és akrobata, mindenik a maga mesterségének változatos mutatványaival, szintén benn vannak e gyűjteményben. Nem marad el a madár-kitanító, kigyóbűvölő, vadállatszeli dítő, sőt az útonálló rabló sem, a kiknek vegyes társaságában ott látjuk a kengyelfutót és lovastisztet is. S mind e népség a maga életmódjában és foglalkozásában tünik az olvasó szeme elé. Milyen elevenül megkapó például a hirtelen haragúnak ábrázolása, a ki az izzó Kutya-csillagzat (Sirius) és az Oroszlán együttállásakor

jő a világra (206. s köv.)! Szakgatott szavakban kitörő indulata elébe rohan az értelmes beszédnek, felhevült lelkülete nem bírja bevárni szája mozdulatait. Minden nagyobb és komolyabb ok nélkül a leghevesb izgalomba jő, a nyelve dühöng, nem beszéd az, a miben kitör, hanem valóságos ugatás, a melynek gyakori csuklása és elharapdált üvöltései közben a fogai minduntalan beleakadnak a hangjába. Az ilyennek aztán még csak egy kis bor kell, hogy lobogó lángba borúljon.

Kiváló jókedvvel és igen elevenen vannak leírva a Cepheus (449. s köv.) meg a Vízöntő együttállása és oltalma alá helyezett halandók. Ezek mélyen elgondolkozó képpel járó, komoly tekintetű emberek. Untalan csak a régiek jeles példáinak tanulmányozásával foglalkoznak, szüntelen Cato Censorius szavait hordva szájukban: izlésük a felvont szemöldökű szigorú gyám és nagybátya alakjában tetszeleg. Az ilyenekből válnak a nagyképű paedagogusok, a kik nem tudnak állásuk komoly méltóságával eléggé betelni; avagy szomorújáték-írók lesznek, kiknek véres betűvető szerszáma csupa felforgatásban és ádáz bűntényekben dúskál, Thyestes irtóztos lakomáját, a thebaei szörnyűségeket, Medea boszúját, vagy magának Cepheusnak esetét jelenítve meg; vagy pedig elmélkedő vigjáték-szerzők, az élet jeleneteinek hű utánczói, minőkben Menander művészete remekelt; avagy végül színészek és néma-játékosok, kik a legkülönfélébb személyek jellemét tudják feltüntetni saját egyéniségökben, egymaguk el tudván játszani Trója leomlását és Priamos halálát.

Az Andromeda megszabadításáról szóló szép regére, mintegy Perseus ellenképe gyanánt, a könyörtelen porkoláb és hóhér leírása következik (minthogy efféle pribékek a felkelő Andromeda-csillagzat alatt születnek): az ilyent nem

indítja meg szerencsétlen áldozata édes anyjának irgalomért esdeklő könyörgése, nem a gyászba döntött atyáknak a szörnyű álmatlan éjszakákon át fiaik utolsó csókjáért hiába epedő sovárgása. Az ily hóhér, ki a lángoló máglyákból s a vértől ázott bárd munkája után él, szívtelen gyönyörűséggel legeltetné szemeit a sziklához lánccolt szűz halálkínjain (619. s köv.).

Habár a költő tréfálkozik a csillagképekről szóló számtalan mesén (II. 25. s köv.), a melyekből mintegy az következnek, mintha a föld alkotta volna az eget, azért képzelme megis telve van e mondavilággal, melynek folyton előkerülő élénkítő célzásában s itt-ott elég terjedelmes kitéréseiben éppen nem csekély figyelmet és elismerést szentel. E közben olykor valóban kiváló alakító és élénk előadó képességet tanusít. Valódi gyöngy e nemben az épp említett Andromeda-epizód, mely még ovidiusi előképe (Met. IV. 663. s köv.) mellett is bátran megállhat saját szerű s eredeti szépségeivel (V. 538. s köv.). Mennyi jut ezekből Euripides s más későbbi költők érdemére, azt természetesen bajos ma meghatározni. A szírhoz lánccolt ártatlan szűz megható képe oly eleven színezetű, mintha csak a festő mesteri ecsetétől lenne ellesve. E tárgy közkedveltségű voltáról különben számos pompejii falkép is tanúskodik. Hófehér nyakát szelíden hátraszegve, még halál-félelmében is megtartja szűzies báját. Ruhája redői lehullottak a válláról, karjai meztelenek, s hátán szabadon hullámszik felbontott haja. A jégmadarak panaszló vijjogással kerengnek körötte s árnyat vetnek rá lebegő szárnyaikkal. A tenger morajló áradata visszahökkenve csendesülni látszik e kép előtt, a Nereida szánalómmal emeli feléje arcát a hullámokból, a levegő is, mely enyhe fuvalommal simogatja a szikla-

falon függő gyöngéd testet, siránczó hangokat hallat többszörösen visszaverődve a szirtek között (az Euripides Echo-ja). Perseus pedig, a mint megpillantja a hajadont, megirigyli a szikla sorsát, melyen függ, s boldogoknak mondja a bilincseket, melyek tagjaira záródnak. Medusa legyőzője legyőzötten áll Andromeda láttára. El van rá tökélve, hogy feleségül veszi, még ha egy második Gorgóval kellene is érette szembeszállnia, s értekezik a leány szüleivel. Most előtör rémitő zúgással az iszonyú szörnyeteg, már-már halálra válik s alélttá dermed a zsákmányul kitett szűz, majd megindul a szárnyas hős meg az undok sárkány között a titáni küzdelem, mely Perseus diadalával és a hajadon megmentésével végződik. Mindez egymást rohamos elevenséggel követő jelenetek elragadó varázsa mintha magával sodorná költőnket is, ki szinte megfeledkezni látszik egész csodás furcsaságokkal teli tudományáról, a míg e részletnél időz.

A maga személyéről sehol sem árul el semmit, s nem tesz rá még csak a legkisebbke célzást sem. Minden sejtés származását s életsorsát illetőleg, teljesen légből kapott. Csak annyit lehet egyes leírásaiból következtetnünk, hogy a római állameszme tudatában élt s azt a magáénak is vallotta, a római életet igen jól s így közvetlen tapasztalatból ismerte, hogy a legkülönfélébb hivatások és foglalkozások, a legkülönfélébb társadalmi rétegek beható ismeretével bírt, tehát sok helyütt és körben, a mesteremberek műhelyeiben, nyilvános tereken, népies mulatóságokon, erdőn s mezőn, folyók partjain és a tenger öbleiben járt-kelt s mindenütt alapos megfigyelőként fordult meg, mindenünnen a valóság eleven színeivel ható szemléleteket gyűjtögetve magának. De tekintete egyúttal felöleli korának egész ember-lakta földterületét. Nagy, de

határozott vonásokkal körülírja a Földközi-tenger egész medenczejét, partvidékeit és szigeteit, sorra veszi a három világrész ismert népeit és városait, s minden vidék saját-szerű népjellegét, nyelvét, szokásait, termékeit s állatait néhány szűkszavú, de találón jellemző vonással tudja feltüntetni (IV. 585. s köv.).

Költeményében a kor erkölceire való alkalmi mellékes megjegyzésekkel is találkozunk helyenként. Miután egy helyütt éppen az egyes csillagok egymással való barátságos, vagy ellenséges viszonyáról szólt, a melynek aztán az alattuk született egyének egymás iránti viselkedésére is megvan a maga döntő hatása (II. 466. s köv.), ez ötletből fájdalommal sóhajt föl, mennyire ritka az igaz barátság és hűség a földön. Panaszkodik az ármány és árulás uralma miatt: a törvények ellenére, úgy mond, szabadon garázdálkodik az aljasság, s nincs elég büntetés, mely úrrá tudna lenni fölötte; békesség és egyetértés a földön épp oly kevésbé található, mint az égen (581. s köv.). A dőzsölés meg pazar fényűzés elleni szokásos korholó megjegyzések sem hiányoznak alkalmilag (IV. 404., V. 195. s köv., 276. s köv., 290. s köv., 374. s köv., 519. s köv.).

Szerzőnk is szívesen szegődik ama pythagoreus hithez, melyet Cicero a maga Scipiójának is tulajdonít az ennek álmáról szóló elbeszélésében, s a mely szerint a Tejút elköltözött nagy emberek lelkeinek a lakóhelye, s valósággal kedve látszik telni az anyagiság kötelékeiből kiszabadult e nagy szellemek, az istenek e szomszédjai elsorolásában, kezdve a trójai háború hősein s lefelé haladva egész Agrippáig (I. 758. s köv.).

Felfogása nem csupán a sors előre való meghatározottsága és a csillagoktól függése tekintetében egyezik a stoikus bölcselelkével. Már említettük a barátságról való

magas véleményét, a melyen kívül a jövődömondásban és mindenféle bűbájosságban való hite is ez iskola hívei közé engedi őt számítanunk. Ellenben a lehető legnyomatékosabban kikel (I. 483. s köv.) Demokritos azon tana ellen, a mely szerint a világegyetem atomokból keletkezett volna s megint ilyenekre fogna szétszóródni. Hogy éppen nem a Sors (Fortuna) vak szeszélye, hanem igenis egy örök törvények szerint kormányzó istenség uralkodik, azt a csillagok változatlan szabályosságú fölkeltéből és lenyugtából s örökkön egyenlő pályáikból következteti. Mindaz, a mi halandók törvényei szerint van alkotva, változást szenved. Mennyi változó viszontagságot látunk országok és népek sorsában Trója pusztulása óta! Egy-némelyikükre azóta rá sem lehet már ismerni, akkorát fordult velük a világ. Csak a világrendszer maradt azóta is ugyanaz; és ugyanilyen fog maradni örökké, mert mindörökkön ilyen is volt.

Tudása közvetetlen forrásairól különben mélységesen hallgat költőnk. Csak annyit ismer be róluk ismételten, hogy görögök, s erre vall ama görög műszavak használata is, melyeket lefordíthatatlanoknak tart. Az asztrológiai részben Eratosthenes lesz alighanem a felfelé haladó sor végén álló eredeti forrás; a Tejútról szóló részlet pedig, úgy látszik, Poseidonios nyomán van megírva.

A szerző alapos iskolai képzettséggel és kitartó szorgalommal, de csak közepes tehetséggel állott neki nagy és merev tárgyú feladata megoldásának. Lucrétius művészi nyelvezetével az övé nem mérkőzhetik. De legalább tanulmányozta e költőt és számos fordulatot és előadásbeli ékességet köszön neki, valamint mások előtt kiváltképen Virgilius- és Ovidiusnak is. A költői retorika változatos eszközeivel elég helyesen tud bánni. Ha stilusa egyen-

lőtlen, majd száraz, merev és homályos, majd meg áradózó, úgy ebben nagy része van már tárgyának is. Az astronomiai tantételek levezetésének kopár sivatagán, a hol előzőkre nem támaszkodhatva, egymagában küzd a görög műszavak lefordíthatatlanságával, természetesen csak nagy ügygyel-bajjal tud átvergődni; ugyanazok a szavak, a melyeket bizonyos fogalmak jelölésére egyszer megalkotott, vagy lefoglalt, mindúntalan újra meg újra előkerülnek, s abban a vesződésében, hogy a száraz tanítást némi költői színezettel lássa el, sokszor erőszakot tesz a nyelven és egyúttal homályba burkolja az értelmet; holott a mint az élet és az emberi lét üdén zöldelő mezeje tárul elé, búsasan kárpótolni igyekszik az olvasót a száraz helyek unalmasságáért. Hogy megmutassa, mennyire jártas a szép és velős beszéd művészetében s hogy ért a szemléltető leíráshoz, nem fukarkodik a szóval: látható gyönyörűséggel dúskál a hálásabb anyagban, hosszas körmondatokat kanyarít s néha alig tudja magát rászánni az egyszer felkapott tárgy elejtésére. A minden áron való szellemeskedés viszketegének sem igen tud olykor ellentállani, kivált bevezetési- és kitéréseiben, a hol a retoriskolák irányának hódol egy-egy nagyon is kihegyezett ötlet alakjában. Nem egy fölötte merész fordulata, vagy egybevetése, nem egy alakzata mondható sikerületlennek. Némely ódonszerűség s az adlitteratió elég gyakori használata által a költemény ünnepélyesebb hangját remélte emelhetni. A verselés mindazon helyeken, a hol a szöveg teljes épségben maradt fenn, szabályos és gondos.

Tágabb körű olvasóközönségre maga a szerző sem számított: s művét valóban nem említi egy régi író sem. Azonban a Kr. u. negyedik század közepe táján a pogány vallású sicíliai Firmicus Maternus, a csillagokba vetett

hiedelmet tárgyaló, terjedelmes, prózában írt munkája (Mathesis) első könyvében, a Manilius költeménye ötödik énekét, forrásának megnevezése nélkül, elejétől végig oly mértékben felhasználta, hogy lépten-nyomon nem csak a tartalomban, hanem a mennyire ezt a változott külalak engedi, még a kifejezésekben is feltűnő s egyes részletekig menő egyezésekre akadunk a két mű között. Firmicusnál a mi költeményünkben hiányzó astrologiai részletek is ki vannak dolgozva. Mert a költemény előttünk levő alakjában semmikép sem tekinthető befejezettnek. Tulajdonképeni záradék nélkül, töredékesen végződik, és nagyobb számú felkelő csillagzaton kívül hiányzik az egy helyütt (V. 28) kilátásba helyezett további fejezet a lenyugvó csillagképek hatásáról, nemkülönben az ismételten (II. 965., v. ö. III. 156. s köv. és 587. s köv.) ígért tanítás a bolygók hatóerejéről. Hogy azonban Firmicus a meglévő ötön kívül még egy hatodik könyvét is használta-e a költeménynek, az nem bizonyítható be. Ki tudja, vajjon befejezte-e a költő nagyszabására tervezett fárasztó munkáját, s nem gátolta-e őt meg ebben halála, vagy a feladat nehézségébe való beleunása, vagy bármi más ok? Ha munkája évek hosszabb során át húzódott el, e körülmény eléggé megmagyarázza a költeménynek egykorú viszonyokra való célzásai és a haladó idő változott jelenségei között mutatkozó eltéréseket is.

Mese-költészet.

Míg az épp ismertetett mennyei kinyilatkoztatások a társadalom legfelsőbb köreinek és a szellemi aristokrátiának valának szánva, addig az alsóbb néposztályok számára, miután a dráma terén kiapadt az alkotótehetség, a gya-

korlati és népies életbölesség egy szerényebb forrása csörgedezett üdítőn a *mesében*, mely csak e korban járul önálló műfajként a római költészet kincstárához.

Ősidők óta gyülemlett a görögöknél nemzedékről nemzedékre szálló örökség gyanánt a népies apró elbeszélések bizonyos állománya, melyek a világ folyásából és a mindennapi élet viszonyaiból merített valamely tapasztalatnak elmés kifejezést adva, egyúttal tanulságot is nyújtanak. Alapjukul általán rideg életvalóság szolgál, mert elég gyakran vajmi szomorú tapasztalatok gyümölcsei, de elévülhetetlen értékűvé teszi őket a bennök élesen kidomborodó s általán érthető alakba öntött igazság. A személyt sértő fulánktól megfosztja őket a szereplők álarcza. Hisz nem is emberek, hanem szelíd meg vad állatok, fák és egyéb természeti tárgyak lépnek fel bennök beszélve és cselekedve. Emberi hajlamokat és gondolkodás- meg érzésmódot csak annyiban tulajdonít a szereplőknek a példázat, a mennyiben ilyenek jelképes ábrázolóivá teszi a másforma lényeket. De a mit tesznek és szenvednek s a mit mondanak, annak különben saját lényükhöz és létük feltételeihez kell szorosan alkalmazkodnia, mert a való élet megfigyelésének mindenütt a helyeset eltaláló élességében és a faj élethű jellemzésében gyökerezik az elbeszélés valószínűsége, mely a műfaj alaptörvénye. A felléptetett alakok őseredeti természetes egyszerűségéhez mérten beszédüknek is egyszerűnek és a mindennapi élet társalgási nyelvén folyónak kell lennie: minden szóno kiasság és színpompa ki van zárva még az elbeszélés hangjából is, mely éppen cziczomátlanságával felel meg a közérthetőség és hihetőség követelményének. Az óvatos és bohókás álöltözetet főleg az fogja czélszerűen választani, a ki alárendelt, vagy fölötte kényes és könnyen

veszedelmessé válható helyzetében nálánál hatalmasabbnak akar valami tanítást, vagy a magával egysorsúaknak valamely intést adni, a miért is a mese alkotója- és első nagy mestereként a hagyomány a püpos Aisopos rab-szolgát állítja elénk, a kinek nevét az egész műfaj is viseli. Maga e műfaj különben, alkalmilag, pl. Hesiodos-, Archilochos- és másoknál verses alakba öltöztetve is, régtől fogva járatos és kiváltképen a vígjáték, még pedig úgy az Epicharmos-féle dór, mint az aristophanesi attikai komédiában szerepel, a népies életbölcesség általán elismert közkinccseként. Kallimachos is beleszótt jambusaiba itt-ott egy-egy állatmesét (Fr. 87.), csakúgy, mint a hogy a lydiai beszélykét (αἶνος: Fr. 93., v. ö. Phaedr. III. 17.) és a jeles férfiak, mint Solon, Thales életéből vett adomákat is felhasználta előadása élénkítésére. De csak abban a korban, a melybe az irodalomtörténeti és régiségtani gyűjtőmunkásság ébredése esik, szerkesztette egybe a phaleroni Demetrios, Theophrastos tanítványa, az aisoposi meséknek egy prózában írt gyűjteményét. E szorosabb értelemben vett mesékkal, a melyeknek hol az elején, hol a végén van kimondva a bennök feltüntetett és gnomikus velősséggel fogalmazott tapasztalati igazság, e műfajjal a legközelebbi rokonoknak tekinthetők ama nagyszámú történetkéik, melyek csupán valamely okosságáról híres ember, gyakran maga Aisopos egyik-másik élczes mondása szülő-okát, vagy alkalmát adták elő egész röviden. Ezekhez járul még az oly adomák és tréfás meg pajkos elbeszélések tarka tömege, minőket ezrével terem főkép a jókedvükben túlsapongó társaságok dévaj légköre s a változatos, pezsgő és fesztelenebb nagyvárosi élet vására, s a melyeknek többnyire sikamlós, sőt trágár, leginkább nemi dolgokra célzó, de lehetőleg mindig csípős és elmés

a tartalma. Kiváltképen Miletos, Sybaris és Athen valának e nemben termékenyek: az első kettő különösen az utóbb említett színezetű termékek klasszikus hazája. A ki kellemes társalgónak akart tartatni, nem lehetett el jókora tömeg efféle holmi fejbentartása nélkül; voltak is e célra szolgáló kézi gyűjtemények, a minőkből például az élősdilakoma-lesők, mielőtt valahová ebédre mentek, mindig tele szokták szedni egy-egy alkalomra a begyöket. Egy jókora terjedelmű kötetnyi ilyen «miletosi elbeszélés»-t, csupa fölötté sikamlós szerelmi történetet tartalmazó, prózában írt gyűjteménynyel valami Aristides akkora sikert ért el, hogy L. Cornelius Sisenna, 676/78-ban praetor és a marsusok elleni háború egy igen eleven színezetű történetének szerzője, nyilván kitetsző élvezettel fordította le e gyűjteményt, épp oly kedvelt, mint a mily bőséges mulattató anyagot nyújtva benne (legalább 13 könyvben) a magával egyrangú és ízlésű közönségnek. A parthusok Crassus táborában, 701/53-ban kivívott győzelmük után, számos példányát találták e munkának az elesett római tisztek podgyászában.

Alkalomszerűen beszőve, egyes római költők műveiben is találkozunk már régtől fogva állatmesékkal, és e népnek a gyakorlati életbölcesség iránt erősen kifejlett hajlama mellett kétségtelen, hogy az ilyféle kísérletek tetőzésre is találtak. Említettük, hogy Ennius a maga szatiráit csakúgy, mint később Lucilius és Horatius a maguk csevegéseit ~~ilyen~~ példázatokkal fűszerezték; s hogy mennyire népszerű volt e műfaj Rómában, azt egyebek közt az is tanúsítja, hogy egyes aisoposi mesék, pl. a menyétek és egerek hadjárata (Phaedr. IV. 6., 2.), csapszékek falaira festett képekben is előkerülnek.

Ilyetén előzmények után s az említett forrásokból merítve,

Augustus egy szabadon bocsátott rabszolgája, *Phaedrus*, tett elsőül azzal kísérletet, hogy a római költészetet saját feldolgozása, még pedig versekben írt mesegyűjteménnyel gazdagítsa. Idegen származású volt: azzal dicsekszik (III. Prol. 17. s köv. és 51. s köv.), hogy a pieriai hegyek vidékén, ősidők óta a múzsáknak szentelt helyen, látta meg a napvilágot. Rabszolga gyermekeként makedoniai hazájából Rómába, a császár házi cselédsége közé került s itt magasabb iskolai kiképzésben részesült. Csak Tiberius alatt lépett egyelőre csupán két könyvvel a nyilvánosság elé: mindegyiküket egy prologus nyitja meg s az egészhez egy epilogus járul, de mai terjedelmökben e könyvek nem lehetnek teljesek, minthogy (I. Prol. 6.) beszélő fák szerepeltetését is igéri ugyan a szerző, a nélkül, hogy ilyenekkel a gyűjtemény előttünk lévő részeiben találkoznánk. Az Aisopos költötte anyagot, úgy mond, hatos jambusok művészi köntösébe kívánja feldolgozni: bevallott célja, hogy derítő és mulattató olvasmányban egyúttal némely oktató intéssel szolgáljon az életre vonatkozólag. Műve becsét kicsinyítő szerénységgel alkalmilag «dajkamésék»-nek nevezi (*nenias*: III. Prol. 10.; IV. 2., 3.) példázatait, de kiemeli, hogy több rejlik bennök, mint tán első tekintetre gondolni lehetne. Nagyon is tudatában volt az aisoposi mesék szatirikus fulánkjának, s a mit később egy helyütt (III. Prol. 33. s köv.) a phrygiai rabszolgának tulajdonít, hogy t. i. ez azért választotta a példabeszéd ez alakját, mivel függő helyzetében nyiltan nem szólhatott, de mégis könnyíteni akart a lelkére nehezedeő keserűségen, ugyanazt az indítóokot a római szabadosban is hajlandók voltak feltételezni kortársai. A hatalmas Sejanus, akár mert egyik-másik mesétől találva érezte magát, akár pedig azért, hogy mások vádaskodásaira

hallgatott, pörbe fogta a védtelent, kinek vesztére a tanúvallomás és a bírói rosszakarat is összeesküdt, s oly büntetésre (nem tudjuk fogságra, vagy száműzetésre-e) ítélték, mely egy időre nagyon elkésérítette a szegényt. Azon gyanakvó, áskálódó és üldözéssel teli időkben, a melyek egyúttal a szatirairónak is bőven ontották a feldolgozni való anyagot, vajmi könnyű vala oly történetkéeknek, a melyek főértéke éppen vonatkoztatóságukban állott, élő személyekre való szándékos célzásokat tulajdonítani, vagy politikai oldalvágásokat szimatolni bennök: hisz csakugyan tükröt tartottak a kor elé, a melyben nem egy közpályán szereplő egyén könnyen magára ismerhetett. Az ártatlan bárány, mely a farkas légből kapott vádai-nak áldozatává lesz (I. 1.); a sólymot királyukká választó galambok (31.); az oroszlán, a mint a magánál gyengébbekkel a közösen szerzett prédán osztozik (5.); a velőtlen álarczot kigúnyoló róka (7.), az előkelő állásba jutott üresfejúek e sikerült szatirája; a majomnak a farkas meg a róka perét eldöntő ítélete (10.); a vendégjoggal oly galádul visszaélő terhes szuka (19.) stb. csupa éles célzásnak minősíthetők. Az oktalan békák meséjében pedig, a melyek erőnek erejével királyt akartak maguk fölébe s e kívánságukért a kígyó gyilkos fogai közt lakoltak (2.), a politikai célzat már e példázatnak valamikor Pisistratusra történt vonatkoztatásában is elég gyaníthatóvá volt téve. A békáknak a napisten szándékolt házasságával szemben nyilvánított aggodalmát, hogy mi lesz velök, ha ilyenformán a nap, a mely már így is felszárítja az összes pocsolyákat, még magához hasonló természetű gyermekektől segítve fogja e rájuk végzetes munkáját folytatni (6.) újabban némelyek elég önkényesen Sejanusnak Liviával, Tiberius menyével való házasságára vonatkoztatták. Lehet-

séges különben, sőt valószínű is, hogy a legkirívóbb czélzásokat már annak idején törülte a hivatalos könyvbírálat.

Egyébiránt már mindjárt az első könyv sem szorítkozik szigorúan az állatmese szűkebb határai közé, a másodikhoz írt előszóban (9. v.) pedig a szerző határozottan kikéri magának azon engedelmet, hogy a sajátjából is tegyen egyet-mást gyűjteményéhez. Közben-közben afféle dévaj elbeszélések is kerülnek elé, minők a sybarisiak lehetnek: ilyenek a királytól leleplezett kuruzsló varga (I. 14.); a gyermekágyas asszony, a ki sehogy sem akar ágyba feküdni (I. 18.); a két versengő asszony, a kik közös szeretőjüket egészen megkopaszítják, az ifjabb az ősz, az öregebb meg a fekete hajaszálait tépve ki a szerencsétlennek (II. 2.). A jelenből vett s valóban megtörtént esemény gyanánt jelöli meg maga a szerző a tolakodó szolgálatkészségű kapaszkodónak (*ardelio*) Tiberiustól, ennek misenumi villájában esett visszautasítását (II. 5.), a mely epigrammatikus élű korjellemező kép jóval részletesebben van kiszínezve, mint a többinek legnagyobb része. E darab czíme arra vall egyúttal, hogy a teljes épségű gyűjteményben egy másik, szintén Tiberiust szerepeltető történet állott közvetlenül előtte.

Első gyűjteményének kedvezőtlen sorsa még sem szegte a szerzőnek kedvét annyira, hogy műve folytatásáról lemondott volna, csakhogy most pártfogók után nézett, a kiket azonban csak a szabadosok rendjében sikerült fellelnie. Harmadik könyvét valami Eutychusnak, egy sokoldalúan elfoglalt, nagy befolyású, de irodalmi dolgok iránt közömbös üzletembernek ajánlotta. Némelyek a hasonnevű ismeretes circusi kocsiversenyzőt s Caligula kegyencét vélték ez Eutychusban gyaníthatni, a mihez képest

a könyv ajánlása a Kr. u. 40. év körül esnék; e feltevés azonban semmivel sem igazolható. Neki panaszolja el Phaedrus elszenvedett méltatlan üldöztetését s erősen fogadkozik, hogy esze ágában sincs élő embereket megtámadni, csak az emberi jellemeket általában s az életet úgy, a mint ismeri, szándéka ábrázolni (III. Prol. 41. s köv.). Epilogusában aztán még esdeklőbb hangon kéri pártfogója szánalmát és gyors segítségét, hogy legalább még némi csekély ideig élvezhesse e jótéteményt, mielőtt az aggkor tehetetlensége őt egészen megtöri. Ám győződjék meg Eutyclus az ő ártatlanságáról s így mentse fel őt aztán lelkiismeretbeli kötelessége szerint. Ellen-ségekre czéloz, a kiknek elbizakodott önkénye őt üldözi és elnyomja, de nem meri őket megnevezni, hanem az időre bizza, hogy áskálódásaik napfényre kerüljenek (31. s köv. és 63. v.). A költő czéhbeli pályatársai is agyarkodnak rá, kenyéririgységből, úgy hiszi, jóllehet állítása szerint (21. v.) tőle minden vagyonszerzési czélzat távol áll, mert egyedül csak a dicsőségre törekszik, a melyet azonban öntudatosan követel is a maga számára. E törekvésére magát, a görögök közeli szomszédjaként, jogosultabbnak véli a phrygiai Aesopusnál, a skytha Anacharsis-, sőt a thrák Linus- és Orpheusnál is (51. és köv. v.). Mikor e harmadik könyvét írta, már az öregkor küszöbén állott. Kétségtelen, hogy e könyv első példázata a kiürült boros kancsó finom illatáról, mely egykori nemes falernumi tartalmának emléke, a költőre magára vonatkozik, a mint ezt mélabús hasonlatához fűzött ama megjegyzésével, hogy a mint őt ismeri, az tudni fogja, mire czéloz, maga is elég világosan elárulja. De azért ne higgyük, hogy a kancsó csakugyan egészen ki volt már ürítve: inkább még nőttön nőtt az anyag az író keze alatt.

Igy aztán iránta érdeklődő egyik olvasójának, valami Particulo nevezetűnek ajánlotta negyedik, bizonyos Philetusnak pedig ötödik könyvét. E jó emberek teljesen ismeretlenek, habár az elsón teljesedésbe ment a költő neki tett azon ígérete, hogy neve, a míg csak a római irodalmat becsülni fogják, életben marad (IV. Epil. 6. s köv.). Mire az ötödik könyvet befejezte, csakugyan elaggott a költő s érezte, hogy ereje mindinkább elhagyja: legutolsó meséje (10.) egy valamikor derék vadászkutyáról szól, a melynek vénségében egészen elkorhadnak a fogai, s így sóhajt föl e példázat végén: «hogy ezt minő czélzattal írtam, jól tudod, Philetus».

A mint munkájában előre haladt, mind jobban a maga lábára állott a költő. Habár kezdetben beérte azzal, hogy az Aisopos nyújtotta anyagot egyszerűen versekbe szedje (I. Prol. 1.), s csak itt-ott engedett meg magának változatosság kedvéért egy-egy kis közbeszúrást (II. Prol. 9.), azért a második könyv epilógusában (12. v.) mégis már a művészi feltalálás érdemét is követeli magának meséiben. A harmadik könyv prologusában pedig már azzal dicsekszik (38. s köv. v.), hogy többet költött, mint a mennyit elődje hátrahagyott; a negyedik könyv ajánlásában meg (12. s köv. v.) azt vallja, hogy csak kevés mesét kölcsönzött Aisopostól, a nagyobb részét a magáéból tette hozzá gyűjteményéhez, csupán az elbeszélés modorában utánozva előzőjét (v. ö. III. Prol. 29.). Ily értelemben veendő az is, mikor egy más helyütt rosszakaratú bírálójának, a ki műve jobb részét Aisoposnak, gyengébb felét meg neki magának tulajdonítja, azzal vág vissza, hogy az egésznek, t. i. a műfajnak feltalálása amannak érdeme, ő csak az adott keret kitöltését vállalta magára (IV. 22.). Végül az ötödik könyv prolo-

gusában már úgy nyilatkozik, hogy Aesopus nevét csak a művének vele szerzendő nagyobb tekintély kedvéért használja, mintegy czégérül, úgy, mint némely művészek tesznek, a kik azért hozzák saját munkáikat egy Praxiteles, Myron, Zeuxis neve alatt forgalomba, hogy annál drágábban adhassák el.

Különben keserű tapasztalatai megtaníthatták szerzőnket arra, mily igaz Ennius ama mondása, melyet még az iskolában olvasott, hogy t. i. a közrendű ember pórul jár, ha nyílt beszédre meri feltátani a száját. Harmadik könyve végszavában ígérte, hogy ezentúl mindig eszében fogja e mondást tartani. S valóban, e könyv meséinek különben is a szokott szám fele alatt maradó összegéből egy sem tartalmaz olyasmit, a mi bárminő politikai célzatra lenne magyarázható, némelyek közülök éppenséggel gyermekes ártatlanságok. A sovány farkast láncztól lehorzolt nyakával a szabadság becsére emlékeztető kutya képénél (III. 7.), lehet, hogy a saját sorsára is gondolt a költő. Itt-ott irodalmi ellenfeleivel bajlódik. A dolgozó méhek és a herék vitájáról szóló meséhez, melyben a darázs dönti el a vitás kérdést (13.), zárszót függesztett a költő, kijelentvén, hogy e mesét csak azért mondta el, mivel az ő heréi vonakodtak a nekik megajánlott próbatételre kiállani (v. ö. IV. Prol. 17.). Itt bizonyára oly plagiatorokra czéloz, kik az ő műveivel a magukéi gyanánt kérkedtek s a bizonyítás elől gyáván kitértek. Azoknak, ~~a~~ kik őt nem értik, szól a szeméten drágagyöngyöt találó, de a kincsnek hasznát venni nem tudó tyúk meséje (12.).

Egyik bírálójának, a ki költőnkkel szemben a tőle művelt műfaj jelentéktelenségét ócsárolta, be akarta bizonyítani, hogy ha éppen akarná, megtanult és tudna ő

kothurnusban is járni (IV. 7.): e czélra tíz versnyi részletet közöl Euripides és Ennius után szabadon egy Medea-prologus elejéből, s a szörszálhasogató műbírálót, ki a néhai jó öreg Valerius Cato tekintélyét meri magának tulajdonítani, egyben tudatlanságára figyelmezteti, rámutatván arra a történelmi baklövésre, mely az idézett klasszikus sorokban is fellelhető, mivel a Minos tengeri uralma és hajóhada időrend szerint jóval régiebb volt az Argo hajónál. Ezért azzal a tanácscsal szolgál a nagyképűnek, hogy inkább hagyjon fel egészen az irodalmi foglalkozással. Lehet, hogy az ily élesen letorkolt ellenfél maga is szomorújátékiró volt. Éppenséggel a fiatal P. Pomponius Secundusra (ki 44-ben volt consul) is gondolhatnánk ez író kilétét gyanitgató feltevésnéppen. A következő mese (8.), mely a vasráspolyt megrágó kígyóról szól, szintén oly bírálókra vonatkozik, a kik olykor mégis emberükre akadnak. Nem lehetetlen, hogy a Herculesről szóló mythos, mely szerint az Olympra felkerült félisten az őt fogadó istenek mindenikét üdvözli, csak Plutostól fordul el (IV. 12.), szintén személyes czélzást rejtett magában (v. ö. III. Prol. 21.). Legalább az kétségtelen, hogy az ennek az istenségnek hatalma alatt álló földi javak iránt más alkalommal is kifejezett ellenszenvvel viseltetett a költő, a miről a kincset őrző sárkány (IV. 21.) említése ötletéből a fősvények ellen forduló, kivételesen szatirikus élű intelmi beszéde is tanúsodik.

Azokat, a kik elbeszéléseinek nagyon is rövid voltát vetették a szemére, egy a hitről és hitetlenségről szóló értekezés-félével (III. 10.) igyekezett kibékíteni. Ennek magvaul egy epikai részletességgel és terjedelemben előadott bűnet eset szolgál, mely számos változatban és fordulattal tette

meg szokásos útját, míg eldöntésre került. Phaedrus a tragikus esetnek azzal ad korszerűbb érdeket, hogy mint saját élményét mondja el, s a féltékeny férjétől vádolt ártatlan nő esetét a római centumviralis törvényszék elé viteti s nem csekélyebb személylyel, mint magával a böles Augustusszal dönteti el.

A rövidséget, melyet ismételten (II. Prol. 12., IV. Epil. 5. s köv.) művészete egyik főérdemeül kíván tekintetni, lassankint előrehaladtában mindinkább csakis az egyszerű s tulajdonképeni mesében és apophthegmában érvényesíti. A szorosabb értelemben vett példázat ne terjedjen többre a megértéséhez okvetetlenül szükséges dolgok néhány szüksézáú sorban való előadásánál, mert mentúl takarékosabban bának itt az író a beszéddel, annál nagyobb és találóbb lesz a hatása. Éppen a rövidség okozta nagyobb fokú figyelem és elmélkedés felkeltésében áll e műfaj sajátzerú varázsa (v. ö. III. Prol. 1. s köv.). Olyféle történetkéek, minő a vajudó hegyről szóló, mely egeret szül (IV. 24.), vagy a fésűt találó kopasz ember esete (V. 6.), néhány sorban elmondhatók. Elmés mondások és válaszok pedig, minő a Sokratesei, ki a háza szűk voltát igazolja (III. 9.), vagy a herélté (11.), a meggondolatlan hetykét letorkoló Aesopusé (19.), továbbá ugyancsak a phrygiai meseköltő válasza a hajón vele utazók évődésére (IV. 18.), vagy a róka mondása a savanyú szőlőről (IV. 3.), s más efféléek már éppenséggel elvesztenék minden savuk s borsukat, ha szélesre lennének ellapítva. Ellenben pl. már a kutyák Zeushoz küldött követsége s a megalázó elintézés, melyben ügyök részesül (IV. 19.), szinte készítette a költőt, hogy az esetben rejlő mulattató elemet lehetőleg részletes kiszínezéssel tüntesse fel: mint-ha csak saját kora valamely diplomaciai felsülése lebe-

gett volna szemei előtt s ezt akarta volna látható kedvteléssel nevetségessé tenni. Mentül nagyobb tért foglalnak ugyanis az emberi életből merített elbeszélések a többiek sorában, mint a melyek a kiszínezettebb ábrázolást nem csak megtűrik, de meg is követelik, annál szívesebben engedi szabad gyeplore kényelmes részletességgel elbeszélő hangját a költő, s egészen helyesen tesz, mikor így cselekszik. A görög életrajzíróktól fentartott, hagyomány útján nemzedékről nemzedékre szálló irodalomtörténeti adomák sorából Simonides két élményét kapja ki (IV. 23. és 26.), hogy a költői lángelme elévülhetetlen dicsőségét s az istenek fölötté őrködő kiváló oltalmát tüntesse fel bennök. Szépen és élethűen van leírva, hogyan hódolnak a jellemtelen athéniek új uroknak, a phaleroni Demetriusnak, s ugyanitt Menander piperkőcz alakja (V. 1.). Kiváló kedvteléssel és közvetlen szemléletre valló elevenséggel van kiszínezve két római színházi történet, az egyik a malacz visítását kitünően utánzó bohóczról (V. 5.), a másik meg az Augustus korában élt s hiúságáról híres Princeps nevű fuvolajátszóról (V. 7.), a kinek saját leányától készítettett sírfelirata, úgy látszik, reánk maradt. Pusztá értelmi feladatnak tekinthető ama csodálatos végrendeleti pótlék, melynek megfejtésével Aesopus a maga éleselméjűségét igazolja (IV. 5.).

E máris gazdag gyűjteményhez azonban még egy nem éppen jelentéktelen függelék is járul. A tizenötödik század közepe táján ugyanis Perotti Miklós egy kéziratban fennmaradt, Phaedrus-féle meséket tartalmazó anthológiába a nagy számú ismert meséken kívül még 32, egybeült fel nem lelhető darabot vett fel, a melyek úgy szellemük, mint stíljök és verselési modoruk tekintetében bátran megállhatnak a többiek mellett. Minthogy pedig egy

Theodosius korabeli megbízható tanú, Avianus, a ki aesopusi meséknek elegiai distichonokba való átöltöztetésében fáradozott, a maga idejében nem ismert többet öt phaedrusi könyvnél, az a feltevés a legvalóbbszínű, hogy ama Perotti-féle pótlék a hajdan teljesebb és mai alakjában már hézagossá vált gyűjteményből került elő, még pedig főkép annak második és ötödik könyvéből. Egyébiránt, vajjon ez utólag felfödözött darabok csakugyan valamennyien egy szerzőtől s még hozzá mind Phaedrustól valók-e, azt nem lehet kétségtelenül bebizonyítanunk. Egy s más inkább e feltevés ellen vall bennök, mint mellette. Így pl. abban a vajmi gyöngye tréfában, a mely szegénynek mondja a görög nyelvet azért, mert e nyelven a hód nevére nincsen más szó a Dioskurok egyikének nevénel, alig ismerünk rá ugyanarra a szerzőre, a ki egyebütt nagyra van a görögökkel való rokonságával s igen sokra becsüli a görög irodalmat (Pótl. 28., 2. s köv.).

Az állatmesék közül, melyek e pótlék kisebb részét teszik, némelyeknek szatirikus éle és czélzata van, mások meg az állatéletről ellesett egyes jellemvonásokat tüntetnek föl: hogyan fogja a medve a rákot (20.), hogyan menekül a hód a vadász elől (28.). Sajátságos a pillangónak a lélekvándorlásról szóló keserű elmélkedése (29.). Az embernek Prometheustól való teremtetése némely részletét, egy s más rendellenességet az ember alkotásában már Aisopos is megkísérlette egy-egy tréfás mythosszal magyarázni (IV. 15. s köv.). Ugyanebből a fajtából a Függelék (4.) is nyújt egy csinos példát, a mely elmondja, hogyan keletkezett az alkotó mester távollétében művébe belekontárkodó inasa elbizakodottságából a hazugság torzszülötte. Egy dévaj mese arról szól, hogyan teljesítette

Mercurius két asszony kivánságát, kik nem látták őt maguknál szívesen (3). A darabok túlnyomó többsége azonban a való emberi élet mezején játszik, köztük néhánynak Aesopus, vagy Sokrates egy-egy elmés, vagy böles mondása a tárgya, némelyek meg részben elég nyers tréfákat és bohóságokat tartalmaznak, ilyen a többi közt egy római tábori tréfa Pompejus korából (8.). Akár a Decameronében is benn lehetne a számárról szóló mulatságos történet, a mely a szegényebb lánykérőnek váratlanul éppjőkor, a válságos órában hoz menyasszonyt (14.). Végül a híres özvegy esete, ki férje sirboltjában gyászol és kesereg, s e közben a temetőben őrt álló katona karjai közé veti magát hamar megvigasztalt bánatában (13.). Látjuk e példákon is, mint fejlődött ki az egyszerű példázat kicsinyke magjából a novella.

Phaedrus meséi közül számosat egybe lehet vetnünk oly görög nyelvű változatával, a mely tanulságos módon világítja meg szerzőnknek forrásaihoz való viszonyát. Már Lessing is megmutatta egy-két csattanós példán, hogy olykor bizony a római költő éppen nem szerencsés változtatásokat eszközölt személyekben úgy, mint körülményekben, a mi helyenkint arra vall, hogy eredetijét nem mindig értette egészen helyesen. Így pl. a kutyát folyón át úszva tünteti föl, a helyett, hogy бүrүн keletné át (I. 4.), s itt nem gondolja meg, hogy a mese csak tükörsima vízfelület mellett áll meg. Az oroszánt a vad-szamar helyett hozzá éppenséggel nem illő vadásztársakkal kísérteti (I. 5.), a tehenet, kecskét és juhot adván meléje az osztzkodásban, a mi aztán egyben arra is kényszeríti, hogy az oroszán osztzkodási érveit vizenyős bőbeszédűséggel ereszse hosszabb lére. A béka minden különösebben megjelölt ok nélkül fujja föl magát az ökör-

rel szemben, míg végre megpukkad (I. 24.). Holott Babriosnál (28.) csak akkor jut e haszontalan kísérletre, miután szülöttei egyikét az idomtalan nagy kérdőző agyontaposta, a miről kölykeitől értesülvén, a maga felfuvása útján igyekszik az ismeretlen szörnyeteg minéműségét legalább megközelítőleg megállapítani. A hangya és a ganajtúró aesopusi meséje (295.) nála a hangya és a légy közötti, meglehetősen elnyúlt beszélgetéssé van kiszélesítve (IV. 25.). A Stesichorus híres meséje (Aes. 175.) elvesztette politikai célzatát, s a szarvas helyébe a vadkan került belé (IV. 4.). Néha a meséhez fűzött tanulságok is a mese tulajdonképeni értelmének félremagyarázására vallanak, olykor meg éppenséggel esetlenek és oda nem illők (pl. I. 11.), vagy semmitmondók (IV. 5.).

Dicsérendő azonban szerzőnknél a verselés szabatosága, mely a köztársaság korabeli drámai verselés szabályaihoz illeszkedve, a második és negyedik lábon is megengedi a spondaeust, de a kiejtés szabadsága nélkül, s a Publilius Syrus versméréséhez áll legközelebb. Kitünő stilisztának azonban Phaedrus nem mondható. Sőt az Eutychushoz intézett ajánlás határozottan nehézkes és döcögős részei nem a legszabatosabban illeszkednek egymásba. Egyebütt, kivált a hol elbeszél, kifejezései világosak és szemléltetők, jóllehet gyakran száraz is egyúttal előadása; gyakran kerülnek elő nála a vígjáték-irodalomra és szatírákra, továbbá Vergiliusra és Ovidiusra is emlékeztető részletek. Egy ízben (III. Prol. 27. s köv.) egy ugyancsak messziről előkanyarított s nem valami jelentős idézettel is találkozunk nála az Aeneisből (II. 77.), a mi arra enged következtetnünk, hogy az iskolás műveltségű költő némely ily helyek tudományos magyarázatával is eléggé ismerős lehetett. Görög szavak bekeve-

résétől nem tartózkodik beszédében. A rhetoriskolából hozta magával azt a felötlő sajátosságát, hogy tulajdonságjelzők helyett az elvont tulajdonságot jelentő főnevet szereti használni, pl. mikor «a nyak hosszúságáról» szól «hosszú nyak» helyett, s «a holló rászedett bámulásáról» beszél a «megcsalatasán elképedt holló» helyett (I. 13., 12.). Némely ódivatú s már nem előkelő használatú kifejezések és szólásmódok arra vallanak nála, hogy nem forgott előkelő társaságban s hogy nem is írt ennek a számára.

Valami különösb szerencséje bizony nem igen volt műveivel, a mint ezt a sanda irigységet, kicsinylést, kedvezőtlen bírálatot és gonosz ellenfeleket emlegető ismételt panaszai bizonyítják. Midőn Seneca, az igaz, hogy Corsicából, Polybiushoz, a Claudius kegyenczéhez intézett vigasztaló iratait szerzette, nem ismerte, vagy nem akarta tudomásul venni a Phaedrus meséit, mert (8., 3.) az aisoposi mesét, a milyenek írására ösztönzést akar nyújtani, «római tehetségek részéről még meg nem kísérlett munkának» nevezi. A többi írók közül csak Martialis és Avianus említik költőnket, a kik maguk is közel állanak hozzá. A grammatikusok nem veszik figyelembe, mert nyelve nem volt éppen mintaszerűnek tekinthető s irodalmi érdeme nem állott valami nagy becsben. De versei egyikének (III. 17., 12.) egy feliraton való előkerülése mégis bizonyos népszerűsége mellett bizonyít, a mely azonban inkább nem-tudós körökre szorítkozhatott.

MÁSODIK FEJEZET.

N E R O K O R A.

Phaedrus meséi úgy szólnak az egész császárkor egyetlen népszerűbb költői alkotása. A nevesebb költők nagy többsége a magas műveltségű és kényes ízlésű műpártolók zártabb köréhez fordult, válogatottabb közönség tapsaira áhítozott s a legméltatlanabb uralkodót is istenként dicsőítette, a kinek kegyes oltalma boldogítja az egész világot s dalra lelkesíti a lantost. Szégyenletes dolog, hogy az első század költészetének két legtermékenyebb korszaka a két legelvetemültebb császár, Nero és Domitianus uralkodása éveibe esik.

Róma szellemi életét felüldítendő, ismét a provinciából ömlött friss vér a főváros petyhüdt ereibe. *Spanyolországban* régóta meggyökeresedtek már a római szokások és a római műveltség. Már Sertorius, e lángelméjű híve a népuralomnak, alapított (a Kr. e. hetvenes években) egy főiskolát a tekintélyes Oska városban a tartomány előkelő ifjúsága számára, azzal a czéllal, hogy benne a latin és görög nyelv tanárai jövődöbeli római államhivatalnokká képezzék ki növendékeiket. Már akkoriban kerül-

tek ki latin költők Cordubából, a kik a hiú Q. Metellus Pius proconsul tetteit megénekelték s előtte el is szavallhatták, de Cicero ítélete szerint verseik érdesek és idegenszerűek valának; s ez ítéletet Sextilius Ena (II. 414.) példája valóban igen érdekes módon igazolja. Már a gadesi Balbus drámái kísérletéről is szólottunk föntebb (I. 232.). Horatius azonban (Od. II. 20., 19.) már azon népek közé sorolja kitüntetőleg az ibereket, a kiket fejlett szakértelmük és izlésük kiválóan képesekké tesz az ő lyrai költeményei tanulmányozására. Akkoriban ugyanis a spanyolok már teljesen ellatinosodtak. Egyes írói tehetségek, mint régebben az Alpokon inneni Galliából, most már Spanyolországból is kezdtek Rómába költözni. Így kerültek ide Cordubából Porcius Latro (II. 273.) rhetor és barátja *Annaeus Seneca*, azon előkelő írói család legidősb tagja, mely nagy alakító tehetsége- és szellemi fürgeségével a böleselet, történelem és természettudomány iránti sokoldalú érdeklődést tudott egyesíteni.

Annak a Senecának három fia közül, a ki Tiberius uralkodása végső éveiben gazdag tartalmú rhetoriskolai emlékeit feljegyezte, a második, *Lucius*, volt a legkiválóbb. Kis gyermek korában jött családjával Rómába, a hol még Augustus korára estek nevelkedése évei. Ifjú korában sokat betegeskedett. Gyakori hurutjai- és lázaiból tartós gyengélkedés fejlődött, melynek következtében egészen lefogyott, s nem egyszer már annyira fokozódott elkeseredése, hogy kis híján véget vetett életének. Csak agy atyjára való tekintetből nem követett el öngyilkosságot, meg hogy áldott jó nagynénjét, az édesanyja testvérét, meg ne szomorítsa, a ki odaadó szeretettel ápolta őt. Nemkülönben barátai vigasztalásai is fokozták kitartását. A stoikus Attalus ékesszóló és szellemes előadásait, melyek

egyszerű, szerény életmódra oktatták őt, nagy lelkesedéssel hallgatta. A Sextiusok új pythagoreus iskolájából való Sotion annyira meggyőzte őt a hűsélvezet erkölestelenségéről, hogy egy egész éven át lemondott róla. S jól és szellemileg rugalmasabbnak érezte magát ez életrend mellett. Ekkor (19-ben Kr. u.) egy senatusi rendelet eltiltotta az egyiptomi és zsidó vallási szertartásokat és szokásokat és szigorú büntetéseket szabott gyakorlóikra. Ez alkalmat adott aggódó atyjának, a ki különben is gyűlölettel viseltetett mindenféle philosophia ellen, hogy fiát ama felekezettől való elpártolásra bírja. Az ifjú most ügyvédkedni kezdett, de e foglalkozást csakhamar ismét abbahagyta s Helvia ajánlására quaestorrá lett. Caligula alatt (39-ben) egy szép senatusi beszéde, mely a császár féltékenységét keltette fel ellene, majdnem az életébe került volna, ha az udvarbeli hölgyek egyike a dühöngőt azzal meg nem nyugtatja, hogy hiszen a fiatal ember úgy is sorvadásban szenved s úgy sem fog soká élni. Rosszabbul járt azonban Claudius alatt (41-ben). Messalina, ki férje unokahugát, Juliát, Germanicus és Agrippina leányát, féltékeny gyűlölségével üldözte, addig áskálódott, míg a tisztességtelen étellel vádoltat száműzetésbe nem küldette, s ez alkalommal Seneca, mint az üldözöttnek egyik széptevője, szintén száműzetésbe került Corsica szigetére. Nyolcz évet kellett e puszta szigeten töltenie. Ez idő alatt elég érkezése volt irodalmi munkásságra. Földrajzi, természettani, csillagászati és bölcséleti tanulmányai mellett itt költői kísérleteket is tett.

Mindenekelőtt elegikus epigrammokban adott kifejezést uralkodó hangulatának. Panaszkodik a corsicai nyár emésztő heve (2.), a barbár sziget sivár terméketlensége miatt, mely nem ad egy falat kenyeret, egy korty vizet,

sőt még máglyának való fát sem (3.), mert már halottnak és eltemetettnek kell magát tekintenie. Corduba öltön gyászt és sirassa meg költőjét, híres polgárát, ki rideg szirthoz van lánczolva: sohasem volt méltóbb oka e városnak a szomorkodásra (19.). Szeretettel emlékezik meg két fitestvéréről és Marcus nevű kis unokaöcséséről, a későbbi Lucanus költőről (51.). Claudiusnak 44-ben a britteken aratott győzelmét egész sor ügyesen szerkesztett üdvözlő iratban ünnepli, változatosan dolgozva föl ugyanazon tárgyat (29—36.), habár az is meg lehet, hogy e költemények nem mind ő tőle valók. Alázatosan hizelgő hangon könyörög elhagyatottságában jóakarója, Passienus Crispus kegye- és segítségéért, ki 44-ben már másodízben viselte a consuli méltóságot (15.), Caligula testvérének, Agrippinának a férje volt, s kit a felesége megmérgezett. Halálát a költő catullusi stílusú tizenegyszótagú versekben siratja (55.), de bölcsen hallgat a halál okáról.

Határozottan a Seneca névvel jelölve szállt a hagyomány útján korunkra egy distichonokban írt kis elmélkedés is (1.), a mely az összes földi dolgok mulandóságáról s a világnak valamikor tűz által leendő elpusztulásáról (a mi a stoikusok hitelve) szól. Vajjon e költemény Corsicában, avagy előbb, vagy később keletkezett-e, azt nem tudjuk. Hogy a szerző már száműzetése előtt is irogatott verseket, azt Apollóhoz intézett amaz imádsága (5.) bizonyítja, melyben nem kér praeturát (ekkor már quaestor volt), nem hadvezéri dicsőséget és vagyont az istentől, mert egyedüli vágya, hogy szerény vagyonból gondtalanul élve, egészen a verselgetésnek szentelhesse magát és élte egy napját se kelljen úgy töltenie, hogy legalább egyik fivére ne legyen oldalánál, s ha majdan egykor,

békés, nyugalmas aggkorában csendesen elszenderül, mind a két fivére gyűjtse egybe hamvait. Tehát már akkoriban is, úgy látszik, a költészetben lelte élte legfőbb gyönyörűségét. De különben se nevezhette volna magát Corsicában (19., 3.) avatott költőnek (*vates*), ha nem hivatkozhatik vala, legalább hallgatagon, tehetségének már jelentékenyebb és komolyabb bizonyítékaira. Egyébiránt arra a lehetőségre is jó lesz gondolnunk, hogy azon névtelen apróságok között, melyek a kéziratokban a fönt kiemelt darabok kíséretében járnak, szerzőnk több, vagy kevesebb ifjúkori kísérlete is benn foglaltatik. Némely pajkos distichon és tizenegy szótagú vers catullusi hangot utánoz erotikus, vagy gúnyolódó tartalmával. A Tomiba számkivetett Ovidiushoz hasonlóan, itt is egy földre sújtott szerencsétlen kesereg, ki halottnak tartja magát, rosszakaróját vádolja szerencsétlensége okozójaként s boszúállással fenyegetőzik (6. 20.; v. ö. 26.). Más helyek Lucanus gondolatmenetére és fordulatira emlékeztetnek. Nem éppen valószínűtlen, hogy ez unokaöccsének némely epigrammját a nagybátya hasonló nemű verseinek válogatott gyűjteménye közé keverték. A Cato halálának dicsőítésében (7—9.), Pompejus halhatatlan nevének a Nagy Sándoréval együtt magasztalásában (16. 23.), a három Pompejus (t. i. az atya és két fia) három világrészben szétszórt sírjainak felirattal való ékesítésében (42. 84. 10—14. 64—66.; v. ö. Martialis V. 74) annyi mással a fiatal Lucanus is verse nyezhetett költészetteni gyakorlatképen, még mielőtt ily iskolai feladatoktól azon nagyobb munkájához haladt elő, melyből az érintett akkordok különben szintén visszhangzanak. Ugyanezt mondhatni az actiumi csata azon ismeretes adomájáról, a mely két testvérről regél, kik-

nek egyike az ellenfélen lévő másikat fel nem ismerve, az ütközetben megölte, s mikor utóbb végzetes tévedése tudatára jött, az elesettnek kardjával átdöfte magát s mellette adta ki lelkét (72. 73.). — Az Athenae és Mykenae romjain (21.), Görögország letűnt dicsőségén (57.), a pyramisok és a mausoleum valamikor bekövetkezendő leomlásán s velök ellentétben a home-rosi költemények örök életén tűnődő szemlélődések (27. 28.) szintén a Lucanus gondolatmenetébe illőknek tekinthetők.

Családjához Seneca melegen ragaszkodott. Így az anyjához, Helviához intézett vigasztaló iratból jóleső kegyelet árad, habár tán kevésbbé a szíve indulata, mint az irodalmi feladat ingere adta megírására kezébe a tollat. Mert egészben véve e munka nem egyéb, mint az akkori-
ban igen járatos műnem egy válfaja, melyben valaki a maga szerencsétlenségében egy hozzá közelállót vigasztal, a ki részt vesz fájdalmában (1. 3.). Nem esoda, ha e biztatás, a melyben a személyes vonatkozások csak úgy özönlöttek a tolla alá s a hol magát és az övéit a legkedvezőbb világításban mutathatta be, jobban sikerült neki, mint a Polybiushoz, a császár irodalmi tanácsadó-
jához, ennek fivére halála alkalmára intézett s alighanem megrendelésre készült, mert vajmi erőltetett vigasztaló irat. Ennek végén különben maga is mentegeti magát, azt mondván, hogy a hosszú száműzetés szárnyát szegte szellemének. Égő vágya, hogy a hatalmas kegyenc közbenjárására végre megszabaduljon száműzetéséből, a császár iránt is a legméltatlanabb hízegésre bírja őt (12. 13.). Sőt egy hasonló tartalmú, szintén Corsicában készült iratban még Messalinát és az udvari körök szabadosait is dicsőítette Seneca, a mint e művét

ismerő kortársai tanúsítják, de ezt utóbb maga semmisítette meg, mert szégyenkezett miatta.

Csak Messalina halála után, a 40. év első hónapjaiban kelt föl ismét az író csillaga. Agrippina, Claudiuszal való házasságának mindjárt legelső idejében érdemet kívánt mintegy szerezni magának azzal, hogy Senecának száműzetéséből való visszahívását a praetorság reáruházását kieszközölte. Hálájának reményében őt, kora legkitünőbb stilsztáját, a szellemes és sokoldalú műveltségű férfiút szemelte ki tizenkét éves fia, a trónörökös *Domitius Nero* nevelőjeül.

A rá bízott növendék elkényeztetett, alaposan elrontott, asszonyok közt fölnevekedett fiúcska volt. Három esztendősen vesztette volt el atyját, anyja Agrippina száműzetésbe került: a gyermek nagynénjének, Domitia Lepidának házába jutott. Első nevelői egy tánczos és egy borbély valának. Csak Claudius trónraléptével (41.) kapta vissza anyját. A tulajdonképeni iskolai nevelésen ekkor már átment volt; mindenféle ügyességekben és művészetekben, festés-, mintázás-, zene- és költészetben, nemkülönben a kocsizásban is ekkor már meg lehetős gyakorlattal bírt: csak a jellemét kell vala még kiképezni mesterének. Szigorúbb bölcséleti tanulmányokról azonban Agrippina nem akart hallani, minthogy ezek szerinte fia uralkodói hivatására káros kihatással lehetnének; a régi szónokok tanulmányozását meg Seneca izlése ellenezte. Így a fiú szelleme egészen egyoldalú aesthetikai kiképzésben részesült, hivatkozó műkedvelősködéssre nevelték s a virtuóz és színpadi hős tisztavirág-dicsőségére való áhitezést oltották kebelébe.

Tizenhét éves volt, mikor az Agrippina parancsára inyesiklandó gombaétekkel megmérgezett Claudius halá-

lával (54. október 13-án) trónra került. A növendékéhez méltó derék nevelő sietett megragadni ez alkalmat, hogy azonnal szabadjára ereszsze a zsarnok elleni, soká visszafojtott gyűlöletét, ki őt számkivetésbe küldte volt, s hogy az új uralkodó felkelő napjának hódolatát bemutassa. Azon dicsőítő beszédben ugyan, a melyet tanítványa számára a forumi szószéken való elmondásra készített, még akkora mértékben alkalmazta a szokás szentesítette szépítgetés hízelgő színeit, hogy a hallgatók egyike sem tudta e beszédet nevetés nélkül megállani. De kevésse utána a senatustól isteni tiszteletre méltatott halott ellen egy gyalázó iratot tett közzé, melynek czíme az apothéosist «Apokolokyntosis»-ra (a «megistenülés» analogiájára mintegy: «megtökülés», vagyis «tökké változás») torzította. A kis mű valóságos remeke a hideg gúnynak és kihegyezett elmeélnék; minden szava csupa mérges szúrás, az egész fölötté szellemes, látszólag csak amúgy könnyedén hevenyészett és mégis a legapróbb részletig finom számítás dolga. Megbecsülhetetlen értéke reánk nézve abban áll, hogy a menipposi szatirának egy majdnem teljes épségű mintáját bírjuk benne. Varro óta itt találkozzunk ismét először e műfajjal.

A bevezetés a tárgyilagos és pontos történetíró komolyságát színleli, a ki senkinek kedvét, vagy kárát nem keresi munkájával s az adatok kifogástalan helyességénél semmit sem visel jobban szíven. De csakhamar, mindjárt a forrásokra vonatkozó kérdésnél a legnevetésesebb bohóságba csuklik át a bevezetés komoly hangja. Az elbeszélés igazságának tanújaként a szolgálattelkü senatorok egyike szerepel, ki már egy ízben, Caligula alatt, bebizonyította fejedelmi személyek mennybemenetelét szemtanúként igazolni s akár esküvel erősíteni is min-

denkor hajlandó készségét. A megboldogúlt elhalálozása a parodizáló pathos és cynikus gúny keverékével van leírva. A mérgezés tényét, mint e halál okát, természetesen elsikkasztja a szerző, ki szerint a nyomorúságos alak 63 esztendőn át sem igazán élni, sem meghalni nem tudván, végre Mercurius megkönyörült rajta s rávette Klothót, hogy szakítsa végét élte keserves fonálának. A mi erre ideleln a földön következett, azt az általános örömjongás sokkal mélyebben bevészte a kortársak emlékezetébe, hogysem leírásra szorúlna: ezek helyett az égben történeteket akarja szerzőnk előadni, a nélkül persze, hogy valóságukért személyes felelősséget vállalna.

Mindenekelőtt a furcsa jövevény Juppiter előtt való bejelentése következik és Herculessel való beszélgetése, a kinek, mint a földkerekség mindenféle szörnyetegei sokat utazott ismerőjének, az a feladat jutott, hogy a sajátságos teremtmény származását és mivoltát kitudakolja. Végre is sikerül a tökfilkónak Hercules útján az istenek tanácstermébe bejutnia. De a felvételéről folyó heves vitának az az eredménye, hogy megint kiutasítják. Mercurius most a gonosztevők módjára a *Via sacrá*-n át, a hol a szerencsétlen a maga temetési menetével találkozott, lehurcolja őt az alvilágba. Itt lemészárolt áldozatainak serege fogadja s Aeacus ítélőszéke előtt mint sokszoros gyilkost vádolja, a bíró pedig elmarasztalja. Alig állotta ki a reá mért nevetséges büntetést, Caligula, kitől életében annyi verést kapott, a saját rabszolgájaként követeli magának, de utóbb Aeacusnak ajándékozva, ez meg a saját szabadosának, Menandernek, a kin kétségtelenül a híres vigjátékiro értendő, hogy neki vizsgálati ügyekben segédje legyen, a mivel a szerző

egyfelől a Menander-féle darabokban oly gyakori jog-esetekre, másrészt meg Claudiusnak a törvényszéki tárgyalások és a görög vígjáték iránti élénk érdeklődésére céloz.

Ezzel az egész történet fonala hirtelen ketté szakad, a nélkül, hogy az új veretű czimében ígért csodálatos átalakulás csak szóba is kerülne, pedig éppen ez lenne az apotheosis dugába dőlt kísérletének méltán elvárható nevetséges paródiájaként, a kis mű csattanója. De meg az sem tehető fel, hogy a gúnyolódó szerző boszúvágya ily szelíd véggel, minő az említett alvilági hivatalbajutás, beérte volna. Szóval a mű befejezése, mintegy az eredeti kézirat utolsó lapja, kétségtelenül elveszett. E vég pedig alighanem abban állott, hogy a bűnösnek megillető helyre juttatását megkísérlő különféle próbák után, végre az amúgy is vízfejű ficzkót tökké változtatják át, mert az üresfejűnek ezzel a puffadt, vizenyős, ízetlen gyümölcs-csel való egybehasonlítása úgy a görögök, mint a rómaiaknál is közkeletű volt.

A fentartott kéziratok alapjául szolgált példány hiányos voltát különben az is tanúsítja, hogy nyilván a közepéből is hiányzik legalább egy lapnyi, mert a Claudius és Hercules közötti beszélgetés is töredékes. Azt ugyanis nem tudjuk meg, hogy mi által sikerült az égbe jutni akarónak a jólelkű daliás félistent magának annyira megnyernie, hogy ez szinte erőszakkal tolja be őt az istenek tanácsába s itt nem csak pártolja felvételét, hanem még az indítványa melletti szavazatok buzgó gyűjtésében is úgy tünteti fel a dolgot, mint a saját ügyét (9.). Jelöltje ugyancsak csábító ígéretekkel vesztegethette meg az istenséget, a melynek teljesítése kétségtelenül felvételétől függhetett. Az istenek ülésében való

tárgyalás elejéről is elveszett egy jókora részlet: a tanácskozást ugyanis Juppiter nyitotta meg s mindenekelőtt a kérelmező megvizsgálását rendelte el, de a betolakodó szemtelenségén támadt fölháborodás akkora volt, hogy, a mint az már ilyenkor történni szokott, egyszerre egynél többen ugrottak neki nagy hévvel maga a megbotránkoztató indítvány megtámadásának, míg «végre» Juppiter a feltüzelt kedélyeket rendre utasítja s a tárgyalás megzavart sorrendjét ismét helyreállítja (9.). A megmaradt szöveg (8.) ennek a részletnek már csak a végét adja, t. i. csak az épp említett támadások utolsóját, holott pedig már ezt megelőzőleg is jó magas lehetett a vita viharos hangulatának hullámozása.

A menipposi szatira jelleme e műben annak mind czifra czíméből, mind meseszerű tartalmából, nemkülönben prózát és verset keverő alakjából és főntebb (I. 293.) már ismertetett stilisztikai sajátágaiból is kidomborodik. — Homeros, Euripides, Ennius, Catullus és Vergilius műveiből vett parodisztikus idézetek mellett, a szerző saját tollából való verses részletek is kevervék az előadás nyugalmas menetének közben-közben való élénkítésére a próza szöveg közé. Egy részük szintén parodisztikus színezetű is lehet egyúttal. Mindjárt az elején például az október hó és utána az est amaz órájának megjelölése, melyben Claudius meghalt, az év- és napszak hexametekben való gúnyos körülírásával az epikai fűzfaköltők modoros stílusát teszi utánozva nevetségessé. Ilyenféle mintára látszanak szabva azon hexametek is (15. cap.), melyek a császár árnyának a kilyukasztott koczkavető serleggel való haszontalan bibelődését írják le. A nevezetes gonosztévők alvilági bűnhődéséről szóló részletek is kedvelt közhelyek valának: itt pedig a tárgy maga

is ráutal mintegy a Danaidák és Sisyphus hiábavaló munkájára. Hercules a tragikus kothurnuson ágaskodik (7.), hogy az amúgy is félénk császár előtt nagyobb legyen a tekintélye. Szabályszerű hatos jambusokban rivall rá, fütykösével fenyegetve őt, ha nem fog tüstént világosan beszélni, a mire a szerencsétlen már bénult nyelvénél fogva sem képes; továbbá leírja előtte Lugdunum fekvését, hogy megtudja, vajjon csakugyan oda való-e? A temetés leírásába amaz ünnepélyes panaszdalok (*naenia*) egy parodiája van beszőve (12.), a minőket előkelő családokból való fiúk és leányok szoktak ilyen alkalmakkor kettős anapaestus-ütemű sorok lassú, indulószerű dallamára énekelni, melynek egyhangú zsolozsmáját csak olykor szakította meg egy-egy rövid szünet. A gyászének tartalma az ilyenféle halottbúcsúztatók szokásos természetéhez képest az igazság és hazugság bizonyos keveréke, itt végesvéig gonosz ironiával fűszerezve.

Ellenben igen komoly szándékú akar lenni az a 32 hexameter, melyben a párkák Nero élte fonalát fonják (4.), s e versek a trónralépett uralkodót a lehető legudvaribb hízeltéssel üdvözlik. Lachesis a fönséges munkához ünnepi diszt öltött, kezében a fehér gyapjúfonál aranyszállá változik, mert új aranykor virrad ím a világra! Könnyedén és bőségesen omlik a fonál a guzsalyról. A munka mintegy magától megy s valóságos gyönyörűség, mert Phoebus dalával és lantja pengetésével kíséri. Az isten kéri a sorsintéző nővéreket, hogy az emberi élet legszélső határain túl engedjék terjedni a kezükbe vett fonalat, mert hisz itt olyannak sorsáról van szó, a ki szépségre úgy, mint énekművészet dolgában hozzá magához hasonló. Egyben boldog jövőt jósol neki. Luciferhez, Hesperushoz, vagy a reggel kocsijárára felszálló

fényes naphoz hasonlóan kel föl Nero Róma fölött. E hódoló versek adják meg a dicsőítés ama nemének alaphangját, melyet a hiú caesar egész élte fogytaig nem unt meg hallani. Abban az édeskés stilusban írvák, a mely az efféle hízelgésekhez illik; a czukrászati remekmű igazán művészi elmélyedéssel való alapos kidolgozása nem is igen feküdhetett alkotójának szívéen.

Egyben mégis különbözik a Seneca mérges csípésű tréfája a Varro hasonló alakba öltöztetett műveitől, s ebben egyúttal rokonabb a Lucilius szatiráival. Mig a reatei kedélyes öreg jóságos évődése a kor általános kérdéseire és állapotaira irányult, addig Senecánál az egész költemény egyetlen személy kegyetlen kigúnyolását és üldözését tűzi ki céljául, még pedig ugyanabban a modorban, mint azt Lucilius főntebb (I. 285. s k.) vázolt szatirájában az imént elhalt Lupus ellen tette volt. Az ó-attikai vígjáték és e műfaj rokonsága, a melyet már a régiek is felismertek, a Seneca szatirájában különösen szembeötlő: a párbeszéd túlsúlya, a beszótt szónoklatok s még inkább a kardal valósággal bizonyos drámaiságot kölcsönöznek e műfaj szerkezetének. Csak néhány vonás kellene még az egészhez, és kész lenne egy aristophanesi darab vázlata.

Ugyanazzal a mesteri kézzel s mindenesetre ugyanazon eljárás szerint egyesítvék az ábrázolt személy jellemző vonásai megsemmisítő torzképpé, és biztos számítással fűzvék egytől-egyig a cselekvés kellő helyébe. Az egész szennyes ficzko megtestesült elevenességgel lép a maga bamba hülyeségével az olvasó elé, de az alak csak lassankint válik ki a mind élesebbé és tartalmasabbá alakuló rajzból, melynek minden vonása épp a kellő időben lép a többi mellé kiegészítésül. Philologiai tanulmányok

iránti hajlama, homerosi idézetekben tetszelgő szokása, a római polgárjoggal való alacsony üzérkedése s e jognak barbár népek között való könnyelmű osztogatása, galliai eredete, törvényszéki tárgyalásokban való gyermekes kedvtelése, szórakozottsága és minden komoly gondolkozástól való irtózása, méltatlan magatartása, vérszomjas természete, játékdühe és élvhajhászata, nevetséges hadi tettei, mindez a maga helyén jut hatásosan érvényre.

Hatalmas szabadosa Narcissus, a kinek osztoznia kellett ura szomorú sorsában, szintén szerepel a bohózatban. Ő, miután nem kelle ünnepélyes temetésre várnia, rövidebb úton sietett gazdája elé. Tisztára mosakodva, mint a ki épp most jó a fürdőből (jusson esziünkbe, hogy azon ürügy alatt küldték Campaniába, mintha csúza ellen fördőre lenne szüksége), azzal az igazán udvaronez szájába illő üdvözléssel fogadja az alvilág bejáratánál az érkezőt, hogy «mit keresnek az istenek itt, az emberek között?» s erre Mercurius parancsára (és podagrája daczára) nyílsebesen siet le a meredek úton, hogy lenn a magas vendéget hangos szóval bejelentse. Cerberus látására megdöbben, mert csak a saját fehér ölebecskéjéhez van szokva a szeme. Kárörvendve ujjong a rég várt sorsos megpillantásakor maga előtt ide küldött áldozatainak kara, valamennyi név szerint elsorolva, kiket a feledékeny császár e kegyes szavakkal üdvözöl: «nini, csupa jóbarát! de hogy is jöttetek csak ide?»

E közben sűrűn hullanak az oldalvágások és megvilágító célzások a kor hibáira, egyes költőkre, hazug udvari történetírókra, bölcselőkre és csillagjósokra; a címek és méltóságok osztogatásával űzött csalfa játékra, az apotheosisok szélhámosságára, a törvényszékek megveszte-

gethetőségére, a vádaskodók üzelmeire, az ügyvédek s mindenféle egyéb megvetésre méltó kortársak elkorcsosodására. Az istenek tanácsulése a római senatus gyűléseinek mintájára van szabva s hű képét adja az ott dívott szokásnak, mint gyűjtötték pl. valamely személyes érdekért korteskedve a szavazatokat, s mint mossa egy kéz ily alkalmakkor a másikat. Méltósággal teljesen, mint egy más, jobb idő alakja, emelkedik ki e környezetből az isteni Augustus, ki felháborodással látja s panaszozja fel, mivé tették az ő birodalmát, és valóságos vádbeszédet dörög a saját házából származó eszeveszett zsarnok ellen, kinek az égből való számkivetését követeli indítványában.

A mint tehát látjuk, a múlt és jövő kezét fognak az undok szörnyeteg gyászos uralkodásával való ellentétük kitüntetésében. Az egész irat mindjárt kezdetén a zsarnok halálával felszabadult fogoly boszúkiáltásául árulja el magát, s ugyan e vonás rí ki a temetés leírásából is: mindenki örvendez s vidám, az egész római nép úgy érzi magát, mintha hosszas elnyomás alól szabadult volna fel.

Hogy a boszúszomjas maró gúny e kis remekműve a kigúnyolt legközelebbi rokonainak hozzájárulásával, tudtával és helyeslésével látott napvilágot, az alig szenved kétséget. Arra volt szánva, hogy az istenné avatás hivatalos tényét mintegy visszavonja, a mely értelemben történt felfogására később az ifjabb Plinius Trajánt dicsőítő ünnepi beszédében (11.) is bátran rá mert már mutatni.

Az éretlen császárnak mindjárt trónra léptekor oda kölcsönözte a stilben mesteri jártasságú nevelője tehetőségét a legelső állami okiratok, a hadsereghez és a tanácshoz intézendő beszédek fogalmazására. S a mig vezérelhető volt, addig Burrusszal, a testőrség parancs-

nokával együtt legbizalmasabb barátja- és tanácsadójaként állott mellette. Kettejüknek egyelőre Agrippina hatalom- és boszúvágya ellenére is sikerült a kormány gyeplőjét a senatus óhajtotta mérséklettel kezükben tartani. Britannicus megöletése után azonban (55-ben) már kissé lazábbra engedték a kantárszárat. Ama hóbortos duhajkodásokkal szemben, a melyekre az éjente Róma csapszékeiben és utcáin dorbézoló féktelen ifjú magát ragadtatta, elnézők valának. A «kegyelemről» (55-ben) írott könyveiben a bölcs Mentor még magasztalja az ifjú uralkodó kegyes szívét, kivel egy újabb aranykor virradt a világra, de a sorok közül már itt is kiolvasható azon aggodalma, hogy a vadállat nem sokára aligha föl nem fog a dicsőítettben ébredni. E mű arra irányuló kísérlet, hogy a veszedelmes növendékben saját fölsége ragyogó képének és egyénisége nemesb vonásainak elébe tartása által, a lelkiismeret már-már elalvó szavát ébren tartsa. 56-ban még a nevelő kincsekkel elárasztva consuli méltóságra emelkedik. De az irigység lassankint mind jobban áskálódik ellene. A támadásokra elég okkal és alkalommal szolgált az erkölcsprédikálónak vajmi világias életmódja. Már 58-ban elég keserű dolgokat adott a törvényszék előtt egy Claudius korabeli vádlója, P. Suillius, értésére. A vádló beszédében régi bűneire emlékezteté őt, melyek erkölcstelen élete megérdemlett büntetéseképen zudították rá ifjú korában a száműzetést, gúnyolta a szigorú elveket hirdető bölcsét, ki a császárral való barátságának négy rövid éve alatt 30 millió sestertiust harácsolts össze, ki örökségekre vadász, Italiát és a provinciákat (kivált Britanniát) uzsoráskodó pénzüzleteivel szipolyozza ki, megvető hangon szolt a szűkkeblű iskolamester korlátoltságáról, ki a gyakorlati életnek szolgáló ékes-

szólást sanda irigységgel üldözi (ez a törvényszéki szónokok fizetését eltiltó senatusi határozatra vonatkozik).

Jótevőjével, Agrippinával, Seneca ellenséges helyzetbe került; ugyanis kezdettől fogva oda irányult a törekvése, hogy a császárnét az ügyek vezetésére való döntő hatástól megfoszsza, s az uralkodó és anyja között támadt viszálykodásban és összeütközésekben mindig növendéke pártjára állott. Hogy a császár anyjának megöletéséhez is hozzájárult, sőt e gonosztettnek egy maga szerkesztette császári átiratban a senatus előtt való igazolását is magára merte vállalni (59-ben), az kiolthatatlan szégyenfolt marad nevén mindörökre.

Most, a lelkiismerete furiáitól üldözött anyagyilkos, a legféltlenebb művészi őrjöngésnek adta magát. Szakálla első leborotválásának alkalmára (59-ben) «ifjúsági ünnep» (*Juvenalia*) czimén nyilvános színpadi előadásokat rendeztetett, melyekben rangra, korra és nemre való tekintet nélkül, a legelőbbkelő körökből számosaknak kellett szerepet vállalniok, mert ő maga is fellépett lantosnak öltözve és *nomos*-szerűen szerzett dalokat énekelt Attisről s a Bacchus papjai- és papnőiről. Senecának és Burrusnak kellett sűgőkul szolgálniok s ők adták meg a jelt a tapsolásra. Azon ürügy alatt, hogy Agrippina az ő élete ellen tört vala, szerencsés megmenekülése ünneplésére 60-ban, a görög versenyjátékok mintájára, *Neronia* néven múzsai-, ~~test~~ gyakorlati és lovagversenyekből álló hármass *agon*-t alapított, melynek minden ötödik évben meg kell vala újúlnia. A múzsai versenyt, melyen zene-, ének-, költői és szónoki előadással lehetett pályázni a díjért, a Pompejus-féle színházban tartatta meg, válogatott közönség előtt, s Nero maga nyerte el természetesen egy

beszéde- és költeménye előadásával a birák ítélete szerint a diadalkoszorút.

Azon ellenállhatatlan vágytól emésztetve, hogy Rómában újra meg újra hallassa magát, a Neroniákat még a kitűzött évforduló előtt megújította. Ez alkalommal, még pedig az illető öltözetben és álarczczal, Niobe, máskor a vajúdó Canace, vagy az anyagyilkos Orestes, Alkmaeon, majd Thyestes, a megvakított Oedipus, az őrzöngő Hercules, Antigone szerepét énekelte, hangversenyáriait (monodiákat és szavalatokat vegyest) görög tragédiákból toldva-foldva össze. Burrusnak 62-ben és Senecának 65-ben történt halála után teljesen korlátlanul élt e szenvedélyének. Művészi útra kelt Nápolyba, hol lantosként egy görög nomost énekelt a színházban. Épp így Achajában és Olympiában s visszatértekor diadalmenetben vonult be Rómába, a mely alkalommal az útján nyert koszorúkat vitette maga előtt.

A versfaragást is szorgalmasan művelte. Tacitus azt beszéli róla, hogy tehetséges fiatal költőket gyűjtött maga köré, a kik azonban még nem igen tettek szert ismeretebb névre. Ezekkel való társas összejöveleteken születtek állítólag Nero költeményei részben a tőle való, részben a költőtársaktól magukkal hozott versekből, vagy a császár szolgáltatta nyers anyag együttes kicsiszolása által. Ezzel ellentétben Suetonius Nerót úgy tünteti föl, mint a kinek a versköltés semmi különösb fáradságot sem okozott. Azok véleményét megeczáfolandó, a kik a császárt a mások műveinek a sajátjaiként való terjesztésével vádolták, azt hozza fel bizonyítékul Nero szerzősége mellett, hogy a saját szemeivel látta egy a császár nevével forgalomban volt költemény sajátkezü fogalmazatát, a mely telve volt ugyanazon kéztől való változ-

tatásokkal. Pedig hát az utóbbi korántsem zárja ki az előbbit; s mindenestre megdöntetlen marad Tacitus azon ítélete a császár költeményeiről, hogy azok bizony nem voltak a benső ihlet egységes szellemben fogant és szerves alkotású szülöttei. Ama költőtársak közé, a kik segítségükkel és tanácsukkal művei írásában őt támogatták, tartozott a későbbi Nerva császár is.

Ez ugyanis akkori ifjú éveiben elégiákkal adózott a múzsák iránti hódolatának, melyek még egy nerói versben is kora Tibullusának czímét szerezték meg számára.

A fejedelmi lantos egy trójai tárgyú hőskölteménye (*Troica*) Ilion alapításán kezdődött, a melyet a Vergilius egy helyét (G. III. 36.) félreértő császár Cynthius királynak tulajdonított művében. Részletesen mondta el aztán Paris gyermek- és ifjú korát. Kétségtelen, hogy a költemény egész a város bevétele- és lerombolásáig haladt előre. Ez utóbbi részletet (*halosis Trojae*) szavalta állítólag Nero a Maecenas palotája tetejéről, midőn *kitharoidus*-nak öltözve a lángba borúlt Róma rémesen nagyszerű látványában gyönyörködött (64-ben Kr. u.).

Alighanem a Bacchansokról szóló, főntebb említett Nero-féle költeményből vette Persius ama verseit (I. 99. s köv.), melyek egy a mánor istenét ünneplő csapat sivitva ujjongó zenével és kiabálással történő bevonulását írják le. Görög kölesönszavak kellőnél nagyobb száma e verseknek bizonyos csengő-bongó hangfestést kölesö-nöz, a melynek hatását az énekeloadás még csak fokozhatta. Egy ismeretlen tárgyú másik költeményéből három jó hexameter maradt fenn, melyek a Tigris folyóról szólnak; ismét egy más, magában álló sor egy galamb mozgó nyakának habosan tündöklő fényét írja le csinosan. Valószínűleg az olympiai versenyekre lehettek

szánva azok a versek, melyekben Mithradatest azért gáncsolja, mert az elisi pályán tizfogatú kocsival futtatott, a mit pedig a szerző is megkísérlett ugyanott, a nélkül, hogy merész vállalatával felsülésnél egyebet aratott volna. Előkelő kortársai közül többeken állott gyalázkodó versekkel boszút. Ezek egyikének *Luscio* (a bandzsál) volt a czíme, s ez Clodius Pollió, a későbbi praetor ellen irányult. Egy másik ilyen műve Afranius Quintianus senatort állította titkos bűnei miatt pelengérre; ez aztán a rajta elkövetett meggyalázást azzal akarta megboszulni, hogy részese lett a Piso-féle összeesküvésnek. Még a provinciákban kitört lázadás alkalmával is gúnyversekkel hadakozott a gyáva ficzkó a felkelés vezérei ellen, s ez iratait saját szerzeményű dallamok szerint maga adta elő asztalánál. Mondanunk sem kell, hogy sikamlós játszi versikék faragása is költői kedvtelése közé tartozott. Így második feleségét, Poppaeát is megénekelte s hajának színét egy versében a borostyánkőéhez hasonlította.

E fejedelmi művészpálya a minden uralkodói komoly méltóságról és kötelességről való megfélekedezés botrányos látványán, nemkülönben az összes hagyományos virtuóz szokások és illetlenségek hetyke s mégis szolgai utánzásán kívül sokkal szomorúbb kihatással volt még a közerkölesökre ama terrorizmus által, melylyel a hiú bolond az állam legfőbb tisztviselőit sem átallotta, szüntelen éber kémek és besúgók szervezett intézményével, tetszésnyilvánításra és mutatványai iránt hódoló figyelemre kényszeríteni. Akkoriban képződött ki a tapsolás kiszámított hatású finom árnyalatokban bővelkedő művésze. Az u. n. augustianusok 5000 fegyveresből álló csapata, mely a színházat mindenütt, a hol a császár fellépett, eleve megszállotta, adta a jelt az általános

tomboló tetszésre, majd az isteni «Apolló»-t magasztalva viharosan ki-kitörő kiáltásaival, majd a fejedelem elragadó hangját dicsőítgetve égig emelő jelzőkkel. holott e hang voltaképen kellemetlen volt. Ehhez járult még gyermekes féltékenysége, mely vetélytársat nem tűrt maga mellett s egymaga számára foglalt le minden koszorút, és az igazi tehetséget, a hol csak ilyent gyaníthatott, mindenütt erőszakosan elnyomta. És mindezzel e tehetetlen, nevetséges műkedvelő még sem akart állítólag kevesebbet, mint egymaga a saját lángelméje fényével az egész augustusi korszak dicsőségét elhomályosítani!

A pásztorköltemény.

Láttuk, hogy mindjárt Nero trónraléptével forgalomba került udvari körökben az a jelszó, a mely szerint egy új aranykor virradt föl, a mely ragyogásával az augustusit felül fogja múlni (58. l.). Vergilius pásztorkölteményei, melyek a naiv pásztorjáték köntösében az új korszakot dicsőítették, szolgáltak egyenes mintául azok számára, a kik a jelenkor fényét és boldogságát azért vélték legalkalmasabban az idyll örve alatt magasztalhatni, hogy így mintegy a nép szavával kürtölhessék csúszómászó hódolatuk hízogó zöngelmeit. E pásztorköltemények szerzője valami *Calpurnius*, és bizonyára ezek is nyilvános, vagy legalább az udvar bizalmas körében való előadásra kerültek, mint annak idején a Vergiliuséi.

Mindjárt az elsejük csak úgy duzzad az új korszak dagályos dicsőítésétől. Ősz elején vagyunk, 20 éjszakán át ragyog már az égen egy új üstökös: s tény, hogy Clau-

dius megöletése és Nero uralmának első idejében ily égi test volt látható. Két pásztor e tüneményre vonatkozó jóslatot talál egy fügefa kérgébe beróva: nem csekélyebb személy, mint Faunus maga e jóslat szerzője, a mely szerint a földre megint leszáll a közbiztosság és béke szelleme amaz isteni ifjú trónraléptével, a ki már (13 éves gyermek korában) diadalmas ékesszólásának adta bizonyítékát Ilionért, őseinek bölcsőjeért tartott beszédével. A birodalom belsejében is béke és nyugalom fog uralkodni a Clementia (Kegyesség) védőszárnyai alatt, melynek megtestesülését látta volt Seneca is Neróban. Nem fog többé, mint Claudius alatt, a bilincsbe vert senatus a szüntelen feje fölött lebegő pallostól remegni, a kifáradt hóhérok végre megpihenhetnek, a curia nem fog többé üresen kongani s a börtönök nem lesznek a tanács tagjaival tömve, mint eddig. A consulatus ismét visszanyeri régi tisztességét, s megint helyreáll a törvényes uralom. Mind ennek hirdetője a Seneca szerkesztette kormányprogrammal hűséges megegyezésben az új üstökös, a mely tehát egészen mást jósol, mint a Julius Caesar halálával felragyogott csillag, mely véres polgárháborúnak volt előjele. Ezzel azon ellenkezőtől félők jóslatai ellen fordul a költemény, a kik nagy szerencsétlenség követét látták az égi vándorban. A pásztorjáték végén a két fiatal nyájörző ifjabbika azon reményének ad kifejezést, hogy Meliboeus a tőle versbe szedett jóslatot a császárnak tudomására fogja juttatni.

S a jövőndölés csakugyan teljesedett. Valamivel később, a negyedik eklogában, két fitestvér kettős szakokba osztott párdalt énekel a jelen dicséretére. Ismét halljuk az általános béke magasztalását, a természet ettől újra éledő virulása, a munka biztosított gyümölcse, a falusi vigal-

mak és ünnepek zavartalan derűje e béke áldásának eredménye, melyért a költemény végén a szeretett uralkodónak vajha örökké tartó életet áhít a befejező imaszzerű felfohászkodás. A két dalos közül Corydoné az első hang, Meliboeus hallgatóként szerepel, a kinek amaz köszönheti, hogy gondtalanul élhet Italiában s kenyérért nem kelle Spanyolországba szegődnie. Eddigelé csak alantasabb fajú falusi dalokat szerzett, de az idők megváltoztak, velök most ő is magasbra emelkedik. Tityrus, vagyis Vergilius nádsípját a «műértő Iollas»-tól kapta ajándékba. Meliboeus eleinte kételkedett, vajjon sikerülni fog-e Corydonnak a Vergilius negyedik eklogája hangját eltalálnia, de immár dicséri a simán folyó párdalt, melynek édessége nem marad el a pelignusi, vagyis ovidiusi versek méze mögött.

De Corydon igéri, hogy még szebb dalokat fog zengetni, csak egyszer a saját birtokán élhessen, s megint kéri Meliboeust, a ki előtt nyitva a császár ajtaja, hogy vigye el dalát az uralkodónak. Ezzel, úgy mond, Maece-nasom lehetsz. Közel eső feltevés Meliboeusban az előkelő *Pisót* sejtenünk. Amazt is költőnek dicséri Corydon (53. s köv. v.), mint az utóbbit a róla szóló dicsőítő vers (163. s köv.), még pedig majd bacchicus, majd apollói stílű költőnek; úgy látszik, hogy az időjárás előjeleiről is írt valamit. Ha pedig Meliboeusnak azért hálálkodik Corydon, mert szegénységén megkönyörült s ifjú évei tanulékonyágát buzdította, ebből azt következtethetjük, hogy ama panegyrikus költemény és emez eklogák ifjú szerzője egy és ugyanaz a személy volt. Piso kegyére való törekvését siker koronázta: belekerült a pártfogója háznépébe s ennek Calpurnius családnevét is felvette. Bizonyára a többi álorezás személy mögött is azon kor

költői czéhének egyes tagjai rejtőznek. A szakértő Iollas Corydon-Calpurniusunk költészettani mestere lehetett; öccsét Amyntast Corydon régebben (Claudius alatt t. i.) minden áron le akarta beszélni a költői pályáról, mint a mely semmi hasznot sem hajt (23. s köv.); ez az Amyntas különben szintén említi egy a jelenkor dicséretére már korábban szerzett dalát (105. s köv.).

Valamivel későbbben keletkezett talán ama két névtelen pásztorköltemény másodika, melyek egy einsiedelni kéziratban maradtak ránk esupa véletlenségből. Az előbbiekkel való rokonságát mindjárt a Calpurnius negyedik eklogája kezdő szavaival való megegyezése is elárulja. Kétségtelenül utalni akart rájuk a szerző. Itt is a saturnusi boldog kor és Astraea uralmának visszatérte a magasztalás tárgya, a leírások a szokásos vonásokat mutatják, de valamivel takarékosabban bánik velök a költő. Feltűnő a jelennek a Sulla-féle és a triumvir-uralommal való ellentétbe állítása, mintha éppen a rémuralomra emlékeztető állapotok feltolakodó gondolatát kívánná a költő erővel visszautasítani. A vergiliusi negyedik ekloga sibyllai jóslatával (10. v.) szóról szóra egyező záróvers még egyszer határozottan kijelenti, hogy tényleg Apollo uralkodik mostanában, a kivel Nero magát mindenekfölött összehasonlíttatni kívánta. A legérdekesebb ez idyllben egy már jelentkező ellenáramlat jelzése. A két gazdaember, a kik e dicsőítést váltakozva elmondják, az udvari körökhöz tartozik. Épp az asztaltól keltek föl, s az egyikük megbotránkozással czéloz ama «buta barmok»-ra, a kik tagadják, hogy az emberiség ez idő szerint valóságos újabb aranykorban él.

Nem így az udvari idyll jámbor pásztorai, a kik nem győzik a császárt és alkotásait megcsodálni. Az egyik

eklogában (Calp. 7.) a Rómából visszatérő Corydon elmondja, hogy a fővárosban végig nézte az arénában az ifjú császár rendeletére adott játékokat. Naiv elragadtatással beszél öregebb társának a színikör pompás épületéről, a játékok nagyszabású előkészületeiről, leírja a ritka állatokat (fehér nyulakat, szarvas vadkanokat, jávor szarvasokat, bölényeket, medvékkel viaskodó fókákat és vizilovakat), melyek az aréna porondján láthatók valának, s végül a császári felségről szól, kinek dicső arczán Apollo és Mars isteni fénye egyesül. A költeményben dicsért színikör faépületét Kr. u. 57 körül emeltette a császár a Mars-mezőn, és a leírt játékokat valószínűleg kevéssel elkészülte után, talán éppen a felavatás ünnepére rendeztette. Ha helyes ama feltevésünk, hogy Corydon, a ki itt is kiváló énekesül van megjelölve, azonos a negyedik eklogabelivel, tehát maga Calpurnius ez idyllek költője, akkor a költemény ama szerény panaszát, hogy Corydont parasztos öltözete nem engedte az ifjú császár közelébe jutni, az udvar fénykörébe való vágyakozás körülírt kifejezésének vehetjük.

Költő és lantművész meg énekes minőségében ünnepli a császárt az einsiedelni eklogák elseje. Két fiatal pásztor egy műértő bíró előtt versengve éneklí meg a fejedelem előadásának mindenikükre tett hatását. Ladas, az egyik, kithara mellett énekelni hallotta a császárt, vagyis inkább az ifjú istent, s elragadtatva úgy véli, hogy ilyen lehetett a világ alkotója, mikor a mennyei sphaerákat rendezte mindenható szavával, avagy Phoebus, mikor a Pytho legyőzése után diadalmi paeant zengett. Thamyra meg a színházban egy Trója bevételéről szóló költeményt hallott a császár ajkairól. Ez előadás közben a Helikonra álmolta magát s látta, mint oldta le az agg Homeros

homlokáról a diadalkoszorút, hogy a császár fejét övezz vele; a szintén közelben álló Vergilius pedig megsemmisítette saját művét. Lehet, hogy e jelenetet a színpadon csakugyan el is játszották. Annyi bizonyos, hogy Nero 65-ben (alighanem a második Neroniákon) trójai eposza egy részletét a színházban nyilvánosan előadta; a *halosis Troiae* különben is már 64-ben be volt fejezve.

Calpurnius többi eklogái nem igen érdemelnek bővebb megbeszélést. Meglehetősen könnyed és sima, de önállótlan utánzatai ezek régiebb mintáknak s nem lehetetlen, hogy a negyedik idyllben említett ifjúkori kísérletekkel van itt dolgunk: az egyik versenyéneklésre való kölcsönös ingerkedés és biztatás, a nélkül, hogy versengésre kerülne benne a sor (6); a másik négysoros szakokban való párdal, melynek két versenytárs leánykérése a tárgya (2); a harmadik egy megsértett leányka bűnbánó féltékenységgel megszólaló szerelmes engesztelése (3). Végül a *Georgica* stílusában írott tanító czélú gazdasági utasításokat foglal magában egy negyedik, a melyben egy öreg pásztor ifjú legényét a juh- és kecskenyésztes tudnivalóira oktatja (5).

A bukolikus költészet ismeretes tárgyai és szóvirágai jelennek meg bennök előttünk, újabb választék és elrendezésben és kecses változatossággal mintegy föllelevenítve, hasonlóan egy híres zeneművekből kölcsönvett hangversenydarabhoz, melynek szegény leleményű szerzője beéri azzal, ha az idegen motivumokat néhány sajátjából való összhangzattal fűzi egybe.

Ugyane körből, sőt talán ugyane szerzőtől ered a fentebb (II. 239. s köv.) ismertetett, Messallát dicsőítő köl-

temény párja, a hexameterekben írt *magasztaló vers* Pisóra, a mely szintén egy 20 éven alóli szegény sorsú (72. és 261. vers) és alacsony származású (254. s köv.) ifjú kolduló levele, de nem oly esetlen és valamivel tehetségesebb szerzőre vall, mint az előbbi. A kérelmező a nyájás és bőkezű Calpurnius Piso barátai körébe óhajt bejutni. Nagy valószínűséggel a Nero elleni összeesküvés 65-ben halálba üldözött fejét kell e Pisón értenünk, mert amannak Tacitusnál leírt alakja feltűnően megegyez a dicsőítő költeményben rajzolt képpel: ősnemesi származású, tekintélyes külsejű főúr, a ki szeretetreméltóságának és a törvényszék előtti védelemben sikeres ékesszólásának köszöni népszerűségét, jólelkű és szép tehetségekkel megáldott, de könnyelmű. Caligula alatt száműzetésbe küldetvén, Claudius visszahitta onnan s rövid időre helyettesítő-consullá nevezte ki.

A dicsőítő vers szerzője művét teljesen az iskolai rhetorika kész kaptafájára szabta. Mindenekelőtt a főúr régi nemességét és előkelő érzületét magasztalja. Őseinek hadi tettein, melyekről nem sok mondhatója akadt, néhány általános szólásmóddal hamarosan átsurran, hogy velők az utódok nem kevésbbé dicséretes békés alkotásait állítsa szembe. Itt Cicero hires „*cedant arma togae, concedat laurea laudi*” mondását idézi és alkalmazza Pisóra. Igaz ugyan, hogy a centumviralis törvényszék előtt és a tanácsházban, meg odahaza magánkörben tartott beszéd-tusák vajmi szerényen festenek a köztársaság korában vívott hatalmas szónoki csaták mellett: hanem aztán annál telibb tüdővel fújja szerzőnk a dicsőítés harsonáját, mikor arról van szó, hogy Piso beszédeinek a hallgatóságra tett ellenállhatatlan hatását (körülbelül úgy, mint Aper a szónokokról szóló dialogusban), vagy megnyerő fel-

lépését állítsa szemünk elé. Egyáltalában eléggé jól ki-domborodik a költeményből az akkori főrangú társaság képe, a melyben roppant fontoskodással beszéltek a hiúság kicsinyes diadalairól, s a mindennapi élet vásárján közkeletű aprócseprő hízlegési csecsebecséket a legpompásabb hangzású szavak aranyával igyekeztek bevonni. Továbbá a jelenkorban ritka érdem gyanánt emeli ki a költő pártfogója házának nemes vendégszeretetét s a társaságában honos előkelő hangot és modort. Nyilván azzal a szándékkal, hogy Piso csélesap és változékony természetét és izlését mentegetve szépitse, bőségesen osztja a példákat annak a nem éppen új állításnak az igazolására, a mely szerint a változatosság kellemes, s ezzel áttér ura sokoldalú művészi tehetségeinek elsorolására: verselési és a cziterajátékokban való készsége Apollóhoz, majd Achilleshez teszi őt hasonlóvá. S a mint tudjuk, Piso valóban fel is lépett tragikus szerepekben. Most aztán a vívótér ügyességeiben, továbbá a sakkjátékban való jártasságának dicsérete következik, a mely annyiban becses ránk nézve, hogy az utóbb említett játékról legalább megtudunk egyetmást belőle. A költő végére ért valahára ura érdemei elsorolásának, a miért is úgy tesz, mintha kétségbe kellene esnie, nem győzvén mind valamennyit elszámolni, s ezzel aztán kérelmére fordítja a beszédet. Nem aranyra áhít, hanem hírnévre s ennek szolgálatába kívánja szánni életét; versei, melyekben ura érdemeit zengi, úgy szeretné, hogy valaha ennek dicsőségével versenghessenek. Pártfogójának halhatatlanságot ígér (v. ö. Calp. IV. 160. s köv.), ha Maecenása lesz, s kéri, hogy nyújtsa feléje, az árban úszó felé, kezét s vonja ki a homályból.

E Piso személyisége ismét Senecához vezet bennünket vissza, ki barátságban állott vele. Burrus halála óta (62.) a simulékony böleselő állása mindegyre tarthatatlanabbá vált. Tigellinus és Poppaea gyűlölték őt, s a császárra való mindenható irányadásuk ellen nem tehetett semmit sem. Ellenfelei mind hangosabban emelték fel ellene szavukat, s vádjaik a zsarnoknak éppen legsebezhetőbb gyengéire számítottak. Újra meg újra ráutaltak a nagy világböles óriási vagyonára, mely egy magánember gazdagságának megszokott méreteit jóval túlhaladja (300 millió a mai érték szerint), s előszámlálgatták kertjeit és mezei kastélyait, melyeknek fejedelminél is fényesebb pompája szemet szűrt.

Azt is kifogásolták benne, hogy polgártársai figyelmét illőnél nagyobb mértékben vonja magára, hogy kiállhatatlan hiúságában magát szeretné a világ egyetlen remek-írójának tartatni, s hogy költő minőségében még magával Neróval is ki mer állani. Mindazt, a mi a császárnak örömet szerez, sanda irigykedéssel nézi, s nyilvánosan gúnyos megjegyzéseket ejt el, ha a fejedelem kocsiversenyben, vagy énekelőadással lép fel. Semminek sincs előtte becsülete, ha nem az ő sugalmazásából ered. Már pedig a császár kinőtt valahára gyermekezipóiból: itt az ideje, hogy vén iskolamesterén túladjon. Seneca indítatva érezte magát, hogy elbocsáttatását kérelmezze s egyúttal ajándékba kapott jószágai visszaadását is felajánlotta, azonban mindkét ajánlata barátságos elutasításban részesült. Mindazonáltal jónak látta ezentúl tisztelői szokásos hódolata elől óvatosan kitérni. Hogy szívében ő is az ellenzék hangulatát táplálta, az érthető; vajjon célzataiban is osztozott-e azonban, az már más kérdés. Egészségére és tudományos munkásságára való

tekintet örve alatt tartózkodott mindennemű társaságtól, s így 62-ben egy ellene keltett gyanúsítást még sikerült is elnémitania. De Nerótól való elidegenülése azért mindig egyre növekedett. A Róma leégése után megkezdett nagy-szerű építkezésre kellő pénznek Ázsiában és Achajában zsarolás és templomrablás útján való behajtását (65.) annyira helytelenítette, hogy egy távolfekvő jószágára való visszavonulás engedélyeért folyamodott, s mikor a császár ezt megtagadta, betegnek jelentette magát és szobájába zárkozott. Nem sokkal ezután amaz összeesküvés fölfedezése, melynek részesei a Ceres-ünnepély színiköri játékaik alkalmával (április 19-én) nyilvánosan, a népszemeláltára akarták a zsarnokot meggyilkolni s a népszerű Pisót emelni helyébe, várvavárt alkalmúl szolgált a kényelmetlen Mentornak láb alól való eltevése. Senecának egy talán koholt nyilatkozatát, melyet az összeesküvés elárulója, Antonius Navalis jelentett fel a kihallgatásnál, elégségesnek találták sorsa megpecsétlésére.

Híre járt, hogy az összeesküvők egy csoportja titokban, de nem Seneca tudtán kívül, azt tervezte, hogy Nero megöletése után Pisót is legyilkolják s így Senecának nyitnak utat a trónra. Pedig bajosan hihető, hogy a hatvanon túl lévő beteges aggastyán, ki évek hosszú során át forrásuknál szemlélte a politikai élet ármányait és veszedelmeit, bármily hiú és nagyratörő volt különben irodalmi téren, kedvet érezhetett volna magában békés nyugalmanak ily kalandos úton való kockáztatására.

Császári növendéke parancsára böleszhöz illő módon halt meg barátai s őszinte tisztelői körében. Paulina, második felesége, vele együtt akart éltétől megválni, de Nero a végső perczben katonáival erőszakosan útját szegte e szándéka kivitelének, s így a szerencsétlen özvegy

még néhány évig volt kénytelen halálra vált árnyként bolyongni a földön. Minthogy a halálra ítéltnek nem engedték meg, hogy végrendeletet tegyen, előszóval nyilatkozattatta ki végső órájában, hogy barátaira legszebb örökség gyanánt saját élete képét hagyja: tehát úgy látszik, éppen nem háborgatta a bűnbánat lelkiismeretének nyugalmát. Egyetemes műveltségű s igen széles körre terjedő, szigorúan tudományos kérdések iránt is eleven érdeklődésű ember volt, bővében a magvas, ha nem is egészen új és alkotó erejű s önállóan mélyreható gondolatoknak, mindig készségben tartva az elmeél csillogó fegyvereit szellemes, eszmélkedésre indító és kellemes csevegése közben. Látszólag a legfesztelenebb, szinte pongyola társalgás hangján szólva, Cicero ünnepélyes körmondait nem kerüli kevésbbé, mint Sallustius rozsdás ódonszerűségét, melyet épp úgy kigúnyol, mint Maecenas ficsuros, elpuhult, selypítő negédességét. Menten minden vaskalaposság- és teleszájú szónokiasságtól, nem vetve meg, ha fején találják a szöget, a mindennapi élet és a nagy tömeg szavajárásait sem, — nagy hatást ér el azzal a művészetével, mely a gondolatnak meglepő fordulatokkal majdnem mindig epigrammai élt tud adni, s azt mindig új meg új csiszolatban ragyogtatott kristályhoz hasonlóan, tetszetős változatosságban tudja feltüntetni. Elkeseredett ellenfele Fronto ugyan ezért oly szemfényvesztőhöz hasonlítja őt, a ki mindig ugyanazzal a pár labdával dobálódzik s mindig ugyanazokat kapja megint fel a levegőből. S igaz, hogy Ovidiushoz hasonlóan a képzelem és elmeél e játékában nem igen tudja magát elég józanul mérsékelni, könnyen túlságra engedi magát benne ragadtatni, a világért sem tud egy ötletéről, egyetlen képéről is lemondani. Csipős adomákkal és színekben

gazdag leírásokkal mulattatja olvasóját, a ki azonban sohasem melegszik fel hangján, sohasem indul meg erősebben, de nem is fárad ki sohasem. Mert az erkölcs-prédikátor, kinek tanait itt halljuk, elméletileg ugyan a stoa bölcseletének híve, de sem kizárólagos következetességgel, sem pedig merev szigorúsággal nem ragaszkodik ez iskola tanításához. Beéri azzal, hogy élénk állította s követésre méltónak ajánlotta az erkölcsi ideált. Hasonlóan valamely világi természetű udvari hitszónokhoz, sem hitközségével, sem önmagával szemben nem lép fel szigorúbb követeléssel annál, hogy legalább annyira-mennyire törekedjenek amaz eszmény felé, s nyomban hozzá teszi azt a hallgatag engedményt, hogy hiszen azért nem kell ám azt el is érni. Látjuk, hogy ő maga sem veti meg a vagyont s az élet élvezetét. Mindenben az adott körülmények iránti engedmények elvét valló ember léte, egyesíteni tudta a bölcs méltóságát a fejedelmi szolga simulékonyságával, a ki szép lassacskán csúszik lefelé a síkos lejtőn. Mint a korona ügyészének és az állami okiratok fogalmazójának elég alkalma nyílt bebizonyítani, hogy nincs az a rossz és veszett ügy, a melyet szépitgetni érdemesnek ne tartott volna; sőt mentül kényesebb volt a feladat, annál jobban ingerelte őt tehetőségének rajta való megkísérlésére.

Irodalmi nevezetessége lényegében prózai munkáinak pezsgő elevenségén alapszik. Költőként csak melleleg lépett fel, s e téren aratott sikereiről nem tudunk semmit. Hogy nagyobb költői dolgozatai is foroghattak közkezen, azt Quintilianusnak azon adatából sejtethjük, mely *poemata*-ról is tesz említést művei sorában; s még éppen élte végső éveiben is egyebek közt azt hányták szemére, hogy csak azért irogat oly szorgalmasan verseket, mert

esászári tanítványa költői hírnevét akarja velök irigyen elhomályosítani.

Ő maga sehol sem említi költeményeit. Hogy a Seneca neve alatt fenmaradt *tragédiák* e bölcselő Seneca művei-e, az korántsem kétségtelen. Mielőtt még ezek tárgyalásába bocsátkoznánk, előbb át kell tekintenünk ama szűkös adatokat, melyeket e kor drámairodalmáról egyáltalában módunkban van összeállítanunk.

A dráma.

Már az augustusi korban is úgy láttuk (II. 205. s köv.), hogy a színpadi drámát csak egyes, elszórtan jelentkező, kiválóbb alkotások képviselik. Továbbra is helyet foglal ugyan még a nyilvános multságok sorában, de mindinkább háttérbe szorúl a circusi játékok és az amphitheatrum borzalmas mutatóványai mögött. A legnépszerűbbek valának természetesen az *atellai bohózatok* és a *mimus*. Egy ötödik századbéli forrás valami *Mummius* dicsőségének mondja a Novius és Pomponius soká elhanyagolt művészfete újra felelevenítését. De hogy ez mikoriban történt, azt nem tudjuk meg. A színészek és a közönség egyaránt szerettek egyes kedveltebb énekszámokhoz a jelenre és némely kortársakra vonatkozó politikai és személyes célzásokat fűzni (v. ö. 5. l.). Így pl. mivel Galbát fősvénységének híre előzte meg, trónraléptének ideje táján egy ismeretes énekrészlet (*canticum*) első versét, mely így hangzott: «Dorsennus (a falusi iskolamester) bejött a faluról», az egész közönség kitörő tetszéssel kapta fel és egymás után többször is ismételte. Caligula alatt azonban egy atellana-költő ugyancsak keservesen lakolt egy kétértelmű tréfájaért: a dühöngő zsarnok ugyanis az arená-

ban égettette meg a szerencsétlen író. Enyhébb büntetéssel, Rómából és Italia területéről való számkivetéssel sújtotta Nero azt a Datus nevezetű színészt, ki egy *canticumban* e görög nyelven mondott szavakat: «egészségedre, atyám; egészségedre anyám!» Claudius és Agrippina meggyilkolására való célzással kísérté, az atya említésénél ivást, az anya szónál pedig úszást utánzó kézmozdulatot téve, a mit azzal tetézt, hogy a dal végén e latin szavakat: «az Orcus elnyel titeket», a senatusra mutató kézmozdulattal tette fenyegető vonatkozást tartalmazókká. Különben már Tiberius óta ismételten adott a színészek vakmerősége rendőri intézkedésekre alkalmat.

A leghosszabb élete volt valamennyi drámai műfaj között a mimusnak, melylyel még a birodalom legvégső idejében is találkozunk (v. ö. I. 261. s köv.). Caligula halála napján valami *Catullus* nevű szerzőnek *Laureolus* című darabját adták. Ez íróról különben semmi egyéb adatunk sincsen. Darabjának főszemélye a czimben nevezett rablóvezér, kit keresztre feszítenek. A szerző ezen s még más színművei még Juvenalis korában is igen nagy kedveltségnek örvendtek. Egyikük, a «Kisértet» (*Phasma*) című, az újabb vígjátékhoz volt hasonló. Sok csetepaté volt benne s egy kikiáltó volt az egyik főszemélye. Egy Claudius korabeli mimus egy mondása egész a negyedik századig életben maradt s így hangzik: az összes jó fejedelmek nevei rávéshetők egy gyűrűre. Seneca egy helyütt dicséri *Lucilius* barátja három trimeterét, melyek velős mondást foglalnak magukban. Hogy még Afranius, a togata-költő sem volt e korban feledve, azt már fentebb említettük (I. 249.).

Az érzékingerlő látványosságok mindegyre növekedő szomja a zene és táncz mindig nagyobb szerepeltetésé-

nek és előtérbe nyomulásának kedvezett. Így különösen egyes csillogó szerepek rhapsod-előadása jött nagyon divatba. Virtuóz magánénekesekek czitera-kisérettel s az illető szerep jelmezében és álarczával görög és latin szomorújátékokból egyes magán ének- és szavalati részleteket adtak elő, s mellettük, a mint ez már régiebb időkben is szokásos volt (l. 233.), egy tánczos megfelelő mozdulatokkal és taglejtésekkel fejezte ki a szerepben ábrázolt lélekállapotokat. Utóbb azonban a némajáték kísérő és kiegészítő rendeltetéséből a fődologgá emelkedett: s így keletkezett az u. n. *pantomimus*. Ebben egyetlen tánczos egymásra következő jelenetek sorában balletszerűen egy teljes drámai cselekvény összes férfi és női szerepeit bemutatta, szüntelen változtatva alakját és jelmezét is, a kar pedig részben előadás alatt, részben az egyes jelenetek közötti rövid szünetekben énekével kísérte és magyarázta mintegy a látottakat. Ez újítás egy Pylades nevű tánczostól való (732/22.). Elsőrangú költők, mint Lucanus és Statius, és valamennyi előtt talán Silo, az idősb Seneca kortársa, nem tartották méltóságukon alólinak e játékokhoz szöveggönyveket (*fabulae salticae*) írni, melyek bármi könnyű holmik valának is, még mindig jobbak voltak a mi operaszövegeink legnagyobb részénél, s nem hogy kisebb, de még inkább magasabb tiszteletdíjakat hajtottak szerzőiknek, mint komolyabb és értékesebb munkáik. A kardalokat fuvolákból, sípok-, cymbalumok-, czitera- és lantból álló zenekar kísérte. Nem csak tragédiákból merítették ily némajátékokhoz az anyagot, mint azt Thyestes, az őrjöngő Ajax és Hercules, Niobe s mások alakjainak ilyenén bemutatása bizonyítja, hanem az eposz tárgyköréből is, így pl. az Aeneis is szolgáltatott néhány szerepet, minők Turnus, Dido stb. A leg-

kedveltebbek s a legnagyobb hatást keltők főleg a szerelmi történetek valának. Efféle előadások általános megértéséhez természetesen egyfelől a mímelő művészet nagyfokú fejlettsége, de másrészt a hallgatóság bizonyos gyakorlata is volt szükséges a néma jelenetek arcjáték- és taglejtés-beszédének felfogásában. Úgy általában a színészet, mint e mimus-játék összes kiválóbb mesterei mind görögök valának, de az újdonszerű fűszerű mulatság ingere, meg aztán a mindinkább terjedő műkedvelősködési szélhámosság a legelőbbkelő rómaiakat is rávette lassankint arra, hogy részben a színpadon és a karban, részben pedig a színkörben fellépjenek. Tudjuk, hogy már Laberius is (I. 263. s köv.) engedett e tekintetben Caesar szelíd kényszerének. Később Domitius Nero, az utóbbi nevű császár atyja, aedilis korában a tőle rendezett játékoknak azzal akart nagyobb fényt szerezni, hogy a mimusokban lovagrendű praetorokat és consuloikat, sőt a mi még több, matronákat is felléptetett a nyilvános színpadra. Fabius Valens lovag, ki legelőször a Nero császár Juvenaliáin lépett fel parancsszóra, ettől fogva annyira megkedvelte a bohóczkodást, hogy azontúl önként is valódi virtuózsággal folytatta e mesterséget. Még a tisztos és érdemes Thrasea Paetus is ráadta egy ízben a fejét, hogy egy tragédia előadásánál az énekkarban közreműködjék, de ezt Pataviumban, szülővárosa egy ős-régi s csak minden 30-ik évben visszatérő hazafias ünnepén tette. Caligula, a ki szenvedélyes tánczos és énekes volt, még halála napjára is egy éjjeli ünnepséget tűzött vala ki, a melynek rendkívüli alkalmával kívánta magát először a színpadon bemutatni. Tehát csak a már megkezdett út további folytatásának tekinthető, ha Nero a színészkedést már valósággal hivatásának nézte; ha

senatorokat és lovagokat, férfiakat s nőket, öregeket és ifjakat vegyest arra készítetett, hogy ünnepein szintén nyilvánosan színészek-, énekesek-, zenészek- és tánczosokul szerepeljenek; és ha kiváló kedvét abban lelte, hogy egy Paulus, Mummius, Appius és mások utódjának képeről a szégyenletükben felvett álarczot az egész nép szeme láttára leránthatta. Meglepő párja ez állapotoknak a francziák XVII. és XVIII. századbéli színházasdi játéka.

Egyébiránt már a köztársaság korában is (I. 225. s köv., v. ö. II. 205.) látunk előkelő férfiakat is a *szomorú-játékirás* felé fordulni, a mi nem is csoda, ha figyelembe vesszük, hogy e műfaj stilusa legközelebb jár a magasb. ékesszóláséhoz, a melyben jártasak valának. Most is akadtak még ugyane körökben, bár gyérebben, művelői. Már föntebb (4. lap) említettük a Tiberius korabeli Aemilius Scaurus consularist. Vele egy sorba tartozik *P. Pomponius Secundus* is, az idősb Plinius barátja, ki őszinte tisztelete jeléül a derék férfiú két könyvre terjedő életrajzát is megírta, a mely azonban, sajnos, elveszett. Paetus Thraseával Pomponius levelezést folytatott; legalább még VI. századbéli grammatikusok, mint Priscianus is, vagy legalább az, a kit ő követ művében, egyes nyelvsajátságok megvilágítására szolgáló forrásokul használtak e leveleket. Tiberius alatt Sejanus bukása után e Pomponius is a gyanúsak sorába került. Az elítélt fivére iránti barátsága czímén hét esztendeig (31 óta) saját házában ~~özö~~ fogoly volt. Csak Caius (37.) trónraléptével kapta vissza szabadságát s ezzel őt a közélet. 44-ben consul suffectus volt, legatus minőségben sikerrel harczolt a chattok ellen Felső-Germaniában (50.), s jutalmul a diadaljelvényekkel való kitüntetést kapta, a mi Tacitus elismerése szerint, csak kis része az utókorra szállt méltó

hírének. Eleinte mint költő nem igen aratott sikert, Claudius császár legalább 47-ben indítatva érezte magát egy censori szigorú rendelet kiadására, mely a népet a consularis költő módfeletti legyalázása miatt erősen megrója. Úgy látszik, hogy a közönség az ő finomabb írásmódját nem igen tudta másfajta ízlésével méltányolni. Az öregek, a kikben még élt a köztársaság korabeli magvas tragédiák emléke, szomorújátékait nem találták eléggé tragikusoknak, de annyit mégis elismertek, hogy tudományos műveltség és alaki csín tekintetében fölötte áll a többieknek. És igaz is, hogy a nyelvre, egész az egyes hajlításbeli szóalakok finoman kiszámított használatáig terjedő műgondot fordított. Művei előbeszédeiben, melyeket Quintilianus még egészen fiatal ember korában olvasgatott, költőtársával, Senecával, olykor csak egy-egy szóhasználat, vagy szólásmód stilszerűsége kérdéséről is behatóan értekezett. Ha egy-egy barátjával nem tudott abban megállapodni, vajjon valamely vitás helyet meghagyjon, avagy eltávolítson-e művéből, azt szokta volt mondani: «a néphez fellebbezek». Quintilianus, a ki 68. óta állandóan megtelepedett volt Rómában, őt nevezi a saját életével egykorú szomorújátékirók legjelesebbikének. Tacitus is nagy tisztelettel beszél úgy tehetsége, mint jelleméről. Kardalainak rhythmusai a verstan elméletét tanítók szemében mintaszerűek valának: ezeknél néhány példaidézetet is találunk műveiből, melyeknek vegyesen anaepaeusok- és daktylusokból álló sorai választékos és síma nyelvezetükkel tűnnek ki. E helyek egyikében a rabságba jutott trójai nők siránkozását halljuk, a mint a töredékből kivehető: városuk meghódítva, Priamos elesett, őket messzire elhureczolják hazájukból, Neptunhoz fohászkodnak tehát, hogy sülyeszse őket inkább a Danaokkal

együtt a tenger mélyébe. Ha e versek, a mint bízást feltehető, a szerzőnek *Aeneas*-ából merítvék, akkor nincs jogunk e darabot *practextá*-nak tekinteni, mert a színtere Trója és nem Róma. Egyéb darabjainak tárgyai közül még csak egy *Atreus*-ról van tudomásunk. Egy ismeretlen nevű darabjából való az a kardal, mely ünnepi czitertájakra serkent igen jó hangzatú daktylusi tetrapodiáival (négy ütemű sor), a minőket már Ennius is használt volt.

Bármily hézagosa is e töredékek és hírek Pomponius művészetét illetőleg, annyi mégis kiviláglik belőlük, hogy finom izlésű, a legapróbb részleteket is gondosan kidolgozó, és mindenekfölött a régibb tragédia lyrai versmértékeit is előkelő könnyedséggel alkalmazó költő lehetett.

Kétségtelen, hogy egész iránya és modora homlok-egyenest ellenkezik ama tragédiák mezében fellépő szónoklatoktól, a melyek *Seneca* neve alatt maradtak reánk. Mindenekelőtt sorra vesszük e darabokat tárgyük és meséjük főbb mozzanatai tekintetéből, melyek elseje valamennyiben az atheni klasszikus szomorújáték, különösen pedig az Euripidesének tárgyköréből van merítve. Nagyobb részüknek pedig már egyes köztársaságkori költők nyitottak volt utat a római színpadon.

Phaedra az Euripides két Hippolytosából és Ovidius negyedik heroidájából (v. ö. II. 296. s köv.) van összetákolva; de eredeti részletek is vannak benne. Az átdolgozó főfeladatának a hősnő szerepének kidomborítását tekintette: ezért nyúlt vissza az euripidesi dráma első alakjára. A darab elég élénken indul Hippolytus egy vadászdalával, ki társainak Attica tágas vidékét jelöli ki vadászterületül. A görög szerző fönmaradt művében (58. s k. v.) csak röviden érintett mozzanat itt szélesebb kivitelű s mellette minden további beszélgetés elmarad. *Phaedra*

egy magánbeszéde bepillantást enged szenvedélytől fel-
dúlt lelki világába: itt is az erdők- s hegyekbe való
sovárgás és vadászó kedv tölti el őt, mint az eredetiben.
Végzetes eltévelyedéseért itt is, mint a Heroidában, The-
seust hibáztatja, ki magára hagyta őt (91. s köv.). Amaz
ugyanott (53. s köv.) kimondott gondolat is visszatér a
darabban, hogy a szerencsétlen és vészthozó szerelem
átka Phoebus egész nemzetségének végzetszerű öröksége
(124. s k.). Dajkája már ismeri szenvedélyét, s eleinte
éles szemrehányásokkal akarja felébreszteni lelkiismeretét.
Aggkora jogot ad neki a szabadabb szólásra, erkölcsi
elvei szigorúak, s a beteges szerelem forrását a gazdagok
féktelen élvvágában látja (a miben korszerű czélzás
rejlik). Csak a mikor Phaedra kijelenti, hogy inkább
meghal, mint sem szerelméről lemondjon, szánja rá magát
a hűséges gondviselő, hogy Hippolytos szívét neki meg-
nyerni megkísértse. Hiába reméli azonban előbb mégis,
hogy időközben a királyné jobb útra fog térni, a miért
is ígérete teljesítését halogatja. Hogy különben a terv
kivitelének leírása Euripides után indul, mutatják Phaedra
most következő beszédei. Az első Hippolytosból van át-
véve s egyúttal az ovidiusi levél vonásaival számos egyes
részletre nézve is megegyezést mutat a királynénak a
szeretett ifjúval való nagy jelene. Ez határtalan fel-
háborodásában kardot ránt, hogy a térdeit esdekelve
átkulesoló királynő karjai közül kiszabaduljon, egészen
úgy, mint ez egy — természetesen görög forrásra utaló —
pompejii falfestményen látható, s aztán szégyentől és
iszonyattól magán kívül elrohan, a mire a dajka ott felej-
tett kardját felemeli, hogy majdan rágalma bizonyítékául
használja fel. Hippolytus nem lép fel többé. Theseus, ki
Pirithousszal az alvilágban járt volt (e motivum a Sophokles

Phaedrájából látszik kölcsönvettnék), feleségét még életben, de tompa kétségbeesés zárkozott némaságába mélyedten találja, a karddal kezében, halálra készen. Végre megszegi szótlanságát s mostohafiát az ellene megkísérlett erőszak vádjával illeti. Mikor azonban utóbb az ártatlannak darabokra szaggatott tetemét hozzák elébe, ennek láttára bevallja férje előtt bűnét s az áldozat kardjával döfve át magát, ott hagyja a szerencsétlen atyát emésztő bánatával.

A *Medeában* is egy boszúszomjas női szörnyeteg ábrázolása a költő világosan kitetsző főcélja. A feleség és anya lágyabb érzelmei egészen háttérbe szorítvák, a metsző gúny, ádáz gyűlölet és őrzöngő düh kitörései az uralkodók. A dajka előkészítő prologusa és a nevelővel való beszéde hiányzik, s mindjárt kezdettől fogva a már eltaszított, szenvedélye tetőfokán tomboló, a legvégsőre elszánt nő lép elénk. Lelki állapotában nem látunk semmi fokozatos okadatolást, semmi emelkedést. Mindjárt első magánbeszéde, a mely a darabot megnyitja, elejébe vág minden további fejlődésnek. Ezzel ellentétben igen erősen kiemelkedik Jasonnak gyermekei iránt való szeretete, őket nevezi egyetlen vigaszának; hogy őket megmentse, azért mondott le Medeáról. Éles szemmel kilesi a boszúért lihegő, hogy ez oldalról lehet őt a legfájóbban sebezni, s erre építi boszútervét. Egyetlenegy, de igen erős szónoki hatású jelenetbe van összefoglalva mindaz, a mit hűtlen férjének mondhat s a mit tőle kérhet, valamint az is, a mit ez neki válaszul adhat. Az Euripides-féle elemek szabadon vannak feldolgozva, sorrendjük meg van cserélve, egynémely dolog össze van vonva, más meg annál jobban ki van élesítve. Itt-ott ovidiusi gondolatokkal is találkozunk ismételten. Részletesen ki van

színezve — s e tekintetben egészen a kor ízlésének hódol a költő — a dajkának Medea varázsmesterségét leíró beszéde (670. s köv.), a mely után nyomban maga a búbajos nő egy egész hosszú énekrészlete (*canticum*: 740. s köv.) következik, tele varázsigékkel, imádságokkal s a gyűlölt menyasszonynak küldendő ajándék előkészületeivel. Ellenben a szolgának a méreg hatását festő remek beszédét (Eur. 1121. s köv.) pusztán egy egészen rövid és száraz jelentés (879. s k.) pótolja. Csak most határozta el magát arra Medea, hogy szökése előtt boszúja művére, a gyermekek meggyilkolásával, rá tegye a koronát. Hosszas szónoklattal adja szörnyű tette okát (893. s köv.), de míg Euripides e helyzetben éppen a hősnője ajkára adott híres beszéd (1019. s k.) révén az anyaszív mélységeibe enged betekintenünk, addig Senecánál a szörnyű tetre készülő csak furiaszerű dühtől tájékozódik, és szeretete meg szánalma gyenge ellenvetéseit hideg dialektikával és szónoki fogásokkal némitja el; azt igyekszik pl. elhitetni magával, hogy a Jason kedvéért lemészárolt kis öcsese árnyának tartozó engesztelő áldozatként kell saját gyermekei vérént ontania. Már leölte az egyik fiúcskát ott a színpadon, a mikor közelgő emberek zaja meggátolja véres munkája folytatását: erre úgy a megöltnek hulláját, mint a még élőtt magával ragadja sárkányfogatóra, melyen a magasba emelkedik. Onnan fölülről sebezi metsző gúnyával a kesergő atyát, kinek esdeklései daczára ott, a szeme láttára gyilkolja le a másik fiút is, aztán mielőtt légi útjára kelne, oda dobja lábai elé mind a két holttestet.

A *Trójai nők* című darab, lényegében (Polyxena és Astyanax kivégzése), szintén az Euripides ugyanily nevű szomorújátékának visszhangja. De valamint már Accius

is felhasználta volt a Sophokles Polyxene című darabját, úgy Seneca is kölcsönzött ugyanebből néhány mozzanatot; itt-ott pedig a Hekabe első fele szolgált neki mintául. Igaz ugyan, hogy az ősz anya a római hideg átdolgozásban külsőleg mellékszerepű, mert a prologuson kívül csak azután lép fel, mikor a két unokája halálos ítélete már visszavonhatatlanul ki van mondva. De mégis mintegy benne testesül meg Trója sorsa, ő a laza összefüggésű jelenetek szellemi középpontja és kapcsa. A régi dicsőség és hatalom összedőlt romjai közt egyedül ő áll még magános, ott felejtett oszloptöredékhez hasonlóan, leütött koronával, a kire senkisé is vet ügyet. Még a halál is úgy halad el mellette, mintha észre se akarná venni s nem hallgat könyörgéseire. Csak panaszát hallatni van még a világon. Mint az euripidesi Hekabe című szomorújátékban, itt is Achilles árnyát látták az elmúlt éjjel sírja fölött megjelenni, hogy Polyxena feláldozását követelje, s a mit a kar ott is említ (116. s k.), az itt megtörténik, midőn a hadvezérek mindegyike versengve követeli magának e kívánság teljesítését. Agamemnon itt is az emberáldozat ellen nyilatkozik, míg ellenben Pyrrhus atyja jogos követeléséhez ragaszkodik. Kettejük közt egészen a szónoki viták iskolás modorában folyik a szóharcz, melynek eldöntését végül Calchasra bízák, a ki nem csak Achilles kívánságát mondja teljesítendőnek, de még a kis Astyanax leölését is sorshatározatnak jelenti ki. Ebből már most két nagy jelenet, illetőleg felvonás fejlődik. Mindenekelőtt Andromache gyermekét aggódva elrejtteni kereső igyekezete, a melylyel az áldozatra szánt atyja sírboltjába törekszik eltüntetni, a mit azonban Ulixes ravaszsága meghiúsít. Hiába könyörög a szegény anya irgalomért, szánakozó búcsúzásnál egyebet nem ér

el esdeklésével. Ezek után tulajdonképen nincs már a darabban semmi tennivalója, de azért mégis a színen marad, hogy a következő felvonásban még szemére vetesse Helenának bűneit és megcsodálhassa Polyxena lelki erejét, melyet ez a sorsát tudtára adó ítélet meghallásakor tanúsít. Vajjon az az ötlet, hogy Helenát Polyxena nász-asszonyaként szerepelteti a szerző, csakugyan az ő leleménye-e, az kérdéses. Az igaz, hogy van benne valami kihegyezett számítás és a helyzetnek oly élére állítása, a mely a Sophokles szellemétől egészen idegen. Alakja különben, úgy látszik, az Accius Astyanaxában is a színre került s ott is szemrehányásokat kelle hallania (VII. tőred.). Senecánál egyébiránt ez az egész részlet hatástalan a laza összefüggés miatt. Csak a záradékul jövő hírnöki jelentés ad ismét a szerzőnek ragyogó leírásokra váravárt alkalmat: ehhez is lényeges vonásokat szolgáltatott Euripidesnek a Polyxena haláláról szóló gyönyörű elbeszélése (Hek. 518. s k.). Más részletekben csak csekélyebb nyomai látszanak a görög eredetiekből vett kölcsönzéseknek. Az eredetinek hatalmas vonásai azonban általán véve tetemesen összezsugorodtak a rómainál, kinek nagy hangja üresen kong: mi is volt neki, a rhetornak, Hecuba?

De már aztán amúgy istenigazában a római ember szíve szerinti tárgy volt Atreus szörnyű boszúja öcsésén, Thyestesén. Hogy csak a legnevezetesebbeket említsük, Ennius, Accius és Varius foglalkoztak volt már vele. A görög előzők közt megint leginkább Euripides volt az, kitől e tárgy drámai alakítása legmaradandóbb bélyegét nyerte. De Sophokles is feldolgozta, úgy látszik, a Mykenaei nők (Atreus) című darabjában. Az kétségtelenül szembe-tűnő, hogy a nerói korszak legalább is éppen olyan fogé-

kony volt efféle vérengzések élvezete iránt, mint a Sulla-féle. Meg is látszik a Seneca darabján, hogy nagy szeretettel készült. Minthogy pedig ez az egyetlen feldolgozása a tárgynak, a mely a borzalommal teljes mese egész menetét élénk tárja, s így a többi összes elveszett feldolgozásokért ez az egy kárpótol bennünket, már csak ezért is kiválóbb figyelmünkre érdemes. Szerzője ismerte úgy a sophoklesi, mint az euripidesi szomorújátékot s bizonyára az Accius-félét is (v. ö. I. 217.), mert az utóbbinak némely töredékeiből is kiviláglik még az újabb római darabnak ama régibbel való helyenkinti párhuzamos-sága.

A *Thyestes* színhelye Mykenae. Mindjárt a prologusban élénk lép az uralkodóház gonosz szelleme, Tantalus árnya, kit a fúriák üldöznek fel akarata ellen az alvilágból, hogy a két ellenséges fitestvérben egymás elleni ádáz gyűlöletet szítson. De már pusztá megjelenése akkora háborgást és rombolást okoz a természetben, hogy nyomban vissza kell vonúlania földalatti börtönébe.

Atreus, az őrzöngő zsarnok, mindjárt legelső fellépésétől kezdve, hallatlan boszútervet forral s dül-fül dühében öcsce ellen, ki feleségét elesábitotta, az aranygyapjút tőle elrabolta, hogy ezzel az uralmat a maga kezére játssza. Abból a feltevésből indul ki, hogy Thyestes is vesztére tör neki: meg akarja tehát őt előzni s oly gáztettet siet kieszelni, a melynek pokoli fufangjáért amaz őt még iszonyú fájdalmában is irigyelni lesz kénytelen. Hiába igyekszik egy bizalmas szolgája jobb útra téríteni. Boszútervek közt hanyódó képzelme a Philomela tettében állapodik meg: követet küld száműzetésben lévő öcsce- és ennek gyermekeiért. Csak habozva, fiai sor-sáért aggódva jó ezekkel Thyestes. A három fiú leg-

idősbike, Tantalus, minden gyanútól menten s a reá váró korona reményétől csábítatva, csak nagynehezen tudja atyját a félúton való visszatérésről lebeszélni.

Atreus a hálójába kerített áldozatok láttára alig tudja gonosz kárörömét visszafojtani, de mégis uralkodik magán, színlelt gyöngédséggel üdvözli az eltaszítottat, ki erre megindulva bűnbánóan leborul előtte s térdeit átkulesolva, ezen-tüli hűsége tüzai gyanánt felajánlja neki gyermekeit. Atreus, bármint törekszik is öcsese az uralom felét magától elhárítani, erővel rákényszeríti a hatalomban való osztozást, s ennek jeléül a királyi homlok-övet boglyas haja köré illeszti, a minek utána azzal a kétértelmű mondással távozik, hogy az isteneknek áldozni megy. Az ártatlan fiúk feláldozásáról és az iszonyú lakoma elkészítéséről szóló hírnöki jelentés a borzalmas részletek aprózó kiszínezésében kéjeleg. A kar a hirtelen beálló éjjeli sötétségen megrémülve kérdi: vajjon nem jött-e el a világ vége? Ekkor jó büszkén emelt fővel Atreus. Boszúja ki van elégitve egynek híján, s ez: hogy a szerencsétlen atya szemei elé tárja a borzasztó valót s irtó-zatos kínjaiban gyönyörködhessek. Feltáratja az ajtókat. Benn, az ünnepélyesen kivilágított teremben Thyestes még az asztalhoz dőlve hever, jóllakottan nyújtózva él vánkosán, bortól nehezült fejét kezére támasztva, félig mámoros jókedvében iddógálva s egy dalra gyűjtva, melyben a múlt minden gondja- és bánatának feledéséről, a régi Thyestes sutba dobálásáról énekel. De a szerencsétlenségtől megviseltek még a sors kedvező fordulatával szemben is gyanakvó természete szerint, csakhamar ismét elborul a kedve, búgond, aggodalom és keserőség tölti el szívét, hirtelen könnyek tolnak szemébe, maga sem tudja, miért. Ekkor lép Atreus ádáz

szándékú nyájaskodással melléje, kétértelmű szavakban biztatva őt, hogy gyermekeit látni sovárgó vágya mindjárt teljesülni fog, iszik vele abból a serlegből, melynek bora öcsese gyermekeinek vérével van keverve. Thyestes, a mint a poharat ajkaihoz emeli, irtózat és szédülés lepi meg s úgy érzi magát, mintha az égboltozat mindjárt rá akarna szakadni. Esdekelve kéri bátyjától gyermekeit, mire Atreus azt feleli, hogy mindjárt megkapja őket és soha többé el sem kell tőlük válnia. Thyestes a lelkében tomboló szörnyű sejtelemtől zaklatva újra könyörög és eseng gyermekeiért. Erre Atreus ördögi gúnynyal nyújtja feléje fiainak fejét s kezeit, kérdeve tőle, vajjon rájok ismer-e? «Bátyámra ismerek bennök», felel ez megsemmisülve. De még mindig nem tudja az egész rémitő valót. A holttetemeket s elföldelésük engedélyét kérő könyörgésére azt a rejtélyes választ adja neki bátyja, hogy: «íme nálad vannak gyermekeidnek meglévő és meg nem lévő maradványai», a mire aztán feltárja előtte irtózatot tettét. Hiába koldúl tőle Thyestes egy kardot, melylyel magát megölhesse: előbb végig kell hallgatnia apróra, mint ölték meg s vagdalták darabokra, mint sütötték meg fiait, s csak ezután tör ki, nem az Atreus ellen szórt híres átkozódásba, melyben Ennius eredetijét hiven követte volt, hanem az ég urához intézett siralmas könyörgésbe, hogy sújtsa őt agyon villámaival. Atreus pedig diadalmaskodva még azzal a gúnynyal ostromozza a szerencsétlent, hogy fájdalmát azon való elkeseredésére magyarázza, a miért neki sikerült az öcsését, s nem ennek őt megelőznie a boszúállás versenyében.

Mintegy a Thyestes cselekményének a folytatásaként esatlakozik hozzá az *Agamemnon*-é, melynek elején egy

magánbeszédben Thyestes árnya jósolja meg előre a király meggyilkolását, megemlékezvén az uralkodóház nemzedékről nemzedékre szálló borzalmasságairól, saját gonosztetteiről s ama sorshatározatról, a mely szerint Aegisthus, a saját leányán elkövetett vérfertőzés szülötte, van kiszemelve atyja megboszulójának. Az átoksújtotta kárhozottat, ki lenni az alvilág árnyai közt sem bír nyugalomra lelni s kinek az elköltözöttek sorában sem akad társa, családja újabb rémtetteinek sejtése üldözi föl nemzetsége jól ismert lakába, a honnan azonban csakhamar megborzadva tér vissza. Ha nem is az Aischylos eredeti műve, de legalább is e nagyszerű tragédia egy újabb átdolgozása, melyet Livius Andronicus is felhasznált volt Aegisthusában, okvetetlenül mintául szolgált Senecának. Hogy a régibb római költő munkája, bár talán ugyancsak egy újabb átdolgozásban, szintén nem volt ismeretlen a későkori utód előtt, azt némely jelenetek hasonlóságán kívül egyes helyeknek a régiebb darabnak nem egy töredékével való szószerinti egyezése is tanúsítja. Egynémely vonás továbbá az Accius Clutemnestrájára, vagy ennek eredetijére vall (v. ö. I. 218.): így a királynő féltékenysége barbár versenytársnőjére, mint a gyilkosság indító oka, s más egyéb. Clytaemnestra jelleme különben Senecánál kisebb arányú vonásokkal van ábrázolva: a bűn lejtőjén lefelé haladva közben-közben még olykor habozni, kételkedni látjuk őt. Bevallja dajkájának, hogy szívében még tusát vív a bűn a szeméremmel: határozatlanságában hajlandó magát a véletlenre bízni. Önigazolására férje vétkeibe fogódzik: Iphigenia feláldozása, férje ismételt hitszegése, most legújabban is Cassandrának házába hozatala, kiben ő, a törvényes feleség, gyermekei egykori mostoháját kénytelen maga mellett látni,

szolgálnak mentségéül. Eleinte úgy tervezi, hogy férjével együtt magamagát is megöli. Majd meg, mikor a nyomorúlt Aegisthus, ki a győztes király közelgő visszatéréssel reá váró büntetéstől remeg, Clytaemnestra segítségét kéri gyilkossági terve kiviteléhez, szégyen és undor tölti el arra a gondolatra, hogy ily aljas fizető büntársává szegődjék. Bánat és ama szándék támad szívében, hogy megint visszatér hitvesi kötelességéhez; egy ideig állhatatos is marad a csábító szavaival szemben, még gúnyosan el is utasítja, de utóbb mégis csak enged, mert nem tud vele végkép szakítani: közös bűnük tudata lánczolja őt hozzá s most már hajlandó vele a további teendőkről tanácskozni. Eurybates fellépése, honát üdvözlő szavai, Clytaemnestrától való fogadtatása s a hajóhad hazatértéről szóló jelentése nagy vonásaiban az aischylosi minta nyomán halad, de e részletek mind tetemesen összetömörültek a hajótörés leírása kedvéért. Cassandra alakja is csak egészében és általánosságban emlékeztet Aischylosra, hasonlóképen a jósnő beszéde a karral és látomása is. A többi foglyokkal együtt már Agamemnon megérkezte előtt lép a színpadra. A királynak nejétől való fogadtatását csak némajáték jelzi, melyet a kar néhány szóval ad tudtunkra. E jelenet a következőnek esett áldozatul, melyben Agamemnon a földön isteni ihletéstől vonagló Apollo-papnővel találkozik s tőle, miután magához tért, balvégzetére czélzó sötét sejtelmeket hall. Miután a fejedelem a palotába ment, a jósnő szemei előtt egészen tisztán tárul fel az ezalatt benn történők képe, s most kegyetlen részletezéssel írja le, még pedig nem szaggatott versszakokban, mint Aischylosnál, hanem folyó iambusi beszédben a benn lejátszódó véres jelenetet. Ugyanígy volt e jelenet a Livius Andronicus drá-

májában is szerkesztve. Hogy egymagában befejezetté tegye a szerző darabját, még néhány rohamosan egymásra tolakodó jelenetet függesztett hozzá záradékol: először is a kis Orestes megmentését, kit Elektra a ház régi barátjára, Strophiusra bíz. Ez Olympiából jött volt, a hazatért királyt üdvözlendő, de most azonnal visszatér, győzelmet aratott kocsiába saját gyermeke, Pylades mellé emelve új fogadott fiát, s oltalom és egyben a jövőre utaló előjel gyanánt, ennek kezébe adván a versenytéren nyert pálmát. Alig hogy távozott, Elektra rövid szóváltásban daczczal és megvetéssel szegül anyjának ellene, a mire Aegisthus e jelenethez járulván, börtönbe hurcoltatja (a mi Sophoklesnél csak reá váró büntetésnek van jelezve), Cassandrárt pedig halálra küldi. A jósnő nem zúgolódik sorsa ellen, mert minden földi vágya betelt azzal, hogy Trója elpusztítójának ily szörnyű végét megélhette, s utolsó szavaiban, melyekkel az őt gúnyoló Clytaemnestrának felel, Orestes egykori boszúállását sejteti.

Igen világosan kitetszik a Seneca átdolgozási módja *Hercules* című darabjából, melynek kétségtelenül az Euripides őrzöngő Heraklese volt a mintája. Ugyanazt a cselekményt adja, ugyanazokkal a személyekkel és jellemekkel, sőt nagyban és egészben ugyanazon szerkezetet, érzelmeket és gondolatokat is látjuk darabjában, mint a görög eredetiben, a mint az már az egyazon mese követségéből önként folyik, de az egyes részletek kivitele mégis majdnem teljes önállóságot mutat. Prologusában az átdolgozó nem akarta mellőzni a féltékeny égi királynőt, az ábrázolandó katastrophá szerzőjét, mert ez fontos bekezdésre és élénk szónoki beszédre való alkalmat nyújtott neki. Mig Euripidesnél Iris Hera parancsára

csak közvetetlenül a katastropha előtt vezeti az ellenkező Lyssát a Zeusi házához, úgy, hogy az örömből egyszerre bánatba való fordulat meglepi a nézőt, addig itt Juno már eleve fölidézi az ádáz boszúállás sötét szellemeit, még mielőtt munkájukhoz foghatnának, s ezzel már előre elárulja a dráma későbbi fejleményét. A római szerző a színpadra viszi Hercules őrült dühöngését és gyilkosságait, melyeknek csak végső kimerülése vet véget azzal, hogy álomba hanyatlik; az Euripides gyönyörű hirnöki jelentését pedig Theseusnak az alvilágról s a Hercules megfékezte Cerberusról szóló beszéde pótolja nála. E czélra mindjárt ott fogja hőse mellett ennek athéni jóbarátját s kísérijét, a helyett, hogy mint Euripides teszi, előbb honába küldené s csak később léptetné fel ismét a visszatérő Theseust. A hazaérkező családapának felesége- és gyermekeitől való meleg fogadtatása nem egyezett meg a római deklamátor másféle izlésével; a pokol kuttyájának a föld színén hallatlan megjelenése sokkal fontosabbnak tetszett neki, s a fáradatlan küzdőt nem hagyhatta semeddig se valami újabb tennivaló nélkül. Így tehát nála a kölcsönös megértésre untig elég pár fukarul kimért szó, s nyomban ismét munkára siet Hercules, hogy a trónrabló Lycust megölje. Ez utóbbinak szerepe, mely Euripidesnél egészen alárendelt, Senecánál egy újabb vonással gyarapodik, mely durva egyéniségének valamivel több drámai érdeket kölcsönöz. Felkapaszkodott jött-mentnek érzi magát, a ki ősök és örökjog híján a maga erejével vívta ki magának az uralmat, de most, alattvalói hajlamát megnyerendő, arra határozta magát, hogy Megarát, Hercules nejét, feleségül veszi. A megkérés jelenetében (melyhez némileg hasonlít a Shakespeare III. Rikárdjának IV. felv. 4. jel.) álnokul békítő

szavakkal akarja kicsalni Megara beleegyezését; a megvető visszautasítás, melyben ez őt részesíti s a bitorlónak a távollévő Hercules ellen szórt rágalmait, melyekkel magát megboszlúlni igyekszik, arra való, hogy a szerzőnek, hogy bennök a hős ez aljas ellentétét amannak fönséges méltóságával szembeállítva annál élesebben megvilágítsa. Megara is fontosabb szerephez jut az ellenállás által, melyet így tanúsítania alkalma van, s Lycus kegyetlen parancsa, melylyel a kérését megtagadónak az oltáron való elégetését rendeli el, azzal csak érthetőbbé válik, hogy immár reménye porba hullt s még hiúsága is sebezve van. Euripidesnél Lycus csak egyetlenegyszer ejt kicsinylő szót Hercules tetteiről s árul el kételkedést a hősnek Zeustól való származása iránt, a miért Amphitryon alaposan letorkolja; Seneca ellenben egész az úntatásig emlegetteti, hogy Herculesnek Juppiter az atyja, a miből az is kitetszik, milyen sokat adtak a költő hatalmas kortársai a maguk családfájának elismerésére. Nem egészen érdektelen, hogy kiváltképen a jólelkű Amphitruo van arra kiszemelve, hogy helyt álljon nevelt fia isteni eredeteért.

Finom műérzékre vall az a vonás, hogy Hercules maga jön szörnyű tette nyomára. Miután Amphitruo a hős kérdéseire csak rejtelmes válaszokat ad, ez benső felindulásában az öreg felé nyújtja kezét s midőn látja, hogy nevelőatyja a magátét tőle visszavonja, ijedten kezdi sejteni, hogy valami bűnmocsokkal kell fertőzve lennie, s erre felismeri a saját nyilait, melyekről tudja, hogy csak ő lőhetette ki azokat, mert rajta kívül senki a világon az íjját nem tudná felajzani (1192. s köv.). Euripides (1111. s köv.) az ő Amphitryonjának nem engedi el a tett részletes előadását, bármint vonakodik is tőle az öreg.

A másik *Hercules*-tragédiának a Sophokles «Trachisi nők» című darabja szolgált alapul, de a deréképületnek mindkét szárnyán hosszú toldalékkal való megnyújtása által ez egyszer nem csak ellapult, hanem laza összefüggésű is lett a mű. Sajnos, hogy az átdolgozó szabad utánzatában a görög eredetinek első részét is majdnem teljesen átalakította, illetőleg eltorzította egész a katasztrópháig, vagyis a mérgeg hatása első észrevételéig, mely Dejanirát rémületbe ejti (663. s k. v.). Megszokott modorát, a rögtön teljes gőzzel való nekirugaszkodást itt is követve, Iola ellen Hercules szelid neje azonnal a leghevesebb féltékenység kitörésével fordul és a legengesztelhetetlenebb boszú szomjával dühöng hűtelen férje ellen (237. s k., 256. s k.). Már mindenről tudomással bír, el is van tökélve a hitszegő megölésére, kelljen bár fegyveres erőszakhoz, vagy ravasz fondorlathoz folyamodnia, s csak a dajkája ajánlatára, a ki bűbajos mesterséget és varázsigéket javasol neki, jut eszébe a Nessus végzetes hagyatéka s így gondol ennek felhasználására. A mint nem sokkal azután, hogy Lichasnak a halálhozó ruhát átadta, tévedése tudatára ébred, Hercules ellen imént táplált haragja tüstént elpárolog, és most már erkölesi undorának egész hevességével támad saját maga ellen. Sophoklesnél Deianira, Hyllosnak apja szenvedéseiről szóló jelentését meghallgatva, szótalanul távozik (813.) s gyöngéd érzülettel a dajkára van bízva (871. s köv.) kétségbeesése kitörésének és tragikus halálának elmondása. E részletet a római átdolgozó egy száraz rövid jelentésbe zsugorította össze, melyet Hyllos ad kínjaiban dühöngő apjának tudtára (1456. s k.).

Az apának fiától való bucsújával és végső rendelkezésével azonban a római szomorújáték még koránt sin-

esen befejezve. Nem csak hogy a fiatal Philoktetes még kimerítően elmondja a hősnek az Oeta hegyén szemeláltára történt elégsét: hanem még az áldozat anyja, Alkmene is, tart fia hamvvedrével kezében egy hosszú kettős gyászbeszédet, a melyhez még egy sirató ének is járul. S végül az emberiség nagy jóltevőjének megdicsőülését az új églakónak hangja s a fénylő magasságban való megjelenése adja a gyászolóknak tudtára. Ha még ezt a hatásos záró jelenetet némileg igazolhatnók is, már a bevezetésnek kétségtelenül nincs meg a következőkkel való kívánatos összefüggése. Nem is a darab további részének színterén, Trachisban, hanem Oechaliában lép elénk Hercules, a mint az Eurytuson aratott győzelem után önmagát dicsőíti, fényes pályája végén a csillagok között követelve magának lakóhelyet. Az oechaliai fogolynők karát a trachisi jelenetekben Deianira szolgálói váltják fel. Iola is csak egy magándalt énekel, s azzal végkép eltűnik a színpadról. Ez előjáték tehát (1—232.), a mely nélkül, az igaz, bajos lenne a darabban feltételezett előzményeket egy könnyen megértenünk, tulajdonképen nem egyéb, mint a prologusnak egy saját-szerű alakja. Nem csoda, ha éppen ezek a darab elejéhez és végéhez toldott részletek, a melyekben a szerző a maga leleményére volt utalva, még jóval inkább duzzadnak az üres, sokszor vajmi sületlen szónoki handabandázástól, mint a darab többi részei. A darab hosszadalmasága nem egyszer arra is késztette a költőt, hogy önmagától vegyen egyetmást kölcsön, s régiebb drámái, főleg pedig az őrjöngő Hercules némely fordulatait és ötleteit itt újból elénk tálalja. Még ennél is rosszabb, hogy a darabban magában sem ritkák az egymást ismétlő helyek, még pedig néha oly szembeszökő s oly közel

egymás mellett álló ismétlődések, hogy szinte azt a szint kölcsönzik az egész műnek, mintha nem is kész munkával, hanem csupán ideiglenes tervekkel és előleges rögtönzéssel volna benne dolgunk. Ellenben azt a feltevést, hogy a darabban nem egy, hanem több különböző szerző munkáját lássuk, az egészben és nagyjában mégis csak egyöntetű írásmodor nem teszi valószínűvé.

Oedipus tárgyaival Senecaig csak a fiatal Julius Caesar próbálkozott volt meg, a kinek kiforratlan kísérlete azonban nem látott napvilágot (I. 228.). Szerzőnknek tehát nem volt római előzője, a kire támaszkodhatott volna, midőn a sophoklesi szomorújáték átdolgozásába fogott, mert ezen kívül csakugyan nem lehet egyéb mintájára gondolnunk. Mind a cselekvény menete, mind a jelene-
tek sorrendje tekintetében itt szorosabban ragaszkodott eredetijéhez, mint egyéb darabjaiban, és mégis alaposan elrontotta utólérhetetlen mintaképét a sajátjából hozzáadott járulékok- és önkényes változtatásokkal. Az eredeti jellemzésének és megokolásának összes finomságai elmosódnak nála. Mindjárt az elején nem tagadhatta meg benne magát a római rhetor, s hősét a reá váró borzalmak aggasztó sejtésének lelki kínjában vergődve kellett bemutatnia, ezzel jelleme és sorsa fokozatos előttünk való fejlődésének mindjárt elejével bevágva az útját. A tőle segélyt esdőkkel s papi szószólójukkal tárgyaló király helyett, kiket a sophoklesi tragédia remek jelenete vezet elénk, Seneca az ő Oedipusát egy Jocastához intézett hosszú s egészen monolognak vehető beszédben mutatja be, a melynek elnyújtott fonalán és szónoki hevű előadásából megtudjuk a királynő előtt szívét feltárónak aggodalmait, egyben a dögvész borzalmait (melynek színei részben a Sophoklesnél szereplő papnak és karnak

leírásából kölesönözvék), továbbá a hősnek a Sphinxszel győztesen megállott kalandját. Creon jelentésében a delphii istenség megkérdése trochaeci tetrameterekbe szedett lyrai sallangokkal van felezifrázva, a jóslat maga meg daktylusokban tánczol, melyek mintegy a hiteles szószerinti szöveget akarják feltüntetni. Az eredeti rohamos hevességű kérdésének és tartózkodó feleletének hatásos kettős sorai, melyek távoli mennydörgés tompa morájához hasonlóan hangzanak, így vannak ellapítva. A néphez intézett felszólítás helyett az isteneket kéri Oedipus, hogy Laius gyilkosának ne irgalmazzanak s hasonló értelemben fogadkozik ő maga is. Igen esetlenül kell éppen Creonnak, a ki pedig nem volt a hely színén a dolog történetkor, a fiúnak atyjával való találkozása helyét, a három út kereszteződését körülményesen leírnia. A két erre következő jelenet teljesen át van alakítva. Tiresias, leánya Manto kíséretében, hivatlanul jelenik meg, hogy áldozatát bemutatva a rejtelmes titok nyomába jusson. Ő csak rendelkezik az áldozat előkészületei iránt s a leánya igen szakértő válaszokat ad kérdéseire, ki-merítően szólva az egyes áldozatjelekről, az oltárláng alakjáról, az áldozati állatok viselkedéséről, vére- és beleiről; az elszörnyedt látnok magának Laiusnak szellemét is fölidézteti, hogy megczáfолhatatlan tanúvallomást tegyen gyilkosa ellen. Az idézést Oedipus Creonra bízza. Ez a helyről, hol a megholt árnyával beszélt, visszatérve, előbb irtózik a valót fölfedni s kéri (mint Sophoklesnél Tiresias), hogy engedjék el neki annak feltárását, míg végre a király heves fenyegetéseinek engedve, bőbeszédűen előadja az egész esetet: leírja a Dirce-forrás melletti cyprusligetet, a lélekidézés egész bűbájos szertartását minden apró részletével, mint nyílt meg előtte a föld s

mint látott be nyílásán a Tartarus rémületességébe, hogyan szólította elő a bátor pap az árnyakat, melyeknek sűrű sorai tolongtak előre szavára, köztük a thebaei ősök sorában végre Laius is. A megölt király hosszú beszédét is, melyben az iszonyatos bűnnel terhelt uralkodóra vall és számkivetését követeli, szintén végesvéig ismétli Creon. Erre épp úgy, mint Sophoklesnél, Oedipus viharos kitörése s a hazugsággal vádolt híradó elfogatása következik. Innentől fogva aztán rohamos sietséggel gördül le egészben és nagyjában a jelenetek ugyanolyan sorrendje szerint, mint a görögben, a dráma fonala. Hogy Oedipus csak ily későn, a szolga leleplezése folytán jó a tényállás felismerésére, az mindjárt a darab elején hangoztatott aggódo sejtelmeivel nem igen fér össze. Egészen másképp áll a dolog a sophoklesi hősnél, kinek teljesen más az öntudata. A darab vége felé a szolga jelentése Oedipus válogatott kegyetlenséggel elkövetett magamegvakításának (saját körmeivel tépi ki szemeit) elmondására szorítkozik. Jocasta pedig, a gyöngédség legelemibb követelményeivel is rikító ellentétben, még egyszer a színre jó, hogy utójára lássa megvakított férjét, fiát, s azután ugyanazzal a karddal, mely Laius éltét kioltotta, átdöfje önmagát, annyi szerencsétlenségnek szülőjét. — Egyébiránt mindazért, a mi történt, a végzetet hibáztatja.

Minthogy e párbeszédekre tagolt szónoklatok tulajdonképeni célja korántsem egy-egy drámai cselekvény költői feltüntetésé volt, hanem csupán egyes elbeszélő, vagy leíró részletek, avagy beszédek meg szónoki viták ünnepléses diszben való színrehozatala, ebből következőleg olykor azzal is beérhette a szerző, hogy csupán egyes jeleneteket dolgozott ki, a nélkül, hogy e mellett valamely drámai egésznek megszerkesztett tervére gondolt

volna, a melynek ama jelenet kiegészítő része lehet vala. Így az Oedipus szerzőjét még a thebaei tragikus mondanakörnek két tárgya vonzotta s indította arra, hogy vele megbirkózzék. A Sophokles-féle Oedipus Kolonosban arra szolgált neki indítékul, hogy a vak királyt leánya, Antigone, kíséretében a Kithaeron hegyén, vagy az oda vezető úton mutassa be, a mint sírhelyet keres magának, mert ebben jó alkalmat látott arra, hogy az istenektől megátkozott olthatatlan halálvágyát, hűséges kísérője ellenvetéseivel heves szónoki harczot viva, tüntesse föl. Antigone e vitában apjával szemközt a stoikus álláspontot foglalja el (188. s k.). Nem az élettől való félelem s ennek következtében a halálba sovárgás az igazi erény (*virtus*), hanem a legiszonyúbb szenvedések hősiei kiállása. A ki győztes lábai alá tiporta a sorsot és az élet javait elhajította magától, a kinek istenre semmi szükségé sincsen, miért óhajtja az a halált? Az még nem veti meg a halált, a ki kívánja.

Egy rövidebb, sem az előbbivel össze nem függő, sem magában teljesen be nem fejezett jelenet, melynek az előbbiével egyazon pusztai vidék lehet a színtere, alkalmat ad Oedipusnak arra, hogy a thebaeiek kérelmét, kik tőle remélik a hazájukat fenyegető testvérharcz lecsillapítását, keserű szavakkal elutasítsa (Phoen. 320—362.). Beszédében fiait, a reá nehezedeő istenátok örököseit, epés gúnynyal bizza sorsukra és minden, ügyeikbe való beavatkozást megtagad. Barlangjában, a sűrűség mélyén, benső elégtétellel fogja, úgy mond, hallani a természet-ellenes tusa borzalmainak messziről hozzája érkező hírét.

Ismét magában áll, de más előfeltevésre épült, mint az előbbi, egy másik, a kéziratban az iméntihez csatlakozó töredék, melyre az Euripides «Phoeniciai nők» című

drámájának első része adhatott a szerzőnek ösztönzést, s alighanem ettől vette kölcsön az előbbi jelenetek fölébe nem is illő «Phoenissae» cím-feliratot is. A szerző Euripidesszel együtt (327.) abból a feltevésből látszik kiindulni, hogy Oedipus katastrophája után Thebaeben maradt (553., 623.). Jocasta rövid prologusát, közvetetlenül a harc kitörése előtt, egy katonának a királynőhöz intézett ama kérése követi, hogy békítse ki az ellenséges testvéreket. Jocasta eléje is rohan az érkező seregnek, s az iménti vitéz a fal tetejéről a táborra letekintve elmondja, mint veti magát a királynő a hadsorok közé s mint könyörög, könyeket hullatva, két hajthatatlan fia előtt. Erre nyomban a város előtti térségre vezet bennünket a szerző s most eljásztatja előttünk az épp röviden már leírt jelenetet. Polynicesszel szemben Jocasta igen bőbeszédű, holott ennek válaszai szűkebb szavúak. A rideg, zsarnoklelkű Eteocles előtt már nem sok szót veszteget anyja. Ennek a töredéknek is hiányzik a vége. Kardalok egyáltalában nincsenek benne.

E jeleneteknek egy teljes egészét alkotandó szerkezetté szándékolt egybefűzése egyáltalán elképzelhetetlen, ellenben nem egészen valószínűtlen az a feltevés, hogy két befejezetlenül maradt darab részei, melyeknek elsejéhez Oedipus Kolonosban, másikához pedig a Phoenissae szolgálhatott alapul. //

Ha e darabok nem a színpadnak, hanem csak szavai előadásra voltak szánva, akkor a szerzőnek nem is igen volt oka a borzalmas és iszonyatos netovábbját valamivel kiméletesebben ábrázolni. Herculest őrvongást tetőfokán vezeti elénk: nyilaival lövöldöz, ajtófélfákat

tép ki, fűtykösével agyonveri feleségét; körötte hevernek övéinek holttetemei. Medea fiai egyikét a nyílt színen öli le, aztán kocsijára emeli, hogy onnan a másik gyermeke hullájával együtt lehajítsa. Jocasta és Phaedra a színpadon szúrják le magukat. Hippolytus szétszaggatott testrészeit a színpadra hozzák, s a karvezető nem mulasztja el egymáshoz illesztésükre vonatkozó utasításaival fokozni e jelenet borzasztóságát. Thyestesnek is a nyílt színen dobja oda Atreus gyermekei fejét s kezait.

Seneca tragédiái valósággal nem egyebek drámai alakba öltöztetett szavalati daraboknál, s a végletekig kihegyezett, túlszigázott retorikai mesterkedés művei. Keletkezésük korának túlfeszített s ennek következtében eltompult idegzete s az ebből támadt nagyzás hóbotja, mely a fejedelmek telhetetlen kéjelgés által feldúlt lelkiületében a császárőrültség szörnyű betegségévé hatalmasodott el, ugyanez a kór dühöng e darabokban is a tragikus hősök álarcza és jelmeze alatt. Jellemfejlésből, szervesen előre haladó cselekvényből vajmi kevés látható bennök: mindenütt ugyanazok a merev vonások elejétől végig. A hősök és hősnők mintegy önmagukat látszanak szüntelen hevesb tombolásra sarkalni és ösztökélni, hogy minden eddig hallottnál szenvedélyesebb kitöréseikben egész a legvégsőig jussanak; dicsekesznek úgy eddigi, mint még csak ezentúl elkövetendő rémtetteikkel, lázongó érzelmeik- és vadul tomboló szenvedélyeikkel. Kéjelegve gázolnak a gonosztettek és mértéktelen iszonyatosságok fertőjében; féktelen boszúszomj, elvetemült gabszág, izzó hevű bűnös képzelem forrong e szörnyetegekben. Agyon kínozzák a rémtettek kieszelésében fáradatlan elmeélüket, s e mellett epigrammai élbe hegyezik ki, mesterkéltné alakzatokba fűzik szörnyű dolgokat hallató szavaikat.

A düh, az átkozódás és a kétségbeesés nagy mondásaival a végkimerülésig menő visszaélést látunk: az ég és pokol összes hatalmai szüntelen mozgásban vannak és a fűriák meg Hecate egy perczig sem lehetnek békében. Juppiter villámai meg a nap, hold és csillagok akár egyebet se tegyenek, mint egyre hulljanak és szakadjanak a mindúntalan reájuk hivatkozó átkozódásokra, melyek az egész világegyetemet kiforgatnák sarkaiból, mindúntalan az ősi chaosszal fenyegetőznek és a feneketlen sötétség mélyéből minden szörnyet felidéznek, mikor e drámák eszeveszett szájhősei fenyegetőzni, vagy jajveszékelní kezdedenek. Épp ily vad túlzásokra ragadtatják magukat mindannyiszor, mikor egy-egy «*sohasem*» szavuknak nagyobb erőt akarnak kölcsönözni: «előbb fog a természet rendje felfordúlni», mintsem ez vagy amaz történni, egyike kedvelt szólamaiknak, a melyekben rendesen pazar bőséggel ontja a szerző a retorikai kibővítés (*amplificatio*) áradatát. Nem elég például, hogy Jocasta szárnyakon szeretne két ellenséges fia közé repülni, hogy kibékítse őket, hanem azt óhajtja, vajha egy sphinx, vagy egy stymphali madár, avagy még jobb lenne, ha egy harpya vinné őt a hely színére (Ph. 420. s. k.).

Érdekesebbek ezeknél a szópuffogtatásoknál azok a metsző gúnyolódások, elmés ellentétek és éles visszavágások, melyek egymásra csattogó vívótőrökként kereszteződnek versről versre, sokszor egy-egy vers két felében, sőt néha az egymást kergető szavak ingerült hevesességű váltakozásában. Itt érvényesül kiváltképen az ügyesen esztergályozott gnomikus vers, a tömör és finoman kihelyezett élű kifejezés azon művészete, melyre a retoriskolák folytonos gyakorlata edzette és nevelte a szellemet. Általában véve nem mondhatjuk, hogy e drámák

nyelve bárhol is erő, izomzat és rugalmas feszesség
hijával volna, csakhogy ez izmok és feszült inak nem a
természettől ép, erős és egészséges ember, hanem a ki-
tanított viaskodó és birkózó túlságig nevelt izmai és inai.
Meg aztán ne feledjük, hogy a kifejezés stilisztikai sza-
batossága nem ritkán fagyos és mesterkelt is egyúttal.

Hosszú *szónoklatok* úgy a párbeszédekben, mint a mo-
nológokban bőven kerülnek elő. Majdnem mind megannyi
rábeszélő (*suasoria*), vagy vitabeszéd (*controversia*), ha
nem pusztá leíró, vagy elbeszélő díszletdarab. Az iskolás
technika üres alakiséga főleg abban mutatkozik, hogy
ott is a legaprólékosabb ténykörülmények szélteben való
elsorolásával találkozunk, a hol egy-egy rövid említés,
vagy czélzás is úntig elég lenne. Amphitruo (Órj. Herc.
205. s k.) a Herculest bölcsőjében megtámadó kígyókon
kezdi s a hős valamennyi munkájának elsorolása előtt
nem is hagyja abba beszédét. Hercules különben maga
is elszámolja a nevét viselő második darab prologusá-
ban s aztán kinszenvedése közben (1176. s k., 1236. s k.)
még egyszer összes tetteit. Pyrrus hosszú előadást tart
Achilles viselt dolgairól, hogy atyjának halottáldozatra
való jogát beigazolja (Trój. 204. s k.). Oedipus a Cithae-
ron felé vivő útján megemlékszik mindazon gyászos
eseményekről, melyeknek e hegység színtere volt (Phoen.
12. s k.). Hosszú elsorolásban (*anaphora*) vezeti szeme
elé Clytaemnestrának dajkája mindazon lehető veszélye-
ket, melyeket Agamemnon Trója előtt elkerült (Ag. 207.
s k.). Deianira, miután vétke tudatára ébredt, az alvilág
összes elszámolt büntetéseit kész elszenvadni, s aztán
sorra veszi a rossz feleségek egész légiját, melyhez
magát is hozzászámítja (Herc. az Oeta h. 936. s k.). Épp
így Theseus a Phaedra záradékában (1229. s k.). A bő-

beszédű szavaló bekalandozza az összes országokat és tengereket, az eget minden csillagképével, s minden ok és szükség nélkül halmoz nevet névre, hegyeket, folyókat és népeket sorolva el töméntelen mennyiségben, hogy mentől tágabb kilátást nyisson előttünk csodásnál csodásb s messzinél messzibb dolgokra és eseményekre, elégszer pedig csak azért, hogy olesó tudakosságát ragyógtassa és üres szavakat kongasson fülünkbe.

A darabokban előforduló mindenféle borzalmasságok bőséges anyagot szolgáltatnak a legrikítóbb színű *leírásokra*: így pl. Hippolytusnak lovaitól való meghurczoltatása és szétmarczangolása, Oedipus önmegvakítása, Hercules kínhalála, s mindenekfölött Thyestes gyermekeinek Atreustól való iszonyú lemészárlása.

A rhetor-iskola egyik legkedveltebb gyakorlati feladatának tekintették a tengeri vihar és hajótörés leírását. Híres görög minták nyomán legelőször Livius Andronicus Aegisthusában, aztán kiváltképen Pacuvius a Teucerben és Accius is elbeszéltette Clytaemnestrájában a Trójából hazatérő görög hajóhad tengeri veszedelmét (I. 202. s k.). Természetes tehát, hogy Seneca sem mulaszthatta el Agamemnonjában e tárgy feldolgozását. Előtte különben, csak úgy mint Lucanus óta az epikusok előtt is, ezek főmestereinek, Vergilius- és Ovidiusnak mintaképei is lebegtek. Az anyag ily bőséges halmazából meritve, nem fáradtak bele ugyanazon feladat úntig való újra meg újra megoldásába, némely vonásokat különféle változtatásokkal és fokozati eltérésekkel egyre ismételvén, ugyanazokat a színeket mindenféle újabb meg újabb találmányú árnyalatokká kevervén. Seneca e téren egy a maga nemében igen gondos kivitelű mesterművet alkotott, a melynek csak egy a hibája, az t. i., hogy nagyon

hosszúra nyúlik. Igen jól sikerült leírásában az elindulás vidám hangulatának s a tükörsima tenger ezzel egyező derűs képének ábrázolása. Már a vihar festésében azonban nem tart kellő mértéket a költő s az egyes szelek iskolás elsorolásával vét a jó ízlés ellen. Egészen természetellenes pedig az, hogy a tenger dühöngő moraja közben a rajta hányatott szerencsétlenek összeségével (mert nem nevez meg közülök egyet sem) tartat egy beszédet, a melynek szerencsére még elég hamar véget vet a háborgó elemeknek fölébe kerekedő tombolása.

Kiváló kedve telik s nagy szakismeretet árul el főleg az áldozati és bűbajos szertartások, méreg és varázsszerek keverése és hatása, szellemidézések és az alvilág borzalmainak leírásában. Az ő korában hittek is mind e babonaságokban. Így Nero is kísérletet tett meggyilkolt anyja mágusoktól felidézett árnyának megengesztelésére. Medeát hosszú beszédben mutatja be dajkája, mint bűbajos méregkeverő boszorkányt (670. s k.). A varázslónő bűvös igéivel a földkerekség összes kígyóit előhívja rejtekeikből, de még ezzel sem éri be, hanem még az égről is leszólitja a csillagképek összes kígyóábráit. A legkülönbözőbb vidékek termette összes halálhozó fűveket és nedveket összegyűjti, hogy e szörnyű bőségből főzze aztán a mérget, mely boszúja eszközeül szolgálend. Valóságos pazarlása az undok boszorkánymesterség valamennyi fogásainak, a mit művel.

Oedipus végzettragédiájában a delphii jóshely fönsége, a borzalmas áldozati előjelek és a szellemidézés leírásának szintén bőséges helyet juttat a szerző. A hellenistikus kor kezdetétől fogva, tudjuk, hogy általán mily elterjedt és közismeretű volt a bűbájosság minden nemének gyakorlata, Rómában meg éppenséggel teljes virágjában

állott költőnk korában. E mellé még a tájképi hangulat iránti fejlett érzék a rémes szintér feltüntetését is megkívánta. Ősrégi, sötét lombú fák szent áhítatot keltő árnya a berek mélyén, hová nem férkőzik be kandi napsugár, ez a részletekig gondos kivitelű diszlet. Most a papok ruházata és megjelenése, az áldozat, az igézés, a természet felháborodása, a megnyílt föld tátongó repedésén át az alvilág feltáruló képe, az onnan feltóduló lelkek szertelen sokasága, köztük utóbb a thebaei ősök szellemei s végül Laius árnya jó, mind részletesen és apróra leírva, s erre következik csak a felidézett fejedelem megsemmisítő beszéde. Nagyban és egészben, de még egyes részleteiben is, ez a leírás annyira egyez a Statius Thebaisában előfordulóval, hogy vagy a későbbi költőnek a regiebbtől, vagy pedig mindkettőjüknek egy közös görög mintától való függését kell feltételeznünk.

Még gondosabban, mint az Oedipusban (530. s köv.) van megrajzolva egy berek képe a Thyestesben (641. s k.). Ez az a hely, a hol Atreus az öcsese fiait lemészárolja, s ezért a legkomorabb színekkel van festve. A mykenaei Pelops-vár magasból alászálló lejtőjén, a tágas trónterem mögött sötétlik az őserdő magányos rengetege, melynek taxus és cyprus bokrai közül szálás tölgyek koronái emelkednek. Ez erdő mélyéből újul meg Tantalus ivadékainak nemzedékről nemzedékre vérontással, gyilkos erőszakkal öröklődő uralma, innen merítenek erőt és segítséget a szükségben és veszélyben. Itt függ a számos áldozati ajándék közt Pelops koronája, az ország kincse, a hadizsákmány legjava része. A sűrűség ölen lomha forrás szivárog, a mely körül kísértetek raja űzi rémes játékát, míg egy közeli barlangból a végzet határozatait hirdető jósszavak hallatszanak. Itt végzi Atreus,

mint pap, kegyetlen áldozatát. Az eleven leírás szinte azt hiteti el velünk, hogy a költő közvetlen szemléletből ismerte a mykenaei várat és környékét.

Egy alvilági út kiszínezése is sokkal ingerlőbb alkalom volt szerzőnk előtt, hogysem elszalaszthatta volna. Míg Hercules Lycuson a büntető boszúállás művét végrehajtja, addig Theseus Amphitruo kérésére elmondja a hős alvilági kalandjait s a Cerberusszal való küzdelmet. Már Sophokles is leíratta volt Phaedrájában az alvilágból éppen hazatérő Theseusszal a pokol kutyájának meghunyászkodását. Lehet tehát, hogy Seneca az Aeneis klasszikus mintáján kívül (VI. 236. s k.), a melyet némely helyütt elég híven követ, még az említett, vagy más görög forrásból is merített egyetmást. A hosszú leírást Amphitruo közbeszóló határozott kérdései elég ügyesen tagolják egyes részletekre. Ilyenek a Taenarus barlangján keresztül való leszállás, a lenn uralkodó félhomály, a lefelé vonó ellenállhatatlan vágy, a renyhe Lethe-folyó számtalan tekervénye. A morotvás Cocytus partjain keselyűk, kuvikok, baglyok s egyéb halál- és rémmadarak serege tanyáz, s egy sötét taxus alatt ádáz daemonok rágódnak az élet velején. Köröskörül mindenütt siri csend, szomorú pusztaság. Messze beljebb fakadnak közös forrásból a Styx és az Acheron, az egyik csendes, a másik rohanó morajlással; árnyas berekbe rejtve áll Dis, a rettenetes főnségű isten palotája, itt ítélnak a halottbirák, büntetést szabva rég feledés mohával borított bűnökre is. Csak mindezek után jut az elbeszélő Herculesnek a Lethén való átkelése leírásához s mondja el, mint kényszeríti a hős az ellenkező Charont a vele való átkelésre, miközben a csolnak egyikük terhétől mind a két oldalon a víz alá

merül, s csak most jó végül a pokolbeli kutya rajza, viselkedése és legyűrése.

A *szerkezet* iskolai szabályaihoz lelkiismeretesen ragaszkodott a szerző. Szolgai hűséggel követi Horatius dramaturgiai törvényét, mely a színen együtt szereplő és beszélő személyek számát háromra korlátozza. A hol esetleg még egy negyedik személy van e három mellett, vagy járúl jelenet közben hozzájuk, ott az utóbbi néma, vagy csak az előbbieket egyikének távozása után jut szóhoz.

A cselekvő személyek *lyrai* részleteket is énekelnek egyik-másik darabban, de az ilyenek egészben mégis ritkán kerülnek elő. Hippolytus egy anapaestusos vadászdallal nyitja meg a «Phaedra» jelenetsorát. Midőn a «Trójai nők»-ben a kis Astyanaxot elővonszolják rejtekéből, hogy kiszolgáltassák Ulixesnek, szerencsétlen anyja anapaestusi dimeterekben akarja az ellen szívét megkérlelni. Változó ütemű hosszabb canticumot énekel Medea, mialatt a vetélytársának szánt nászajándékot a maga készítette méreggel átítatja: előbb e dalban trochaeusi tetrameterekkel hívja fel az alvilág hatalmait; majd Hecatéhez fordul iambusi trimeterekre következő epodusi párversekben, a melyekhez anapaestusi dimeterek csatlakoznak. Cassandra látomásai egyikét, mielőtt önkívületben a földre rogya, anakreoni versekkel végzi. — Thyestes félmámorosan jöve a szörnyű lakomáról, anapaestusokban énekel. A Hercules első felvonásában Jola egy magándala, az utolsóban pedig Alkmene egy anapaestusos siratóverse fordul elő, s az utóbbi a megdicsőült hős égből hangzó szavaira is előbb anapaestusi, majd daktylusi tetrameterekben lüktető dalra lelkesedik.

A «*Phoeniciai nők*» című töredék kivételével az összes darabokban vannak *karok*, melyeknek éneke tölti ki az

egyes felvonásközőket. A párbeszédekben e karok ritkán és csak szerény mértékben avatkoznak. Két szomorújátékban a kar darab közben változik, minthogy a cselekvény menete így kívánja. Mind a két esetben, az Agamemnonban épp úgy, mint a Herculesben, az egyik kar a hős kíséretében honába hurezott rabnókból, amott Trója, itt Oechalia bevételének hadizsákmányából áll. Minthogy Hercules mindjárt a darab elején lép a színre, az oechaliai lányok dala (103. s k.) az első karének. Miután ezek a palotába vonódnak, helyöket Dejanira cselédleányai foglalják el (583. s k.), kik úrnőjük gondterhében és sorsában részvéttel osztoznak. Agamemnon előtt ellenben, a ki csak a negyedik felvonásban kerül elénk, csupán a harmadiknak végén (586. s k.) lépnek fel a trójai fogolynők (köztük Cassandra is), holott az első és a második után argiv hajadonok énekelnek, még pedig igen különböző hangulatú kardalokat: amott Fortuna szeszélyes változandóságáról szóló elmélkedést, itt meg a diadalmas király hazatérte örömeire ünnepélyes győzelmi paeant.

Egészben a kar összefüggése a hős sorsával meglehetősen laza, habár dalai többnyire hozzászatiakoznak a megelőző felvonás cselekményéhez és alaphangulatához, és nem egy részletben a darab görög eredetijét követik. Így pl. a Bacchus segélyül hívása a sophokleszi parodos zárszakában (209. s k.) szolgált alapúl az Oedipus egy hosszú kardalához (403. s k.). Gyakran meg egyes gondolatok, képek, sokszor a kifejezés némely részleteinek szoros megegyezésével Lucretius, Catullus, Vergilius, Horatius és Ovidius helyeiből vannak átvéve. Így az Oedipusban a Thebaet alapítása idejétől fogva látogató csapásokat a kardal (709. s k.) egészen az Átváltozások

harmadik könyvében lévő elbeszélés nyomán sorolja el, részben szószerinti egyezésekkel. A karok elmélkedései általában vajmi gyakran elcsépeelt közhelyeket tartalmaznak. Ilyenek: «Miért uralkodik az egész természetben állandó törvényszerűség, holott az emberi életben Fortuna vak szeszélye rendelkezik, a gonosz sokszor győz, a jó pedig elbukik» (Phoen. 959. s k.)? Mennyire másképp hangzik megint, természetesen a darab meséjével megegyezőleg, az Oedipus (980. s k.) legkiemelkedőbb tanulsága, a mely szerint «a sors uralkodik mindenek fölött, sokan épp azzal rohannak örvényébe, a mivel ki akarják kerülni; a világon minden előre meg van határozva éltünk első pillanatától fogva, és nincs az az isten, a ki végszetünkön valamit változtatni birna». A testvérek színelleges kibékülése a Thyestesben (546. s k.) az életben szüntelen váltakozó öröm és bánat hullámvázására tereli a kar gondolatait, a melyekből az a tanulság, hogy sem a szerencsében nagyon elbizakodnunk, sem a balsorsban kétségbe esnünk nem szabad. Így Orpheus is, miután Eurydicéjét másodszor is elvesztette, a maga megvigasztalására dalt énekelt a getáknak nem csak az összes földi dolgok, hanem az egész mindenségnek az istenekkel együtt való mulandóságáról (Herc. az Oeta h. 1061 s k.). A trójai rabnők a halált minden nyomorúságainktól való szabadítónak dicsőítik (Ag. 589. s k.): ő ád mindeneknek örök békességet, azért is nyomorúlt az, a ki nem tud meghalni. Egy helyütt (Trój. 371. s köv.) egészen epikurosi szellemben a mesék országába utalja a szerző a túlvilági létről való képzelgést: a testtel együtt a lélek is elpusztúl; a halál után nem következik semmi sem, maga a halál is semmi. Az oechaliai fogolynők is (Herc. az Oe. h. 104. s k.) boldognak magasztalják azt, a ki

könnyen hal meg; a ki akár mindjárt kész az élettől megválni, az sohasem szenvedhet hajótörést e földi létben. A királyok elbizakodottságával, uralmuk csalárd fényével, hirtelen lehanyatlásuk szüntelen fenyegető veszedelmével szívesen állítja szembe a szerző a szerényen megelégedett középrend jóllétét s az alacsony sorsúak békés biztosságát (Phoen. 1132. s k., Ag. 57. s k., Thyest. 336. s k., 559. s k., Oed. 882. s k.). A királyok lelkét szüntelen új meg új gond zaklatja. Azt akarják, hogy rettegjenek tőlük s máskor mégis visszaborzadnak az ily félelmes méltóságtól. Annyi alattvalójuk között alig akad egyetlen hűséges. Aranyos küszöbükön Erinys áll őrt (Herc. Oeta h. 604. s k.); palotájuk ajtaján az álnokság, csalás és orgyilkosság jár ki s be; útjában a fejedelmet léptenyomon a kaján irigység kíséri. Az egyik csupa nagyra-vágyásból csügg rajta, a másik kapzsiságból, a harmadik uralomvágyból. A beszédek és beszélgetések közben is előkerülnek itt-ott a zsarnokok igazságtalanságát és kegyetlenségét keményen feddő, őket az alvilágban rájuk váró büntetésekkel fenyegető kitörések, önző s haszonleső udvaroncokra s hiú kapaszkodókra való célzások, az udvarokban tenyésző bujaság és ármánykodás, az uralkodás megbízhatatlan csalfa fénye s más hasonlók emlegetése (Herc. Oe. h. 922., 936., 737. s k., Trój. 258. s k., Oed. 6., Phoen. 483. s k., Thyest. 442. s k.). Phaedra dajkája (136. s k.) megjegyzi, mily nehéz annak akarátát, ki a legfőbb hatalom birtokában van, a jóra és igazra hajlítani. Atreus- és Aegisthus-féle zsarnokok nyíltan vallják a szóváltások során, hogy a fejedelemnek korlátlan önkényre van joga (Ag. 269. s k., Thyest. 217. s k.). A trónon két uralkodó nem fér meg egymás mellett, oktatja Thyestes fiát (Th. 445.). Mindezen célzásokból helylyel-

közzel a jelenre való szándékos vonatkozás, a kortársaknak mintegy eléjük tartott tükörben való feltüntetése félreismerhetetlen. Erősen kidomborodik valamennyi közül a stoikus bölcsélet eszményképe is, a mely szerint az az igazi király, az az úr a maga és a mások sorsa fölött, ki minden szenvedélytől menten, mindennek fölébe emelkedett s félelem és panasz nélkül néz a halál szemébe.

Más dalok leírásokat tartalmaznak, még pedig néha elég terjedelmeseket: Phaedraban (274. s k.) Amornak az egész földkerekséget leigázó hatalmáról, öreget s ifjat, embereket, isteneket és állatokat leigázó uralmáról szól a szerző iskolai gyakorlat modorában; egy dal Hippolytus férfias szépségét dicséri ugyanitt (736. s k.). A Medea (301. s k.) kardalainak egyike az Argonauták vakmerőségét és hajózási ügyességét az őskor ártatlan egyszerűségével hasonlítja egybe s kilátást enged a jövőbe, a melyben lesz oly idő, a mikor az egész földkerekség tárva fog állni az emberiség előtt, s Thule nem lesz többé az ismert világ véghatára. Nem lehetetlen, hogy e nevezetes jövendölésével a Claudius korabeli britanniai expedícióra gondolt a szerző. Az Oedipusban a döghalál leírásán kívül (154. s k.) nagy helyet foglal el Thebae multja (709. s k.), Bacchus élettörténete (403. s k.) és Indiába való útja (110. s k.); a két Hercules-tragédiában e hőstettei (Órj. Herc. 524. s k. Herc. az Oe. h. 1518. s k.). Ugyanezek különben még az Agememnonban (808. s k.) is szolgálnak egy kardal anyagául, minthogy a tirynti Hercules volt Argos legnagyobb szülötte s Trója első megvívója. Az Agememnonban Trója gyász-sorsa (612. s k.), a Thyestesben pedig (122. s k.) a Tantalidák iszonyatoságai kerülnek megéneklésre. Hippolytus vadászdala a «Phaedra» kezdetén a kutyákról és a vadászati esz-

közökről szól, továbbá Diana nagy kiterjedésű birodalmát ünnepli és bőséges zsákmányt kér tőle. Egy reggeli dal az Örjöngő Herculesben (125. s k.) idylli természetfestés aprólékoskodó vonásaival kaczerkodik.

Ha már most e dalokról kölcsönvett elemeiket lehámozzuk, vajmi kevés marad bennök a szerző saját leleménye javára, s ez alig egyéb bizonyos számú száraz szóvirágnál és néhány mesterkélt kihegyezett szellemeskedésnél. A mit legkevésbé szabad nála keresnünk, az a természetes való érzés, a szív őszinte hangjai. Még a trójai rabnők szenvedélyes kitörésű jajveszéklése is (Troj. 67. s k.), bármily rikítók benne az ázsiai vadság színei, teljesen hidegen hagyja lelkünket.

Gondosan szerkesztvék a párbeszédék iambusi trimeterei. Ellenben a lyrai versmértékek megválogatása és alkalmazása már csekély műérzékre vall, sőt inkább az elődök finom ízlésétől való elpártolást mutat. Hogy egy Horatius-, Catullus- és Varróról ne is szóljunk, még a Plautus cantiumaival egybevetve is, csupa üres szócsilingelést hallunk szerzőnk dalaiban. A mindenkori hangulat és a versmérték közötti bensőbb rokonság alig észlelhető nála: az utóbbi egészen önkényesen van az iskolai készletből általában kikapkodva. A leggyakoribbak az anapaestusi dimeterek itt-ott záradékul közbeszótt monometerekkel: csupa hosszú, egyhangúan kelepelő verssorozat, a rhythmusi kapcsolat minden határozott szabálya nélkül egymásba öltve, a csoportosítás minden törvénye híján, a szakasz katalektikus záradéka nélkül. Egyszer, az Agamemnonban (310. s k.), váltakoznak eposz-szerűen dimeterek monometerekkel, a hazatérő király fogadására énekelt ünnepi dalban. A többi versalakot majdnem valamennyit megtaláljuk már Horatiusnál, csakhogy drámáinkban a szakokra

való tagolás hiányzik s az utóbbiakból egyes elemek önkényesen ki is vannak szakítva. A legkedveltebb az asklepiadeus és a sapphoi tizenegy szótagú vers, az utóbbi ritkán, s ha igen, akkor is többnyire egyenlőtlen szakokra tagoltan s rendesen csak egyszer, vagy egyáltalában nem zárulva adonisi sorral. A Medea egyik kardala (579. s k.) strophás szerkezetű, még pedig részarányos tagozódással: 7 közönséges sapphoi szak és 7 ugyanily méretű, de kétszeres terjedelmű stropha, t. i. mindig 8 sapphoi sorra egy-egy adonisi verssel. Ritkábbak a glykoni versek, melyek Oedipusban a daktylusnak spondeussal való felcserélése által el vannak rontva. Magában áll egy eposz-szerű részlet változó iambusi trimeterek- és dimeterekben (Med. 771. s k.), vagy egy neme a négy-soros szaknak (logaoedikus daktylusi záradékkal: Phaedra 1128—1131.) s más efféle. Ugyancsak egyszer, a Medeában, találkozunk több anakreoni csoporttal, melyek katalexisszel záródnak. Takarékosabban bánik a szerző a néha átmenetekül használt daktylusi tetrameterekkel, melyeket Pomponius Secundus kedvelt, mint mondják, kiváltképen. Közönségesen, még pedig elég hosszú dalokban is, ugyanaz a versalak fut sorról sorra megújulólag a dal elejétől végeig. Néha változatosság kedvéért, a hol újabb tárgyra tér át az ének, vagy minden különös ok nélkül is egy más mértékű letenye csatlakozik az előzőhöz. Ily váltokozást kiváltképen a Medea és a Phaedra dalai mutatnak. Feltűnőbb változatosságú tagolást látunk különösen az utóbbinak magándalában (740. s k.).

A jó ízléstől való sajnálatos eltévelyedésnek tekintendők az Agamemnonban (589. s k., 807. s k.) és csekélyebb mértékben az Oedipusban (403. s k., 709. s k.) is előforduló vegyes dalok, melyekben a szerző nem csupán

minden érzék és hallás nélkül hányja össze tarkabarka keverékbe a horatiusi lyra önkényesen kiválogatott mértékeit, hanem gépies iskolai elmélet szerint járva el, egyes elemek erőszakos kitépése és mások hozzátétele útján új, hallatlan torzalakokat tákol össze, iskolásfiúhoz illő nyomorúságos kontármunkát végezve, a melylyel különben a dalok mag és velő nélküli üressége teljes megegyezést mutat.

E gépies verselési eljárás egészen a *Caesius Bassus* tanát követi, a ki a metrika elméletéről szóló irataival nemkülönben, mint saját szerzeményű lyrai költeményeivel is igen nagy és tartós hatással volt. Már a Tiberius és Claudius korabeli öntelt Remmius Palaemon grammatikus is, a kinek e Bassus tanítványa volt, szerette ügyességét a változatosb és ritkább versmértékek gyakorlásában mutogatni, valamint a visszajáról is olvasható sorok-, meg egyéb hasonló versjátékokban. Egészen a nerói korszak elfajult virtuóz-ízléséhez és a lágy, velőtlen zene csiklandó ingereiben tetszelgő idegességéhez illett ez a gyerekes játék, mely a klasszikus lyra nemes versalakjait értelmetlen és oktalan torzképekké csonkította és habarta, mindenféle nevetséges visszaélést űzve velük. Mint-hogy a kor nem értette többé azon tiszta rhythmusok benső törvényszerűségét, azt hitte, hogy a Varro óta a rómaiaknál is közkeletű azon iskolai elmélet, a mely szerint a daktylusi hexameter, vagy a iambusi trimeter alapképleteiből hozzátétel, elvétel, felcserélés, vagy összekapcsolás által bármely tetszőleges versmértéket lehet alkotni, egyúttal mindennemű önkényes változtatásra is feljogosít. Terjedelmes tankönyve fenmaradt nagyobb töredékében Bassus e gépies szótag-tologatás játékát az archimedesi alakrakosgatás mulatságához hasonlítja, s valószínű, hogy

részben derült, részben komolyabb hangú saját költeményeiben is csak ilyenféle szórakozást keresett.

Az iskolai elmélettel egyező e darabok dramaturgiai tagolása is: a Seneca-féle teljes tragédiák mind, a horatiusi szabálynak megfelelően, öt *felvonásra* vannak osztva, melyek mindegyikét egy-egy kardal választja el a következőtől. A kar rövid dala, mely az Oedipus utolsó felvonásában a hírnök jelentése s a megvakított király ebben közvetlenül előkészített fellépte közé van szúrva, csak arra való, hogy a hallgató lelkületének egy kis pihenőt engedjen a nélkül, hogy azért a cselekmény folytonosságát megszakítaná. Az expositio felépítése meg lehetős változatosságot mutat e darabokban. Gyakran Euripides eljárási módját utánozva egy előjáró beszéd jó, mely vagy a tragikus catastrophát láttatja előre (így Juno beszéde az Őrj. Herculesben s a Thyestes árnyáé az Agamemnonban), vagy pedig a helyzetet vázolja (mint Hecubáé a Trójai nőkben s Medeáé a róla címzett darabban). Másutt egy-egy párbeszéd szolgál ugyane célra, mint Oedipus- és Jocastaé, a melyben azonban az előbbi szavai jóval túlnyomók. Valamivel dúsabb felszerelésű az első felvonás a Phaedrában és a második a Herculesben. Ez utóbbi különben az egyetlen oly darab is, mely a karnak egy, bár rövid dalával záródik. Az egyes felvonások gyakran csupán egy hosszabb jelenetből, vagy egy magánbeszédből, meg egy erre következő dialogusból állanak. A Thyestes és a Phaedra negyedik felvonását egészen a hírnök jelentése tölti meg, melyet ott csupán a karvezető, itt meg Theseus rövid kérdései szakítanak meg. Épp így az Agamemnon harmadik felvonásában a királynő mellett majdnem csakis a hírnök Eurybates jut szóhoz. Kiemelendő azonban a Phaedra második fel-

vonása, mely a fontos jelenetek sorában elénk vezeti a dráma összes főszemélyeit és ügyesen bonyolítja a tragikus eseményeket.

Hogy e könyvdrámáknak ki a tulajdonképeni szerzőjük, e kérdésre nem adhatunk biztos feleletet. *Seneca* volt alighanem e szerző neve, de hogy az e nevet viselők melyike, azt a legjobb (a mediceus) kézirat írója maga sem tudta, minthogy két előnév közül enged szabadon választanunk (*Marci Lucii Annaei Senecae*). *Lucius* a bölcselelő neve volt; vajjon kit kelljen a *Marcus* néven értenünk, az előbbi atyját-e, vagy mást, azt éppen nem lehet eldönteni. Ugyaníly ingadozást mutatnak egyéb kéziratok is. *Terentianus Maurus* (2136.) a daktylusi tetrametereknek *Annaeus Seneca* szomorújátékai kardalaitban s «előtte» a *Pomponius Secundus*-éban való használatát említi. *Quintilianus*, *Diomedes*, *Priscianus* és mások többet idéznek e tragédiákból, de mindig csak egyszerűen *Seneca* néven. Holott határozottan megkülönbözteti a bölcselelőt a tragikustól, mind a kettőt *cordubainak* mondva, *Apollinaris Sidonius* (*Carm.* I. 231.), a ki azonban már elég későkori tanú. Ebből tehát az tűnik ki, hogy a Kr. u. V. században legalább, korántsem tartották e kettőt egy személynek. Továbbá eléggé feltűnő, hogy *Quintilianus* a *Seneca* sokoldalú irodalmi munkásságának általános jellemzése közben éppen nem említi tragédiáit, hanem költői műveit egyszerűen a «*poemata*» gyűjtőnév alá foglalja össze. Azt sem mondja meg, hogy melyik *Seneca* volt az, a ki *Pomponius*-szal azon főntebb már említett «előszók»-ban, egy az utóbbinak darabjában előkerülő kifejezés jogosultságáról értekezett. Egyáltalán ő

éppen úgy, mint mások (Martialis és Statius), mind a bölcselőt, mind a tragikust egyszerűen Senecának nevezik, minden megkülönböztetés nélkül. Pedig hogy e név még csak nem is volt kizárólag az Annaeusok családjának tulajdona, azt már azon szintén Seneca nevű rhetor példája is bizonyítja, a kit «Grandio» csúfnévvel illettek azért, mert semmi sem volt neki elég nagyszerű. Tehát éppen nincsen minden kétséget kizáróan beigazolva, hogy a bölcselő Seneca egyúttal tragédiákat is írt s különösen, hogy az e néven fennmaradtakat ő írta. A darabokban előkerülő hasonlóságok a bölcselő gondolkodás- és kifejezőmódjához alig elégségesek arra, hogy e feltevést teljesen kétségtelenné tegyék. Legföljebb annyit bizonyíthatnak ez egyezések, hogy a szomorújátékok szerzője ismerte a Lucius iratait. Egyébiránt ez egyező helyek a kor közös kincsei, vagy a mindkettejük közös iskolájáé is lehetnek. Sokkal mértékadóbb ennél ily kérdésekben az összhatás, melyet e darabok keltenek. Már pedig a hagyományban reánk örökített név híján alig jutna valakinek csak eszéágába is, hogy oly tiradákat és izléstelenségeket, oly gondolat nélkül szűkölködő és unalmas stílusgyakorlatokat, a minők e tragédiákat helyenkint eléktelenítik, Senecának, a finoman csipős szellemű értekezőnek tulajdonítson. Avagy tán maga is szégyenlette magát miattuk, hogy sehol sem említi őket? Talán corsicai számkivetésében írta még e darabokat? Vagy később, miniszter korában? Ezek voltak talán azon versek, melyekkel élte végső éveiben Nero költői babérjáért versengni s a császárnénál nagyobb dicsőségre szert tenni akart? Mindezen feltevések egyike sem éppen lehetetlen, de nem is bizonyítható be egyikük sem. Nem igazolható továbbá meggyőző módon az sem, hogy e darabokban a jobbat

a selejteesebbtől elválasztva, e részeket különböző szerzőknek ítéljük oda: az alaphang és a modor ugyanis általában véve mindenütt ugyanaz bennök. Azon fent említett szándékot, hogy Piso helyett a bölcselő Senecát juttassák az összeesküvők Nero után trónra (Tacitus Ann. XV. 65. szerint) Subrius Flavius tribun azzal az érveléssel támogatta, hogy éppenséggel nem fordulnának a dolgok jobbra azzal, ha egy Nero-féle lantpengető helyett egy tragikus színész kerülne a trónra, a milyenül Piso tudvalevőleg fellépett volt. Vajjon megállhatott volna-e s nem hitta volna-e ki maga ellen rögtön a czáfolatot ez az éles gúnyú megjegyzés, ha Seneca is írt, vagy szavalt volna legalább szomorújátékokat? Akármint áll is különben a dolog, annyi bizonyos, hogy e darabokat, a melyek sokáig a drámai technika mintaképei gyanánt szolgáltak a román népeknek, a legnemesb görög művészet későkori torzított utánzatainak kell tekintenünk, látva azt a tátongó ürt, a mely az iskolai gyakorlatnak ez ideges, vérszegény, felpuffadt és mesterkelt termékeit egy Aeschylus, Sophokles és Euripides főséges alkotásaitól elválasztja.

Senecához csatlakozva s mintegy az ő és szomorújátékai emlekezetére nem sokkal Nero halála után egy követője kísérletet tett, nem lehetne-e az ő modorában egy a közelmúltból merített nemzeti tárgyat is drámailag feldolgozni, s ezzel a régi «*fabula praetextata*»-t megint új életre kelteni. Tárgyát szerencsésen választotta meg. A Nero-féle uralom rémtettei, melyek még mindig remegéssel töltötték el a kortársak lelkiületét, bátran mérkőzhettek akár az Atridák történetének borzalmasságaival is. És a

Claudiusok házának, az Erinysek e kedvelt lakának, egy megrendítő esete csak annál mélyebb hatást kelthet vala, ha háttérben Róma lealázott, bilincsekbe vert föntségét, s egy hatalmas népfölkelés legalább kitűzött, s még inkább, ha el is ért céljául az e gyalázatos békókból való felszabadítást állítja oda a költő. Kár, hogy a dráma közép-pontjában egy ugyan megható, de csakis szenvedő személy áll, a ki még a küzdelemben is, mely az ő érdekében foly, csupán szenvedő szerepet játszik. Ez alak Claudius és Messalina leánya, a nemes *Octavia*, kit egykor, tizenhat-éves leány korában, akarata ellen, dynastikus érdekből a tőle utált Neroval házasítottak volt egybe. Most, több évi szerencsétlen és csak színleges házasság után eltaszítja őt magától a zsarnok, hogy szolgálóját, a szép Poppaea Sabinát emelje helyébe, s midőn a közszereteten álló fejedelelnő érdekében hozzájárulása nélkül néplázadás támad, a mely ugyan csakhamar elfojtatik, a felkelés ártatlan okát a császár számkivetésbe küldi, a hol egy pusztaszigeten gyilkosság áldozata lesz.

A költő, a mint jogában is állott, a történeti eseményeket összevonta, úgy, hogy Octavia eltaszítása, a második nővel való házasság, a lázadás és az elsőnek száműzetése nyomról-nyomra következnek gyorsan egymásután, holott valóságban a császárnak Octaviától való elválása már régiebb keletű volt s már hosszabb elkülönzés előzte meg az ellököttnek végső katastrópháját. A darab szerkezete lényegében a Seneca-féle tragédiák egyöntetű modorát követi. Itt is hosszú szavalatok és vitabeszédek, a melyek szónoki tusáit rendesen bő szóáradatú beszéd és ellenbeszéd nyitja meg, míg végük felé éles ellentétű párversekké, sőt egyes és félversek egymásra csattanó váltakozásának párviadalává élénkülnek. Elégge előtérbe

nyomúl benne a lyrai elem is, úgy magán-, mint pár- és kardalok alakjában. De a szavalati részek iambusi sorain kívül csak anapaestusos verseket használ a szerző, ki a Seneca mértékeitől kivált abban tér el az övéiben, hogy sűrűbben hinti a többiek közé a monometereket és valamivel pongyolábban versel. Ötször lép közbe a darabban a kar, de nagyon aránytalan közökben és épp ily egyenlőtlen terjedelemmel, úgy, hogy nem tekinthető az egyes felvonások szabályos elválasztó jelének. Csak a második felvonást nyitja meg a szokásos rend szerint a kar bevonulása. A harmadik már e helyett Agrippina árnyának feltüntével kezdődik, a ki fia gonosztetteinek megboszulójául támad fel alvilági honából, a nélkül azonban, hogy átka a darab további folyamán teljesednék. Megjelenése Tantaluséra emlékeztet a Thyestes prologusában és a Thyestesére az Agamemnon elején. Csak Octavia egy magándalára következik aztán a második kardal, mely élénken pártját fogja a szegény fejedelemnőnek (669. s k.). A darab további menetében azonban megváltozik a kar érzülete, vagy pedig azt kell hinnünk, hogy egy másik lépett az elsőnek helyébe. Mig ugyanis a kar előbb ismételten szégyenkezve a szomorú jelen miatt, a dicső ősök emlékében keresett vigaszt, kik elűzték a zsarnok királyokat (288. s k.), magasztalá a nép hajdani erejét, mely parancsolni tudott a birodalom határain belül és kívül (676. s k.), miután oly lázadó kívánságot is nyilvánított, hogy Poppaea képmásai erőszakosan ledöntessenek, őt magát hurezolják ki a házasságtörő nyoszolyából, a nép gyűjtsa fel és ostromolja meg a császári palotát (683. s k.), — utóbb, a lakodalom multával már csak csodálni tudja az új menyaszony szépségét (762. s k.) és az Octavia javára kitört zendülés hírért hallván, azon

hitének ad kifejezést, hogy Amor hatalma leküzdhetetlen, és balsikert meg súlyos büntetéseket jósol a felkelőknek (806. s k.). Az utolsó felvonásban is csak jóakarató közönnyességgel nézi a történeteket. Hogy e dalokat a palota szolgálóival, vagy szolgálónőivel-e, avagy mi más személyzettel énekelteti a szerző, azt alig lehet belőlük kivenni, oly határozatlan és kevésbé jellemző vonásokkal van a karnak a cselekménynyel szemben elfoglalt állása meg-rajzolva.

Az egész első felvonást a szerencsétlen Octavia panaszai töltik be; hiába igyekszik őt hű dajkája megnyugtattani s vigasztalni, a reá erőszakolt férj iránti engedelkenységre oktatni. A darab elejének panaszló anapaestusaihoz és az ezekre következő kettős dalhoz nyilván a Sophokles Elektrájának kezdetét vette a szerző mintául: még szószerinti hasonlóságok és egyenes vonatkozások sem hiányzanak a kettő között, minő pl. hogy Octavia irigyli az Agamemnon leánya sorsát, kinek legalább szabad volt atyjáért boszút állania. Mi mindent kelle neki máris és mi mindent fog még elszenvedni! Fivérének, Britannicusnak meggyilkolását, anyja, Messalina megöletését, kinek vérrel bemocskolt ábrázatát saját szemével kelle látnia, mostohája, Agrippina gyűlölségét, ki atyjának gyilkosa és az ő Erinyse, az útált zsarnokkal, az isteni és emberi törvények e megvetőjével való házasságának fáklyavívője; túrnie kell az aljas szolganő elbizakodott gögjét, ki nem csak kitúrta őt hitvesi jogai-ból, hanem még a fejét is kívánja saját bujálkodása béreül. Agyában megvillan a gondolat, hogy a maga kezével oltja ki kinzója életét (173.). Azt a tanácsot, hogy engedelkenységgel igyekezzék őt meglágyítani, felháborodva utasítja vissza, de a boszúállás és szaba-

dulás napjának egykori felvirradásában sem tud hinni, midőn dajkája ezzel akarja őt biztatni, s kétségbe esik sorsán, mert az istenek engesztelhetetlen haragját látja a családjában történekekből, a kik azóta nem szűnnek meg nemzetségét üldözni, a mióta anyja a Siliusszal elkövetett házasságtörés által Venust maga ellen ingerelte. Az üstökös, mely két éve (60-ban K. u.) feltűnt, szintén azt jelenti, hogy még a levegőég is meg van fertőztetve a zsarnok lehelletétől (231.). Juppiter villámát kéri le esdve a szörnyeteg fejére, ki gonoszabbúl dühöng, mint valaha Typhon, és meggyalázza az Augustus nevet.

Az e felvonásban élénk tárt *expositio* ellen nem lehet kifogást tenni. De jóval gyengébb már a második felvonás, a melynek az a feladata, hogy az előzővel ellentétben Nero és a neki meghódolók nézeteit és hangulatát tolmácsolja. Az utóbbiak közül Seneca mindjárt fellépésétől kezdve unalmas szobatudósnak mutatkozik be, a mint (magánbeszédben!) az elvetemült jelenkor erkölceit rosszaló megjegyzései felcziczomázására egy szabályszerűen kidolgozott (Ovidius *Metam.* I. 89. s k. nyomán haladó) értekezést tart a világ korszakairól, melyek az aranykor óta egymást követték. Beszéde az iskolai szónoki gyakorlatok szemenszedett példája. A történeti valósággal eléggé feltűnő ellenmondásban panaszkodik, mennyire bánja, hogy corsicai elvonultságából, a hol békében ráért természettudományi vizsgálódásainak élni, kiszabadították. Nem csoda, ha e csendesen szemlélődő böleselőnek jámbor intelmei az önkényes császárt egy csöppet sem hatják meg. Az utóbbit elég jól mutatja be felléptekor őt mindjárt élesen jellemző ama rendelkezése, mely a testőrség parancsnokának gondjára bízta, hogy két, a városban kedvelt s ezért veszedelmes szám-

űzöttnek, Plautus- és Sullának a fejét mielőbb elhozzák neki. El van tökélve, hogy minden emelt fejet leüt nyakáról. Octaviának is buknia kell. A világért sem szépitgeti alattvalóihoz való viszonyát, s egyáltalában nem vágyódik arra, hogy a haza atyjának tekintsék, mint előde Augustus, a kinek példáját Seneca követendőül állítja elébe; erre alapos történelmi készültséggel és kiváló élvezettel mutat rá azon vérpatakokra, melyeket e nagy előd kiontott, míg trónját felépítette. Gúnyolódva önmagának is helyet remél hódítani a csillagok sorában, ha egyszer sikerült neki összes ellenségeit láb alól eltenni és háza fenmaradását magához méltó utódokkal biztosítani. Ez a gondolat juttatja őt azon határozata közlésére, hogy a szép Poppaeát nőül veszi. Hijába igyekszik Seneca egy jó szót kockáztatni a törvényes feleség érdekében, feddhetetlen erényét dicsérve. Amor ingereinek csapodár mulékonyságáról szóló tanulságos előadását az uralkodó ez istenség világfentartó hatalma örök voltával torkolja le, s megtilt neki minden további ellenvetést, annál is inkább, mert Poppaea már szerelme zálogát hordja szíve alatt. Már másnap meglesz, így akarja a császár, az esküvő is, a mely a harmadik, igen sovány felvonás cselekménye. A nászfáklyát az új házasság előtt Agrippina árnya viszi s megjósolja a boszú napjának egykori felvirradását. Octavia elhagyja a császári palotát.

A drámai feszültség csak a negyedik felvonásban ér tetőfokára. Poppaea álmában látta a rémes nászaszonyt, s egyéb baljóslatú jelek is tüntek fel lelki szemei előtt. Sötét sejtelmeit igazolni látszik a nép lázadásáról szóló hírnöki jelentés, mely a felkelők azon követeléséről értesíti, hogy Octavia hívassék vissza a trónra. Erre csak annál nagyobb az ötödik felvonás okozta csalódásunk,

midőn a praefectus szájából a zendülés könnyű szerrel való elfojtását halljuk. A zsarnok most még vadabb dühre ingerül, a melynek Octavia lesz a legelső áldozata. Míg a száműzöttet a hajóra kísérik, mely őt Pandatariába vinni készül, a kar azzal az óhajtással bucsúzik tőle, vajha enyhe szellők szárnyán Tauris földre jutna szegény, mint hajdan Iphigenia, mert azon távoli ország barbár népe bizonynyal jobb szívvel lenne iránta Rómánál. Ime látnivaló, mint tér megint vissza darabja végén a költő a görög tragédiához, melyet kezdetén is követett. Sem Octavia, sem Poppaea nem kerülnek össze sem egymással, sem Neróval a színen. Egyáltalában nem lép fel (a karon kívül) soha két beszélő személynél több egy-egy jelenetben. Minthogy a három főszemély ilyenformán gondosan s mintegy szándékosan távol van egymástól tartva, nem is fejlődhetik szemünk láttára köztük drámai bonyodalom. Pedig Poppaea jelleme, a mint Tacitus megrajzolta, szinte kínálkozott rá. Milyen jól értékesíthette volna a házasságtörő ágyas a császár előtt ármánykodása, rágalmazása és gonosz élű gúnyolódása fegyvereit, s minő jó alkalom lett volna ez kaczerkodási művészte feltűntetésére, melylyel Tacitus szerint Nerót hálójába kerítenie s Octavia vesztét okoznia sikerült. Ha a szerző Poppaeát ismerte volna, bizonyára nem mulasztja el, feltéve, hogy egyáltalában értett a drámai jellemzéshez, e tulajdonságokat a vetélytársnő alakjának gondosabb ábrázolásában jobban kiemelni. A rémítő álom, melyet elbeszél, sejteti ugyan lélekállapotát, nyugtalan és aggódó lelkiismeretét, de árnyait a darab keretén túl veti, épp úgy, mint a Nero elleni fenyegetések és Agrippina szellemének átkai. Figyelmet érdemel a kegyelet, melylyel Octavia atyja emlékének adózik (25. s. k.); dajkája pedig már

egész az úntatásig ismétli Claudius britanniai hadi tetteinek dicséretét (41. s k.). Csak azt jegyzi meg róla feddőleg, hogy nem szerette eléggé a saját gyermekeit, a mit azzal bizonyított be a dajka szemrehányó szavai szerint, hogy saját fiát, Britannicust, feláldozta Nero kedvéért s nőül vette Agrippinát (137. s k.). Nero képe a lehető legsötétebb színekkel van a darabban festve: olyan minden gonoszságra elszánt zsarnoktermészettel bírónak van feltüntetve, mint Atreus, a ki saját féktelen ösztönein kívül semmit sem ismer el irányadónak. Hirtelen haragja, vad kitörései és érzékisége csak fokozzák e kép visszataszító voltát.

Egészben véve annyival mégis föléjük magaslik Octavia a Seneca-féle drámáknak, hogy először is az önálló tárgyválasztás és feldolgozás érdemével bír emezek ellenében; továbbá hogy az egyes részletek kivitelében és a stilus egészét tekintve aránylag jóleső nyugodtságot és természetességet mutat emezekéhez képest. A Seneca darabjainak túlhevített pathosa itt tetemesen alább van szállítva. Mégis csak legalább embereket hallunk megint beszélni, s nem csupa eszeveszett szörnyeteget.

Hogy a tragikus költészet, ha nem virágzott is többé a színpadon megelevenülve, de azért legalább felolvasásra szánt darabok alakjában még mindig fogékony és műértő közönségre talált Rómában ez idő tájt is, azt *Curiatius Maternus* példája is bizonyítja, kinek igen megnyerő és tiszteletre méltó alakja oly vonzóan van a «szónokokról» tárgyaló szellemes párbeszédben megrajzolva. A dialogus szerzője (a ma elterjedt, de eléggé nem igazolt feltevés szerint Tacitus) mintegy Kr. u. 75. táján hallá, úgy mond,

e beszélgetést, melynek fonalán Maternus, az egykori híres ügyvéd, ki most egészen a költészetnek él, a költők állása- és hivatásáról táplált mély felfogását a tárgy érdeméhez illő méltósággal és magvas gondolatokat termelő ihlettséggel adja elő. Jóllehet értekezésében (36—41. cap.), melynek az eleje, sajnos, töredékes, a magasb stílű nyilvános ékesszólás feltételeiről szólva, a jelen állapotok szerencsés voltát dicséri, nem lehet mégis félreismerni e nyilatkozatában az elfojtott elégtelenséget leplező színlelt megnyugvás mögött az irónia keserűségét. Szíve a képzeletétől eléje varázsolt dicső mult nemes alakjaiban keres vigasztalást, és a köztársaság régiebb korának büszke polgárerénye, férfias bátorsága és szabadságszeretete magasztos példáin gyönyörködik. Szomorújátékaiban, melyeket nyilvánosan felolvasott és olvasók számára ki is adott, politikai eszményképeit bátran és hatásos erővel állította kora elé. Már az első lépése is a költői pályán sikeres támadás volt, még pedig oly hatalmas személy ellen, a milyenné alacsony mestersége mellett is Vatinius, a Nero kegyében álló udvari bohóc emelkedett (megjegyzendő azonban, hogy a 11. fej. erre vonatkozó szövege nagyon bizonytalan értelmű).

Ily mély hatást okozó művek nyilvános felolvasása érthető feltűnést keltett: a városi közbeszéd tárgyai voltak, úgy, hogy még egy Vespasianus türelmes kormányja alatt is már-már aggódni kezdtek a szerző barátai sorsa miatt, s iratai némely erősebb kitételeinek enyhítésére törekedtek őt rávenni, — de hasztalanúl. Tárgyait részben a görög mythologia, részben a római történelem köréből vette. Agamemnon, Thyestes, Jason és Medea ismert szerepeibe a saját szellemét lehelte; de természetes, hogy meggyőződése és érzülete tolmácsolására még alkalmasabbaknak

kellett a nemzeti tárgyakat tekintenie, s így már e körülmény is a *«fabula praetextata»* felé terelte. Ha a fent említett párbeszéd szerzője, a ki ez érdekes költőt illetőleg egyedüli forrásunk, adatai- és czélzásaiban a történeti időrendhez híven ragaszkodott, akkor a 75. év azon napjaiban épp az író *Cato*-jának még egészen eleven hatása alatt állott a közvélemény, telve várakozással a *Thyestes* iránt, melynek megjelenését nem sokára ígérte a költő, s a melyben még nyiltabban ki akarta fejezni mindazt, a mi szívében feküdt. Épp azért siettetni úgy a *Cato* megjelenését, hogy mentül előbb teljesen ez új művének szentelhesse magát.

Tehát egymás mellett és nem egymás után művelte Maternus a tragédia mind e két nemét. Nem csak egy praetextata tárgyának általában, hanem kiváltképen Maternus gondolkodása- és érzésmódjának nyilvánítására is igen alkalmas és mintegy önként kínálkozó volt *Cato*, az utolsó nagy köztársasági jellem tragikus bukása. Hőségnek a költő a polgári szabadságról és az egyeduralom ellen szóló, nagyon is világos czélzásokat adott ajkaira. Már kevésbbé bizonyos egy régiebb darabjának, a *Domitius* címűnek tartalma. Kérdés, vajjon a *Pompejus*-párti *Domitius* értendő-e e néven, *Cato* sógora, ki a polgárháború kezdetekor *Corfinium*-ot tartá megszállva, aztán saját emberei árulása folytán *Caesar* kezeibe került, kitől nagylelkűen kegyelmet kap, de szabadon bocsáttatván, másutt megint újra kezdi ellene a hárczot, míg a pharsalusai csataterőről menekültében a halál utól nem éri? Ez a *Domitius* személyes ellenségeskedésben állott a senatus-párttól gyűlölt hirhedt *Caesar*-párti *Vatiniusszal*. Vajjon tehát ama praetextatának *Corfinium* meghódolása volt-e a tárgya? Ez vajmi hálátlan, tragikus alaknak nem igen

illő hős körül forgó cselekmény lett volna. Aztán meg bajos elhinni, hogy Maternus már Catója előtt egy ugyan-ezen tárgykörből merített, ugyanazon szenvedélyeket és részben személyeket is feltüntető eseményt választott volna ki feldolgozás végett. Hát még arra a föltevésre vajjon kinek jutna eszébe csak gondolni is, hogy Domitius és Cato ugyanegy dráma két személye volt talán, a mely esetben a cselekvény, a helyszín és az érdek minden egységét feláldozta volna a költő, és az egyik, felette hatásos és jelentékeny főcselekményhez, egészen fölösleges módon, egy lomhán, vontatottan utána czammogó függelékot csatolt volna kolonczul! Sokkal elfogadhatóbbnak tetszik ennél az a föltevés, hogy e Domitiuson Cn. Domitius Ahenobarbust kell értenünk, a ki előbb Brutus és Cassius, utóbb pedig Antonius párthíve volt és végül Actiumnál Octavianus zászlaja alá szegődött, ez utolsó színeváltoztatását azonban csak néhány nappal élte túl. Ez alapjában erős, tehetséges, lelke mélyén becsületes katonatermészet volt, csupán zavaros korának áldozata, melyben a jóbarát személyes hajlamai vajmi könnyen ellentétbe kerültek s végzetes tusába keveredtek a hazafias érzülettel és politikai meggyőződéssel. Miután dőzsölésbe elmerült barátja (Antonius) saját hibájából eljátszotta hűsége való minden igényét, bajtársa tőle megundorodva s ügye iránt kétségbe esve odahagyta a süllyedő hajót, de e szakításban megtört szívvel csakhamar a szegény és bánat emésztő kínjainak martalékakép vált meg az élettől. Egy tragédia középpontjába állítva ez alakot, még jóval mélyebb erkölcsi felfogással lehetett kidomborítani, mint ezt Shakespeare tette, ki szintén elég hatásos mellékszemélyül tünteti föl az «Antonius és Cleopatra» keretében.

Maternus jóval nagyobb mértékben öntötte át drámáiba saját egyéniségét sok más költőnél. Írásmodora, jöllehet ő is a retorikai iskolából került ki, mégis melegebb, bensőbb lehetett s jóleső ellentétben állhatott a Senecáénak természetellenességével. Annál sajnálatosabb veszteségnek tekintendő, hogy egyetlen szó sem maradt fenn tőle számunkra. Maternust, az embert, azonban a szószokokról írt dialogus egészen megtestesült elevenességgel varázsolja elénk. Szinte látni véljük, oly jól van képe megrajzolva. Vidám arcczal és koszorúzott fővel kívánta ő maga egykor síremlékén e képet megörökíttetni. Domitianus alatt (91-ben Kr. u.) egy Maternus nevű «sophista» halálbüntetéssel lakolt egy iskolai szónoklat miatt, melyet a zsarnokok ellen tartott. De ez nem lehetett az előkelő tragikus, kiről itt szólunk, mert ez már akkor sem volt az élők sorában, mikor a fent említett dialogus íratott (mintegy 81. körül).

Lucanus.

Nem csak Nero éretlen henczegése kürtölte világgá azt a törekvést, hogy korának az augustusi irodalomnál fényesebbet kell termelnie, a műkedvelő császár szellemes minisztere is magáénak vallja ezt a nagyravágyást, s még nálánál is mélyebben el volt vele telve Seneca unokaöccse, az Annaeusok szép tehetségű családjának legifjabb sarja. Csakhogy ennek a kiváló tehetségnek is betegség rágódott a gyökerén.

M. Annaeus Lucanus Kr. u. 38. november 3-án született Cordubában. Fia volt M. Annaeus Melának, a rhetor Annaeus Seneca három fia közül a legfiatalabbiknak. Atyja

császári főadószedői minőségében nagy vagyont gyűjtött és senatori rangban a lovagi rendhez tartozott. Anyja Acilia szintén cordubai születésű és Acilius Lucanusnak, egy előkelő ügyvédnek a leánya volt. Lucanus már nyolcz hetes korában Rómába került; itt nevelkedett és nőtt fel. Az eleven eszű s mulattatón pajkos fiúeska az egész család öröme és beczéje volt. Tanítója, a családbeli stoikus Annaeus Cornutus volt, egy a pergamumi iskolához szító grammatikus, a ki Vergiliushoz írt hosszadalmas kommentárjában a hézagoss tudásnak és fonák okoskodásnak számos bizonyítékát adta. A korán érett gyermek rajongó csodálattal ragaszkodott több évvel idősb tanulótársához, Persiushoz. Athénból, a hol tanulmányait betetőzni kívánta, Nero, úgy látszik, visszahitta, hogy a császár költőbarátjai és segitőtársai körébe lépjen. A császár kegye jóval a törvényszabta 25 éves kor előtt a quaestori, majd az auguri méltósággal tüntette ki. Előbbi minőségében a szokásos gladiator-játékokat rendezni ő sem mulaszthatta el. Már az iskolában is feltűnt ékes-szólásának, a törvénytiszteleti védelem terén is, fényes tanújeleit adta.

Költői munkássága neki is, mint Ovidiusnak, már gyermekéveiben kezdődött. Rövid életideje alatt termelt irodalmi hagyatéka, mely teljességében igen tetemes volt, bizonyítja, mily könnyen alkotott a szorgalmas és becs-vágyó ifjú. Még iskolai dolgozat volt a Hektor halála és teteme kiváltásáról szóló költemény (*Iliacon liber*), a melyben egy közkedveltségű tárgyat dolgozott fel (v. ö. II. 413.). Azon kis mutatványból, mely ránk maradt, kitűnik, hogy e mű éppenséggel nem volt az Ilias utolsó énekeinek pusztá fordítása. Szellemesen hasonlítja benne össze a költő Hektor körülvonaszoltatását Phaëthon őrült

kocsizásával (v. ö. Phars. II. 410. s k.). Az alvilágról szóló költeménye (*Catachthonion liber*) szintén legkorábbi tanulmányai közé tartozott.

Nyilvánosan legelőször a Kr. u. 60. évben lépett fel az éppen akkor alapított Nero-ünnepélyen. *Nerót dicsőítő költeménye* ez alkalommal koszorút nyert, a miből következik, hogy jól értett a hízelgéshez, mert e versengésben csak az lehetett győztes, a ki a legjobban jeleskedett e művészetben. Talán ugyanez időbe esik *Orpheus* című, hexameterekben írt költeménye is. Az előzőitől már únos-úntig agyon nyakgatott mondát azzal akarta kissé élvezhetőbbé tenni, úgy látszik, hogy a részletfestés aprólékos-ságaival új vonzóerőt igyekezett neki kölesönözni, így például belemélyedt a lantost áhitattal hallgatók, a faunok, a párduczok és számos más vad meg szelíd állat gondos rajzába, melyeket a thrák énekes lantjával a Strymon hullámaiba csalogatott; leírta Eurydice visszatérését az árnyak közé s ezeknek azon reményükből származó örömét, hogy ez által Orpheust talán még egyszer láthatják körükben s újra hallhatják majd elbűvölő dalát. A költemény főcélja azonban, a mint látszik, mégis csak az volt, hogy a varázshangú thrák énekest az isteni Nero személyében újra feltámadottnak jelentse ki, minthogy a dicső fejedelem trónralépte óta immár régen nincs a párkáknak semmi tennivalójuk, félretették munkájukat, fonaluk nem perdül az orsóról, s így nem is metszi el a végzetes olló.

A nyilvánosság előtt elért sikertől nekibátorodva, a magasra törő ifjú csakhamar nagy művéhez fogott, a melylyel Vergilius dicsőséjét homályba gondolta süllyeszthetni. Lucanus ismerte azon sületlen verasetet, a «Szünyog»-ot (*Culex*, l. II. 419. s k.), melyet egy hamisító

a fiatal mantuai költő neve alá csempészett s a melyről egy képtelen hagyomány azt tartotta, hogy nem a tizenhat, hanem a huszonhat éves Vergilius írta; képzelhetjük tehát, mekkorának tűnt a saját szemében Lucanus, az ekkor huszonhárom, vagy huszonnégy esztendős ifjú, midőn nemzeti eposza első mutatványát a nyilvánosság előtt elszavalta! A bevezető előadásban nem tagadhatta meg magát annyira, hogy öntetsző dicsekvéssel ki ne emelje saját, a «Szűnyog» híres költőjénél még ifjabb korát.

Azon küzdelmeket, melyek az egyeduralom megalapítását megelőzték volt, főképen pedig a második triumviratus hadjáratait és az actiumi döntést már az augusztusi korszak több költője is megkísérlette epikus alakban feldolgozni (II. 414. s k.); Julius Caesar, Augustus és udvara főembereinek dicséretét Varius énekelte meg (II. 126.). Prózában pedig a legkülönbözőbb terjedelmű és czélzatú személyes visszaemlékezések, magasztaló- és vitairatok s történelmi munkák gazdag irodalma halmozódott fel az első triumviratustól innen lezajlott három viharos évtizedet illetőleg, úgy, hogy kényelmesen és bőven válogathatott a még közeli utókor a kisebb, vagy nagyobb terjedelmű, s ilyen, vagy olyan pártállású, de csak igen ritkán tárgyilagosan nyugodt hangú források közül. Brutus és Cassius bajtársai szemtanúkul beszéltek Philippiről, Cato barátai és tisztelői leírták életét; Labienus, a szenvedélyes hevű Pompejus-párti, annyira maga ellen ingerelte a különben elnéző Augustust, hogy iratait császári parancsra elégették; ugyanily sors érte Tiberius alatt Cremutius Cordus évkönyveit (de Caligula megint felmentette a lefoglalás alól mind a két író művének még fenmaradt példányait). Pontos és pártatlan,

előkelő függetlenséggel megírott volt Asinius Pollio munkája a polgárháborúkról Metellus consulsága óta (694/60.), holott Livius és az idősb Annaeus Seneca Pompejus felé hajoltak irataikban. Talán éppen említett nagyatyjának munkája és az a körülmény, hogy a Caesar és Pompejus közötti háború költői feldolgozásának a római irodalom még híjával van, keltette fel a fiatal Lucanusban azt a gondolatot, hogy nagyszabású eposzát e tárgyról megírja. Művéből tíz ének van előttünk, melyeknek tartalma nagyjában és vázlatosan a következő.

A nélkül, hogy a senatus és Caesar közötti tárgyalásokkal untatná olvasóját, a költő az általános bevezetés után nyomban a háború eseményei közé vezet bennünket. Caesar átkel a Rubiconon, beveszi Arimiumot, mozgósítja galliai seregeit, s a rémület, mely jöttét megelőzi, kisöpri Rómából a senatusi pártot Pompejusszal egyetemben. A második ének eleje az elhagyatott város szorongó aggodalmát írja le. Caesar feltartóztatás nélkül halad előre, míg Brundisiumban menekülő ellenfelét utól nem éri, ki itt titokban átkelve a tengeren, elillan előle. A harmadik könyv elmondja, mint veszi Rómában Caesar az államkincstárt birtokába, aztán Massilia ostroma jó egész Dec. Brutustól való elfoglalásáig; a negyedik könyv arról szól, mint erőszakolja ki Caesar Hispaniában Ilerda előtt Afranius meghódolását, továbbá a pompejusi párt Illyriában (Salona alatt) és Afrikában (Curio ellen) aratott sikereit adja elő. Az ötödik Caesart Iberiából Italián át Brundisiumba s innen veszedelemmel járó átkelés után az epirusi partra vezeti, a hol sikerül neki seregét az ellenség haderejével szemben egybegyűjteni. A Dyrrhachiumért folyó harcok és a Thessaliából való kivonulás töltik meg a hatodik könyvet, a Pharsalusnál vívott döntő

ütközet a hetediket, és Pompejus menekülése meg halála a nyolczadiknak tartalma. A kilenczediknek középpontjában Cato áll és az ő útja a pusztán át ez ének fő-tárgya; a tizedik Caesar alexandriai tartózkodásáról, Cleopatrával való találkozásáról s a hatalom birtokosainak ellene intézett támadásáról szól.

Miután a költemény ekkép a főeseményeket illetőleg a Caesar-féle emlékiratok fonálán haladt egész idáig, hirtelen minden befejezés nélkül félbeszakad, még pedig majdnem ugyanott, a hol ezen emlékiratok véget érnek. Az utolsó könyvnek már a többihez arányított rövidege is arra vall, hogy nincsen befejezve. Az elbeszélés hirtelen megakad; hogy mennyire kívánta még a szerző tovább folytatni, azt bajos bizonyossággal megállapítani. Annyi természetes, hogy legalább az alexandriai háborút még szándékának kellett lenni, hogy végig elmondja. Thapsus és Cato halála előtt semmikép sem lehetett a költeményt abbahagyni, ha teljes akart lenni. Akkor azonban bátran feltehetjük akár azt is, hogy a költő egészen Caesar meggyilkolásáig kívánta folytatni művét. Mert a szabadságon elkövetett bűnének e méltó bünhődésére ismételten és nyomatékkal rá is mutat a költemény (V. 206. s k., VII. 586. s k., X. 338. s k.). Csak ezzel érte volna a mű tárgyához mért természetes végét. Igen ám, csak hogy Statius a nagy költemény tartalmát körülírva (Silv. II. 7., 64. s k.) Philippit is említi, nem csupán Pharsalust. Feltűnő továbbá az is, hogy a költeményben magában is kezdettől fogva és ismételten az összes polgárháborúk egész láncolatáról van szó, még pedig oly hangon, a mely az olvasót mintegy a még következendőkre látszik előkészíteni. Az első könyv végén, a tudákos csillag- és előjelmagyarázat után, mely a legközelebbi

jövőre vonatkozik, a matrona látomása mintegy a távolabbi jövőről lebbenti föl a fátyolt: jósszeme Philippitől Actium felé révedez (I. 694. s k.). Sőt már a bevezetésben is (I. 39. s k.), mint alább a pharsalusi ütközet után megint (VII. 847. s k.), ugyanez a távolba való kilátás tárul elénk. Cleopatrát is Róma sorsára leendő nagy hatása kiemelésével vezeti be a költemény, rámutatva azon vakmerő reményére, melylyel valamikor diadallal vél felvonulhatni a Capitoliumra, s hogy csak a véletlentől függött Actiumnál, vajjon egy nőé, még pedig nem is római nőé legyen-e a világalom. A hatodik könyv záradékában (812. s k.) az Erichtho felidézte árny Sextus Pompejust atyjával biztatja, ki majdan Siciliában (álombeli jelenés alakjában) meg fogja neki jósolni további sorsát. Cornelia is atyai örökség gyanánt köti ünnepélyesen fia szívére a háború folytatását (IX. 84. s k.). Ha már most azt kell feltennünk, hogy mindezekben a költő műve tervbe vett későbbi, de el nem készült részleteire akart utalni, akkor valóban nem akarhatott kevesebbet, mint hogy költeménye óriási keretébe a még következő eseményeket egész a monarchia szilárd megalapításáig befoglalja. A Pharsalia cím ez esetben, melyet egyszer maga is használ (IX. 985.), a nagy tragédiának csakis első felvonására illetet volna mintegy, vagy pedig annak a gondolatnak akart kifejezője lenni, hogy az egész világtörténelmi fejlemény az első végzetes testvérharcz kényszerűséggel következő eredményekép tűnjék föl. E terv pedig nem csak óriási, de művészietlen is lett volna, mely a meglévő énekek kétszeres számánál is többet követelt. De vajjon miért ne támadhatott volna az ifjú, erős öntudatú ember kebelében, ki előtt még hosszú élet nagy évsora integethetett biztatóan, miért ne születhetett

volna meg lelkében a vágy, hogy az Ilias 24 énekével, vagy akár mind a két homerosi hősköltemény negyvennyolczával is birokra keljen?

A költemény kezdősorai, melyek tartalmát jelzik, határozatlanságukkal többféle értelmezést engednek és nagy várakozást keltenek, a mint ily bevezetésnél az helyén is van. «Az emathiai mezőkön folyt harcokat énekeljük, melyek rosszabbak valának polgárháborúnál»: a mi nagyon jól vonatkozhatik Pharsalus mellett Philippire is. E szavak pedig: «s mint ölté fel a bűn a jog mezét» a Caesar-féle dictaturát mindenesetre megilletik, de egyúttal az egyeduralomnak Octavianustól való megalapítására is érthetők. A következő sorok nem tájékoztatnak bennünket közelebbről: egyszerűen csak ugyanazon thema változatai, a mire már Fronto is megtette korholó észrevételét.

A költemény alapérzése: undor és iszonyat a polgárháborútól, mint a haza elleni természettagadó bűntől. Eleinte a költő pártonkívülinek látszik: hisz' vétek szerinte azt még csak kérdezni is, hogy melyik félen volt a nagyobb igazság (I. 126. s k.). Találó, tömör mondatokba foglalt s Tacitus rajzaival vetekedő vonásokkal festi a kor szellemét, mely a végzetes kór csiráit kitörésre érlelte: bujaság és élvhajzás, önző fenhéjázás, a törvények megvetése, mértéktelen becsvágy és a vagyoni helyzet megrendülése készítették elő hosszú időn át a háborút, mely mindig többek szemében ölté fel a zavarokból való egyetlen menekvés látszatát (I. 158. s k.). Hogy az egyeduralkodás (*regnum*) volt a küzdelem végczélja, azt mindjárt műve elejétől fogva jól látja: két oly ember, mint Caesar és Pompejus, nem férhetett meg Rómában egymás mellett, mind a ketten nem bírhatták

egyszerre az uralmat (129. s k.). Igaz ugyan, hogy a bevezetés egy helye (33. s k.) úgy is értelmezhető, mintha a szerző a monarchia dicsőítését s a jelen népboldogító állapotait akarná vele zengeni: «Ha a sors az egykor jövőendő Nero számára nem tudott más utat nyitni, akkor, ó istenek, nem panaszkodunk, mert ily áron még a vétség és bűn is tűrhetőnek látszik előttünk». Erre az Augustus-korabeli költők módjára keresgéli képzelete szárnyain a helyet, melyet Nero egykor a csillagok között elfoglaland, s végre belátja, hogy e hely csak a mindenség közép-pontjában lehet, mert különben az égi testek kizökkennének egyensúlyukból (45. s k.). Csakhogy ezzel az egyetlen hódolattal aztán teljesen be is éri a költő, sőt már a negyedik könyvtől kezdve keserű haragban tör ki az egyeduralom méltatlan igája és az istenítés ledér hazugsága ellen, kivált azon elmélkedésében, mely a Pharsalusnál vívott ütközetet közvetetlenül megelőzi (VII. 385. s k.). E nap szerinte a legszerencsétlenebb mindazok között, melyek Rómára felvirradtak: ez okozta, hogy a barbarok nem félnek többé Rómától, hogy a szabadság eltávozott a Tigrisen és a Rajnán túlra, a honnan soha vissza nem tér többé. «Ó, vajha soha ne is ismertük volna!» így sóhajt fel a költő, »vajha ne éltünk volna soha oly időket, midőn a törvények uralkodtak s az éveket a consulok nevei szerint számították. Boldogok az arabsok és médek, kik világélte óta mindig zsarnokok uralma alatt állottak. Mi ránk csak most kerül a szolgaság járma, kik szégyeljük azt viselni. Valóban, nincsenek istenek fölöttünk; a vak véletlen intézi sorsunkat és Zeus uralma csupa hazugság. S mindezért Rómának az az elégtétele, hogy a polgárháború óta maga alkothat magának isteneket, egyes elholt embereket ruházhat fel a vil-

lám és égi dicsfény jeleivel, s templomaiban elköltözött halandók árnyaira esküdhetik». Pompejus eleste egy Róma mindörökre való bukásával (640. s k.). A kardok, melyek e harcban győztek, gyilkosai az egész jövőnek, mely szolgaságra van kárhoztatva. De mit vétettek a gyermekek és unokák, kik az egyeduralom igájába belé-születnek? Nyakukat elődek gyávasága miatt nyomja a járom lealázó büntetése (v. ö. IV. 807. s k., V. 385. s k., IX. 204. s k., 601. s k.). A monarchia gyűlöletéből fakad költőnknek Nagy Sándor elleni bőszen haragja is. Fülöp «veszettül dühöngő sarjja»-nak, a «szerencsés rabló»-nak, az összes népeket egyaránt sújtó villámnak, a nemzetek balszallagzatának nevezi őt. Ő adott a világnak kárhozatos példát arra, mint lehet annyi ország egyetlen ember uralmának alávetve. Csak a természet tudott féket vetni esze-ment hódítási szomjának. Tetemeit szét kellett volna szórni a földkerekségen: s e helyett Alexandriában mau-zoleumba helyezték őket, melyet Caesar is meglátogatott (X. 20. s k.).

A hang e kiélesbedése, ez elkeseredés Lucanus és császári pártfogója között támadt személyes szakadás következménye volt. A tehetséges ifjú emelkedő hírneve (így mondják) a vele majdnem egykorú fejedelmi műkedvelő féltékenységet keltette fel. Már azt is elég érzékeny sértésnek vehette a költő, midőn egy ízben a császár azon ürügy alatt, hogy szabad levegőt akar szívni, hirtelen félbeszakította Lucanus egy nyilvános felolvasását, alighanem a Pharsalia egy részlete bemutatását, és rögtön tanácsulást hitt egybe, a mivel a felolvasó hallgatóságának legelőbbkelő részét is elvonta tőle. De még ennél is boszantóbb gátakat vetett a császár a költőnek úgy írói, mint szónoki munkássága elébe, a miért aztán

a mélyen sértett epés, de néha elég silány élecekkel, sőt még egy gyalázó költeménynyel is igyekezett boszút állni a császáron és leghatalmasabb barátain. Végül egyikévé lett a Piso-féle összeesküvés leghevesb párthíveinek, és a zsarnokgyilkosok nyílt dicséretére meg dicsekvő fenyegetésekre ragadtatta el magát hevében. Ily hangulatban költötte a Pharsalia legnagyobb részét, s ez meg is látszik a költeményen. Még a köztársaság egykori visszaállítására való nyílt czélzást is mert tenni az óvatosságot nem ismerő ifjú, midőn Catót dicsóíti a haza igazi atyjaként, ki mindenek előtt oltárt érdemelne; «az ő nevére esküdni nem kellene magad szégyenleni, Róma; őt fogod egykor, ha előbb, vagy utóbb megint szabad léssz az igától, istenül tisztelni» (IX. 601. s k.). Az ötödik könyvben (111. s k.) azt panaszolja Lucanus, hogy a delphii jóslóhely hallgat, «a mióta a királyok remegnek a jövőtől s megtiltották az isteneknek, hogy beszéljenek». Az ebben alig leplezett Nero elleni czélzást már a költő ó-kori magyarázója is felismerte. Anyja halála után ugyanis (59-ben Kr. u.), úgy mondják, egyszer kérdést intézett a császár az oraculumhoz, de azt a visszautasítást nyerte válaszul, hogy anyagyilkosok itt hiába várnak feleletre. Erre megtiltotta a jóslóhely további látogatását, nehogy ott bárki is a császár jövő sorsát tudakolni merje s ellene áskálódjék. A költő korának kormánya elé mintegy tükröt tart Pothinus, az udvari herélt, beszédében, melylyel a fiatal Ptolemaeus királynak azt tanácsolja, hogy ne álljon szóba a megvert Pompejusszal s ne adjon neki oltalmat és segítséget (VIII. 484. s k.). Politikai elvei az ördögi gonoszság szemén-szedett gyöngyei. Mint a tűz a vízzel, olyan ellentétben áll szerinte a hasznos az igazsággal. A kormánypálcza egész hatalma veszendőbe megy, mihelyt

a fejedelem azon kezd töprengeni, hogy mi a jogos és igazságos; a korlátlan szabadsággal vétő önkény és a kard féktelen használata a trón legbiztosabb oltalma. A ki lelkiismeretes és hű akar maradni, az távozzék az udvarból. Erény és legfőbb hatalom nem járhatnak együtt. A ki szégyenli a kegyetlenkedést, az örökös félelem martaléka lesz. Valóságos zsarnoki elvek ezek, méltók egy Atreushoz és egészen a Nero-féle erkölccstan keretébe illők. Alighanem az uralkodó halálthozó közellétére vonatkozik azon keserű élcz, melyben a Medusa-fő kővé mészoló hatásáról van szó (IX. 636. s k.). «E szánandó szörnynek, úgy mond, legalább megvan az a jó tulajdonsága, hogy bátran a szeme közé nézhet akárki. Ki is félt valaha a rémalak dermesztő arczától? kit is ölt meg mindazok közül, a kik merev tekintettel rászégezték szemüket? inkább megszabadítá őt a mindnyájunkkal közös sorstól, mert csak a testét bénította meg, a lelke épen maradt benne; az árny nem szakadt ki hüvelyéből, csak belédermedt a tetem börtönébe.» Meglátni a szörnyet és megmerevedni egy vala, s a kettő közé nem férközött a kinszenvedésnek egyetlen pillanata sem. Hasonló czélzattal utal a költő a hóhérnak Caligula óta magas fejlettségre emelkedett művészetére, mikor Septimius kontárművét említi, melylyel Pompejus hulláját fejétől megfosztja: akkoriban még nem értettek a mester-vágáshoz, melylyel a lecsapott fejet egyben mindjárt a levegőbe pördíti fel a hóhér kardja (*caput ense rotare* VIII. 673.).

Az is jellemzi a költőt, hogy mindarról szándékosan hallgat, a mi a jelen kormánynak netán becsületére válhatnék; így például a tizedik könyvben a Nilus forrásairól szólván (272. s k.), említi ugyan Nagy Sándor

nilusi expeditióját, de a Neroét hallgatással mellőzi. Más helyütt lehetőségképen beszél a korinthusi földszoroson átvezethető csatornáról, mely a Malea-hegyfok veszedelmes körülhajózását fölöslegessé tenné (VI. 57. s k.), de elhallgatja, hogy e csak a mi napjainkban valóításnak indult tervet már Nero kormánya is (59-ben Kr. u.) szemügyre és fontolóra vette.

Már eleve is csupán a gondolat, hogy a költő a polgárháborút énekelje meg, ha csak nem akart határozottan Caesar pártjára szegődni, azon korban igen merésznek tetszhetett, s aligha nyerhette meg Nerónak előleges beleegyezését is. Hisz már maga egy nagyszabású történeti hősköltemény terve is okvetetlenül kihitta maga ellen a hiú műkedvelő féltékeny irigységét. Tudjuk ugyanis, hogy a hóbortos nyegle azzal a képtelen tervvel foglalkozott, hogy mint hajdan Ennius tevé, az egész római történelmet hatméretű versekben megénekelje. Az igaz, hogy még minekelőtte csak egy sort is leírt volna e művéből, leginkább azon töprenkedett, hány könyvre kelljen majd a költeményt tagolnia. Tudós embereket hitt össze e célból tanácskozásra, köztük Cornutust is, és nagyon megboszankodott azon, hogy ez, a mikor a császár 400 éneket említett előtte, e tervet azzal a megjegyzéssel vélte elejtendőnek, hogy senki sem fogna ennyit végig olvasni. Büntetésül egy szigetre küldték számkivetésbe. Azon parancs tehát, melyről csak annyit tudunk meg, hogy Lucanust eltiltotta a költői munkától és nyilvános szavalástól, éppen keletkezőfélben levő költeményére vonatkozott, mely elejétől fogva gyanút támasztott ellene.

Az egész mű alaphangjára és irányára nézve különben mértékadó volt a két főalak jellemének felfogása. És

nem mondhatjuk, hogy e részben a költemény további folyamában kezdetéhez képest lényegesebb változást mutatna. Pompejus tettei elejétől végeig dicsőítő, Caesaréi ellenben kedvezőtlen, sőt gyűlöletes világitásban állanak, és ez a színezés annál jobban jellemzi a költő politikai irányát, mennél kevésbbé tudja önmaga előtt is eltitkolni, mennyivel nagyobb és hatalmasabb alakként áll előtte a lángelméjű győztes, mint a «Nagy» névre érdemetlen, gyenge és ingatag ellenfél. De azért mindaz, a mit az előbbi tesz, gonoszság, bűn és álság, holott a másik a méltóság és nemeslelkűség tükre mindenben. Az após és veje közötti szakadás is ismételten előkerül, még pedig hangsúlyozva. Amaz örül (II. 439. s köv.), hogy Itálián keresztül vérontással kell magának utat nyitnia, hogy a kapuk nem tárulnak fel önként előtte, hanem erőszakkal kell őket feltörnie, hogy tűzzel-vassal pusztítandó mezők terülnek el előtte. «Szégyenlené, ha megengedett úton kellene járnia s hona polgárának látszanék» (446). A városok visszafojtott lélekzetű siri csendje, mely őt bevonulásakor mindenütt fogadja, éppen kedvére és ízlése szerint való: örül neki, hogy így félnek tőle, s a világért sem óhajtaná, hogy inkább szeressék őt, mintsem remegjenek tőle (III. 83). Haragos göggel fenyíti meg Massilia lakóit: «békéért esdő kérelmekért lakolni fogtok, hadd tudjátok meg, hogy az én időmben semmi sem nyujt nagyobb biztosságot, mint a harc az én zászlóim alatt» (III. 370. s k.). Szentségtörő kézzel emeli bárdját, második Erysichthon gyanánt, Massilia szent berkében egy ősi tiszteletben álló tölgyre, és a hely áhitat-gerjesztő fönségétől megilletődött katonái engedelmeskedni kénytelenek neki, mert haragjától jobban félnek, mint az istenek boszújától (III. 432. s k.). A Placentiában kitört

katonai zendülés éppen kapóra jó a költőnek, hogy a gonosz vezér elleni felháborodott kitörésre zsákmányolja ki. «Városok és templomok kirablását s bármi más iszonyatosságot szívesen megengedett volna nekik, úgy mond. Csak a katona egészséges emberi érzése az, a mi nem tetszik neki . . . hát nem szégyenled magad, Caesar, hogy te vagy az egyetlen, kinek a háború kedvére van, melyet már csapataid is kárhoztatnak? . . . a polgárháború immár cserben akar hagyni téged» (V. 297. s k.). Képmutatásból ontott veje levágott fejének láttára könnyeket (X. 1035. s k.). Csak miután már meggyőződött, hogy valóban Pompejus arcát látja maga előtt s mivel nem tartja éppen kárával járónak, ha jó apósnek mutatja magát, csak ekkor siránkozik színleg, holott lelke mélyében ujjong, különben is hasznosabbnak látja sajnálkozni az ellenfél fejevételén, semhogy azt megjutalmazza. És kísérei elég jól ismerhetik urokat, hogy gyászával ellentétben egész bátran mernek a véres gáztett miatti örömkönnel nyílt kifejezést adni (1107. s k.). Csak egyetlenegyszer nem tagadhatja meg az elkeseredett költő még a zsarnoktól sem a neki tartozó igazságot, mikor a Caesar Hispaniában tanúsított kegyes és békeszerető viseletét kell elismernie.

A hadvezér és államférfiú nagysága iránt az éretlen ifjúnak nincs még eléggé higgadt mértéke. De azért még ellenszenvén is áttör mindúntalan a nagy ember lelkierejének bámulata. Mindjárt az első könyvben (205. s k.), mikor Caesar még a Rubiconnál áll, az oroszlánról szóló homerosi hasonlatot alkalmazza rá, mely mielőtt zsákmányára ugranék, előbb kis ideig még habozva áll, de aztán mintegy önmagát ösztökéli ingerülten csapkodó farkával, felborzolja sörényét s a legelső kapott sebre

felszökken. Kitünő és a költő saját egyéni felfogását igen szépen kidomborító a két ellenfél jellemzése a mű elején (I. 129. s k.). Az egyik, már előrehaladottabb, az aggkorhoz közelgő éveinek súlya s a tógaviselés hosszú megszokása folytán nyugodtabbá válva, a béke idején kitanult szinte a hadvezérségből; sokat tartván a jó hírnévre, bőkezűen osztogatja ajándékait a tömegnek, egészen a népszerűség rabja s öröme telik benne, ha közönsége tapsol neki. Erejének megújítására nem igen gondolva, régi szerencséjében kelleténél jobban bizakodik, pedig ma már csak árnyéka egykori nagyságának, s úgy áll magában, mint nagy mezőség közepén a kimagasló tölgy, mely tele van akgatva diadalmi jelvényekkel és fogadalmi ajándékokkal; habár gyökerei már nem kötik szilárdul a földhöz, de még fentartja egy darabig saját egyensúlya; kopaszodó galyait a levegőbe szétmereszelve, már nem dús lombzatával, hanem csak hatalmas törzsével vet árnyékot; de bár a legelső szélvészre meginog s ledőléssel fenyeget, míg körötte ifjabb erős törzsek erdeje diszlik, mégis e korhadó törzs áll valamennyi közül a legnagyobb tiszteletben. Caesar ellenben, kinek sem ily nagy neve, sem ekkora hadvezéri híre nem volt, szilárd férfiurejével (*virtus*) magaslik ki, mely pihenést nem ismerve, csak egy dolgot restellene, azt, ha a harcban legyőzetnék. Hajthatatlan és féket nem ismerő: a hová a remény és a harag hívja, oda rohan s nem kíméli kardját, bár szentségtörés mocska tapad is rá. Sikereitől felbátorodva, mindig előbbre tör s nem szalasztja el soha az égiek kegyét; a mi legfőbbre áhító vágyának útjában áll, azt kíméletlenül félrelöki onnan, s örvend, ha romokon át juthat céljához. Mint a szélvihar zúgása közben dörgő robajjal a felhőből leczikázó villám, mely a remegő

népeket megfélemlíti s egyben a saját égi hona ellen is dühöng, lecsapva meg ismét visszaacsattanva: úgy tombol dühe, szélteben mindent lángba borítva és pusztulást okozva nyomán, a mint tovahaladtában megint új kitörésre gyűjt erőt.

A Pompejus iránti tisztelet hangjába mintha néha egy-egy kis irónia is keverednék költőnknel, vagy legalább az elnéző kicsinylés szánakozása; még az őszinte szándékú hódolat is majdnem úgy tűnik föl olykor, mint a nehezen visszafojtott gúny mosolya. Annyi bizonyos, hogy a «Nagy»-ot egyre csak futni látjuk. Már mint a fejetlen és kétségbeesett senatus-párt vezérét is azon gúny részese-kép látjuk, mely híveit éri (I. 486. s k.). Mintha a város lángokban állna s házai már-már romba dőlnének, úgy futamodnak meg polgárai és a tanács Caesar jöttének hírére, hasonlóan a bajtörés elől a tengerbe ugró utasokhoz. «A háborúba futnak», ezzel menti őket a költő s igazolásukra az szolgál, hogy «azért félnek, mert Pompejus menekül». Mikor aztán vezérük Brundisiumból is eloson, azért imádkozik Fortunához, hogy ha már az istennő nem engedi neki bírnia Italiát, legalább engedje elvesztenie (II. 699. s k.). «Ő gyalázat, kiált fel a költő, hogy a Nagynak már e futása is majdnem annyi, mint egy győzelem az ő részéről» (708.). Népek kísérik őt számkivetésébe (730.). Hogy a Durrachiumnál nyert ütközetet nem zsákmányolja ki kellőképen és ezzel nem vet véget a háborúnak, azt mélyen fájlalja a költő. Róma ezáltal boldog, szabadsága és függetlensége megint mentve lett volna, minden további vérontásnak elejét lelete venni, ha Pompejus Sulla nyomdokaiba akart volna lépni. De ő sokkal nemesb volt ennél, s apósa iránti kiméleltből mulasztotta el, a mit tennie kell vala (VI. 301. s k.).

A legélesebb a két főszemély közötti ellentétesség a pharsalusi csatában. Caesar akár csak Bellona, vagy maga Mars, kiméletet nem ismerve hajszolja népét a harcza, lándzsanyéllel ütlegelve a habozókat, újra meg újra fegyvert ad a kezökbe s uszítgatja őket a senatorok s a legelőbbkelők ellen (VII. 557. s k.). Pompejus ellenben egy dombról nézi az ütközetet s az isteneket kéri imájában, hogy oltalmazzák Rómát és a világot s érvé be azzal, ha ő áldozatul esik; még mérsékli inkább a küzdők hevét, a helyett, hogy szítaná, s már időnek előtte futásnak indítja lovát, nehogy, a mint mondja, emberei halálán felbőszülve, életüket még kevésbé kimélik. Lehet, hogy apósát annak nem akarta kitenni, hogy veje hulláját lássa, lehet, hogy a nejére is gondolt (647. s k., 669. s k.). Az önmehtagadó megfutamodottnak még egy érzékeny bucsúzással adóz a költő, melyben őt az erkölcsi diadal kivívójakép ünnepli (677. s k.). A szegény elbukott szánalmas alakja ezentúl egyre sajnálatra méltóbbá törpül, hangulata mindig csüggedőbbé, a költő iránta való részvéte folyton erőszakoltabbá lesz. Larissa polgárainak, a kik a legyőzött iránt hódolatukat tanúsítani jönnek, így felel: «mi hasznát vegye a legyőzött a városoknak és népeknek? menjetek és esküdjete hűséget a győztesnek» (720. s k.). Erre a költő csodálattal így kiált fel: «és te Caesar, legyilkolt tetemek halmain s a leterített haza testén át gázolsz, míg vőd népekkel ajándékoz meg téged!» A nyolczadik könyvben már oly nagyságkép lép Pompejus elének, a ki túlélte dicsőségét. Halványan, arcát lehajtott ősz feje alá rejtve, porlepte és szennyes ruhában lép Cornelia elé (55. s k.). Már a rómainak veleszületett büszkesége is kihamvadt kebeléből. Azon hozzá méltatlan tervére, hogy

a parthusokhoz megy s tőlük kér segítséget, Lentulus consul keserű igazságokat vág a szeme közé (VIII. 289. s k., 331. s k.). Egyáltalában nincs sok szerencséje hosszú beszédeivel. Már azt a fenhéjázó és dicsekvő szónoklatát is, melylyel a Capuából való elinduláskor seregét fel akarja bátorítani, nyomott hangulatra valló siri csend fogadja: ebből mindjárt láthatja, hogy seregei Caesar jöttének csak a pusztá hírére, még mielőtt látták őt, már le vannak győzve (II. 531. s k.).

A Pompejus jellemét megillető összefoglaló ítélet nyomatékos rövidséggel van kimondva Catónak róla mondott halotti beszédében (IX. 190. s k.). A dicséret, melyben őt a szigorú elvű köztársasági pártember részesíti, nagyon óvatosan van kimérve és csak feltételesen ítéli oda neki a polgárerény némi érdemét. Igazságérzet tekintetében nem érte el a nagy elődöket, s nem volt már igazi képviselője a valódi szabadságnak; vele ennek még a látzata is sírba száll. Szerencsés volt különben még anynyiban is, hogy még jókor halt meg, habár nem is választotta önként a halált.

A hol azonban a költő szabadjára eresztheti saját elmélkedései áradatát, vége-hossza alig akar lenni a hajdan «Szerencsés» sorsáról való szónoklatoknak. Újra meg újra vádolja Fortunát, úntalan ellentétbe állítja a vezér egykor ünnepest méltóságát, diadalai fényét bukásával és végsorsával. De a legtöbb tért a nyolczadik könyvben foglalnak el ez elmélkedések. Átkozza Egyiptomot, a háládatlant, melynek isteneit Róma kebelébe fogadta. Felháborodik azon, hogy Róma, mely a zsarnok Caesarnak templomot emel, még mindig nem követelte vissza Pompejus hamvait. Legfőbb szerencséjének tartaná, ha valaha ő rá bíznák a nagy halott hamv-

vedrének visszahozatalát. De az a szerény kis sirhalom ott a tenger partján, mégis hirnevesbbé lesz, mint azon templom; mikorra egészen egyenlővé lesz a föld színével, akkorra az alatta nyugvó istenné fog magasztosulni s ő is épp úgy legendai alakká lesz, mint a krétai sirban tisztelt Juppiter. Sokkal érzelmőbbek, mint a milyen őszinték, a pharsalusai ütközet előtt szunyadó vezérről mondott következő szavak (VII. 24. s k.): «Ne háborítások álmát, táborőrök; kürtszó ne érje fülét. Holnap álma úgyis rettenetes lesz, a nap sötét képeitől véres árnyékokkal népesítve, mindenütt hullák letarolt rendeit s a háború borzalmait fogja elébe tárni... mi boldog lenne, ha legalább csak így láthatna még egyszer Rómád! Vajha az istenek a hazának és neked, nagy férfiú, csak még egy napot ajándékoztak volna, melyen még egyszer veszélytől biztosságban éldelhettétek volna egymás kölcsönös szeretetének boldogságát» s i. t.

A stoikus iskola híve lévén, Lucanus természetesen rajong Catóért. Szemében csak úgy, mint összes elvbarátai és a politikai ellenzék minden párthíve előtt, e doktrinär köztársasági vértanú az ember és polgár eszményképe. Brutusszal folytatott éjjeli beszélgetése, ki azért keresi fel őt, hogy tisztába jöjjön a háborúban való részvétele minéműsége iránt, alkalmat ad a költőnek arra, hogy olvasóját a rideg erényhős elveivel megismertesse (II. 234. s k.). Veje meglepetésére kijelenti, hogy kötelességének tartja a Róma temetésén való jelenlétet. Pompejus alatt akar szolgálni, nehogy ez győzelmet aratva azt hihesse, hogy egymagában vívta ki a diadalt. De csak a vezér halála után, a kilenczedik könyvben lép a szabadság legméltóbb előharczosakép előtérbe.

A három főszemélyen kívül, a másodrangú szereplők-

nek csak kis csapata játszik bele az események folyamába. Ezek közül még a leggondosabban van megrajzolva *Curio*, a hitehagyott Caesar-párti. Neve: «a megvásárolható nyelvű vakmerő» (I. 269. s k.). Hősi halálát azonban elismeri a költő, ki a halottról szóló megemlékezésben élesen elítéli ugyan magaviseletét, de azért igazságot szolgáltat az ifjú jeles tulajdonainak is (IV. 797. s k., 814. s k.). «Róma nem szült hozzá fogható tehetséget, s nálánál senkinek sem köszönt volna többet a törvényhozás, csak helyes lett volna a cél, a melyre törekedett.» Az *Aeneis* azon híres helyére (VI. 621.) való célzással, mely ismét *Varius* verseit utánozza, jellemzését e metsző csapással zárja, hogy a «többi» árulók «mind» (*Sulla*, *Marius*, *Cinna* s *Caesar* t. i.) «megvették a várost, csak *Curio* adta el».

Lucanus e mellett rendületlen arisztokrata, még pedig a legridegebb fajtából; elítél minden demokrata forradalomszítót: a *Gracchus*okat *Catilinával*, *Drususszal* és *Mariusszal* állítja egy sorba az alvilágban bűnhődők között; *Caesar* pedig még ezeknél is gonoszabb (VI. 793. s k.). A polgárháborúra szórt átkozódások olykor gyerekes kifakadásokká fajulnak. Ilerda környéke a tavaszi esőzés és a hóolvadás következtében el van árasztva. «Így van jól, *Neptun*, kiáltja közbe a költő, csak öntsd szakadatlanul vizeidet; álljad útját az ár lefolyásának; áraszd a *Rajna* s a *Rhône* hullámaint e vidékre; sőt vezesd ide a *Rhipaeus*-hegységről (éjszakon) is a megolvadt hó vizét, öntsd ide mind a tavak s mocsarak tartalmát, s ezzel mentsd meg e szegény országokat a polgárháborútól!» (IV. 110. s k.). *Curio* afrikai veresége vajha inkább *Hannibal* árnyát engesztelte volna ki, hogysen *Pompejus*nak és a tanácsnak vált hasznára

(IV. 788. s k.). Bárcsak Pharsalusnál esupa barbár vér ömlött volna ki, vagy ha már rómainak kellett folynia, akkor inkább esupa galaták, cappadociaiak, syrusok s más e fajta népek maradtak volna csak életben! mert a polgárháborúk után már úgyis csak ő belőlük áll majd a római nép (VII. 535. s k.).

De a polgárháború minden gonoszságáról való szónoklatok valamennyijénél sokkal hatásosabb a két tábor Caesartól is meleg hangon leírt találkozása Hispaniában, a hol egy pillanatra legalább úgy tetszhetett, mintha kibékülés jöhetett volna létre az ellenfelek között. Szépen mondja el Lucanus (IV. 169. s k.), mint állanak csak egy sáncztól elválasztva egymással szemben, mint ismernek a jóbarátok és rokonok egymásra, mint köszöntik egymást kardjaikkal, mint kelnek aztán egyesek, szívük hajlamának nem tudva ellenállani, a sánczon át, hogy kezet nyújtsanak egymásnak s könnyezve ölekezzenek. Ekkor egyszerre egész természetellenességében feltárul előttük a testvérharcz visszássága. Jó egyetértésben letelepednek a főre, együtt lakomáznak és csevegnek, elmondják egymásnak élményeiket és viselt dolgaikat, míg Petreius (206. s k.) ez üdítő idyllnek és a kibékülés szép álmainak hirtelen durván véget nem vet. Véres ellenkép gyanánt az imént még békülékeny emberek egyszerre fenevadakká válnak, melyek irtóztatók, ha egyszer vért szagoltak (237. s k.). Mihelyt megint markukban érzik a kardot, «ismét gyűlölik saját véreiket» és a gyilkolásban tobzódnak.

Nem is lehet kérdés tárgya, hogy Lucanus kezdet óta köztársasági álláspontot foglalt el költeményében s hogy egész felfogása és előadása Pompejus-párti színezetű. Tehát már ebből is önként következik, hogy kiváltképen

ilyen pártállású forrásokból meritett: hisz ezeket még a császárság korában is nagyon szívesen olvasták és nagy becsben tartották főleg szabadelvű irányuk miatt. Kimutatható különben, hogy a költő *Livius* nagy történeti művének a polgárháborút tárgyaló könyveit használta, sőt a mennyire egyes helyei és azon írótól függő későbbiek némely adatai közt lévő némi megegyezésekből következtetnünk szabad, részben legalább elég híven, néha majdnem szó szerint is követte. Hogy mily szorgalommal hordta egybe egész egyes apró részletekig menve az anyagot általában a hagyományból, azt költeményének a fenmaradt irodalommal való futólagos egybevetése is igazolja. A költői lelemény általán véve vajmi csekély szerepű az egész műben, annyira, hogy némely mellékeselemény kivételével az egész szónoki színezetű és irányatosan ferdítő verses történeti műnek mondható inkább, mint költői alkotásnak. De azért természetes, hogy viszont egyenletes, összefüggő előadást, minőt a történetirótól követelünk, hiába keresnénk e költeményben. Mindössze is egyes képeket és főjeleneteket ad, az egészből kikapva és lazán egymáshoz fűzve.

Elég lesz a szerzőnek még mellékdolgokban is *Livius*-tól függését csupán néhány egészen biztosan megállapítható egyezés példáján bemutatnunk. Tőle származik az az adat (VII. 192. s k.), a mely szerint Pataviumban egy augur a pharsalusi ütközet napján a madarak röptéből megadta, hogy döntő ütközet folyik. Csakhogy *Lucanus* elhallgatja ez ember nevét, valamint azt is, hogy egyúttal *Caesar* győzelmét is megjósolta. Ugyane forrásból való annak a *Caesar*-párti katonának a neve is, a ki elsőül dobta lándzsáját az ellenségre s ezzel a harcra a jelt megadta (VII. 470. s k.). *Livius* is leírja, mint

Lucanus, Pompejusnak Corneliával való beszélgetését (VIII. 86. s k.), melyben az utóbbi panaszul említi, hogy saját balesillagzata férjét is romlásba dönti. Híven Livius nyomán beszéli el a nyolczadik könyv Pompejus halálát is; még Caesar fentemlített könnyeiről (IX. 1033. s k.) is tanúságot tesz a történetíró. Szintén Liviusig visszakísérhető történelmi hagyományon alapszik Pompejusnak a döntő ütközet előtti éjjel látott álma (VII. 9. s k.), melyben Rómában a saját színházában látta magát, s mint legboldogabb korában, az egész nézősereg ujjongó örömrivalgása és tapsvihara zúgott körötte. Történelmi hitelű a delphii jóslóhely Appiustól való megkérdezése (V. 67. s k.). Más történetírókkal megegyezően, kik Liviusból merítettek, mondja el Lucanus (II. 64. s k.), hogy az aggódó polgárok lelkében a háború kitörése előtt fel támadt Marius és Sulla képe, s valószínű, hogy azon részleteket, melyeket itt említ, szintén ugyaninnen vette. A csataterék és Massilia (III. 373. s k.), Ilerda (IV. 11. s k.) meg Durrachium (VI. 14. s k.) fekvésének gondos és szemléltető leírása joggal tekinthető oly történelmi leírásból kölcsönvettnek, a minő a Liviusé volt.

A beszótt beszédek némelyike úgy hangzik, mintha nem volna egyéb a Livius versekbe szedett szövegénél. S tényleg Plutarchos pl. a Pompejus-pártiak Ciliciában való tanácskozását a háború folytatásáról, Lucanusszal közös forrásból meríthette, mert nála is, mint a költőnél (VIII. 390. s k.), ki van emelve, mily illetlen dolog lenne oly nőnek, mint Cornelia, a parthusok között tartózkodnia. Itt csak úgy, mint amott, alighanem előző eseményekre való célzás is foglaltatik, melyet Lucanus nem habozott forrásából átvenni, a nélkül, hogy meggondolta volna, hogy e célzás az ő olvasója előtt egészen érthetetlen

lesz, mivel egyszerűen mellőzte azon előzményt, vagy, mert elbeszélése keretén kívül esett, nem tartotta említendőnek. Mindezekkel ellentétben azonban az is kimutatható, hogy a költő azért korántsem ragaszkodott mindenütt feltétlenül akár Liviushoz, akár csak egyáltalában a történelmi valósághoz. Így pl. a pharsalusi csata reggelén Pompejus táborában Cicerót beszélteti a költő a harczra legkészebbek élén s vele ösztökélteti a vezért is (VII. 62. s k.), holott Livius Cicero saját vallomására hivatkozva mondja, hogy ez már Durrachiumban megvált a seregtől. Bármily jelentéktelen is különben a beszéd, melyet itt a nagy szónok tart, úgy látszik mégis, hogy Lucanus nem akarta költeményéből a híres alakot mellőzni. Brutus éjjeli látogatása nagybátyjánál, Catonál (II. 234. s k.), szintén ellentétben áll a történelmi valósággal, mert az a háború kezdetekor már nem volt Rómában, hanem Ciliciában. De a zsarnok gyilkosának alakja sem hiányozhatott a költő tervezte történelmi képből.

Nero egyik őse volt L. Domitius Ahenobarbus, Caesar egyik legelkeseredettebb ellensége. Ennek kell vala Corfiniumot megvédelmeznie, de mivel nem bízott magában és hadában, elmenekült s katonái kiszolgáltatták Caesarnak, a ki feltétlenül szabadon bocsátotta őt. Lucanus ezt a nagylelkű tettet Caesarnak úgy tünteti föl, mintha megvető gúnyból tagadta volna meg foglyától és társaitól a halál jótéteményét, s a legsúlyosabb büntetésnek nevezi azt, hogy egy római polgárnak ekkép hazája, Pompejus és a senatus iránti hűsége mintegy bocsánat tárgya lehetett, a min a nemes hadifoglyot méltó elkésredésében titkon emésztődve állítja elének (II. 511. s k.). Pedig a dolog úgy történt, hogy ez a büszke úriember, a mint más forrásból tudjuk, kevéssel azelőtt, hogy

ellenfele elé került, mérget kért orvosától, nehogy élve essék Caesar kegyetlen kezei közé. A mikor azonban megtudja, hogy mily kegyesen bánik a vezér foglyaival, keservesen megbánja elhamarkodott tettét. Szerencsére csakhamar megvigasztalja őt orvosa, hogy se baj, mert csak ártatlan altatót adott be neki. Erre aztán megnyugodva Caesar elé megy, kinek békejobbot nyújt, hogy nem sokkal ezután Massiliánál megint ellene forduljon. Pharsalusnál a táborból a hegységbe menekült, míg itt erőitől elhagyatva, ellenséges lovasok fel nem konczolták. Lucanus szerint pedig (VII. 599. s k.) az ütközetben esik el száz sebből vérezve, de örvendő lélekkel, s még ntolsó lehelletét is arra tartogatja, hogy a homerosi hősök módjára az őt gúnyoló Caesart a jövőbe pillantó jóslatával megfenyítse.

Egyébiránt a költő még egyes csatajelenetek kiszínezésében is gyakrabban követi a tényállásról tanúskodó adatokat, mintsem hinni lehetne. Így több, Liviusból származó forrás meglehetősen egybehangzóan említi, hogy valami Acilius nevezetű Caesar-pártinak a Massilia előtti tengeri csatában, mint hajdan az athenaei Kynaigeirosnak, levágták a jobb karját, a melylyel egy ellenséges hajót megragadott volt. Erre a rettenthetetlen vitéz bal kezében tartott pajzsával űzte el maga elől az ellent, beugrott a hajóba s elsülyesztette azt. Vergilius meg (Aen. X. 390. s k.) két latin ikertestvérről szól, a kik egyikének a fejét, a másikának meg a jobb kezét vágják le a csatában. E kettőt Lucanus egybeolvasztja s így fokozza a dolgot (III. 603. s köv.). Hanem az ott római vitézről elbeszélte tettet ő egy massiliainak tulajdonítja, mert Caesar-pártinak nem akart ily dicsőséget juttatni. Vergiliustól a nagyobb hatás kedvéért átveszi az ikerpárt,

mely az egyiknek hősi halálával olyanná lesz, mint egy test, ha ketté vágják. A halálra szánt testvérnek azonban egymás után mind a két kezét levágják. De így fegyvertelenül is, pusztá mellével, pajzsul szolgál a mögötte harczoló másiknak, és testével felfogja az ellen számos nyíl- és dárdavetését; végre pedig utolsó erejét összeszedve, hatalmas ugrással átszökken a támadók túltömött hajójára, a mely erre felbillen és alámerül. Ime, itt egyenesen a munkája közben lessük meg a költőt, s e példából hozzávetőleges fogalmat alkothatunk magunknak arról, minő úton szerezte össze egyéb felőtölőbb csataképeit is, a minőkkel a hagyományos epikus előadásmód egyik követelményének vélt csak eleget tenni. Képzelete, mint kortársaié általán, a borzalmasnak halmozásában leli gyönyörűségét. A megcsömörlött izlés már csak a leg-erősebb fűszertől várt némi ingert. A szinkör pedig nagyon is hozzászoktatta az embereket a legiszonyatosabb látványokhoz is. Vajmi felcsigázott leleményesség kellett tehát ahhoz, hogy a költő még valamivel új és meglepő hatást keltsen a maga fásult korában.

S most lássuk egy másik képét. Durrachiumnál egy sáncz védelme közben Caesar egy századosa, Scaeva, igen vitézül viselte magát. Érdemét maga a vezér is nagy kitüntetésekkel ismerte el, és emlékirataiban nem mulasztja el megemlíteni, hogy e derék tiszt pajzsa 120 helyen volt átlukgatva. Tagbaszakadt, torzonborz, eredeti ficzkó lehetett ez a Scaeva. Példagyűjtögetők és Caesar életrajzírói egyaránt az imént említett Aciliuséval hozzák nevét kapcsolatba. Kiváló elevenséggel, de egy pontban eltérőleg a többitől, azonban nyilván valamely szemtanú (talán Asinius Pollio?) előadása nyomán írja le Appianus e vitéz magatartását. Egyik szemét kilötte már egy nyíl, vállát

és czombját lándzsa fúrta keresztül. Ekkor előre ugrott s intett az ellenségnek, mintha meg akarná magát adni, és a mint Appianus mondja, felszólítá Pompejus egy századosát, hogy küldjön neki, a súlyosan megsebesültnek, emberei közül segítséget. Mikor azonban az ellenfél katonái közül kérésére ketten közelébe lépnek, az egyiknek többül lemetszi a vállát kardjával, a másikat pedig agyonvágja (vagy megfutamítja). Ő pedig saját embereitől oltalmaztatva ismét visszakerül hadsorába. Ezt a jelenetet nem ejthette el a költő. Ezúttal azonban nem sikkaszthatta el a Caesar-párti harcos vitézségét, de legalább bűnre fordítja s minden gonoszságra képes, alacsony lelkű emberül mutatja be Scaevát, a ki nem gondolta meg, mily nagy vétek polgárháborúban a hősieb bátorság is (VI. 147. s k.). E nevetséges bevezetés után a leírásban aztán éppen nem fukarkodik a nyers és rikító szinekkel. A szerinte gonosztevőnek tekintendő tiszttel lángoló hevű korholó beszédet intéztet futó bajtársaihoz. A bástyatorony és a sáncz tetejéről hullákat, köveket és gerendákat dobál le az ostromlókra. Mikor a holttetemek halma már majdnem a bástyafal magasságáig ér fel, akkor párduczként közébe ugrik az ellenséges csapatnak és szörnyű munkát végez kardjával. Miután pedig fegyvere a rátapadt aludt vértől már egészen eltompult, csak úgy zúzza, töri vele a támadókat. Az összes nyílak és dárdák csak őt veszik célba: s mindenik talál is, úgy, hogy már csak a testéből kimeredő dárdák szolgálnak neki pajzsul. De bár egész lándzsaerdő borítja is már a mellét, úgy áll, mint a fal s érzéketlenebb az elefántnál. Ekkor a szemén találja őt egy nyíl, melyet az utána szakadó szemgolyóval együtt tüstént kiránt s rátapos a lábával. Sebzett nősténymedvéhez hasonlóan erre még dühösebb lesz, a mint arcát meleg

vérpermetegtől ázni érzi. Most jó a Pompejus-pártiakhoz intézett cselvető kérése, a mint a dolgot Appianus meséli. Aulus, az ellenfél vitéze, hisz neki, közeledik hozzá, hogy a sebesültet fegyvereivel együtt jó zsákmányul ejtse, de ez a nyakába dőfi kardját. Végre odajönnek Caesar csapatai, hogy felmentsék az ostromlottat: csak most, mikor a harcz már véget ért, rogy a rettenthetetlen dalia össze, kit társai vállukra emelve visznek el a csatatérről. Bajtársai a hősiesség (*virtus*) megtestesült eszményekép tisztelik őt. S mégis, mi a vitéz jutalma? A szerencsétlen haláltmegvető bátorságával nemes diadal helyett zsarnok urat vívott ki magának (262.).

Történelmi hitelességű, legalább Florus tanúságán alapuló, a vérfürdő, melyben egy Caesar-féle hajó legénysége az ellenségtől bekerítettén, inkább kölcsönösen egymást mészárolja le, mintsem hogy az ellenfél kezeibe essék (IV. 521. s k.). Ez öldöklést találóan hasonlítja a költő a thebaei sárkányfogvetés terméséhez, és valósággal kéjeleg a borzalmas jelenet leírásában. «Az egyetlen baráti szolgálat, a mit egymásnak kölcsönösen tenni tartoztak, úgy mond, abban állt, hogy lehetőleg jól találjon minden csapás, nehogy ismételni kelljen» (565. s k.). «Nincs az egész földkerekségnek hajója, melyről hangsúlyosabban szólna a dicsőítő hír. S mégsem akarják a gyávák soha megérteni, mily könnyű a szolgaságnak saját kezünkkel véget vetni. Sőt mindenütt fegyvereik miatt remegnek a királyoktól, és ádáz fegyverek fenyegetik mindenütt a szabadságot, mert nem tudják az emberek, hogy a vasat arra adta kezünkbe a természet, hogy senki ne tűrje a szolgaságot. Halál, bárcsak megtagadnád a gyáváktól jótéteményedet, és vajha csak a vitézségnek lehetne benned része!» (573. s k.). Curio csapatainak Afrikában

numida lovasoktól történt bekerítése, melyet Caesar is végzetesnek ír le, Lucanusnál egész a végletességig van fokozva: meg sem moccanhatnak, oly szorosan vonja köröttük az ellenség gyűrűjét, annyira, hogy halottaik el sem eshetnek, hanem állóhelyükben adják ki lelküket (IV. 746. s k.).

Mennyi része van a többiben a költő saját leleményének s mennyit kölcsönzött egyebünne, azt nem dönthetni el. Az újszerűség kedvéért s hogy az Aeneisszel és a régiebb eposzokkal való összehasonlítás elől, a mire határozottan céloz is, kitérjen, a pharsalusi ütközet leírásában nem követi előzőit s mellőzi az egyes párviadatok és megsebesülések szokásos részletezését, azt mondván, hogy ez nem volt más csatákhoz fogható, mert itt nem egyesek, hanem népek vérzettek el; e vereség egy a végromlással és az egész jövőre nézve megpecsétlé a szolgaságot (VII. 617. s k.). A mit a részletezés terén itt elmulasztott, azt a győzteseknek a harc utáni éjjelen tapasztalt kínzó nyugtalansága leírásával üti helyre. Álmaikat felzaklatják leölt barátaik, testvéreik s atyáik árnyai, Caesart meg a fúriák üldözik, mint hajdan Orestest (VII. 760. s k.). A gonosz győztes különben másnap még azzal tetézi elvetemültségét, hogy diadalmi lakomát csapat a harctéren, s elesett polgártársaitól megtagadja a máglyán elégetés végtisztességét. A könyv a tágas csatasík undorító rémképével záródik. Látjuk a vadállatok, kutyák és ragadozó madarak lakmározását a szanaszét heverő hullákon. Soha még az égen ekkora seregét a szárnyas ragadozóknak nem látták megjeleni. De még e töméntelen sokaságú s falánk vendégek sem győzik a bő zsákmányt felemészteni: csak kóstolgatják a rothadó

tagokat, de a latin nép nagy részét, eltelve, meg sem érintik (VII. 787. s k.).

Egyébiránt már Massilia ostroma is elég részletleírásra adott alkalmat a költőnek, a ki itt kapva kapott a tengeri ütközet még nem annyira elkoptatott és sajátyszerűbb vonásainak értékesítésén. Itt egy rómainak, a kit egyszerre mellbe és hátba ér két lándzsadobás, a testében egymásra csapódik a két fegyver hegye, s kiömlő vére a beléfűrödött dárdákkal együtt szorítja ki belőle kiszakadó lelkét (III. 585. s k.). Egy másikat a szó szoros értelmében kettéhasítanak: de a levágott felső testrész még egy ideig megtartja szívós életét (635. s k.). Egy hajó az egyik oldalára tolakodók túlsúlya miatt felbillen; legénysége kibukik s a hajó reájok borul. Egy úszó, két egymásra csapó hajó vasorraitól átfúrva vesz el. Sebesült hajótöröttek az övéik bárkájába kapaszkodnak, de mivel ez alámerülne, ha még többen szállnának fel rá, a benne lévők leszabdalgják a felkapaszkodók karjait, hogy a csonka testek a víz alá merüljenek. Az összes lövészerszerek kifogytával evezőkkel rontanak egymásra s a hajókat szedik szét, hogy darabjaikkal folytassák a harczot, vagy az elesettek sebeiből tépik ki, meg a maguk testéből rántják vissza újabb használatra a nyilakat és dárdákat. Gyújtó csóvák tüzet vetnek a hajókba; erre ki-ki menekülni tolong róluk: «ezer fenyegető halál közül a halálnak csak az a neme kelt mindenkiben irtózatot, mely már reá tette kezét» (689. s k.). Még a hullámokban is tovább folyik a küzdelem. Egy bűvár a mélybe nyomta le ellenfelét: a mint azonban győztesen felbukik, egy hajógerincezbe ütődik s megint alámerül. Egy tyrrheni katonának mind a két szemét kivágja egy parittyakő, de azért tovább harczol. Úgy irányíttatja magát bajtársai-

val akár egy hajítógép, s lesújt egy ifjút, kinek ősz atyja haldokolni látván fiát, az egész földézet hosszában többször elbukva mégis hozzásiet, hogy gyermeke szemhéjait lefoghassa. Mihelyt végtelen fájdalom bénító hatása kissé alábbhagy, átdöfi magát kardjával s a tengerbe hanyatlik (751.).

Egyebütt sem igen szalaszt el a gyakorlott rhetor, a hol csak kinálkozik, oly alkalmat, mely rikító szinei értékesítését megengedi. A mit Caesar, vagy Florus csak egy-egy rövid szóval érintenek, mint például a halmok közé beszorított Pompejus-pártiak tikkasztó szomjúságát Hispaniában, azt Lucanus (IV. 292. s k.) agyafürt meszterkedéssel írja le; az aprólékos részletek egész sorát rakosgatva egymás mellé: látjuk a források hiábavaló kutatását, keresgélését, kutak ásását, a hasztalan munka előbbrehaladtával mind jobban növekedő kétségbeesést, a vízszükség tetőfokán a szomjat oltó ital pótlására megkísérlett undorító segédeszközöket, az eső csüggeteg lesését, s előttük a két bővizű folyót, melyektől elvágva nem olthatják szomjukat. S aztán e kép ellentéte, a mint Afraniusnak a végszükség kicsikarta meghódolása után mindannyian eszeveszett mohósággal rohannak a folyóknak s alig tudnak a telhetetlenül habzsolt vízzel jóllakni! (365. s k.) Caesarnak Epirusból Italiába való éjjeli átkelési kísérlete szintén több oly mozzanatot nyújt a költőnek, melyek szorgalmas kiszínezésében kedve telt (V. 504. s k.). Először is idylli hangulatképeket fest: a fel nem ismert hadvezér útja táborán át, aztán a tengerparti szegényes halászviskó, tengeri fűből vetett ágyon nyugvó lakói, a velük való alkudozás; s most a földolog, az igazán remek tengeri kép, a könnyű bárkán fenyegető vész fokozatos növekedése a vihar közeledtével, végre

a kitörő zivatarban tomboló szelek és hullámok harcza. Csak az a kár, hogy az aggódó hajós *egy* vihart jósló előjel helyett mindjárt egy egész tucatnyit sorol elő (540. s k.), és hogy Caesar a veszély közepett a derék öregnek egész szabályszerűen szerkesztett beszédet tart (577. s k.), a helyett, hogy azon híres «Caesart viszed és szerencséjét» szavakkal biztatná röviden és velősen. Éppen ilyen ügyetlenül alkalmazott később (654. s k.) az öntelt magánbeszéd is, melyben a vezér magát, ha kell, halálra szánja.

Cato alakja jellemzéséhez Lucanus alighanem felhasználta nemes kortársa és elvbarátja, *Thrasea Paetus* azon dicső beszédét is, melyből Plutarchos is merített. *Thrasea Paetus* megint kiváltképen *Munatius Rufus*t, *Cato* egyik barátját követte. Tudjuk, hogy e beszéd részletesen, de szépítgetve előadta *Marciának Hortensius*szal való botrányos házasságkötését is, nemkülönben első férjéhez való későbbi visszatérését. Valószínű, hogy innen nyert ösztönzést a költő ez újra-egyesülésnek műve második könyvében (326. s k.) való leírására. Az asszonynek különben a rhetor-iskolákban is gyakori megbeszélésre került azon vendégszereplését *Lucanus* (330.) is a *Thrasea* előadásában foglalt okokkal magyarázza. De már a *Hortensius* frissen hantolt sírjától visszatérő és szétzilált hajjal és megmarczangolt kebellet *Cato* előtt váratlanul és hirtelen betoppanó özvegy gyászoló alakja, ez egész jelenet színpadias kifestésével egyetemben, a költő képzeletének a műve. Igazán iskolás modorú eljárás ugyanitt az, hogy miután az új egybekelés lakodalmi szertartásait töviről hegyire s apróra elbeszélte, egész naivan megjegyzi, hogy *Catónak Marciával* való újra-egyesülésénél valójában mind e szertartások elmaradtak (352. s k.). Egyéb,

talán szintén ugyanazon forrásból eredő részleteket is találunk Plutarchosnál és költőnkrel egyezőknak, és könnyen meglehet, hogy Cato stoikus életbölcseletének velős foglalatja (380. s k.) lényegében szintén Thræsea említett beszédéből van átvéve.

A mi valamely költői műremekbe báj, illatot és benső melegséget lehel, az hiányzik a Pharsaliából. A Gratiák távol maradtak e mű kidolgozásától. Keserű komorság, szónoki pathos a gyűlölet és fájdalom kitöréseiben, ez a változatlan alaphangulat, a mely az egészen végig vonul s untató egyformaságával elkábítja és kifárasztja az olvasót. A szív melegebb hangjai alig szólalnak meg benne. A mi nem is csoda, hisz a barátság és szeretet, vagy szerelem emberibb és egyénibb vonzalmai majdnem teljesen kizárvák e költeményből. Csupa férfi áll a cselekvény előterében, s az a pár nő, a ki mégis szerepel benne, csak mellékalak. A már említett Marcia nem igen szolgál rá részvétünkre. Föltehető, hogy a költő ura halálánál még szerepet szánt neki, de úgy, a mint a költemény előttünk van, nem lép föl benne többé. — *Cornelia*, Pompejus hű felesége, tulajdonképen csak útjában áll férjének, mert a reá való tekintet nyugözi le ennek tettejét (V. 727. s k.). Akarata ellenére hozza őt Lesbosba, a hol tétlenül vesztegel, hogy utóbb menekvő férjét Egyiptomba kövesse, ott szemtanuja legyen meggyilkoltatásának és özvegyül elsirassa (VIII. 43. s k., 577. s k., 637. s k., IX. 51. s k., 167. s k.). Valóságos üdülés lenne az olvasóra nézve, ha annyi inség és borzalmas jelenet után végrevalahára oly nő szépségén pihenne ki képzelme, minő a tizedik könyvben fellépő *Cleopatra*. Örök kár, hogy a stoikus szóharsogtatónak az ilyesmi iránt oly kevés érzéke volt! Szemében a csábító

egyiptomi asszony csak Latium Erinyse, a ki végzetesebb Rómára, mint Helena volt Görögországra nézve (X. 59. s k.). Antonius- és Actiumra itt nyílt czélzás történik. Szépségéről azonban nem fest képet a költő; s az éjet, a melyet Caesar vele töltött, gyalázatos bűneül rója fel a római vezérnek (68. s k.). De legalább egy keleti pompájú királyi palota pazar díszének és egy dúsgazdag lakoma fényes terítékei meg nemes borai leírására ad e részlet alkalmat (111. s k.).

Igaz ugyan, hogy itt sem tartóztathatja magát költőnk az erkölcsöt prédikáló közhelyektől, melyekkel a fiatal ember egyáltalán igen bőkezűen bánik. Az még csak megjárna, hogy a Caesartól kegyelmet kapott Pompejus-pártiakat meghódolásuk után a csendes házi tűzhely boldogságának dicséretével ereszti útnak (IV. 382. s k.). Kevéssel előbb meg arra oktatott bennünket, hogy a kiaszott torkukat folyóvízzel mohón üdítő katonák példájából tanuljuk meg, mily kevésre van a természetes életrendet követő embernek szüksége, s mily kárhozatos a dőzsölők finnyás inyeskedése (373. s k.). A halász, kinek szegényes kunyhója ajtaján Caesar éjnek idején kopog, gondtalan álmát szegénységének köszönheti, mert különben minő falak s minő templomok szentélyei voltak azok, melyek meg nem rendültek, ha egyszer Caesar kezét rájuk tevő? (V. 527. s k.) Metellus példájából, ki az államkinestárt vitézül védi, láthatjuk, hogy csak az arany sóvár szeretete nem ismer halálfélelmet: törvényeit ellenszegülés nélkül bocsátja a nemzet prédára, de a legsilányabb dologért, a pénzért, kockáztatja a polgár életét (III. 373. s k.).

A személyes istenekben való hittel annyira szakított Lucanus, hogy az «égiek» nála alig egyebek. tétlen

nézőknél (v. ö. VIII. 706.). Hideg egykedvűségöket felpanaszló szemrehányásokkal nem egyszer illetik őket a halandók (pl. IX. 87.). Vajjon az emberek sorsa a világ kezdete óta előre meg van-e határozva, vagy pedig a vakeset szeszélyének uralma alatt áll-e minden, e kérdést eldöntetlenül hagyja: mindenesetre jobb, úgy véli, hogy a jövőt nem tudjuk előre, mert így legalább van helye a reménységnek életünkben (II. 4. s k.). De azért mind a Fatum, mind pedig Fortuna uralmát is elismeri. Ezekben bízik Caesar is (I. 226. s k.). Fortunának azonban galád hűtlenségét lobbantja szemére, melylyel Pompejust cserben hagyta (VIII. 701.); továbbá önkényességet, mert hiszen sok bűnös iránt meg kimélettel viseltetik (III. 448. s k.). Ámde a halottakra már nem terjed ki hatalma: a föld egyaránt kebelére öleli mindazokat, a kik belőle születtek (VII. 818. s k.). Mindazonáltal a stoikus felfogáshoz híven. Pompejus lelke az aetherbe száll fel nála, hol a büntelenek, kiknek lángoló erény honolt kebelökben, a föld s a hold között félistenekül örök életet élnek (IX. 1. s k.). Ugyancsak a stoikusokkal egyetértve a világnak egykor tűz által leendő elpusztulásában is hisz (VII. 812. s k.).

Ily felfogás mellett Lucanusnak az epikus gépezet egyik leglényegeseb részét eleve el kelle ejtenie. Az egész, istenekkel népes ég, az olympusi tanácsülések, a mennylakóknak a halandók közt való megjelenései s közülők egyeseknek az emberek sorsába való beavatkozása, s vele a daemoni hatalmak egész szolgaserege — mindez a természetfölötti világ ki van zárva művéből. Minden földi szintéren játszódik le benne, s embereken kívül nincsenek a költeményben egyéb cselekvő személyek, a mi gyökeres szakítást jelent az epikai költészet ősi hagyo-

mányával. Némi kárpótlásul csodajelek, csillagzatok, álmok, látomások, jóslatok, bűbájosság és az alvilág hatalmai szerepelnek, a melyekben kortársai nagy tömegével együtt a költő is hisz. A tudós Nigidius Figulus azt olvassa a csillagokból, hogy hosszú háború lesz, a mely urat fog adni Rómának (I. 639. s k.) s ezzel megerősíti a többi rémítő előjel hitelét. Jó forrás alapján s Valerius Maximus meg Orosius adataival egyezően jelenti a költő, hogy Appius Claudius a delphii jóslóhelyet meglátogatja, s itt jókora kitérésben részletes leírása következik a papnő viselkedésének (V. 67. s k.). Parasztok Marius árnyának felkeltét látták (I. 582. s k.). Pompejusnak Brundisiumból Epirusba való átkelése közben álmában megjelenik megholt első felesége, Julia (III. 9. s k.). A polgárháború kitörése óta, így panaszkodik Caesar leánya, az elysioni mezőkről a Styx sötét vidékére van száműzve. «Láttam, úgy mond, mint esőválták fenyegetően az Eumenidák fáklyaikat fegyvereitek ellen. Charon számtalan bárkát tart készen; a Tartarusban temérdek bűnhődő számára készítik már a helyet, s a Párkák alig győzik munkájukat.» Ő szabadságot kapott ez útjára a «hallgatók» fejedelmétől s azt jósolja egykori férjének, a ki szent kötelékeket vág ketté kardjával, hogy a míg csak a háború tart, minden éjjel ellátogat hozzá jó szellemeként, mert Corneliával kötött házassága óta úgyis elfordult tőle Fortuna. E jelenet éles világitást vet Pompejus lélekállapotára.

Le egészen a kora felső és alsó köreit egyaránt zsarnoki igájába hajtó sötét babona mélységeibe száll a költő ott, a hol a thessaliai boszorkányok varázsmesterségeit rajzolja (VIII. 438. s k.). Egész komolyan kérdi, honnan ered a bűbájnak ez az istenek fölötti hatalma: vajjon

saját jószántukból engedelmeskednek-e, vagy pedig csak kénytelenségből? (492. s k.) Kétségtelen, hogy alapos értesülést kellett merítenie valami bűvészkönyvből (a minők akkoriban töméntelen számmal forogtak közkézen), mert leírása kitűnő tájékozottságra vall. *Erichtho*, a hirhedt hullacsonkító és lélekidéző boszorkány személyét illetőleg bőven szolgált neki anyaggal a népies hagyomány, s elmondhatjuk, hogy alaposan ki is zsákmányolta ez anyagot. Sextus Pompejus, a ki azért keresi fel e varázslónőt, hogy tőle a háború kimenetelét megtudja, éjfélkor a Haemus egy sziklájának Pharsalus felé eső lejtőjén ülve találja őt, vérre szomjasan és hullákra éhesen (575. s k.). Az előkelő látogatás nagyon hízeleg neki, de szerényen bevallja, hogy világot mozgató sorsfordulatokra nem terjed döntő hatalma (csak egy-egy árva lélek életét áll tehetségében megrövidítenie, vagy meghosszabbítania), azonban a jövőbe könnyen belát tekintete.

Egy csak az imént elesett Pompejus-párti harczos tetemét választja ki, bevonszolja a Tartarus nyilasául szolgáló barlangjába, s itt varázsigékkel készíti az alvilági hatalmakat, hogy küldjék fel hozzá a nem rég elköltözött lelket. Az egész bűbajos szertartás, a boszorkány alakja, az áldozatához kellő mérgek keverése, hangjának vérfagyasztó rikácsolása, az alvilágiak ellen hangoztatott fenyegető, majd esdeklő igéi s mind a többi formáság páratlan szakértelemmel van leírva. Megint újabb, még pedig vajmi nehéz varázslatra van szüksége, hogy a felidézett árnyat halandó testébe, melytől irtózik, visszaparancsolja. Végre azonban ismét visszatér a vér az erekbe, a test hirtelen fölegyenesedik s kérdésre vár, mert csak kérdeztetve szólal meg. A mit az alvilágba tért hirnevesb rómaiak, mint Brutus, Scipio, Catilina és

mások ottani érzületéről mond, az lényegében nyilván az Aeneis hatodik könyve nyomán jár, a mint ez az egész lélekidezési kitérés tulajdonképen az eposi hagyomány követelte alvilágjárat helyettesítésére van szánva.

A régi költők mythosaival szemben, kételkedő álláspontot foglal el Lucanus, de nincs is különösb kényszerítő oka, hogy velök foglalkozzék; azonban nagy ritkán, a való események sorozatába szövendő változatosság kedvéért, itt-ott mégis csak fűz egy-egy virágot a monda kertjéből is elbeszélése koszorújába, a mit azonban sohasem mulaszt el határozottan mondainak jelezni. Curiónak pl. egy afrikai elmeséli Antaeus, a mauretaniai óriás, viaskodását Herculesszel (IV. 589. s k.). E regének ez nem csak a legrégibb, hanem egyúttal az egyetlen reánk jutott részletesebb előadása a görög-római költészetben. Hogy különben a rómaiak e regét ismerték és érdeklődtek is iránta, azt az is bizonyítja, hogy Sertorius (673/81) meg is látogatta a szörny sírját. Lucanus megkapó elevenséggel írja le e birkózást, a miből kitetszik, hogy jól ismerte az athleták vívó-iskolai fogásait. Lehet, hogy a Cacus-szal való jelenet és az Amycus meg Entellus közötti viadal párját akarta adni e részletben. Bizonyára hellenistikus mintára van szabva a Perseus és Gorgo mondájának előadása, a mely annak a magyarázatát kívánja nyújtani, miért van Libya úgy tele mérges kígyókkal (IX. 619. s k.). Már a Hesperidák kertjeiről szóló regét csak röviden érinti a költő (IX. 357. s k.), azt mondváróluk, hogy a Triton tóba sülyedtek el.

Fiatal szerzőnk egyáltalán nagyra van a tudományával s a mit tanult, azt szívesen értékesíti, sőt minden különösb ok és szükség nélkül is szereti mutogatni költeményében. Ismeretei kiterjednek a földirat és csillagászat meg a

nép- és természetismeret egész akkori körére. Augur létére szívesen fitogtatja az égi testek járásáról való tudását. A csillagászat különben Tiberius óta nagyon divatba is jött. A nap- és évszakok meg a légköri jelenségek astronomiai körülírásában kiváló kedve telik: azt hiszi, hogy ezzel bizonyos ünnepiességet és komoly fenséget kölcsönöz előadásának, a mi utóvégre igaz is, de egyúttal nagyon körülményessé és nehézkessé, keresetté és erőltetetté is teszi beszédét. Márczius közepe táján hosszas esőzés volt Hispaniában: nos, erre az egyszerű időmeghatározásra nem kevesebb, mint 20 verset tékozol a költő (IV. 56. s k.), nem is szólva az időjárás leírásáról. «A róla lesiklott Helle vivője megint körébe fogadta a hőtadó Titánt» (azaz a nap megint a Kos jegyében áll, más szóval tavasz van ismét); «a napszakok az igazságos mérleg szerint valának elosztva s győztek a nappalok» (vagyis megint növekedni kezdtek, miután meghaladták a napéjegyenlőség idejét) s i. t. A forró égöv leírásában meg, a hol Juppiter Ammon oraculumum volt, már éppenséggel nem győzi eléggé bőven ontani astronomiai tudományát (IX. 530—543.). Még a menekvő Pompejuszak sem jut egyéb útközben az eszébe, mint hogy a hajóskapitánytól a Syriába való utat jelző csillagok járását tudakolja (VIII. 159—186.).

Már a költemény céljával egyezőbbek és tárgyához tartozóbbak a esataterék pontos és szemléltető leírásai. Kiválóan beható tanulmányra vall Thessalia földének és őstörténetének leírása (VI. 333. s k.). A költő célja ezzel kimutatni, hogy e föld, melyen a szabadság haláltusáját vívta, már ősidők óta rettentő végzetek színteréül volt kiszemelve. Azért is itt kivételesen mélyebben nyúl a költő a monda világába, melyre különben vajmi keveset

ad. Eleinte rideg, lakhatatlan mocsárvidék, a melyet Hercules emberfeletti ereje tett benépesülhetővé azzal, hogy az Ossa hegyét elszakította az Olympustól s útát nyitott a vizeknek a tenger felé, most folyóktól öntözött s mind több emberi teleppel gyarapodó tartománynya lesz, a melynek azonban számos helyéhez nem egy szörnyű tett híre fűződik. Ez a Lapithák és Centaurok hona, a csatamén tágas legelője s a hely, a hol az első végzetes hajót ácsolták s hol az érczet átkos pénzzé verni kezdték; itt ágaskodott a vakmerő elbizakodottság gőgje annyira, hogy magát az eget megostromolja. Galliáról is gyűjtött adatokat a költő. Azon számos állomáshely elsorolása, melyekből Caesar Róma ellen vezetendő csapatait összevonja (I. 393—465.), mindenütt az ország részletes leírásával jár karöltve, a mi közben mellesleg druidák- és bardokról is emlékezik a szerző, kiknek, a mint mondja, halhatatlansági hitők önt haláltmegvető bátorságot kebelökbe. «Boldog halandók, úgy mond, boldogok tévedésük által, mely a félelmek legnagyobbikát, a halálfélelmet lelkükből kiirtja!» Ennek a leírásnak párja mintegy a Pompejus táborának hosszú néplajstroma (III. 169—297.), a melyet ekkora terjedelemben aligha meríthetett a költő csakis az egy Liviusból, jöllehet ez is egyenkint elszámlálta volt a segédesapatokat, sőt még azt a pár hajót sem mulasztá el megemlíteni, melyeket Athenae küldött vala (v. ö. 182. s k. v.). Nagy kitérésben szól az Apennin-hegységről s a belőle eredő folyókról (II. 392—438.), s a szerző itt is alaposan értesültnek mutatkozik. Részletesen beszél Libya népségeiről is, melyek Juba király kormányja alá tartoznak (IV. 668. s k.), és Lentulus szintén behatóan értekezik (VIII. 368. s k.) a parthusokról, soknejűségöket és harcsmódjukat is kimeri-

tően ismertette. Tudván azt, hogy *Poseidonios*, az apameai stoikus és Pompejus barátja meg történetírója, a «Polybius utáni idők»-ről szóló nagy történelmi munkájában kiválóan a föld- és néprajzi részletek gondos kidolgozását tartotta szembe előtt, a miért Strabo is főforrásai egyikéül használta művét: önként kínálkozik azon föltevés, hogy Lucanus is bőségesen merített ugyane történetiróból. Catónak a Syrteken át való fáradságos menetelését Livius is elmondta műve 112. könyvében, de meg Strabo is elbeszélte volt tartalmas «Történelmi emlékezései»-ben. Lucanus e kiállott fáradozások részletezésének szánja kilenczedik könyve nagy részét (301—949.). Leírja a Syrteket, Libya természeti viszonyait, a nasamonok életmódját s a náluk divó rögtönítelő bíróságot, szól a szélnek a sivatagon dúló erejéről, elszámolja a temérdek kigyófajt, melyek egészen ellepik itt a talajt, még ez állatok harapásának különböző hatásait is egyenként és körülményesen mondja el, nemkülönben pontosan előadja a gyógymódokat és varázsszereket is, melyeket a psyllek népénél ellenők alkalmazni szokás. E részben szintén egy, sőt talán több idevágó s kimerítő munkából is kellett költőnknek okulást szereznie.

A tizedik könyv egy jókora részének teljesen kétségtelen forrására csak nem régiben mutatott rá a tudományos kutatás. A Cleopatra lakomája után ugyanis Caesar egy Achoreus nevű egyiptomi paptól kérdi s elmondhatja magának a Nilus áradásainak valódi okát s leírhatja e szent folyó útját (172—332.). Joggal hivatkozik mindig éber és sokoldalú tudományos érdeklődésére, tervbe vett naptár-javítására, és ebben szellemi nagyságának némi elismerését kell látnunk a költő részéről. Ez utóbbi pedig az említett pap válaszát legnagyobbbrészt,

sőt helyenkint szóról szóra ragaszkodva az eredetihez, nagybátyjának, a bölcselő *Seneca*-nak, csak kevéssel azelőtt (mintegy 63-ban Kr. u.) megjelent «Természettani kérdések» című munkája negyedik könyvéből merítette. Seneca megint művének e részletében leginkább Poseidoniost követte, a kitől egyenesen is vehetett át még egyet-mást Lucanus abból, a mi költeménye idézett helyén nem mutatható ki Senecától kölcsönzöttnek.

De egyebekben sem hiányoznak oly nyomok, a melyek arra vallanak, hogy Lucanus olvasta mind a Seneca-féle bölcséleti iratokat, mind az ugyane néven ismeretes szomorújátékokat is. S általában véve elmondható, hogy művének kivált erkölcsi elveket tartalmazó részeiben előadása rokon a nagybátyjáéval, holott költői stilusa leginkább a Vergiliusénak mintájára van szabva; csakhogy elég gyakran szárazon prózai és éppen nem klasszikus kifejezések is kerülnek elő verseiben.

Lucanus *stilusa* inkább szónoki, mint költői. Az őszinte érzés ihlete csak nagyritkán árad művéből. Előadásában mindig az ész és a heves indulat kerekedik fölül, jóval kevesebb része van benne a képzelemnek és legkevesebb a szív bensőségének. Az elmeszikrák állandó tűzijátékával kápráztat, a melyek épp oly hamar kialusznak, a mily hirtelen volt felragyogásuk. Hasonlatokkal az imént említett okokból takarékosabban bánik. S az előforduló kevésnek egy részét is elődeitől kölcsönzi, főkép Vergiliustól. De egyik-másik a sajátjai közül is sikerültnek mondható. Igen szívhez szóló például az, a melyben Róma fojtó aggodalmát, melylyel a város reménytelenül néz a háborúnak elébe, míg falai közt a nagy levertségtől minden élet és munkásság pang, a gyermeke halálos ágyánál szorongó aggodalommal ülő anya keservéhez hasonlítja,

ki remegve nézi mint törik meg már-már szülötte szemefénye (II. 21. s k.). Természethű és hangulatos tájképet fest, midőn Corneliát vezeti elének, a mint férje fegyvereit és diadalmi ruháit elégeti, s az egész libyai partvidék hosszában fellobbannak a halott tiszteletére gyújtott máglyák. Így gyűjtja meg az apuliai pásztor, mikor nyájaival a legelőről elvonul, a fűvet, hogy új termőerőt adjon a lekoppasztott földnek: ilyenkor fellángolnak köröskörül a Garganus, Vultur és Matinus hegyek (IX. 174. s k.). Hogy a teljes szélesendet szemlélhetőbbé tegye, mely a Görögországba átkelő Caesar hajóit nem engedi helyből mozdulni (V. 436. s k.), a befagyott Bosporus képét állítja elének, részben vergiliusi és ovidiusi vonásokkal élve. A szélről szanaszét hányt hajók olyan vonalat írnak le, mint a Strymontól a Nilus felé röpülő darvak csapata (V. 711. s k.). Még aránylag elég elmés és legalább a helyszínnel igazolt az ichneumonról való hasonlat (IV. 724 s k.). A mint ez állat az iszapban meglapulva, farkával csalja magához a kigyót, hogy aztán biztosan kimért hirtelen harapással megragadja: úgy áll Curio ellen Afrikában leshelyén a ravasz Juba, míg csalogatóul Saburrát toltá előre.

A kifejezés találó ereje és csiszolt éle dolgában Lucanus ritka tökéletességig vitte s itt igazán mesternek mondható. Egy-egy tömör mondat nem ritkán oly sikerült alakot ölt nála, mintha érzezből lenne öntve; ellenben az előadás nyugodt menetét, szelíd báját és természetességét hiába keressük művében. Gondolatai rendesen magas és kopogó sarkakon ágaskodva járdalnak, és a szellemes fordulatok után való szüntelen kapkodása erőltetett, esztergályozott alakzatokra, mesterkélt tirádákra vezeti, melyek nem ritkán a nevetségesbe hibbannak át a szándékolt

fenségből. Kivált az érczes latin nyelv alakjából kivetkőztetve, a fordítás idegen mezében e mondatok egy része üres bádogként csörömpöl. Joggal híres ez utánozhatatlan sora (I. 128.): *victrix causa deis placuit, sed victa Catoni* (álljanak bár az istenek a győztes pártjára, Cato a legyőzött híve marad). Metszőbb éllel és találóbban pedig alig lehet szólni, mint mikor ezt mondja például I. 504: *in bellum fugitur* (a háborúba menekülnek, t. i. mennek, de úgy, mint a kiket kergetnek). *Perdant velle mori* (ne legyen nekik szabad önakaratukból még meghalniok sem), mondja Caesar (IV. 280.), mikor katonáinak megtiltja, hogy a szomjúságtól már majdnem halálra tikkadt ellenség harcra való kihívásának engedjenek. Ugyanő így gúnyolja Pompejust: *ultima Pompeio dabitur provincia Caesar* (I. 338.): az utolsó (meghódítandó) provincia, melyet (annyi diadala után) Pompejusra ruháznak, Caesar. De már igen kihegyezett negéddel szól egy Caesar-párti, mikor szolgálatra való feltétlen készségét így fejezi ki (I. 372): *iussa sequi tam posse mihi quam velle necessessest* (parancsod teljesíteni nem csak akarnom, de tudnom is kell). Aztán meg azt ugyan megszoktuk, hogy «Róma»-t mondjanak pl. a költők a város lakói, vagy ura helyett, de Lucanus ennél már jóval tovább megy a következő helyen. Pharsalusból Pompejus Lesbosba kel át Corneliához. Szerencsétlenségökről beszélnek mind a ketten s az asszony szavai könnyekig hatják meg a köröttük álló mityleneieket, a min Pompejus is könnyekre fakad. De mennyire kizökkenünk nyomban a hangulatból, mikor ezt olvassuk (VIII. 108.): *siccaque Thessaliae confundit lumina Lesbos*, a mi annyit tesz, hogy szeme, mely Thessaliában száraz maradt, Lesbosban (és Lesbos lakóinak részvéte által) könnybe lábad.

Nagybátyjához, a bölcselő Senecához hasonlóan Lucanus is egészen agyonnyargalja szüntelen változatos szemfényvesztő játékával egyes gondolatait és ötleteit. Fronto, M. Antoninus tanára és az írásművek stilusának kitünő szakismeretű bírálója, e kaczer játékot a pantomimus tánczához hasonlítja, ki ugyanazt a szövetdarabkát a legkülönbélebb tárgyak alakítására használja, s majd hattyúfarkat utánoz, majd a Venus haját ábrázolja vele, majd meg a Furiák ostorává fonja. Példa gyanánt rendre veszi a Pharsalia hét első sorát és kimutatja róluk, hogy semmi egyebet nem tartalmaznak, mint a polgárháború elítélését hétféle ismétlő változatban.

Verselésére rendkívül nagy gondot fordít a költő. A hatméretű vers végén rendesen, de gyakran a sornak a főmetszet után következő egész második felében is egybe esik a szóhangsúly a méret emelkedésével, úgy hogy itt a sor üteme, a mely az első részben erősen emelkedett, alászáll. Ez és az ötödik láb trochaeusi metszetének teljes kizárása, ha csak nem jár vele együtt a negyediknek emelkedése utáni metszet, némi merevséget és egyhangúságot kölcsönöz verseinek. A magánhangzók összevonását csak a könnyebb ejtésű esetekre szorítja, s általában ritkán él vele, hogy a szavak teljes hangzatosságát lehetőleg épen tartsa.

Az alak e mesteri kezelése annál szembeszökőbb, ha meggondoljuk, hogy e dús tartalmú s 8000 hexameternél többre terjedő munka csupán néhány év terméke, a melyek folyamán még e mellett politikai pártezelok követése is igen legfoglalta a fiatal költő idejét. Mondtuk ugyanis már, hogy a heves és meggondolatlan ifjú a Piso-féle összeesküvés zászlóvivőjének szegődött. Hosszas tanakodás után végre abban egyeztek meg, hogy Nerót leszűriák s

aztán Pisót kiáltatják ki a katonasággal császárrá. De a tervet az összeesküvők egyikének szabadosa elárulta; ez az áruló kinvallatás alá fogatván, egyéb részesekéi közt Lucanus nevét is följelentette. A költő ugyan sokáig tagadta részességét; de mikor utóbb a büntetés elengedését ígérték neki, elég gyáva volt a nyomorult, alázatos bűnbánata jeléül, a saját anyját, Aciliát és még többeket is az összeesküvésben való részvétellel vádolni. Jutalma különben csak az lett, hogy később a császár, úgy mint több előkelő bűntársához, hozzá is elküldte az orvost azzal a parancssal, hogy maga vessen véget életének. Utolsó iratában, melyet atyjához intézett, még rendelkezik költeménye némely helyének kijavítása iránt, erre bőséges lakomához ül s ezután felnyitatta karjainak ereit. A mint lassankint hűlni érzé lábát s kezét, még érczes hangon szavalta el Pharsaliája azon verseit, a melyek egy katona elvérzését írják le (III. 635. s k.). Ezek valának végső szavai. A Kr. u. 65. esztendő áprilisának utolsóján halt meg, életének 26. évében. Az anyja ellen indított per függőben maradt. Atyjának, Melának pedig torkára forrott a fia kinn lévő pénzei behajtására fordított túlbuzgó igyekezete. A megholtnak egyik legbizalmasabb barátja, alighanem a késedelmes adósok egyike, állítólag Lucanustól származó leveleket koholt, melyekből atyja is bűnrészesnek tünt ki a Piso-féle összeesküvésben, s e leveleket Nerónak tudomására juttatta. Ennek ez a dolog éppen kapóra jött, hogy a mire már rég leste az alkalmat, hivatalnoka nagy vagyonát kövér zsákmányul ejthesse. Mela elé táratta tehát a terhelő okiratokat s ezzel arra készítette, hogy önként messe fel az ereit.

Lucanus ifjú feleséget hagyott maga után özvegyen, Polla Argentariát, kivel boldog házasságban élt vala.

Lehet, hogy az a pár szó, a mit Pompejusszal szerelméről s ennek elhatározásaira való hatásáról mondat, a költőnek saját szívéből fakadt (V. 727. s k.). Polla előkelő származású, gazdag és finom műveltségű nő volt: Statius, a ki elhunyt férje születésnapján egy a megholtról emlékező költeményt ajánlott fel neki (Silv. II. 7., a 93. évből), dicséri bájos, tiszta erényű és szeretetreméltó voltát. Martialis ugyanez idő tájban (92. és 96. közt) még pedig szintén a férje születése napján, ismételten pártfogója gyanánt üdvözli az özvegyet (VII. 21., 23.; v. ö. X. 64.). Később még egyszer férjhez ment és ismét költőhöz.

Jöllehet bevégezetlen és a három első könyvön túl a szerző simításai nélkül maradt, mégis igen nagy sikert aratott a *Pharsalia*. Igaz, hogy már ó-kori műértők szemében is inkább történelmi (csakhogy vajmi gyenge) mű, mint költemény értékével bírt. Quintilianus is elismeri ugyan róla, hogy hév és szellem van benne, de inkább a szónoknak ajánlja, mint a költőnek tanulmányozásra. De a nagy közönség nem tévesztette meg magát ily ítéletektől: el volt már untig telve a mythologiai epopoeákkal; s éppen a szónoki köntösbe öltöztetett történelmi tárgy a benne nyilvánuló erős köztársasági irányzattal volt az, a mi általános érdeklődését fölkelte. Statius túlzó magasztalással legalább is az *Aeneis* mellé s Ennius, Lucretius, az epikus Varro és Ovidius fölébe helyezi a költeményt. Még Suetonius is hallotta nyilvánosan előadatni. A könyves boltokban rohamosan kapkodták el, s szüntelen új meg újabb másolatokat kellett belőle készíttetni. A Saturnaliák ünnepén számos példánya volt ajándékképen forgalomban. Ilyek egyikébe ezt írta Martialis: «Vannak ugyan, a kik nem tartanak költőnek, de a könyvtár, a ki engem elád, annak tart» (XIV. 194.).

A költő maga halhatatlanságot követel művének. Erős önérzetének kifejezése kedvéért, meg hogy egyúttal kora régiségtani és mythologiai szélhámosságát nevetségessé tegye, kissé erőszakolt kitéréshez folyamodik, mely érdekessége mellett is elég kirívóan elárulja, épp a főeseményekkel való laza összefüggése által, a mögötte rosszul rejtőző czélzatot. Mig ugyanis a győztes Caesar futó elleniségét nyomon követi, útja közben egy kis vargabetűt csináltat vele költőnk, hogy a régi Tróját meglátogattassa a vezérrel (IX. 961. s k.). A hajdani híres város helyén azonban vadon erdőt, a templomok helyett korhadt fatörzseket talál a római. A talaj egészen be van bozótosodva, s már a romok is elpusztultak. A szolgálatra kész kalauz azonban, a ki előkelő vendégét a helyszínen körülvezetgeti, minden emlékezetes pont nevét megtudja mondani s megmutatja a Hesione szikláját, Anchises és Venus találkája helyét, a barlangot, a hol Paris ítélkezése történt, valamint azon helyet is, a honnan Ganymedest a sas elragadta: szóval «nincs egy kődarab az egész térségen, a melynek neve ne volna». A látogató egy kiszáradt patak medrén kel át s meglepetve hallja, hogy ez a híres Xanthus; nem is sejti, mikor lábai a magas fűben Hektor hamvai fölött járnak; néhány szét-szórt kőre nagy komolysággal mutat a vezető, mint Zeus Herkeios oltárára. Félreismerhetetlen a jóízű irónia, melylyel a szerző ez archaeologiai sétán hősét kíséri: nem lehetetlen, hogy atheni főiskolai tanuló korában magának is volt alkalma hasonlót tapasztalni. Most azonban, a földi dolgok e mulandóságával szemben, egyszerre megkapja a költő hatalmának gondolata, ki sorsuk ellenére kiragadhat a feledés moha alól s halhatatlanná tehet mindeket. Így Caesarnak sincs oka a trójai és a görög

hősökre irigykednie, mert a míg a smyrnai lantos dalai élni fognak, mindaddig, így szól költőnk, rólam és rólad is lesz az utókornak tudomása: «Pharsaliánk élni fog, s nem jöhet oly idő, mely sötét feledségbe boríthatná». Ime, hová ragadja hatalmas önérzete a költőt, ki itt nem átalija magát a szabadság gyűlölt ellenségének Homerosaként vele egy sorba állítani. Pedig ahhoz, hogy igazán nagy költő lehessen, a különben rendkívül tehetséges ifjúnak mindenekelőtt nem volt szilárd jelleme, s innen műveiben azon benső, nyugodt meleg hiánya, mely csak egyenes, igaz lélekből árad, ezért nincs meg bennök az őszinte ihlet napfényes derüje s az igaz érzés egyszerűsége. Homerosról, az egyetlenről nem is szólván, mekkora ür választja el költőnket csak a mantuai epikustól is! Az ő példájából is kitűnik, mily megbízhatatlan kezességet nyújt a korán érett ifjúság arra, hogy tökéleteséig érlelje s teljességben beváltsa nagy ígéreteit.

A költő életirói még többrendbeli mellékmunkáiról is emlékeznek. *Medea* című befejezetlen szomorújátéka Ovidiusszal (és talán Senecával is?) akart versenyezni. Tizennégy szövegkönyvet (*salticae fabulae*) írt némajátékok számára, a mely elég jól jövedelmező mesterség alig mondható ily tehetséghez illőnek. Ledér epigrammái közül Martialis (X. 64.) idéz egy szennyes tartalmú ötméretű verset, még pedig elég szemérmetlenül a költő özvegyéhez intézett sorai közt, hogy vele saját sikamlóságait mintegy mentegesse. Össze valának gyűjtve azon ajánló versei is, melyekkel a Saturnaliákon szokásos ajándékokat kísérte volt, továbbá tíz könyvnyi tarka változatosságú rögtönzet, a mely könnyedén hevenyészett vázlatokat a rómaiak a kedvelt «*silvae*» gyűjtőcím alá szerették egybefoglalni; ezek közt lehetett a Statiusnál

dicsérően kiemelt «tréfás beszéd» is, melyet a költő Pollához intézett.

A rhetor-iskola e tanítványának prózai stílus-gyakorlatai közül alighanem a legnagyobb feltűnést Rómának 64. július 19-én támadt égéséről szóló beszéde kelthette. Vajjon nem Nero megrendelésére írta-e ezen szónoklatot, a kinek akkortájt még kegyében volt?

Nem ugyan a választott tárgy, mint inkább annak Lucanusnál szárazon rationalista és irányzatos feldolgozása elleni rosszalást fejez ki Petronius egykorú regényének egy részlete. E regényben *Eumolpus*, a költő, tolmácsolja e helytelenítő véleményt, s habár nem nevezi meg egyenesen Lucanust, szavaiból elég világosan kitűnik, hogy őt illeti a feddés. Itt halljuk legelőször, a mit a későbbiek is ismételtek, hogy egy a polgárháborúról szóló eposznak nem szabad mindenekelőtt az események egyszerű elbeszélésének lennie (mert hisz ezt a feladatot sokkal jobban megoldják a történetírók), hanem a fődolog, a mit ily műtől joggal követelhetünk, költői lendület, s a mit éppen nem szabad belőle kihagyni, az az istenvilág beavatkozása, szóval a mythosi elem. *Eumolpus* szerint az egésznek inkább mintegy az istenségtől megihletett költő látomásának színét kellene viselnie, nem pedig a lelkiismeretes hitelességű adatok elsorolásaét. S hogy e nézetét támogassa, mutatóul majdnem 300 versre terjedő töredékben elmondja ő maga a polgárháború kitörését, a mivel kétségtelenül a Pharsalia bevezetésének ellenképét akarta elének állítani. Mindjárt a közszellem leírásán, az erkölcsök és állapotok festésén kezdi, a melyek posványából a kor csak a háborúban vélt kigázolást remél-

hetni. S ezzel aztán megered az elbeszélés fonala, még pedig mindjárt a föld feletti és alatti hatalmak beavatkozásával. Leírja a Nápoly és Puteoli közötti barlangot, a mely a borzalmas alvilági mélységekbe vezet. Itt az árnyak fejedelmét Fortunával beszélgetésben találjuk: a rómaiak elbizakodottsága, úgy mond az isten, már túrhetetlen, ismét vérnek kell megfékezésükre folynia. Fortuna igazat ad neki s késznek mondja magát kívánata teljesítésére. Lelke előtt már feltűnni látja a philippii csatatért, Thessalia lobogó máglyáit, az iberek hulláit, Libyát és Actiumot. Charon csolnaka bajjal lesz elég annyi árnyak átszállítására, egész naszád-rajra lesz szükség, hogy e munkát győzze (—121.). Fenyegető csodajelek sora jósolja előre a halandóknak a reájok váró viszontagságos időket, s e jóslatokat csakhamar igazolja is Caesarnak Galliából való felkerekedése. A Graji Alpesek ormán (a Kis-Bernáthegyen) tart a vezér buzdító beszédet csapataihoz, fogadkozva, hogy csak kénytelenítve ragad fegyvert (—176.). Szavainak hatását kedvező előjelek erősítik (—182.). Mig Caesar előnyomulásában az elemek zordonságával küzdök (—218.), Fama megelőzi őt és sebtében Rómába repül s itt rémületet terjeszt. Most az általános szorongó félelem és menekülés leírása jó, melyben Pompejus is részes (—244.). De még az isteneket is megtéveszti e nagy ijedelem, s legelsőnek Pax futamodik meg a földről az alvilágba rejtőzve el. Őt követik Fides, Justitia és Concordia; holott a sötétség ádáz szellemei, Erinys, Bellona és mások a föld színére jönnek a mélységből (—263.). Az égiek két pártra szakadnak: Venus, Pallas és Mars Caesar mellé, Diana, Mercur és Hercules ellenben Pompejus pártjára állanak (—270.). Tubák harsogása közben emeli fel a borzalmasnak rajzolt Discordia pokoli iszo-

nyatot keltő fejét, s az Apennin tetejéről lázító beszédet intéz népek- és egyesekhez és kiosztja köztük a szerepeket.

E mutatóványban ismét régi jogához juttatva látjuk az ősi mythikus eposz egész hagyományos gépezetét. Egyebekben azonban nem egy dolog mégis Lucanusra emlékeztet. Itt is elég erős a szónoki elem, és a verselés az övéhez hasonló gondosságot mutat. Az egész különben egyáltalában nem hat teljesen kidolgozott műremek gyanánt, s a célja nem is több, mint hogy a szerző elvi álláspontját példával világítsa meg. A persiflage szándéka pedig egészen távol áll tőle.

Leíró költészet.

Nero korának a természettudományok iránti érdeklődése, a melyet az idősb Plinius nagy encyklopaediája és Lucius Seneca munkája jellemez leginkább, egy az első évszázadból fenmaradt névtelen tankölteményből is kitetszik.

Már Vergilius is a teremtés csodáinak dicsőítését tekintette volt a költő legmagasb feladatának, s egy ily tárgyú mű megírását tűzte volt ki későbbre önmaga elé (II. köt. 47). Azóta ez irányban még növekedett az érdeklődés, de nem akadt egy második Lucretius, a ki e nehéz tárgyakat fönséges előadással és költői alkotóerővel győzte volna megénekelni. A Tiberius-korabeli csillagászati és csillag-jóslástani költemények mellé csatlakozik későbbi időből egy névtelen versezet, a mely *Aetna* címen azt a feladatot tűzi maga elé, hogy a csodálatos hegy vulkáni természetének physikai magyarázatát adja.

A szerző nagy tisztelettel viseltetik tudománya iránt s (mint Manilius) épp ezért mélyen megveti az egész mondatvilágot és költészetet. Nem éppen terjedelmes (mindössze 646 hexameternyi) költeményének mindjárt az elején hosszú sorát számlálja el azon tárgyaknak, melyek feldolgozása ízetlenség az ő szemében: ilyenek lennének az aranykor leírása, a kolchisi dolgok (az aranygyapjú regéje), Trója lerombolása, Niobe, Thyestes, Kadmos és Ariadne. Gúnyolódva és nyilván valamely határozott példára való célzással vázolja egy a gigasok harcáról szóló eposz körvonalaait. Vajjon nem Ovidius ifjúkori munkájának szól-e ez oldalvágás (II. 288.) s nem ismerte-e a szerző e művet? Az istenek erotikus érzézzattal elmesélt átváltozásait, a Tartarus és büntetéseinek leírását, szóval a költők mindennemű hazudozásait s az ilyekkel szerezhető dicsőséget is kevélyen elutasítja magától, tehát egészen a Lucretius elvét követi, csak az a kár, hogy az ő szelleme hijával; könnyű volt neki ilyenképen a költői leleményről lemondania, a melylyel úgysem birt. És nem különös-e, hogy mégis e lenézett balgaságok kölcsönöznek helylyel-közzel egy-egy virágocskát sívár költeménye némi élénkítésére! Mintegy pihenőül a nehézkes természettani értekezések közben, műve vége felé hosszadalmas leírását adja azon nevezetes látnivalóknak, a melyek kedvéért az emberek nagy utakat sem sajnálnak tenni (Athent, Spártát, Thebaet, Tróját, nevezetes sírokat és régiségeket meglátogatni, képeket és szobrokat nézni), hogy mindezzel ellentétben aztán a természetre mutasson, mely mindenekfölött megfigyelésre és tanulmányra méltó, s ezzel átmenetet keressen azon emlékezetes eset elmondására, mely az Aetna egy kitörése alkalmával történt.

Hosszas, vitatkozó kitérésekre való hajlandósága előtör elméleti fejtegetései közben is. Egyebek közt (a 94. vers-től kezdve) a természeti erőkről szól, melyek (mint tűz és szelek) a föld benső üregeiben dűlnak és tombolnak s a kitörések okai. Egy ily katastrophá rövid leírása után (199. s k.) belekezd annak megértetésébe, hogy honnan nyernek ez erők szüntelen megújuló táplálékot, s mi okozza időnkint beálló nyugodalmukat (219. s k.). Ehhez a magyarázathoz annak a megfontolásából merít újabb erőt s bátorságot, hogy mennyivel életbevágóbb éppen ez a kérdés mindazoknál a csillagászati és kosmologiai kutatásoknál, melyek az egész eget bekalandozzák, míg a legközelebbit, a mi a talpuk alatt van, a földet, elhanyagolják. Szól azután a talaj gyakorlati kizsákmányolásáról is, a melylyel az emberek belőle aranyat és ezüstöt ásni, termésével csüreiket és pinczéiket megtölteni vajmi szorgosak; pedig mindezeknél sokkal fontosabbak a szellem kincsei, melyek megtanítanak benűnket arra, hogy pusztá természeti tüneményeket, minők az Aetna kitörései is, ne csodáljunk meg néma babonás félelemmel, a nélkül, hogy okaikat ismernők (281.). Alig ismerhető félre e támadásnak részben egy Aratus, Germanicus és mások csillagászati tankölteményei, részben és kiválóan pedig a Vergilius Georgicái ellen intézett éle; hisz épp a mantuai költő tűzte ki maga elé legmagasb czélul az égi testek pályáit és járását illető nagy kérdések megoldását (Ge. II. 478. s k.); s ugyancsak ő az, a ki a cyklopsok kovácműhelyét ismételten az Aetna gyomrába helyezi, továbbá azzal a mesével is egyetért, mely e hegyről azt tartja, hogy Enceladus óriás fekszik alatta, a kinek egyik oldaláról a másikra fordulása alkal-mával a hegy környékét földrengés rázza meg. Mindezek

oly mesebeszédei a költőknek, a melyek ellen megbotrányozással és gúnyolódva fordul a mi szerzőnk (29. s k., 71. s k.). Az istenek, a mint ő mondja, nem foglalkoznak oly alacsony mesterségekkel, minő a kovácsság: ők az égboltozat magas fenségében trónolnak (32. s k.). Megrója az Aetna dübörgésétől való babonás félelmet s azokat, a kik azt képzelik, hogy onnan a mélységből fenyegető hatalmak emelkednek lázongva az ég ellen, s hogy a Tartarus megrepedezik ilyenkor (279.); és mégis mit tett csak kevéssel előbb maga is; nem kezdte-e régi jó költői módra maga is elmesélni, hogy az Aetna kitörésekor Juppiter is elszörnyűködött a hatalmas tűzözön láttára s attól tartott már-már, hogy a gigasok talán újra feltámadnak ellene s az alvilági seregek tartarusi lakóhelyőket megint az éggel akarják felcserélni (205. s k.). E három polemikus részlet aránytalan terjedelme, melyek a rövid záró elbeszéléssel együtt az egésznek több mint egy harmadát teszik, arra vall, hogy a szerző nem volt nagy mester a szerkesztés dolgában s másrészt, hogy nem igen bízott elméletének olvasójára gyakorlandó nagy vonzóerejében. A víznek és levegőnek a hegy belsejében kifejlődő hatását gépeken és a szabad természetben látható némely jelenségeken igyekszik érthetőbbé tenni. Hosszasabban időz a pyrit (*lapis molaris*) tulajdonságainak leírásánál, a mely a vulkáni kemenczének szerinte legkiválóbb fűtőszere.

Hogy az Aetnát saját szemeivel látta, az kétségtelen; sőt azt hinné az ember, hogy valamelyik kitörését is megélte. Egyéb látnivalókkal ellentétben lelkesülten ajánlja ennek a természeti csodának a megnézését (601. s k.). Nem csak a kráter (178. s k.) alakját írja le, továbbá a fölötte legderültebb időben is lebegő füstfelleget (333.

s k.), hanem magát a kitörést is (197. s k., 359. s k., 462. s k.), úgymint a hegy belsejének dörgését (294. s k.) és a tűz kilövellését (328. s k.), mindenekfölött pedig a lávafolyamot (484. s k.), még pedig ezt oly szemléletes-séggel, hogy az ember szemtanút vél hallani. Igaz ugyan, hogy a Kr. u. első évszázad idejére csak egyetlen hiteles tanúsággal igazolt kitörés esik, a 72. évben. De tudjuk, hogy e hegy vulkanikus jelenségei teljesen sohasem szünetelnek.

Végezetül az előzők szárazságaért mintegy kárpótlás-képen azon híres catanaei testvérpár esetét mondja el a szerző, kik az Aetna egy kitörése alkalmával agg szüleiket, egyetlen kincsöket, az egyik az atyját, a másik az anyját kapva fel a vállára, úgy czipelték ki az utánuk rohanó lávafolyó elől menekülve, a mely, midőn elérte őket, csodálatos módon kettévált s a derék fiúknak szabad utat engedett, holott a többiek, a kik holt érték-tárgyaikat hordták görnyedve, a tűzözönben odavesztek (606. s k.). Ezt a szép történetkét ugyanazon nevek említésével és a részletes leírás vonásaiban is teljes meg-egyeztetést mutatva mondták el görög írók is, mint például Strabon, a kiknek közös forrásaul a stoikus *Poseidonios*-nak az Okeanosról szóló művét tudjuk. Minthogy ebben az Aetna kitöréséről is kiválóbb részletességgel volt szó, különösen a laváról és ennek hatásairól, szinte önként következik a föltevés, hogy e költemény szerzője ezt a császárság korában nagyon olvasott munkát akár közvetlenül, akár csak közvetve szintén felhasználta. Ugyanebből magyarázható szerzőnk természettani nézeteinek a Senecáéival való feltűnő egyezése, a ki «Természettudományi vizsgálódásai»-ban éppen Poseidoniosra támaszkodik nagy erősen.

A költemény szerzője ismeretlen; minden kísérlet, mely eddig neve kiderítésére irányult, eredménytelen maradt. Ha a Vesuv 79-ben Kr. u. történt híres kitörését megérte volna, aligha mulasztja vala el róla megemlékezni, a mire például igen jó alkalma lett volna a láváról szóló részben. Igen valószínű, hogy egy helyütt azt a mester-séges vízművet érti (294. vers), mely Claudius császár parancsára készült, s melyben a Nero örökbefogadása alkalmával ettől rendezett tengeri viadal (50-ben Kr. u.) látványosságai közt egy ezüst Triton bukkott fel a Fucinus-tóból, trombitájával a harezi jelt megadva. Midőn Seneca barátját Luciliust, Sicilia procuratorát levelében (79.) felkéri, hogy Siciliáról szóló, éppen munkában lévő költeményében mellesleg írja le okvetetlenül az Aetnát is, és hogy éppenséggel ne riasztassa magát vissza e vállalattól elődeire való tekintetből, ilyenekül ugyan megemlíti Vergiliust, Ovidiust és Cornelius Severust (a ki a siciliai háborút megénekelte), de erről a költeményről hallgat: ez tehát akkoriban (57 és 64 közt Kr. u.) még nem lehetett ismeretes. Ezekben körülbelül adva vannak amaz időhatárok, melyek közé keletkezésének esnie kell. Az a föltevés, hogy talán éppen ez a Lucilius írta, minden szilárdabb alap híjával van.

Világosabb czélzásokat korára és személyes körülményeire különben sem tett a szerző; dicséretére legyen mondvá e részben, hogy mellőzte valamely kortársának hódoló apostrophálását is. Kizárólag Apollo és a múzsák szolgálatában állónak mondja magát, kiknek segítségéért esedezik költeménye elején (sajnos, vajmi csekély sikerrel). Bár magáról egyáltalában nem szól határozottabban, annyi mégis kitetszik verseiből itt-ott, hogy stoikus hatás alatt állott; egyszer Herakleitost is idézi. Általános mű-

veltségét nem lehet tagadni; abban csak kora ízlésének hódol, hogy mythikus vonásokra való rejtélyes czélzásokat szeret ő is tenni. Hogy kifejezése módjában Lucretiust és Vergiliust utánozza, az költeménye tárgyából önként következett. Azonban nem igen sikerült neki e tárgy merevsége fölött biztos mesterkézzel úrrá lennie. A hol megszokott csapáson halad, ott világosan ír, s kevésbé bántja őt az erőnek erejével szellemeskedés beteges viszketege. Különben még azon szánalmasan megrongált alak, a melyben fáradságos munkája a késő korra jutott, szintén hozzájárul ahhoz, hogy megnehezítse versei élvezését, de ugyane körülmény egyúttal azt is tanúsítja, hogy már az ó-korban sem sokat gondoltak velők. Gazdátlan jószág gyanánt találtak menedéket Vergilius állítólagos ifjúkori költeményei azon régi gyűjteményében, melybe a mantuai költő néhány hiteles irata mellé annyi idegen, bár magában elég érdekes hamisítvány keveredett. Servius, Vergilius magyarázója, elég kritikátlanul az Aeneis szerzőjének tulajdonítja ezt az Aetnáról szóló költeményt; holott Donatus (vagy Suetonius?) a költő életírója, legalább nem hallgatja el, hogy e részben szétágazók a vélemények.

Jóval szerényebben lép föl az előbbinél az idylli tan-költemény egy kísérletével a derék L. Junius Moderatus *Columella*, hortársának, a bölcselő Senecának földije is, a mennyiben szintén spanyol (gadesi) származású. Még ennek életében írta meg prózában tizenkét könyvét a mezőgazdaságról, mely neki magának is fő és kedvelt foglalkozása volt. P. Silvinus kívánatára, kinek művét ajánlotta, mintegy munkája betetőzéseül, rászánta magát,

hogy a *kertészetet* hatméretű versekben énekelje meg, ezzel mintegy kitöltve azt a hézagot, melyet nagy elődje, Vergilius, mezőgazdasági tankölteményében követői számára pótlandónak hagyott (IV. 147. s k.). Ez eredetileg az egész prózamű záradékaul szánt költemény utóbb tizedik könyvül sorakozott a többiek közé. Columella, ki elég szerényen vélekedik mind a saját tehetségéről, mind tárgya fontosságáról, becsülettel igyekezett nagy mintaképe hangulatát lehetőleg utánozva, kitűzött feladatát az ő szellemében megoldani. (L. 1. s k. v., 434. s k. v.) Értelemmel és jó ízléssel használja Vergilius előadásmódját, és nyelvezetének nemes egyszerűsége, kifejező plasztikája nagyon is az ő javára üt el kortársainak szellemeskedő czikornyák után való ideges kapkodásától. Mindemellett azonban korántsem hiányzik előadásából a derült báj s a költőiségnek az élettelenbe is lelket, a száraz mesterség-szabályokba is eszményibb lendületet lehelő varázsa, mely az ó-kor remek tankölteményeinek annyi benső melegséget és ihletszerű emelkedettséget kölcsönöz. Mintán a bevezetésben röviden szólt a hely megválasztásáról, a talaj kellékeiről és öntözéséről, végig kíséri a kertészt egész évi munkájában s ennek eredményeiben, kezdve a késő őszi föld-felásáson és a vidám Bacchus-ünneppel végezve, melyen a leszüretelt szőlőből a nedűt kisajtolják. Nem díszkertet akar leírni, ezt mindjárt eleve kijelenti. Nem akar ő semmit sem tudni a görög mesterek márványszobrairól: elég az ő kertje közepén a veteményeket őrző Priapus otromba fatuskója, hogy gyümölcseit pajkos gyerkőczöktől és vakmerő tolvajoktól megvédje (29. s k.). Jóízűen elmókázik, a hol a paraszt kertésznek a megművelendő talajjal való rokonságából vezeti le ezzel szemben követendő magatartását. Az ősökkel nem dicse-

kedhető földszülötte őstermelő, kire kemény munka vár e világon, jól teszi, ha amúgy istenigazában hozzá lát anyjának, a földnek, megműveléséhez, mindenekelőtt derekasan megtépázva ekéjével és csákányával az öreg haját, megszakgatva ruháját, sőt nem kimélve a háta bőrét, de még a beleit sem, a melyeket ugyancsak fel kell túrnia s össze-vissza furkálnia (58. s k.). Az éhségét csillapítsa trágyával (82.). S ha végre tisztára fésülte és szépen takarosán kiöltöztette, akkor tavaszi virágokkal hinti tele az ölet: viola, nárcisz, tátóka, liljom, jáczint és ibolya meg rózsza kerülnek belé, de legkivált egész sereg hasznos növény és konyhavetemény. Most a jó anya áldott állapotban van (141.) s ilyenkor kitartó gondos ápolásra van szüksége, főképen pedig nem szabad soha szomjúságot szenvednie. Ha aztán a megtermékenyült anya testéből elősarjadzanak a viruló hajtások (146.), gondosan el kell ezek útjából minden gyomot és gazt takarítani. Ilyen módon rajzolgatja ki s eleveníti fel később is itt-ott (157. s k., 194. s k., 207. s k., 257.) e kedves hasonlatot a költő, a nélkül, hogy kicsinyes részletezése és nehézkes túlzása által untatna vele. Természetesen nem mulasztja el a termékenyítő erejű tavaszt költői lelkesedéssel ünnepelni, mint a melynek idején az egész világ lelkét Venus illetésétől kéjes vágy tölti el (197.), a mikor maga a legfőbb isten is, mint egykoron Danae ölébe, eső képében a földre száll. De csakhamar félbeszakítja ez elragadtatása szavait, magánál nagyobb tehetségre hivatkozván, kit Apollo kent fel, hogy a természet szent orgiáit és az ég titkait megénekelje, Cybelét, Bacchust s magát Apollót újjongó dalokkal dicsőítse (217. s köv.). Vajjon valamely korabeli költőnek akart-e itt hódolni? Talán Caesius Bassusra, avagy éppen magára

Neróra czéloz, Apollo kedveltje- és követőjére? Igen elbájolóan írja le alább (255. s k.) a kertek üde virágdíszét. Meghívja a nymphákat összes mondákban emlegetett kedvelt tartózkodási helyeikről, ide szólítja azokat is, kik az Enna-mezőn tánczoltak, a mikor közülök Ceres liljomot szedő leányát az alvilág ura elragadá, — mind valamennyit meghívja, hogy könnyed lépteikkel lejtsenek e kertbe és szedjék tele virágaiból kosaraikat. Itt nincs mitől tartaniok, rabló itt nem lesekedik rájuk, mert itt tisztelik a szűzies hűséget s a jámborságot jelképező penateseket. A Floraliák ünnepén mindenek telvék vigassággal és gondtalan nevetés hangzik mindenfelé. Künn a mezőkön ütnek tanyát s itt lakmároznak. A nap még enyhe meleget áraszt; szívesen leheveredik az ember a fűre s iszik a forrás csörgedező vizéből, mely nem melegebb, de nem is hidegebb a kellőnél.

Szerzőnk nagy virágkedvelő. Virágai színpompáját nem adná a legdrágább biborért, nem a legragyogóbb csillagok fényéért s az Iris égi szalagjáért sem (286. s k.) De nem fukarkodik velök, hanem szívesen részeltet bennök másokat is. Hajnal előtt s napnyugta után is ám szedjenek belőlök szerelmi ajándécul, meg a városi piac számára. Látjuk a tornyosra megrakott kosarakat tele jáczinttal, rózsával és sok más virággal; este meg a hazatérő virágárust, ki keresményével megtömve zsebét, még Bacchusnak is juttathatott belőle egy kis áldozatot, melytől most tántorog is valamelyest az úton (310.). A mint a gabona megéri, megint a kertész dolga az aratók élelméről is gondoskodni; ő küldi nekik a vörös- és fokhagymát, mákot és ánizst csomókba kötve, és szerencsét áhító áldások tetézik az árút eladásánál (311. s k.). Ámde a nyár sok kártékony féreggel, zivatarral és pusztító rozs-

dával is látogatja a veteményeket: ezek ellen sok min-
denféle bűbájosság és varázslat segít, minőket a tuscok-
tól és a görögöktől tanulhatni (—368.). Időközben azon-
ban elérkezik a kelkáposzta kivágásának, a főzelékfélék
és gyümölcsök szedésének az évadja is. Itt az uborká-
nak és a töknek valamivel több sort szentel a költő a
többinél (378. s k.), ki azt sem felejtí el megemlíteni,
mi mindenre lehet a kivájt tököt használni, mely szurok-
és méztartónak, vízmerőnek, boros palaczknak, sőt úszó-
övre alkalmazva is használható. Végül az ambrozia-illatú
gyümölcs, legelől a dinnye, a szeder, a füge, barack
stb. és legutójára a szőlő következik a betakarítás során.

Kimerítőnek és a tárgyat teljesen felölelőnek e rövid
(mindössze 436 hexameternyi) ének épp oly kevésbé
mondható, mint a Vergilius nagyobb műve. Erre külön-
ben már csak azért sem volt szükség, mivel a szerző
következő könyvében ugyane tárgynak még egy feldol-
gozást szánt prózában. De így is kedves, csinos és eleven
színezetű képecskét, valóságos csendéletet, sikerült fes-
tenie, mely kecsesen illeszkedik a szerző tankönyve kere-
tébe. Ez utóbbinak e kis költeménnyel magasb lendü-
letet és több fényt sikerült adnia, takaros verseivel pedig
jóleső tanújelét nyújtotta annak, hogy még az ő korában
nem pártolt el a múzsa teljesen a mindennapi élet anyagi
tárgyaihoz kötött szakember írásaitól sem.

Milyen száraz és szegényes e csinos kis művecske mel-
lett a *tengeri halakról* (*Halieutica*) szóló azon töredék,
melynek részben gyalázatosan megviselt és megcsonti-
tott 134 hexameterjét nem csak a mi ránk maradt kéz-
iratok diszítik fel Ovidius nevével, hanem a melyet már

az idősb Plinius is 32 kötetes nagy gyűjteményes munkájában minden habozás nélkül a Pontusba száműzött nagy költő utolsó munkái közé számított. Pedig a silány művön nem látszik meg az ovidiusi szellem egyetlen rá tévedt sugara sem. Minden bevezetés nélkül azonnal a halak ravaszságáról szól a szerző, melylyel mindenféle furfangos módon ki tudják kerülni a horog és a háló veszedelmét; ezután pedig a halak partmenti és nyílt-tengeri tartózkodási helyeiről beszél. Egészen iskolás modorban, minden legkisebbke báj és üdőbb hangulat híjával mondja el, hogy a halak az őket fenyegető veszélyekből való ügyes és okos menekvés dolgában fölülmúlják a többi állatokat. Az erdő vadai ugyanis vak dühvel rontanak erejökben bizakodva homlokegyenest veszedelmükbe; mások meg, mint a nyulak és szarvasok, legföljebb gyors futásuknak köszönhetik, ha megmenekszenek. Ehhez járul a tárgygyal semmiféle összefüggésben sem álló versenyparipa győzelmére büszke tartásának (66—74.) meg a kitünő szimatú vadászkutyának (75—81.) egyébiránt elég csinos leírása. Ez szolgál átmenetül a teljesen a maga mesterkedésére utalt halászhoz, kiről a következő sorok szólnak.

Mennyire hálásnak tetszett s mily kedvelt volt egyébiránt a halak és halászok életének leírása, arról eléggé tanúskodik azon görög költők és prózairók sora, kik az alexandriai korszaktól kezdve Oppianosig (M. Aurelius alatt) e tárgygyal foglalkoztak. Sőt bölcselek, mint Aristoteles és a stoikus Chrysippos is, figyelmet fordítottak a halak ösztönszerű ügyességére. Oppianos teljesen főnmaradt nagy költeményének helyenkint a szóban lévő latin töredék némely részletével való, részben szószerinti egyezése mindkettejőknek régiebb közös forrására vall.

Ovidiusnak azonban igen mélyre, sőt teljesen a saját színvonala alá kellett volna süllyednie művészetében, hogy oly kifejezésbeli és verselési érdességeket kövessen el s kivált a spondeusok oly sűrű használatát engedje meg magának, a minőkkel e költeményben találkozunk. Néhány kifejezésnek, melyek bátran tekinthetők költői köztulajdonnak is, az övéivel való egyezése korántsem elégséges arra, hogy az egésznek elfogulatlan megítéléséből felmerülő alapos kétségeinket szerzősége iránt eloszlassa. Érthető, hogy a száműzöttek nevét, ki maga is panaszkodott már költői ereje hanyatlásáról, jó üzletnek tetszhetett. könyvkereskedői czégér gyanánt, ez állítólagos hagyatékára akasztani; aztán meg e czikk valóban újat is nyújtott s olyat, a mi a kort érdekelte; hisz Plinius is dicsérőleg mondja róla, hogy másutt sehol elő nem forduló halnevek vannak benne! Ovidius műveinek hiteles összes kiadásába azonban még sem került bele e töredék, csak két közös eredetű keverék-kéziratban van meg.

Iskolás költemények.

E névtelen kontármű után következze itt mindjárt még néhány, szintén ismeretlen szerzőtől való verselési gyakorlat említése, melyek mindenesetre ugyancsak a Kr. u. első századból valók. A vigasztaló és gyászoló költemények mindenkoron kiváló helyet foglaltak el az iskolai verselési feladatok között. Magasabb körökben a részvét eme tanújelei bizonyynyal nagy keresletnek örvendhettek, úgy, hogy a törekvő kezdőnek elég oka volt, a hozzájuk szükséges technikai jártasság mentül teljesebb elsajátítására iparkodnia. Néhány ilyenfajta mű csupán a benne

elsíratott egyén fényes nevének köszönheti fenmaradását, a mely névvel az augustusi korba igyekeztek e munkák magukat felhazudni, holott közelebbről nézván őket, azonnal az ovidiusi iskola férczelményeiül ismerszenek fel.

A 745/9. évben, első consulsága idején, Augustus dicsőséges fia *Drusus*, Germaniába vezetett negyedik hadjárata után, midőn a még csak 30 éves herceg egész az Elbáig hatolt előre, csapatainak a Saale és a Rajna közötti visszavonulása közben lováról lebukván, meghalt. Holttestét öccse, Tiberius, a hosszú útról csak hónapok múlva, már téli időben, hozhatta Rómába. Itt fényes temetést rendeztek számára. Érdemeit két dicsőítő beszéd méltatta, az egyiket künn a város előtt, a flaminiusi szinkörben maga Augustus, a másikat a forumon Tiberius tartotta. A Mars-mezőn felállított síremlékére Augustus saját szerzeményű verses feliratot vésetett. Anyja *Livia*, fia tetemeit egész Italián végig kísérte, s bármily nehezen viselte is ez egész gyászúton mély fájdalmát, magán a római temetési ünnepen méltósággal teljes nyugalmat tanusított. De később is kitartó hűséggel viselte drága fiáért valóban mintaszerűen nemes anyai gyászát, minden alkalommal, nyilvánosan úgy mint családja körében, sohasem szünve meg az elhunytat szóban és tettben ünnepelni, emlékének kegyelettel adózni, róla minden adatot mohó érdekekkel hallani s egészen neki élni. A sorstól rá mért csapás illetén módon való viselésére udvari böleselőjének, Areusnak vigasztaló szavai vették őt rá szelíden meggyőző erejűkkel, melyeknek a görögök nagy gondolkodóinak dús szellemi kincstárából merített balzsama jótékonyan hatott emelkedett lelkére.

Hogy ily körülmények közt hivatottak és hivatlanok versengve törekedtek a fejedelemnő bánatában való rész-

vétőket versben és prózában kifejezni, őt vigasztalni, az kétségtelen. Tudjuk úgy is, mily virágzó ága volt az irodalomnak a görögöknél az általános és különös alkalmi vigasztaló-iratok szerzése, s mennyire divatba jöttek ezek a rómaiaknál is kivált azóta, hogy a böleselkedés, leginkább pedig az epikureus és stoikus tanok a műveltebbek gondolkodására nagyobb hatással kezdtek lenni. Az öreg Cicero (709-ben) leánya halála után a maga megvigasztalására görög forrásokból, főleg Krantornak «a gyászról» szóló híres iratából merített, de a római történelemből is vett példákkal átszőtt *Consolatio*-t írt. Ugyane czímet viseli a Drusus haláláról szóló s Liviához intézett, majdnem 500 versre terjedő elegia is.

E költemény, elég csodálatos, legelőször 1471-ből való nyomtatott kiadásokból lett ismeretessé, s az a pár kézirat, a melyekben eddig fellelmi sikerült, valószínűleg fiatalabb e kiadásoknál, azonban egy ezekénél régibb közös forrásra vall. Az a hagyomány, a mely szerint Ovidius lenne e költemény szerzője, oly nyilvánvaló képtelenség, hogy nem is szorul czáfolatra. Annyi azonban igaz, hogy a sulmói költőt elég merészen megrabolta benne egy későbbi utánzója, a ki jóval 745 után, a száműzetésben írott műveit is bőven kizsákmányolta. A szerző azon lovagok egyikének mondja magát (202. vers), kik a Drusus temetésén jelen voltak. De már arról a Castor-templomról is szól (283. s k.), melyet Tiberius a germaniai hadizsákmányból csak 758-ban szentelt a maga és bátyja nevében ez istenségnek. Bajosan tehető fel, hogy Ovidius halála után ajánlotta volna fel valami lovagrendű műkedvelő a koros özvegy császárnénak e megkésett vigasztalását, a melyre ekkor már alig lehetett a címzettnek égető szüksége. Csinált-virág biz' az, melyet ugyancsak

megkésve tett rhetor-szerzője a rég elbúnytnak sírjára; nincs meg benne az őszinte érzés igaz melege, színe és illata, hanem igenis erősen árad belőle az iskola szaga; de azt már bajos eldönteni, vajjon a Tiberius uralkodása elejéhez, avagy a nerói korszakhoz áll-e közelebb.

A szerző különben jól van értesülve Drusus egyéniségéről és tetteiről, nemkülönben halála és temetése közelebbi körülményeiről és a római fegyverek Germaniában kivívt diadalairól is (ide értve a 746. és 765. évekéit is, melyek a költeményben jóslatként említvék). Ismeretei azonban nincsenek fáradságosan összekeresgélve, hanem, úgy látszik, az eleven köztudatból merítvék, sőt nem egy pontban egészen megbízható adalékokkal járulnak a más-honnan reánk jutottak teljesbbé tételéhez. A julius-claudiusi családhoz is elég közelállónak mutatkozik arra, hogy ennek érzületébe és felfogásába magát beleélhesse.

A szokásos módon, részvéte általános kifejezésével és elég szerényen annak beismerésével kezdi, hogy mily könnyű a mások könnyeivel szemben bátor kitartásról és megnyugvásról beszélni. A nagy veszteség óriási voltát teljesen méltányolván, bele képzeli magát az anya büszke reményeibe, ki már nem sokára hazatérő győzedelmes fia diadalünnepén látja magát. S most e helyett íme a temetés gyászpompája! A Capitolium helyett a sirhalom! Meghiúsultak a boldog viszontlátás reményei. Mit segít most rajtad, szegény anya, erényes életed? Fortuna rajtad is kitölté önkényes szeszélyét. Pedig ha más nem, Caesar háza méltó lett volna rá, hogy az emberekkel közös balsorstól kimélve legyen. S e helyett minő sora a keserű veszteségeknek! Marcellus, Agrippa, Octavia s most Drusus is! Az ő neve egymaga számos veszteséggel ér fel. Mily nemes testvérpár e kettő, ő és Tiberius!

Itt az utóbbinak fájdalmát írja le a költő. Ő legalább láthatta a haldoklót, elbucúzhatott tőle, de a szerencsétlen anyától még ezt is megtagadta a végzet. Az átváltozások mondaköréből kölcsönzött hasonlatokban most ez anya keservét festi, s vele hosszabb beszédben önteti ki fájdalmát, melynek részletezése részben már hallott gondolatoknak ovidiusi hangon elmondott ismétlése. A gyászoló majdnem teljesen elárvultnak érzi magát s csak azt óhajtja, vajha legalább még élő fia előtt halhatna meg s a Drususéival együvé temetnék hamvait. A költő mind jobban belemélyed az epikus hangba: elmondja, hogy Liviát alig lehetett a drága holttesttől elszakítani, leírja, még pedig nyilván a valósághoz híven, az italiai városokon át vonuló gyászmenetet, a főváros egyetemes levertségét és bánatát, a közélet minden ágának hirtelen megbénulását s az egész lakosságnak az ifjú herczeg végtisztességében való őszinte részvételét. Augustus beszédéből kiemeli annak alapgondolatát, a hasonló halálra való vágyakozást, de a fejedelmet megillető halhatatlanságra való szokott hivatkozással utasítja el azt. A siránkozó kesergésétől felriasztva Tiberis apó kiemeli fejét a hullámokból, s most az ő könnyei is gyarapítják a többiekét, sőt fájdalmában kis híja, hogy ki nem oltja habjaival a fellobogó máglya tüzét. De Mars megtiltja neki, hogy a sors kerekébe kapjon, mert csak Romulusnak és a két Caesarnak befogadására nyílik meg az ég, ~~a~~ mint ő a Parcáktól tudja, s így az előbb tévovázó lángok utóbb mégis csak megemésztik a nemes halott földi maradványait. Az elégió hős teteme Herculesnek az Oeta hegyén való önfeláldozására emlékezteti a költőt. De élni fognak Drusus tettei és dicsősége a történelem lapjain és az ének halhatatlanságot biztosító ígéi-

ben, képe a rostrumokon fogja az utódokra örökíteni emlékét. A barbár Germaniának pedig boszút esküszik Róma, s a költő kegyetlen élvezettel jártatja meg képezetét a daczos ellenség egykori bűnhődésén. Erre gondolatai Drusushoz hozzá méltó nejére térnek át, kinek nevét suttozták a haldokló ajkai. Így, holtan érve haza, nem mondhatja el neki derült bizalmas beszélgetés közben átélt viszontagságait, árván, egymagában kiterítve fekszik a ravatalon. A kesergő özvegyet Andromache és Euadnéhez hasonlítja: ő is halni kíván, majd göröcsösen karolja át gyermekeit, s éjente férje árnyát látja álmában s szörnyű csalódásra ébred, a mint üresnek érzi maga mellett megtapogatott fejbáncosát. De csodálattal fogadják az elköltözöttet nagy ősei az Elysiumban. S ez mégis csak enyhítheti tán még a te mérhetetlen fájdalomadat is, ily nagy fiú anyja! Csak itt (341.) tér ismét vissza Liviához a költemény s kerül megint az egyenesen vigasztaló gondolatok folytatására. Gondolja meg, úgymond, hogy egy Drusus és Nero anyja, a kihez illő, hogy példát mutasson az egész világnak. Ne feledje, hogy minden ember halandó, sőt hogy valamikor az egész világra is kérlelhetetlen enyészet vár. Hisz elégszer tapasztalta Fortuna kedvezéseit is, ki még e csapást is annyiban kimélettel mérte szívére, hogy legalább előkészítette őt rá. A jövőre vonatkozó óhajok és vigasztalások járulnak az előbbiekhöz: kárpótlást várhat még másik fia hosszú életétől, ki aggkora derék támasza leend, ha a költő kívánsága teljesül, ki még arra inti, hogy hajtson férje és fia biztatásaira, gondolja meg, hogy könnyeit már hijába ontja, mert az Orcus semmi siralmon sem könyörül meg, a mint azt Hector, Achilles és Marcellus példái eléggé tanúsíthatják. Végül magát Drusus árnyát

is felidézi s anyját nyugasztaló beszédet mondat vele. Különben is az ember életét nem éveinek, hanem tetteinek száma méri. Ő eleget élt, mert a legmagasb dicsőség jutott osztályrészéül, s így nem szorult szánakozó siratásra. Ne kisebbitse tehát Livia sem, ez a költő befejező óhajtása, ily férfiú érdemét az érte való mértéktelen gyászszal, magát pedig kimélje s tartsa fönn fia és fölséges férje kedvéért, kik még vigaszára életben maradtak.

A ki e költemény szerkezetét s egész menetét elfogulatlanul végig tekinti, annyit minden esetre elismerhet róla, hogy fölébe emelkedik a középszerű iskolai dolgozatok sekélyes átlagának, habár éppenséggel nincs meg benne az igazi művészi alkotás közvetlen kerekdedsége. Egyetlen hosszabb hely kivételével, melynek könnyen kitetsző felforgatott sorrendje a hagyomány mostohaságának rovására irandó (283. s k.), az egész a tetszetős változatoságú hangnemek sima átmeneteivel fűződik egybe részeiből, s a beszótt elbeszélő részletek és beszédek jótékonyan szakítják meg helyenkint a különben egyhangúvá válhattott kesergést. A mythologiai elem nem foglal el benne kelleténél nagyobb tért; s egyáltalában eléggé el tudta kerülni a szerző az iskolás tudakosság merev formaságait, s oly otromba sületlenségeket, a minőket a Culex és a Messallát dicsőítő költemény szerzője követett el, nem találunk nála. Egyes ismétléseket azonban, még pedig apróbb részletekben is, megengedett magának, s egy helyütt a *sophisticus* retorika azon vétségébe esik, hogy ugyanazt a körülményt, a melyet egyszer a gyász fokozására alkalmasnak tüntetett fel, utóbb a vigasz forrása-ként jelöli meg (89. s k., 393. s k.). Egészben azonban a költemény alaphangulata elég meleg és a tárgyhoz illő méltóságú, az érzések kifejezése, valamint a leírások

színei sem nem túlzottak, sem nem szárazak, hanem szívhez szólók. Önálló leleményben, az igaz, vajmi szegény a szerző, s ott, a hol egyszer, mint a Fortuna képénél, valami újat akar mondani, e kísérlete csütörtököt mond s helytelenül választott minta nyomán készült gyarló másolat kerül ki kezeiből. Az Ovidius-féle hangnem utánzása úgy nagyban, mint egyes részletekben s még egyes fordulatok- és játzsiságokban is azonnal felötlő. Az epikus részletek nem egyben Vergiliusra emlékeztetnek. A vigasztalás forrásai között bővében válogathatott az ily tárgyú irodalom dús tárházában, a mint már említettük, s nagyon csalódnék az, a ki az ilyféle gondolatok közkeletűségeért egyedül Seneca rokon tartalmú iratait tenné felelősekké. A verselés szabályaival, a mi különösen a vers kezdete és vége kipróbált jó hangzatát illeti, nemkülönben a retorikai és nyelvi eszközöknek e kor elegia-költőitől eléggé kicsiszolt felszerelésével a szorgalmas utánzó meglehetősen tisztában van, úgy, hogy a kicsinyeskedő vizsgálat, a mely a közös és a saját szerű írói tulajdont nem tudja egymástól megkülönböztetni, minduntalan zavarba jöhet s majd ettől, majd attól kölcsönzötnék tarthat egyet és mást e költeményben. A kifejezésnek a legjobb korbeli szóhasználat ellen vétő hibáit, akár tisztasága, akár szabatossága tekintetéből, nem lehet a szerzőnek szemére vetni. Ha egynémely kevésbbé tetszetős fordulat akad is a többi sorában, még az ilyek igazolására is lehet a remekírók műveiből is hasonlókát idézni. Csak egyetlen oly szóértelem (*functus* e helyett *defunctus* 393.) akad valamennyi közt, a melynek a Nero előtti korból nem lehet kimutatni a járatosságát.

A Drusus-elegiával körülbelül egy időben került napfényre két *elegia Maecenas halálára*. A híres könyvfürkésző Ascoli Enoch hozta őket, alighanem *egy* kéziratban, a XV. század közepe táján Dániából Olaszországba.

Ez elegiák egyikének szerzője költeménye bevezetésében határozottan hivatkozik egy kevésbé előbb megjelent s Drusust gyászoló versezetére. A míg akkor, úgy mond, viruló ifjúnak, addig most aggastyánnak szól siralma. Ez utóbbival ugyan nem állott közelebbi barátságban; Lollius volt e mű közvetítője, kit Maecenasszal bajtársi viszonya és Caesar iránti közös hű szolgálatuk köteléke fűzött egybe. Természetes, hogy e néven az idősb értendő, ki 734-ben consul volt s Kr. u. 2-ben halt meg. A második elegiában is szóba kerül a vajmi korán elhunyt Drusus, sőt egyes más kifejezések mellett egy különösen feltűnő, a melyben Drusus a Caesar alkotásának (6. v.: *Caesaris illud opus*) van nevezve, szóról-szóra az ennek halálára írt vígasztaló versből (39.) származik. Mindebből az következik, hogy az utóbbi a három szóban lévő költemény közül legelsőnek íratott, s hogy a Maecenas-elegiák szerzője amazt is a magáénak vallja, továbbá, hogy a Drusus-elegia állítólag a 745., a másik kettő meg a 746. évből valónak akar tartatni.

Maecenas élete körülményeivel, sőt az ezekre vonatkozó szófia-beszéddel is eléggé ismerős a költő, habár csak felszínesen érinti is őket. A két gyász-költemény hosszabbika rövid dicsőítő beszédben kiemelve előbb a nagy férfiú szerénységét, hosszadalmas mentegetésbe bocsátkozik az ünnepelet egyetlen hibájának, t. i. az öltözetében tanúsított túlságos kényelemszeretetnek. De hát így jártak az aranykorban, s Maecenas azért korántsem mulasztotta el e gyengéje miatt kötelességeit; csakhogy

béke idején az édes pihenésnek adta át magát, csak úgy, mint Apollo az actiumi diadal, vagy akár mint Bacchus, Hercules, sőt maga Juppiter is a gigasokön aratott győzedelem után (ezek horatiusi képek). Fájlalva panaszkolja a szerző, hogy nem akadt oly szer, melylyel az elaggott Maecenast meg lehetett volna fiatalítani s így életét meghosszabbítani, mintha bizony egy Pelias, Tithonus, vagy Nestor korát élte volna meg, a kikkel a költemény őt összehasonlítja! Most az Elysium gyönyöreit élvezi, sírjáról sohasem fognak hiányozni a tisztelet koszorúi.

A második elegia a haldokló Maecenasnak Augustushoz intézett búcsúszavait és áldását tartalmazza.

Mind a kettő jóval a Liviának ajánlott vigasztaló irat színvonala alatt áll; nem csak egészen az iskola bélyegét s az Ovidiustól való szolgai függését viselik magukon, hanem teljesen a kezdő író ismertető jelei látszanak meg rajtuk. Mindezeket összegezvén, valószínűnek tetszik, hogy mind a három elegia ugyan egykorú, de nem egyenlő jártasságú költőiskolai növendékek műve, kik talán a Nero-féle korban eléjük kiszabott feladatot oldottak meg velök. A három közül elsőnek a Drususról szóló készült el, sőt talán ez a tanítómester kijelölt mintája volt, a melyhez az utóbbi két utánzat közeledni igyekezett.

Szatira és regény.

A nerói kor hóbortjai és gazságai vajmi követelően hitták ugyan ki maguk ellen a *szatira* ostorát s búsásan szolgáltak anyaggal a korrajz-festő ecsetének, csak hogy a zsarnoktól való remegés alig engedte szóhoz jutni alatta a szabad véleményt; s ha ez mégis elég merész volt

magának valamiképen útat törni, valósággal az életével játszott az, a ki megkoczkáztatta e merészséget. Falakra firkált feliratok Nerót az anyagyilkos Orestesszel és Alkmaeonnal állítják egy sorba. Egy névtelen párvers kétségtelenül igazoltnak találja a császárnak Aeneastól való származását: ez ugyanis az apját szállította ki (vállán az égő Trójából), amaz meg az anyját (ez árnyékvilágból). A praetor *Antistius* (62-ben), a ki különben alávaló jellemű ember volt, gyalázó verseket írt a császárra s ezeket vendégség közben a más házánál számos hallgatóságnak felolvasta, a miért száműzetéssel és kevés hija, hogy nem az életével lakolt. Méltóságosabb hangúak, minden személyes kirohanást kerülők lehettek a fiatal *Curtius Montanus* szatirikus költeményei, melyek egy 66. évi tanácsülésen is szóba kerültek. Ha reánk maradtak volna, alighanem elevenebb és jobban a valóság üde forrásából merített korrajzokat birnánk bennök, mint a minők a nemes lelkű, de bágyadt Persius hűgvérű és kissé fakó színű szatirái.

Mily kevés hivatottsága volt éppen ő neki arra, hogy ebben a rómaiaknál ősidők óta népszerű műfajban igazán talpra esett és csattanós termékeket alkosson, azt már szellemi fejlődésének egész menete is mutatja. *Aulus Persius Flaccus* az etruriai Volaterrae-ben született a Kr. u. 34. év december hava 4-én. Alig hat éves korában elveszté Flaccus nevű s lovagrendű atyját. Anyja, Fulvia Sisennia, másodszor is férjhez ment, a szintén lovagi rangú s Liguriában megtelepedett Fusiushoz, de néhány év múlva e mostohaapja is elhalt. A még kiskorú gyermek tizenkettedik életéveig szülővárosában nevededett, azután pedig Rómába került, hol a Remmius Palaemon grammatikus és Verginius Flavius rhetor tanításában része-

sült. Palaemon, a ki szabadon bocsátott rabszolgából bámulatos emlékezőtehetsége és a prózai úgy, mint a verses műalakokban való kiváló jártassága révén kora legtekintélyesebb iskolavezetőjének hírnevére vergődött, e jeles tulajdonai mellett, sajnos, a legerőszakosabb nagy-zás hőbortjának és a legundokabb bűnöknek rabja volt egyúttal, s Tiberius és Claudius óvták is alattvalóikat attól, hogy fiaikat ez ember vezetésére bizzák. A mily híre volt neki a grammatikusok között, épp olyan kétség-telen volt Verginius Flavus elsősége kora rhetorika-tanítói-nak sorában. Tanítványai előtti nagy tekintélye és rájuk gyakorolt óriási hatása gyanussá is tette őt Nero szemé-ben, s e miatt 65-ben számkivetésbe is került. Tan-könyvét Quintilianus nagyra becsüli.

A legmaradandóbb hatást Persiusra mégis Annaeus Cornutusszal, a tudós szatirikussal való megismerkedése gyakorolta, ki a 16 éves ifjút a bölcsélet tanaiba beavatni kezdte. E tanítójához élte fogytaig benső barátsággal viseltetett, s ötödik szatirájában (30. s köv. v.) e vonzal-mának szép emléket is állított. Tanulótársának, Lucanus-nak, hozzá való ragaszkodásáról már szólottunk (136. l.). Két kiváló műveltségű és dicséretes jellemű göröggel is közelebbi érintkezésbe került Persius; ezek Claudius Agathurnus, spartai orvos, és a magnesiái Petronius Aristocrates valának, kik mindketten már érettebb kor-ban láttak Cornutus vezetése alatt a philosophiai tanul-mányokhoz. Persius e derék férfiakhoz föltekintve és szorgalmukkal versengve igyekezett, hogy el ne maradjon mögöttük. Ugyancsak kora ifjúságában kötött barátságot Caesius Bassusszal és valami Calpurnius Staturával is. Bassus, ki mint lyrai költő s a versmérték-tan tanára nagy tekintélynek örvendett, már 61-ben is az aggkor

mesgyéjén állott, de még jóval túlélte ifjú barátját s állítólag a Vezuv 79-ki kitörése alkalmával égett el villájával együtt. Statura ellenben még Persius életében halt meg legjava korában, a nélkül, hogy egyéniségének valami nyomát hagyta volna az utókorra.

Valósággal fiúi kegyeletet tanusított Persius a Quintilianustól és Tacitustól egyaránt nagyra becsült M. Servilius Nonianus szónok és történetíró iránt, ki már 35-ben viselt consuli hivatalt és Claudius alatt nagy tetszést keltve olvasott fel nyilvánosan egyes részleteket művéből (meghalt 59-ben). Lehet, hogy a tehetségére úgy, mint jellemére nézve egykép kiváló férfiú az elárvult Persius gyámja volt. Az atyjától korán megfosztott fiú különben vagy tíz éven át (alighanem 52 és 62 között) a jeles Thrasea Paetus (56-ban consul, meghalt 66-ban) gyöngéd atyai szeretetét is élvezte, kinek neje Arria, Persiusnak vérrokona is volt. Egy ízben közös utazást is tett az ifjú Paetusszal. Később a bölcslő Senecával is megismerkedett, de a ragyogó szellemével hiün kaczerkodó udvari ember nem tudta megnyerni a komoly és szigorú elvű stoikus ifjú vonzalmát.

Ekkép, a mint láttuk, kora legjelesb tanárai oktatását élvezve, magas műveltségű, nemes és nagy tekintélyű férfiak körében nevedve, Persius zavartalan békében folytathatta szorgalmas tanulmányait. A szép, szelid lelkű s tiszta erkölcsű ifjú, mintaszerű fiú és testvér, nők körében és könyvei közt serdülvén fel, korán éretté lett s ehhez képest inkább a magánál jóval idősb és tapasztaltabb férfiak társaságát kedvelte. Ennek folytán az időelőtti vénség komoly megfontoltsága szállott gyöngéd lelkületére s kissé fanyar ízűvé tette azt. Könyvtárába temetkezve, melynek javarésze Chrysippos műveiből (mint-

egy 700 könyv) állott, betegeskedni kezdett, gyomorbajt kapott és sem az élet örömei, sem gyakorlati feladatai iránt nem volt meg az egészséges érzéke. Költői ere is csak vajmi szűkösen és lassacskán csörgedezett. De azért már gyermekéveiben neki gyűrkőzött egy praetextata írásának, tehát mindjárt eleinte azon műfaj felé fordult, a melyet kivált a politikai ellenzék karolt fel igen melegen.

«Vándorkönyv»-ében (ὁδοιπορικὰ) talán Thraseával együtt tett útját írta le versekben. Elmélyedésre hajló lelkét nagyon megillette az idősb Arriának, a később barátjává lett Thrasea anyósának hősies haláláról szóló elbeszélés, ki (42-ben) a saját szíve vérébe mártott tört e halhatatlan szókkal nyujtá át férjének: «Nem fáj, Paetus». Legalább annyit tudunk, hogy e csodálatra méltó nő emlékének néhány verset (talán egy epigrammot) szentelt az ifjú.

Nem éppen ritka dolog, hogy kiváltképen benső és mélyebb lelki életet élő egyéniségek valamely elevenebb és a valóságba természetes egészségük nyerseségével belemarkoló tehetségnek az övékkel ellentétes voltától vonzatva érzik magukat. Így hatottak az ellentét erejével Lucilius szatirái az iskolából éppen kikerült Persiusra. S azonnal, még mielőtt az életet és az embereket ismerni tanulhatta volna, hozzá is látott, hogy az élesen vagdalkozó lovag példáját követve, ostorát kortársai fölött megsuhogtassa.

Úgy tudjuk a hagyományból, hogy Lucilius tizedik könyve ösztönözte őt különösen e vállalatra, s ezért utánozta is e könyv bevezetését első szatirájában. Úgy abban, mint ebben, az egykorú szónokok és költők bírálatának kellett e szerint a költemény tárgyának lennie. És mi is állhatott volna közelebb az ifjú gondolkodásához, ki csak

az imént került ki az iskolából s még egészen a tanterem világában élt? Itt legalább személyesen szerzett nézetek és tapasztalatok állottak rendelkezésére, s ha valamit, úgy épp irodalmi dolgokat illetőleg volt szabad még leginkább helyes ítéletében megbíznia. E szatira szolgált egyúttal önmagának is a közönségnél való bemutatására. E célra egy más személylyel való beszélgetés alakját használja, ki le akarja őt e hálátlan írásmű ápolásáról beszélni, épp úgy, mint Trebatius Horatiust és Luciliust az ő tanácsadója.

Mindjárt elején kijelenti, hogy kevés olvasóra számít (kettőre, vagy egyre sem, mert a nagy közönséget megveti), de nincs is irodalmi becsvágya; csupán gúnyolódó hajlamának akar eleget tenni. Egy válogatott hallgatóság előtti költői előadást ír le, mondván, mint foglal helyet emelvényén a kinyalt, újdonság tógába öltözött poéta, ki kérkedő gyűrűt visel ujján, mint szavalja el negédes hangon s epedő szemforgatással buja verseit, melyek előkelő hallgatóit ízetlenségökkel egészen elbájolják. Azt a szerencsét sem becsüli Persius valami nagyra, a mely abban állna, hogy iratai révén iskolai klasszikussá és a főrangú körök divatos költőjévé, az asztaltársaságok állandó beszéd tárgyává lehetne. Jól tudja, mily keveset nyom a latban a kortársak tetszése, melyet könnyelműen pazarolnak előkelő műkedvelőkre, s a mely olcsón megszereshető nem egyszer egy jó pecsenyén s valamely ügyesen alkalmazkodó ~~clien~~ *clien*s megajándékozásával, holott azért háta megett a szemben dicsértet jól kinevetik. De még az u. n. válogatott közönség ízlése sem megbízható: dicsérik sokszor a forma simaságát és nagyszabású gondolatokat várnak kezdőktől, kik még elemi kísérletekkel sem tudnak sikeresen megbirkózni. A köztársaság korá-

nak tragikusait lenézik, s mai napság a latin és görög nyelv jellemnélküli zagyvalékát tartják előkelőnek, az ily tanokkal megrontván az ifjúság ízlését. A törvényszéki szónoklatban is a divatos retorika kaczer fogásai játszsza a főszerepet, a melyektől az igaz érzés nem jut szóhoz. Most néhány elriasztó példája következik a Nero kedvelte bacchicus és Attis-költészet pulya csilingelésének, s ezeket a költő szembe állítja az Aeneis kezdetével, hogy e velőtlen játék ürességét annál feltűnőbbé tegye. Erre barátja inti a szerzőt s óvja ily maró bírálat káros következményeitől, minthogy ezzel a főrangúak kegyét teljesen el fogja játszani. A költő ez ellenében Luciliusra és Horatiusra hivatkozik: ő sem akarja magát a szabad véleménynyilvánítás jogától megfosztatni, bárha Midas király borbélyakép arra lenne is kénytelen, hogy egy maga-vájta gödörbe sűgja bele meggyőződését. Olvasóit az ó-attikai vígjáték barátai közül válogatja ki, a selejtesen kapó tömegnek pedig ám teljék kedve abban, a mi neki ízlik.

E programm ugyancsak magas várakozásokat alkalmas kelteni merész öntudatosságával. Férfias, független hang és nemes tartalom, neki megfelelő tiszta műalakban, ezek jutnának szerinte újra érvényre az irodalomban. Lássuk tehát, mit hallunk mindezek után költőnkől?

Mindenekelőtt egy iskolamesteri prédikáció, a mely még szerzőnk tanuló korának egyik emléke lehet (III.). A buzgó nevelő megbotránkozással áll az álom-ittas növények ágya előtt, kire már ugyancsak reá sütnék az ablak hasadékein belopózó napsugarak. Az úrficska tanulmányaihoz való kászolódása közben, saját lustaságán való röstelkedésének tintája és tolla szidásában ad kifejezést. Erre azonban mestere hosszú korholó beszédre nyitja száját.

Ilyenformán nem lesz belőled semmi, úgy mond, mert lásd, épp most éled önkiművelésed legjava idejét, de te vagyonod- és családfádban bizakodol s naplopó módjára fecserled el ez időt, holott magadban mégis csak bánt a lelkiismeret titkos szemrehányása. De a Stoa és Pythagoras tanai mind kárba vesztek a könnyelműn; csak későn fogja már belátni hanyagságát, a mikor már hiába néz majd orvos után. Tanuljatok példáján, ti szerencsétlenek! ismerjétek meg a dolgok végső okait, saját rendeltetéseket és kötelmeiteket, a helyett, hogy másoktól a múló földi javak megvetésre méltó fölöslegét irigylitek. A műveletlenek természetesen gúnyosan lenézik a bölcséletet. Így tesz a beteg is, a ki nem akar orvosa rendelkezéseire hallgatni, hanem szabadjára ereszti minden vágyát, a miért azonban életével kell lakolnia. Mások meg azt képzelik, hogy ők, ki tudja, milyen egészségesek s nem vallják be még önmaguknak sem, milyen gyöngelábon áll erkölcsi érzésük.

Egy régi magyarázó adata szerint e szatirának a gazdagok bujasága- és egyéb hibáira vonatkozó része Lucilius negyedik könyvének az utánzata, s ennek némely töredéke csakugyan ilyesmire enged következtetni. Egyéb-iránt egy s más dolog megint Horatiusra is emlékeztet. Az egésznek laza az egybefüggése, a végén pedig, mint szerzőnknel rendesen, hirtelenül szakad meg a beszéd. Meglátszik rajta az egyes részletekre fordított nagy vesződség, de azért az egésznek kerekded kidolgozása mégis rövideget szenvedett e nagy munka mellett.

Kevésbé modorosan tárgyalja a *második* szatira az emberi kívánságoknak sokszorosán, így például a Plato neve alá csempészett második Alcibiadesben, s azután stoikusoktól, mint Athenodorustól és az ő nyomán Seneca-

tól is feldolgozott tételét. Horatius is elég gyakran keríti a szót, még pedig egészen hasonló kifejezésekkel élve, e tárgyra, a mely igazi közhely-számba vehető. Költőnknek e szatirájára egyik barátja születése-napja adott alkalmat. Ő nem akar némely előkelő hizelgőkhöz hasonló lenni, kik a legtisztább eszményi érzületet színlelő hangos imák örve alatt a legönzőbb és legalacsonyabb gondolatokat táplálják lelkükben. Fején találja a szeget a szatiríró, mikor e színlelőknek szemükre veti, hogy lelkük mélyén olyasmiket sem szégyenlenek a nagy Juppiter elé tárni, a miken még a legtágabb lelkiismeretű földi bíró is elszörnyűködnék. Aztán a babonás nagymamákat és nénikéket vezeti elénk, kik beczejőknek nem kívánnak kevesebbet, mint azt, hogy valami mesebeli hősként királyok és királynék epedjenek az aranyos gyereket vejükkül tisztelhetni, s hogy a lányok bolondulván érte, versengve szöktessék az édest, kinek minden lépte nyomán rózsák fakadjanak. Továbbá a mértéktelenül dorbézolót mutatja be, ki azért jó egészséget kíván magának az istentől; meg a gazdaembert, ki mindenét áldozatokra költi, azt hívén, hogy általuk meg fog gazdagodni. Pedig mi kába dolog a drága áldozati ajándékok foganatában bízni! Saját elfajúlt erkölcaseinket és hajlamainkat tulajdonítjuk az isteneknek, kiknek pedig minden egyéb adomány helyett tiszta szívünket kellene felajánlanunk.

A *negyedik* szatirában Sokrates a Plato párbeszédeinek módjára kezdi Alcibiadest kérdezgetve leczkéztetni. Azt veti a kezdő államférfi és népszónok szemére, hogy nem tudja, mi a jó s mi a rossz. De hát senki sem akar magába szállani, hogy önmagát megismerje, hanem a többieket nézi, hogy irigyelje, vagy szídjá őket, még pedig ezt is, amazt is egészen vaktában. Épp ily kevésbé

helyes a tömeg dicséretére hallgatni; e helyett szerényen önmagunkat illenék vizsgálnunk. A mint látható, megint valóságos iskolai feladat.

Ismét elődje nyomdokaiba lép szerzőnk ötödik szatirájával, a mely a valódi, vagyis erkölcsi szabadságról szól. Ugyane tárgyról Davus nevű rabszolgájával mondatta el Horatius (Sat. II. 7.) a maga nézetét. Itt a hűséges tanítvány szépen felmondja mesterétől, Cornutustól tanult leczkéljét. Egy a szükséges és ez az, a mi nem tűr haladékot, t. i. a stoikus bölselet tanulmánya, melynek legbecsesb gyümölcse éppen a szabadság, de nem az a polgári, melyet a praetor osztogat, hanem a benső, az igazi, melyet azonban, mint minden művészetet, tanulni kell és nem csak amúgy műkedvelők módjára kissé belekontárkodni. A természet szerint élő emberen különféle ösztönök uralkodnak, így a kapzsiság és a restség, melyek más-másfelé hurezsolják őt, mint azon ifjút Menander-nél a szerelem és dacz ellenmondó érzései. A költemény végén még a becsvágy és a babonásság kerülnek szóba.

Még ennél a tárgynál is gyakrabban fel volt már dolgozva a fösvenység és szűkkeblű takarékoság, mely a könyv utolsó szatirájának (VI.) szolgál tárgyául. A mije van az embernek, annak vegye hasznát s juttasson belőle embertársainak is, nem törődve a követelő örökösök zúgolódásával, kik az öröklött vagyonnak utóvégre szintén csak a nyakára hágnak. A ki azonban lelkét a nyereségvágy ördögének eladja, sohasem éri célját, épp úgy, mint a hogy a Chrysippus rakásának nincsen mértéke. A szerző ezen, a saját gondtalan vagyoni helyzetét tekintetbe véve, meglehetősen olcsó bölcsességét még tovább is folytatta volna, ha ez egyszer Cornutus, néhány versé-

nek kitörlésével, némileg kerekébb befejezéshez nem juttatja költeményét.

A mint látjuk, valami újat éppen nem igen tudott kortársainak az ifjú szerző mondani. Csupa kétségbevonhatatlan igazság ugyan, a mit mond, de valamennyi a sokszor hallottak közül való. Hiába minden eredetiségre való törekvése, még nem tudott megszabadulni az iskolás gondolkodás nyűgétől. Emlékezete még túl van terhelve olvasmányai tömör és erősen fűszerezett táplálékával, kiváltképen Horatius műveivel. Első szatiráján kívül a többi valamennyi a Stoa gondolkörében mozog: az egyik általános buzdítás a bölcelet tanulmányára, tehát afféle protreptikos (III.); a másik a sokratesi «ismerd meg tenmagadat» elv ajánlása (IV); megint más az erényt tűzi ki az egyetlen elérésre méltó czélul az ember elé (II.); a valódi szabadság fogalmáról értekezik az V., és a legfőbb jó dicsérete akart lenni alighanem a VI.-nak tárgya, — íme ez mindössze e szatirák veleje. Nemes erkölcsi mag, tiszta és tántoríthatatlan érzület, önmegtagadó eszményiségre való hajlam nem vitatható el tőlük, az igaz, de mindemellett van a tanulékony ifjú e komoly prédikációiban valami mesterkélt betanultság, buzgalma kissé szűkkeblűen merev, a szív igazi melegének s mindenekfölött a horatiusi kellemnek, vagy a Lucilius eleven plasztikájának és a természetes üdeséggel fakadó élcznek híján, a melyek mind az egyéni megfigyelés meg tapasztalatok kincséből táplálkoznak.

A szerkezet és kidolgozás külső technikáját előzőitől, nevezetesen Horatiustól tanulta el költőnk, így mindenekelőtt a párbeszédes alakot, mely különben a szatirának veleszületett formája, de egyúttal a bölceleti vizsgálódásoknak is kedvelt alakja a régieknél. De milyen szára-

zon és szintelenül mutatja be az ellenvélemény elvont képviselőjét még az első szatíra is, a melyben pedig a vitatkozás alakja még aránylag a legjobban meg van tartva, midőn e szókkal állítja elénk: «bárki légy is te, kinek az ellenkező álláspont védelmét juttattam!» (I. 44.) A harmadik ugyan elég drámai szóváltással kezdődik, de csakhamar a Mentor veszi át a szót s folytatja egymaga, s hovatovább az ő alakja is mind jobban elhalványul s a költő saját személye lép helyébe. A negyedikben a Sokrates kérdezetése vajmi hamar félbeszakad s Alcibiades egyszerre csak a rómaiakhoz fordul beszédével s kevéssel utóbb a választott jelmezek egészen sutba kerülnek. Általában nincs a két szereplő alakja mindig elég világosan különválasztva egymástól, úgy, hogy csak bajjal és mindig a félreértés kockázatával járó dolog kivenni, vajjon melyik személy is beszél tulajdonképen. Az összefüggés laza és szökdelő volta is Horatiustól van kölcsönvéve, de a milyen jól illik az ő pongyolaságában is művészi csevegéséhez, épp oly rosszul hat itt, a hol minden soron ugyancsak meglátszik a reá fordított vesződség, a melyhez képest e pongyolaság itt már az ügyefogyott merevség látszatát ölti, vagy pedig a mesterséges útvesztők szándékosan összekúszált ösvényeire emlékeztet. Még elég világos az ötödikben az értekezés menete. A másodikban két fő részt lehet megkülönböztetni: ezek az emberek kívánságai, és az istenek megvesztegetésére irányuló kísérleteik. De e két rész közt nincs semmi átmenet, s az elsőnek példái is csak külsőleg állnak egymással összefüggésben. A harmadik szatirában is minden kapocs nélkül járul a második rész (88. s k. v.) az első mellé. Az egyikben a szorgalmas és idejekorán való tanulásra intő iskolamesteri tanácsok, a másikban az engedetlen

beteg és a dorbézoló intő példája, ki teli gyomorral fürdik s ebbe belehal; végezetül pedig még egynek a példája, ki testileg ugyan egészséges, de szenvedelmeinek és balgaságának a betege. E fejezetek belső összefüggése, melyet azonban ki kell találnunk, az, hogy a bölcsesetet megvető műveletlenek (77. s k.) mind a két részben az ethikai nevelés szükséges voltáról meggyőzessenek. Egyáltalában nem tartoznak a dologra a tanulói csínyek bevallásai (44. s k.). Még ha legalább a centuriók ellenvetésével (77. s köv.) lennének szembeállítva: akkor legalább ez utóbbiak találóan volnának a rest fiúhoz hasonlíthatók, ki inkább játszik, mint hogy leczkáját megtanulná.

A műveletlenek iránt szerzőnk mélységes megvetéssel viseltetik (I. 1., 127. s k., VI. 37. s k.), egyoldalú szobatudósok szokása szerint. Világa, a melyben otthonos, az iskola mindazzal, a mi benne előkerül, a szépirodalom, a bölcselkedés. Az utczáról és a hétköznapi élet folyamából csak egy-két példát merít. Személyes vonatkozásokban költeményei szegények: mindössze a Cornutushoz (V. 21. s k.), Caesius Bassushoz (VI. 1. s k.) és Plotius Macrinushoz intézett szavak, kivel az imént említett Servilius házánál ismerkedett meg (II. 1. s k.), ez az egész, a mi e czímen említhető. Az egyes jellemképek neveit jórészt Horatiustól, némelyekét Luciliustól kölcsönözte, mások pedig egészen szintelenek. Közülök talán csak egy Glycon nevű tragikus színész (V. 9.) és Attius Labeo, a homerikus költő (I. 4., 50.), állapíthatók meg a szerző kortársaiul. Jelenkori események alig kerülnek szóba. A Caligula 40. évi diadalosdi-játékának kigúnyolása, melyet hűséges alattvalóinak kellett megfizetniök (VI. 43. s k.), nem járt veszélyvel. De azért példaképen jól

megválasztottnak mondható benne azon hivatalos áldozatkészségnek minden erkölcsi alap nélküli üressége, mely az udvarnak hízelegni akarván, lelkesedést és népszerűséget színlel. Az ennél valamivel sértőbb czélzást tartalmazó s Midas király füleiről szóló helynek élet (I. 121.) Cornutus óvatosan megtompította. A többi erkölesrajz mind csupa közhely és a hagyományos színekből telik ki.

Ez iskolai szónoklatok száraz tartalmáért mindenféle cziczomával túlterhelt öltözékükben vélt kárpótlást nyújtani a szerző. Mesterkélt szellemeskedése igazán ritkítja párját. Az alakzatos kifejezés tömörségének túlzásával akart hatni, mely azon kor beteges ingerlékenységű ízlésének kedvezett, s nála e törekvés egész a rejtélyességig fokozza az értelem elcsavarását. A mi egyszerű és világos, az szerinte hétköznapi, a szokásos kifejezés pórias lenne; e mellett a legnyersebb érdességben véli fellelhetni a magvasságot és erőt. Minden fogalmat tüstént képbe öltöztet, s a különmemű képek keverésével hiszi fokozni hatásukat. Valóságos találós meséket ad fel olvasójának. E helyett: «ne vedd zokon, ha megrögzött balvéleményeidtől megszabadítlak», Persius így szól: «ejtsd le haragodat a ránczos arczfintoritással együtt orrodról, midőn a vén nagyanyókákat tudódból kitépdesem» (V. 91. s k.). Ez intés: «inkább szellemi világosságra kellene törekedned», nála így hangzik: «bátran arravaló vagy, hogy tiszta Anticyrát szüresölj», vagyis a mi helleborus (fekete húnycor) csak Anticyrán s egyebütt terem, azt mind keveretlenül beveheted, hogy oktalanságottól megtisztulj. «Mire jó a tanulás, ha az erjedő nedű és a ben-született vad fügefafa nem töri át a májat s nem hatol kifelé», ezzel (I. 24. s k.) azt akarja mondani, hogy hiábavaló minden tanulmány, ha a velünk született szel-

lem ki nem fejlődik s nem tör magának útát hasonlóan a fügefához, melynek duzzadó gyökerei szétrepeszti a sziklát, a hol termett. A képmutató beszédét egy helyütt (V. 25.) «festett nyelv mázolásának» nevezi. A ki a bűnt megveti, az nála «fekete théta-betűt tesz eléje» (IV. 13.), minthogy t. i. a bíró, ki halálos ítéletet mondott ki, Θ (θάνατος = halál) jegyű bárczával szavazott.

De viszont igazságtalanok lennénk, ha tagadnók, hogy azért nem egy kifejezése és leírása sikerült is a szerzőnek, s hogy itt-ott melegebb hangulat lengi át verseit, néhol szabadabban ömlik a szó ajkairól. A hol az életben tett első félénk lépéseiről és Cornutushoz csatlakozásáról beszél (V. 30. s k.), kissé beletüzesedik szónoklatába, de még itt is mintha zsinórmértékhez szabná lelkesedését. Rideg fönség van tagadhatatlanul azon óhajában, vajha Juppiter azzal büntetné a zsarnokokat, hogy megmérgezett lelkük tomboló háborgása közben hirtelen eljök tárván az erény boldogító képét, ezzel értésökre adná, mennyit vesztek a tőle való elpártolás miatt (III. 35. s k.). Persius kétségtelenül mester a maga módjában, de a nyelv eszközein való uralkodása inkább az erőszakosság színével bír. Igaz ugyan, hogy ebben csak kora ízlésének hódolt egész a végletekig. Lucanus, ki hasonló természetellenességben volt elfogódva, utólréhetetlen eszményeként bámulta barátja művészetét; és a válogatott kör, melynek az előkelő szerző egyik-másik szatiráját felolvasta, aligha tagadta meg tőle műértő tetzését.

Mind a hat költeményét egy könyvvé gyűjtve akarta kiadni, csak arra várt, hogy még a végső esiszolás munkájából kikerüljenek. De rövid életének már az utolsó tele volt az, melyet anyjának Luna (a mai Spezia) mel-

letti villájában, tehát még otthonában s minden kényelemtől környezve töltött, hatodik szatirájával elfoglalva, melylyel barátjának Bassusnak tartalmas üdvözlétet akart küldeni. Csak a következő őszszel ért gyomorbaja, melyben régebb idő óta szenvedett, halálos véget. Még csak 28 éves volt, mikor 62. november 24.-én meghalt. A via Appián fekvő jószágán temették el, nyolcz mértföldnyire Rómától. Tetemes vagyonát anyja és húga örökölték, könyvtára pedig Cornutusra szállott. Ő vette rá a költő anyját, hogy fia összes gyermekkori éretlen kísérleteit semmisítse meg. A szatirák hátrahagyott könyvét pedig, melynek utolsó darabja alakilag még nem is volt befejezve, sebtében átsimította kissé s aztán Caesius Bassusra bízta kiadását. Mindjárt megjelenésekor nagy feltűnést keltett e könyv, melyet mohón olvastak és általánosan csodáltak. Maga Quintilianus is nyomatékos szavakban mondja a szerzőről, hogy ez egyetlen könyvével nagy és maradandó hírnévre érdemesült; Martialis pedig tanúbizonysága a nagy tekintélynek, melyben e költemények álltak.

A kéziratok egyik csoportjában e szatirák könyvéhez elül, egy másikban meg hátul néhány choliambusi sor van csatolva, melyek prologusképen mintegy bemutatni hivatvák a szerzőt. De e versek sem Persius egyéniségéhez, sem pedig ahhoz, a mit szatiráiban ád, nem illenek és magukban véve sem kerek egészet alkotó tartalmúak. Írójuk gúnyolódva mondja, hogy szívesen lemond a műzsák forrásából merített ital és a Parnassuson látott álmok kedvelt költői meséjéről; ő amolyan félparaszt, tehát éppen nem czéhbeli költő, s nem mint ilyen járul dalával az énekesek szentelt hajlékába. Valamint a papagájt az éhség tanítja beszélni, úgy a pénzszerzés reménye

sarkalja írásra a költőket. Nem tehető fel, hogy a vagyonos Persius akár csak tréfából is ilyen vallomást tett volna magáról. Hiszen különben is elmondja első szatirájában, mi indította őt ilyenek írására; e prologus tehát már ez okból is épp oly fölösleges, a mily sületlen előszó lett volna hozzájuk. Alighanem más szerzőnek más könyv elé szánt verse ez, s még ilyenül is csak töredék, reánk maradt alakjában.

Mindazért, a minek Persius szatiráiban híját érezzük, búsásan kárpótol bennünket a megfigyelés élességével, az ábrázolás eleven és a jellemzés találó voltával, a benne pezsgő üde humor és ragyogó szellem játékával azon nagyszabású mű, melyben a *menipposi szatira* egész *regénynyé* bővülve és ilyenek teljes felszerelésével lép elénk. «Szatirái»-nak legalább 16 könyvében *Petronius Arbiter* összefüggő elbeszélést adott. Sajnos, hogy ebből csak a 15. és 16. meg legfeljebb még a 14-ik könyv kisebb-nagyobb töredékei maradtak reánk. Egy a IX. században készült részleges kivonatnak köszönhetjük — mit mondjunk inkább, a többinek elvesztét-e, avagy legalább a meglévőnek fenmaradását? Az egész mű teljes tartalmát és végső kifejlését illető minden feltevésünk tehát hiú kísérlet lenne, kivált minthogy a korábbi részekben előfordult események és szerepelt személyekre való célzások csekély számúak és keveset mondók a fentartott töredékekben. Különben sem az egységes és művészien szőtt történet kitalálásában állott a nagy terjedelmű munka értéke, a melynek laza fűzésű fonalára inkább egész fantasztikus szeszélylyel sorakoztatott kalandot kalandra egymás mellé a szerző, mindúntalan meg-

megszakítva egy-egy részletesen kidolgozott epizóddal a főesemény menetét. A változatos jelenetek a római birodalom különböző vidékein, hol palotákban, hol meg lebujokban, most a zsibvásáron, majd a képtárban, szent és profán helyeken, szárazföldön és hajón játszódnak le. A tarka farsangi menet bohózatos részleteihez hasonlóan egymásra következő burleszk fejezetek mindannyian az áldott forrásból természetes üdeséggel fakadó azon mesélőkedvből nyerik egyedül jogosultságukat, mely a délvidékieknek még ma is meglévő ősi örökségük, s a mely elég sokáig uralkodott varázsával az összes népek elbeszélő költészetén. Az olvasó képzeletét szüntelen élénk izgalomban tartja a szerző merész ecsetével élethíven rajzolt valóság túláradó pezsgése, olykor bizony az érzéki-séget is valamivel a mi erkölcsiségünk szabta korlátokon túllépőleg csiklandozva, habár nem tévesztendő szem elől, hogy azért alapjában korántsem oly mélyrehatóan és rosszakaratólag, mint azt a ridegebb és tisztességében merevebb éjszaki ember hinni hajlandó. Széles körre kiterjedő, fölötte eleven színezetű korkép tárult itt, a társadalom minden rétegéből összeválogatott s találóan jellemzett alakok sokaságával benépesítve a néző elé. A finom műveltségű szerző biztos tekintetű világ- és emberismerete leplezetlen őszinteségű ábrázolására mindenben a megkapó életigazság bűbáját lehel, s az egész mű fölött a legderültebb irónia mosolya dereng. Maga az író, legalább műve fenmaradt részeiben, teljesen háttérbe vonul, minthogy hősével mondatja el ennek viselt dolgait, a mi által egyúttal úgy a tartalom, mint az előadás helyenkint való ledérsége is inkább ennek a rovására kerül.

Az elbeszéltek Tiberius végső éveire esnek, sőt talán

még valamivel későbbre; általában kár lenne egyben s másban csekélyebb anachronismusokon és hasonló költői szabadságokon komolyan megütődnünk. Közben-közben minduntalan átsillámlanak egyes, a nerói kor jelenségeire és állapotaira vonatkozó czélzások is, melyben a költő maga él, ki egyáltalában a jelenkort akarta tulajdonképen a megelőző nemzedék képében lefesteni.

Az események színterei, már a mennyire a fenmardottakból kivehetők, rendkívül alkalmasak arra, hogy rajtok a szerző a császárkor görög féktelenségtől megmetelyezett és görög félműveltséggel felciczomázott közszellemét a legélesebb világításban tüntesse fel.

Az egésznek főszemélye s egyszersmind elbeszélője egy *Encolpios* nevű fiatal kalandor, ki a kerek világot bekóborolja, még pedig egy ideig magával egyivású társával, *Ascylltos*-szal. Mind a ketten görög származásúak, irodalmi műveltséggel birnak (*scholastici*), tehát afféle garabonczias diákok, igazi jómadarak és Fortuna szeszélyének játéklabdái. *Encolpios* a törvényszék kezéből. majd a színpályából (elítelt [81. c.], vagy gladiator [9.] minőségében) kimenekedvén, megölte egy vendégbarátját (117.), megszenségtelenített egy templomot (130.). több rablást követett el (9., 12., 17.), egy hajóskapitány-nyal meg egy könnyelmű tarentumi nőszemélylyel viszályba keveredett, a mi miatt most alapos oka van, hogy ezek szeme elé ne kerüljön (101., 104., 113. s k.). *Priapos* isten, kinek egy éji titkos ünnepét *Massiliában* megzavarta, boszús haragjával üldözi őt (16., 17., v. ö. 21., 130., 139.). Egészen a hősköltemény pathosának ledér parodiája színével ismételten úgy tünteti föl magát a léha és gonosz ficzkó, mint valami *Herculeshez*, vagy *Ulixeshez* hasonló hős, kik szintén a rájuk haragvó istenség boszúja miatt

szenvedtek. Massiliából való menekülése közben Campania partvidékére kerül. Itt egy katonai gyarmatvárosban, alighanem *Cumae*-ban, a két gyönyörű mákvirág egyidőre letelepedik. A mit itt, aztán meg utóbb a tengeren s végül Crotonban átélnek, azt olvassuk részben töredékes és kivonati előadásban a fenmaradt részletekből.

A két jeles bajtárs méltó párja egyik a másiknak. Ha néhanapján összezördülnek, felkavarják egész épületes multjok szennyét (9.). Kettejük közt áll egy *Giton* nevű fiú, mindkettejük féltékenységeinek tárgya (8. s k. 10. s k.). *Quartilla*, egy Priapos-papnő, utánok veti magát s vele orgiákat ülnek (16—26.). Kéjvadászat és veszélyek, gazzettek és megalázódások közt hányódnak alá s föl azon életfolyam hullámai, melyeken Encolpios hajóeskája evez. Kár, hogy nem követhetjük őt útja minden szirtjei és viharai között.

A reánk jutott maradványok legfényesb darabja a (csak a XVII. század közepe táján egyetlen kéziratban felfödözött) *Trimalchio lakomája*. E híres részlet magában teljesen kerek és befejezett remekműve a leggondosabb kivitelű részletfestésnek, a mely egymaga elég lenne arra, hogy alkotójának minden idők legszellemesebb humoristái között kiváló helyet biztosítson. Nem is szólván itt e sokszor kivonatolt leírás megbecsülhetetlen történeti értékéről, csupán azt a felülmúlhatatlan művészetet nézzük, a mivel a szerző benne finoman árnyékkolt háttéren és környezetben oly kor- és jellemképet tudott festeni, mely a maga nemében épp oly halhatatlan, mint Falstaff lovag rajza társai körében, vagy a nemes Don Quijote alakja. Az érdemes C. Pompeius Trimalchio, kinek félig keleti neve már eleve minden jó ízlés és kellem ellentétére mutat, még pedig a legtúlzóbb fokban,

valóságos átlaga a műveletlen, jóindulatú, de üreslelkű felkapaszkodottnak, ki a maga őszinte pöffeszkedésében a saját becses személye terebélyes árnyékában nem sajnál másoktól sem egy-egy kis jó falatot. Ifjú éveiben szívós kitartással dolgozott s ennek köszönheti vagyonát. Ha saját elbeszélésének hihetünk (75. s k.), kis fiúcska korában került Ázsiából Rómába, hol előbb Maecenas rabszolgája volt, kitől a Maecenatianus második melléknevet viseli. Ennek halála után a campaniai C. Pompeius házába jutott, kinek tizennégy éven át kedvence volt. Gazdájától örökölvén, mint szabados már tetemes vagyon birtokában virágzó kereskedést nyitott, s öt hajónyi borszállítmányt küldött Rómába. Midőn az egy napon teljesen tönkrement, korántsem veszté el bátorságát, hanem nagyobb és jobb hajókat épített s ezeket telerakatta borral, szalonnával, babbal, illatszerekkel és rabszolgákkal, s ez egy térésen kerek tiz milliót nyert. Most aztán egykori gazdája összes telkeit megvásárolván, nagyban való baromtenyésztéshez fogott. Végre, mikor már «több volt a birtoka, mint egész szülőhazájának területe», visszavonult üzleteitől, tőkéit kikölesönözte szabadosai közt, és jószágán, egykori szerény háza helyén, fényes palotát építtetett magának. Szívesen látja, ha Rómából jövő előkelő urak nála megszállnak. Így azzal is dicsekszik, természetesen nevetséges módon füllentve, hogy a nagy Scaurus — valószínűleg az igen finom műveltségű és szellemes Mamercus Scaurus senator (megh. 34-ben Kr. u.) — szívesebben szállt meg nála, mint a tenger melletti saját családi kastélyában. Palotája pitvarának falán le van festve a ház urának egész életpályája (29.): Trimalchio fürtös fiúcska alakjában, Mercurius-pálczával kezében s Minervától vezetettve Rómába jó, aztán mint tanul szá-

molni, majd pénztárnokká lesz, utóbb mint állítja őt Mercurius egy magas polezra, hol Fortuna ömlő bőség-szaruval és a három Parca aranyfonalat szőve várnak rá, kegyeltjökre. A saját községében is vitte már annyira, a mennyire a hajdani rabszolgának egyáltalában lehetett: *sevir Augustalis* minőségében egy testület élén áll, melynek kitüntető tiszte a császár geniusát vallásos tiszteletben részeltetni. A palotája csarnokának egyik fülkéjében álló ezüst háziisten-szobrok és egy márvány Venus mellett, el vannak téve arany szelenczében a nagy férfú szakálla zsengéi is, akár csak a Neróé s más előkelőkéi. Altalában egészen fejedelmi módon viselkedik birtokán.

Dicsekvéséről vajmi sokat lehetne mondani. Olyanformán tettet magát, mintha a szegénységnek még a fogalma is kiveszett volna emlékezetéből, s mikor egy ízben valami szegény emberről hall beszélni, azt kérdi: «micsoda is az a szegénység?» (48.). Egyik szolgáját, ki egy ezüst tálat leejtvén, utána hajolt, hogy fölvegye, ezért felpofoztatja s megint elhajíttatja vele a tálat, hadd söpörjék ki másnap a többi szeméttel (34.). A római napilap mintájára egy e célra külön alkalmazott jegyzővel napról napra jelentést irat a birtokain történetekről s ezt időnkint felolvastatja magának az asztalnál. Midőn egyszer valami jószágvásárlásról csak megtörténte után egy évvel kap hírt, haragjában azt a parancsot adja, hogy ha ezentúl legkésőbb hat hónapon belül ilyesmiről jelentést ~~nem~~ tesznek neki, akkor be se iktassák többé a számadások könyvébe az ily vásárlást (53.).

Egyetlen célja e világon az életet tőle telhetőleg élvezni. Ezért is olvasószobájában egy kürtőssel felszerelt időmutatót állíttatott fel, hogy ennek jeladásaiból megtudja időről időre, mennyit vesztett el már megint éle-

téből (26.). Asztalához egy ezüst embervázat hozat, melynek mozgatható tagjait mindenféle állásokba igazítgatja (34.). Ha csak maga nincs meghíva, mindennap vendégei vannak, s így e szokása szerint a Saturnaliák ideje táján is egy tizenhárom tagból álló társaság van házánál. A két idegenen kívül, kiket valami Agamemnon nevű rhetor némikép pályatársainak színében hozott magával, mindenféle nyárspolgár-népség, Trimalchio egykori szolgatársai, köztük egy tűzoltó, egy tönkrejutott temetkezési biztos, egy hajdani teherhordó stb. A háziúr ehhez mértén is bánik velök, nem éppen rosszul ugyan, de azzal a pongyola és önkényes leereszkedéssel, melylyel egy gazdag nagybácsi viselkedhetnék tőle függő atyafisága iránt. Elpuhult és túlterhelt díszbe öltözve, ujjait s karjait tele tűzdelve gyűrűkkel és karpereczekkel, csak aztán jó, miután vendégei már rég asztalhoz ültek, sőt az első fogást már el is költötték; a fő hely új divat szerint az ő számára van fentartva (31. s k.). Fogait piszkálva, azzal a kegyesen lekötelező vallomással üdvözli őket, hogy a saját kényekedve szerint ugyan még most sem igen volt jöhetnékje, de nehogy tovább várjanak rá, inkább feláldozta nekik a kényelmét; azonban azt már engedjék meg neki legalább, hogy megkezdett ostábla-játszmáját itt az asztalnál előbb befejezze. Az orruk alá keni, hogy száz esztendőös falerni borral, az Opimius consulságával (633.) egy időből valóval vendégli meg őket, a mi azonban szemtelen hazugság, mert az évszám nem vág össze a másik adattal. Tegnap, úgy mond, sokkal előbbkelő emberek ültek asztalánál s még sem szolgált nekik ily kitünő itallal. Mialatt úgynevezett homeristák görög versekben egy színi jelenetet játszanak el a vendégek előtt, a gazda éneklő hangon a latin szövegkönyvet darálja hozzá (59.).

A lakoma különben nem mondható túlságosan pazar-nak. A gazda gyerekes öröme inkább abban telik, ha vendégeit mindenféle apró-cseprő játéktárgyakkal, kiesi-nyes meglepetésekkel és magukkal vihető emlékcsecse-beccsékkel s más efféle hivalgó semmiségekkel mulattat-hatja és teheti mindúntalan kíváncsiakká ebéd közben. Szakácsa nem fogy ki a leleményből, ha arról van szó, hogy a képzelhető legkülönbélebb dolgokból, egyebek közt még ganéjból is, a legváltozatosabb alakú új meg új ételnemeket találjon föl. Zenei élvezetből bőven és úntig kijut vendégeinek, még pedig annak minden lehet-séges alakjából. Trimalchio gyaloghintóját állandóan egy fuvalás kíséri (28.). Zenekarkisérettel vonul be az ebéd-lőbe s nyújtózik el vánkosain. Énekszóval nyújtja neki étkezés előtt rabszolgája a mosdóvizet, s énekelve öblíti ki a serlegeket, énekelve szolgál az első itallal (31.). Zenekar és karének (34.), közben-közben táncz is (36.) fűszerezi az egyes fogások feladását s az asztal körül végzett egyéb teendőket, nemkülönben a pecsenye fel-szeletelését is. Trimalchio maga is énekel, jóllehet gya-lázatos hangja van. Mimusok- és hangversenydarabokból könyv nélkül tud egyes dalokat (*cantica*), melyek előadá-sával kínozza vendégeit (36.); sőt még a fürdőben is hallatja harsogó hangját (73.). Izlését az ebéd alatt színre kerülő egyéb művészi mutatványok is jellemzik. Legjob-ban kedveli a kürtösöket és az egyensúlyozókat (53.). A görög vígjátékra nem ad sokat, már akkor inkább megnéz egy-egy atellai bohózatot. Az ebéd vége felé a műélvezetek mind jobban elparlagiasodnak. Egy alexan-driai suhancz madárhangokat utánoz, egy a vendégség-hez járult barátja a ház urának rabszolgájával atellai versekkel kevert vergiliusi sorokat adat elő a legundo-

kabb torzitással (68.). Ugyanez egy agyaglámpán trombitál, nádszárakon sípol, öszvérhajcsárt utánoz (69.); a szakács pedig egy tragikus színész előadás-módját majmolja (71.).

Trimalchio ebéd közben folyó beszélgetése a legelesépeltebb piaczi közhelyek, útszéli közmondások, olcsó élczek és szójátékok, félig megértett s néha görög morzsákkal is kérkedő idézetek, elmondható és el nem mondandó dolgok, természetfölötti meg nagyon is természetes tárgyak össze-vissza hadart zagyvaléka, minden a legnagyobb tarkasággal egymásba öltve úgy, a mint éppen eszébe jut s a nyelvére akad (34., 36., 41., 47., 50.). Beszéde közben selejtes és hibás szólások elkövetésével nem sokat törődik. De szeret másokat oktatni. Babonás (76.), hisz mindenféle varázslatban és boszorkányságban, melyek bizonyítékaiul állítólag saját magán tapasztalt dolgokat mesél el (63.), aggasztó előjelnek tartja a kakas kukorikolását (74.), s föltétlen híve a csillagjóslásnak (30.). Háza bejáratánál, hol az ajtó-félfák egyikén naptár van ábrázolva a bolygók és a hold járásával, ki vannak tüntetve a szerencsés meg a szerencsétlen napok. Egy rab-szolgafiúnak egyéb dolga sincs, mint a belépőket arra figyelmeztetni, hogy a jobb lábukkal lépjenek először a küszöbre (35.). Egy ebéd alatt feladott nagy tálon (39.) az állatöv tizenkét égi jegye van ábrázolva s mindenikén, nem lehetne éppen mondani, hogy a legválogatosabb szellemességgel egy-egy, nem is éppen a legínyesiklandóbb ételnemű van felrakva (pl. a Bika jegyén egy szelet marhahús). Ez az edénydarab alkalmul szolgál a ház urának arra, hogy szabadon rögtönzött előadásban megvilágítsa vendégei előtt az ember születésének a csillagok állásától való függését; bőven ömlő szóáradatába jó cso-

mót kever a saját sületlenségeiből az eltanultak közé. Azt is jól tudja, hogy ő kereskedő létére a Rák jegye alatt született. Ebből is látni, milyen népszerűvé lett ezidétt a «Manilius» bölcsekedése.

De egyebekben is elég szép dolognak tartja az uborkafára felkapott poczak a műveltséget. Még sirjában is áldja egykori gazdáját, ki azt akarta, hogy ő is «ember legyen az emberek között». Ebéd közben is illő dolog «philologiáról», a min ő mindenféle tudományt ért, beszélni. A saját «házi használatára», a mint mondja (48.), ő is foglalkozott kissé az irodalommal, s két könyvtára is van, egy görög meg egy latin. Állítólag már gyermekkorában olvasta Homerost, de emlékezetében úgy ez olvasmánya, mint mythologiai ismeretei általában a legneveztésebb összekavarodásban kóvályognak: így pl. oly ábrákról beszél, a melyeken a gyermekeit legyilkoló Cassandrát, vagy Daidalost látni, a mint Niobét a fa-lóba zárja, Diomedest és Ganymedest meg testvérpárnak és Helenát az ő húguknak tartja. Az utóbbit szerinte Agamemnon szöktette meg s helyette egy szarvas-üszővel elégítette ki Dianát, stb. (48., 52., 54.). Azzal dicsekszik egyebek közt, hogy senkinek sincs olyan igazi korinthetai ércze, mint neki, minthogy ő valami Corinthus nevű kereskedőtől vásárolta az övét (50.). De hogy barátai e rossz élceért mégse tartsák őt műveletlen embernek, siet őket a korinthusi bronz eredetéről felvilágosítani s ezzel gyönyörű tanúbizonyosságát, adja a történelemben való jártasságának. Épp ily határozatlanok földrajzi ismeretei is, még a legközelebbi környéket illetőleg is, mert például azt mondja egyebek közt, hogy jószágainak egyike, melyen még nem járt, Terracinával és Tarentummal határos (48.). Nagy urak módjára (mint például Tiberius szokta volt) vizs-

gálat alá fogja a tudósokat, kérdi tőlük a Hercules tizenkét munkáját (48.), fogas kérdéseket ad föl, melyek egyúttal élcesek is akarnak lenni, s nyomban ő maga oldja meg őket (56.). Így például azzal a szellemes kérdéssel áll elő, mi a különbség Cicero és Publilius Syrus között, s két szóval megadja rá mindjárt a feleletet, utána a mimus-költőnek egy a fényűzésről szóló nagy beszédét idézvén, a mely azonban alighanem egészen másnak a műve (55.). Agamemnon rhetort felszólítja, hogy adja neki a mai iskolai vita vázlatát (48.), de csakhamar egy dialektikai baklövessel szakítja őt félbe. Bölcselőkkel ellenben szóba sem akar állani.

Altalában ő maga uralkodik folyton a beszélgetés menetén, sőt tulajdonkép szüntelen csak ő maga beszél: a többi, ha egyenesen nem kérdi őket, beérheti a pusztá álmélkodással és dicsérettel. Egy részöket mégis megismerjük azon bizalmas közlésekből, melyekkel Encolpiosnak az asztalnál szomszédja szolgál (37.). Ez mintegy a házigazda dicsekvésének az uszályhordozója, s mint ilyen vajmi nagyra van a gazda vagyonával és az egybegyűlt tekintélyes társasággal (38.). Igaz, hogy ugyanő tőle azt is megtudjuk mellesleg, hogy az urak egyikének, a ki nem régiben még ugyancsak élte világát, ma már egy árva garasa sincsen, de legalább megelőzte csődbe kerülését «főlösleges vagyonának» idejekorán való elárverezésével.

Ama szünetet, mely alatt a «zsarnok» kissé távozik körükből, végrevalahára fellélekző vendégei egy kis kedélyes tereferére használják fel (41. s k.). Ebben szabó és keztyűs koma is szóhoz jut, s mind a ketten kedvükre és a mint isten tudniok adta, megeresztk szapora beszédű szajkó-nyelvüket. Keresztül-kasul tereferélő locsogásukat

csak Shakespeare békebiráinak és constablejainak fecsegésével lehet összemérni. Dama, az egykori rabszolga, a mit már neve is elárul, azzal kezdi, hogy «a nap szót sem érdemel, olyan rövid, kerül-fordul, már este van» (deczember 29-e a lakoma napja), «a miért is legjobban teszi az ember, ha egyenesen az ágyba tér az asztaltól. S aztán milyen gyalázatos hideg idő jár: alig, hogy a fürdőben kissé fel bír az ember melegedni. Azért jó ilyenkor egy pohár puncsot beköppinteni, ez felér egy felöltővel. Az igaz, hogy jól be is nyakaltam, a bor kissé a kobakomba is szállt». (A beszédébe kevert nyelvtani hibákat bajos lefordítani.) Egy másik szabadonbocsátott, valami Seleucus, éppen egy jámbor polgártárs temetéséről jön, kinek hirtelen halála egészen gondolkodóba ejtette őt: «Biz' igaz, így szól, hogy semmivel sem vagyunk különbek a felfútt hólyagnál, annyit sem ér az ember élete, mint egy légyé. A légynek mégis csak van egy kevéske ereje, de mi olyanok vagyunk, akár a buborék a vízben. Persze, hogy az orvosok ásták meg a sírját, azaz hogy így akarta szegénynek a bálesillagzata». Dicséri a szép temetést és szidja az asszonyokat, a kik igazán nem méltók férjeik jóvoltára. A harmadik, Phileros, ellenben nem tud a megholtról egy szikrányi jót sem mondani, legfeljebb azt, hogy élvezte, a hogy csak tudta, az életet. Erre Ganymedes megint a jelenvalókra tereli vissza a beszédet. Sopánkodik a nagy drágaság meg a száraz időjárás miatt, szidja az élelmezési biztosokat, a kik egy takaró alatt játszanak a pékekkel. Ezért nem bír a szegény ember boldogulni. Dicséri a régi jó időket. «Hej, máskép lenne minden, ha még olyan markos legényeink volnának, a minőket akkor láttam, mikor Ázsiából ide kerültem. Az volt csak az élet. Azt se tudtad honnan,

akkora nyakleves repült egy-egy ficzkónak a füle tövére, hogy arról koldult. Jól emlékszem még valami Safiniusra. Gyermekkoromban ott a régi bolthajtás mellett lakott. Olyan volt, mondom nektek, akár a bors. Csak úgy égett alatta a föld, a hová a talpát tette. De fenn is hordta ám a fejét, bátran, egyenes lelkű ficzko is volt, az igaz, és megbízható barát, akár sötétben is játszhattál volna vele morrát. És hogyan bánt a városházán az emberekkel! Bezzeg az nem csűrte-csavarta, nem is cizomázta ám a beszédit, hanem kimondta, a mi a szíven feküdt. Hát még, ha a forumon beszélt; ott harsogott csak a hangja, akár a trombita. S még csak bele se izzadt, egyetlenegyszer se köpött beszéde közben. Aztán milyen barátságosan köszönt mindenkinek, a ki üdvözölte; mindenkit a nevéen szólított s úgy bánt velünk, mint ha ő is csak a magunk fajtájából való volna. De olesó is volt ám az ő idejében a gabona, meg annyi, mint a szemét. A garasos kenyeret ketten se bírták megenni; most meg az ökör szeme is nagyobb nála. Biz' úgy van, hogy napról-napra rosszabb a világ sora, gyarmatvárosunk pusztul, sorvad, mint a borjú farka.» De hát ez mind csak onnan van, mert az emberek nem elég vallásosak. «Azelőtt az asszonyok stolában, mezítláb, feloldott hajjal, de tiszta szívvvel zarándokoltak fel a hegyre s esőért imádkoztak Juppiterhez, a ki öntötte is rá nyomban a vizet az égből, mintha kannákból dőlt volna, s valamennyien bőrig ázva kerültek haza.» A szószátyár fecsegését végre az optimista elvű Echion szakítja félbe: «Ej mit! ma így, holnap úgy, a mint a paraszt mondta, a kinek a malacját ellopták. A mint ma van, úgy lesz holnap is — — és mindenütt kerek az ég fölöttünk.» Örül már előre a három nap múlva tartandó gladiator-

játékoknak, legalább látunk megint a szinkörben egy istenigazában való dulakodást is, a melynél csak úgy patakzik majd a vér. Képzeletében előre élvezi már a nyilvános megvendégelést is, és a legközelebbi aedilis-választás eshetőségeit mérlegeli. Így folyik a beszélgetés kiapadhatatlan áradata tovább is. Csak a mikor Agamemnon mosolyogni látja, akad torkán a szó s gyanakodva így kiált fel: «persze, hogy nekem kell beszélnem, ha te, a ki jobban értesz hozzá, kukkot sem szólasz. Mindjárt meglátni rajtad, hogy nem vagy közibénk való, a miért hogy ki is neveted a magamfajta szegény embert. Pedig rólad is tudjuk ám, hogy csupa nagy tudálékosságodtól nincs egészen a helyén az eszed.» De azért jóindulatúan s egyben mindjárt önérzetesen meghívja, hogy látogasson el egyszer az ő villájába is. Egy tyúkocska meg egy tojás majd csak akad még talán, a miből jólakhatik nála. Erre az iskolamester előtt a két fiáról kezd beszélni: milyen tehetséges az egyik, meg hogy minő szép előmenetelt tesz, csak dolgozni nem akar a kölyök. A másik már is többre tanít másokat, mint a mennyit maga tud. Ebből jogásznak kell lenni, mert ez a pálya kenyeret ad. De ha nem megy, hát mesterségre fogja; legyen borbély, vagy kikiáltó, vagy ügyvivő. Naponként arra tanítja, hogy «a mit tanulsz, fiam, azt magadnak tanulod. A műveltség kincs és a mesterségnek mindig lesz kelete».

Ilyen hangon folyik az egész társalgás, melynek fonalán tarka-barka keverékét halljuk az okos és oktalan megjegyzéseknek, már a mint az efféle emberek beszélni szoktak. A nyelvtani hibákkal és a nép ajkán termő sajátyszerű szólásmódokkal jellemzett kifejezés törülmet-szettsége utánozhatatlan. Általános a megbotránkozás, a

midőn a szemükben nagy Trimalchióra is rá jár a rúd (57. s k.). Ascylos ugyanis világosan elárulja, hogy nevetésnek találja a házigazda rejtélyes feliratkáit a fel-tálalt csemegéken, a mire aztán csőstül szakad rá a szidalmak árja mindenfelől, s még jobban a kis Giton gyerekekre, a ki hangos nevetésbe mert kitörni. Erre azonban a jeles férfiúnak áll feljebb s megmutatja a reá förmedőknek, hogy kivel van dolguk.

A lakoma vége felé (65. s k.) a társaság a gazda egy barátjával gyarapodik. Ez *Habinnas*, a kőfaragó, ki nagy kísérettel és hirnökétől megelőzötten lép be, már pityókosan jövén az ebédről, fehér ünneplő ruhában, koszorúsan és erősen kikenve. Felesége, *Scintilla*, karjára támaszkodva jelenik meg, s minden teketória nélkül leül a háziúr üresen maradt főhelyére, inni kér s elmondja, milyen kitűnően étkezett. Egyetmást asztalkendőbe göngyölve magával is hozott a vendégségből a kis fia számára. Egyebek közt medvehúst is ettek, s míg a feleségének tüstént felfordult tőle a gyomra, ő egy fontnál többet vágott be belőle. De miért is ne? «Ha a medve a kis embert megeszi, mennyivel illőbb, hogy az emberke a medvét megegye.» Alkalmilag a háziasszony után is tudakozódik s nem nyugszik, a míg elő nem kerül. Jöttében a derék asszonyság még a kezeit törülgeti a nyak-kendőjébe. Mert *Fortunata* úrhölgy, a mint *Encolpios*nak a szomszédja megsúgta (37.), serény háziasszony ám, a kinek minden rajta a szeme s addig nincs nyugta, míg minden rendben nincs a háznál úgy, a mint illik. Ékszerei és ruhái nagylelkű feláldozásával egy ízben ő rántotta ki férjét a hinárból, s ennek vallomása szerint is ő vetette meg jóllétük alapját (76.). Ő viseli mindenének gondját. Büszkén emlegeti, hogy felesége milyen

pompásan lejt a kordaxot, és rossz néven veszi, ha e mutatványra nem kéri fel (52.). Őt magát is csak az asszony illemérzéke tartóztatja attól, hogy vendégei előtt némajátékban rögtönösen fel ne lépjen. Az asszony most valamelyest kicsipte magát s dicsekszik karperecei súlyával. A házastársak közt a legvaskosabb bizalmaskodás folyik szóváltásukban. De Fortunata asszonynak is vajmi fürge ám a nyelve s időről-időre ugyancsak kellemetlenné tud válni e tulajdonságával. Egy heves kis jelenet (74.), mely egy pillanatra a köztük lévő szép egyetértést megzavarja, mélyebb bepillantást enged kettejük házasi életébe. Trimalchio ugyanis a felesége szemeláttára megcsókolta az egyik csinos rabszolga-fiút, a mire az asszony derekasan megszapulja illetlen magaviseleteért s azzal végzi feddő beszédét, hogy: «te kutya!» Erre aztán egész elemi erejével tör ki az ázsiai rabszolga dühe: élet párja képéhez vágja serlegét s a szidalmak egész záporával árasztja el, többi közt itt, tanúk előtt tiltván meg neki még azt is, hogy valaha holttestét megcsókolja. De csakhamar ismét lecsillapodik és megbékél vele.

Rabszolgaival szemben Trimalchio józan állapotában gőgös, durván parancsoló úrként viseli magát; de ha be van rúgva, magával egyenrangúakként bánik, vagy enyeleg velük. Ilyenkor kedvenczét a hátára engedi felmászni s ez vállain dobolhat az ujjaival (64.). Cselédeit erőnek erejével itatja s a ki vonakodik, annak a fejére önteti a bort (65.); megengedi nekik, hogy ebédlőjében a vankosokon elnyújtózzanak s róluk a vendégeket lelökdössék (70.); beszédet tart, melyben kijelenti, hogy a rabszolga is ember (71.). Végrendeletében úgy intézkedett, hogy holta után valamennyien szabadokká legyenek. Ez okiratnak egy másolatát hozatja elő s általános elérzékenyülés

mellett felolvastatja, Habinnas barátjánál sirkövet rendel magának s részletes utasításokat ad kivitelét illetőleg, sőt a maga szerkesztette feliratot is előmutatja. Mindez a legkiválóbb mintákra van szabva s kitünő ízlésre vall. A lábánál, azt akarja, ölebecskéje legyen ábrázolva, körötte tágas gyümölcsös és szőlőskert; ő maga emelvényen állva, praetextában s öt aranygyűrűvel ékítve, a mint erszényéből pénzt szór, jobbján Fortunata szobrával, ki galambot tart kezén, a másik karján meg fiukat; nagy, de zárt boroshordók is legyenek az emléken, meg egy ketté tört urna, mellette síró fiúval; a középen óramutató, a mely a nézőt közelbe csalja. A sir-felirat vagyona értékének említésével és e büszke vallomással végződik, hogy «soha böleselő szavára nem hallgatott». E meghatározott intézkedések után a végrendelkező maga is bőségesen ontja a könnyeket, Fortunata is sir, könnyekbe tör ki Habinnas és az egész cselédség is, mintha már valóban urok temetésén volnának. Erre (78.) kedve kerekedik, hogy játékból csakugyan előadatja a saját temetését, felölti a halotti ruhákat s az egész többi dísz, halotthoz hasonlóan kinyújtózik ágyán és a kürtösökkel gyászindulót fúvat. Akkora láрма támad, s a tűzoltók előrohannak, azt híven, hogy a ház lángokban áll.

Az egésznek terjedelméből és részleteinek takaros kidolgozásából is az tűnik ki, hogy a szerző valóságos élvezettel és kitünő tárgyismerettel dolgozott művének e fejezetén. Igaz ugyan, hogy e kor- és erkölcskép alap-gondolata, a hóbortos gazdag ember házában tartott lakoma leírása, már előbb is elégszer fel volt használva, és nem csak Horatiusnál lelhető meg, kinél azonban a Nasidienus lakomája (II. 185. s k.) csak igen távoli rokonságban áll a Petronius-félével. Már Lucilius is leírta volt szatirái

negyedik könyvében egy felkapaszkodott dúsgazdag dőzsölő lakomáját (I. 278.), és Varro is írt le lakomázótársaságokat ismételten, még pedig különféle czélból más-másféléket (I. 309. s k.).

Encolpios további viszontagságaiban nagy része van a már őszhajú *Eumolpos*-nak (83. s k.), ama kor elzüllött költői tipikus képviselőjének. Jóllehet tehetséges és nem közönséges szellemű, sőt alkalmilag koszorút is nyert, még sem vitte semmire, mert korhely. A versírás azonban gyógyíthatatlan szenvedelme, s mindenkit üldöz költeményeivel, melyeket színházban, fürdőben, a hol csak megfordul, mindenütt fölolvass, szóval egyike ama rajongó műzsafiaknak, a kiket már Horatius is embertársaik rémei gyanánt mutatott be. Dobálják bár kövekkel, a hol verseivel lábatlankodik, azért mégsem szünik meg őket szavalni, s kivált Encolpiosnak jut ki belőlük, a kihez hozzácsatlakozott. Ez látván, hogy többet beszél versben, mint prózában, csakhamar szabadúlni kívánna tőle; de bár *Eumolpos* fogadkozik, hogy legalább egy napra megtartóztatja magát rendes szellemi «táplálékától», vajmi hamar megfélelkezik ígéretéről.

Egy műcsarnokban ismerkedtek meg, a hol Encolpios a többiek közt egy Zeuxis, Protogenes, Apelles (83. 88. 90.) képeit nézegette. A művészetek és tudományok jelenkori hanyatlásának okaira térő beszélgetésük közben a költő igen helyesen emeli ki e sülyedés főokául azt, hogy a tárgy iránti önzetlen és teljes odaadást, az eszményért való lelkesedést kiölte a kor olthatatlan aranyszomja. Miután erre magát költőnek mutatta be, vedlett öltözékét mindjárt azzal mentegeti, hogy művészete nem ad mai nap kenyeret. A mint Encolpios egy Trója bevételét ábrázoló képre szegezi figyelmét, *Eumolpos* szabadon az Aeneis

második éneke után elszavalja neki 65 igen síma trimeterben (melyek valamely szomorújáték hírnökjelentése módjára vannak szerkesztve) a fa-ló bevonulását, Laocoon végzetes áldozatát és a város lakóinak éjjeli felkonczolását. A jó ebéd az éhenkórászt tizenegy szótagú sorokra lekesíti, melyekben a különféle nyaláncságok legfőbb ingereül megszerzésük nagy nehézségeit jelöli meg (93.). A hajón boros kedvében kopaszra nyirt társait két epigrammban (az egyik distichonokban, a másik tizenegyszótagú sorokban van írva) gúnyolja ki (109.). Sőt még a legdühöngőbb vihar közben sem pártol el tőle a Múza. Mikor a hajó roncsai a partra csapódnak ki, lenn a fülkében rőfös pergament lapra verseket írva találják őt, s még boszankodik, hogy zavarják, mikor éppen a végére jutott már költeményének. Erőszakkal kell őt a szárazra kivonszolni (115.). Hogy különben alapos műveltségre tett szert és hogy önállóan is elmélkedett a költészet törvényeiről, azt Krotonba vezető útjokon egy igen tartalmas előadásban igazolja, melynek fonalán kifejti, mik az igazi költő és a jó költemény kellékei (118.). Lucanus száraz realizmusával könnyen kiismersző ellentétben magát a régi klasszikusok hívének vallja, főkép a történeti tárgyú hősköltemény tekintetében s erre gyakorlati példa gyanánt a fent (185. és köv.) már említett verseket szavalja, melyek korántsem tekintendők a Pharsalia parodiája-, vagy travestiájának, hanem inkább komolyan veendő, jóllehet csak könnyedén hevenyészett ellentétként kívánnak feltűnni a szerző szándéka szerint. Nem is mulasztja el előrebocsátani, hogy kísérlete még nem ment át a végső simításon, s így nem szabad szigorúbb mértéket alkalmazni megítélésében.

Ilyenképen ez alak rajzában a szatira csakis a jel-

lemére szorítkozik, mely teljesen méltó párjává teszi őt Encolpiosnak, kivel nem egyszer elég heves összeütközésbe is kerül (94., 140.). Ki tudja, nem lebegett-e e jellem megalkotásánál a szerzőnek valamely személyes ismerőse lelke előtt, avagy nem csupán a korában éppen nem ritka jelenség általános képviselőjét akarta-e benne megtestesíteni? Mindenesetre arra is felhasználta egyúttal, hogy általa elég ügyesen saját költői kísérleteit is értékesítse.

Általában azt látjuk, hogy Petronius azon szándéka mellett, mely a római-görög műveltség több különféle helyén élethűen igyekszik feltüntetni a kort, színteret és embereket, itt-ott a főváros egészségtelen közállapotainak szatirikus megvilágítását is szeme előtt tarthatta, csak hogy más hely körülményei közé vetítette czélzatos képeit. Így tesz például, mikor a római társaséletet megmérgező örökséglesést akarja ostorozni. A Bruttium nyugati partján szárazra jutott hajótörött kalandorok ugyanis az országon rézsút vezető útvokon *Kroton*-ba érkeznek (116.). Milyenek most a Pythagoras iskolájáról híres régi városban az állapotok, azt már előre meghallják a hegyvidék egy parasztjától. Ez azt tanácsolja nekik, hogy csak úgy tegyék be a lábukat oda, ha kitanúlt mesterek a hazudozásban, mert az elaljasodott városban manap csak két fajta ember lakik: olyanok, a kik horgásznak, s olyanok, a kik horogra akadnak, t. i. örökségvadászok és örökhagyók. Gyermekeket itt senki sem bir felnevelni. A kinek mégis vannak vérbeli örökösei, az közmegvetés tárgya, ellenben nagy a rokontalan agglegények, özvegyek s más magánosok becsülete. Olyan az egész hely, mint valami pestis-kipusztította vidék, a hol csak hullák meg hollók láthatók. Ehhez képest aztán az agyafűrt Eumolpos

(117.) a maga és társai számára oly hazug hirt költ, mely őket a krotoniak szemében vajmi kívánatos polgártársakul tünteti fel, s egy ideig szerencsésen sikerül is felvett szerepeiket játszaniok. A könnyenhívó örökségesők pénzzel és egyéb ajándékokkal kedveskednek nekik (124.). Végre azonban, mikor az ígért aranszállító hajót hiába várják Afrikából, fölébred gyanújuk s eddigi versengő szeretetreméltóságuk megcsappan (141.). Ekkor Eumolpos még vakmerőbb csínyt eszel ki. Végrendeletet tesz, de a hagyatékok kifizetését ahhoz a feltételhez köti, hogy az örökösök előbb vagdalják darabokra holttestét s az egész nép szemeláttára egyenek belőle. «Ugyanazzal a mohó vágygyal, úgy mond, melylyel előbb szavaimat falták, emésztétek most testemet.» Mintha ebben a keresztyén vallás úrvacsorájának kigúnyolása is rejlenék egyúttal. A kannibáli izlésű ajánlatot még történeti példák is mentegetik, s valóban akad is egy a felszólítottak közt, a ki a feltétel teljesítésére késznek ajánlkozik.

Eredete óta mind a kétféle szatira feladatai körébe tartozónak tekintette a szellemi élet kérdéseinek kritikai fejtegetését. Regényünkben a festészen és költészen kívül a szónoklat és az ifjúság nevelése is szóba kerül. Cumaeban egy rhetor-iskola meglátogatása alkalmat ad Encolpiosnak arra, hogy a már említett Agamemnonnal a szónok és író módszeres kiképzéséről értekezzenek (1—6.). Nevetség tárgyává teszi az iskolai deklamációk eszement pathosát, a melyek szerint csak butítóan hatnak, nemkülönben a szörnyűséges feladatokat, melyek a képzelmet megmérgezik s a szellemet elernyesztik, és az ázsiai iskolát teszi az egészséges attikai szónokművészet hanyatlásaért felelőssé. Agamemnon, ki csak az imént is éppen

egy controversiát adott volt elő, igazat ad neki, de a közönséget hibáztatja, mint a melynek ízléséhez kénytelenek a tanítók igazodni, meg a diesvágyó szülőket, kik gyermekeik szabályszerű, fokozatosan előhaladó tanfolyamát nem győznék bevárni.

Mint az eposz, úgy a regény is egyebek közt a főcselekményhez szorosan nem tartozó mellékeseményeken kívül, vele csak lazán összefüggő elbeszélések beszövésére is igen alkalmas keretül kínálkozik. Ezek egyúttal változatossá teszik az előadást, s mindjárt arra is jók, hogy visszatükrözzék azok jellemét és nézeteit, a kikkel a szerző elmondhatja őket. A miletosi mesék s más hasonló források bőven ontották a novellaszerű elbeszélések dús választékát, melyek közül nem egy akár a Boccaccio Dekameronjában is igen jól festene. Így kiváltképen az a két történet, melyet Eumolpos, a szellemes gazkópé, igazán remekül ad elő: ezek a nevelő és növendékéről (85. s k.) meg az ephesusi özvegyről (111. s k. v. ö. a 44. l.) szóló elbeszélések. Trimalchio és barátai ellenben, a mint mondják, saját élményeikből meritett kísértetregékkel rémitgetik egymást, a minőket a nép babonás hite terem: ilyenek a katonáról szóló mese, ki ragyogó holdvilágnál farkasképű daemonná változott (61), meg a két gonosz boszorkányról (*strigae*), kik éji időben egy gyermeket elraboltak (63.).

A tárgyak változatos sokféleségével szépen összevág a nagy művész nyelvezetének színek- és hangfestő eszközben gazdag árnyalatbősége. A legdurvább népsöpredék göcsörtös kifejezésmódjától kezdve egész a leggyöngédebb finomságú leírásokig minden hangnemhez ért a szerző. Milyen bájos pl. Encolpios rajzában a női szépség szemléltetése: «Természettől göndör fürtai aláhullottak vállaira;

keskeny homlokán többől látszottak hátrahajolni hajszálai; szemöldökei egyfelől orczái felső széleig nyúltak, másik végükön meg majdnem egymást érték a két szeme közti mesgyén. E szemek ragyogóbbak valának a holdtalan éjben fénylő csillagoknál; orra gyöngéden hajlott, szája pedig olyan volt, a minőt Praxiteles adott Dianájának. Álla, nyaka, kezecskéi, keskeny aranykarikába szorított picziny lábai fehérségéhez képest a parosi márvány szót sem érdemel» (126.).

A hős váltakozó hangulatainak indulatos magánbeszédekben (pl. 81.), vagy a Seneca stilusára emlékeztető bölcselkedésekben ad kifejezést (115.). Ugyanitt ki kell még emelnünk a menipposi szatira azon jellemző sajátosságát is, a melyhez híven Petronius regényében is minduntalan megszakítják, akár csak az operetteben a beszédet az ének, a próza ezüstszalagját a belé vegyített versek arany, vagy legalább talmi arany részletei. Nem csak Eumolpos, a kinek a versben beszélés már mintegy második természetévé vált, hanem a regény többi személyei is, mihelyt kissé melegebb érzésre, vagy lendületre hangolódnak, azonnal a versek szárnyaira kelve igyekeznek kiemelkedni a mindennapiság alacsony rétegeiből. Valamennyinél gyakrabban sző ily couplet-féle sorokat, a mint lelkét valami mélyebben megilleti, az egésztest elbeszélő Encolpios szavai közé, és verseiről némely esetben nagyon bajos megmondani, vajjon eredetiek-e, avagy csak idézetek. Ilyenek különösen: a pénz hatalmáról szóló distichonok (137.), elmélkedés a törvényszékek megvesztegethetőségéről (14.), a barátság állhatatlan voltáról (80.), saját szenvedéseiről, melyeket Tantalus kinjaihoz hasonlít (82.), egy nő isteni szépségéről (126.) s egy helyütt erotikus kicsapongásokról (132.),

szintén hat- és ötméterű párversekben. Továbbá tizenegyszótagú sorok egy gaztette sikerültén való öröme kifejezésére (15.), ugyanilyenek egy szerelmi boldogsággal teljes éj emlékére (79.). Hexameterekben írja le egy viruló rét szépségét, mely kéjes pásztorórára kínálkozik (127.), egy hangulatkeltő díszkertet (131.), a Venuspapnő egyszerű lakát, mely Kallimachos Hekaleját juttatja eszünkbe (135.), egy csalóka álmoképet a kiábrándulás keservének feltüntetésére (128.), ugyanilyekben mondja el a három szent lúd elleni hősies harcát, melyet Hercules tetteivel hasonlít egybe (136.), továbbá Priapustól való engesztelhetetlen üldöztetését, melyért magát más, istenektől üldözött híres hősökhez hasonlónak mondja (139.). Hatméretű versekben imádkozik ugyane haragvó istenséghez (133.), holott tehetetlenségén érzett keserű bánatát sotadesi sorokban önti ki (132.). Agamemnon is szolgál egy tankölteményfélével a szónok neveléséről, melyben skazonokra (sánta iambus) mindjárt hatméretűek következnek, amazokban ugyanis a képzés erkölcsi alapjáról szól szatirikus hangon, míg émezek a helyes iskolázás menetét vázolják. Hexameterekben dicsekszik a Venuspapnő varázshatalmával (134.), csillapítja le esdek-lésével Tryphaena a hajón kitört dühös czivakodást (108.). Egy alávaló kéjencz sotadeusokban irt izgató dalt énekel, Priapus egy tisztelőnője pedig elegiai párversekben tesz tanúságot érzületéről (18.). Sőt még Trimalchio is tudja, hogy «előkelő világfi» létére mi illik hozzá, és szintén farag verseket (41.), a melyek, az igaz, egészen rá is vallanak. Rabszolgái közül egy csinos fiú, ki Bacchusnak öltözve hordja körül az asztalnál a szőlőt, e közben vékony soprán-hangon gazdája költeményeit énekli, de a szerző megkiméli tőlük olvasóit. Untig elég úgyis e jeles

úr verseinek az a két példája, melyekkel szolgál. Úgy látszik, hogy kiválóan kedveli ama háromsoros szakokat, melyekben két hatméretűre egy pentameter következik, s a minőkkel elég gyakran találkozunk plebejusi feliratokon. E formát kétszer is használja roppant mélységes értelmű epigrammák rögtönzésére, melynél persze a lábak teljes száma nem sok gondot ad neki (34., 55.). Barátai ellenben teljesen mentek a Múza ihletésétől: még Habinnas sem lendül föl, habár csak egyetlen dalocskára is.

Nagyszámú egyéb részlet, melyek részben más íróknál idézvék, részben anthológiákba kerültek bele, arra vall, hogy kiváltképen e költői betétek felette népszerűek lehettek a későbbi századokban is, jóllehet némelyiküknek a hitelessége vajmi gyenge alapon áll. Biztosaknak vehetők mégis az Anakreon dicséretére (XX. töred.) és más alkalommal Iris tiszteletére szánt anakreoni versek (XIX. tör.); elég jó bizonyítékon nyugszanak még az érzékesalódásokról szóló tizenegy-szótagú versek (XXIX. tör.) és az álmok eredetét meg tartalmát magyarázó hatméretűek (XXX. tör.). Ezekből az is kitetszik, hogy szerzőnk szorgalmasan forgatta Lucretiusát. E sokféle közbevetett részlet is mind tágabb kilátást nyit előttünk a műnek úgy alaki változatossága-, mint tartalmi gazdagságára, a melyekre nézve semmiféle görög munka még csak megközelítően sem ér föl vele. Jóllehet a görögök mimosuk- és mimiiambosukkal, regényes szerelmi történeteikkel és a humoros értekezéssel útat mutattak a rómaiaknak: mégis az utóbbiaké tehát annak a dicsősége, hogy a saját nemzeti szatirájuk termőerejű magvából, bár felhasználva egyúttal ama görög előzményeket is, ki tudták fejleszteni az élet teljébe markoló kor- és erkölcsfestő regény műalkaját.

A lángelméjű szerző személyéről ugyan semmi közvetlen tanúságtételünk sincsen, de a szinte kézzel fogható valószínűségű következtetés azért már rég helyes úton jár nyomában. Úgy a mű nyelve, mint tartalma ugyanis egészen a Nero-féle korszakra vall. Azon kiváló egyének közt, kik Kr. u. 66-ban Nero zsarnokságának áldozataivá lettek, Tacitus *T. Petronius*-t is említi. Sőt e férfiú élte végső napjai és jelleme leírásának szokatlanul nagy helyet szán tömör munkájában. Eredeti, finom műveltségű, előkelő világfinak és nagy élvmasternek írja le őt, ki nappalait átaludta s éjjel élte világát; de azért korántsem szállt le a hétköznapi dorbézolás és mértéktelen pazarlás alantasabb rétegeibe. Tetteiben és szavaiban fesztelen könnyedség jellemezte őt, a mi már természete volt neki s jól illett egyéniségéhez. Bithyniában mint proconsul és utóbb helyettesítő consul minőségében is nagy lelkierőt és arravalóságot tanúsított az ügyek vezetése terén. Ennek utána Nero bizalmasainak körébe jutott és részt vett a császár dőzsöléseiben. Az udvarnál *«elegantiae arbiter»* (az előkelő ízlés bírója) volt a czíme, s őt tekintették mérvadónak a legfinnyásabb élvezetek kieszelése dolgában. Ezen szerepe irigyévé tette Tigellinust, a császár kegyencét, kinek egész hatalma csakis arra épült, hogy urát mindig újabb és újabb gyönyörök szédítő forgatagába tudta sodorni. Ez beárulta őt a császárnál, hogy ő is barátságban áll a Piso-féle összeesküvésben részes Flavius Scaevinussal. Egy rabszolgáját megvesztegették, hogy gazdáját jelentse fel, a mire aztán cselédsége nagy részét bilincsekbe verték s elvágták előle a védekezés lehetőségét. A Campaniába ment császárhoz vezető útján, Cumaeban ejtették őt foglyúl. Vesztét előre látván, nem akart tovább habozni a kétséges remény s a halálfélelem há-

nyódásai között. De azért még sem lökte el magától hirtelen rohammal életét, hanem lassacskán engedte felmetszett erei vérét elfolyni, közben-közben, a mint éppen tetszett neki, megint bekötözve, meg feloldva sebeit, barátaival kedélyesen elbeszélgetve, még pedig éppen nem komolyan és ünnepélyes hangon s nem is tartatva magának, mint mások tették, bölcséleti előadásokat a lélek halhatatlanságáról s más efféléről, hanem ledér dalocskákat és csinos versikéket hallgatva. Rabszolgái közül néme-lyeknek ajándékokat osztogatott, másokat, a mint éppen érdemelték, megkorbácsoltatott. Végző óráiban sem tagadta meg magától az asztal élveit s nyugodtan tudott aludni, úgy, hogy halála, jóllehet erőszakos volt, mégis egészen véletlenül történtnek látszhatott. Végrendeletében sem Nerónak, sem Tigellinusnak, sem bármely más hatalmas egyénnek nem hódolt hízelegve, sőt ellenkezőleg, megírta a fejedelem összes aljasságait, kéjelgése áldozatai s újonnan kitalált bujálkodási módjai pontos felsorolásával, s ez iratát megküldte Nerónak. Pecsétgyűrűjét szétzúzta, nehogy visszaéljenek vele s általa mások is bajba keveredjenek, a mint csak nem régiben is Lucanus koholt levelei szolgálták a költő atyjának elvesztésére (181. l.). Egy igen drága asztali dísz tárgyat pedig szintén darabokra tört, nehogy ez is a zsarnok körmei közé kerüljön. Halála után kipuhatolták valahogyan, hogy egy senator felesége, Silia, ki Nero éjjeli tobzódásaiban szintén részes volt, árulta el ezek titkait barátjának, Petroniusnak, a miért is számkivetésbe küldték.

Az itt leírt férfiúnak az előbb ismertetett regény vele egy nevű szerzőjével való feltűnő szellemrokonságát elfogulatlanul senki sem vonhatja kétségbe. Műveltsége, ízlése, játszi versekben való kedvtelése, a fényűzés min-

den nemében kiváló szakértelme, nemkülönben az erotika legféktelenebb kicsapongásait is teljes szemérmetlenséggel feltáró nyíltsága, mindez igen jól rá illik azon udvari emberre, ki valószínűleg éppen harmadik nevére, az *Arbiter*-re való célzással kapta az *elegantiae arbiter* melléknevet is. Még a böleselők azon kicsinylését is, melyet Trimalchiójának tulajdonít, tőle magától látjuk halála körülményeiben tanúsítva. Az a feltevés azonban, a mely szerint a Tacitusnál említett s Nero bűneiről szóló irata ugyanegy lenne a szerző egészen másnemű nagy szatirikus művével, teljesen légből kapott, s épp ily hiú az a megütközés, mely nem tud belenyugodni abba, hogy Tacitus a szerző e munkáját szóval sem említi. Mintha bizony az ő történetírása fönséges méltóságával az alantasabb mulattató irodalom ily ledér termékének szóvátétele is, nem hogy megörökítése megegyezett volna!

Petronius regénye az előkelő világnak van írva, mely jól mulatott a Claudius alatt annyira felkapaszkodott szabados-csöcselék kigúnyolásán, s egyben petyhüdt idegeit kellemesen csiklandozták a szennyos lebujok és undok kéjlegések leírásai. Elképzelhetjük, mekkora tetszéssel találkozott «a választékos ízlés ítélőmestere» azon szemérmetlen udvar köreiben, melynek sikamlós történetkeit felolvasta; s mint gyönyörködött kivált a császár e regény elvetemült alakjai és aljas csöcselék-népsége utcái jeleneteiben, minőkhöz hasonlókra nagy élvezettel ~~sok~~ott maga is vadászni, a nagyváros éjjeli népeletét tanulmányozó bódorgásai közben. Gondoljuk hozzá, mily eleven valóságossággal hatottak a szerző stilusának finom árnyalatai, melyek szorosan hozzásimultak minden egyes beszélő egyéniségéhez és társadalmi állásához, a jellemzés eszközei gyanánt használván a

mindenféle helyi beszéd-sajátságokat, kifejezésbeli pongyolaságot, selejtes szólásmódokat, sőt nyelvbotlásokat is. Mily jóízűt nevetettek a büszke rómaiak a kisvárosi népség őket utánózni törekvő ágaskodásain. Az élesebb tekintetűek pedig itt-ott egy-egy oldalvágást is kiérezhettek hol magukra, hol legközelebbi ismerőseikre. Hisz a zenéért való rajongás és a versfaragás láza sehol sem dühöngött jobban, mint Rómában, s épp a császár maga volt e korban az, ki a többinek példát mutatott művészkedő orgiaival. Hisz olyanféle verseket, a minőket Eumolpos szaval Trója bevételéről, adott elő a császár is nyilvánosan Róma égése alkalmával. De azért mégis óvatosan kerül a szatira minden olyas czélzást, a mely nagyon is kézzelfogható lenne. A mi ilyenféle akad benne, az csak hirtelen elsuhanó árny a regény élesebben megvilágított alakjai nyomában.

HARMADIK FEJEZET.

A FLAVIUSOK KORA.

Nero bukása és a Flaviusok trónralépte a római költészet benső életére nem volt nevezetesebb hatással. Sőt még udvaribbá és a nagyok kegyétől függőbbé lett, de nem is volt a legmagasb helyről jövő buzdítás hijával. *Vespasianus*, a ki elsőül rendelt latin és görög rhetoroknak biztos évdijakat, 500,000 sestertiust ajándékozott a szegény Saleius Bassus epikus költőnek. E szép tehetségű író a 70-es évek közepe táján állott hírneve tetőpontján, de már 90. előtt meghalt, még mielőtt egészen kiforrott volna költői ereje. Ugyane fejedelem általában igen bőkezűen jutalmazta, a mint állítják, a jelesebb költőket és művészeket, és a Marcellus-színház felavató ünnepi játékaik alkalmával ennek megújított színpadára ismét bevitte a színészek és lantosok rendes előadásait (*acroamata*). *Titus* maga is elég könnyedén verselt latinul úgy, mint görögül, sőt rögtönzött is, és ötödik consul-sága évében (76.) az ekkor feltűnt üstököst, valószínűleg egyéb egykorú eseményekkel együtt, külön költeményben is megénekelte. Kiváló érdeklődéssel viseltetett pedig

Domitianus a költészet iránt, már akár őszinte hajlamból, akár, mint némelyek mondják, csak tettetésből. Atyja uralkodása idején visszavonultságában maga is szorgalmasan irogatott s elő is adta költeményeit. A vitelliusi háború egy eseményét, melynél a saját élete is kockán forgott, t. i. a Capitolium 68. évi ostromát, egy eposzban beszélte el, melyet *Martialis* 90-ben hízelegve az *Aeneismellé* állít. Pedig a 18 éves ifjú éppen nem tanúsított valami hősies magaviseletet ez alkalommal: ugyanis az éjet a templom szolgájánál rejtőzve töltötte, s reggelre kelve egy *Isis*-pap ábruhájában osont ki onnan s jutott el a *Tiberis* túlsó partjára. Jelentékenyebb tárgy volt már a *Vespasianus* alatt megindított s *Titus* alatt *Jeruzsálem* bevételével (70.) befejezett *zsidó hadjárat*, melynek költői feldolgozásával kellett a fiatal hercegnek akkor-tájt foglalkoznia, mikoriban *Valerius Flaccus* (még *Vespasianus* életében) *Argonauta*-eposzának ajánlását (I. 12. s k.) írta. És úgy látszik, hogy erre az aligha befejezett költeményre czélzott *Quintilianus*, a császár unokaöccseinek tanítója, midőn túláradó dicsőítéssel emlékezik meg ura fényes költői munkáiról, kit csak a világalomra való jutása gátolt meg abban, hogy minden költők legnagyobbika (azt még sem mondja, hogy legjobbika) váljék belőle. Császár korában tehát *Domitianus* lemondott a költői munkásságról. E helyett tehetséges írók ösztönzése- és megnyerésére nyilvános versenyeket alapított. Alba melletti mezei kastélyában márczius 19.-én, *Minerva* ünnepén, kit a császár kiválóképpen tisztelt, évenként színelőadásokat és szónoki meg költői versenyeket rendeztetett. A díj aranyból ábrázolt olajág-koszorúból állott. Még nagyobb híre volt az olympiai játékokhoz hasonlóan minden ötödik évben visszatérő *capitoliumi agónnak*,

melyet Juppiter tiszteletére 86-ban alapított. Ennek harmadrészét szintén múzsai versenyek (zene, költészet és szónoklat latin és görög nyelven) tették. Ezeken maga a görög viseletbe öltözött császár elnökölt s ő adta át a győztesnek a cserkoszorút. Természetes, hogy e személyes részvéte csak annál határozottabban kiszabta a versengő költők elé a legfelső helyen kívánatos irányt, s így a földi Juppiter dicsőítése lett az ünneplés állandó tárgya. Mind e mellett azonban a költők anyagi helyzete pl. a nyilvános szónokok és ügyvédek jövedelmeihez és társadalmi tekintélyéhez mérten mégis alacsony maradt. Most is csak a dúsgazdagok és nagyok kegyére és bőkezűségére voltak utasítva, s így mind jobban beleérték magukat a tányérnyaló cliens hízogó hangjába. Az említett versenyjátékok alkalmával a császár színlelt dicsőítése túlzásaiban mindenik fölül igyekezett múlni a többieket. A gondolat szabadsága és az igaz szó kimondása le volt bilincselve és a kényúr gyanúja mindig ébren virrasztott bármely ellenzéki hang rögtöni üldözésére és elfojtására. Az uralkodó terrorismus mellett még csak gondolni sem lehetett az eredeti költői egyéniség szabad kifejlődhetésére. Mind a szavalóterem számára dolgoztak és a ledér, előkelő társaság szájaíze szerint. Amott leginkább óriási terjedelmű s verejtékes fáradsággal összeírt hőskölteményekkel, emitt meg tetszetős kecsességű, vagy pajkos rögtönzettekkel állottak elő.

Epikus költészet.

Az *eposz* terén Lucanus realizztikus iránya nem talált követőkre, sem a történelmi s még kevésbbé természetesen a mondai tárgyú hőskölteményben. Silius Italicus

épp úgy, mint Valerius Flaccus és Statius, Vergiliust vették mintájokul (v. ö. II. 85. s k.), s így csak a home-rosi költemények ősrégi hagyományos technikája nyomába léptek újra meg újra. Csak némely, a kor ízlésével egyező mellékes járulékot véltek okvetetlenül felveendőnek a régi elemek keretébe. Épp azért helytelen dolog, egyező, vagy csak hasonló motivumok gyakori visszatérésekor mindjárt ennek, vagy annak az egyes előzőnek az egyenes utánzásáról szólni, holott csupán a hagyományos alaprész mintegy az a közös kincs, a melyből mindnyájan egyenlő jogcímen merítenek.

Az ember- és istenvilág kettős színpadja valamennyinél megvan. Az égiek tanácsában nem egyszer heves kitörésre is jutnak az egyéni pártos hajlamok és gyűlölködések. Juppiter trónja elé oly kérések is kerülnek, melyek alkalmából a sors megmásíthatatlan végzete feltárással kell neki a felkorbácsolt indulatok tisztulását és lecsillapítását megkísérelnie. Az egyes istenek azonban még akkor sem hagynak fel kedveltjeik védelmével, mikor már tudják, hogy ezek életének fonala a végét járja, s még elszakadta előtt közvetlenül is igyekeznek azt legalább még egy arasznnyal meghosszabbítani, ha lehet. Így aztán könnyen összeütközés is támad közöttük, a melyre azonban olykor megint barátságos kiegyezés következik. Egyik-másik istenség néha akár egymaga, akár másikkal szövetségben, azt is megkockáztatja, hogy önhatalmúlag nyúl bele a dolgok sorába. Emberi alakban, bizalmas egyének képét öltve magukra, közvetlenül is belenyúlnak hol segítve és tanácsolva, hol félrevezető és kárhozatos javaslatokkal a halandók cselekvésébe, s így döntő hatással vannak ezek sikerére, vagy balul kimenetelére. Égi követek is járnak, mint Iris és

Mercurius, az istenektől az emberekhez és viszont; Fama meg a hírek messzire juttatásában szorgoskodik. Mars hadi fogatára száll, majd hogy annak a rendje szerint Juppiter parancsát teljesítse, majd úgy is, hogy a maga kezére kísértsen meg valamit.

Nagy helyet foglal el még ezek mellett különösen a daemoni és allegorikai személyek népes csapata, melyek mintegy az isteni udvartartás körébe tartoznak, és a szükséghez képest hol erre, hol arra a tüzetesebb megbízásra érdemesülnek. A legfontosabb szerepűek közöttük a düh és kajánság képviselői, melyek előképeit már megalkotta volt a tragédia. E szörnyetegek leírásával az epikusok sem tudnak eléggé betelni, és valósággal versenyeznek egymással a legrikítóbb részletek kiszínezésében. A Tartarus sötét mélységéből idézik fel őket, a kik mind annak, a mi a nap világa alatt él, ádáz ellenségei és rombolói. A legiszonyúbbak közöttük Tisiphone és Megaera. Mars szokásos kíséretében is jár-keel mindenféle ilyes alak, mint a minő valamennyi előtt Bellona, ki fáklyáját csóválva és véres haját szétziláltan rázva rohan keresztül-kasul a hadsorokon s mindenfelé lángra szítja a lelkeket, továbbá a rémület és futamodás daemonai. Ezen és más hasonló gonosz szellemekhez képest vajmi halvány és elmosódott színezetűek ellenben a jók, minők Virtus, Pietas, Fides. Az ember lelkében minden erkölcsi érzés és indulat e természetfölötti személyiségek behatása alatt keletkezik. Épp így minden fontosabb elhatározás is. Álombeli megihletések is jó-, vagy rosszindulatú istenségek sugalmazásaiként tekintvük. A ki olyankor alszik, a mikor nem kellene, azt az álomisten felsőbb parancsának engedelmeskedő intézkedése folytán teszi. De az ébrenlévőt is mindenféle előjel figyelmezteti a bekövet-

kezendőkre: így auguriumok és auspiciumok, áldozati jelek, természeti tűnemények, jósló hangok, látomások, hivatott látnokok, vagy csak hirtelen megihletett egyének jövőndölései. A sors különösebb megkérdezése rendesen kiválóbb ünnepiességgel jár és körülményes bevezetés előzi meg, melynek során hangulatkeltőn írja le a költő a jóslás és áldozat helyéül szolgáló templomot, szent erdőt, vagy ligetet. Különös kedvteléssel tér azonban újra meg újra főleg az alvilág felé az epikus költők képzelme. A halottak országa feltárul előttük minden borzalmasságával, hogy földi látogatók, kíváncsi vendégek előtt ajtót nyisson, kik az elköltözöttektől tanácsot kérni jönnek. Majd meg halottak kelnek fel sírjaikból, árnyak követik az őket felidéző szózatot, hogy a jövőt megjósolják; avagy önszántukból is fellátogatnak olykor, hogy a családjukat fenyegető súlyos balvégzetet megfigyeljék, vagy lehetőleg el is hárítsák.

A nagyszabású epopoeának igen tág a színtere, melyen hatalmas embertömegek mozognak, részt véve a cselekményben. Országok és birodalmak, hegyek, völgyek és folyók, városok és vidékek kerülnek benne leírásra, sokszor bizony olyankor is, mikor az elbeszélés megértésére nem éppen elengedhetetlenül szükséges a részletes lefestésük. Ország- és városalapításról szóló s egyéb mythologiai mellékmondák is szövődnek a fődolgot folyamataiba. Kivonulás, vagy támadás előtt a költő nagy csapat-szemlét tartat vezéreivel, a melyet jó alkalmul tekint arra, hogy megismertesse velünk az egyes népek és törzsek külön-külön szokásait, sajátságait, kivált pedig ruházatát és fegyvereit, továbbá, hogy kellő világításba állítsa az egyes seregek vezéreit, elmondja családfáikat s más hasonló tudakosságát értékesitse. A csataképek lényegük-

ben a homerosi minta kaptafájára készültek. A legkiválóbb vezér legalább egy ízben, a legkimagaslóbban rendesen eleste előtt lép előtérbe a hőstettek egész fényes sorozatával. Tömeges öldöklések szüntelen váltakoznak páros viaskodásokkal, melyeknél elengedhetetlenek a kölcsönös lehurrogató beszédek. Az újabb költők egyre munkás képzelődése nem fárad bele a legsajátságosabb és mentül borzasztóbb megsebesülések kieselésébe, hogy ilyekkel a hagyományból öröklött motívumok anyagát gyarapítsa és változatosabbá tegye. Valamely elesett vezér holtteteme körül rendesen elkeseredett küzdelem támad mind a két részről. Mint Homerosnál, úgy itt is kizavarja a folyamistenségeket medrükből a nagy vérontás. Tengeri ütközetek ritkábban kerülnek leírásra, mint például Lucanusnál és Silius Italicusnál. Városok ostromainál rendesen ismétlődő elemek: a falakról való szemlélés jelenetei, a nők kérlelő követségei, egyes harczosoknak az üldözőbe vett ellen után a nyitva maradt kapun való berohanása, mely aztán utánuk bezárul, erre a bennrekedtek részéről ádáz öldöklés; nemkülönben a tábor éjjeli megtámadása, különösen az alvó örök meglepése, zsákmányrablás és különféle kalandok a hazatérés közben.

A csataképek kiegészítéseül szolgál még rendesen a harcmezőnek az ütközet után való bejárása. A mit netán a költők még megható, vagy iszonyatos részletek elsorolása és leírása dolgában elmulasztani véltek, azt itt búsán helyrehozolják. A hullák meglelése és felismerése keresésük közben, az életben maradtak érzelmeinek taglalása, a megcsonkított tetemek gondozása, a temetésükre tartozó készülődések, siratásuk, a tiszteletükre rendezett ünnepek, tor és játékok, mind csupa rendesen ismétlődő elemei az epikus költészetnek.

A főesemény keretébe aztán még a költő egész tarka koszorúját fűzi be az epizódyszerű elbeszéléseknek, vagy a maga nevében mondván el, vagy pedig valamely róluk értesült személynek, lantosnak adván ajkára őket. Némelyik szereplő saját élményeiből is mond el egyetmást; így a multak emlékeit is; ünnepi lakomák és más mulatságok alkalmával is elég tér nyílik szívesen hallgatott regék elmondására. Hasonló járulékok beszövésére továbbá még jó ürügyül szolgál mindenféle képművek leírása is, melyet mohón ragadnak meg a költők, a hol csak valami fegyver, eszköz, szőnyeg, ruhadarab, vagy egyéb ékszer, hajók, templomok és paloták falai és ajtóí, csarnokok, színpadok, síremlékek kerülnek szóba. Mindezek ötletéből a legkülönbébb művészi és más mélyebb értelmű képzetek felköltésére igyekeznek, a minők által változatosabbá is sikerült tenniök tárgyukat, hogy vele az olvasó figyelmét ébren tartsák. Azzal azonban nem mindig gondolnak, hogy az efféle műtárgyak a műveltség azon fokozatához illők is legyenek, melyből és a melynek megfelelő történelmi és néprajzi feltevésekből eleve kiindultak.

A nap- és évszakok változása s a tengeren és szárazon való időjárás szeszélyei természeti képek hosszú sorához szolgáltatnak bő anyagot. Ilyenek különösen: a nap kelte és lenyugta, a hajnal hasadása és az éj beállta, holdvilág, tikkasztó hőség és perzselő szárazság, zivatar és viharok, melyek mind megannyi különböző világítású és hangulatú tájleírásra adnak alkalmat. Mindezen tüneményekben egyúttal természetfölötti hatalmak működését is láttatja velünk a költők képzelme. Végül tetemesen fokozza még az ábrázolás szemlélhetőségét a hasonlatok néha igazán pazar bősége, a személyek és helyzetők jellemzését pedig nagyban élénkítik az ajkaikra adott beszédek.

Valerius Flaccus.

Korának egy eseményéhez fűződik a mondából merített tárgyával azon éposz, melyet első sorban kell szemügyre vennünk. Vespasianus alatt a római uralom szilárdabb alapot nyert Britanniában, s az oceáni hajózás előtt is szabadabb utak nyíltak. Csak most látszottak a rómaiak előtt a világ kapui egészen feltárultaknak; most látták végre teljesedni mind azt, a minek távoli célja felé az Argo bátor hajósai tették meg az első nagy lépést: így a monda tükréből is a költő saját korára sugárzott vissza a dicsőség fénye. Ezt a tárgyat ragadta meg *C. Valerius Flaccus*, melléknevén Balbus Setinus, kinek élete körülményeiről, sajnos, majdnem semmit sem tudunk. Ő maga csak annyit jelez művében (I. 5. s k.), hogy annak a papi testületnek tagja volt, melynek a sibyllai könyvek jóslatainak magyarázgatása volt a feladata. *Argonautica* című költeménye ajánlásában hódolatát fejezi ki a Flavius-ház iránt: esedezik Vespasianus, az uralkodó császár kegyeért, kinek vitorláit alázasos megadással hordja hátán ugyanaz az ocean, a mely a Juliusok ellen még lázongott; megemlékezik Jeruzsálemnek Titus alatti dicsőséges bevételéről, s hogy a fiatal Domitianusnak is mondjon valami kellemeset, ez utóbbi hadi tettek az ifjú herezeg költeményétől várható megénekelését igéri (7. s k. vers).

Már a ~~K~~ e. utolsó század közepe táján megkísérlette volt a galliai Varro (I. köt. 416.) a rhodusi Apollonius Argonauta-époszának talán szintén a Julius Caesar britanniai hadjárata ötletéből időszerűnek tetszett fordítását. Valerius ugyan szintén ezt a görög munkát vette a sajátja alapjául, de csak az elbeszélés nagy körvonalait s az

egésznek a főbbekben való menetét tartotta meg belőle mintegy vezérfonalul. A részletes kivitel majdnem egészen önálló nála: a mit ugyanis a görög behatóan tárgyal, azt a római sokszor csak melleleg érinti, vagy egészen el is mellőzi; míg viszont több olyast, a mit amaz csak futólag említ, ő részletesen kidolgoz. Az eredetinek tudákos lim-lomát, földrajzi és régiségtani aprólékosságait nagyrészt elhagyja és több helyet juttat az egyéni jellem kidomborulásának. Jason mint főhős és a többiek vezére nála jobban előtérbe lép, de a többieknek is elevenebb az érverésük, a benső érzések hullámozása változatosabb, megilletődés és harag, szerelem és gyűlölet melegebb hangon szólalnak meg, a szónoki elem nagyobb tért foglal el. Mindenekelőtt pedig több érzéket tanúsít a római költő a művészi szerkezet és az események ok-és okozati kapcsolata iránt. Hosszabb részleteket egészen önállóan is függesztett a tárgyhoz. Elődjét sehol egy szóval sem említi.

Számos eltérés másféle források használatára is vall. A szerző nem egy adatát tekintélyes írók, mint Herodotos, a régi mythographus, miletosi Dionysios, Herodotos, Eratosthenes, Theopompos hitelesítik. Kétségtelen, hogy az Argonauták mondájára vonatkozó gazdag irodalom állott legalább kivonatban rendelkezésére, Apollonios valamely bőséges magyarázata, továbbá mondatörténeti és helyrajzi kézikönyvek alakjában. Az eredetivel való összehasonlítás lehetővé teszi számunkra e mű sajátosságait egész a legapróbb részletekig menve megállapítanunk, a követőnek szándékait és ízlését teljesen méltányolnunk. Természetes azonban, hogy e helyütt ily beható vizsgálatnak csak főbb eredményeit érinthetjük.

Sajátja a római költőnek mindjárt eleve az Argo hajó

útjának az emberiség művelődésére való nagy kihatásáról táplált véleménye. Jason értésükre adja utitársainak (I. 245. s k.), mint választotta ki őket Juppiter arra, hogy ők törjenek elsőkül utat a világforgalom számára, és hosszabb beszédében maga az istenek atyja is kinyilvánítja ebbeli határozatát (I. 531. s k.): Ázsia virágkora, úgy mond, már elmúlt, mostantól fogva a görögök hivatása leend a világ sorsát intézni, míg utánok ismét más nemzetekre nem kerül a sor; végül pedig egy olyat szándékozik ezek közül kiválasztani, a melynek világuralma maradandó leszen. Az emberiség e fejlődése érdekében meg kell nyílniok a szárazon és vizen való közlekedés összes korlátainak.

E nagyszerű kilátással jól megegyezik a korszakot alkotó vállalat terjedelmesb előkészítése. Valerius nem mulasztja el tudtunkra adni, minő érzelmeket kelt Jason lelkében Pelias ármányos megbízása. A dicsőség, mely a tenger legyőzése után a Phasis partjairól feléje int, a tetterő ez örökifjú forrása, önt bátorságot szívébe (I. 73. s k.). Imájában erre két védő istenségéhez, Junóhoz és Pallashoz fordul, s mind a ketten azonnal tettekkel mutatják ki iránta való hajlandóságukat: az egyik megszerzi számára a hajót, a másik meg utitársakat toborz melléje. Mellékdolgokkal a római költő nem igen vesződik: Jason vezérége nála egészen magától érthető, s így Hercules választása szóba sem kerül. A hajó elindításának részletes leírása helyett magát a takaros járóművet írja le, elének vezetvén vidám diszítését. Az elutazás előtti este derűs hangulatát élénkíti Chiron látogatása, ki a kis Achillest vezetve jó le hegyeiből, hogy Peleustól elbúcsúzzék (I. 255. s k.). Apolloniosnál (I. 553. s k.) csak futólag üdvözli őket elindulásuk pillanatában a távolból, s Chi-

ront Thetis kíséretében látjuk, ki fiaeskáját a karján tartja. Valerius itt szabatos rövidségű vonásokban igen meleg színezetű és elevenséggel teljes jelenetet varázsol elénk. A magas hegységből lefelé üget a derék Centaur s már messziről mutatja Peleusnak csengő hangon feléje kiáltó kis fiát. Peleus kitárt karokkal siet elébe, a kicsike felszökik ölébe s a nyakába kapaszkodik. Nagy szemeket mereszt a hősök láttára, mohón fülel beszédökre s a Hercules oroszlánbőrét egészen közről veszi jól szemügyre. Peleus gyöngéden csókolgatja s kéri az isteneket, hogy tartsák meg neki szeretett gyermekét, majd még utolsó intelmeket ad Chironnak, hogy tartsa a fiút hadviselésről szóló beszéddel, tanítsa meg vadászni s gyakorolja a kopjavetésben. Naplemente után Orpheus dalával gyönyörködteti társait. De míg Apolloniosnál tudakos éneket mond a teremtés kezdeteiről és Kronos koráról (I. 496. s k.), addig Valerius jóval közelebb fekvő tárgyról daloltat vele, t. i. Phrixus és Helle meneküléséről, a mely közben a hullámokba merülő leányka képét gyöngéd vonásokkal rajzolja meg (I. 277. s k.). Az éj csöndjében meg, míg a többiek mind alusznak, az útra kelő derék fiú biztató szavakkal vigasztalja aggódó szüleit; neki magának pedig álmában a dodonai tölgy. hajója talizmánja, önt bizalmat lelkébe (294. s k.). A honn maradottak könnyei és siránkozása, melyeknek kiöntésére a rhodusi költő már jóval előbb, az útra készülődés közben adott alkalmat (228. s k.), itt sokkal illőbben az utolsó búcsúzást kísérik (315. s k.).

Kevéssel az elindulás előtt, midőn az egyesek helyeiket elfoglalják, ismertet meg bennünket a költő a hősökkel (350. s k.). E lajstrom is egészen önálló elrendezésében: a hajó baloldalán kezdve vezeti az olvasót helyről

helyre, holott Apollonios mindjárt költeménye legelején (23. s k.), minden kivehető terv nélkül számlálja el őket azon sorban, a mint éppen szülőházájukból egymás után megérkeznek. A nevek megválogatásában, valamint az egyes személyek leírásában is több helyütt más forrásokat követve tér el Valerius eredetijétől. Különösebb kiemelésre méltó e tekintetből az Acastus alakja. Apollonios egyszerűen csak megemlíti őt az Argonauták sorában (224. s k.), a nélkül, hogy megmondaná, mi indította a Pelias fiát e vállalatban való részvételre, melyet pedig atyja halálhozónak tekintett. Valeriusnál Jason beszéli rá az útra fiatal, dicsőségre szomjas unokatestvérét, ezzel egyben kezességet vélvén magának biztosítani nagybátyja jókívánatait felől (153. s k.). Összebeszélnek, hogy a fiú játszása ki atyját s ennek tudta nélkül közvetlenül csak az indulás előtt csatlakozzék hozzájuk. Így is történik (484. s k.). Ez szolgál az első könyv tragikus záradéka tárgyául (693. s k.). Pelias magán kívül van fia szökése miatt és Jason hozzátartozóin véli boszúját kitölthetni. De a hős szülei a zsarnokot átkozva, poroszlóit megelőzik önkéntes halálukkal, csak egyetlen otthon maradt gyermekük vérzik el a gyilkosok kardesapásai alatt. Mintha csak a római császárság történetének egy fejezetét olvasnók e jelenetben, mely eltér a Diodornál feljegyzett másféle hagyománytól. E szerint ugyanis Pelias, hogy minden trónkövetelőt eltegyen láb alól, csak jóval később ölette meg Jason szüleit és kis öcsesét, mikor már azt a hírt hozták neki, hogy az összes Argonauták elpusztultak hazatérésük közben.

A tengeri út eleje nem megy Valeriusnál olyan simán, mint Apollonios művében (559. s k.); sőt a hősök mindjárt útjuk kezdetén megismerkednek a tenger borzal-

maival, jöllehet ezeknek csak rövid ideig tartó előízével szolgál most még a háborgó elem. A hallatlan vakmerő vállalat felbőszíti Boreast, ki rábirja Aeolust, hogy oldja meg a szelek fékét, s most aztán alkalmuk akad a bátor kalandoroknak megtudniok, minő veszedelemmel jár a hatalmas árra kiszállani (626.), míg Neptunus ki nem emelkedik a hullámokból háromágú szigonyával s a két említett pártfogó istennő kedvéért le nem csillapítja ezúttal a habokat. Elégszer fogja még úgyis a jövőben széttépett vitorlákon legeltethetni szemét, s hallhatja majd a szorongatott hajósok vészkiáltásait (645 s k.).

A második könyvben önmagában teljes egészszé kerekedő epyllion gyanánt áll a lemnosi nők férjgyilkossága és Hypsipyle mentő cselekedete (82—510.). Apollonios ez eseményt csak sebtében érinti. Valerius a monda visszatartóbb részleteit, a mennyiben nem hagyta el egészen, legalább enyhítette. Venus, ki a lemnosi nőkre haragszik, Fama segítségével azt a gyanút önti lelkükbe, hogy a thrák asszonyok bitorolják az ő hitvesi jogaikat, a mire az ártatlan férfiakat az eszeveszetten dühöngő fehérszemélyek felkonczolják. Hypsipyle azonban megmenti atyját egy csolnokon, mely őt a taurisiakhoz viszi. Itt Diana papjaként szolgál, kinek szigorú kultusza később az albai hegyen székelő Juppiter Latiaris akaratából Ariciába került át (300. s k.). A római theologus nem tagadhatta meg magától, hogy ez alkalmat az italiai istentiszteletnek e részben az ó-göröggel való összefüggése feltüntetésére fel ne használja. Ezzel ellentétben az Argonauták lemnosi tartózkodása, mely semmi költői érdekességgel sem kínálkozott, tetemesen meg van nála rövidítve. Az öreg Polyxo, ki mind a két költeményben az idegenek jóindulatú

fogadását tanácsolja, itt jósnő rangjára emelkedik (316. s. k.), a mi tetemesen fokozza szavainak súlyát.

A következő állomások körülményes leírásától is megkíméli költőnk olvasóját. E helyett a sigeumi hegyfoknál való kikötés ismét alkalmat ad neki (445) arra a csinos elbeszélésre, mely elmondja, miképen szabadították meg Hercules és Telamon Hesione királylányt a tengeri szörny-től, s mint tagadta meg tőlük csalárdul Laomedon a kikötött jutalmat (451—578.). Ezt az Andromeda-monda nyomán járó történetet ismeretlen eredeti után indulva Naevius is feldolgozta már tragédiává, és campaniai fal-festményeken ismételten látható ábrázolása mutatja, mennyire népszerű lehetett. Valeriusnak köszönhetjük az ó-korból fönmaradt egyetlen kerek és szép előadását. Bármily csábító lehetett is a költőre nézve a rokon Andromeda-rege ovidiusi fogalmazásának (Met. IV. 662. s. k.) kizsákmányolása, még sem ment e részben tovább a lebilincsel szűznek márványszoborhoz való hasonlításánál (465. s. k., v. ö. Ovidius 674.). Már azt azonban, hogy a halálkinok közt vergődő hajadon e kétségbeejtő helyzetében is rá ér még az idegennek hosszabb beszédben (471—492.) feltárni hazája szerencsétlenségét és saját szomorú sorsát, a római író szónokias modorossága rovására kell írunk.

A harmadik könyvben az utánzónak bőséges anyaggal szolgált egy irtózatos öldöklés körülményes leírására hőseinek Cyzicusba való téves visszatérése és a dolionokkal való véres éjjeli harc, kik azt hitték, hogy a rabló pelasgok orvtámadása ellen védekeznek (15—361.; v. ö. Apollonios I. 1011—1077.). Saját leleményét mindjárt előre jelzi a költő Clio segítségével hívásával (15. s. k.). A szerencsétlenségnek Cybele az okozója. Ez istennő haragosa Cyzicus királyának, s elaltatja Tiphyst, a kormá-

nyost, a mire a szélről ellenkező irányba csavart hajó ugyanabba a kikötőbe tér vissza, a honnan csak az imént elindult volt. A lakosok hirtelen rémülete, az éj sötétjében támadt zűrzavar, a dühös dulakodás és hajnal hasadtával a kölcsönös megismerkedés után az életben maradtak gyásza mind igen hatásosan van elbeszélve. A Mopsus jós rendelte engesztelő ünnep és a kiontott vérből meríthető tanulság is (— 458.) a római adaléka.

Egészen önállóan alakította át Valerius továbbá a Hylas eltűnéséről szóló részletet is (III. 481. s k., v. ö. Apoll. I. 1187. s k.). A gyermek korábbi viselt dolgait elmellőzi, de Junót lépteti közbe, kinek ármányos végzése fosztja meg gyűlölt mostoha fiát (Herculest) a kedvelt gyermektől. Az istenek királynője ravasz ürügygyel Pallast elküldi, hogy zavartalanul cselekedhessék, kiválasztja a hegységben éppen vadászó nymphák egyikét, heves gerjedelemre lobbantja szívét a szép fiú iránt; ezt pedig egy fürgé szarvassal a végzetes forrás mellé csábíttatja. Mint keresi aztán Hercules az eltűntet hiába, mint támad erre az Argonauták közt viszály a miatt, hogy bevárják-e elmaradt társukat, vagy nélküle folytassák útjokat, mint nyugtatja meg végre Hylas atyai barátját álmában, s mint folytatja ez ennek utána egymagában útját Trója és a Caucasus felé (IV. 82-ig), — mindez sokban és tetemesen eltér az Apollonios előadásától (I. 1362-ig). Theokritos egy helye azonban elárulja, hogy Herculesnek a Phasisig folytatott gyalogútja görög forráson alapul.

Az eredetivel összemérten jóval bővebb kivitелűnek mutatkozik a negyedik könyvben (99—343, v. ö. Apoll. II. 1—163.) az Amycusszal való kaland, különösen ennek a tulajdonképeni harczt megelőző része. A költő leírja a cyclopsokhoz hasonló vad bebrykek jellemét és élet-

módját. Neptunus előre látja szörnyeteg fia szomorú végét s búslakodva fordítja el szemét a szigettől. A hatalmas ökölvívó egy legyőzött áldozatának kísérője, ki e földön egymagában visszamaradt, találkozik az érkezőkkel és óva inti őket. Elvezeti őket a király barlangjához, melynek borzalmas képét írja le ezután a költő. A mit Homeros és Vergilius (Aen. III. 588. s k.) Polyphemosról énekeltek, abból nem egy vonást kölcsönzött ez ábrázolásához.

A hajónak a Bosporusba való megérkezése alkalmat nyújt neki Io történetének kedves epizódja beszövéseire (IV. 346—421.), melyet Apollonios (II. 168.) még csak meg sem említ.

Az alexandriai költemény legragyogóbb részlete, a kolchisi élmények elmondása is (Apoll. III. IV.) tetemes átalakításokat mutat a római utánpótlásban (V. 227. s k.). Egyes dolgok elrendezésében és elmondásában mutatkozó eltérések mellett, e változtatások leglényegesebbike abban az előfeltevésben áll, hogy Aeetes Perses nevű testvérével haragban él s ez hadjáratra készül ellene (III. 462. s k. V. 265. s k.). A ravasz király, a helyett, hogy mint Apolloniosnál, kitörő haraggal fogadná és kerekén megtagadná az Argonauták kérelmét, inkább egyelőre fel akarja használni a kedvező véletlent s előbb biztosítani kívánja magának a jövevények segítségét az országát fenyegető háború esetére. Szinleg tehát beleegyezését adja óhajukhoz, de ennek teljesítése feltételeül kiköti magának részük~~ről~~, hogy őt fegyvereikkel támogassák. A hőselkü vezér fiatalos hévvel erre azonnal késznek is nyilatkozik, és vig lakomával ülik meg a szövöttekést, mely egyúttal jó alkalmul kínálkozik a költőnek a király barátai megismertetésére (578. s k.).

A Perses elleni háború tölti meg az egész hatodik

könyvet. A Homeros- és Vergiliustól való többrendbeli kölcsönzéseket leszámítva, az egész a Valerius sajátja. A Perses alatti skytha hadsereg néplajstroma nyitja meg (VI. 33—170.), mely bőségesen meg van rakva idegen-szerű nevekkel és szokások leírásával. A következő hadi jelenetek közül kimagaslik Gesandernek, a jazygok királyának alakja, ki vad skytha-természetét daczos fitymálással mutatja ki az argiv Canthus ellenében; erre az elesett görög ifjú holtteste- és fegyvereiért folyó küzdelem jó, melyben az amazonok is részt vesznek, a mivel nyilván a Patroklos tetemeért vivott harcznak rikitón kegyetlen színekkel festett párját kívánta nyújtani a költő (317—385.). Nem kevésbé izgató a következő jelenet is. Ariasmenus kaszás-szekerével felhőszakadáshoz hasonló pusztítással ront a görögök és kolchisiak hadsorai ellen. Ekkor Minerva a Medusa-fővel megvadítja a szekér elé fogott lovakat, a mire ezek visszafordúlva a barbarok közt okoznak feltartóztatlan rohanásukkal szörnyű mé-szárlást (386—426.). A csatazaj egyhangúságát igen alkalmasan szakítja meg Juno ötlete, ki Medeát a város falaira vezeti fel, hogy onnan nézesse vele végig a har-czot és egyben Jason iránt érdeklődés támadjon szívében (427. s k.). Eddig a skytháké volt a főszerep, most ellenben ennek a sora a kolchisiakra és a görögökre kerül. Az idegen vezér hősies alakja mélyen megilleti a királyleányt. A hadakozásnak véget vet Minerva, ki Per-sest az őt fenyegető veszedelemből biztos helyre ragadja ki (750.), úgy, mint Homerosnál (Il. XX. 325.) Poseidon Aeneast. Juppiter fiát, Colaxest gyászolja, kit már nem menthet meg (621. s k.), csak úgy, mint az épp idézett görög époszban Zeus sem Sarpedont (Il. XVI. 433. s k.).

A hetedik könyvvel a szerző az események további

folyamát megint a görög eredetihez téríti vissza. De éppen itt mutatkozik ismét az egyes részletek kidolgozásában az utánzónak elődjét fölülmúló művészete. A Medea lelkében lefolyó küzdelmet heves szerelme és leányi kegyelete között ugyan mind a két költemény a lélektani megfigyelés adta igazsághoz hiven és lényegükben egyező vonásokkal írja le, így főleg éjjeli nyugtalan hányódását ágyában, aggasztó álmait, ha nem is ugyanazon képekben, de alapjukban mégis egyezőknek találjuk itt, mint amott. Csakhogy a római az ősi hagyományhoz hívebben Juno és segítőtársa, Venus, külső behatásának nagyobb szerepet juttatott. Nála a bizalmas nőtestvér helyét Circe, az anya, foglalja el, illetőleg ennek alakjában maga Venus, ki hirtelen messze távolból megérkezvén, a leányt szökésre való hajlandóságában csak megerősíti (210. s k.). Jól megfontolt művészi számítással Valerius csak fokról fokra növeszti hősnője kebelében a szerelmi lángot. Legelőször az előző éjjel rémes álomlátásaitól felizgatott lelki állapotban (V. 333. s k.), reggeli sétáján találkozik a folyam partján a csak imént érkezett idegennel, kit Juno ragyogó szépségével magasan kiemel társai közül (363. s k.). Megilletődve, szótlanul visszahökken egy-két lépéssel a nagy meglepetéstől s úgy csodálja őt a hajadon, míg az ő szeme is teljesen a leány alakjára tapad (373. s k.). Mennyivel ügyesebben lépteti elénk a római költő a két találkozó személy egymásra kölcsönösen ható szerelmi varázsát, mint elődje! Apolloniosnál, kit Ovidius követett (Metam. VII. 74. s k.), az előtt találkoztak már egyszer, a királyi palotában a fejedelem tróntermében, a hol Jason már ekkor mély hatást tett Medeára (III. 451. s k.). Eros már rég megsebezte a hajadont nyilával (275. s k.), s ez már teljesen a szerelmi kín rabja (609.

s k., 744. s k.). A Hekate szentélyében való találkozásuk alkalmával tehát, mikor Medea kedvesének át akarja adni varázsszerét, azon szinte megdermesztő elragadtatás pillanata már tulajdonképpen megkésve jó (956. s k.). Ovidius ezt ki is érezte s ezért abból a feltevésből indult ki, hogy a lánynak sikerült első felindulásán erőt vennie: csak most lobban fel újra, de már itt elolthatatlan hévvel régibb érzelme. És mennyivel finomabb tapintattal írja le Valerius ezt a döntő, végzetes találkozást is! — Apolloniosnál fényes reggel történik meg. Medea a leggondosabban ki van öltözködve (III. 828. s k.). Bájos szűzek egész csapata kíséretében kocsikázik végig a városon, a templom elé érkezvén, pajtásnőivel egy ideig az előtte elterülő réten tánczot lejt, míg a türelmetlenül várt ifjú meg nem jelenik, s jöttére támad köztük a fönt érintett, szinte azt mondanók, hogy egészen wagneri jelenet (962. s k.). Valeriusnál (371. s k.) ellenben éjjel indul ki Medea Venustól gyöngéd rábeszéléssel vezettetve, félő léptekkel a városból a sötét berekbe. Még a küszöbön utójára is habozás szállja meg szívét s Venustól kérdi, szabad-e a szeretett férfi kérésének engednie. Az istennő nem felel. Titokzatos csend körös-körül, a hegység istenei elrejtik arcukat, a folyókéi is elfordulnak, az istállókban lévő állatokat félelem lepi meg, a sirok fölött rémes suhogás kél, maga az éj is meghökkenve figyelni látszik; Venus remegve követi távolból a lányt. S a mint a templomba lépnek, hirtelen fölragyog Hekate árnyával szemben Jason daliás alakja, kit a megijedt hajadon vesz először észre. Iris erre elröppen s Venus is távozik mellőle. Szélcsendben mozdulatlanul álló két fenyű-, vagy cyprusszálhoz hasonlóan vesztegelnek egy ideig ott helyben. Kivételesen az eredetinek e szép képét

a római utánzó is megtartotta e helyütt. És Jason, a helyett, hogy az előkelő nagyzás hangján szólna a megbüvölt leányhoz, hogy hirnevet s dicsőséget ígérne neki és Ariadne Theseus iránti jóvoltának nem éppen biztató példájával igyekeznék rá hatni, mint a görög költőnél (Apoll. 975. s k.), a mi bizony nem a legügyesebben választott hasonlítás, ha meggondoljuk, mily hálát aratott jótéteért a kretai királyleány, — mindezek helyett inkább szánalmához folyamodik, felpanaszolja atyja hitszegését, megemlékezik érte elesett vitézeiről s egyúttal jelét adja rendíthetetlen elhatározásának, mely semmi szín alatt sem retten vissza a veszedelmes vállalatától (413—430.). E megható és nemes férfiasságra mutató szavak teljesen lebilincselik s részére hódítják a királylány szívének minden jobb érzését. De azért még sem keríti mindjárt elő, mint Apolloniosnál (1013. s k.) a varázsszert, hanem előbb, igazán női természetéhez híven, szemére lobbantja a szeretett férfinak vakmerő halálmegvetését, minthogy az ő segítségére eleve csak nem számíthatott, s mindjárt enyelgve hozzá teszi, hogy ha Pelias netán újra vesztére törne s valami újabb kalandra megint más városokba küldené, ne bizza ám el magát szépségére. Ekkor már-már előveszi kebléből a bűvös szert, de még e végső perczben is habozva, esdekel előtte, hogy ha talán mégis van oka saját isteneiben és a maga erejében teljesen megbíznia, akkor engedje őt büntetlenül szegény atyjához visszatérni (431—455.). Zokogva adja át, mintegy tudatában annak, hogy honát és becsületét árulja el vele, a varázsszert (458—460.). A kölesönös érzелgő ömlengéseket, melyeket Apollonios itt elég ízléstelenül közbeszótt (1015—1024.), Valerius tapintatosan mellőzte. Az unalmas használati utasítás is (Apoll. 1069—1101.) az éppen-

séggel legszükségesebbre van takarékosan összevonva; a bűbájós eljárás pedig, melyet a római költő itt a lánynyal végeztet (463—466.), daemoni alakját sokkal erősebben engedi kitűnni. De lelke borús, a válás gondolata epezsti, midőn arra gondol, mint marad majd elhagyatva, ha a távozók kifeszítik vitorláikat. S erre kitörő fájdalomában máris mintegy búcsúzásra fog kezét Jasonnal: halkán kérleli őt, hogy gondoljon rá, úgy mint ő a görög ifjút nem fogja feledhetni; kérdi, mely égtáj felé tekintsen ki majd, ha a kedves eltávozandott? Emlékezzék meg egykor honába érve is, mily helyzetbe jutott itt, s ne szégyelje valamikor bevallani, hogy egy leány mentette meg az életét. De hajh! az ő szemét nem nedvesíti egyetlen könnycsepp sem: úgy látszik, tudja, hogy a lányt vajmi hamar halálba fogja üldözni apja megérdemlett haragja, az ifjú azonban tagadja ezt. «Rád a trón fénye, rád hitves és gyermekek várnak; míg énnekem vesznem kell. De azért nem panaszkodom s érted szívesen válok meg az élettől» (— 487.). Így tör elő végre ellenállhatatlan erővel egész érzelme, s most már minden más reményét elvesztve, teljesen karjaiba veti magát. Jason pedig, szintén elragadtatva szerelme hevétől, korántsem veszi pontról pontra, mint Apolloniosnál (1077. s k.), unalmas egykedvűséggel kérdéseit, hogy rájok tüzetesen megfeleljen, aztán pedig azzal a langyos óhajjal fejezze be szavait, vajha Aeetes, mint egykor Minos Theseusnak, szintén neki adná a lányát (1100. s k.), — hanem inkább tűzzel fogadkozik, hogy nélküle nem tudna élni, és szent esküvel ígér neki örök hálát és hűséget (490—508.). Az ádáz düh (*Furor*), a megvetett szerelem boszúálló szelleme, hallá e hamis esküvést és siet azt méltó bűnhődésre kárhoztatni (509. s k.). Itt is hatásosan egybe van

tömörítve és ezzel kiélesítve az, a mi az elődnél, hosszabb lére eresztve, lágy ömlengésbe olvad föl (—1130.). Így a következőkben is a bikák leigázása és a sárkányfog-vetés, nemkülönben a nyolczadik könyvben az aranygyapjú megszerzése szintén tetemesen rövidebbre van fogva és többrendbeli hosszadalmas mellékrészlet elmarad. A gondjaira bizott őrtálló kigyóval Medea, mint jó barátjával, bizalmaskodik (v. ö. VIII. 92.), és gyöngéden búcsúzik az elaltatott szörnytől, előre sajnálván azon fájdalomért, melyet ébredtekor az aranygyapjú eltűntén érezni fog (94. s k.).

A nyolczadik könyvből újitásképen kiemelendő Medea anyjának panaszbeszéde leánya szökése miatt (140—174.). Ennek okáért aztán Apollonios bővebb előadása a város felháborodásáról, a király dühéről és az üldözésre való előkészületekről (212—240.) mindössze néhány sorocskába van összevonva (134—139.). Valerius Medea iránti érdeklődésünket a hazatérés közben sem engedi kihűlni és igazán festői képet ad róla. Egymagában ül félrevonulva a hátsó fedélzeten, a kormányos mögött; lábai előtt az arany Minerva-szobor, ruhájába rejti szemét és sír, Jasonnal kötendő házassága üdvében nem tudván megbízni. Hazája partvidékei, melyek előtt elhajózik, sajnálattal látszanak tőle búcsúzni. Alig emeli fel kissé arcát, a mint Jason időről időre edellel kínálja (202—216.). Apolloniosnál ez nem sokat törődik megmentőjével, miután egész hidegen bemutatta a hajó népének, mint jövődöbéli nejét s oltalmukba ajánlotta (IV. 187—205.). Valerius ellenben rögtönzött lakodalmi ünnepséget költ epizódul (217—258.). Peuce szigeténél, a hol a Hister a tengerbe szakad, partra szállanak. Csak itt tudatja Jason társaival, hogy házasságot ígért a velük utazó Medeának, és ezek he-

lyeslik kijelentését. Medea, kit maga Venus ékesít fel mennyasszonyi díszszel, egy időre elfelejti bánatát, oltár elé lépnek, Pollux viszi a nászfáklyát. A vadászati zsákmányból bő lakoma telik: leheverednek a puha gypvánkosoakra, az új pár pedig az aranygyapjúra. De az áldozati jelek, melyeket Mopsus csak titokban magyaráz, rosszat jósolnak. Hirtelen félbeszakítják az ünneplést a tengeren feltűnő kolchisi hajók, melyek vezére, Absyrtus, messziről csóválja már a fáklyát, keserű gúnynyal magát és embereit mintegy szintén vendégeként jelentvén be testvére lakodalmára (259—284.). Apollonios majdnem történetírói száraz tárgyilagossággal adja elő az üldözést (303—337.), nála az egyéni jellemző vonások itt teljesen háttérben maradnak. Valerius ellenben igen jól fel tudja használni a fenyegető veszély teremtette helyzetet az érdek legmagasb fokig feszítésére. Mily hévvel eveznek nála az üldözők! Egyre közelebb látjuk már őket jönni, már szemükbe tűnik a Duna torkolata és a kis zöld sziget, s a mint az Argo árboczát felismerik, mindnyájan örömrivalgásban törnek ki. Styrs, Medea jegyese, már a hajító csáklya után kap, mások fegyvert, fáklyát ragadnak: általános zűrzavar és össze-vissza hangzó kiabálás, sürgés-forgás támad a földélzeten. Jason is felszökött helyéből a fáklyafény megpillantására, övéivel együtt ő is fegyverkezik; Medea kétségbeesetten és szégyenétől lesújtva a barlangba húzódott vissza, hol halálra készen várja sorsát. Ekkor azonban segítségükre jön Juno, ki felkorbácsolja a szelek fürge csapatát. Ezek azonnal veszett játékot kezdenek a kolchisi hajókkal. Hiába kérkedik Styrs, hiába küzd a hajótörött a hullámok ostroma ellen: pedig már-már szilárd talajt érez ismét lábai alatt, de ekkor egy szökő hullám reá szakad s véget vet ül-

dőző szándékának (285—368.). Absyrtus ellenben a sziget másik oldalát szállja meg és itt leselkedik a menekvőkre. Jason hűsége most kerül az első próbakőre: ha ugyanis Medearól lemond, szabadon engedik őt az aranygyapjúval honába térni. Valerius ezt a lelki összeütközést és küzdelmet is behatóbban elemezte és erősebb vonásokkal tudta megrajzolni. Apolloniosnál, a két fél közt mind a kettőnek gyengeségéről tanúskodó kiegyezés jó létre: a királyleányt mint vitás tulajdont, abban állapotnak meg, helyezték el a Diana templomában, s majd egy békebiróság döntse el sorsát, vajjon Hellasba vigyék-e, vagy haza kelljen-e térnie (340. s k.). Valeriusnál ellenben sokkal természetesebb őszinteséggel Jason társai kijelentik, hogy semmi közük Medeához. Avagy e nő Erinys gyanánt véres háborúba keverje tán Azsiát Európával? Mopsus, a jós, már előre látja a hasonló okból kitörendő trójai háborút: majd egy más nőszöktető ugyanis boszút jövend állani az unokákon a most elkövetett rablásért (385—399.). A görögök tehát az idegen nő kiszolgáltatását követelik, és Jason már ingadozik. Medea kitalálja magatartásából és a többiek konok hallgatásából, hogy miről van szó. Tisztába akar jönni helyzetével, félre hívja tehát férjét, de korántsem rohan mindjárt, mint Apolloniosnál (355. s k.), ajtóstul a házba, hanem előbb csak ő is részt kér magának a róla folyó tanácskozásban (415. s k.). «Én nem tartok semmitől sem, drága férjem, így szól, de legalább te szánj meg és tartsd szentül házassági ígéretedet, ha tovább nem is, Thessalia kikötőjéig: saját házádban ám taszíts el aztán magadtól megvetéssel. Társaid nem esküdtek nekem hűséget, nekik tehát talán joguk van engem kiszolgáltatni, de nem úgy tenéked is!» Vitézi becsületére hivatkozik továbbá, s csak ennek

utána köteles hálájára. Mind jobban erőt vesz rajta a keserű szívfájdalom, s végre kitör, itt első ízben, daemoni természete: egyszerre őrjöngő, tomboló bacchansnő válik belőle, — s Jason első csillapító szavaival hirtelen megszakad a költemény. Apolloniosnál erre még Absyrtus meggyilkoltatása jó, s aztán a hazatérés további részletei, közben az Alkinoosnál való betéréssel, hol a lakodalmat sokkal fényesebben ülik meg, mint Valeriusnál Peuce szigetén (1110. s k.).

A költemény elején lévő összefoglaló tartalomjelzés (1—4.) azt mutatja, hogy a szerző egészen hősei hazatérése- és az Argo égbe-magasztalásaig kívánta kikerekíteni elbeszélését. Vajjon e célra a meglévőkön kívül még két, vagy tán négy könyvre is lett volna-e szüksége, azt bajos megmondani, mert nem tudhatjuk, mily mértékű rövidítéseket, vagy bővítéseket szándékozott magának megengedni a rendelkezésére álló anyagban.

A görög eredetivel szemben megőrzendő önállóságra annyira törekszik, hogy még egyes hasonlatokat is csak alig vesz tőle kölesön. Már sokkal szabadabban jár el Homeros és Vergilius felhasználása dolgában, de azért általában mégis a legjobban szeret a maga leleményével élni. Hasonlatait másoknál gyakrabban meríti a mythos köréből, s itt is elégszer lebeghettek határozott költői helyek, színi jelenetek, a festő, vagy képfaragó művészet ismert alkotásai szemei előtt. Mikor Pelias fiának, Acastusnak eltűnését észreveszi, Valerius Minosnak a Daedalus elszökése miatt felháborodott udvarára emlékeztet (I. 704. s k.). Cyzicus Bellonától ösztökéltetve az ittas Rhoetus centaurhoz hasonlóan dühöng nála (III. 65.); a harcban való eszement idestova rohanása meg olyan, mint az örvénybe lehajított Coeus titán kapkodása, ki bilincseit

igyekszik magáról letépni (III. 224.). Venus Circe alakját öltve magára, Medea szívét hajlandóbbá kívánja tenni Jason iránt; a leányt, ki most magára hagyatva, már-már kész az idegen megmentésére mindent megtenni, habozása közben oly aggodalmak kinozzák, mint Pentheust a Maenadok menetében, miután Bacchus őt a palotában odahagyta (VII. 301.). Itt az ismeretes euripidesi jelenet (Bacch. 912. s k.) egy más változata, t. i. Pentheusnak távozása előtt még egy monologja, kellett, hogy a költő lelke előtt álljon. Mikor a minyek a szörnyű vérfürdő utáni hajnalon tévedésük tudatára ébrednek, oly dermesztő iszonyat fogja el őket, mint Agauét, midőn bacchikus őrjöngése hirtelen megszűnván, fiának fejét pillantja meg kezében (III. 264.). Szintén a színpadról van kölesönnvéve Orestes képe is (v. ö. Eurip. Or. 255. s k.), a mint örültségében a furiák ellen kirántja kardját, míg végre dühöngésében kimerülve húga karjaiba rogy (VII. 147.); sőt talán az Athamasra emlékeztető hasonlat is, ki saját fiát, Learchust ejtvén fel nem ismert vadászati zsákmányul, hulláját vállára vetve víg énekszóval tér haza (III. 67.). Bájos a viruló réten Pallas és Diana társaságában víg tánczot lejtő karcsú Proserpina képe (V. 343.), továbbá a tengerparton habozva álló Io (VII. 111.); nemkülönben Hercules és Hebe lakodalma (VIII. 228.). Jason úgy viszi a zsákmányul nyert aranygyapjút, mint Hercules a nemeai oroszlán bőrét, melyet mindjárt mentének próbál a vállára vetni (VIII. 125.).

Nem hiányoznak a való élet szemléletéből és a nemzeti történelemből vett képek sem. Cybelének az Almpatakban való fürdését s az erre következő víg ünnepet említi a költő a VIII. könyv 239. s köv. soraiban; nemkülönben a római legiók közt csak nem rég Vitellius és

Vespasianus érdekében folyt pártharcz iszonyú öldökléseit a VI. ének 402. versében. Jasont a bikákkal és a sárkányfogak elvetésével végzett munkája után a geta harc-térről haza tartó Marshoz (VII. 645.), majd a lakodalmi díszben ragyogó hőst ismét csak a vérázott Hebrus mellől győztesen érkező hadistenhez hasonlítván, ki Venusát Idaliumban, vagy Cytherában viszontlátni jó (VIII. 228.): bizonyára saját korának a szüntelen zavargó dunai tartományokban vívott harcaira is gondolt, talán éppen a Domitianus alatti dák háborúra, mely valószínűleg 89-ben ért diadalmenettel ünnepelt véget. Midőn pedig két helyütt városoknak a Vezuv hirtelen kitörése okozta elpusztulását említi hasonlatúl (III. 209. IV. 507.), joggal feltehetjük, hogy a szerzőnek Herculanium és Pompeji akkoriban nem rég (79-ben Kr. u.) történt eltemetése volt még élénk emlékében.

Vergilius módjára költőnk is képművek leírását használja olykor alkalmúl arra, hogy tömörebb és hatásosabb rövidséggel adjon elő egyet-mást abból, a mit elődje más alakban és fontoskodó terjengősséggel mondott volt el. Így pl. Apollonios Argossal, a Phrixos fiával, beszélgeti el tudákos előadásban Aea alapítását (IV. 257, s k.), utóbb pedig, midőn a hajósok az Eridanushoz érkeznek, hosszabb kitérésben szól a gyászoló napleányokról (592. s k.). Valerius ellenben a két dolgot egy helyen szövi ügyesen közbe úgy, hogy Jasont Phoebus ragyogó templomába vezeti a Nap fiának, Aeetesnek színe elé, s itt a kapuk szárnyain mutatja be Vulcanus remekműveiben Kolchis multját és jövőjét is. E képeken ugyanis ott van Sesostris, az egyiptomi király, kit Apollonios (IV. 272.) nem nevez meg, a mint a geták elleni hadjárata után népének egy részét a Phasis partjaira telepíti; aztán a

vadászó Aeának a belé szerelmes Phasis üldözése előli menekvése és szigetté változása, a mely monda — mellesleg említve — csakis itt fordul elő. Ugyanott látni lehetett a Phaëton öcsesüket sirató testvéreit, kik könynyeikben egészen felolvadva az Eridanus forrásává változnak; de még a jövőbe pillantó előrelátással az aranygyapjúért vándorútra kelt hősök vállalatát is Medea futásával és egész tragédiájával meg daemoni boszúállásával együtt szintén rávéste azon ajtókra az isteni mester (— 454.). Így Jason, a nélkül, hogy sejthette volna, a saját sorsát is ott látta szemei elé tárulni.

A költő vallási nézeteinek világába is enged néhány érdekesebb hely némi bepillantást. A Tartarusnak két bejáratát különbözteti meg, (I. 827. s k.): az egyik mindig tárva áll közönséges szabású nép és királyok befogadására; a másik ellenben csak nagy ritkán nyílik meg, ha egy-egy sebekkel borított győztes hadvezér, valamely kiváló böles, vagy szent életű pap száll le az alvilágba. Ezeket könnyű léptekkel haladva vezeti le Mercurius, fáklyájával messzire bevilágítván előttük az utat, míg a jámborok örökké vidám mezőire nem érnek, hol soha le nem nyugszik a nap és ború soha sem váltja föl a szüntelen derűt. Itt víg dalokkal és egyéb mulatozással folyik az üdvözültek társas élete, melynek örömeiből az árnyvilág többi lakóinak nem jut, de minőkre ezek nem is vágyakodnak. Ide térnek meg Aeson és Alcimede. Hogy Valerius e helyen kiválóan a Flavius-családra gondolt volna, az már csak azért sem hihető, mert hisz Vespasianusnak ajánlásában a megistenülést jósolja halála utáni sorsául (I. 15. s k.).

Erkölesi érzületéről különösen az a részlet tanúskodik, melyben Mopsus, a jós, az Argonautákat a kiontott vér

következményeiről oktatja (III. 377. s k.). Holtunk után korántsem oszlik egész lényünk szellő széthordta porrá, haragunk s fájdalmunk túléli testünket. Ha a meggyilkoltak Juppiter trónja elé járulva gyilkosuk ellen panaszt emelnek, kérésükre feltáruhnak előttük a halál kapui és vissza szabad térniök. Útjokon a furiák egyike kíséri őket. Így kóborolnak tengereken és országokon keresztül, mindenikük keresvén a maga vétkesét s mindennemű lelki kinnal gyötörvén őt. De a kiknek kezeit tudtuk- s akaraton kívül szennyezi gyilkosság vére, még azok is bűnhődnek azzal, hogy elvesztik minden önbizalmukat és búskomor tétlenségben tespednek: tunyán és kedvük szegetten, könyeket ontva és elesüggedve sorvadnak el.

Költőnk stilusa ment a nagyon is velős mondásokra vadászó retorika hivalkodó mesterkéltégeitől, de nehézsé és merevvé válik helyenkint a szórend bizonyos, talán éppen keresett pongyolasága miatt. A viszonzások és egyéb beszédrészeeskék önkényes szabadsággal röpködnek ide-oda, s ott akadnak meg, a hol éppen helyük szorul a versemérték kíváncsi szerinti. A rövidségre való törekvés, a segédige sokszor nagyon is merész kihagyásaira, attractiókra és görögös szerkezetekre vezeti a szerzőt. A vergiliusi kifejezések változatainak alkotására irányuló kísérletei sem állanak mindig ugyanazon jó ízlés ellenőrzése alatt. Egyébiránt azonban nem ritkán igazán bájos és eleven szemléletességű kifejezésekkel is találkozunk nála, nemkülönben az árnyalatoknak is szerencsés fokozásával és bőségevel. A verselés egészben az ovidiusi mintára van szabva.

Úgy látszik, hogy a mily befejezetlenül maradt ránk a költemény, ugyanúgy hagyta hátra a szerző is. Munkája, melyet rá fordított, többre terjed egy évtizednél is.

Láttuk ugyanis, hogy az ajánlást Jeruzsálem bevétele (70. Kr. u., szept. 8.) után, de még Vespasianus életében († 79.) írta; hogy továbbá a harmadik és negyedik könyv két helye Pompeji és Herculánium elpusztulására (79.) céloz; hogy végül a két utolsó könyv két helye Domitianusnak a dákokon aratott győzelmére (89.) magyarázhatónak látszik. Mikor Quintilianus tizedik könyvét írta (89 és 90 közt), akkoriban halt el kevéssel azelőtt az Argonautica szerzője. A rhetor e sajnálkozó szavai: «sokat vesztettünk a minap Valerius Flaccusban», jól megegyeznek azon feltevéssel, hogy korai halála ragadta el műve mellől a tehetséges költőt. Az utolsó simítás hiányára vallanak különben a munkában egyes, feledékenységet, vagy elsietést mutató részletek is úgy a tartalom, mint az alak tekintetében. Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy olyan kevés olvasója akadt. De meg aztán nem sokkal utóbb vége is lett annak az időnek, mely még gyönyörködni tudott ez únos-úntig agyon énekelt mondatárgyakban.

Silius Italicus.

A homerosi és vergiliusi hagyományhoz híven ragaszkodó, régi stílű történeti hőskölteménynek még egy odaadó művelője akadt *Ti. Catus Silius Italicus*-ban, ki Tiberius uralkodása alatt született Kr. u. 25-ben. Már származása is az ügyvédi pályát szabta elébe, s Nero alatt mint közzvádó szerepelvén, ezzel kissé ártott hírnevének. E császár halála évében (68.) consuli méltóságot viselt. Vitellius barátjaként azon tárgyalások során, melyek ennek Vespasianusszal való kibékeltetésére céloztak, okos és jóindulatú javaslataival megkedveltette

magát és általános tiszteletre tett szert. Miután mint proconsul, valószínűleg Vespasianus alatt, Ázsiát dicsőségesen kormányozta volt, teljesen visszavonult a közélet teréről, s az irodalom és művészet majdnem rajongó ápolásának szentelte minden idejét s tetemes vagyonát. Kielégíthetetlen becsvágytól menten és irigységet nem keltve élt előkelő úr módjára, szép tekintélynek örvendő.

Nagyobb számú mezei kastélyai szinte pazarul valának könyvekkel és díszes műtárgyakkal felszerelve. Ujra meg újra más-más villákat vásárolni s így berendezni egyik legfőbb kedvtelése volt. Vergiliust és Cicerót tartotta a költészet és szónoklat közt megoszló írói hajlamai szerint a római irodalom két legfényeseb csillagának. Emennek egy jószágát is megszerezte iránta való kegyeletből, később pedig a mantuai költő akkoriban egészen elhanyagolt sírhelyét is megvásárolta, hogy gondozása alá vehesse (Martialis XI. 48. s k., VII. 63.). Ápolta is valóban úgy, mint egy szentélyt, s a költő születésnapját évenként áhitattal ünnepelte meg. Rendesen elmélkedő nyugalomnak engedve át magát vánkosan, szívesen látta számos látogatóit, kikkel többnyire irodalmi beszélgetést folytatva, majd olvasással és dolgoztatással teltek el szép csendesesen élte napjai. Válogatott körben olykor a saját verseit is felolvasgatta, hogy a műértők véleményét róluk kikérje.

Kora előrehaladtával, még Domitianus idejében, egészen visszavonult Rómából, állandó tartózkodásra a szép Campaniába költözött s az új kormányzat alatt sem volt visszatérésre bírható. Gyöngé, de mégis szívós természete 75 évig engedte őt élni. Ritka szerencséje szinte elkényeztette a boldog embert, úgy, hogy midőn végül valami kelés megkeserítette az életét, egészen elment tőle a

kedve, s rendületlen eltökéléssel éhhalálra szánta magát s így vált meg a világtól önakaratából a 100. évben. Nápoly melletti birtokán múlt ki. Két fia közül az ifjabbikat, Severust, már néhány évvel előbb (93-ban, vagy 94-ben) elvesztette volt; az idősb pedig, a ki a derekabb is volt egyúttal, Domitianus alatt (alighanem a 93. év utolsó harmadában) consuli méltóságot is viselt.

Csak a közpályáról való visszavonulása idejében adta magát Silius egészen át költői hajlamainak, melyek eredményei nagy buzgalomról, de kevesebb tehetségről tanúskodnak. Feldolgozásra kiválasztott tárgya is Vergiliusért való rajongásának tulajdonítandó. Párját s mintegy folytatását kívánta adni az Aeneisnek. Ezért emlékeztetnek mindjárt műve kezdősorai is a vergiliusi éposz bevezetésére. A haldokló Dido átkának (Aen. IV. 622. s k.) teljesedését látja a költő a tyrusiak és a dardanidák örökös ellenségeskedésében, s a púni háborúkat is ez átok következményének, Hannibalt a Karthago alapítóján ejtett sérelem megboszulójának tünteti föl.

Ez esküdt ellenségnek kemény tusák után végre sikerült legyőzését választotta Silius nagyterjedelmű költeménye, a *Punica* tárgyául, melynek tizenhét könyvében a Karthago elleni második háború tizenkilencz évig (535—553.) elhúzódott összes viszontagságait el akarta beszélni. Művében azt a czélt tűzte ki maga elé, hogy saját korának megmutassa a nagy veszedelem idején mély megaláztatásából diadalmas fönséggel kiemelkedett római nemzeti szellemnek szívós erejét, s azon nagy elődök hősiességében, kiknek árnyait a távol jövő ködében látta lebegni az alvilágot járó Aeneas, felragyogtassa azon kor még romlatlan erkölceit.

A mű két egyenlőtlen részre tagozódik: az első (I—X.

könyv) Róma lealázódását, a második ellenben diadalával végződő kiemelkedését mondja el (XI—XVII.). Az első három könyv leírja a feltartóztatás nélkül, győzelemről győzelemre haladó ellen betörését s egész Itáliáig jutását. Az első elmondja a Saguntum megtámadásával elkövetett békeszegést, a második e város bevételét, a harmadik pedig a púnoknak az Alpeseiken való átkelését. Itt önként lezáródik az egésznek egyik fő fejezete. Csak itt, a negyedik könyv elején, viszi meg Rómába Fama a fenyegető vész hírét. Erre aztán csapás csapásra következik. A Ticinus, majd a Trebia (IV.) és utána a Trasimenus-tó melletti ütközetek (V.). Fabius dictatorrá kinevezése folytán szünet támad a hadviselésben. Ezért a hatodik könyv javarészt az első hadjáratra való epizód-szerű visszapillantások töltik be. A hetedik egészen a Késlekedőnek (*Cunctator*) érdeme dicsőítésével és mentő eljárása magasztalásával foglalkozik. De a nyolczadikban ismét megaczélosodik Hannibal már kis híján elcsüggedt lelkieréje, s Varro közbelépése új veszélybe dönti Rómát. A cannaei vereség leírása két egész könyvre (IX. és X.) terjed. A tizenegyedikkel ismét szünet áll be, mely előkészít a hadjárat sorsában beálló fordulatra, s ez a púnok végzetes capuai pihenője. A tizenkettedik elmondja Marcellus nola győzelmét s ezzel a város kapui előtt álló Hannibal részéről fenyegető legégetőbb veszedelem szerencsés elhárítását. A tizenharmadikban a rómaiak elfoglalják Capuát, és Scipio előtt elvonulnak a mult s a végzetes jövő árnyai. Most megváltozik a szintér: a következő ének bekezdése Siciliába vezet bennünket, hogy itt Syracusae bevételének tanúi legyünk (XIV.). A három utolsó könyv főhőse Scipio; mellette még csak Claudius Nero, Hasdrubalnak Sena mellett legyőzője, lép előtérbe

(XV.). A Zama melletti ütközet és Africanus diadala zárja be a költeményt.

Természetes, hogy Silius e művében nem történetíró s nem is akar annak tekintetni, legalább sokkal kevésbbé, mint Lucanus. Az események benső politikai kapcsolata s a pártállások nem igen adnak neki gondot. Juppiter intézi felülről a sors szálainak bonyolódását, s mellette még egyes istenségek, mint Juno s Venus is hatnak az emberek szándékaira. A földi szintért majdnem teljesen a csaták zaja s a küzdő felek viaskodása tölti be. A körülmények, állapotok és események önmagában teljesen összefüggő s rendszeres előadása, a hadtestek és hajóhadak műszakilag is kifogástalan egymással szembe állítása és mozgásuknak szabatos leírása korántsem állhatott a költő szándékában. De azért nagyban és egészben mégis félreismerhetetlen Liviustól való függése; különben el sem képzelhető, hogyan mellőzhette volna e színekben gazdag s alakokkal népes történeti kép kerek egészét s a retorikai melegségtől áthatott előadás e nagybecsű bő forrását. Ne gondoljuk azonban, hogy e költő egyebet sem tett, mint hogy megkísérlette a történetíró könyvei harmadik tizedének egyszerűen a versbe-szedését. Nem is törekedhetett arra, hogy műve teljes előadása legyen az egész hadjárat történetének, épp úgy, a mint a pontos hűség sem lehetett feladata. Csak a mit a költői feldolgozásra alkalmasnak és hasznavehetőnek tartott, azt ragadta ki belőle tetszése szerint, majd nagyobb részleteket, majd csak apróbbakat, sőt néha csak egyes czélzásokban foglalt további dolgokat, a melyeket egészen a saját terve szerint rajzolt ki, hol kisebb, hol nagyobb részletességgel. Az időrenddel nem törődve, sokszor egymástól távol álló eseményeket egybevon, vagy több ha-

sonló dolgot egybeolvaszt, ugrásokat is enged meg magának, elhallgatja, a mi nem illik terve keretébe, eltérő adatok közül az érdekesebbet választja, még ha éppen ez a kevésbbé hiteles is.

Szorgalmas olvasó léte, ki megfontolt igyekezettel dolgoztatott minden elhamarkodás nélkül művén, feltehető róla, hogy egyéb könyvekből, kivált pedig történelmi, földirati és régiségtani munkákból is merítgetett alkalmilag egyet-mást, a mi Liviusban nincs meg. Kétségtelenül olvasta Ennius Annaleseit, kit nagyra becsült. Már pedig ezek hetedik, nyolczadik és kilenczedik könyve a pún háborúkról szólott, s bizonyára volt bennök nem egy hasznavehető aranyzemecske is, melyet Silius épp úgy nem vetett meg, mint Vergilius. Némely nyomok Cato Origines című munkájára vezetnek, mások Varro Régiségeire. Valószínű, hogy utazásai közben s Ázsiában viselt helytartói tisztében szerzett személyes tapasztalataiból is értékesített nem egyet, míg sok mást kiszolgált katonák, hazatért utasok szóbeli értesítéseiből vehetett idegen országok földje s népe ismeretét illetőleg. A mi költeménye feldiszipése és kibővítése szempontjából alkalmasnak látszik neki, azt minden habozás és nagy válogatás nélkül átveszi, bárhol találja is. Így pl. Herodotos-féle adatokból, melyek egyiptomi dolgokra vonatkoznak, állítja össze a gadesi Hercules-templom leírását és szer-tartásos törvényeit (III. 15. s k.). Az Ammon-jóshely forrását (III. 669. s k.) majdnem ugyanazokkal a szavakkal írja le, mint Pomponius Mela.

A két küzdő fél hadvezéreinek jellemzése, a mint könnyen érthető, Liviuson alapul, nemkülönben az előforduló beszédek is. De azért sem ezek, sem amannak dolgában szó sincs szolgálai függésről s a maga lelemé-

nyéből is ad nem egy vonást a készen találthoz (VII. 282. s k.). Néha a történetíró egy-egy, csak futólag érintett, czélzása is elég volt a költőnek arra, hogy bővebb kivitelű részlet váljék belőle, ilyeneknek köszöni például nem egy, a katonákhoz intézett buzdító beszéd az eredetét (I. V. 165.).

A hitszegő ellent ugyan annak a rendje s módja szerint gyűlöli költőnk, de azért Hannibal «ádáz hősiessége» (*inproba virtus* I. 58.) csorbitatlan teljességében érvényesül; hisz annál dicsőségesebb volt a rajta aratott győzelem, mennél derekabb ellent kellett legyűrni. Tetteinek ékesen szóló dicséretét mondatja el a capuai ifjúsággal (XI. 132. s k.). Ő maga is hol Marshoz, hol Achilleshez, majd üstököshöz, vagy rohanó árvízhez, majd tigrishez hasonlítja őt (I. 433., VII. 120., I. 461., 468., IV. 331.). Jelleméből nem hiányoznak az engesztelő, emberséges vonások sem. Mily szépek például Hannibal szavai Paulus holtteste fölött (X. 503.), s mily lélekemelő a rómainak az ő rendeletére tartott temetése, melyen maga is részt vesz! Nem voltak ugyan ezen jelen a holtnak sem felesége, sem gyermekei és rokonai, emelt ravatalát nem ékítették őseinek képei. Csak Hannibal egymaga kárpótolta őt mind e diszéért. Távozzál, így szólt, Ausonia disze, a derék tettekkel büszkélkedő lelkeket megillető helyre. S dicsőséges halálát szinte irigyelve hozzászói: «engem még hány-vet a Sors a földi viszontagságok árjában, nem engedve látnom, mi végzet vár reám».

Szerető férjnek és apának mutatkozik ifjú nejétől és egyéves fiacskájától való búcsúzása jelenetében (III. 61. s k.), a mely némely helyütt kissé szónokias kicziczomázása mellett is egészben eléggé szívhez szóló marad. Csakhogy nem szabad persze homerosi mintájával (Hek-

tornak Andromachétól való búcsújával) egybevetnünk. Ugyane hangnem még egyszer előkerül (IV. 763. s k.) ott, a hol fiát Molochnak akarják áldozni.

Hogy sűrűn egymásra tolakodó csataképeit élvezhetőbbé tegye, a költőnek igyekeznie kellett érdekes alakok változatos sorozatát s költői hatású párviadalmakat, megragadó jeleneteket beszőni művébe. Ilyek egybegyűjtéséhez bőven állottak rendelkezésére költők s történetírók írott és kiszolgált harczosok élőlészóbeli elbeszélései, nemkülönben saját személyes emlékei, és mind ezeket csakugyan igen nagy szorgalommal használta föl, sőt helyenkint elég művészettel és ízléssel is. Ilyekben természetesen még kevésbbé kellett történeti hűségre s még az egyes esetnek is teljes hitelességére néznie, de azért mégis nem egy, a hagyományban is eléggé erős tanúságra támaszkodó adat is igen jól beleillett a maga helyén a többi közé. Ilyen a boji harczos, ki nemzete egykori leigázóján, Flaminiuson, boszút áll (V. 644. s k., v. ö. Livius XXII. 6.); azon rettenetes párharcz, melyben a fegyvertelen küzdők agyonharapják egymást (VI. 41. s k., Livius XXII. 51, 9.). Egy jó hitelű eseményt egy másik, jóval későbbivel olvasztott egybe a költő s egész kis novellát alkotott belőle. Livius ugyanis (XXII. 42.) elmondja, hogy a Cannae melletti ütközet napján két itáliai rabszolga, kiket a megelőző évben fogtak el a numidák, megszökött s régibb gazdáihoz, római tisztekhez, menekült vissza. A consulok előtt e szökevények bejelentették, hogy Hannibal egész seregével lesben áll a legközelebbi hegyek mögött. Ezzel az esettel Silius egy másik, alighanem az övével ugyanegy forrásból Tacitusnál (Hist. III. 25.) is meglévő adatot fűz egybe, a mely szerint a Vitellius és Vespasianus közötti háborúban egy fiú a

saját apját ölte meg s csak akkor ismert rá, mikor már későn volt. E két elemből a következő tragikus történetet szerkeszti össze költőnk (IX. 66. s k.). Satricus az első pún háború alatt a karthagóiak fogságába került. Sulmóban két csecsemőkorú ikerfia maradt hátra. Most mint a gaetulok tolmácsa jó vissza honába, és családja viszontlátásának heves vágyától üzetve, az éj sötétjében meg akar szökni. Fegyvertelen lévén, a csatatéren heverő hullák egyikének fegyvereit szedi el, nem is sejtván, hogy a megfosztott a saját fiainak egyike, kit csak az imént ejtettek el a púnok. Másik fia éppen őrt áll a kapu előtt s egyúttal keresi testvére holttemét, hogy eltemethesse. A mint meglátja az ellenséges tábor felől közeledő alakot, hirtelen egy közellévő síremlék mögé rejtőzik. Midőn azonban észreveszi, hogy a közelgő csak egymaga van, utána ugrik s hátulról ledöfi lándzsájával. Utólérvén, felismeri rajta testvére fegyvereit, a min csak még jobban feldühödik s kardjával is átszúrja. Haragos szitkozódásai közben a saját anyja és testvére nevét is kiejti, a mire a haldokló atyjául ismerteti meg vele magát, s egyben a lelkére köti, hogy óvja Paulust, a consult, ne-hogy ütközetbe bocsátkozzék. Önkéntelen gyilkosát szeretettel vigasztalja. Ez hiába igyekszik a sebesültnek vérért elállítani, s miután atyja kiadta lelkét, kétségbeesésében agyonszúrja magát. De vérével ráírja atyja pajzsára e szokat: *fuge proelia*, Varro (kerüld a csatát, V.). Erre a pajzsot egy letűzött lándzsa hegyére illeszti s azzal atyja holttemére rogy. Másnap Varro arra megy legióival. A katonák megpillantják az intő táblát s meghatottan nézik az alatta lévő elesetteket. Megmutatják a vezérnek a vérrel írott óvást, de ez megvetőleg elutasítja magától annak követését (IX. 244. s k.).

Tacitus azon forrását még egy helyütt használta a költő. A Weser melletti cherusk csatában, így írja az épp említett szerző (Ann. II. 17.), megtörtént, hogy egyes futamodók többek közt fák tetején is kerestek búvóhelyet; de egy részüket nyilakkal lövöldözték le, másokat a ledöntött fákkal együtt terítettek le a földre. Hasonló eset különben más alkalommal is fordulhatott elő. Silius e jelenetet részletesen kiszínezi (V. 475. s k.). Leírja a hatalmas tölgyet és kőrisfát, a gyáva siculok eszeveszett futását, s mint kapaszkodnak, egyik a másikat útjából eltaszигálva, föl a fákra, mint törnek le súlyuk alatt a korhadt ágak s hogyan hullanak le némelyek a menekvők közül, holott a többiek az ellen nyilaitól és dárdáitól remegve függnék a fán, mígnem a fejszezsapásoktól leterített törzsszel együtt, ennek terhétől összezúzatva, ők is lehullanak.

Hűséges lovakról sok mesét tudtak a régiek. Így pl. Antiochus csataménje állítólag elragadt s egy örvénybe ugrott azzal a galatával, a ki gazdája halála után a hátára mert ülni (Plinius Nat. hist. VIII. 42. 158.). Ennek megindító párját látjuk Siliusnál (X. 449. s k.). A cannaei hareztéren haldoklik egy római vitéz. Lovát egy pún üli meg, ki zsákmányul ejté az állatot, s a csatasíkot bejáró Hannibal kíséretében lovagol. A mint a paripa útközben előbbi gazdáját a téren fekvők közt már messziről felismeri, hegyezni kezdi fülét, nagyott nyerít, ledobja lovasát s a vértől ázott, sikos talajon haldokló urához vágtat, térdére ereszkedve lehajol hozzá s felülésre kínálja neki hátát.

A mint Ennius hajdan Annalesében tágas díszcsarnokot nyitott előkelő római családok jeles őseinek érdemei számára, úgy Siliusnál is felragyognak a vezérek nagy

alakjai mellett egy Curio, Piso, Galba, Cethegus, Brutus és mások nevei is. Alkalmilag, az irodalmi kitünőségeket, vagy ilyek vélt őseit is ki szereti emelni a névtelen tömegből. A cannaei ütközet előtt álló tábori lajstromban pl. egy arpinumi Tullius is említ, kinek utódja valamikor ékesszólása hírével be fogja tölteni a világot és beszéde villámaival dúló csatákat fog megfékezni (VIII. 404. s k.). A csatában egy Maecenas is van az elesettek sorában, ki etruszk királyok származéka (X. 39. s k.). Nálánál egy pataviumi Pedianus is harczol, ki nem csak Marsnak, hanem a múzsáknak is kedveltje (XII. 212. s k.), a mivel a szerző nálánál idősb kortársának, a tudós Asconius Pedianus († 88-ban Kr. u.) történetírónak kívánt kedveskedni, kinek Vergiliusról és Ciceróról szóló derék munkáit a mindkettőért rajongó Silius bizonyára igen nagyra becsülhette. Kiváló ünnepélyességgel, Kalliope segítségül hívása mellett, emlékezik a költő Enniusról s ennek Sardiniaiban tanusított vitézségéről (XII. 387. s k.). A rudiaei fiatal százados családfája, mely csak általa vált híressé, mint ő maga is dicsekedett vele költeményében, Messapus királyra vezethető vissza; mint Orpheus egykor az Argonautákkal, úgy vonult ő is a messapiai csapatokkal és Apollo különös oltalma alatt áll, ki már előre látja, hogy Ennius dalai lesznek az első latin versek, melyektől a Helicon visszhangozni fog s hogy ő éneкли majd meg Róma háborúit. Az ő nyíla fúrja át a sardiniai vezér, Hostis fiának testét, kinek halálát Livius is külön megemlíti, s feltehető, hogy Ennius maga is megemlékezett ily hadi tettéről. A sicíliai fiatal Daphnist a híres pásztordalnok utódjaként mutatja be Silius (XIV. 462. s k.), és Sicilia leírásánál is szóba kerül e költő (XIV. 28. s k.); Syracusae bevételénél fényes emléket állít az

eposz Archimedesnek és tudományának (XIV. 341. s k. 676. s k.). Igen jellemző továbbá, hogy a Scipiónak megjelenő árnyak között Homeros is feltűnik (XIII. 705. s k.), de egészen eltérően a hagyományos felfogástól, deli ifjú képében, kinek hófehér nyakára aláhulló dús hajzatát biborszalag övezi. Arcza isteni szépségű, homlokán fenség ragyog, és számos lélek jár nyomában csodálatával eltelve s őt ujjongó örömmel üdvözölve. Phoebus papnője kiemeli, mily hatalmas lángész lakott e lélekben, és Scipio felsóhajt, vajha ily lantos énekelné meg a rómaiak tetteit is: mennyivel mélyebben vésődnének azok akkor a késő unokák szívébe! Nagy Sándorhoz hasonlóan, ő is boldognak nevezi Achillest, hogy ily költő örökitette meg nevét. A későkori tanítvány hódolata ez az utolérhetetlen mester iránt, kinek nyomdokain igyekezett járni ő is, csak úgy mint a többi epikusok.

Egyes motivumokat már a helyzetek is oly közelfekvőkké tettek, hogy nem is igen lehetett költőnknek előlük kitérnie. Hogy is tehette volna, hogy a Trebia melletti csata leírásában ne vegye mintául az Ilias azon híres részletét, melyben épp úgy, mint itt, a haragos folyam a küzdők egyike ellen támad. Scipio megfenyegeti a dühösen ellene lázadó folyót s hogy méltóságától megfoszsza, ketté osztani készül annak vizét. De a hullámok mind magasbra tornyosúlnak körötte, a folyamisten is kiemeli fejét s felhívja a consult, hogy kinn a sikon harcoljon. De Venus segítségül hívja Vulcanust, a ki felgyújtja a folyam partján lévő erdőket s ezek lángjaival kiszáritja annak vizét (IV. 638. s k.). Hannibálnak sebesült fivére, Mago miatti aggodalmát olvasván, önkéntelenül az Iliasnak (IV. 148. s k.) Agamemnon és Menelaus közötti hasonló esetére gondolt mindenki.

Még közelebb simul a Punica az Iliast és az Odysseiát egyesítő római minta-eposz, az Aeneis egészéhez és egyes részleteihez. Juno és Venus szerepe itt és ott ugyanaz: amaz a karthagóiak pártját fogja és a rómaiak ellen ármánykodik, emez meg az Aeneadák oltalmazója, közbenjár értük Juppiternél s ettől védettjeinek dicső jövőjébe látó jóslatokban nyer vigasztalást (III. 557. s k.). Junónak itt Tisiphone áll szolgálatára, mint ott Allecto; az ég királynéja haladékok eszközöl ki Hannibal élete lejártának és kimenti őt a csatazajból, Scipio árnyát állítván eléje, melyet addig üldöz, míg az a felhőkbe nem tűnik előle (XVII. 341. s k., 522. s k.): egészen így tesz Juno Turnusszal is (Aen. X. 606. s k.). Csakhogy Silius kissé visszaél ez epikus közhelylyel: nála ugyanis Juno más alkalommal maga vezeti pásztor képében pártfogoltját tévútra, hogy kétségbeesett tettet ne kövessen el (XVII. 567. s k.), és hasonló módon már egy előbbi esetben is megmentette volt őt Paulus elől (X. 83. s k.).

Kegyeltjének Róma halmairól mutatja meg a várost védő istenségek túlnyomó erejét, s meggyőzi őt ostromló szándéka hiábavalóságáról (XII. 701. s k.), épp úgy, a mint Venus is megmutatja Aeneasnak a Trója pusztulásában részes isteneket (Aen. II. 588. s k.). A Juppiter és Juno közötti utolsó beszélgetés (XVII. 341. s k.), a mely a hadjárat befejezésére készít elő, ugyanez istenpárnak az Aeneis végén leírt szóváltását utánozza (XII. 791.). Egyéb hasonlóságok meg már a helyzetekből folynak. Ilyen a pártok vitája a karthagói államtanácsban (II. 270. s k.), mely a Latinusszal folyó tárgyalásokkal vethető egybe (XI. 300. s k.): ott Hanno ellenséges érzületű beszéde Hannibal ellen (279. s k.), itt meg

Drancesé Turnus ellen (336. s k.). A mint a görögök vélt elvonulása után a trójaiak kivonultak városuk falai közül és kíváncsian bejárták ellenségeik üresen hagyott táborát (II. 27. s k.): épp úgy tesznek a rómaiak is Hannibal távozása után (XII. 744. s köv.). Scipiónak Syphaxtól való fogadtatása (XVI. 191. s k.) egész egyes vonásokig menő hasonlóságot mutat Aeneasnak Euander-nél való tartózkodásához (Aen. VIII. 154. s k.). Vonásról vonásra egyezik az Atlas leírása (I. 201. s k.) a régibb költemény ugyanezt illető helyével (Aen. IV. 246. s k.). Aeneas a karthagói templomban a trójai (Aen. I. 453. s k.), Hannibal meg a linternumban az első pún háborút ábrázoló képeket lát (VI. 653. s k.). Ilyen párhuzamok mellett még számos hasonlóságot látunk fegyverek, ruházat, táj- és csataképek leírásaiban, nemkülönben olykor egész verseket is csekély változtatással átkölcsönözve, vagy némely versek elejét, másoknak meg a végét szó szerint egybevágóknak, továbbá igen sok megegyező kifejezést és szólásmódot. De azért vajmi igaztalanok lennénk a költő iránt, ha őt ezért becsmérlenők, a mivel csak elismert nagy mestere iránt a szakértő szemében azonnal feltetsző hódolatának akarta jelét adni s magát tanítványának vallani. Egészben és egyes dolgokban még így is elég jut az ő saját érdemére is.

Különféle természetű epizodoknak éppenséggel sem vagyunk nála híjával. A mint már mondtuk, majdnem az egész hatodik könyv az első pún háború emlékeivel van tele. Nagyobb részét (62—551.) Regulus dicsőítésének szánta a költő. A megholt vezér súlyosan megsebesült fia egy agg harczos szegényes kunyhójába menekül, ki annak idején hűséges vitéze és kísérője volt Regulusnak utolsó útjában is. Ez elmondja vendégének az óriás-

kigyóval vivott híres harcz történetét a Bagrada folyó mellett, továbbá Xanthippus győzelmét és atyja fogságba jutását, Rómába küldetését, önfeláldozó hűségét hona iránt s iszonyú vértanúságát. Mindezekre nézve alighanem Livius elveszett tizenhetezadik könyve szolgált szerzőnknek forrásul. Ugyane könyvben (641. s k.) az első pún hadjárat folyamának emlékét még egyszer fellelevenítik a linternumi már említett falképek. S ráadásul még Hannibal pajzsán, melyet a spanyoloktól kapott ajándékba, szintén ugyanennek eseményeit ábrázoló képek láthatók (II. 395. s k.).

Szökevények, foglyok s benszülöttek révén Hannibal elmondhat magának egyet-mást Róma régebbi történetéből, a mi a költő szándéka szerint mind csak arra való, hogy tiszteletet gerjeszsen még az ellenségnél is a megtámadottak iránt. Ily részletek: a trójai Palladium említése, melyet Diomedes Aeneasnak engedett át s a mely azóta Rómát védi az ellenségtől való elfoglalás veszedelme ellen (XIII. 30. s k.); Cloelia kissé erőszakos módon közbeszótt története (X. 476. s k.); a Fabius-család dicső tettei (VII. 20. s k.). A cumaei Apollo-templom meglátogatásánál egy capuai elmondja neki ennek alapítása történetét (XII. 83. s k.). Nápoly környékén az ellenfél vezére egész kis körutat tesz, a melyen az összes látnivalókat végignézi (XII. 85. s k.). Szép Campaniájának nem egy hódolattal adózik a költő itt is, amott is. Parthenopét kényelmes múzsafészeknek dicséri, a hol igen jól éldelegélhet a közügyektől visszavonult ember (XII. 31. s k.). A cziteraművész, kit az erdei csatában egy lándzsadöfés leterít, haldokolva szép hazája dús szőlő-hegyeire, kedves Surrentumára gondol, a hol oly enyhén lengedez a zephyr (V. 464. s k.). Midőn Hannibal Faler-

num áldott szőlőültetvényeit tűzzel pusztítja el, a költő kedélyes epizódban elmondja (VII. 162. s k.), mint fogadta hajdanában vendégszeretően az öreg Falernus a hozzá betért Bacchust, ki ezért hálából az azóta itt termő pompás borral ajándékozta meg a vidéket. Görög műveltség barátjaként nem mulasztja el költőnk alkalomilag Syracusae fényes épületeit, nagyszerű díszkertjét leírni s az itt található büszke diadaljelek- és számos műremekről emlékezni (XIV. 641. s k.). Midőn Hannibal a csábítóan kellemes Capuába bevonul, a dúsgazdag s elpuhult város pazar lakomát rendez a büszke hódító tiszteletére, s ez alatt egy lantos eziterakiséret mellett a Capys büszke őseiről és egész Juppiterig visszamenő családfájáról énekel (XI. 270. s k.). Így kezdődik az elernyesztő dőzsölés, melynek a púnok magukat a görög városban átengedik. Venus, hogy a harcztéren legyőzhetetleneket a maga fegyvereivel törje meg, előhívja Erosainak egész csapatát s nyilaikkal elárasztatja az ellent (385. s k.). S itt újra hallatja Hannibal előtt a lantos szavát, dalával lelkesült dicséretet mondva a zene és költészet varázserejéről, a melynek hajdan egy Amphion, Chiron, Arion, Orpheus valának teljes birtokában (440. s k.).

A római nép történetének a trójai mondával való összefüggéséhez Silius híven ragaszkodik. Venus kegyére és Juno haragjára, meg ez ellentétes pártállásuk okaira ismételten hivatkozik, s egy-egy mythosnak epyllionszerűen való beszövésére változatosság kedvéért különben is keresi az alkalmat. Így midőn a pún hajóhad már közel jár Italia partjaihoz, Nereus leányai ijedten menekülnek Proteus barlangjába, a ki nekik bájos színezetű előadásban mondja el a Paris ítélete történetét s hogy mint örvendnek azóta Aeneas utódai Venus állandó kegyének.

Ehhez az agg tengeristen még a Cannae melletti vereség jóslatát fűzi, de egyben mindjárt Scipiót láttatja a távolabbi jövőben, ki Hannibalt le fogja győzni, s Karthago bukását is megjósolja (VII. 409. s k.). Már kissé nehézkesen tör magának Silius utat ahhoz, hogy Anna történetét is elmondhassa, ki Dido húga halála után Aeneas-hoz menekült s utóbb a Numicius forrásában találta végsorsát és megistenülését (VIII. 39. s k.). Itt szerzőnk teljesen Ovidius nyomán jár (Fast. III. 523. s k.), csak-hogy még egyet-mást Vergilius negyedik könyvéből is vett át.

Egyes helyek említésénél aetiologikus mondákra kerül jó alkalom: ilyenek Hannibálnak a Pyrenaeusokon való átkelésénél a szegény Pyrene sorsa, ki egykoron Hercules áldozatává lett (III. 420. s k.); ehhez, úgy látszik, Varro szolgáltatta az anyagot. A Hylas-monda mintájára van szabva a Trasumenus nevű szép ifjú regéje, kit a tó nymphája lecsalt magához a víz fenekére (V. 9. s k.).

Meglepő és igazán felüdítő hatású a Juppitertől Capuába küldött Pan oly értelemben való felfogása, a minővel szerzőnknél találkozunk (XIII. 326. s k.), kinél ez isten azért jó a nevezett városba, hogy szelidebb lelkülettel töltsse el a győzőket. Pannak, mint ily indulat-csillapító-nak feltüntetése egészen szokatlan a régieknél. Feltehető, hogy a campaniai pásztorok épp oly nagy tiszteletben részesítették őt, mint az arkadiaiak, s főleg Capuában állhatott kiváló nagyrabecsülésben. A költő oly elevenen írja le a fürge, pajkos hegyi vándor alakját, mintha sikerült képműveket követne leírásával. Fenyőlevelekből font koszorú árnyékolja be halántékait, pirosuló homlokán két kis szarv emelkedik, hegyes fülei felegyenesednek és kóczos szakáll lóg le álláról. Pásztorbotot tart a kezé-

ben, balvállát őzbőr takarja. Inkább repül, mintsem jár, s léptei alig érik a földet, úgy szökell a legmeredekebb csúcsokon. Olykor vissza-visszanéz s mosolyogva tekint hátul ficzánkoló kis farkinczájára; kezét homloka elé tartván a vakító napfény ellen, végig járátja szemét a hegyi legelőkön, és kedves, Maenalus hegyének csúcsáról messzire elhangzó pásztorsípszót hallat, melynek nyomába jönnek a nyájak. Melegen kiérzik e leírásból, mint olvadt fel a költő szíve a természet és az üde hegyi levegő fuvallatára.

Ha már most az egész költemény csomópontját keressük, alig lelhetjük azt meg másban, mint a római nemzet ösereje és derék lelkülete feltüntetésében, melynek, súlyos megpróbáltatásokból diadalmasan és megtisztultan kikerülván, oly fényes jelét adta, ebben saját vérével pecsételvén meg a világalomra való kétségtelen jogát. Mint mikor zivataros nap alkonyatával a sűrű esőfelhőkön keresztül utat tör magának a leáldozó nap egy búcsú-sugara, úgy áll a Trasimenusi-tó melletti szörnyű vereség elmondása végén az ellenfél egy vallomása, mely felemelő s vigasztaló jóslatként hangzik a legyőzöttekre nézve. Pyrrhusról azt beszélik, hogy tarentumi győzelme után a csatateret végig járván, az egytül-egyig mellükön sebesült római elesettek láttára, kik még halottan is göröcsösen markukba szorítva tarták kardjukat s megmerevült arcuk vonásaira oda volt fagyva az elszánt marczonaság kifejezése, — így kiáltott fel: mi könnyű lenne ily harczosokkal a világot meghódítanom! Ugyane gondolatot keltik a hasonló tapasztalatok Siliusnál (V. 668. s k.) Hannibal lelkében is, a ki ugyanily csodálatát nyilvánítja a trasimenusi véres nap estején a rómaiak vitézsége iránt: az a nép, úgy mond, mely ily termékeny

ennyi hősiességet tanúsító férfiakban, okvetetlenül a világalomra kell, hogy hivatva legyen a sorstól, s még vereségeiben is diadalt arat az egész földkerekségen.

Fájó, de mégis büszke érzésnek ad hangot a költő a gyászos cannaei ütközet elmondása előtt (IX. 346. s k.): «vajha, ó római, egykor ugyanoly lélekkel viselnéd szerencsédet, mint akkor a balvégzetet . . . Száritsd fel könyeidet és tiszteld a sebeket, melyek örök dicsőség forrásai lesznek; soha ennél nagyobb nem lépsz többé, Róma.» A vereség hírének a városban való fogadását említvén pedig, e szavakkal zárja a tizedik könyvet: «ilyen volt akkor Róma; ám ha az volt a sors végzése róla, hogy valamikor megváltozzék érzülete, akkor ugyan inkább maradtál volna te állva, Karthago!»

A Róma szerencsétlenségéről s erre következő feltámadásáról szóló költemény, természetes, hogy a római nagyság alapjait és életfeltételeit, a nemzet ősi erényeit kívánja kortársainak emlékébe visszaidézni. A tősgyökeres római *virtus* igazi példaképe az a zászlótartó, a ki halálosan megsebesülve is odább akár vánszorogni, hogy a rábízott hadi jelvényt biztonságba juttassa, mignem ereje fogytán a hulla-halmok közt összeroskad, s ekkor a saját testével földi el a legio sasát; másnap reggel magához térvén, nagy kinnal feltápáskodik, hogy a földbe ássa a zászlót, s csak ennek utána adja ki megnyugodva lelkét (VI. 14. s k.).

Mindenek fölébe helyezi a költő a régi római *fides*, a a rendületlen hűség erényét. Keserűen panaszolja, hogy most már csak neve szerint ismerik a földön (I. 329.). A hol alkalmat talál rá, ott vagy isteni személy alakjában szólaltatja meg s lépteti közbe (II. 497. s k. XIII., 281. s k.), vagy példán szemlélteti. Egy tyrrheni harczos

a ki a Trasimenus-tó melletti ütközetben hadi fogságba esett volt, de jó bánásmódban részesült s utóbb szabadon bocsáttatott, később ismét szolgálatban áll Marcellus alatt Siciliában. Itt a harc közben egykori gazdája az ő kezébe kerül: mihelyt felismeri, a mint védtelenül fekszik lábai előtt, felemeli és elbocsátja őt (XIV. 148. s k.). A *fides* igazi mintaképe Regulus (VI. 131.), ellentéte pedig a pún vezér, s így Scipio is éppen a *fides* és a *pietas* erényeivel magaslik Hannibal fölé. A római jellem megbízhatóságát a göröggel szemben is dicsérve emeli ki költőnk. A nagylelkű önmegtagadás ama példája, melyet Scipio Spanyolországban, a királyi ara kiszolgáltatásával tanúsított, tisztelőjét, Laeliust annyira fellelkesíti, hogy Agamemnonnál és Achillesnél is többre becsüli a vezért (XV. 268. s k.). Fabius az engedelmességet vési katonáinak legfőbb erényül szívükbe: ez emelte fel Róma fejét egész a csillagos égig (VII. 93. s k.). Fiát pedig arra tanítja, hogy a hazára neheztelni bűn s olyan vétség, a melynél megbocsáthatatlanabb nem üldözi a halandót az árnyak honába (VII. 555. s köv.).

Silius a stoikus iskola híve volt s barátságban állott Annaeus Cornutusszal, Persius tanítójával, meg a híres Epiktetossal, kinek balsorsban és szenvedésekben tanúsított lelki erejét bámulta. Költeménye is tanújele ez érzületének. De nem pusztán az elmélet embere, mint Lucanus, és nem is oly rideg, mint Cato. Erre vall nála Brutus jellemzése (VIII. 607.), mely így szól: «nyájas komolyság (*gravitas*) és méltósággal párosult kedvesség áradt el lelkületén, s deréksége (*virtus*) minden mogorvaság (*tristitia*) nélküli volt. Nem szerette a merev szigor dicséretét s a ránczba húzott homlokot, de azért nem kereste az

élet becsét a balfelőli úton sem» (t. i. az élvek útján). A kétfelé ágazó utak allegoriáját, melyek közül az ember szabadon választhat, szemléltető elevenséggel tüntette volt föl Prodikos sophistának a válaszüton álló Heraklesről szóló híres elbeszélése; Xenophon e példázatot lényeges tartalma és szerkezete szerint Emlékirataiba felvévén, a lehető legtágabb körű elterjedéshez juttatta. Az ifjabb Scipiót, mint a görög bölcsélet tanítványát jellemzi az, hogy a spanyolországi hadvezérlet nehéz feladatának el-, vagy el nem vállalása közötti habozásában személyesítve jelennek meg előtte az Erény és az Élvtelenség (*Virtus* és *Voluptas*). A költő előtt állott régi görög minta szellemében tartott vitát folytatnak egymással, melyben az utóbbi a vesztes, de azzal a jóslattal vigasztalódik, hogy eljő majd az idő, mikor a tanulékony Róma versengve fog szolgálatára igyekezni (XV. 18—128.).

Az idősb Scipio is egészen stoikus szellemenben dicsőíti az alvilágban a *virtus*-t, mint azon egyedüli jót, mely önmagában bírja legmagasb jutalmát. De azért éppen nem érzéketlen a legnemesb gyönyörűség, a dicsőség élve iránt: édes érzet szerinte ugyanis még az elköltözött lelkekre nézve is, ha hallják, hogv nevöket nem feledte még el az utókor (XIII. 663.). Lelkes szavakban vallja meg Hannibal feleségének, hogy semmiért sem mondana le nevének az emberek közt örökkön élő híreről: csak kevés lángszellemű férfiúnak, úgy mond, adja meg e kegyet az *istenek* atyja, ki a mennyei körök lakóivá szemelte ki őket (III. 133. s k.).

Stoikus elvet követve vált meg az élettől is költőnk, azt tartván, hogy «mikép is kerülnök a halált, mely már születésünkkel kezdődik!» (II. 223. s k., III. 134. s k.). Appius Claudius árnya Chrysipposzal egyértelmű-

leg kijelenti, hogy semmit sem ad a fényes temetési szertartásokra (XIII. 457. s k.). A szerző sajátja, de részben alighanem platonikus képzetek hatásából magyarázandó nála a Sibylla azon tanítása, a mely szerint tíz különféle kapun vonulnak be a halottak ugyanannyi rangosztályai az alvilágba.

Bármily fárasztónak tűnhetik is föl egészében a több, mint 12.000 hatméretű versre terjedő költemény, azért mégsem érdemli meg azt a becsmérést, melyben az újabb kor részelteti. Szelíd és felvilágosult szellem lengi át, és szerzőjét még áthatják azon elvek, a melyek Rómát nagygyá tették. Érzülete és gondolkodása őszinteségét elhiszszük neki, mert nem ágaskodik folyton, Lucanus módjára, falábakra. Ellenkezőleg inkább tán az a hibája, hogy vajmi gyakran szárazzá és nagyon is józanná válik. A minek üde alakító képesség dolgában talán maga is érezte hűját, azt szorgalmával igyekezett helyreépítozni. A hasonlatoknak nagy bőséggel rendelkezik, és többnyire jó ízléssel alkalmazza és színezi ki őket, kerülve minden túlságot. Az ugyan igaz, hogy nagy részüket elődjeknek, mindenekelőtt Homeros- és Vergiliusnak köszöni, a többiek meg nagyobbára szintén a természet, az állatvilág s a mindennapi jelenetek körének mindnyájunkkal közös szemléleteiből meritvék. Talán csak az az egy érdemel figyelmet, hogy köztük nem csekély számmal akadnak, még pedig éppen a költő sajátja között, már a mennyire t. i. ez megítélhető, a vadászat és halászat köréből vett hasonlatok. A szerző, mint gazdagon felszerelt mezei kastélyok és terjedelmes díszkertek s erdők tulajdonosa, könnyen gyűjthetett magának e téren tapasztalatokat. Egy helyütt kissé ügyetlenül alkalmaz egy vergiliusi hasonlatot. A mantuai költő Aeneas harczi

hevét az üstben forró víz háborgásához hasonlítja (Aen. VII. 462. s k.); Siliusnál pedig (V. 603. s k.) Hannibal szájából füstként tódul hevében a lehellet, és hangja úgy zúg, mint a katlanban forró víz. Másutt meg már éppen a nevetségesnek határát érinti, a mikor szerinte egy földre terített óriás utolsó lehellete egész porfelhőt kavarr fel. S még egyebükt is elég gyakran igyekszik szerzőnk természettől vékony hangocskáját dagályos szóáradattal harsogóbbá tenni. A tudákos kicsinyeskedés, túlzó teljesség és tanítóskodás hibájától sem mentes. Spanyolországról (I. 220. s k.) és Libyáról (I. 189. s k.) szóló földirati kitérései bátran elmaradhattak volna. Valósággal undorító pedig azon kínzások részletezése, melyekkel a karthagóiak Hasdrubal gyilkosát, egy rabszolgát, kivégezték (I. 171. s k.). Továbbá milyen esetlenül van közbeszőve a Chrysippostól kölcsönvett hosszú előadás a legkülönbözőbb népek temetkezési szokásairól, melylyel Scipio Appius Claudius türelmetlen árnyát az alvilágban tartóztatja! (XII. 466. s k.).

Silius nyelvezete Vergiliustól való szoros függése daczára is, melyet az egyes részletek változtatásával igyekszik láthatatlanná tenni, távol áll mestere tiszta és világos előadásától. Némely szavainak képzése és használata nem mondható mindig elég szerencsésen merésznek. Mondattani sajátosságokban sok oly görögös szófűzést enged meg magának, a minőket Horatius lyrai költeményeiben több joggal használhatott, mint ő. Versei közepszerű minőségükben elég folyékonyak, de báj és fény nélküliek s a nagy elődeinél megszokott csín híjával vannak.

A kényelmes nyugalom, melyben Silius élén, tetszése szerint oszthatta meg idejét kedvelt munkája és a társas

élet örömei között, nemkülönben az a műgond is, a melyet költeményére fordított, már eleve is arra a feltevésre készítet bennünket, hogy az évek hosszabb során át kellett vele foglalkoznia. A 88. év decemberében már e munkája mellett látjuk őt: Martialis ugyanis, ki ekkor epigrammái negyedik könyvét ajánlotta fel neki (IV. 14.) a Saturnaliákon szokásos ajándékol, már ismeri a munkába vett mű tervezetét. A 92. év telén a költeménynek már bizonyára jókora része forgott az ismerősök kezén (Martialis VII. 63.). A harmadik könyv elejének Domitianushoz intézett dicsőítő beszéde (607. s k.) a sarmatak elleni hadjárat befejeztét tételezi föl (616. s k. v.), tehát legkésőbbben a 92. év őszének vége felé irathatott. Holott viszont a tizenharmadik könyv heves kifakadását a vérengző zsarnokok ellen (601. s k. vers) bajosan merte volna a költő még a rettegett uralkodó életében (megh. 96.-ban) megírni. Ha továbbá a tizennegyedik könyv végén azon férfiú szelid lelkületét dicsőíti, ki a világot újra békével ajándékozta meg és véget vetett a katonák rablókedvének, ezzel csak Nervát érthette, ki 97 óta ült a trónon. Élte még hátralévő három évét valószínűleg a költemény befejezésének szentelte. És éppen e három utolsó könyv csakugyan magán hordja az elsietés, vagy a kimerültség félreismerhetetlen jeleit. Az előadás mindegyre szárazabbá és merevebbé válik bennök. Helyenkint az elbeszélés fonala hirtelen meg is szakad és minden átmenet nélküli. Az egésznek beható áttekintésére és a költő saját kezétől való végleges kiadására már alig maradt neki ideje. Egyes részeknek nyilvános előadása, úgy látszik, már a nyolczvanas években megkezdődött. Különben az is nagyon könnyen meg lehet, hogy nem is keletkezett a költemény egészen mai

sorrendje szerint, hanem hogy egyes részletei mai összefüggésük keretén kívül töredékesen jöttek létre úgy, a mint éppen a szerző hangulatától telt.

A latin Ilias.

Alighanem az iskola, vagy legfőljebb a szerényebb követelésű olvasó használatára készült a latin Ilias, mely kevéssel több, mint 1000 hexameterben a Homeros-féle hősköltemény mind a 24 énekét nagyon egyenlőtlen arányú kivonatba foglalja. A görög eposznak a köztársaság korában keletkezett régibb fordításai, vagy átdolgozásai (l. az I. köt. 363. s k. l.) már régies nyelvük miatt sem igen valának élvezhetők. Vajmi kívánatosnak tetszhetett tehát kézi használatra és az iskolai oktatás segédeszközeként egy könnyen olvasható új átdolgozás. Sajnos, hogy az előttünk lévő nagyon is szűkre van szabva, és vajmi egyenlőtlen kidolgozású. A 10 első vers szószerinti fordításával kezdődik, de ez után hol többé, hol kevésbbé tömörített tartalom-kivonattá lesz. Némely könyvekre vonatkozólag (így az Achilleshez küldött követség, a hajóknál vívott harcz, Menelaus hősie viadala elbeszélésében) e kivonat néhány (10, 6, sőt 3) verssé zsugorodik össze. De még az egyes tényeket és előadásuk módját, meg sorrendjüket illetőleg sem ragaszkodik ez átdolgozás szorosan az eredetihez. A szerző, akár szándékosan, akár csak hanyagságból, önkényes változtatásokat enged meg magának, a görög költemény tiszta és szabatos körvonalait hozzátételekkel és betoldásokkal rontja el, és nem mond le önálló költői, meg szónoki ékítmények alkalmazásáról. Beszédeket, még pedig néha elég terjedelmeseket

is. szó közbe, a melyek még gondolatmenetükben sem alkalmazkodnak, nem hogy szószerint hívek lennének az eredetiek szövegéhez. Távolról sem rokonok a homerosi szellemmel, hanem inkább az átdolgozó korának iskolai retorikája érzik meg rajtok (32. s k., 88. s k., 257. s k., 715. s k., 818. s k., 1028. s k.). Hasonlatokban nincs hiány, s ezek részben a homerosiak, részben a vergiliusiak tárházából merítvék, de sokszor más összefüggésben állanak, mint az eredetiben (297. s k., 396. s k., 417. s k., 488. s k., 500. s k., 939. s k.). A következő rövid áttekintés, a mely korántsem akar teljes lenni, elég lesz arra, hogy a legfelölőbb példákon megvilágítsa ez átdolgozásnak eredetijétől való eltéréseit.

Mindjárt az elején rikító színekkel van festve a ridegen visszautasított Chrysesnek, Apollo papjának, keserősége (27. s k.). Az Agamemnon és Achilles közötti összeszólalkozás csak Chryses leányának kiadása és Briseis elvezetése után következik (74. s k.). A második könyvben elmarad a csapatok egybegyűjtése, meg az Atridának visszatérést javasolni igyekvő kísérlete, csupán a vezérek gyülekeznek egybe s nyilatkoznak mindannyian harcra készeknek (131. s k.). Az aulisi kikötőben előjelül feltűnt kigyóról szóló elbeszélést Nestor mondja el, nem Odysseus (147. s k.). Hector, és nem Antenor javasolja a trójaiaknak, hogy adják ki Helenát s mindannyian azonnal hozzájárulnak indítványához (636. s k.). Menelaus sebét Machaon helyett Podalirius gyógyítja meg (351), talán csak azért, mert neve jobban bele illett a versmértékbe. Demokoont Agamemnon öli meg, nem Ulixes (372. s k.). Adrastust, a ki Homerosnál hiába eseng kegyelemért, Menelaus foglyul ejti s megőrzi őt (római módra) diadalmenete számára (539. s k.). Saját jószántából, nem pedig

Helenus tanácsára rendezi Hector a nők könnyörgő küldöttségét (543. s k.). Antilochus a Patroclus tetemét maga viszi Achilles elé (839. s k.), holott Homerosnál csak a gyászhirot hozza, míg a hős hulláját Menelaus és Meriones szállítják a táborba.

A feldolgozott anyag kiválasztása a kivonatolónak képzelő ereje szegénységéről, a bájos és a mélyebb érzésből fakadó, vagy humoros részletek iránt fejletlen izléséről tanúskodik. Az istenek jeleneteit többnyire kihagyta, így pl. Juppiter szerelmi varázsszal való lekötését és felébredtét, másokat pedig a lehető legszűkebb térre zsugorított össze. Rendesen elmellőzi a tisztán emberi és személyes vonásokat, a tanácskozásokat és családi beszélgetéseket, mint pl. a Hector és Andromache, vagy Helena közöttieket, nemkülönben a falról való csataszemlét is. Ezek ellenében egészen a római olvasó izlésének hódol, mikor az utolsó könyvben a tulajdonképeni temetési ünnep elé még Hecuba és Andromache Hectort sirató verseit toldja közbe (1017. s k.); és hogy midőn már lángol a máglya, a megholtak felesége a kis Astyanaxszal a tűzbe akarja magát vetni (1058. s k.).

Különösen jellemzi a rómaid, hogy majdnem kizárólag csak a harcok érdeklik őt, a melyek leírásában az elrendezést, egyes körülményeket és a párbeszédeket illetőleg is, nem egy szabadságot enged meg magának, így pl. a Patroclus halálára (813. s k.) és Hector utolsó harcára (957. s k.) vonatkozó részletekben. Az utóbbinak első fellépténél apróra leírja egész fegyverzetét (227. s k.). A hőskor szokása ellenére Agamemnon lóháton léptet el a hadsorok előtt (496.). Hogy a Tydeus-fi Ajax egy, két «mai embernek» is nehéz követ könnyen hajít el karjával, az nem elég az átdolgozónak, a ki

Vergilius nagyításával élve, akkorának mondja a követ, hogy tizenkét ifjú ember sem mozdítaná ki helyéből (461.). A Glaucus és Diomedes közötti beszélgetést egészen kivetkőzteti meleg kedélyességéből (553. s k.), és az egyenlőtlen fegyverek kicserélése helyett nála csupán a pajzsok felváltása történik meg. Hasonló megismerkedési jelenetet told be felette ügyetlenül az Ajax és Hector közötti harczyi jelenet vége felé (621—626.).

Igen lelkiismeretesen sorolja föl a Boeotiából a görög vezérek neveit és hajóik számát (161. s k.), sőt a végén ezek összegét is (221.) hozzáfűzi, de az elrendezést itt is önkényesen megváltoztatja. A trójai hősöket is elsorolja (233. s k.), és a sajátjából, vagyis inkább az Aeneis nyomán még megtoldja jegyzéküket Coroebusszal (249.).

De a harczok leírásai során is van nem egy részlet, a melylyel ugyancsak mostohán bánt el az átdolgozó, így pl. a Teichomachiával, a melynek csak a végét mondja el (758—771.), továbbá Agamemnon hőstetteivel (741—757.). Nem hagyhatta ki azonban, az előtte lebeggett epikus mintaképek nyomán járván, a műalkotásokon lévő képek részletező leírását. Így kényelmesen elidőz azon új fegyverek rajzánál, melyeket Achilles maga kért magának az anyjától (855.). Nála ezeket épp úgy, mint Vergiliusnál az Aeneaséit, nem az Olympuson, hanem az Aetna hegyében kovácsolják, és mint ott, a velők megajándékozott szemléje kapcsán halad a paizs leírása; a képek sorrendje is más, kivitelük is önálló, kivált az ég, a tenger és a föld rajza (860. s k.). A halotti ünnep játékait is felvette az átdolgozás, de más rendben (1008. s köv.).

Mint az Aeneadák utódja, a római szerző természetesen

a trójaik pártjára hajlik inkább; ezek szerint kijátszották volna a Danaok cselvetéseit, ha a sors mást nem határozott volna róluk (250. s k.). Csak az egy Paris részesül nála kedvezőtlen elbánásban. Azon szeretetre méltó vonásai, melyek kiengesztelnek bennünket még vétségével is, teljesen mellőzvék; a Helena és közötté folyó szerelmi párbeszédnek (320. s k.) pedig nagyon parlagias a színezete. Ennius Alexanderére emlékeztet Hector feddő beszéde (257. s k.), ki gúnyolódva hánynya fel neki a játékokban való győzelmét, mely az ismeretlen pásztorfiúban a család gyermekének fölfödözésére vezetett s a melynek az atyai házba való visszafogatását köszönte.

Látnivaló tehát, hogy a szerző a görög hőskölteményt a saját kora és nemzete izléséhez és igényeihez alkalmazva idomította át. Az eredetinek hű visszatükröztetése nem is lehetett szándékában; sőt éppen nem mond le arról az élvezetről sem, hogy helylyel-közzel maga is játszsza kissé a Homeros szerepét és a saját tudományát is mutogassa. Arra is volt gondja, hogy a találékonyabb olvasó előtt legalább a neve ne maradjon titokban. E czélra az alexandriai költőknél nagyon kedvelt s a rómaiaknál legelőször Enniusnál előforduló (l. I. köt. 58.) akrostichon mesterkedéséhez folyamodott. Az első nyolcz vers kezdőbetűi ugyanis az *Italicus* nevet, a végső nyolczéi pedig a *scripsit* szót adják. Ezekben búcsúzik el a szerző az isteni lények azon egész csapatától, mely neki nehéz művében segítségére volt, így Calliopétól és a többi múzsától, továbbá Pallas- és Phoebustól. Hogy e néven Silius Italicus értendő-e, azt nem bizonyíthatná be ma senki, sőt bajos lenne még csak valószínűvé is tenni, azonban teljesen megczáfolni sem igen lehet. A költe-

mény keletkezése idejére nézve némi ujmutatást lelünk azon közbeszótt (899. s k.) megjegyzésben, a mely szerint «ha Neptunus Aeneast nem óvja vala meg Achilles elől, hogy Latiumba menekülve, itt egy új Trójának lehessen alapítója, benne egy dicső törzsnek a gyökere (családnak őse) is elveszett volna egyúttal». E kissé homályos szavakban a Julius-család iránti hódolat rejlik, minthogy pedig ennek Nero halálával (68. Kr. u.) magvaszakadt, ebből következtetve, a költeményt általában ezen időpont előttre szokás és lehet is tenni. Ezzel egyben annak a lehetősége is adva van, hogy Silius a szerzője, a kinek ilyenformán ifjúkori munkája lehetne. De a versek metrikai és nyelvezeti sajátságainak e költő írásmódjával és verselésével való egybevetése e feltevésnek nem kedvez.

Hogy a latin Ilias versei nagyobb csínt mutatnak, mint a Punicáéi, azt ugyan még elég könnyen javára írhatnók a még ifjú költő iskolás igyekezetének. De hogyan tegyük föl, hogy azon nagy éposz szerzője, bármily fiatal korában is, oly szellemtelen és sivár lelkű, oly unalmas és szegény képzeletű lett volna, a minőnek ez új Homeros mutatkozik? Nyelvezetének szegényes eszközei valóban szájalmasak. Kifejezéseit, a melyeket azonfölül még, főleg a versvégekben, ismétel is, nagyobbbrészt kivált Vergiliustól és Ovidiustól kölcsönzi, kisebb részben Horatiustól, Senecától és másoktól; még pedig úgy, hogy az egész igazán toldott-foldott tákolmány hatását kelti. Miért kelljen tehát az érdeemes Silius hírnevét e szellemtelen kontárművel, a mely még csak Homeros iránti kegyeletre sem vall, terhelünk? Alighanem valami paedagogus követte el e gyarló iparszerű terméket, a kit azzal bíztak meg, hogy kezdők számára olvasókönyvet szerkesztszen.

Statius.

A domitianusi kor legvonzóbb és legtehetségesebb költője, a kinek baráti karján egyúttal kellemes módon költünk ismeretséget azon évek társas életével, *P. Papinius Statius* Kr. u. 40-ben született a gyönyörű Parthenopében (Nápoly), a hol a természet elragadó bájaival lépten-nyomon a görög művészet és műveltség alkotásai szövetkeztek. A birodalmi főváros lázas zajától és sürgölődésétől távol, messze Juppitertől és villámaintól, e békésebb helyen bátrabban lehetett az életet s mindazt, a mi benne szép, élvezni. Családja Veliából, a görög bölcsélet e régi székhelyéből származott ide. Szerény vagyonszáma atyja klasszikus műveltséggel és maga is némi költői tehetséggel bírt. Már kora ifjúságában s még később is ismételten aratott sikert azon költői versenyeken, melyek Augustus óta (2-ben Kr. u.) minden ötödik évben megújultak Nápolyban. A görög költészet tág körre kiterjedő ismeretével rendelkezvén, görög és latin szónoklat- és költészettani előadásait számos előkelő tanítvány hallgatta, s e téren való működése még jobban föllendült, midőn utóbb Rómába költözött. Fiát, egy római özvegygyel, Claudiával, kötött boldog házasságának, úgy látszik, egyetlen gyümölcsét, szintén ő maga avatta be a költészet tanaiba, s még megérte, hogy ez is több ízben nyert koszorút a nápolyi ünnepi játékok alkalmával (*Silv.* V. 3., 225. s k., v. ö. II. 2., 6.). A görög monda ismeretén kívül főleg a rögtönzött alkalmi és ünnepi verselés technikai fogásait hagyta fiára örökölni, a melyet maga is gyakorolt s a minőnek ápolására valók voltak a múzsai versenyek is. Így nyomban a Capitoliumnak a vitelliusi párttól való felgyújtása után (69-ben Kr. u.),

mintegy «a lángokat is megelőzve» siratta el egy gyászoló s mindjárt vigasztaló költeményben a Juppiter templomának elhamvadását. A campaniai városoknak a Vezuv kitörése folytán történt 79. évi elpusztulását is meg akarta énekelni (Silv. V. 3., 205.), de ebben meggátolta őt hirtelen halála, mely a még csak hatvanöt éves és szellemi üdeségének teljes birtokában álló férfit elragadta.

Fia őszinte ragaszkodással tisztelte atyjában egyúttal mesterét, kinek emlékét egy halála után három hónappal megkezdett hosszabb gyászkölteményben (Silv. V. 3.) ünnepelte. Lehet, hogy e műve épp azért nem sikerült neki jobban, mert nagyon is sokat vesződött vele, s ez egyszer szónoki túlzásokra való hajlamát, talán éppen atyai tanítója ízlésének óhajtván ezzel hódolni, egészen szabadjára eresztette. E művét Albában írta, a hol egy kis jószága volt s hová atyját is temették, a miből bátran következtethetjük, hogy e birtokot még az utóbbi vásárolta volt. Anyja már régebben elköltözött az élők sorából.

Bizonyára atyja kiterjedt és előkelő ismeretségeinek Nápolyban és ennek környékén, majd pedig Rómában, köszönhette Statius azon összeköttetéseit, melyek nem kevés tekintélyes és gazdag családhoz nyitottak számára utat. Pártfogói közül többen maguk is verselgettek üres óráikban: így mindenekelőtt az epikureus Pollius Felix, a puteolii származású sorrentói villatulajdonos (Silv. II. 2. III. 1.); utána mindjárt a tiburi kastélyában lakó Manilius Vopiscus (Silv. I. 3.); a patricius-rendű ifjú Stella (89 körül praetor: I. 2.), ki egy galambot énekelt meg azon módon, mint előtte Catullus egy verebet; C. Rutilius Gallicus, a városi praefectus (I. 4.); az afrikai Leptisből való Septimius Severus lovag és senator (IV. 5.). Mások

részéről meg legalább irodalmi érdeklődést és izlést lehet feltennünk. Így magának költőnknek tanúsága szerint is, a vendégszerető Atedius Meliornál (II. 1. 3. 4.) és Maecius Celer legio-parancsoknál (III. 2.). Irodalmi munkásságot fejtett ki világtörténetírói minőségében C. Vibius Maximus (IV. 7.) is, ki 93-ban (úgy látszik, 95-ig) az alpesi seregek harmadik hadosztályának élén állott Dalmáciában. Plotius Grypus senatorról pedig valószínű, hogy törvényszéki beszédekot adott ki (IV. 9.). A gazdag Flavius Ursus (II. 60.) szintén ékesszóló ügyvéd hírében állott. Quintilianus ajánló soraiból az irodalom buzgó pártolójának ismerjük a latin út felügyelőjét, Vitorius Marcellust is (IV. 4.), Novius Vindexet pedig műértőnek halljuk dicsérni (IV. 6.), s végül elhunyt férje révén Lucanus özvegye, Polla Argentaria (II. 7.) szintén e költő- és író-czéhbe számítható.

Általán véve igen jómódú és előkelő társaságban látjuk forgolódni költőnket. Idővel, talán nem sokkal atyja halála után, a császárnak és az udvarnak is közelébe jutott. Már 83. deczember havában leír egy szinköri népünnepet, a melyet Domitianus rendeztetett (I. 5.). Saját vallomása szerint ugyancsak igyekezett az egész udvar és a császári ház teljes személyzetének hódolatát tanusítani, mert a mint mondja, «a ki őszintén tiszteli az isteneket, papjaikat is szereti» (V. előszó). Ezek közé tartozik a fiatal Claudius Etruscus is (I. 5., III. 3.), egy szabados fia, ki alacsony sorsából lovaggá és pénzügyminiszterre emelkedett fel s utóbb (84. után) egy időre kegyvesztetté lőn; továbbá a császári iroda főnöke, Flavius Abascantus (V., 1.), ki szintén szabados eredetű volt, de előkelő házból való nőt vett feleségül, a ki a Statius nejével barátságban állott.

Hogy költőnknek kora nevezetesebb költőihez való személyes viszonya nála sehol sem lép előtérbe, azon nincs mit csodálnunk, ha meggondoljuk, hogy nem igen lehetett egymásra szükségük s nem várhattak egymástól semmit sem, sőt inkább útjában álltak egymásnak. Így Statius nem egy pártfogóján osztozkodott Martialisszal (ilyenek Stella, Claudius Etruscus, Atedius Melior, Novius Vindex, Vibius Maximus és Polla Argentaria is), és nem csak egy és ugyanazon tárgy meg alkalom megénekelésében, de e vendégszerető urak házaiban is nem egyszer találkozhattak egymással. Hogy különben hogyan fértek meg az életben, arról nincs tudomásunk.

Mind a ketten hivatásszerűen gyakorolták, annyi bizonyos, a megrendelésre készült s így meg is fizetett alkalmi költészetet. E szerint kissé magasabb rangban ugyan, de a dolog lényege szerint körülbelül mégis csak ugyanazt a tisztelet viselték, a mely napjainkban a hirlaptudósítók érdemes czéhének jut, a mult században pedig az akkor még nagyobb becsben állott, ma már ellenben kihaltfélben lévő ünnepi- és pecsenye-poéták mesterségével járt. Azon korban, midőn a múzsák még bizalmas barátságban álltak a halandókkal, mikor a személyes hiúság s a halhatatlanságra való sóvárgás még fesztelebbül nyilvánulhatott, szívesen látta mindaz, a kinek módjában állt magának e fényűzést megengedni, ha örvendetes, vagy szomorú családi eseményeit, szép birtokát, vagy jeles tetteit valaki csinos versekben örökítette meg. E költemények eleinte csak a bizalmasabb baráti körben jártak kézről kézre, utóbb aztán egybegyűjtötték és ki is adták, hogy messzebb elterjedésre juttassák őket. Így énekelte meg Statius is, mint afféle költői ihletű udvari káplán és házi krónikás, mindenkor résztvevő és

mindig jól hangolt lantjával (*chelys*) a tekintélyesb ismerősei házánál előkerülő születéseket, lakodalmakat, haláleseteket, szerencsés felgyógyulásokat, sőt még egy papagáj kimúltát is, nemkülönben a hivatalbeli előléptetéseket, de a család valamely tagjának első hajnyírását is. A ki szép mezeilakot, fényesen fölszerelt fürdőt, vagy kápolnát építtet, ki valami remek műtárgyra, vagy egy kertjében nőtt csodálatosabb alkatú fára kívánta föl hívni kortársainak és lehetőleg az utókornak is figyelmét, örült, ha költői ajánlólevél útján érhetette el e czélját. Meghítták magukhoz a szíves hírharangot, megvendégelték asztaluknál, s jóleső bizalommal néztek nevük általa biztosított halhatatlanságának elébe. A császár sem volt az iránt közömbös, hogy ha kegyét s bőkezűségét dicsőítették, ha isteni fönségének valamely ujonnan felállított képmását megénekelték, vagy ha consulságra léptét, ha akár tizenhetedszer került is már sorra, harsogó üdvriadallal köszöntötték.

Ennyi oldalról jelentkező kereslettel szemben a gyors készség volt a megfelelni óhajtó költő egyik főkelléke. Lelkesedésének mindjárt a nyert behatás közvetlen visszhangjaként kellett előtörnie, s szegetlenül, az érzés teljéből fakadnia. És Statius egészen az az ember volt, a ki ily követelésnek eleget tudott tenni. Kitünően begyakorlott technikája mellett ritka mértékével volt megáldva azon képességnek, a melynél fogva a lehető leggyorsabban bele tudta magát érzésével és képzelőerejével a legkülönfélébb helyzetekbe élni, szóval igazi mestere volt a rögtönzésnek. Ebéd közben, pohárköszöntő alakjában, ragyogó színekkel festé le az ifjú Claudius Etruscus fényes fürdőjét, a kinek éppen a vendége volt (I. 5.); Sorrento új Hercules-templomát nyomban megtekintése

után énekelte meg (III. 1.). A színkörben kimúlt egy szelidített oroszlán: rögtön ez eset után átnyújtja a költő a nézők közt jelenvolt császárnak a szerencsétlenül járt állat iránt érzett részvételében osztozó költeményét (II. 5.). A császár egyik pohárnokának először nyírják a haját, s ambróziás fürteit drágakövekkel kirakott aranyszelen-czében Aesculapius pergamumi templomába küldik fogadalmi ajándécul: s a küldemény még útra sem kelt, máris olvassa a fiú e nagy eseményt megrendelésére ünneplő verset (III. 4.). A chattok és dákok úgy nevezett leveretése után (89-ben Kr. u.) Domitianusnak érczből öntött lovasszobrot állítanak fel a forumon: másnap már a császár kezeiben van az előre megrendelt felavató költemény (I. 1.). Ugyanígy készült egy nap alatt egy tiburi mezeilak fényes leírása (I. 3.); egy ennél kétszerte hosszabb nászvers (I. 2.) szintén csak két napi munkájába került a költőnek, a ki ennél többet állítása szerint első könyvében egybegyűjtött alkalmi verseinek egyikére sem fordított. Egy helyütt, midőn Albanumból egy nápolyi barátját harmadik fia születése alkalmával üdvözli (IV. 8.), panaszképen említi, hogy csak azért késett meg, mert nem küldtek gyorspostát hozzá az örvendetes hírrel. Csak a Priscilla, az Abascantus felesége halálára írott gyász-költemény (V. 1.) készült el a megénekelt elhunytja után két esztendővel, de ez aztán gondosabb kidolgozást is mutat a többinél.

A sebtében való munka természetesen lehetetlenné tette a mélyebbre ható tanulmányt s a tárgy nagyobb műgonddal való alakítását. A szerző nagyjából azon szavak, kifejezések és képek szűkebb körében marad, melyek keresetlenül és minden fáradság nélkül állottak rendelkezésére. A költészet- és szónoklattani iskolák köz-

keletű aprópénzével fizet, s minden habozás nélkül adja ki köztük ismételten a már többször használtakat is. Lényeges alkotórészeiben a szerkezet alaprajza is készen állott előtte a különféle esetekhez mérten, s kitöltéséhez az ékítmények és felszerelési elemek keze ügyében lévő készletét használta; de azért szellemes ember létére mindig tudott valamelyes változatosságot és nem egy csinos egyéni vonást is hozzáadni a kész vázlatához, a melynek így mindig új és tetszetős elevenségű színezetet kölcsönzött.

Kiváltkép gyászoló költemények írására szólították fel gyakrabban a mélyebb érzésű író, s vigasztalt is rendre atyákat, anyákat és fiakat az őket ért veszteségekben (II. 1., 30. s k.). Efféle művei nagy számából meglehetősen csomó került az előttünk lévő gyűjteménybe is (II. 1. 6. III. 3. V. 1. 3. 5.). Bátortalanul és gyöngéd kimélettél lép a vigasztaló barát rendesen a kesergőhöz, nem azzal a szándékkal, hogy panaszát szüntesse, sőt helyesli azt és osztozik benne. Az elköltözöttre való együttes emlékezés ily úton érdemeinek dicséretévé válik s egyben életrajzának vázlatát is adja. Egy magas állásba jutott szabadosnak pl. egész tisztos életpályáját részletesen elmondja. Az elhunyt kidicsért jelességeihez teljesen méltó volt aztán végtisztessége is, a nagy veszteségnek egészen megfelelő a gyászolók fájdalma s mások ebben való részvéte is. Mindez, néha még a körülményekhez képest kisebb, vagy nagyobb részletességgel, így a halál órája is meg van itt-ott említve. Csak ezek után kerül a vigasztalás szavaira a sor; de a bölcséleti közhelyek mellőzésével, inkább a népszerűbb általános képzetekhez folyamodik a költő: így kifejezi azon biztató reményét, hogy a drága halottnak árnya szíves fogadtatásban fog része-

sülni az alvilágban, hogy ott alant rokonai, barátai s magával egyérzületűek társaságában fog élni; kéri őt továbbá, hogy jelenjen meg a hátramaradottnak álmában, vigasztalja őt jóságos szavaival; vagy pedig azzal végződik a költemény, hogy emlékének hű megőrzését igéri a megholtnak. Természetes azonban, hogy az ily versek magva rendesen az elhunyt dicsérete. Pedig nem valami kiváló személyiségek azok, a kiknek elsiratását itt olvasuk. Annál jogosultabb e művekben a kisebbszerű vonások kiemelése. Milyen csinos pl. a tizenkétéves fiúnak, Atedius Melior egy kedvelt rabszolgájának vidám csevegése, az asztalnál való kedvesen pajkos játékának leírása, kora reggeli s jöttében, mentében való gyöngéd üdvözlete (II. 1. 53. s k.); milyen megindító Mercuriusnak a kicsike alvilágba értéről szóló jelentése, melynek során meghalljuk, mint ismeri fel a fiúcska az árnyak nagy idegen tömegében a ház egy régi barátját, a kihez eleinte csak félve mer közeledni, míg ez szintén rá nem ismer s erre fölkapja, össze-vissza csókolja, s mint beszélgetnek aztán jóízű bizalmassággal a földön maradt szeretteikről (189. s k. vers). Milyen megnyerő a derék Priscilla urasszony képe, ki megtartotta szerény kötelességérzetét s becsületes egyszerűségét azután is, hogy férje magas állásba jutott, s nagy elfoglaltságú urának a legegyszerűbb apuliai parasztasszonyhoz hasonlóan maga készíti el ebédjét, mikorra fáradtan hazajő hivatalából (V. 1., 117. s k.).

A többi alkalmi költeményben is igen nagy szerepe van a személyes elemnek; de azért beszövéseinek módjában elég alkalma nyílik a költőnek találékony szelleme kitüntetésére. A kor ízlésének hódolva, nem lehet el e mellett sem az istenek közbenjárása nélkül; hisz a köztudat szerint a halandók minden ereje és tehetsége azon

felsőbb lényektől származik s az égi hatalmak védelmében áll: tehát az ő tanúságukra hivatkozni, támogatásukat kérni vajmi jól illet a szerény költőhöz. Így a szerető szívű fiút, ki őszintén gyászolja atyját, Pietas, mostanában ritka vendég itt a földön, vigasztalja meg (III. 3., 1. s k.), a kis Lucanust Calliope mindjárt születésekor keblére öleli s nagy beszédet mond jövődöbéli dicsőségéről, műveiről s egykori derék feleségéről, a kinek e költemény (II. 7.) szánva van. Venus a kis Earinust Pergamumban Aesculapius oltáránál játszadozni látja s nem győzi eléggé dicsérni szépségét; erre Rómába hozza s takarosán kiöltöztetve a császár elé viszi (III. 4., 32. s. k.). Jelen van a fiú haja lenyírásának ünnepélyes cselekményénél is. A szép apród selyem fésűlködő-köpenybe burkolva ül; körötte amorettek szorgoskodnak fésűvel, ollóval és tükörrel, lenyírt fürteit pedig maga Venus fogja föl s illatszerekkel locsolja meg (86. s k. vers). E jelenet akár egy Watteau ecsetére lehetett volna méltó. Domitianus lovassobrát megcsodálni nem kisebb ember támad föl a forum mélyéből Curtiusnál, ki erre hizelegve üdvözli a császárt (I. 1., 78. s k.). A Sinuessától Puteoliba vezető új utat megénekelő tizenegy szótagú versekben (IV. 3.: a 95. év nyarán) előbb a Vulturnus emeli fel csodálkozó szőke fejét, megköszönendő, hogy ezentúl tiszták lesznek habjai, s hogy derék folyóvá növesztették, a mely egész tekintélyesen ömölhet szilárd mederfalai közt a tengerbe (72. s k. vers). Ezután pedig a cumaei Sibylla lép elő barlangjából s ő veszi át a költő ajkáról a császár dicséretét zengő éneket. Ő természetesen előre látta már annak a hatalmas istennek jöttét, ki utakat s hidakat fog építeni, s ezen fölül még áradozó szavakban jósol neki hosszú életet, hervadhatat-

lan ifjúságot és a Keleten kivivandó győzelmeket (124. s k.). A 95. év első napján Janus szólal meg, hogy ünnepi beszéddel üdvözlje a császárt consuli méltósága megújulásakor (IV. 1.). Egy fürdő leírásánál (I. 5.) Vulcanuson, a főfűtőn kívül, a najadoknak is segédkezniök kell, kik a latin dombokat öntözik és a vízvezetékeket megtöltik. Egy papagáj halálára írt költeményében (II. 4.), a melyhez az ovidiusi rokontárgyú elegiát vette mintául a költő (Amor. II. 6., v. ö. II. köt. 278. l.), az elmaradhatatlan dicsőítés sirató versbe van öltöztetve, melyet az összes beszélni tudó madarak kara zeng az elhunyt fölött.

Ha az ünnepelt egyén még az élők sorában van s esetleg maga is költő, akkor szerzőnk nem szorul a szokásos isteni segítségre, mert elég neki magától a megénekelttől ihletet nyerni (I. 4.). A legnépesebb isteni társaságot hívja egybe könnyen érthetőleg ott, a hol lakodalmat zeng lantja (I. 2.). Itt megjelen mind a kilencz múzsa és a fáklyát vivő helikoni szűzek mellé tizedikül csatlakozik az Elegia megszemélyesített alakja, mert az ünnepelt vőlegény, Stella, szerelmi költő; ez Elegia Statiusnál is olyan pajzán nőszemély, mint Ovidius felfogásában (II. köt. 286. l.), a kinek az egyik lába rövidebb a másikonál. A mennyasszonyt, mint ezt antik képeken is láthatni, maga Venus vezeti, s a szende ártatlanság pirulva süti le szemeit; Phoebus, Bacchus és Mercurius, a múzsák kedveltjeinek hagyományos védői, koszorúkkal jönnek elébe; Amor és a Gratiák virágokkal és illatszerekkel árasztják el a vőlegényt, midőn vágyva vágyott arája hófehér testét magához öleli. Az üdvözlőknek a csarnokban kíváncsian várakozó tömege hallani szeretné, hogy is jött létre a városi közbeszéd tárgyául szolgáló nászi frigy. Itt Erato jön a költő segít-

ségére, a ki tőle tudja meg e szerelem történetét. Most egy vajmi kecses rococo-stilű kis époszt hallunk, a mely elmondja, mint ébred fel egy szép napon kora reggel a tejúton pihenő Venus, Amorok körében, kik parancsaira várnak. Az istennő éppen egészen gondtalanul mereng, ekkor a pajkos kis ficzkók egyike megragadja a jó alkalmat, s bizalmas megszólítással közbenjáró szót ejt bájos anyjánál azon derék ifjú patricius érdekében, a kire néhány évvel ezelőtt puzdrája minden nyilat kilötte, míg hölgyét csak sebtében érintette meg fáklyája lángjával. Igen megindítóan írja le szegénynek szerelmi epekedését, melylyel szánalmat érezvén, olykor ő maga száritotta fel szárnyai enyhe lehelletével a kesergő pilláiról a könnyeket; megemlíti azt is, mily érdemessé tette magát az ifjú az istennő kegyére szerelmi dalaival is. Pedig tudna ő csatákról és hőstettekről is énekelni, de különb dolognak tartja myrtust fonni a babérkoszorúba. Venus az imádott hölgy lelkesült dicséretével felel, melyből megtudjuk, hogy a választott nő özvegy, a ki habozik a házasság igáját másodízben felvenni. Az ifjú nagy és ritka szerencsére áhít, de nem bánja, megadja neki, annál is inkább, mert az óhajtott nő már maga is engedékenyebbé lett azóta. Most a világszép asszony előhívja hattyúit, Amor kocsija elé fogja őket, felszökik a drágakövekkel díszes rúdra, s így hajtatnak a felhőkön át a hölgy római háza elé. Venus e fényes palotát a saját híres templomának nézi első pillanatra. Kerevetén pihentében találják a ház szép úrnőjét, s most az istennő formaszerű kérő-beszédében igazi házasságszerző hangon lelkére köti a megkérlelendőnek, hogy ne hagyja ifjúsága éveit meddőn tovasuhanni, ezután pedig a szerető férfi dicséretébe kezd, nem mulasztván el a fényes pályát

leírni, melyet ez részben már befutott, részben még folytatni készül, szóval megérteti vele, hogy mindenkép ajánlható a kéz, melyet feléje nyújtanak. Ily legmagasb helyről jött sürgető rábeszélésnek, érthető, hogy nem tud a bájos özvegy ellenállani; bevallja, hogy a nemes ifjú lángoló szerelmi dalai (Asterishez), melyeket a városban széltében énekelnek, máris megillették szívét. Ezzel immár itt az ideje annak, hogy szerencsét kívánjon költőnk a végre meghallgatott szeretőnek. «Hej, milyen ragyogó nap volt az, a melyen igenre nyílt ajakáról a menny üdve virradt tereád!» A mint Amor és Bacchus észreveszik, hogy a lakodalom már küszöbön áll, ők is felkerekednek ajándékaikkal. Itt az ünnep leírása következik; az éjet aztán majd énekelje meg a férj maga, már a mennyire ezt az illem engedi. A kedves költemény záradékaul azon üdvözlések jönnek, a melyekben való részvételre az összes költőket meghívja szerzőnk, a ki e művében örvendetes bizonyítékát adta annak, hogy még az ő korában is tudtak a tisztább szívek hinni a valódi házaselet boldogságában.

Más alkalommal Apollo az isteni közbenjáró. Neki magának köszöni a városi praefectus felgyógyulását (I. 4.). Az isten éppen Turinban időzött, a hol szent berke van, pártfogoltjának, a ki egyúttal költő és szónok is, szülővárosában. Itt hallotta meg a kötelességtudó derék férfiú megbetegedése hírét, melyet munkában való túlságos maga-megerőltetése okozott. Azonnal egybehívja tanítványait, az ottani orvosokat, hogy jöjjenek vele a szenvedőn segíteni. Útközben részletesen elmondja nekik pártfogoltja élettörténetét és érdemeit, s még éppen jókor érkeznek, hogy a súlyos beteget megmentsék. Alighanem valamely turini orvosnak köszönhetette a derék ember felgyógyulását.

Alaprajzát és az egészen előmlő hangulatot is tekintve, kiválóan sikerültnek mondható a sorrentói hegytetőn épült Hercules-templom felavatására készült költemény (III. 1.). A mint a régiek egyáltalán bizalmasan inceselkedő lábön állottak az óriáserejű jóságos világbarangolóval és szörnypusztítóval, úgy költőnknel is mindjárt a félisten új lakának csodálatába belevegyül a humoros hang némi játszi-sága is. Vajjon ki is irigyelné meg a sokat hányatott és annyit vesződő, haragos mostohaanyjától annyit üldözött hőstől e kényelmes pihenőhelyet, e takaros szállást? Mert a míg régi szegényes hajléka lenn a tengerparton alig szolgált nyomorúságos menedékhelyül ide vetődött hajósoknak és halászoknak, addig most büszke várakából tekint le a tengerre és Juno templomára; mintha csak újból az aetherbe szállna fel az Oeta megdicsőítő lángjaiból. Ám jöjjön most, harczyi iját s tegzét, véres bunkóját és oroszlánbundáját tegye le s heveredjék le kényelmesen biborvankosára. Itt megint kedvére kipihenheti magát, mint hajdan Augéjánál, vagy a Thestius ötven lányánál, a hol egy felejtethetlen éjen át ugyancsak jól ment dolga. A pompás új épület keletkezése történetét meg Calliopével mondatja el a költő, s pajzán tréfával felhívja Herculest, hogy ija kifeszített húrján kísérje a múzsa dalát. Bizonyára azon is igen jól mulathatott a templom építője, a gazdag Pollius Felix és családja, mikor a többek közt azt a hirtelen zivatartól megzavart kerti ünnepet juttatja szerzőnk szűkbe, melynek alkalmával az egész felriasztott társaság a legközelebbi menedéket nyújtó rozzant kis Hercules-kápolnába futott a zápor elől. Ide hordták be hamarjában a szolgák az asztalokat, vankosokat és ételeket, s vajmi szűk lett a kis hely a nagy sokadalomnak. El is röstelte magát a derék házigazda (Hercules)

e hiányos vendéglátás miatt, s barátságosan karonfogván a jó Polliust, előadta neki, hogy ő, a kit oly bőkezűnek ismer, miután épp most olyan fényes villát építtetett magának, végre neki is tisztességesebb hajlékot emelhetne már; a mostanira vajmi megvető kárörömmel tekint alá mostohája, Juno (kinek szintén állott Sorrentóban temploma). Megigéri, hogy ő maga is fog az újnak felépítésénél segíteni. Ezt Pollius nem is mondatja magának kétszer. Nyomban elkészítik az új templom tervét, hozzálátnak a munkához s nagy sürgölődés támad. Éjnek idején aztán Hercules, ígéretéhez híven, valóban segít a sziklák felrobbantásánál, hogy csak úgy visszhangzik tőle Capri szemben fekvő szigete; s ha másnap megint a dologba kezdenek a munkások, ámulva nézik a helyettök végzett hatalmas műveletet. Most, két évvel a munka megkezdése után, már készen vannak vele, s játékokat rendeznek a felavatás ünnepére, melyek semmiben sem maradnak el a nagy görög versenyek mögött; az egész Nápolyig terjedő környék lakosságához szegődnek nézőkül a Ne-reidák is. Herculest is meghívja a költő, hogy vegyen részt bennök. S ha van még a Hesperidák almáiból egy pár a birtokában, öntse őket a derék Polla asszonyság ölébe, a ki, ha még egyszer visszanyerhetné fiatalságát, épp oly veszedelmessé válhatnék a hősre, mint hajdan Omphale. S íme végezetül csakugyan megjelenik a meghívott (legalább képmásában) az új templom küszöbén, hogy azt birtokába vegye. Köszönetet mond és áldását árasztja a házasságra, gyermekeikre és unokáikra és örök fönmaradást ígér templomának.

Bucsúkölteményekhez (ú. n. *propemptica*; v. ö. I. köt. 412. s k. l.) szintén kész minták voltak görög eredetiekben és ezek római utánzataiban az író rendelkezésére. Midőn

Maecius Celer Syriába készül indulni (93-ban Kr. u. ?), hogy ott egy legio parancsnokságát átvegye, Statius szerencsés utat kíván neki (III. 2.). Mindjárt e mű bekezdése nem csak gondolatmenete egyes fordulataiban, hanem még némely szavaival is a Vergiliustól bucsúzó Horatius ódájára (I. 3.) emlékeztet. De míg az utóbbi a személyes vonatkozásokat a legtakarékosabb mértékre korlátozta, hogy általános elmélkedésnek nyerjen több helyet, addig Statiusnál a személyes elem erősen előtérbe nyomul. A hajó még a partnál vesztegel, de már ütött a válás órája. A tenger összes istenségeihez intézett ima után a kedvező szél indulásra int, a melyhez immár egész komolyan készülődnek. Eloldják a hajó kötelét, a beszálló padlót elemelik, az irgalmatlan kapitány végét szakítja a csókokkal és ölelkezéssel való bucsúzkodásnak. Statius hagyja el nagy vonakodva utolsónak a hajót. Most utána néz mindaddig, a míg egészen el nem tűnik szemei elől. Milyen szívesen ment volna ő is vele, hogy a táborban oldala mellett állhasson, mint Phoenix az Achillesé mellett! De legalább folyton érte aggódó gondolatai szüntelen ott lesznek barátjánál. Isis kegyeibe ajánlja őt, hogy jól fogadja és járjon mindenben a kezére, hogy segítségével Kelet országait minden csodálni valóikkal együtt kedvére alaposan megismerhesse. Itt, az ily útra-kísérő költemények szokása szerint, az útnak rövid vázlata következik. Végül pedig az örvendetes viszontlátás reménye s a kölcsönös elmondanivalók özönére való kilátás.

Élethű helyi színezetük és eleven szemlélhetőségük folytán megbecsülhetetlen értékűek Statius leírásai ott, a hol saját szemével látottakat és maga átélte dolgokat mond el. Szép vidékeken és díszes ültetvényeken,

vagy épületeken át a legkedvesebb kísérőre lelünk benne. A gyönyörű sorrentói öböl a benne ékeskedő mezei kastélyok és templomok koszorújával s lakói eleven pezsgésű mozgolódásával teljességében szemünk elé tárul. Az árnyas oszlopcsarnokon át feljutunk a partról a magaslatra, megcsodáljuk itt a természetén bátor lángelméjével kifogó építőmester diadalát, s mindenfelől a görög szellem isteni lehellete árad felénk (II. 2.). Mily szemléltetőn állítja elénk a tiburi villát (I. 3.) az Anio mindkét partján való eredeti elhelyezésében, az árnyas és mély csendben nyugvó díszes park közepén. A belső helyiségekbe lépve pedig, az ablakokból kínálkozó változatos kilátást élvezzük, figyelmesekké leszünk a termekben lévő műkincsekre, a mozaik-padlózatra, a berakott mennyezetekre, a ház közepén álló hatalmas fára. Aztán a kastély környékét járjuk be, sorra nézzük a tavakat és műbarlangokat, a vízesést, a gyümölcsös-kertet, s azzal az érzettel hagyjuk el a kellemes helyet, hogy vajmi jó és élvezetes lehet itt nyugalomban élni és kényelmesen eltanulgatni. Más helyütt egy fényes népünnepet nézet velünk a költő végig, melyet Domitianus a 83. év Saturnaliáin rendeztetett, s elvonulnak előttünk a szinkör összes látványosságai, az ünnepi készülődések tarka sokadalmával a mozgalmas nap kora hajnalától egész késő éjszakájáig (I. 6.).

A mivel tárgyai néha fontosság dolgában, vagy alakítása a gondolatok mélységét illetőleg a kíváncsú mérteken alul maradnak, azt lobogó lelkesedésével, sokszor kelletténél merészebben is csapongó ötleteivel és hasonlataival igyekszik a rögtönző helyreépítőlni. Istenek- és félisteni hősöknek kell nála minduntalan a szintér díszesebbé tételéhez járulniok. De kár lenne e csillogó csecse-

becsét mind komolyan, a sok túlzó nagyítást mind szó szerint vennünk: mindez csak udvarias bók számba megy, a minőket félig ironikus mosolylyal nyújt a velük hízelgő s épp így fogad az is, a kinek szánva vannak. Lehet-e pl. valamely finom ízlésű műértőnek és gyűjtőnek kellemebbet mondani annál, hogy valamely tőle megszerzett műredek most végre a hozzá egészen méltó kézbe került? Herculesnek egy Lysippus-féle bronz-szobráról van példánkban szó (IV. 6.) Mekkora utat tett e jeles mű, milyen előkelő gazdáik voltak már eddig is! A macedoniai Nagy Sándor magával hurczolta hódító hadjára-tain, Hannibal és Sulla birtokában is volt egy-egy ideig. De csak most jutott végre a sok viszontagságot szenvedett nemes Alcida jól megérdemlett nyugalamához, s a derék Vindex egyben legalább még azzal is megörvendtetheti a hőst, hogy lantkisérettel elénekelheti neki halhatatlan tetteit, a mivel alighanem arra czéloz költőnk, hogy a fent dicsért szobortulajdonos egy Herakleist írt, vagy legalább tervezett. Ki fogná rossz néven venni a lovagias házibaráttól, ha Violentillát, a szép menyasszonyt, hódolatával elárasztja (I. 2.)? Meghódítására akár herculesi munkákra, vagy egy Oenomausszal való versenyfutásra is érdemes lett volna kiállani. Úgy ragyog kortársnői között, mint Venus a Nereidák közepett; a mint a habból született istennő maga is bevallja, bátran emelkedhetett volna akár vele együtt ki a tengerből s helyet foglalhatott volna mellette kagylójában. Apollo otthagya volna érte Daphnét, Bacchus Ariadnét, már Jupiter is épp egy újabb átváltozáshoz készült, hogy miatta leszálljon az égből, s csak Juno kértére tudta Venus őt róla lebeszélni. A vőlegénynek sorsa irigylendőbb Parisénál, vagy Eos kedveseénél, de szerelmének heve is fölül-

múlja akár egy Hippomenesét, vagy Leanderét is. Lakodalmát ünnepeljék dalaikkal az összes elegia-költők, s Philetas és Callimachus, Propertius, Ovidius és Tibullus versenghetnének e feladaton.

Már az igaz, hogy a heves vérű nápolyi mindig túlárado bőséggel ontja a szót s épp ezért akkor sem marad mindenütt a jó ízlés határai között, a mikor egészen komolyan akar szólni. Már az például mégis csak sok, midőn a Lucanus szülőföldét öntöző Baetisről azt mondja, hogy híresebb a Melesnél, a melynek partján a hagyomány szerint Homeros született, és Mantuának megtiltja, hogy vele mérkőzni merjen; vagy mikor a nevezett költő kora halálát épp oly sajnálatosnak állítja, mint a minő volt Nagy Sándoré, Achillesé, vagy Orpheusé (II. 7., 33. s k., 93. s k.). Az meg már éppen komikus hatású, midőn Domitianus kedves családjának már a csillagok közé dicsőült tagjai, fia, öcscse, anyja és huga, éjjel leszállnak égi lakaikból s a forumon álló érző nyakára ülve, gyöngéd csókokat váltanak kedves rokonukkal (I. 5., 94. s k.). Sajnos az is, hogy saját személyére nézve sem ismer a fejedelem iránti alázatos hódolata határt. Fölséges színe előtt már éppenséggel egészen odáig van a leboruló áhítat- és rajongó elragadtatástól. Erthető különben, hogy a hízélgés nagyon is elcsépeelt retorikája leginkább rászorult a mindegyre erősebb fűszerek izgató hatására, ha az e részben vajmi elkényeztetett várakozásoknak eleget akart tenni.

Valósággal felülmúlhatatlan az udvari tányérnyalás és farkcsóválás e nemében az a hálaköltevény, a melyben a szerző a császári asztalhoz történt első meghívását megköszöni (IV. 2.). A boldog úgy érezte magát, mintha a csillagok közt, Juppiter asztalánál lett volna s Ganyme-

des nyújtotta volna neki a serleget. Élete csak e nappal kezdődik. Osztályrészeül jutott tehát neki a világ urát közelből, asztalánál színről színre láthatni s mindehhez meg van neki engedve, hogy föl se keljen jelenlétében! Az étterem pompáját, melynek oszlopai akár az eget is támaszthatnák, maga Juppiter is csodálja; az égiek örvendeznek, hogy a császárnak legalább is oly szép a lakása, mint az övék s így nem igen van oka, hogy közējük siessen. Érjen is kétszer, háromszor akkora időt, mint Vespasianus.

E költői hódolatok nagyobb része hatméretű versekben van írva, a melyek legjobban is illenek főleg elbeszélő és leíró tartalmukhoz. Néhányszor a tizenegyszótagú sorok (I. 6., II. 7., IV. 3., 9.) könnyedebb alakját is választá a költő. A Saturnaliát ünneplő költeményben (IV. 9.) catullusi hangon panaszolja el tréfálkozva, hogy egy csinos könyvecskéért (alighanem a saját verseiért) viszón-ajándékuul szintén könyvet, de vajmi unalmasat kapott cserébe, — az öreg Brutus bölcséleti elmélkedéseit! Bárminő, még oly olcsó nyalánkságot is szivesebben vett volna s hogy ilyek bővében válogathassunk, mindjárt egész halommal sorol el belőlük. Lucanus iránti tiszteletét, kinek emlékére verset szentel jóval elhunytá után, születése évfordulója alkalmával (II. 7.), azzal véli legillőbben kifejezni, ha ezúttal lemond a hexameter használatáról, a mely a nagy mester műalakja (Előszó). Párszor ~~lyrai~~ versalakokban és a horatiusi modorral is megpróbálkozott. Albai jószágáról tavasszal üdvözlétét küldi Septimius Severus lovagnak, a ki maga is költő s tán éppen lyrikus volt, s itt alkaeosi, egy más alkalommal meg sapphói versben ír, midőn egy Dalmáciában állomásozó katonatisztnek első fia születéséhez kíván sze-

rencsét (IV. 7.). De e versei bágyadtak és tartalmuk is lapos, úgy, hogy határozottan helyesnek kell tartanunk, ha ez irányban gyenge képességének csupán e néhány kísérletével beérte.

Atyja halálakor Statius már a negyvenes évek küszöbén állott, de még csak kevéssel ezelőtt fogott ugyanennek ösztönzésére s még mintegy ellenőrzése alatt (V. 3., 238.) első nagyobb, komolyabb munkájához, a *Thebais* című hőskölteményhez.

Ugyanily című és tartalmú nagy hőskölteményt tervezett volt Ponticus, Propertius és Ovidius barátja is (II. köt. 247., 276., 414.), és mivel Ovidius hírneves epikusnak mondja őt, alighanem meg is írta. Talán Lynceus (II. köt. 207.) is nekibátorkodott e tárgynak. Görög költők a legrégibb időktől a hellenistikus korig ismételten foglalkoztak vele. A monda zord, írtózatossá alapvonalai már készen valának a kyklikus Thebaisban s az Ilias költője is ismerte őket. Antimachos tudós szorgalommal szelében kidolgozta, s az ő nyomán indultak leginkább a későbbiek. Statius forrásaként is egész határozottan az Antimachos Thebaisát említi egy régi magyarázója, s e függősége bizonyos határig jóformán magától is érthető, a nélkül azonban, hogy a görög műből fenmaradt csekély töredékek ennek összehasonlítás útján egész a részletekre kiterjedő bizonyítását megengednék.

A 9000 hexameternél többet tartalmazó költemény két fő részre oszlik: az első a hadjáratra való készülődésekkel van tele, a második pedig a Thebaeért folyó harcokat írja le. Amannak három első könyvét a háborúra vezető okok előadásának szánja a költő. Az első Polyneikes

száműzetését és Adrastosnál való fogadtatását mondja el. A másodikban az argivok királya szövetségre lép Polyneikesszel és Tydeusszal, két vejével, s az utóbbinak Eteokles udvarába való küldetése vezet a háború megüzenésére. A hazatérőnek az ötven, lesben álló thebaei elleni véres harca aztán a hadjárat előjátéka. A harmadik könyv hangulatok, tétovázó tanácskozások és készülődések leírását tartalmazza. A következő év tavaszán csóválja meg Bellona a harez tüzét fellobbantó fáklyáját. De az argiv sereg egybegyűjtésén és kivonulásán túl a második trias (4—6. ének) sem jut, mert az ötödik könyvet Hypsipyle epizódja, a hatodikat meg a kis Archemorus emlékének szentelt temetési-játékok leírása tölti meg. De most már Juppiter is elveszti türelmét s megparancsolja Marsnak, hogy adja meg végre a jelt az összecsapásra. Ez a hetedik könyvben történik meg, mely Amphiarus hőstetteivel és elestével végződik. A római költő a nagy csatajelenetek elrendezésénél s az ezekben szereplő kiválóbb hősök felléptetésében a hagyománynyal nem igen törődve, inkább a hallgatóira gyakorlandó hatást s ennek fokozását tartotta szeme előtt. A tulajdonképeni ütközetet csak a hét thebaei vezér kivonulása nyitja meg, a mely a nyolczadik könyvben kerül sorra; itt Tydeusé a főszerep. A kilenczedik az Ismenus folyóban és körüle vívott küzdelmet írja le, a melyben Hippomedon és Parthenopaeus elesnek. Erre a kimerültség és általános levertség folytán némi szünet áll be, mielőtt az utolsó triasban a végzet határozatai beteljesednek. A tizedik könyvben az argivok, miután az alvó ellenség elleni meglepő éjjeli támadásuk sikerült, a város további megostromlásához látnak: megrohanják a falakat, de Kapaneust, a ki már a bástya tetejére kapaszkodik fel, innen

Juppiter villáma lesújtja. Most, a tizenegyedik könyvben jó a gonosz testvérharcz. S végül a tizenkettedikben az asszonyok közbenjáró könyörgését mondja el a költő, kik az elesettek eltemethetését kérik, a miben Theseus és athéni vitézei emberséges, nemes lelkülettel, védelmükre kelnek.

Az előzmények történeténél Statius nem időz sokáig. Csupán az első bevezető sorokban érinti ezeket, s ennyi elég is a sötét háttér jelzésére. Még az Oedipus átkozódásainak, melyekkel a tulajdonképeni elbeszélés hirtelen megindul, még ezeknek az okai sincsenek világosan előadva. Az öregnek Tisiphonéhoz intézett imájában foglalvák össze tömören iszonyatos multjára való visszaemlékezései. Az ősi monda amaz alapvonalait, melyeket már az Iliasban (IV. 370. s k.) Agamemnon Diomedes emlékezetébe visszaidéz, megtartja Statius, különösen a Tydeus előkészítő követségét, az ellene intézett ármányos támadást hazatérése közben, s az ötven orgyilkos lekaszabolását az egy Maion kivételével, a ki egymaga marad meg hírmondónak (II. 527. s k.). Ellenben a két gyűlölködő testvér egymással szembeállított jelleme a tragédia mélyebb felfogásához híven van feltüntetve. Az argivok többi vezéreinek rajza a lényeges vonásokban a hagyományhoz ragaszkodik: így a vendégszerető, nyájas és okos Adrastos, a bölcs Amphiaraios, az erőtől duzzadó, féktelenül vad Tydeus alakjáé, ki még kevéssel halála előtt is a Melanippus koponyájában gyönyörködik (VIII. 751. s k.); továbbá Kapaneusé, ki az istenekkel vakmerően daczol, s ebben a vergiliusi Mezentiusnak mintája, nem pedig utánzata. Nem hallgatva a jós intésére, vadul rohan a csatába (III. 600. s k., 648. s k.). Juppitert káromolva mászsza meg Thebae falát s villámtól sujtatva bukik le füstölgő

holtteste a magasból. Parthenopaeus is egészen a nevében is kifejezett régi felfogás értelmében van jellemezve. De azért képét a költő még ezen felül kitetsző hajlandósággal színezte ki a sajátjából is (IV. 246. s k., 584. s k., 562. s k., 638.). Mintha csak Ovidius vezette volna ecsetjét. Mily elbájoló jelenség a még csak éppen felserdült, félig gyermeklelkű hőse az arkadiai erdős hegységnek, a kinek tiszta szépsége elragadja az összes nymphákat, sőt magát Dianát is elbűvöli. Éppen most kezdenek még le nem nyírt fürtei árnyában, rózsás orezái szélén a zsenge legénytoll első puha pelyhei sarjadozni, melyek növést férriasodni vágyó türelmetlenségében alig győzi kívárni. Egész szépségében mutatkozik gyönyörű természetnek tökéletes arányossága, a mint köpenyét levetve, versenyfutáshoz készül; de azért korántsem hiú, sőt kedvetlenül háritja el magától a csodálat kitöréseit. Úgy ragyog a többiek között, mint Hesperus. S milyen dőlczeg vitéz a csatában! Modorához híven a költő (IX. 683. s k.) töviről-hegyire leírja a lovast és lovát egész fegyverzetével egyetemben, s megemlíti, mily jól illik a harezias komolyság ragyogó arezához. Gyöngéd és megható ellenben a haldoklónak képe, s mély gyermeki lelkületre valló, távollevő anyjától, Atalantétól való bucsúja (877. s k.), a ki hiába igyekezett őt a háborútól visszatartani (IV. 309. s k.). Kérte őt, hogy várjon legalább addig, míg anyjához való nagy hasonlósága férfiassá vonásoknak enged majd; eszébe hozta, mint aggódott csak a minap is érte, midőn a vadászaton egy vadkan támadásától sápadtan térdre esett és csupán az anyja nyila mentette meg az életét.

A thebaei mondakörrel foglalkozó szomorújátékokat nem hagyta Statius felhasználatlanul. Így az aeschylusi

«Heten Thebae ellen» karának velőtrázó vézsikoltásait véljük mintegy hallani, midőn a római költő leírja, mint támad az ellenségnek a város előtt való megjelentére a vár magasb helyein és az utcákban mindenütt eszeveszett futkosás, rémült kiabálás, s mint látják már előre a közös ijedelemben a felizgatott lelkek a feléjük meredő gyilkos fegyver élet, a házaikra repülő üszköket és a kezeikre szoruló bilincseket; mint telnek meg mindenfelé a háztetők, templomok s az oltárok környéke kezeit jajveszékelve tördelő sokasággal, mint rendülnek meg a házak falai a nők keserves siránkozásától, s mint vegyül ebbe az általános gyász és remegés okát nem is ismerő gyermekek visítása; továbbá mint buzditják megint másfelé egyes nők férjeiket harcra, mint adják kezeikbe fegyvereiket s i. t. (X. 560. s k.).

Euripides Phoenissáiban Antigone nevelőjével fölmegey a várfalra s onnan mutattatja meg magának az ellenség vezéreit. Ennek a jelenetnek a párja a Thebais fali szemléje (VII. 243. s k.). A királyleány itt is a ház egy öreg szolgájához, Phorbashoz, Laios hajdani csatlósához intézi kérdéseit; de ő a szövetséges csapatokra és ezek vezéreire kíváncsi. Mert előbb nagy hadiszemlét tart az ellen a város előtt, s a költő ennek alakjába öltöztette be a hagyományos csapatlajstromot. Iocasténak Polynicesszel való találkozása motivumát is ugyanezen euripidesi tragédiából vette át költőnk, de kivitelében ismét egészen másminővé alakítja. Ott ugyanis Polynices, anyja föl szólítására, a városba jó s itt folyik a két testvér között az értekezés. Statiusnál ellenben (VII. 474. s k.) az anya, leányai kíséretében, kimegy száműzött fiához, hogy rávegye, jöjjön be vele a városba s álljon itt Eteoklesszel szóba. S már majdnem sikerül is neki fiát erre rábeszélne,

ha ekkor Tydeus tiltó szava közbe nem vág, s ezzel a szenvedélyek, mint Bacchus két eddig szelíd tigrisének hirtelen visszanyert régi vadsága, újból elő nem törnek (564. s k.). Már a főnebb (105. l.) említett *Phoenissae* című drámai töredékben is Antigone kíséretében ment Jocaste az egymással szemben álló hadsorok közé, hogy itt még az utolsó pillanatban is megkísértse a két testvér kibékítését. Így a Statius elbeszélése mintegy középhelyen áll egyik és másik előzőjé között.

Bizonyára ismerte az Euripides «*Oltalomkeresők*» című darabját is, habár tizenkettedik könyvében, Theseus közbenjárása az argiv nők javára, csak részben egyezik ennek cselekményével. A dráma ugyanis azt kívánta, hogy a kérelmezők némi ellentállásra találjanak. Benne Adrastos a szóvivő, míg az époszban Euadne; amott Theseus eleinte vonakodik a kérést teljesíteni, rosszalja az istenek akarata ellenére indított hadjáratot; csak a kar megható érvei és az anyja felhozta okok lágyítják meg végre szívét. Az époszban pedig mindjárt megbotráncolásának ad kifejezést, Creon barbár tilalmát hallván, s azonnal kész a közbelépésre. Phegeust küldi haladékat nem engedő üzenetével Thebaebe s nyomon követi seregével. A drámai cselekmény kellékeinek azzal tesz Euripides eleget, hogy nála a thebaei hírnök ugyanakkor érkezik az ő ura végleges üzenetével Theseushoz, mikor ez a saját követét akarja éppen útnak indítani. A tárgyalásnak, mely nyomban előttünk folyik a színen, rögtöni eredménye a háború kitörése. A csatának kimeneteléről szóló eleven hírnöki jelentést Statius nem vette át Euripidestől: ő egész elbeszélésében csak Theseus tettére s Creonnal való harcára szorítkozik, a ki nála elesik, holott ama hírnöki jelentés erről nem szól. A győztesnek

az ujjongó városba való bevonulását sem hagyhatta el természetesen a római író, s nála Theseust ilyennek megtartására egyenesen fölszólítják (784.), holott Euripides éppen az attikai nemes szerénység igazi szép példajaként emeli ki, hogy hőse a diadalmenet pompájáról lemondott. Ellenben az argiv vezérek eltemetéséről szóló részt az epikus már csak néhány versbe tömöríti össze, még pedig helyesen; hiszen fényes temetési szertartásokkal és halott-síratással már úgysis untig szolgált idáig olvasójának.

Valósággal visszataszító nála Oedipus alakja. Azon keserű és szívtelenséggé dermedt pesszimizmus, melyet már Seneca is tulajdonít neki, Statiusnál egész a kétségbeesett gonoszság örvényéig fokozódik. Átkozódásai, melyekkel a költemény kezdődik, a legkicsapongóbb rhetorika szemenszedett túlzásai. Különösen felháborító pedig és aligha régi forrásból merített azon éjjeli lakomán való megjelenése, melyet a thebaeiek Amphiaraios elestén való örömről jellel tartanak (VIII. 240. s k.). Tisztára mosakodva és fészülködve, derült arcczal lépett a költő szerint ki rejtekéből, s beszédesen és örömről résztvevően elegyedett a lakmározók közé s maga is hozzálátott a vendégséghez. S vajjon mi volt ez öröme az oka? Korántsem a thebaeiek győzelme, hanem maga az egész istentelen háború; dicséri és biztatja fiát, de a nélkül, hogy diadalát óhajtaná, lelke mélyén csak gonosztette ez első gyümölcsét éldeli. Szerzőnk Phineushoz hasonlítja őt, a mint ez a harpyák elűzése után megint legelőször nyugodtan ül asztalához: tehát gyilkolás és borzalom a vén bűnös áhított eledele. Csak a szörnyű catastropha végén térnek ismét emberibb érzések e megfásult lélekbe (XI. 580. s k.). Antigonétól vezetettve vánszorog az aggastyán a csata-

téren át. A hullák között botorkálva, könnyek tolnak szemüregébe, s most bánja gyűlöletét. Sajnos azonban, hogy a költő elég izléstelenül visszakivántatja a szerencsétlennel szemevilágát, csak azért, hogy újból kiolthassa (614. s k.). Így már csak az életétől foszthatja meg magát, s meg is tenné, ha Antigone óvatosan el nem takarított volna keze ügyéből minden fegyvert. Creon, az új király, számkivetésbe küldi őt: erre régi gyűlölete még egyszer fellobban, s ádáz bucsúszavakban tör ki.

Az argiv hősöknek Hypsipylével átélt epizódját (a kis Opheltés halála, szüleinek fájdalma és haragja, a vigyázatlan dajka önvédelme, az anya és fiainak kölcsönös egymásraismerése, Archemorus emlékünnepeinek alapítása) szintén Euripides hasonlónevű tragédiájából vette át Statius, a melynek még meglévő töredékei a cselekmény ugyanolyan menetét mutatják, a minőt nála látunk. A magára hagyott gyermeknek a fűben való játszását ott egy bájos dal mondta el. S így még számos más oly apró vonás is, mely kellemével lebilincsel bennünket, alighanem görög forrásból való, így talán a Kallimachos Aetiájából az a jelenet, a melyben a dajka a síró gyermeket előbb leteszi a földre, majd virágokkal és becéző szavakkal esitítja, utóbb magára hagyja, a mire a kicsike eleinte dajkája után sirdogál, majd mosolyogva s gyermekes gügyögéssel virágtól virághoz mászva mulat egy ideig, míg az ég s az erdő öntudatlan bámulásába belefáradva, a kitépett fűszálakat összeszorított kezecskéjében tartván elalszik (IV. 779. s k., V. 502. s k.). Mily drámai aztán alább a felbőszült Lycurgus és az idegen hősök közötti heves szóváltás, kik a megfenyegetett szolganőt védelmükbe veszik; továbbá az összetűzésnek elkeseredett harczczá élesbedése, s végül a békés megoldás a fiúk

felismerésében (ez euripidesi motivum), és a jós bölcsesége (V. 650. s k.).

A mit pedig Hypsipyle maga mond el, t. i. a lemnosi férjgyilkolást (V. 28—468.), azt már Valerius Flaccus is beszötte volt epizódképen Argonauticája második könyvébe. Ebben Statius meg akarta mutatni, mit tud még ez elődje után is a saját leleményéből és önálló feldolgozásával a tárgyból alkotni. Flaccus a fogoly thrák nők ellen támadt féltékenységet tette a szörnyű cselekedet főokává, holott Statiusnál ez egészen háttérben marad. Nála inkább csak az évek során át férjeiktől elhagyatva élni kénytelen asszonyok ez okon való elkeseredése az, a mi őket az őrjöngő Polyxo bosszútervére hajlókká teszi. Lysistratéhez hasonlóan ez is gyűlésbe hívja társnőit, kik lelkesen rohannak utána az akropolisra s itt lángoló szavakkal festi eléjük szalmaözvegyi állapotuk sivárságát, egyúttal utat mutatva nekik Venus oltára kialudt tüzének felújítására (110.). Az éppen hazatérőben lévő hajóhadra való utalás s annak a csak sebtében odavetett gyanúnak árnya, hogy hátha a hűtlenek idegenben szerzett új asszonyokat hoznak magukkal (142.), teljes kitörésre érleli a nők sokáig elfojtott dühét s gyors tette sarkalja őket. Az által, hogy Hypsipyle a maga átélte és saját szemeivel látott események elbeszélője, az egész sokat nyer hangulatos elevenségben és szemlélhetőségben. Jupiter csak tétozva engedi alászállani a szörnyűséggel viselős éjszakát, szokottnál későbben kelnek fel a csillagok a szomszédos szigetek fölött. Lemnos fölé sűrű köd ereszkedik (181. s k.). Lakoma, ivás és az ünnepi diszbe öltözött nők társaságában folyó bizalmas beszélgetés után a Styx harmatától nedves álom borul a halálnak szánt városra. Csak az asszonyok vannak ébren,

mindenik egy-egy Erinysszel szívében, és zsákmányukra éhesen, mint a hyrcaniai nőtény-oroszlánok, a melyek egy nyáját bekerítvén, fogva tartanak. S most megindul a mészárlás, a melynek egyes jeleneteit kegyetlen kéjeggéssel színezi ki a költő. Mély álmából félig kiébredve itt egy férj föleszméltében átkarolja gyilkosát s nyakán függve szerelmes szavakat dadognak ajkai, míg szemefénye megtörik; amott egy szánakozó szívű nőtestvér sirva áll ikertestvére ágyánál, midőn a férje hullájától dühödten odarohanó anyja a legvadabb fenyegetésekkel szidalmazza, s a vonakodó helyett maga mártja a kardot a viruló ifjú testébe. Alább Hypsipylének Thoasszal való menekvése a költőnek újabb alkalmat ad a véres képnek telített színekbe mártott ecsettel való kifestésére. Bacchus, Thoas atyja, találkozik a bolyongóval s a tengerhez vezető biztos útba igazítja. Flaccus már ennél mesterkéltőbb eszközkhöz folyamodik: nála Hypsipyle azon ürügygyel menti ki atyját, hogy Bacchus szobrát (a melynek alakjába Thoast öltöztette) leviszi a tengerpartra a sós hullámokban való megtisztítás végett. A későbbi költőnek egészen a sajátja azon szégyen és bánat leírása, mely a szörnyű tett végrehajtóit másnap kínozza, meg az elárvult sziget pusztaságának rajza. Annál nagyobb hatást kelt az Argo csodahajóján érkező idegenek megjelenése, kiket eleinte thrák harczosoknak tartanak a nők. Ezek most fejüket vesztve olyan hadikészületekbe kapnak, a minők Pallasznak szégyenpírt kergetnek az arczába, Marsot meg mosolyra indítják. Az Argonauták fogadtatását megelőző harc különben a Sophokles *«Lemnosi nők»* című darabjában is előkerült. Midőn aztán az ötven ragyogó dalia immár vendégbarátként üdvözlötve sorban kilép a hajó hídján, nem csoda, ha megannyi isten-

ként tűnik mindenkük a lemnosi nők szemében. Azt képzelik, így lépdelnek az églakók ki a menny kapuin, mikor az aethiopok földére lakmározni mennek. Pusztán hogy emlékezetében felújlani látja képeiket, lelkesedésre ragadtatja magát a királynő, s nevetnie kell a kis Hylason, ki hű csatlósként ugyancsak izzad és liheg Hercules farkója és puzdrája súlya alatt, a mint az óriási termetét lassan előre lendítő hőssel futva igyekszik lépést tartani. Flaccus leírása és az atyját «egyenlőtlen lépéssel követő» kis Julius képe (Verg. Aen. II. 723.) e helyütt szépen egymásba van illesztve.

A hellenisztikus költészet kertjéből való lehet a Coroebus megarai-argiv mondája is, melyet Adrastos mond el epizód-képen (I. 557—672.); benn volt a Kallimachos Aetiája első könyvében. Az összes ténykörülményeket illetőleg a legpontosabban egybevág Statius előadása a Pausaniaséval (I. 43.). Linosnak, Apollo fiának a nevét, mind a ketten elhallgatják, pedig Kallimachosnál bizonyára ő volt a monda főszemélye.

Kétségtelenül elvakult hiúság volt a szerző részéről, hogy művét, ha még oly nagy távolságban is, de egy vonalra merte állítani az Aeneisszel, ekkép a Róma isteni rendeltetéséről szóló azon igazán nemzeti époszhoz hasonlítván a saját, vérontással és gonosztettekkel üntig-teli költeményét, a melynek idegen tárgya és szelleme semmikép sem számíthatott tartósb és bensőbb érdeklődésre. Annyi azonban bizonyos, hogy fönséges mintaképének reá gyakorolt nagy hatása minduntalan felötlik. Már könyveinek tizenkettes száma s az egésznek két kettős triasra való felosztása, nemkülönbén az anyag elrendezése, némely részletek, indítékok és alakok feldolgozása, a mint ezt különben jórészt már a bőskölte-

mény hagyományos alapváza is kívánta, de még az előadás egyes ékítményei, számos hasonlat, alakzat és kifejezés is — mind e nagy hatásra vallanak.

Egy helyütt Statius maga is egész határozottan kihívja az elődjével való egybehasonlítást. Azon éji képből t. i., a hol az Ilias mintájára az argivok a sötétben lopva megrohanják a thebaiek táborát. Itt ugyanis két hűséges vitéz, egy aetoliai meg egy arkadiai, a maguk jószántából merészkednek ki a harcmezőre, hogy onnan elesett vezéreik, Tydeus és Parthenopaeus holttestét visszahozzák és eltemessék (X. 347. s k.). Visszatértükben azonban egy ellenséges csapat utóléri őket, s bátor viaskodás után mindketten elesnek. Az arkadiai mégis előbb kegyelemkérésre fogta a dolgot, de midőn életének csak árulása fejében akarnak megkegyelmezni, inkább átdöfi magát s halva rogy ura holttestére. A költő azon reményének ad kifejezést a hűség e szép példájának elmondása kapcsán, hogy Nisus és Euryalus nem fogják e két hű vitézt, mint hozzájuk egészen méltókat, társaságukból kizárni, s hogy az ő emlékezetük fönmaradása is biztosítva van. S annyi tagadhatatlan, hogy e két bajnok önfeláldozásának nagyobb az erkölcsi becsé, mint az utóbb említett két bajtársé. Csakhogy a hű fegyverbaráti viszony bensősége Vergiliusnál (IX. 176. s k.) mégis sokkal szebben van ábrázolva.

A költőnek saját népére és korára való érzélszései veszedelmesekké válhattak volna reá nézve. Nem is érinti ezeket, csak legfeljebb itt-ott alig észrevehetőleg. Még a legvilágosabban a bekezdés azon szavaiban (I. 144. s k.), melyek a hőskornak a mai életkörülményekhez és szokásokhoz mérten oly egyszerű és csekély igényű voltát említik, kiemelvén, micsoda csekélység volt a thebaei

trónért vívott harc a jelenkornak a világalomért folyó küzdelmeihez mérten, s hogy mégis megrendültek belé a társadalmi élet legszilárdabb alapjai. Élethűen rajzolva az új fejedelemnek hódolni siető udvaroncok, kik azonnal cserben hagyják a régit, mihelyt hatalmát elvesztette (I. 166. s k., II. 312. s k.), nemkülönben az évről-évre változó kormánynyal elégedetlenek zúgolódó beszéde (*hic imperat, ille minatur* 196.). A jövő titkai felderítésének vágyát s az ennek kielégítésére irányuló jelmagyarázgatást, csillagjóslást és mindenféle bűbajosságot a költő oly betegségnek mondja, a melytől az aranykor még mentes volt, s benne a harag és félelem, gonosztettek és ármánykodás, meg mértéktelen kiyánságok forrását látja (III. 551. s k.). De azért maga is ad valamit az előjelekre s korholja azok könnyelműségét, a kik nem veszik őket figyelembe s ezzel Fortuna hatalmát csak gyarapítják maguk fölött (VI. 934. s k.). Az argivok Thebae elé érkezését egész özöne előzi meg a csodás jeleknek (VII. 402. s k.).

A költeményben előforduló első isteni ülésről (I. 197. s k.) majdnem azt hihetné az ember, hogy egy Domitianus korabeli tanácsülés mintájára van szabva. Az udvari szertartások szabályai szerint a többi istenek addig nem mernek leülni, míg Juppiter kegyes kézlegyintéssel erre engedélyt nem ad nekik. Az aranytól ragyogó terem tele van a főisten alsóbb rangú oldalági rokonságának, folyam- és szélistenségeinek stb. hadával. Az ég ura nagyon fel van ingerülve az emberek gonoszságán; visszavonhatatlanul eltökélte magában, hogy Argost és Thebaet keményen megbünteti s attól sem riad vissza, hogy maga dönti csábítás útján vesztükbe a megfenyítendőket. Épp oly ideges és vérszomjas, akár valamely földi zsarnok;

és Seneca színpadi királyai módjára kérkedik és parancsolgat (III. 218. s k.). Mintha csak a császárnak valamely kegyvesztéssel fenyegető parancsát olvasnók miniszterei egyikéhez, egészen olyan hangú az istenek atyjának Mercur által Marshoz intézett türelmetlen rendelete, a melylyel kötelességének teljesítésére, különben bekövetkezendő elcsapatása terhe alatt, figyelmezteti alárendeltjét (VII. 6. s k.).

Míg a többi istenségek jóformán csak a régi hagyományos jelmezek kopott színeivel festvék, addig Marsot, mint az események fő intézőjét, költeményében kiváltságos helyre állította és a többenél fényesebb szerephez juttatta a szerző, de alakját túlterhelte a részletezés sok mindenféle járulékával. A zord istenséget Thrákiában, otthonában mutatja be. Ide megy Juppiter küldöttje. Útját igen elevenen ecseteli a költő: a mint Mercurius az Olympus éjszaki kapuján kilép, azonnal megragadják őt az ott gomolygó zivatar-felhők s az éjszaki szél fagyos fuvalma gyorsan hajtja őt, aranyos köpenyén csak úgy pattog a jégeső és arkadiai süvege vajmi rosszul oltalmazza a zimankó ellen. Majd a Haemus lejtőjéhez ér, a hol komor sötétségű erdő mélyén borzadva pillantja meg a hadisten lakát, melynek egész udvari népe csupa merő vasban, fegyverben áll. Szörnyetegek serege rohan ki elébe s zajong benn a palotában is, a melynek legbenső sötétjében a középen Virtus trónol, mellette ujjongó örömtől sugárzó arczezal a kaján Düh és a vérszomjas tekintetű Halál. Az oltárokon csupa harcokban kiontott vér és meghódított városok égéséből idekerült üszkők füstölögnek. Rabul ejtett népek, kapuk romjai és hajóroncsok, üres hadiszekerek s ilyek keréktalpaitól szétmarcangolt fejek alkotják Vulcanus művészien kovácsolt vas mun-

kájában a palota homlokdiszét, benne a rideg szigorral tekintő Mars képével. Erre megrendül a föld, a Hebrus bömbölve megtörő villámcsapástól zúg, a völgy mélyén csatangoló gulyák felindulástól remegnek: s most felpattannak a kapu érz zárai, s megjelenik kocsiján a vértől borított, de borzalmasságában mégis szép Mars daliás alakja, kit siró, jajgató hadi zsákmánya követ, míg lovait Bellona hajtja.

Ha még e czikornyás ékítménynyel kelleténél dúsabban felszerelt leírást itt, a reá következő harczok előtt mintegy czímlap gyanánt némileg jogosultnak tekinthetjük, már az álomisten nagyon is pepecselő műgonddal festett képének legfeljebb az lehetett a czélja, hogy Ovidius hasonló tárgyú leírásán (Met. XI. 583. s k. I. II. köt. 373.) túltegyen. Itt is Irist küldi Juno a lusta kópéhoz, a kitől azt kívánja, hogy altassa el a Thebae kapuinál virrasztó őrséget, ekkép megkönnyítvén az argivok éjjeli támadásának sikerét (X. 73. s k.). Leírása alapvonalaiban Ovidiust követve, Statius is az álomisten barlangjába vezet bennünket. Küszöbén a Nyugalom, Feledés, Restség állnak őrt; a tornácban a néma Pihenő órák s a Hallgatagság ülnek; még a szellő behatásától is óvják urokat s a lombot sem engedik suddogni a barlang körül, a hol a madaraknak sem szabad énekelniök. Benn Vulcanus, mint az imént Mars palotájában, száz meg száz képen tünteti föl az itt uralgó istenséget, kinek oldalához a Gyönyört látjuk simulni, udvaroncza pedig a nyugalomra vágyó Munka; másutt meg Bacchus mellett pihen, majd meg Ámor társaságában, s legbelül a Halál oldalán. Köröskörül mindenféle alakú álmok, igazak és csalókák vegyest. Maga az isten minden gondtól menten nyugszik altató virágokból vetett ágyán, ned-

vesen hűvös boltozat alatt. Pihenő helye egészen meleg lomha testétől, szájából fekete pára ömlik; egyik kezében bal halántékáról aláhulló fürteit tartja, másik lelógó kezében meg kürtje van. Előbb föl nem ébred, míg Iris valamennyi sugarát jó mélyen a szemébe nem mártja. Megbízását kétszer, háromszor is jól a szájába rágja neki s közben a mellét is megkopogtatja. A mint a barlangból kilép, maga is ólomnehezeknek érzi tagjait s dúsan ömlő esővel kénytelen felüldíteni megbágyadt sugarait. Az Alom Juno üzenetére csak fejbólintással válaszolt. Most azonban mégis felölti lábaira és halántékaira szárnyait, nyakába keríti az éji szellő felfútt köntösét s azzal csendesen átrepül az aetheren. Lehelletétől minden lelkes állat földre terül; a merre csak elszáll, tenger, felhők, erdők mozgása mind megáll; az égről is nem egy csillag aléltan hull alá. Mindenekelőtt a sík föld érzi megjöttét, a sok mindenféle élő hang egyszerre csak elnémul rajta; a mint nedves szárnyaival ráereszkedik a táborra, hirtelen elhomályosul minden szem, a nyakizmok megernyednek s a legjava beszélgetés közben elakad a szó az ajkakon. A vitézek kezéből kihull a pajzs és dárda, fejük a mellükre esik. Végül a lovakon is erőt vesz az álom, s a tábori tüzek is kialusznak.

Az allegoria különben is kedvelt gyermeke a római képzelemnek, s a császárkor nagyhangú retorikája búsasan gondoskodott túltengéséről, Statius pedig minden elődjén és kortársán túltesz alkalmazásában. Mars kíséretében mindjárt egész csapat mindenféle ilyen fagyos kísértet jár-ke. Egyet közülök még útközben küld előre Korinthusból, ez a Rémület (*Pavor*) ámitó szörnyalakja, melynek számtalan hangja, keze és arcza van, s mindent, a legképtelenebb dolgot is, el tud az emberekkel

hitetni. Egy felkavart porfelhővel azt a rémhiedelmet kelti az argivok táborában, hogy a thebaeiek megrohanják őket (VII. 108. s k.). Az ember összes indulatai és lelki mozgalmai mind csupa ilyen képzeleti felsőbb lények uralma alatt állanak költőnkél. Nélkülök semmi jó, vagy rossz nem jó létre; a cselekvő személyek megannyi bábok, a melyeket a belsejökben elrejtett s felhúzott óragép mozgat.

Így az ifjú Menoeceust maga a megszemélyesített *Virtus* ösztökéli amaz elhatározásra, hogy szülővárosáért magát feláldozza (X. 629. s k.). Ezúttal örömmel száll le az istennő Juppiter oldala mellől, a honnan csak ritkán szokott vagy mindenható atyja parancsára, vagy a maga jószántából távozni, hogy egy-egy kiválasztott halandó szívébe költözzék. Útjából kitérnek a csillagok, melyeket halhatatlan tettek megjutalmazására ő maga alkotott; fejét magasra emelve éri most a földet, de kissé enyhébb vonásokat ölt magára, hogy égi fönsége és szigorú ábrázata meg ne rémítse azt, a kihez ellátogat; épp ezért Mantónak, Tiresias leányának képét veszi magára. De emberinél hosszabb lépteiről még mindig ráismerni az istennőre benne, épp úgy, a mint e jel Omphale nagy multságára a női ruhába bujtatott Hercules férfivoltát elárulta (632. s k.). Így jelenti az ifjú hősnek Apollo akaratát, ki ennek hallatára, a villámsujtotta cyprusfához hasonlóan, azonnal egészen lángba borul (674. s k.), s a mint az eléje termett jelenség egyszerre egész a felhőkig magaslik, utána kiáltja a távozó istennőnek, hogy kész őt követni. Mint Euripides *Phoenissáiban* (970. s k.) látzólagos engedelmességével ámitja el az ifjú édesatyját, ki az isteni parancs ellenére élte kimélésére igyekszik őt mindenféleképen rábeszélni (687. s k.).

A főszerep azonban mindeme felsőbb lények között a természetellenes gyűlölet ez époszában az alvilág legfőbb furiájának, Tisiphonének jut, a kit mindjárt a költemény elején földidéz Oedipus, mint átkainak végrehajtóját. Borzalmas megjelenése homályba borítja a derűs napot s megrendíti az Atlas bérczét. Uralomvágygyal, önzéssel és a viszálykodás szellemével tölti el a két testvér szívét. Az utolsó gonosz párviadalhoz pedig még Megaerát is segítségül hívja maga mellé (XI. 57. s k.). Távol, a magányos völgy mélyén elvonulva, alvilági kardjával lyukat fúr a földbe, a távollevőnek nevét mormolja s felemeli fejének kigyói közül a leggonoszabbikat. Ennek sziszegését, melytől megremeg a föld, a tenger és az ég, meghallja Megaera. Éppen Dis előtt áll, a hol az egybegyűlt társaság a csak imént leérkezett Capanaeust dicseri, kinek árnya a Styx hullámaiban fürdik. Húga hívására tüstént ott terem mellette, a ki megvallja neki, hogy már-már belefárad földfeletti munkájába, s hogy az ég világosságától lassan mind jobban elhalványul fáklyája fénye, kigyói is mindegyre álmosabbak lesznek. Épp azért kell, hogy a most reá váró fő munkában Megaera is segítse őt még egészen ép erejével. Megosztják maguk közt szerepeiket: Tisiphone magának tartja meg a Thebae fölötti uralmat, Megaera pedig a száműzöttet és társait veszi gondjába. A midőn Juppiter (a ki tudja, mit forralnak) megpillantja őket, inti az églakókat, hogy forduljanak el az iszonyatos látványtól. Polynices, kit borús sejtések kinoznak, álmában gyászba borulva látta nejét, de még nem tudja ez álom jelentését magának megmagyarázni. Ekkor a furia háromszor megsuhintja ostorával felvértezett mellét. Erre lángoló düh szállja meg szívét, egyszerre csak a bátyja vérére

szomjúhozik s kijelenti Adrastosnak, hogy végezni akar ellenével. Emennek engesztelő szózata már-már lecsillapítja gyűlöletét, de ekkor az eumenida egy harczos alakjában újra felszítja lelkében a lángot azzal a hírrel, hogy Eteokles már közeledik. S még egyszer közbe kell lépnie a pokoli fajzatnak, midőn a hugának, Antigonénak, a várfal tetejéről lehangzó békéltető szavaival már ismét majdnem sikerül az ádáz Polynicest lecsillapítania. Ekkor ugyanis a furia hirtelen kilöki a kapun Eteoklest, a mire a párharcz elkerülhetetlenné válik (XI. 354. s k.).

Mikor pedig a szörnyű testvérpár végre szembe kerül egymással, viadalukhoz szegődik úgyszólván az egész pokol minden hatalmával (XI. 403. s k.). Mind a kettejük oldalán egy-egy furia áll, ösztökélve őket. Az alvilág reájuk éhes királya három dördüléssel remegteti meg alattuk a földet, s még a hadistenségek is iszonyattól meglepetve hagyják ott a küzdőket: Virtus eltűnik, Bellona kioltja fáklyáit, Mars és Minerva elsietnek. A magas tetőkön álló nézők szemei mind könnyben úsznak. Az aggok sírva panaszkodnak, hogy miért is kellett ezt megérniök, a csupasz keblű anyák óva intik fiaikat, hogy valahogy a szörnyű látványra ne essék tekintetök. Pluto feltárja országa kapuit s felküldi rajtok a küzdők elkárhozott őseinek árnyait, a melyek honuk hegyeire telepedve örülnek, látván, hogy gonoszságaikat utódaik még hallatlanabbal tetézik. Számító tévovázással halogatja a költő még mindig az összecsapást. Adrastos még egyszer a harcra készek közé vágat s újra le akarja őket szörnyű szándékukról beszélni, de hiába, a mit látván, megfordítja Arion nevű lovát s odahagyja az átkos helyet. Fortuna még az összecsapást is kétszer hiúsítja meg: a lovak ugyanis oldalvást ugranak és a dárdák czélt tévesz-

tenek. Már innen is, túl is hajlandó mindenki a tömegharcot újból kezdeni. Pietas, ki eddig hivatása teljesíthetésének minden reményét elvesztve húzódott meg az ég egy rejtett zugában, most fel akarja használni e kedvezőnek látszó pillanatot s leszáll a földre, útját a felhők között egy fehér sáv jelzi; jöttére megint mindenek engesztelékenyebbé és békésebbé hangolódnak, még a két testvért is némi borzongás fogja el, s az istennő egy vitéz képében a két fél közt békéltetve siet innen oda; de Tisiphone durván útját állja, azt mondván, hogy most már késő minden igyekezete, ha eddig a thebaei uralkodóház annyi borzalmát tétlenül tudta végignézni. Pietas e szemrehányásra megszágyenülten távozik, s most újult dühvel tör ki a gyilkos küzdelem. Ezt Statius kegyetlen szemléletességgel részletezve írja le és sokkal nyersebb színekkel, mint Euripides. Először Eteoklesnek csak a lova sebesül meg, de ő is, meg ujjongó ellenfele is az ő vérének tartja azt, a mi az állat sebéből csorog. Erre mind a ketten leszállnak lovukról és rettenetes dülakodásba elegyednek. Zárt sisakjaikból gyűlölettől szikrázva villognak egymásra szemeik, s a tuba jelző harsozását dühös szitkaik tompa hangjai helyettesítik. Mint két felborzolt szőrű vadkan, úgy rontanak egymásra. Most már nincs szükség a furiákra, kik maguk is csodálattal állanak félre. Eteokles kapja elsőnek a halálos esapást: hátra tántorodik s kárörvendő ellenfele utána rohan. Még pislog benne az élet utolsó fellobbbanása, s ezt használja fel öcsese ellen cselvetésre. Szántsándékkal összerogy, s míg öcsese reáhajol, hogy fegyverzetétől megfoszsza, ravaszul hirtelen a szívébe mártja neki kardját, úgy hogy ez is gyilkosa hullájára omlik.

A dús színezetű leírás és hatásos elbeszélés művészetét

nem lehet a Thebais szerzőjétől megtagadnunk. Az egésznek és részeinek számítással való arányos elrendezése és felépítése szintén nem vitatható el tőle. Előjáték, hadi készülétek, harcz és katastropha szépen és kellő fokoza-tossággal fejlődnek egymás után; a hatalmas szövetség-esek sorra kidőlnek egyik a másik nyomán, míg végre a küzdelem főokaira kerül a sor. Daczára a borzalmas iránti kíváló hajlamának, még sem bocsátja el a szerző olvasóját a nélkül, hogy a sok hajmeresztő iszonyatosság után enyhébb és békeltetőbb utóhangot ne küldene. Az utolsó könyvben ugyanis az ádáz harczosok helyett gyászoló nők lépnek a színtérre, hogy az elesettek iránti kegyeletük adóját leróják. Míg a többiek mindenekelőtt az athéniek segítségéhez folyamodnak, Argia addig is minden veszélylyel és rémitéssel daczolva, bátran kimegy a csatatérre, hogy férje Polynices tetemét Creon tilalma ellenére is eltemesse. Juno kértére Luna világít neki s kísérőjét, a Szendert küldi a thebaei örök elaltatására. A mint gyöngéd érzelmeiben elmélyedve áll a férje hullája mellett, a másik oldalról az övével egyazon szándékkal közeledik Antigone; kettejük közt megható egymásra-ismerés következik, s midőn közösen végzett kegyeletes tettükön érik őket, versengnek egymással, hogy mint Orestes és Pylades Pacuviusnál, mindenik egészen magára vegye a másikért is a felelősséget.

Az iszonyatosságai miatt átoksujtotta Thebaevel Athenae és nemes királya Theseus magasb erkölcsi érzületét állítja a költő ellentétbe. Szép leírást szentel ama híres «Kegyelem oltárának» (*Clementia*), a melynél valaha Herakles unokái az őket üldöző Eurystheus elől menedékre találtak, s a melytől most a gyászoló nők kérelmük meghallgat-tatását remélik (XII. 481. s k.). S a minő jóleső ellen-

képe a béke szent helye a város kapui előtt elterülő véres csatatérnek, épp oly kiengesztelő befejezése a szerencsétlen testvérharcznak az Amazonok legyőzőjének vidám diadalmenete (519. s k.).

De még egyéb vonzó részleteket is sikerült a költőnek művébe beszőnie. Kivált nőalakjai vannak finomabb vonásokkal rajzolva; s a hol ilyeneket léptet föl, ott mindjárt az igaz érzés szívbeli hangjait szólaltatja meg. Milyen szépen mondja el pl. a haldokló Atys esetét, ki a csatatérről Ismenének, jegyesének lakába viteti magát: az ő nevét suttogják kihűlő ajkai, hozzá emeli föl megtörő szemefényét, s ő fogja le pilláit (VIII. 636. s k.). Eredeti a fiatal nymphaszülte Crenaeus alakja, ki öregatyja Ismenus hullámaiban, a hol világra jött, oly boldogan lubiczkol, a míg ő is el nem esik a harcban s hulláját el nem sodorják a hullámok; erre anyja fájdalomának leírása jó, majd fiának aggódó keresése, a kit utóbb a Nereidák eléje hoznak, hogy legalább hűséges szeretettel való eltemetésében lelje némi vigasztalódását (IX. 316. s k.).

Statius elbeszélése mindig igen simán és elevenen folyik, ha nem is mondható mindig teljesen szabatosnak. Leírásai és hőseinek beszédei mindenütt az élet teljéből merítvék, de vajmi gyakran fárasztókká válnak túlságos részletességükkel és aprólékosságaikkal. A szerző egyetlen mozzanatot sem akar elszalasztani. Így írja le minden egyes jelenségére feldarabolva a csata napját (VIII. 386. s k.). Első az általános feszült várakozás. A harag már a kard markolatára, vagy a lándzsanyelekre szorítja a szolgálatára kész kezeket, s a vitézek szive türelmetlenül dobog vérteik alatt. A tajtékzó lovak is nyerítve, toporzékolva adják harcvágyuk jeleit. Most jó mindkét

részről a támadás; előbb kölcsönös közeledése a hadsoroknak, majd az összecsapás s végre a teljesen egymásba elegyedő dulakodás: pajzs pajzsot érve, láb a lábnak szegülve, mint már Ennius énekelte volt Homeros nyomán. A kép itt még szép látványt nyújt, a fegyverek még csillognak s még fennáll minden szekéren annak gazdája. De csakhamar egész dühével tör ki a zivatar, az ídestova repülő hajító fegyverek elsötétítik a napot s i. t. Valóságos özönét látjuk a színeknek, s a hangok zürzavara kábit el bennünket, pedig alapjában csak a hagyomány ősrégi idők óta szentesített vonásait s az előzők eszközeit használja bővítve s változtatgatva a szerző, a mivel hatásuk szándékolt fokozása helyett éppen ennek csökkentését éri el.

A főséges hangból a kicsinyesbe, vagy a rémitőből a mindennapiba zökken át hirtelen előadása ott, a hol Amphiarausnak az alvilágba érkezését és fogadtatását mondja el a költő (VIII. 1. s k.). A csata hevétől még izzadt és por-lepte hős egyszerre lenn terem az árnyak közt, pajzsán még egészen friss véresöppek láthatók. A Párkák is csak most, mikor már előttük áll, szakítják el élte fonalát, a halottak révésze pedig zsörtölődik kiváltságainak ilyenén megsértése s az alvilágbajutás ez egészen új és szokatlan módja miatt. Pluto, a ki éppen törvényszéki ülést tart, megretten a hirtelen országába betörő égi világosság megpillantására, s hamarjában nem tud egyebet gondolni, mint hogy testvéreinek egyike támadást intéz ellene. Erre hosszadalmas, egészen iskolás modorú beszédben mondja el jogainak idegen beavatkozás folytán már eddig is szenvedett összes sérelmeit. Ez újabb berohanást azonban majd megboszúlja Tisiphone azzal, hogy a két ellenséges testvért és szövetségeseiket

az istenek elleni hallatlan gonosztettekre fogja felbízgatni. Amphiarus pedig elbeszéli, mint érezte magát az alvilágba való váratlan leszállása közben, s egész kedélyesen fogadkozik, hogy ő egy cseppet sem tehet róla, de különben sem szándékozik itt alant sok vizet zavarni, hisz az eszeágában sincs, hogy próféta-tisztre pályázzon a holtak országában, csak azt az egyet kéri, hogy hűtelen feleségét, ha majd valamikor az is idekerül, példásan büntessék meg gonoszságaért.

Archemorus temetését s a megölt kígyó miatti engesztelő ünnepet összes előkészületeivel együtt olyan körülményesen írja le a költő, mintha csak hivatalos tudósítóként valamely koronás fő díszes végtisztességéről kellene beszámolnia (VI. 25. s k.). Lassan megy végbe s ténykedésről ténykedésre fel van tüntetve a díszravatal felállítás és felékitése; az őserdő minden egyes fanemét elsorolja, melyeket a kígyó máglyájához kívágnak; s mi mindenféle drágaságot, szilárd és folyékony áldozati tárgyat nem enged a lángokban felemészthődni; végül a katonai tisztelgések és hódolati ajándékok leírása jó. Igen részletes a szinkör rajza is, a hol a temetési játékokat tartják (VI. 255. s k.). Nem csak a versenyzőket, hanem nemes paripáikat is egyenkint vezeti élénk, bőségesen elmondván származásuk és életük történetét. Élénken tünteti föl aztán a circus alapos ismerője a verseny előtti izgatott várakozás hangulatát: mint harapdálják a nyugtalan lovak zabláikat, s mint rugdalják patáikkal a korlátot, mint fűjnek, horkolnak és nyeritenek a türelmetlenségtől (389. s k.). Meglehetősen fölösleges módon sorolja el Amphiarus is összehasonlítólag a leghíresebb jóshelyeket azon imájában, melylyel Juppi-

ter előtt a tőle küldött madárjelek megbízhatóságát dicséri (III. 471. s k.).

Túláságosan meg van tömve az elbeszélés mindenütt iskolás hosszadalmasságú beszédekkel. De legalább arra törekedett a szerző, hogy alakilag is az illető egyén jelleméhez és a helyzethez illőkké szerkeszsze e beszédeket. Így pl. Tydeus szenvedélyes heve ssége ott, a mikor az argivok gyűlésében háborúra tüzeli őket, az anaphora feltűnően gyakori használatával van kifejezve (III. 348. s k.). Heves felháborodásukban gyakran a mondat közepén szakad félbe a szónokok beszéde (III. 87., 280., 647., X. 730.). Élénk eszmecseréknél egészen úgy, mint a drámában, rövid szakgatott szavakat váltanak egymással (XI. 257. s k.).

A hasonlatokat túlbőven ontja s így kifáraszt velük a költő, kivált ott, a hol érzelmek festésére céloz velük. Számuk háromszor akkora, mint az Aeneisben. Természetes, hogy ilyenformán nem is igen volt ismétlődésük elkerülhető, meg hogy nem egyet elődeitől vett kölcsön a szerző, még pedig a Homeros és Vergilius dús kincs-tárán kívül itt-ott egyet-egyet Lucanustól és Valerius Flaccustól is. De kivitelükben mégis mindig bizonyos önállóságot sikerült megőriznie. Mint másutt is rendesen, úgy itt is igen sok hasonlat van az állatélet s a szárazon és vizen tapasztalható természeti jelenségek általán bőven kizsákmányolt köreiből véve. Ezek mellett leginkább a hajós-, pásztor- és vadászélet szolgáltat számos hasonlatot, holott például a háztartás köréből egy sincsen merítve. A kor már említett izlésével teljesen megegyező az istenek világára és a mondakinesre való gyakori hivatkozás, a melyekből számtalan megszilárdult tipikus alkotás állott úgy a költő-, mint a képzőművészet terén a szerző

szemlélete előtt. Idét, a Thespiadok anyját, a csatatéren fiait kerestében nem a legszebben thessaliai boszorkányhoz hasonlítván (III. 140. s k.), alighanem a Lucanus Erichthőjára gondolt a költő. Argiát, a Polynices holttetemét kereső hű feleséget, már jóval szebben a leánya, Proserpina után az egész földkerekséget bejáró Cereshez hasonlítja (XII. 270. s k., v. ö. Ovid. Metam. V. 438. s k.).

Az argivoknak Amphiaraus eltűnése miatti gyásza költőnket az Argonautáknak kormányosuk, Tiphys elvesztén érzett szomorúságára emlékezteti (VIII. 212.), tehát Valerius Flaccus erre vonatkozó szép helyére (V. 22. s k.). Eteokles, ki utolsó kirohanása előtt áldozván, a baljóslatú előjelek láttára is visszafojtja keble aggodalmát, szerinte Herculeshez hasonlít, ki ugyan érzi már az oltárnál a Nessus-ing égetését, de fájdalomla kitörését még egy pillanatra visszatartani igyekszik (XI. 234. s k.); ez a vonás megvan már Ovidiusnál is (Metam. IX. 163.). Hellenisztikus felfogásból ered a Bacchus Gangespárti diadalmenetének felemlítése, a melyhez a szerző Theseus Thebaebe való bevonulását elég túlzóan hasonlítja (XII. 787. s k.). Általában több ízben szolgál nála a Bacchus és Cybele szolgálinak és tisztelőinek rajongása a lángoló lelkesedés, szenvedélyes kitörésű gyász, rohanó sietség s egyéb heves indulatok szemléltetésére.

A legvonzóbbak valamennyi közül mindig az emberélet mindennapi jelenségei köréből vett hasonlatai, a melyek személyes tapasztalaton és megfigyelésen alapulnak. Így pl. a költő maga nem egyszer láthatta és átélhette a tengeri útra való készülődések egész sorát: így a hajóval előbb csendes vizen tett kísérleteket, mielőtt legelőször a háborgó elem veszedelmeinek kitennék (VI.

19.); szemtanúja lehetett a távozók szeretteiktől való nehéz búcsúzásának (IV. 24.); láthatta a kikötőből kedvező széllel kiinduló hajóhad dagadó vitorláit s a hullámokat szelő evezőit (VII. 139.). Érdekes azon két hajó képe is, a melyek éjjeli időben déli szélről hajtva egymásba furódnak s hiába igyekeznek a sötétben egymástól szabadulni, míg csak mind a kettő alá nem merül a tenger fenekére (XI. 520. s k.).

Két helyütt látszik a szerző korának egyes eseményeire célozni, a nélkül azonban, hogy ezeket világosan felismerhetnők. A Tydeus kezétől elesett és teste súlyától földre terített thebaeit említvén, azon spanyolországi bányamunkáshoz hasonlítja őt, kit a reázuhanó akna maga alá temetett (VI. 855. s k.). Ott pedig, a hol az Amphiaraus utódjául választott ifjú Thiodamas kétség és bizalom közt ingadozó érzéseit azon parthus herczegéihez hasonlítja, ki még gyermekkorában jut váratlanul a trónra (VIII. 286. s k.), — nem lehetetlen, hogy valamely saját korabeli külpolitikai eseményre gondolt a költő. Legalább feltűnő részletességgel sorolja el az ifjú királynak dolgot adó gondokat és aggodalmakat. Sajnos, hogy e korból csak oly gyér tudósításaink vannak, a minők nem engedik meg e célzásnak valamely határozott személyre való vonatkoztatását.

Statius, a mint költeménye végén maga is bevallja, tizenkét esztendeig dolgozott a Thebais ugyanennyi könyvén, s nincs számbavehető okunk arra, hogy ez állítását kétségbe vonjuk. Csak egészen megfelel e hosszú idő a régiek azon megfontolt lassúságának, a melylyel nevek halhatatlanságát biztosítandók, műveiken dolgozni szoktak s azokat lehető tökéletességig érlelni kívánták. S meg kell vallanunk, hogy Statius költeményében is tekintélyes

tanulmány gyümölcse áll előttünk. Műve egyes részleteit, a mint teljesen elkészült velük, darabonként válogatott társaságban fel-felolvasgatta, s hallgatói el valának tőlük ragadtatva (Silv. V. 3., 215. Theb. XII. 812. s k.). Kellemes hangja lévén, költeményeinek ragyogó leírásai és hatásos beszédei bizonyára csak nyertek az ő művészi előadásában. Róma irodalomkedvelői valóságos ünnepszámba vették, ha hosszabb szünet után megint egy-egy részletet hallhattak a nekik annyira tetsző Thebaisból. Sűrű tömegben özönlöttek a költő felolvasására, s a padok majd leszakadtak a tomboló tetszésviharban. Nem csoda, ha ezzel szemben a bírálat és ellenséges érzület is hallatta szavát. Még az egésznek elkészülte előtt forgalomban voltak Italiában a költemény egyes töredékei, és mindenfelé szorgalmasan olvasták őket. Domitianusnak is tudomása volt róla.

Természetes azonban, hogy a császárnak szóló ajánlás az első könyv bevezetésében későbbi keletű az egésznél, a mi már abból is következik, hogy e hízeltetés egyik előfeltételeként szerepel a daciai hadjáratot követő szégyenletes diadalmenet is (Kr. u. 89.?). Vegyes költeményeiben ismételten említi a szerző munkában lévő Thebaisát (I. Előszó 5., 8. III. 2., 142. s k.). Az utolsó könyvön dolgozhatott, mikor Maecius Celer Syriába indult (Silv. III. 2., 40. s k. 142. s k.). Vibius Maximushoz intézett egy elveszett levelében műve kiadásáról írt e barátjának, a kit ez érdekelt (IV. Előszó 7., 25. s k.). Ez még azelőtt kelhetett, mielőtt e pártfogója Dalmáciába ment ottani parancsnokságát átveendő (93.). A 95. év nyarán úgy látszik, már jókora ideje lehetett, hogy elkészült volt vele (Silv. IV. 4., 87.). Mindenesetre még Rómában tartózkodása idejében fejezte be.

A császár kegyéből ez évek valamelyikében (mikor, azt nem tudjuk, de mindenesetre már atyja halála után) oly kitüntetésben részesült, a melyről ismételten büszkélkedve emlékezik (Silv. III. 5., 28. IV. 2., 64. 5., 22.). Az albai versenyen a császár germaniai és daciai hadjáratait dicsőítő költeményt adott elő (Silv. IV. 2., 64.), s ezért aranyból való olajág-koszorút kapott tőle jutalmul. Keserves csalódást kellett azonban utóbb (94-ben?) megélnie, midőn a capitoliumi verseny magasb kitüntetését, az ugyancsak aranyból való cserkoszorút megtagadták tőle (Silv. III. 5., 31. V. 3., 230.).

Úgy látszik, e veresége is hozzájárult ahhoz, hogy a Rómában maradástól elmenjen a kedve. Különben is vénülni érezte magát s nyugalomra vágyódott. Így tehát azon elhatározásra jutott, hogy visszavonul szép campaniai szülőföldre, Nápolyba. De feleségének, Claudianak, a ki római születésű volt, vajmi nehezére esett a világváros mozgalmas életétől megválnia. Elég dolgot adhatott tehát a derék férjnek, míg okos és gyöngéd rábeszéléssel odáig birta vinni nejét, hogy lassankint engedett. Efféle bizalmas házastársi értekezéseik emlékét örököltette meg egyik legkedvesebb költeményében (III. 5.), a feleségéhez intézett költői beszédben (*sermo*). Éppen a hang polgárias egyszerűsége és szerény őszintesége válik e művének kiváló díszére. «Miért vagy — így kezdi szeliden tréfálkozva — éjjel-nappal oly szomorú? Hogy más iránti szerelem emésztí szíved, attól csak nem kell-tán tartanom; hisz' ismerem hűségedet. Ha húsz évig kellene is háborúban és tengeren bolyonganom, te akár ezer kérőnek is minden habozás nélkül kiadnád, tudom, az útát. De hát akkor miért e ború homlokodon? Csak azért, mert fáradtan honomba kívánok térni s ott óhajtom agg-

koromat nyugalomban eltölteni? Tán csak nem függ szíved elszakíthatatlanul a színház és szinkör élvein; meg aztán nem is akarlak oly nagyon messzire vinni.» Erre aztán emlékébe idézi hű életepárjának, ifjúkora első szerelmének, mindazt, a mit eddig együtt átéltek, mindazon örömet és bánatot, melyben egyenlően osztoztak, mint gyógyult fel csak a minap is, mikor halálos betegen feküdt, jó nejének szerető pillantásától; dicséri hűségét, melylyel első férje iránt is viseltetett s gyöngéd szeretetét, melyet korán megözvegyült leánya iránt tanúsít. De ennek Campaniában is akadhat méltó férje. Lelkesülten írja le ezután szülőhazája szépségét, enyhe éghajlatát, idylli csendjét, templomait és színházait, pezsgő irodalmi életét s a környékre tehető gyönyörű kirándulásokat. Kissé csüggeteg hangon azzal a reménnyel zárja beszédét, hogy felesége mégis csak utána jó majd később, minthogy férje nélkül Róma sem fog neki tetszeni. Úgy látszik tehát, hogy a mikor e költeményét írta, az asszony még mindig habozott a végleges beleegyezéssel. Alighanem a 95. év tavaszán történt átköltözésük. Dús vagyont nem vitt magával Statius a fővárosból. Jövedelmének főforrásai azon fentebb (81. l.) már említett néma-játékokhoz való szöveggönyvecskék valának, a melyek egyikéről annyit tudunk, hogy Agaue volt a címe.

A hazatérő költő, úgy látszik, egészen felüdült kellemes és bájos környezete csendjében. Mert kevéssel honába érkezte után egy másik hőskölteménybe fogott, még pedig ezúttal az elsőénél jóval vonzóbb és hálásabb tárgyat választott magának. *Achilles* tetteit és sorsát akarta megénekelni, még pedig egész terjedelmökben, a hős skyrosi

tartózkodásán kezdve egész haláláig, sőt talán még ezen túl is, Leuke szigetén való megdicsőüléseig. A Pelida kalandjairól «haragja»-n kívül már a régi eposz is sokat tudott regélni, s egyet-mást közülök a dráma is kedvelt tárgyai közé vett fel. Így kivált a hős ifjúnak Skyros szigetén, leányruhái daczára való felfödöztetését, melyet Sophokles is, Euripides is színre hozott. A hellenisztikus költészet pedig már éppenséggel nagy kedvvel fordult a hatalmas vitéz szerelmi kalandjainak novellaszerű feldolgozása felé. Idylli elbeszélések és rajzok egy ilyenmű gyűjteményében egy «Achilles és Deidamia lakodalmá»-t tárgyaló epyllion is volt, a melynek azonban, sajnos, csak a kedves bekezdése (valamivel több, mint 30 vers) maradt fenn. Ovidius is eljátszadozik a maga érzékesiklandozó modorában e bájos motivummal, s egész sora a campaniai falfestményeknek, a melyek az álruhába bujtatott hős felismertetését ábrázolják, szintén a mellett bizonyít, mily ismeretes és kedvelt volt e tárgy kivált költőnk szülőföldén.

A mi e költeményéből elkészült, a lehető legjobb oldaláról mutatja be szerzőnk tehetségét és csak azon való sajnálatunkat keltheti fel, hogy a mű csonka maradt. Statius igen jól beletanult a hellenista miniature-festők szeretetreméltó modorába, s Achilleisében a jóízűn pajkoskodó elbeszélés valóságos remekét sikerült megalkotnia. Művének némely részlete közös a tárgynak euripidesi és sophoklesi feldolgozásával. Az eposz az Aeneishez hasonlóan, tengeri jelenettel kezdődik. Thetis kristálypalotájából legnagyobb rémületére észreveszi a zsákmányával hazatérő Parisnak a Hellespontuson át evező hajóit. Azonnal föltámad lelkében az ebből keletkezendő háború sejtelme s annak tudata, hogy fia e vállalatban okvetetlenül részt

fog venni, s itt Proteus jóslatának sötét felhője vonúl föl előtte gyermeke jövő sorsára. Juppiterhez indul tehát, hogy legalább haladékat kérjen, ha már e sors megváltoztatását ki nem könyörögheti tőle, s ez útján Neptunusszal találkozik, a ki Tritonok és Nereidák játszadozó körében épp a legjobb kedvre hangoltan tér haza Oceanus vendégszerető asztalától (l. e bájos képet az 52. s k. versekben). Hiába esdekel nála az istennő, hogy pusztítsa el viharral a phrygiai királyfi (Paris) hajóit. A tenger ura értésére adja, hogy az Európa és Ázsia közötti háború sorshatározat, a melyen változtatni már nem lehet, s egyben hízeleg anyai büszkeségének azzal, hogy azon fényes haditettekre utal, melyeket dicső fia véghez fog vinni; végül pedig megigéri, hogy majd boszút áll érte a görögök hazatérésekor (— 80.). Thetis azért csak szomorú marad s most más menedéken töri fejét. Három erős lökéssel Thessalia partjára úszik ki s itt felkeresi Chiront, Achilles nevelőjét. A költő leírja a centaur barátságos otthonát, a hol a zeneművészetén kívül csak a gyógyfüvek tanulmányának él a mester növendékeivel. Achillest éppen most várja haza a vadászatról s a tűzhely körül az ebéd elkészítésével szorgoskodik. Az istennő elé kisiet és a barlangja előtti nyílt térségen fogadja, a tőle telhető legkecsesb hajlongással üdvözlőlvén őt, s kéri, sziveskedjék hozzá befáradni. Thetis fia után kérdezősködik, majd aggasztó gondjairól és álmairól kezd szólni s előadja, hogy Proteus tanácsára a tengerpart innen jó távol eső helyén engesztelő áldozatot akar vele bemutatni, a miért is el szeretné vinni a fiút, kit ezzel a szükség igazolta jámbor anyai füllentéssel akar mesterétől elcsalni. A centaur lelkében nem is nagyon bánja, ha jószerével szabadulhat már kissé kényelmetlenné válni kezdő növen-

dékétől, a kinek rakoncátlankodásai miatt máris panaszkodnak a szomszédságban lakó centaurok; mert hiába, van valami a Theseus és Hercules féktelen erejéből a gyereken (— 158.). De ime, itt jó a fiú maga: pajtása, Patroclus, kíséri a sikerült ficzkót, a kinek sarjadzó férfiasága gyermeteg kedvességgel párosul. Még az anyja vonásai láthatók az arczán, de már nagyságra is mérkőzik a hatalmas istennővel s olyan, mint az ifjú Apollo. Szépsége most még delibben ragyog örömeiben, mert éppen egy nőtény-oroszlánt ejtett el s ennek a kölykeit hozza, körmeikkel játszadozva. De a mint az anyját megpillantja, tüstént földhöz vágja a vadkölyköket s heves öleléssel szorítja szülejét karjaiba (— 177.). Erre gyors szökéssel a tenger hullámaiba ugrik, hogy lehűtse forró tagjait s égő arczát; Chiron megfésüli őt s ledörzsöli mellét, vállait. Most aztán az asztalhoz telepednek; ebéd közben a zeneértő házigazda ezitera-kiséret mellett énekelteni növendékét, a kivel utójára az anyja híres lakodalmát mondatja el, a melynek dalára az öröm és aggodalmak közt hányódó istennő is mosolyra derül. Végül mindnyájan éjjeli nyugalomra térnek. Achilles, szokása szerint, mestere vállára hajolt fővel alszik el (— 197.). Thetis pedig a csendes éjszakában egy magányos szirtfokon állva, azon tépelődik, hogy hová rejtse fiát, hasonlóan a madárnőtényhez, mely fiókái számára biztos helyen óhajt fészket rakni. Sok hely jut eszébe, de mind alkalmatlannak látszik neki, míg végre a Lycomedes udvarából jött lányoknak a tengerparton minap látott játékaról arra a gondolatra nem jó, hogy tán ezek körében lenne jó gyermekét elrejtenie. E terv megtetszik neki, rögtön elő is hívja gyorsan járó delphin-fogatát, a mely a part közelében vár addig, a míg a teli hold szende világánál

a nagy erejű istennő karjain, akár egy ölbeli kisedet, le nem hozza a csendesen alvó ifjút. Chiron egy lopva ejtett könyűvel búcsúzik neveltjétől, s még sokáig kíséri szemével a távozonak a vizen látszó nyomát. Erdők s hegyek, folyók s a barlang, melyben lakott, árváknak érzik magukat; a faunok sajnálják a dalos ifjú eltűntét s a nymphák megesalódott reményeiket siratják (— 241.).

Napkeltekor érkezik az anya fiával Skyrosba. Csak itt ébred fel Achilles s csodálkozva néz körül a szemeinek idegen vidéken. Thetis tudatja vele szándékát s kedveskedve kéri, egyezzek bele rövid ideig tartó átöltöztetésébe. Hiszen Hercules, Bacchus, sőt maga Juppiter sem röstelte az ilyesmit, s aztán meg Chiron nem fog róla soha semmit sem megtudni. De Achilles eleinte ellene szegül anyja tervének, akár a harmadfű-csikó, a melynek először vetnek zablát a szájába (— 282.). Ekkor a már-már reménytelen anyának szorultságában egy hatalmas istenség jó segítségére. Skyrosban éppen a Pallas tavaszi ünnepét ülik, s Lycomedes leányai a városból kijöttek a tengerpartra, hogy ott az istennő képét virággal és lombbal diszítsék. A csupa szép s deli szűz közt kiválóan kiemelkedik bájosságával Deidamia, kit bátran Pallashoz lehet hasonlítani, mikor e szűzies istennő harcaiból kipihenve, leteszi a kigyóhajú Medusafővel rémitő pajzsát és sisakját. Achilles, a kinek szíve eddig még nem érzett leány iránt hevesb dobbanást, láttára tüstént szerelemre lobban, hirtelen sápadtság, majd nyomban meg lángoló pir önti el arcát s csak anyja iránti tiszteletből vesz annyi erőt magán, hogy nem zavarja meg az áldozati szertartást. «Nos, mit szólna hozzá, kérde tőle erre Thetis, tán nem is olyan elviselhetetlen, mint a minőnek hitted, e lánykák körében táncczsal, játékkal tölteni az

időt?» S Achilles most már szívesen enged, egészen megjuhászodik, lányruhába hagyja magát bujtatni, megtanul lányok módjára járni és beszélni, a mi egész lényén nagy ereje mellett még mindig előmlő gyermekies bájánál fogva nem esik éppen nagyon nehezére s elég könnyen csalódást kelthet nemét illetőleg (— 337.). Anyja Achilles húgaként s hozzá teljesen hasonlónak és amazoni hajlamokkal bíró, kissé férfias leányzónak mutatja őt be a királynál, a kit arra kér, hogy udvarában ezekről szoktassák le s neveljék szelidebb erkölcsűvé gyermekét. Tanítsák női munkára, ne engedjék az erdőben s kivált a legutóbbi tapasztalatok szerint oly kevéssé biztos tengerparton csatangolni, hogy tisztos jó háziasszony váljék belőle (— 362.). Lycomedes, a kit a költő holmi érdemes leánynevelő-intézet-tulajdonos színében tüntet föl, nagy kitüntetésnek veszi az istennőnek e meghagyásában iránta nyilvánuló bizalmát, s azzal az új jövevény az őt kíváncsi szemekkel méregető leánysereg közé elegyedik. Érte aggódó anyja azonban, mielőtt távoznék, a küszöbön még egyszer szívreható intelmeket süg fülébe (— 396.).

Ezalatt Görögország lázas sietséggel készül a háborúra, s itt nem mulasztja el költőnk az époszi hagyomány követelte néplajstromot (406. s k.) közbeszólni. Csak Thesalia sóhajt elárvultan, minthogy Peleus már elaggott, Achilles pedig még nem látszik eléggé érettnek a hadjáratban való részvételre. Aulisban, a hol a sereg gyülekezik, mindnyájan fájdalommal veszik észre az ifjú hős elmaradását, kitől valamennyien a legdicsebbet remélik. Protesilaus megkérdi Kalchastól, vajjon hol rejtőzhetik a távollévő. A jós erre egy látomása alapján meg is felel, s Ulixes és Diomedes rögtön útra kelnek, hogy a késlekedőt, ha lehet, előteremtsék (— 559.).

Az Achilles és Deidamia között fejlődő szerelmet Ovidiushoz méltó művészettel ecseteli a költő. Leírja, mint igyekszik az érte épedő ifjú szüntelen csak az ő társaságában lenni, mint tanítja zenére s vezeti ujjait a cziporjátéknál, mint jutalmazza saját szerzeményű dalai énekléseért csókokkal. A lány meg viszont szőni és fonni tanítja, meg illedelmes női magatartásra szoktatja az ifjút, s közben-közben hol férfias hangja, hol kezének vaskos súlya, majd egész szenvedélyes magaviselete kelti föl csodálatát, a nélkül, hogy a már-már kitörőt nyilatkozásig jutni engedné (— 592.). De végre mégis alkalma kerül e vallomásnak is a skyrosi nők bacchikus orgiáján, melynek éjjeli ünnepén Achilles különösen kitűnik heves tombolásával a maenadok közt. Az itt következő szerelmi jelenetre mosolyogva néztek le a csillagok, de szemérmes pir öntötte el a gyöngéd Luna sarlóját. A lány, kivel immár hősünk megismertette magát, egyelőre csak dajkáját avatja be titkába.

Hónapok múltak el ismét, ekkor egyszer csak a partra szállnak a görögök küldöttei. Ulixes kíséreevel együtt felmegy a király elé s elmondja neki, hogy a partok átkutatása végett jöttek. Szívesen látják őket, s most a ravasz ithakai, a palota és csarnokai megcsodálásának örve alatt, a szimatoló ebével fürkésző vadászhoz hasonlóan, át meg átkutatja az egész királyi lakot, ha vajjon nem akad-e valahol keresett zsákmányára (— 749.). Atyjuk engedelmeivel a kíváncsi lánysereg is előjön s letelepedik a terem ülővankosain. Daczára a kedvezőtlen világításnak, Ulixes éles szeme mégis csakhamar ráismer nyugtalan és merész tekintetéről az ifjú Achillesre. A királylyal való beszélgetésében ékesszólóan emlékezik Európának az ázsiai barbarok elleni hadjáratban való egyetemes

részvétéről, s e közben feltűnik neki az álruhás ifjú feszült s mindegyre izgatottabb figyelme, ki már fel is ugrott s jelentkezett volna, ha Deidamia még jókor ki nem megy vele (818.). Másnap reggel a lányok az idegenek gyönyörködtetésére bacchikus tánczot lejtenek, a melynél Achilles már igen rakoncátlanul viselkedik. Erre benn a palotában Diomedes kiteríti a magukkal hozott ajándékokat, hogy a lányok szabadon válogassanak belőlük. A többiek thyrsus-botokat, kézi-dobokat, szalagokat választanak, Achilles azonban, a mint szemébe ötlük a kitett tárgyak közt a szépmívű pajzs meg a melléje támasztott dárda, s mikor mindehhez még a saját képét is megpillantja a pajzs tükörfényes lapján, egyszerre megfélemezik anyja minden intelméről, s kitör, mint a szelidített oroszlán, mely ha megint aczél villan szemébe, visszanyeri régi vadságát s reá ront fékezőjére. Ekkor Ulixes hozzálép s a fülébe súgja: «ismerünk már úgyis, s a görög hajóhad csak téged vár, vess hát gyorsan véget ez alakoskodásnak!» Ugyane pillanatban megharsan a hadikürt riadója, a mire a lányok ijedten szétrebbenek, Achilles ellenben széttépi női ruháit s a fegyverek után kap. Egyszerre az érte jött két vitéz fölé látszik magaslani az ifjú hős büszke alakja. Megint visszanyervén természetes magatartása fesztelenségét, délczeg járása oly kihívó, mintha már is Hektorral kívánna megvívni. Férfiass nyíltsággal ismerteti most meg magát a királylyal, kitől megkéri lánya kezét, őszintén bevallván, hogy a szívét már úgyis meghódította; hogy is állhatott volna neki ellent? Szavai bizonyítékaul az öregnek lábai elé teszi piczi unokáját. S mikor némi tétovázás után a nagyapa végre beleegyezését adja a frigyhez, előjön a szégyenkező Deidamia is és bocsánatot nyer (— 920.). Most

követet küldenek Peleushoz, hogy hajókat és legénységet kérjenek tőle fia számára; s Lycomedes is részt kér a maga szerény járulékának a háborúban. Az ifjú házások erre az első s mindjárt az utolsó éjet élvezik egymás karjaiban. Achilles gyöngéden szerető ifjú neje mélyen fájlalja a válást, s vajmi szívesen követné férjét, kinek nem egy trójai nő, sőt talán maga Helena is el fogja tőle szívét csábítani. De Achilles hűséget esküszik s Phrygia kincseit igéri neki hazatértekor ajándékul; de szavát elhordta a röpke szellő s a sors úgy akarta, hogy fogadását ne válthassa be (— 960.).

A második könyv Achillesnek Skyrosból való elhajózásával kezdődik. Az események láncolatában itt önként beállt szünetet az új bajtársaknak útközben a hajó fedélzetén való beszélgetései töltik ki elég alkalmasan. Ulixes röviden s a könnyed csevegés hangján adja elő a háború okát, Paris ítéletét s a gyalázatos szöktetést. Achilles Diomedes kérésére gyermekded nyíltsággal és önelégült részletezéssel mondja el Chironnál való nevelkedése történetét: mint barangolt nála kénye-kedvére Thessalia hegyein és erdőségeiben s mint gyakorolta magát mindennemű testi ügyességben. Ha estenden vérrel befecskendezve tért meg a vadkan- és medve-, sőt olykor tigris- és oroszlán-vadászatról is, mestere előbb mindig megvizsgálta fegyvereit s csak ennek utána fogadta üdvözlő csókját. Megtanult a Spercheios rohanó árájának ellenszegülni is; szórakozást a discus-dobás és birkózás meg a czitera-játék nyújtott neki. Mind e mellett még az orvosi tudományba és az igazság tanaiba is bevezette őt az öreg centaur. Szóval a jövődöbéli fejedelem és hadvezér nevelésének mintaképét állíttatja itt hősével a szerző elénk. S ezzel, sajnos, félbe is szakad a kedves

költemény, a mely művészi önállóság tekintetében is nagy haladást mutat a Thebaishoz képest.

Ez időtájból való kisebb költeményei nem egyikében említi Statius alkalmilag újabb művét (IV. 7., 23., 4., 94.), sőt már arra is készül, hogy közelebb mutatványt olvas fel belőle Rómában (V. 2., 160. s k.). Szellemileg tehát egészen üdének kelle magát éreznie; a fővárosban tapasztalt mellőztetést pedig szintén nem fájlalhatta valami nagyon sokáig, mert ugyanekkor már egy nagyobb költemény tervével is foglalkozott, melyben a császár hadi tetteit volt szándéka megénekelni (IV. 4., 95.). S Juvenalis egy régi magyarázója valóban olvasta is Statiusnak egy *Bellum Germanicum* című époszát. Ama négy hatméretű vers, melyeket belőle idéz, úgy látszik, Domitianusnak bizalmasaival tartott hadi tanácsa leírásából való lehet. Kétszeresen sajnálni való volna, ha éppen ez az udvar kegyében járó költemény állta volna az Achilleis befejezésének útját.

A könnyed, alkalmi versek gyártását Statius ekkortájt is csak úgy folytatta, mint annakelőtte. A pillanat e fürge szülöttei közül némelyeket kiválogatva, már Rómában megkezdte a költő időről időre való közzétételüket. Korának divatos címével élve, a *Silvae* (erdők) egybefoglaló neve alá gyűjté őket; ezzel egy részről a gondosan ápolt kertekkel ellentétben vadon tenyésző erdő természetes növéseire célozva, e rögtönzött művek pongyolaságát igyekezett jelezni, a melyhez a szó értelmezésében a későbbiek a tartalom tarka kevertségét is hozzáfűzték. Még a költő római tartózkodása idejéből való az első három könyv. Mindeniknek egy a benne ünnepelthez (Stella, Atedius Melior, Pollius Felix) intézett prózai ajánlás áll az elején, a mely röviden elmondja az egyes dara-

bokra alkalmul szolgált eseményt. A dolog természete szerint az illetőkre vonatkozó költemény a többiek közül sorrendjére nézve is ki van emelve akkép, hogy csak a császárról szólók előzik meg (I. 1.).

A költő maga sem volt valami nagyra ez apróságai-
val s legfőljebb gyors elkészültökben látott némi érdemet. Róma kritikájának éles szele azonban éppenséggel semmi kiméletet sem tanúsított iránta, s nagyon is becsmérő vélemények jutottak róluk a szerző értésére. Nem kisebb ember, mint Quintilianus volt az, a ki épp ekkortájt mondotta ki «Utmutatásai» tizedik könyvében (X. 3., 17.) a pillanat e szappan-buborékszerű termékeinek csekély becsét leszóló véleményét, a nélkül azonban, hogy valakit megnevezett volna. Kettejük közös barátja, Vitorius Marcellus, lehetett az, a ki Statiust ez ítéletre figyelmeztette. De azért a költő mégsem akarta magát ez ártatlan mellékes dolgozatai közlésének örömeiben háboríttatni, s így utóbb Nápolyban még egy negyedik könyvre valót adott ki belőlük, a melynek elejére szintén írt prózai előszót, ebben igyekeztén kiadását mentetegetni és igazolni. E könyv élén nem kevesebb, mint három költemény szól a császárnak, de mind a hármat már régebben átnyújtotta a czimzettnek, sőt a két elsőt még Rómában írta volt (az 1. a 95. év első napjára), míg ellenben a *Via Domitiana* tiszteletére írott hendekasyllabusok (3.) már Nápolyból valók (a 95. év nyaráról). Utánok egy ugyanezen időből való költői levél jön (4.), a melyet az éppen azon napokban megnyílt rövidebb úton küld Statius Rómába, Vitorius Marcellushoz. Ez epistola elég gyengén sikerült kísérlet a költő részéről a horatiusi levelek modorának utánzására. A könyv két középszerű ódájának egyike (7.) szintén Nápolyban készült, holott a másik (5.), valamint

a Julius Menecrateshez, Pollius Felix vejéhez intézett üdvözlő vers (8.) albai keletű. E rész legelevenebb darabjai (6., 9.) még római eredetűek. Úgy látszik, hogy egészben mégis csak megcsappant korának előhaladtával a költőnek régebben rögtönzésre oly üdén buzgó ere, a melynek elapadásában egyébiránt talán komolyabb műveivel való tartósabb foglalatossága is részes volt némileg. Van ugyan a «*Silvae*» czimű gyűjteménynek még egy ötödik könyve is, de ennek kiadását már alig érhettem meg a költő, mivel a prózában írott előszó csupán az első, alighanem még Rómában keletkezett s Abascantusnak szóló költemény rövid ajánlását foglalja magában, a harmadik darab meg nincs benne véglegesen átsimitva, az ötödik és utolsó pedig már éppenséggel csak töredék.

A harmadik helyen álló költeményt, az atyja halálára írottat ugyanis, melynek első vázlata a gyászeset után három hóval jött létre, a capitoliumi versenyen szenvedett veresége (94.) után a szerző újabb átdolgozás alá vette, de nem készülhetett el vele teljesen, mert előttünk lévő alakjában még némely ellenmondások vannak. A gyűjtemény záradékaul a költő nevelt fiának halálát mély fájdalommal sirató versének töredéke áll. E fogadott fia talált gyermek volt, a kit magához vevén, már kised korában szabadnak nyilvánított s egészen a sajátjaként nevelt fel. Gyöngéd szeretettel ragaszkodván hozzá, elvesztése nagyon mélyen lesújtotta, s egészen elhagyatottnak és megtöröttnak érezte magát e haláleset után. Ő, ki annyi barátját és ismerősét vigasztalta volt hasonló körülmények közt, most a saját veszteségével szemben csak zokogni tudott gyászában, de vigasztalást nem talált. Házassága gyermektelen maradt; feleségének csak első férjétől volt egy lánya, a ki szintén korán özvegységre

jutott (III. 5., 60.). Ez zeneértő volt, és mostoha-atyja verseit czitera-kiséret mellett szokta énekelgetni (III. 5., 65.). Valószínű, hogy a mély érzés sugallta 4. számú kis költemény a költőnek e fájdalommal terhes idejéből való. Hetedik éjjele már, így panaszkodik szegény, hogy álom nem jön a szemére. «Mivel érdemeltem», úgy mond, a legszelídebb lelkű istenséghez sóhajtva, «hogy csak engemet magamat nem részeltetsz ajándékokban? Az egész világ, még a folyamok és a tenger is mélységes csendben pihennek. Talán épp e pillanatban taszít el magától kelletlenül valamely szerelmes ifjú, ki kedvese karjai közt nem szorúlt reád. Onnan jöjj tehát hozzám, a ki úgy sem óhajtom, hogy szárnyaid enyhítő lehelletének egész áldását reám pazaroljad; ám kérje ezt tőled boldogabbak tömege; varázsvessződnek csak a hegyével érints meg, avagy csak sebtében röppenj el mellettem, s ezért is hálás leszek.»

Ha már most azt kérjük, hogy elődei közül melyikhez hasonlít Statius leginkább szellemében, kétségtelenül Ovidiusszal fogjuk őt a legrokonabbnak találni. Véle közös tulajdona a részletfestés felé való nagy hajlama s az ilyenben mértéket tartani alig tudás gyöngéje is. Az előadás játszi kecsessége és a termelés könnyűsége dolgában is közelebb áll hozzá bárki másnál. De izlése anynyiban nem mutatkozik mindig egészen tisztának, hogy gyakran esik a színezés meg a kifejezésbeli hatás fokozásának hibájába, s nagyon is kész, kora megromlott stilus-érzékének hódolva, mesterkélt alakzatok cikornyáival leplezni a tartalom mélyebb gondolatokban való szegénységét. A mint előadásának már a tulajdonnevek görögös alakjaival is igyekezett előbbkelő hangzatot kölcsönözni, úgy a görögös szószerkezeteknek is nagy ked-

velője. A klasszikus kor költőinek szóhasználatától való eltéréseinek és stilusa egyéb részletes sajátságainak ismeretése e helyütt nem lehet feladatunk.

Martialis.

A jómódú és tekintélyes Statiushoz képest kortársa *M. Valerius Martialis* meglehetősen alárendelt szerepet játszott a társadalomban. Bilbilisben, Spanyolország tarraconi kerületének virágzó vasiparáról ismeretes városában született, valószínűleg Kr. u. 42-ben, saját bevallása szerint márczius 1-én. Szülővárosában nyerte első nevelését. Rómába 64. körül jött. Vagyontalan lévén, barátai biztatására eleinte az ügyvédi pályán próbálkozott meg (V. 16., 5. s k.), de nem érzett rá magában egy szikrányi hivatást sem, s bizonyára ezért oly lanyhán és kedvetlenül működött e téren, hogy nem birt zöld ágra vergődni. Hiába biztatta őt egyebek közt földije, Quintilianus, a nagy tekintélyű szónoklat-tanár, az ekkor már éppen nem éretlen korú az ő tanácsára sem buzdult nagyobb igyekezetre (II. 90.). Valahányszor későbbi éveiben is a maga elé kitűzött eszményi életcélről ábrándozik, sohasem felejtí el kiemelni, hogy csak úgy érezné magát jól, ha peres ügyekről hallania sem kellene. Mindamellet mégis vannak némi nyomai annak is, hogy tartósabb ideig valamelyes ügyvédi gyakorlatot folytatott. Alkalmilag ugyanis rosszul fizető és szószegő peres felekről, makacs perlekedőkről halljuk őt panaszolkodni. Hogy a törvényszéki szónoklat mégis csak jövedelmezőbb a költészetnél, azt különben maga is belátta, s ily értelemben oktatja egy pályatársát is (I. 76.). De korának szá-

mos fiához hasonlóan ő is munkakerülő s a kenyérkeresettől idegenkedő volt, s e mellett talán túlságosan tisztességes arra, hogy nem a legtisztább ügyek védelmében a kellő szívéssággal és igyekezettel járjon el. Avagy nem erről tanuskodnak-e következő sorai:

Kétezeret kötvén pörödért ki, hogyan lehet az, mondd,

Sextus, hogy bérem most csak *ezerre* szabad?

«Kukkot sem szóltál ügyemért, s így vesznie kellett.»

Annál több díj jár, mert pirulék is ezért. (VIII. 17.)

Martialis már kora ifjúságától kezdve hajlamot érzett magában a versíráshoz; de nagyobb szabású költemények szerzésére, ha tán az erőnek nem is, de a kitartásnak és komolyságnak hiányzott benne a kellő mértéke. Ezenfelül még úgy látszik, hogy a görög mondakörök számtalanszor feldolgozott tárgyai unalmasaknak is tetszetek neki, s hogy egyáltalában idegenkedett a pedáns költészet bármely nemétől. Kallimachos Aetiája például szemében valóságos megtestesülése volt a sivár grammatikus-költészetnek. Ha arra ösztönözték, hogy valami nagyobb tárgyhoz lásson, rendesen azzal válaszolt, hogy Maecenására vár, a minő nélkül Horatius és Vergilius sem lettek volna szerinte azokká, a mik (V. 20.). Minden nagyobb erőfeszítés nélkül akar élni, vagyis az életet élvezni kívánja, s egyetlen pillanatot sem szeretne belőle elveszteni; nem vigasztalja magát a holnappal, a mely a reménykedőnek rendesen csalódást terem (V. 58. 64.). Egyébiránt elég szerény kívánságaiban, mert nincsenek nehezebben kielégíthető szükségletei. Csak a mindennapi kenyér gondterhétől menten, jó egészségben és békés nyugalomban teljenek napjai; csak minden köteles munkától szabadon, jó barátaival kószálva, csevegve s tréfál-

kozva élhessen, s kicsapongástól és nagyravágyástól egyaránt tartózkodva, mindig meglegyen a jó étvágya és álma, — ennél többre nem vágyódott, de kevesebbire sem (v. ö. X. 47.). A lemondás árán megszerezhető szabadság már nem volt ízlése szerint. Sőt nagyon is keserűen esett neki, hogy a magafajtájú szellemekről a világ nem gondoskodik hozzájuk méltóbban.

Rómában tekintélyes földiekre akadt a fiatal költő, kik szívesen látták házukban; de ezek közül sem Seneca családjában, sem a Pisók körében nem tudott otthonosabbá lenni. Bajára csak egy szegényebb sorsú, lovagrendű honfitársával köthetett bensőbb barátságot, a ki csak vele való érintkezése harmadik évtizedében tett szert nagyobb vagyonra és hatáskörre, de ekkor sem felelt meg régi barátja várakozásainak (IV. 40.). Lucanus özvegyét még élete későbbi éveiben is pártfogónője gyanánt tiszteli (*regina*: VII. 21—23. X. 64.). Szülőföldről való írókul dicsőíti (I. 61.) az örökké vidám és sokoldalú gadesi *Canius Rufus* költőt (III. 20.), ki főleg élezes elbeszélőként tűnt ki a pályatársak baráti körében (*schola poetarum*: III. 20., 8., 64.); továbbá az emeritai Decianus stoikust, kinek tiszta erkölcsi érzületét s hű barátságát mélyen átértzett versekben örökíti meg (I. 39.), neki ajánlván második könyvét is. Velük egy sorban említi a bilbilisi Licinianus törvényszéki szónokot is (I. 49., 35.).

Igen nagy volt azon mindenféle rangú költők száma, a kikkel Martialis hovatovább összeköttetésbe jutott. Közülök csak néhányat kívánunk itt megnevezni. Különbözőleg tisztelettel adózott Silius Italicusnak (IV. 14., VII. 63., XI. 48. s k.), de lelke mélyén aligha érzett a hosszadalmas époszok e szerzője iránt vonzalmat. Annál melegebben vallja magát Juvenalis hívének, a kit akkor is pyla-

desi barátságáról biztosít, midőn egy ízben egy peres ügy, a melyben a két költő a két ellenséges fél ügyének védőjeként állott egymással szemben, könnyen viszályt okozhatott volna közöttük. *Stella* barátságában, ki az elegia terén tűnt ki leginkább (IV. 6., v. ö. V. 11.), Statiuszal osztozott költőnk. Nagyon olvasták *Voconius Victor* elegiáit is (VII. 29), kiről szerzőnk azt is elárulja, hogy zajos legényélete után később mégis bejutott a házasság csendes révébe (XI. 78.). *Julius Cerialis* meg Vergilius földművelési költeményének utánzója s egy a Gigasokról szóló éposz szerzője volt (XI. 52.). Költőnk igazi bajtársa és hangulatának osztályosa lehetett a pataviumi *Flaccus* (a ki nem tévesztendő össze az Argonautica szerzőjével). Az ő szívébe önti ki alkalmilag *Martialis* a múzsák fukarsága miatti keserűségét (I. 76., v. ö. 61., 4.). A szabados rendű *Turnus* szatirái is nagy olvasóközönségnek örvendettek, s belőlük két hatméretű sor, a melyek Lucustáról, a Nero szolgálatában álló méregkeverőnőről szólnak, fönmaradt. Ugyanennek fitestvére *Scaevus Memor*, ki egy ízben a capitoliumi verseny koszorúját is elnyerte, szomorújátékokat írt. Egy anapaestusi ütemű kardalának fenmaradt pár szónyi töredékében a trójai nők ugyanoly szenvedélyes panaszhangokat hallatnak Trója veszte miatt, mint Euripidesnél. Egy különben teljesen ismeretlen *Varro* nevezetű tagja e költő-társaságnak tragédiák és lantos versek írójának mutatkozik be (V. 30.); valami *Carus*-ról meg azt olvassuk, hogy koszorút nyert az albai versenyen (IX. 23. s k.). A füzfa-poéták egész sorával is találkozunk szerzőnk verseiben, a ki egy részüket ugyancsak éles gúnyjával sújtja. Csak az egy Statiusról hallgat mélységesen, s még a mikor a mythologiai költemények ócsárlása közben (IV. 49., VIII. 3., IX. 50., X. 4., 21.)

minden lehető ilyfajta tárgyat elsorol, ott is mellőzi a Thebaist, jóllehet ennek keletkezése és részletenkint való közzététele éppen költőnk epigrammáinak a java idejére esik. Meglehet, hogy azért tartózkodott e kortársa nyílt leszólásától, mert ez által egyik-másik előkelő pártfogójának, a ki Statiust becsülte, könnyen eljátszhatta volna a kegyét.

Senatorok, lovagok és centuriók nagyobb számban vannak azon egyének között, a kikkel Martialis közlebbi érintkezésbe jutott. A társalgás művészetében kiváló ügyessége, csattanó élczei, éles megfigyelő tehetsége, a legapróbb és egészen mindennapi jelenségeket is elmésen s mulattatóan feltűntető előadása, simulékony és alkalmazkodó természete révén könnyen és hamar be tudott férközni az előkelők és gazdagok házaiba, s itt nem-sokára keresett vendéggé és a család szívesen látott barátjává lőn. Korának azon emberei közé tartozott, «a kik nem szeretnek otthon étkezni». Így került a cliensek épp oly kevésbé tisztos, a mily csekély jövedelmet hajtó pályájára, a szüntelen elfoglaltság látszatával palástolt naplopás útjára, melynek munkarendje a reggeli hódoló látogatással kezdődött s a legjobb és óhajtott esetben az illető háznál estebédre marasztalással végződött. Ez volt a munkatere. Csipős tréfaival kellett a társalgást füszeréznie, mely rendesen a napi események és a városi tere-fere anyagából merítette táplálékát. A műfaj, melynek e foglalkozása közben szolgájává szegődött, nem volt éppen új Rómában. Catullus, Marsus és mások már rég divatossa tették volt. De oly szapora bőséggel és annyi elevenséggel sem előtte, sem utána nem játszatta senki a rómaiaknál az apró epigrammok költészetének szípköröző, pattogó tüzét.

Mikor a koszorúkkal ékes, kenőcsökkel kifent társaság Bacchusnak buzgóan áldozva már fesztelenebb hangulatba jött, mindig jókor állott elő az ebéd utáni kéjes petyhüdtség kellemes csiklandozására az ügyes verseivel mulattató asztali szónok, kinek mindenki szívesen hallá ilyenkor csipkedő, nevetésre derítő beszédét. Olybá vehette ezt a szellemi csemegét a jóllakott társaság kényes inye, mint valami idegizgató, tüzes gyümölcs-szeszt, a mely annál jobban ízlett, mennél erősebb volt. A szerzőt megtapsolták, kapva kaptak verseinek másolatai után, a melyek csakhamar közkézre kerültek a fürdők, vendéglők társaságaiban és egyebütt is, szárnyra kelve bejárták az egész várost s innen tovább vitték őket, akár csak manap valamely szájról szájra röppenő operettedallamot, vagy felkapott élelzet és adomát. Így terjedt el mind tágabb körben a szellemes epigramm-remeklő hire, a ki divatba jövé, bizonyára már jóval előbb keresett és általán kedvelt vendég volt a legtöbb társaságban, még mielőtt könyvárusi úton bármit is közölhetett.

Művei kiadására valóban csak elég későn gondolt, s ezt is csupán egy különös alkalom indítékára tette. Titus a flaviusi színikör felavatása ünnepére, Kr. u. 80-ban hosszú sorát rendeztette az állatviadalok-, gladiator-harczok-, vadászatok- és tengeri csatajátékoknak stb., a melyek ezúttal mind a lehető legmagasb pompáig és keresett újdonságig fokozott s részben eddigelé hallatlan látványosságokkal voltak hivatva a népnek szolgálni. E csodaszerű, fényes ünnepségek legérdekesebb képei és jelenetei közül egész sorozatot, köztük nem egy igen furesát és iszonyatosat is, hevenyészett epigramm-koszorúba fűzött Martialis, és e hizelgő, udvari hangú versei-

nek nem teljes épségben fenmaradt könyvét (*de spectaculis*) hódoló emlékül felajánlotta a császárnak. A költemények három elseje szolgál a könyv bevezetéseül. Túlzó dicsérettel magasztalja legelőbb is a színikör épületét, mely szerinte fölülmúlja a világ eddigi csodáit (1.). Róma ismét visszakapta mintegy önmagát: a hol előbb Nero arany-háza messzire kiterjedő szárnyaival már-már kiszorítá helyéből a várost, ott most a nép mulat (2.). S mily tarka tömege sereglik össze a föld minden nemzetéből egybegyűlt nézőközönségnek, mely soknyelvűsége daczára mégis egyértelműen a «haza atyjá»-nak hívéül vallja magát! (3.) Erre a látványosságok sora jön, kezdve a gyűlöletes feladók büntetésén, s itt a legundokabb részleteket is ugyanazon kenetteljes hódoló hangon és a kedvelt nagyításokkal írja le a költő, mindenben a fény és dicsőség eddig soha el nem ért és fölülmúlhatatlan fokát igyekeztván feltüntetni. Mert e kor panegyrikus írásmódját épp az jellemzi leginkább, hogy nem éri be csodálata tárgyának a legmagasbra helyezésével, hanem benne minden eddig ismert mértéknek túlhaladását kell láttatnia. A császár dicsősége meg már éppenséggel fölülmúlja magának Juppiternek égi fényét is, annál inkább a mythos hőseiét, s a monda összes csodái nem mérkőzhetnek a jelen alkotásaival. Így például valami Carphorus nevű viadornak a fenevadak elleni küzdelmei mellett megszégyenülnek Hercules összes tettei (27.) s Meleager vadászai hírneve homályba borúl (15.). Orpheus varázserejű költészete és szörnyű halála valósággá elevenül a nézők szemei előtt egy mozgó és változó díszlet segítségével, a melynek közepette egy medve szétmarchangolja a csodatévő lantost (21.). Egy vemhes vad-emse, a mely egy dárdától megsebesülván, malacgot ell, köl-

tőnk szellemét nem is egy, hanem mindjárt négy epigrammra lelkesíti (12—14.). Az elefánt, a mely a császár előtt alázatosan meghajtja magát, korántsem azért teszi ezt, mert betanították rá, hanem mert benső érzése sugallja neki e köteles hódolatot.

Az év egyik szakában sem örvendtek a csinos alkalmi versikék akkora keresletnek, mint deczember havában a Saturnaliák általános örömmünnepe. E vidám ünnepnek ugyanis, a mely Caligula óta öt napon át tartott, egyik főrésze volt a nyilvános és magánjellegű lakmározás. Ki-ki vendégeket hitt házába, s miután jóformán senki sem hívhatta meg egyszerre valamennyi ismerősét asztalához, az elmaradtak iránti jóakarátát legalább azzal igyekezett mindenki tanusítani, hogy egy-egy jó falatot küldött nekik azon módon, a mint Görögországban az első nap üdvözlő lakomája utáni napokon mindenféle ételneműt (csirkét, tojást, gyümölcsöt, zöltséget s más effélet) szoktak a jó ismerősök egymásnak *Xenia* (vendégajándék) néven küldeni. S a mint a festők az ilyfajta ajándékokat ábrázoló csendéleti képeiknek is e nevet adták, épp úgy elég találóan foglalta a költő is azon verseit a *Xenia* gyűjtőczim alá, a melyek ily ünnepi küldemények kísérői és magyarázói gyanánt kívántak szolgálni.

Minthogy pedig nem mindenki ért ily ügyesen alkalmazott s találó célzatú versecskék alkalom-kivánta rögtönzéséhez, annál érezhetőbb szükség pótlására jött éppen a legjobbkor Martialis, midőn e szélesebb körben szívesen látott cikkek bő választékával lepte meg a közönséget. A chattok elleni hadjárat szerencsés befejezte után (84.) látta időszerűnek, hogy Quintilianus ismert kiadójának, Tryphonnak, ily tartalmú könyvecskéjét felajánlja. A

művet kétféle kiadásban lehetett kapni: egy diszesebb külsejűben négy sestertiusért (mintegy 48 krajczár), s egy szerényebb kiállításában félannyiért. A kitől egyéb ajándék nem telt, magát e kis könyvet küldhette el figyelme jeléül barátainak. Három bevezető versikén kívül 124 párvers van benne, még pedig többnyire egy-egy hexameter és pentameter egygyé fűzve; csak egy-egy ízben van egy choliambusi (61.) és egy tizenegy szótagú (81.) párvers a többi közé keverve. Az epigrammok sorrendje bizonyos értelemben és szabadabb korlátok közt rendszeresnek mondható, s egészében egy jól felszerelt élestár, vagy egy mindennel bőven ellátott asztal összes fogásainak jegyzékét nyújtja.

Az uralkodó hosszú életeért mondandó asztali áldáshoz szükséges tömjénnel kezdődik (4.). Erre jönnek a fűszerek, hüvelyes és gabonaféle vetemények, zöldségek, mint a melyek az előétkezés (*gustatio*) részei; továbbá mindenemű gyümölcs, sajt, inyesiklandóbb nyalánkságok s az elmaradhatatlan tojás. Most a könnyebb húsétekre, nevezetesen a szárnyasokra, s köztük külföldiekre is kerül a sor, ezután következnek a tenger állatai, majd a vadak, a mártások és a méz. Végezetül a borok, kenőcsök és rózsák, melyek a császár számára téli időben is nyílnak (127.), mert véle kezdődik és zárul, a mint látjuk, az egész gyűjtemény. E versek éppenséggel nem kívánnak egyebekül vétetni a vidám ünneplő kedv ártatlan tréfáinál. Minden nagyképű bírálat ellen eleve is óvást emel a költő, kijelentvén, hogy tárgyaltan lenne, a mennyiben semmiségek ellen irányulna (2.). Egyszerűen alkalmi feliratocskákkal akar bennök szolgálni, melyek egész érdeme változatosságukban és tetszetős csinnal kieszelt fordulataikban áll. S ha a bennök nyilvánuló szellem és elmeél

nem is mondható éppen túlságosan soknak, annyi kétségtelen, hogy a kifejezés alakja mindvégig takaros és kerekded bennük. Lássunk néhány példát. Az összes négylábúak közül a nyúlnek ítéli oda költőnk az elsőséget, épp úgy, mint a madarak közt meg a kőrigőé az első díj (92.). Ilyen rigó-füzér az ő szemében többet ér a legszebb rózsa- vagy nardus-koszorúnál (51.). «Ha azt kérded, melyik consul idejében szüretelték e falernumit, válaszom az, hogy egyik alatt sem» (111.), értsd, ha el akarod hinni, hogy még a királyok korából való. A jóféle dolgok ritkasága és nevezetes eredete mindenütt a dicséret tárgya. A viennai bor valódiságaért szállítójának neve kezeskedik, ki egyenesen onnan küldte (107.). A nektárszerű mézet a Hymettus szabadon szállongó kis rablója (a méh) küldte Pallas erdeiből (104.). A szerényebb csibéket azon mentegetődzés kíséri, hogy ha a küldő gyöngytyúkkal, vagy fáczánnal rendelkeznek, azzal szolgálna, ám így vegyék tőle szivesen azt, a mije van (45.). A répát azzal ajánlja a költő, hogy egy régi költő szavai szerint, Romulus az égben is ezzel él (16.). A kolbász a picenumi emse leányának mutatja be magát, a ki most arra van szánva, hogy a polentát megkoszorúzza (35.). A vadkant ahhoz az aetoliai sörtés fenevadhoz hasonlítja, a mely a Diomedes földéit pusztította valaha (93.); a szarvas meg az ovidiusi Cyparissusét, vagy az Aeneis-beli Silviiét juttatja eszébe (96.). A fáczán elmondja, hogy az Argo hozta fáját legelőszőr a Phasis partjairól a tengeren át Európába (72.). Az osztriga bevallja, hogy a minap ittasan került a Bajae melletti Lucrinus-tóból ide, s nyalánk létre most a *garum* nemes mártására szomjazik (82.). E finom fűszeres mártás tojással való keverését igen ízletesen írja le a 40. ver-

secske. Ilyféle tréfásan fontoskodó kérdéseket is hallunk: «mondd meg, vajjon mért kezdi most a saláta ebédeinket, holott őseink lakomáik végére szokták volt hagyni?» (14.) A fokhagymát az a jó tanács kíséri, hogy ha ettél belőle, csak csukott szájjal lesz szabad csókolóznod (18.). A kenőcs arra int, hogy a borhoz hasonlóan ne hagyj senkinek örökül (126.). Udvari szellemű bókokra is akad közben-közben alkalom. Arczátlan hízélgéssel szól és fagyos ridegséggel egyúttal a 74., mely a ludat illeti: «Ez mentette meg valaha a Villámszóró templomát. Oso-dálkozol talán? Nincs min. Hisz nem isten kezének volt a műve.» Ez isten persze Domitianus, kinek uralkodása alatt készült el 82-ben a capitoliumi Juppiter temploma, a melyet azóta az ő keze oltalmaz. Caesarral kezdődik (4.) és ér véget (127.) a distichon-füzér.

Vagy a fentivel ugyanegy időben, vagy legfeljebb egy évvel később megint a Saturnaliák alkalmából jelent meg a szerzőnek egy másik, hasonló jellegű könyve. Magántársaságokban ugyanis a mondott ünnepen a vendégek közt ajándékokat volt szokás kisorsolni, a melyeknek *apophoreta* volt a nevük. A kihúzott sorsjegyek minde-nikén az illető nyere-ménytárgyra vonatkozó utalás volt, s alighanem megtörtént ilyenkor nem ritkán, hogy két hasonló nemű, de különböző értékű tárgyat kapcsoltak egy párra össze. Ilyenféle feliratokból is szerkesztett Martialis jóval többet 200 párversnél (nagyobbrészt ismét hexameter- és pentameterből álló distichonok, csak el-szórta néhány tizenegy-szótagú párvers), a melyek az illető tárgyak jellemzésére szolgálnak. Ezekből áll epi-grammái tizennegyedik könyve, s a költő saját szándéka szerint (1., 5. s k.) akkép vannak párokká fűzve, hogy egy-egy fényesebb és szerényebb hasonló nemű ajándék

következik mindig egymásután, például egy korinthusi bronzból, meg egy fából való gyertyatartó (43., 44.), egy papagáj meg egy holló (73., 74.), egy gyűrű meg a tokja (122., 123.). A választék oly dús, hogy az olvasó úgy a mindennapi használat közönséges, mint a legválogatosabb fényűzés legritkább tárgyainak egész árucsarnokán vél végighaladni, a melyben a fésűtől és fogpiszkálótól kezdve, egész a legdrágább arany- és márványszobrokig mindent, sőt még eleven rabszolgát is talál. Együttal kétségtelen, hogy e versek is bizonyos tervszerű sorban következtek eredetileg egyes összetartozó csoportok szerint (pl. írószerek, játékok, öltözeti tárgyak, fürdőhöz való holmi, vívótéri eszközök, világítók, mindennemű házi szerek, bútorok, edények, ruhatár, hangszerek, képek és szobrok, a Saturnaliákon hagyományos bábuk, könyvek, s végül élő lények, u. m. állatok és rabszolgák). Csak-hogy a kéziratok másolása közben nem egy feleszerelés, sőt hézag is támadt, úgy hogy össze nem tartozó dolgok kerültek egymás mellé, meg némely pár-darab el is vészett. Egyébiránt a szerző némely tárgyat két, sőt egyet három felirattal is látott el. Az ajándékok változatossága és sajátyszerűsége e könyvben már jóval hálásb tárgyat nyújtott a költőnek, mint az előbbiben. A kasza (34.) a biztosított békét dicsőíti (a chattok elleni háború után, 84-ben), a melynek folytán most már a harcos kezéből a gazdaember kezére kerül. A rhinoceros-szarvból készült állatszer tartó (53.) attól az állattól származónak mondja magát, melyet nem régiben (80-ban: Ját. 9., 22.) a színkör porondján egy bika lapdaként hajított fel szarvával a levegőbe. Egy aranyból való Victoria-szobrot minden sorsoláson kívül ajánl fel a császárnak, ki a Rajna melletti győzelme után visszatérve, a Germanicus

nevet vette fel (84-ben), s ehhez mindjárt egy egészségre való pohárköszöntő járul (170.). A papagáj további nyelvtanítást vár gazdájától; a *Caesar have!* szókat már magától megtanulta (73.). Egy ostor alkalmul szolgál a szinköribeli u. n. bibor-párt kigúnyolására (55.). A gyűrűk azon jobb időket juttatják eszébe, a mikor bőkezű pártfogók még gyakrabban osztogatták a lovaggyűrűt (a hozzá való jószággal együtt) kegyeltjeiknek. Az éji mécses (39.), «az édes nyugovóhely» bizalmasa, megtörhetetlen titoktartást fogad. Rhodusi ropogós süteményt adjon a haragos gazda szolgájának inkább, mintsem hogy a saját öklével üsse ki a fogait (68.). A toga (125.) elkerülhetetlenül a cliensek reggeli tisztelgő látogatására (*salutatio*) emlékezteti költőnket, meg az ebédpénzre (*sportula*). A csengetyű meg (163.) a nyilvános fürdőkbe szólító jeladásra. Egy terracottából gyúrt püpos alak (182.) arra az ötletre ad alkalmat a szerzőnek, hogy Prometheus alighanem a Saturnaliák mámorától kábult fővel alkothattott efféle torzszülötteket. Lucanus (műve egy példányán) így szól magáról (194.):

Bár sok igaz költőnek sem tart, bánom is én, míg
Annak tart, a ki nyer rajtam, a könyvkiadóm.

A gyorsíró (208.) azzal dicséri, hogy keze szaporább a szónok nyelvénél, a kinek szavait feljegyzí. A gyűjtemény végén a szerző szándéka szerint nyilván az önmagának szánt «Ökörszív» (219.) című versikének kell vala állnia, a melyben így tréfálkozik saját magával:

Ügyvéd vagy jámbor, s bár vajmi szegényke, potyára
Verselgetsz; nosza hát: vedd, mi tiéd, e szívet.

Most már annyira ismert volt Martialis neve Rómában,

hogy a versei után való élénk tudakozódás (I. 1.) élelmes kiadóját, Qu. Pollius Valerianust, a kedvelt epigrammíró ifjúkori kísérleteinek egybegyűjtésére és közzétételére indította (I. 113.). Barátai pedig arra ösztönözték a költőt (II. 6.), hogy elméssége újabb gyümölcseit, melyek szanaszét szórtan jártak kézről-kézre, szintén gyűjtse egybe, a mi annál inkább érdekében állott, minthogy máris akadtak olyanok, a kik a röpke versek egynémelyikét a maguké gyanánt tüntették föl (I. 52., 63.). Hogy ez elég gyakran megtörtént hasonló termékekkel, azt Pliniusnak (Lev. II. 10., 3.) egy költő-barátjához intézett figyelemztetése is tanúsítja. Akadt olyan is, a ki egy-egy példány megvételével már a mű szerzői tulajdonjogát is megvásároltnak vélte (I. 66., 72., II. 20.). Egy ilyen tolvaj meg, a ki ezenfelül azzal is ártott költőnknek, hogy rosszul olvasta fel verseit (I. 29., 38.), annyira ment szemtelenségében, hogy egy egész könyvet adott ki a saját neve alatt Martialis verseiből, közéjük csak egy lapnyit vegyítvén a sajátjából, a melynek nyomorúságos volta szerencsére azonnal elárulta az orzást (I. 53.).

Ilyetén visszaélések szinte kényszerítették a költőt szellemi tulajdonának apróságai kiadása útján való megvédésére, s így — legalább úgy látszik — mindjárt egy kettős kötetet adott ki, a mely aztán két könyvre elosztva (I. és II.) újból megjelent. Az igénytelen kis gyűjteményt (85. körül, tehát a chattok és a dákok elleni hadjáratok között) pergament-kötet alakjában Secundus szabados boltjában (I. 2.), az első könyvet pedig külön előbbkelő tekercs-kiadásban is lehetett kapni Atrectusnál (I. 117.). A szerző bevallja, hogy nem minden aggódalom és habozás nélkül bocsátja világra verseit, tartván a rómaiak éles kritikájától, a kiknek: «örege-ifja, sőt

már az apraja is akkora orrot fintorgat, mint egy rhinoceros». Náluk a legzajosb tapsra nyomban kiméletlen gáncs következik (I. 3., 5. s k.). Homályos helyek- és stilisztikai hibákért óvatosan a másolót teszi felelőssé (II. 8.), s mindjárt önmaga szolgál az olvasónak az egész gyűjtemény összefoglaló bírálatával (I. 16.):

Jót s középest és még sokkal több rosszat is olvassz
Itt, de hiába, a könyv már csak imígy születik.

Szükségesnek tartott az egész elé még egy prózában írt előszót is állítani, a mely a netán sértő szabadabb hang mentegetését tűzte ki céljául. A második könyv előszavát *Decianus* barátjához intézi, s ebben csak annyit mond, hogy az olvasót meg akarja kimélni minden további előjáró beszéd nélkül. E két könyvre innentől fogva átlag évenként egy-egy újabb s összesen kilencz további könyv következett (III—XI.). A tizediket (a mely a 95. év Saturnaliáira jelent meg először) a tizenegyedik után (96.) második átdolgozott kiadásban tette közzé, de már csak Trajanus trónralépte után (98 közepén). Ebből többet kihagyott, egyet-mást benne újból átsimított, nagyobb részét pedig egészen új darabok teszik (X. 2.). Tulajdonképeni ajánlás prózai előszó alakjában csak az első előtt van, még pedig *Domitianus*-hoz intézve, minthogy e könyv epigrammáinak nagyobb része e császárt dicsőíti. Ráadásul még a végén is van egy nagyon udvarias bók (82.). Barátai és pártfogói közül számosaknak egy, vagy több könyvét külön ajánlással ellátva küldte meg a költő, hogy figyelme kiválóbb jelével értékesebbé tegye az ekkép egy-egy újabb verssel gyarapított gyűjteményt. Ez úton kedvezőbb fogadtatást s ennek nyomában a reá nézve annyira fontos kézzelfogható elismerésnek is na-

gyobb mértékét kívánta kieszközölni. Miután megtudta, hogy Domitianus dicsérően nyilatkozik verseiről (IV. 27.), 89 végén meri csak legelőször ötödik könyvét egy ajánló költeménynyel (1.) az élén a császárnak kamarása, *Parthenius* (6.) útján egyenesen megküldeni. Külön versekben kéri ugyanitt a császári könyvtár őrét, *Sextust*, hogy műveinek *Pedo*-, *Marsus*- és *Catulluséi* mellett adjon helyet (5.); ekkor tehát már összes addig megjelent költeményeit bejuttatta az udvarba. A hetedik könyv végén (99.) már csak egyszerűen beéri azzal, hogy kéri az udvarnál sokat tehető *Crispinust*, ejtene művei felolvastatása alkalmával vagy egy ajánló szót a császárnál érdekében.

Az első könyvhöz *C. Julius Proculus* fényes és vendégszerető házához útmutató van mellékelve (70.); az ebben leírt hosszú út szolgáljon a szerző mentségeül, a miért nem tiszteleghet személyesen. A harmadik, a mely idegenből jön, *Faustinus* költőhöz van intézve (2.), továbbá *Julius Martialis*-hoz, szerzőnk régi és benső barátjához, kinek feleségét is szívesen üdvözölteti (5.). A negyediket *Silius Italicus* kapja (IV. 14.) a 88. év Saturnaliái alkalmára, s osztozik ez ajándékban *Apollinaris* kiváló műértővel, a kinek finom ítéletére költőnk rendkívül sokat ad (IV. 86.). Ugyanennek ajánlja hetedik (26.) és tizenegyedik (15.) könyvét is. *Severus*-nak, *Silius Italicus* fiának, küldi Pliniusszal való közös átnézés végett (tehát még kibocsátása előtt) az ötödiket (80.). A hetediket *Caesius Sabinus* (97.) és *Fuscus* ügyvéd (28.) kapják; de kívülök megküldi a szerző a sarmaták elleni hadjárat bevégeztével a messze éjszakon még fegyverben álló ifjú *Marcellinus*- (80.) és *Caecilius Secundus*-nak is (84.). A nyolczadik még úgyszólván kötetlenül siet Narbóba, az

ottani polgármester, *Arcanus* (72.) czimére; a kilenczedik meg rövid prózai üdvözlettel az élén, a nyomban utána induló szerző előtt megy *Toranius*-hoz (Előszó), de kivüle a tolosai *M. Antonius Primus*-nak is küld a költő belőle egy ajánlással ellátott példányt (99.). A tizedikből is többeknek jut: így kapja *Macer*, az appiusi út felügyelője, a Saturnaliák ünnepére (17.), továbbá *Plinius* (19.) és *Sabina* asszony Atestében, a kiben nyilván valamely vendégszerető barátnéját tisztelte a szerző (93.). Időnkint nagyobb számú könyvet is küld Martialis egyszerre. Így a már említett Julius Martialisnak a 92. év Saturnaliáira hét első könyve sajátkezűleg átjavított példányát (VII. 17.); *Pudens* centurio is kért a maga számára ily átnézett kiadást (VII. 11.). A consulságot viselt *L. Appius Norbanus Maximus*-nak, a ki Antonius Saturninus zendülését Felső-Germaniában elfojtotta, azon összes költeményeivel (IV—VIII.) kedveskedett a szerző, a melyek a hadvezér hat évi (88—94.) távollétében keletkeztek (IX. 84.); *Restitutus* ügyvédtársának pedig születésnapjára a birtokában lévő legjobbnak czímén alighanem tíz első könyvével szolgált (X. 87.). A fönt már említett umbriai Sabinusnak is egyszerre több könyvét küldi meg (IX. 58.).

Keletkezésük véletlen körülményeinek lesz tulajdonítandó a legtöbb vers bizonyos személyekhez való intézése. E szokás, a melynek példái végigvonulnak az egész gyűjteményen, legalább minden egyes megjegyzésnek némi egyéni vonást kölcsönöz, s a beavatottak szemében még sajátságosabb közelebbi vonatkozást is tartalmazhatott. Epigrammos könyveknek, úgy mond a szerző, nem szabad vaskosaknak lenniök: a másolónak egy óra alatt egy-egygyel el kell készülnie, s az olvasót nem szabad kifárasztaniok. Az asztalnál felolvasásukra elégnek kell

lennie azon időnek, míg a forró borleves kihűl (II. 1.). Martialis nagyon szeret a maga «könyvecskéi»-ről beszélni. Ritkán is tartalmaznak többet 100 költeménynél, s a bennök foglalt verssorok száma ritkán haladja meg a 800-at, de nem is marad 600 alatt. A tartalom, hogy unalmassá ne váljék, mindenikben lehetőleg tarka vegyítékű. Kisértsük meg legalább nagyjából e változatosságot csoportonként áttekinteni.

Epigrammjai közül számosat különös alkalmakra, sőt némelyeket megrendelésre is írt Martialis, a miért is némelyik indítékában találkozik Statius egy-egy költeményével. Családi örömnapok (születésnap, fölgyógyulás, lakodalom, az első szakáll levétele, hivatalbeli előmenetel) és gyászos alkalmak az ő szabatos rövidségű verselőművészetében még jóval szolgálatra később megörökítőre akadtak, mint előbbkelő kortársában. Így mindenekelőtt egész csomó sírfelirattal találkozunk nála, melyek részben gyermekek (6—7 éves leánykák) s egyéb, a rabszolgarendből való ifjú egyének, gazdáik kedveltjeinek halálára vonatkoznak, s meleg, sőt néha vajmi túlzó hangon emlékeznek meg az elhunytakról. Ezen, a családban született és nevelkedett, még pedig gondosan nevelt gyermekek nem ritkán saját vérbeli szülőiteit voltak hivatva helyettesíteni az ilyenekkel nem bíró uraságnak (I. 88., 114., 116.). Hogy az ily emlékversek hangulatába beleéljük magunkat, képzeletünk elé kell varázsolnunk a csendes, nyájas díszkertektől övezett sírhelyeket, hol az ily fájó szívvel siratott kedves halottak nyugodtak. De azért a gyász hangjaival is jól megfér olykor egy kis enyelgő tréfa. Az egyik versikében pl. egy rabszolga-fiút dicsér a költő, a kinek borbély minőségében oly könnyű volt a keze, hogy a föld, ha még

oly enyhén borúl is hamvaira, náluknál könnyebb már nem lehet (VI. 52.). E sirfeliratok egy más csoportja idegen földön elesett katonatiszteknek szól, kik a Dunánál, Cappadociában, Egyiptomban vesztették el életüket. Továbbá az egyik egy anyáról szól, kit öt élő fia és öt leánya gyászol; nemkülönben egy házaspárról egy másik, a kik egyszerre haltak meg; egy némajátékos- és egy tánczosról mások, meg egy kocsiversenyzőről, sőt az egyik egy kutyáról is, a melyet a vadászon egy vadkan sebzett halálra. Végül két gúnyos élű, egy fecsegő vénasszonyra, meg egy másik szipirtyóra vonatkozik.

Gazdag választékban vonulnak el ismét más csoportban a legkülönfélébb remekművek és ritkaságok; így egy fadarab, a melyet az Argo roncsának tartanak, vagy egy borostyánkő, a melybe egy hangya van beforradva; de ily különlegességek mellett aztán egy Polykletos-féle Juno-szobor másolata, meg a 89-ben elhunyt Juliának, Titus leányának márványszobra is. Ugyanitt szép domborművű érczedények, számos jelenkori és régi arckép, a többek közt egy jó nevelésű ölebecske képmása is meg van örökítve, a melynek jelességeit összes kedvelői nem csekély épülésére egy, a Catullus *Passer*-ével versengő költemény éneкли meg. Mások történelmi jeleneteket ábrázolnak, mint például Arria és Paetus hősie halálát, vagy mythologiai tárgyakat, minők Phaëthon, vagy Juppiter a sassal, meg Priapus-szobrok és egyéb kerti diszművek. A császári tó partján, a melyben tilos volt horgászni, az egyik versecske vallomása szerint, úgy látszik, hogy egy libyai vak koldús képe állott. Martialis vaksága okát ama tilalom megszegésében látja s óva int mindenkit, hogy érje be a szent halak etetésével s aztán menjen

békével az útján. Elég csinos intő-tábla, a melyet talán a tónak főfelügyelője rendelt meg a költőnél (IV. 30.).

Martialis igazi tere és művészetének legerősebb oldala azonban a valóság megfigyelése és szerencsés visszatükrözése. Célja is az, hogy Róma ismerjen költeményeiben önmagára. Ne a monda képzelt alakjait, hanem a való életet és az embert akarja, hogy nála keressék (VIII. 3. X. 4.). A mit szélesebb keretben és teljesebb színezettel Juvenalis kegyetlen kor- és erkölsképei ábrázolnak, ugyanaz nagy részben megtalálható e röpké élez szárnyán illanó versecskék könnyedén odavetett karczolataiban is. Az epigrammatikus is a valóság hű másolója, csak hogy megannyi pillanat-felvételben rögzíti meg egy-egy hirtelen elkapott megfigyelését. Bármit szül a nap s az óra, nyomban megragadja éles szemével, s ha érdekesnek látja, egy-egy találó szóval azonnal jellemzi és maradandóvá bélyegzi.

Egy csattanó pofon, melyet tanúk jelenlétében kap valaki, gonosz nyelvű pletykák, adomák, szemfény-vesztők és csepürágok mutatóványai, a színkör látványosságai, nevezetes balesetek, mindez krónikására lel költőnkben. Egy szelidített oroszlán a színkörben hirtelen visszanyervén vadságát, két fiút marczangolt szét: pedig megtanulhatta volna, úgy mond Martialis, a római nőtény-farkastól, mint kelljen gyermekekkel bánni (II. 75.). Egy vízvezetéki ivről hegyes jégcsap esett le s átfúrta az ugyanakkor feltekintő fiú torkát: hiába, hol is lenne az ember biztosságban a halál elől, ha ártatlan vízcepek is a nyakát szeghetik (IV. 18.)? Egy nyegle szabados ficsúr viselkedése feltűnést kelt a színházban. Mit is keresnek, kérdezik tán, a kis tapasztoltoeszkák a homlokán? Furcsa! Vegyétek el onnan őket, s azonnal meg-

látjátok a szolgabélyeg beégetett nyomait (II. 29.). Azon új színházi rendelet, a mely 89.-ben a színház 14 első ülőssorát ismét visszaadta a lovagoknak, nem egy meglepő s a kárörvendő nézőket mulattató csalódásra adott alkalmat, midőn pl. egynémely tolakodó felkapaszkodottat, a ki még csak a minap is pöffeszkedve telepedett le az első sorok valamelyikében, most a felügyelő kérlelhetetlenül hátrább utasított, s i. t. (V. 8. 14. 23. v. ö. 38.).

Törvényszék, költők társasköre, nyilvános szónoklatok és szavalati előadások, valamint az irodalom újdonságai szintén elég tárgyat szolgáltatnak úgy dicséretre, mint gáncsra, s az epigramm ily tereken a napi kritika helyét is pótolta. Egy szónokot oly hidegnek talál, hogy bátran a legforróbb fürdő lehűtésére lehetne őt használni (III. 25.); egy másiknak, a ki tíz óra alatt vagy kilencz szót bir csak kinyögni, azt mondja: «ej, beh nagy vagy a hallgatásban!» (VIII. 7.). Megint mástól azt kérdi: «Miért csavarod a gyapjúkendőt nyakad köré, mely sokkal inkább helyén lenne füleinken?» (IV. 41.). Egy másik meg szavalás, vagy védőbeszéd tartása után rendesen arra kéri barátját, hogy csak mondja meg neki bátran az igazat, a minél semmit sem hall szívesebben: nos hát azzal az igazsággal szolgál neki a költő, hogy nem szereti az igazat hallani (VIII. 76.). «Te csak megholt költőket dicsérsz», így szól a régiek egy csodálójához; «de már bocsáss meg, ily ár mégis csak soknak tetszik nekem dicséretedért» (VIII. 69.).

Egész sora vonul el továbbá előttünk a jellemképeknek: itt a kérkedő nyegle, ki mindent elég csinosan tesz, de semmit sem jól; majd a kákán is csomót kereső (V. 28.); vagy a vásárló, ki maga elé rakatja a legdrágább holmikat, töviről-hegyire végig vizsgálja valamennyit s

aztán valami hitvány aprósággal távozik (XI. 32.); vagy a mindentudó (IX. 53.), a titkolódzó (I. 89.), a fecsegő (III. 64.), a tolakodó, kinek csókjai elől lehetetlen kitérni (XI. 98.), a *κολαξ* (XII. 72.), a régiségek bolondja (VIII. 6.), s mindenekelőtt a színeskedő örökséglesők aljas népsége (XI. 55.), valamint az örökhagyó is, a ki kapzsiságukon kapva, kizsákmányolja őket, pl. váltólázt színel, hogy a tőlük várt nyalánkságokban dúskálhasson (II. 40.).

A leggyakoribb költőknél a fösvenység rút tulajdonságának ostromozása, mint a mely a dúsgazdagok bőkezűségére utalt szegény író szemében a leggyűlöletesebb is lehetett. Itt van pl. Naevolus, a kinek a legszebb ruhából annyi hever felhalmozva ládáiban, hogy akár egy egész tribust felöltöztethetne belőlük, de még csak egy pár rongyot sem juttatna vaczogó barátjának, pedig nem is magától, csak a molyoktól kellene őket elvonnia (II. 46.). Amaz a nábob meg éjjel-nappal folyton azt a közmondást hangoztatja, hogy mindene közös barátaival (*κοινὰ φίλων*), de hogy mikép gyakorolja ez elvet, azt legjobban mutatja inséges cliensének vele való összehasonlítása (II. 43.) Calenus szerényebb anyagi helyzetében bőkezű volt, a miért is barátai szivökből kívánták neki, vajha egy millióra tenne szert. Váratlanul csakugyan ölébe hull egy ekkora örökség, de most mintha kieseréltek volna, sem magának, sem másnak nem juttat többé semmi ~~élvet~~ vagyonából. «Bárcsak tízszerte gazdagabb lennél még,» ezt kívánja neki a költő, «hogy legalább éhen halnál miatta» (I. 99.). Egy pénzes ember úgy tér ki a kölcsönkérők zaklatása elől, hogy szüntelen állítólagos adósságairól panaszkodik (II. 44.).

A nap fénypontja és czélja a szegény éhenkórász sze-

mében természetesen a mások asztalánál élvezett ebéd. Valósággal a vigjátéki alakok körébe illik ama szerencsétlen, kit felhős homlokkal, tompa kétségbeeséssel arczán látunk a nap előrehaladott idején is még mindig célta-lanul ögyelegni az oszlopecsarnokokban; orrával szinte a földet tűrja, veri a mellét s haját tépi, pedig senkije sem halt meg neki, egész családja a legjobb egészségnek örvend. Mi baja van tehát? Odahaza kell ebédelnie (II. 11.). Egyebüttl is előkerülnek még az ily szerencsétlennel fáradságot nem ismerő, s néha mégis sikertelen kóborlásai (II. 14. 27.), meg hogy mily szolgálatra készen hallatja tetszés-nyilatkozatait, mikor gazdája beszél, vagy felolvas, mint tömi tele mindenféle ételmaradékkal asztalkendőjét, a melyet aztán hazavisz magával (II. 37., VII. 20.). Három órával a kellő idő előtt jó: «miért nem jössz mind-járt reggel, hisz a reggelitől már elkéstél» (VIII. 67.). Egy másik az előkelőt játszsza s minden meghívásnál panaszkodva sóhajt föl, de azért mégis elfogadja valamennyit (II. 69.). «Nasica akkor hív meg, mikor tudja, hogy magamnak is vendégeim vannak. Bocsáss meg, de ma már csak odahaza étkezem» (II. 79.). Gyakran kerülnek szóba a meghívott vendég csalódásai és megalázódása is. «Jó kenőcsöt adtál tegnap vendégeid elé, azt megengedem, de harapnivalót nem. Már pedig a ki csak kenekedik, de enni nem kap, olyan mint a halott» (III. 12.). A sovány ebédben részesült azzal áll bosszút, hogy egész lajstromát sorolja el ama pompás falatoknak, a melyeket remélt (I. 43.). A reggeli látogatásért régebben járt pénzbeli ajándék helyett megint a természetben való ellátás divatba jött azzal a bajjal jár a cliensekre nézve, hogy sokszor a legsilányabb hastöltelékkal kell beérniök urok asztalánál, míg ez szemök láttára a legdúsabban

lakmározik. «Miért kell nélküled étkeznem, ha már mégis csak egy asztalnál eszem veled?» kérdi erre czélozva (III. 60.); «avagy tán csak azért hívsz meg, hogy irigyelvelek?» (IV. 68.). A szatirairó epésségével adja elő, mint viselkedik asztalánál a felfuvalkodott poczak cliensei szemeláttára (III. 82.).

Fontos részük van a társadalmi élet kötelességei sorában a látogatások- és ajándékoknak is. A látogatók túlságos sokadalma épp oly kellemetlen, a mily fájó a teljes elhanyagoltatás, s napról-napra terhesebbekké lesznek a terjeszkedő világvárosban ez üres udvariaskodó formások, a melyeket az e téren mind nagyobb versengés csak még nyomasztóbbakká tesz. A harmincz esztendőszolgáltatásban megőszült veterán vonakodik nyakába venni a hű csatlósság azon igáját, melyet a kezdőnek húznia kell (III. 36.). Szabadosát ajánlja helyetteséül, a ki e dolgokhoz jobban ért nálánál, viszont ő késznek ajánlkozik mindannak teljesítésére, a mihez meg ez nem ért (III. 46.). Decianus barátunk gyakrabban eltagadtatta magát látogatói elől. Az ekkép visszautasított azt írja neki, hogy két mértföld az út hozzá, tehát oda meg vissza négy. «Hogy láthassalak, nem sokallom a két mértföldet, de bosszant négyet járnom csak azért, hogy ne lássalak» (II. 5.). Mily irigylésre méltó dolog, ha az embernek annyira közelében lakik a jó barátja, hogy akár az ablakból kezet foghat vele! «S e barátom mégis oly távol van tőlem, mint az, a ki a Nilus partján vezeti hadát. Egyikünknek, úgy látom, messzebbre kell költöznie, ha látni akarjuk egymást» (I. 86.).

Születésnapra, a Saturnaliák ünnepén, vagy a rokonsági ünnepen ki-ki ajándékot vár, s a ki ilyenekre rászorúl, bizony sováran néz eléjük. Az ily ajándék sok-

szor csak horog, a melyre viszonzás fejében nagyobb adományt vár, a ki kivetette. A ki szerényebb, az csekélysegeket hoz (koszorút, diót, almát), a költő rendesen verseivel szolgál. Ha a viszont-ajándék elmarad, ezt bizony felpanaszolják, s kikelnek a mindig rosszabbra forduló idők ellen. Az utóbbi tíz év e téren elért hasznát kimutató leszámolás folytonos csökkenést ad eredményül, mélyebbre már nem szállhat a hanyatló mérleg, itt az ideje, hogy ismét az elején kezdődjék a dolog (VIII. 71.). Gúnyolódni halljuk a költőt a Saturnaliákon összehalmozódni szokott nyomorúságos holmi láttára (VII. 53.), kivált egy ügyvéd a nevetség tárgya, a ki effélével még kérkedik is (IV. 46.). Egy szerencsefi, a ki a költők körében ajándékba kapott dolgaival és örökségeivel dicsekszik, azt kapja tanácsul, hogy ha már nem tud hallgatni, legalább olyasmiről beszéljen, a mit szívesen hallanak (IV. 61.). Egy epigramm a bőkezűséget ajánlja a takarékoság legjobb módjául, mert csak az nincs a sors változandóságának alávetve s így csupán az maradandó birtokunk, a mit jó barátinknak ajándékozunk (V. 42.).

Csakhowy aztán ne tegyünk úgy, mint Postumus, a ki maga kürtöli ki jótéteményeit; «valahányszor csak valakivel róluk beszélek, mindjárt azzal vág a szavamba, hogy hallottam már ő tőle magától» (V. 52.). A többé-kevésbbé szemérmes kolduló versek, a melyekig szerzőnk lealacsonyulni kénytelen, arra mutatnak, hogy társasága köreiben az ilyesmi nem okozott megütközést. «Nincs pénzem,» így szól Regulus nevű pályatársához, «nem marad egyéb tennivalóm, mint hogy eladjak valamit: nem vennéd meg?» (VII. 16.). Qu. Ovidius barátjának meg ezt írja: «születésed napjára meg akartalak ajándékozni, de te ezt megtiltottad; nos hát történjék az, a mi mindkettőnknek

örömet szerez, s tudod-e mi? ajándékozz meg te engemet?» (IX. 53.). Már kissé kelletlenebbül halljuk, a mit földijének, Rufusnak mond: «a minap valaki tetőtől talpig végigmért, akár csak egy rabszolgakereskedő, vagy bajvivómester, s aztán ezt kérdé tőlem: te vagy-e az a Martialis, a kinek élezeit mindenki ismeri? mosolyogva felelém neki, hogy az vagyok. De mért hordasz ily viseltes köntöst, kérdi erre tovább, a mire azt válaszolám: mert rossz költő vagyok». Hogy ne történjék vele még egyszer hasonló, kéri Rufust, ajándékozzon neki pár jobb köpenyeget (VI. 82.). Partheniusnak, a császári kamarásnak, egész elragadtatással hálálkodik egy fehér tógáért, de a sorok közt elárulja, hogy még csak most lenne ám csak igazán egy új köpönyegre is szüksége (VIII. 28.), s egy év multával megint alázatosan jelenti, hogy a tavaly kapott szép toga már bizony elkopott (IX. 49.).

Különösen abba nem fárad egyhamar belé, hogy a császár kegyeért esengjen a legváltozatosabb hangnemekben, de az eredmény e részről éppen nem felelt meg várakozásának. A háromgyermekes apák kiváltságát, a melyért folyamodott (II. 91.), már Titustól megkapta műzsája termékei jutalmául, a mint látszik, és Domitianus ez adományt újból megerősítette (II. 92. III. 95., 5. s k. IX. 97., 5. s k.). Legalább némely oly terhektől, a melyek a nőtlenek vállát nyomták, mentes volt tehát, a nélkül, hogy ezért a házaselet igáját viselnie kellett volna (II. 92., 3.). Katonai tribuni méltósága, melyet egy ízben féleven át legalább névleg viselt, lovagi rangot adott neki, de sajnos, a hozzá való vagyon nélkül. Elég oka volt tehát arra, hogy annak örve alatt, mintha csak irigyeit akarná bosszantani, többért esedezett a fejedelemtől (IV. 27.). Szívére igyekszik kötni az uralkodónak, hogy tegye

dicsővé kormányzatát a legszebb erénynek, a jótékony-ságnak gyakorlatával (V. 19.). De egynéhány ezer sestertiusért beadott folyamodványát egyelőre kegyelmesen bár, de mégis elutasították. Pallasszal azt a vigasztalást sugaltatja magának erre, hogy a mi késik, nem múlik s még megjöhet (VI. 10.). Később ismét szerényen be-kopogtat (VI. 87. VII. 60.). Végre már csak azért a kegyért könyörög, hogy kérnie legyen szabad (VIII. 24.).

Nem mulaszt el egy alkalmat sem arra, hogy a császárnak hódolatát, vagy alázatos háláját bemutassa. Első kilencz könyvében mindjárt az elején mindegyiknek mintegy rózsákat hint elébe az útjára, de a következő lapok is gazdagon meg vannak hasonló versekkel tűzködve. Így pl. a negyedik könyv elején Domitianust születése napján (88. október 24.) azzal az óhajtással üdvözli, vajha még sokszor oszthatna a fejedelem Albában és a Capitoliumon koszorúkat, sőt (a mi ugyan már igazán nagy kívánság, de mi lenne sok ily istennek?) vajha évszázados ünnepeket ülhetne! Ismételten dicsőíti a nagy censornak a közerkölcsök javítására irányuló rendeleteit (VI. 2. 4. 7. IX. 6. 8.), nemkülönben az utcáknak a kiszögellő boltok eltávolítása által való kiszélesbítését (VII. 61.). Ha a császár a táborban van, irigyli az ellenségtől azt a szerencsét, hogy fenséges arcát láthatja, mely rémületet is meg égi gyönyört is kelt egyszerre (VII. 5.). Ujjongva üdvözli a győztesnek visszatéréséről szóló hirt (VII. 6. v. ö. 7. 8.). A nyolczadik könyv meg, a melyet Domitianusnak a sarmaták elleni hadjáratból való vissza-érkeztére (93-ban) nyújtott át, már éppenséggel áradozik a legalázatosabb hódolat és boldogság érzetétől. Janus apó négy feje daczára még több szemet kíván magának, hogy annál jobban győzze nézni a diadalmas császár be-

vonulását (2. v. ö. 8.). A szinkörben egybegyűlt nép akkora örömrivalgásba tör ki, a mely elhangzik egész a Rajna- és Dunáig, s a császárt néztében egészen megfeledkezik a versenyparipákról: «soha vezért Róma még jobban nem szeretett náladnál, s téged sem szerethet már jobban, bármint akarna is» (11.). A bevonulás előtti éjjel a türelmetlenül várakozó költő nem érti, miért késik a hajnali csillag oly soká: de csak jöjjön Caesar, nem törődve még azzal sem, ha az ég csillagai megállnak útjukban, hisz jöttére a népnek úgyszólván felragyog napja (21.). A szinkörbeli nagy néplakomát Juppiternek a gigasok legyőzése utáni lakmározásához hasonlítja (50.). A császári palota mellett eltörpülnek a pyramisok: Rómának mind a hét hegye látszik egymásra tornyosulni, hogy tülemelkedjék a Pelionon s az Ossán, teteje felér az aetherbe s hasonló az éghez, de még mindig kisebb uránál (36.). A Flavius-család templomát pedig azon a helyen, a hol Titus leánya, Julia, nyugszik s a hol Domitianus szülőháza állott, mikor Juppiter meglátta, nevetnie kellett saját cretai sírján, s gyermekeinek az istenek atyja ebéd közben nektartól nekihevült kedvében azt mondá: «lássátok, mennyivel nagyobb dolog Caesar atyjának lenni» (IX. 34.). Domitianus annyit tett már az istenekért, hogy ezek neki adósai. Ha árverésre kerülne a sor az Olympuson, majd kitünnék, hogy az istenek vele szemben fizetésre képtelenek s adósságuknak tizenkettedrészét se tudnák leróni. «Már türelemmel kell lenned, Augustus: Juppiter pénztára csődbe jutott» (IX. 3.). A császárnak Herculesszel való egybehasonlítása, kinek vonásaival nagyon szeretett maga is kérkedni, bizony az istennek sehogyszemmi javára (IX. 64. 65. 79.). Az appiusi úton ősidők óta állott egy kis Hercules-templom;

nem messze tőle Domitianus most egy újabbat emeltetett s ebben saját képmását állíttatta fel azon istenség ábrájában. Most aztán a kisebb Alcida hódol a nagyobbknak. «Ha a magad idején», így szól a költő az istenhez, «csakugyan ilyen lettél volna, bizonynyal te parancsoltál volna Eurystheusnak.» S mik a Hercules érdemei Caesaráihez képest, a melyekkel a költő szembeállítja őket! Ily érdemekért kevés egy Hercules istensége; a capitoliumi Juppiternek kölcsönözze, ha magához méltóbbat akar választani, arcza vonásait.

A hízlegések e fáradhatatlan ostromával, úgy látszik, még sem sikerült a költőnek a császári kegy várát bevennie, mert személyes köszönetének bár csak a legcsekélyebb kézzelfogható ajándékért is semmi nyomára sem akadunk. Legfeljebb tán a következő nyilatkozatot lehetne az udvari asztalhoz való meghívásért mondott hálának tekinteni, ha ugyan nem inkább éppen ilyenre való szemérmes kérés rejlik benne: «ha egyszerre Caesar-tól és Juppitertől kapnék meghívást, s ha a csillagok közelebb lennének is a Palatiumnál, azért mégis azt üzenném az égieknek: keressetek más vendéget a Mennydörgő asztalához, engem az én földi Juppiterem tart lefoglalva» (IX. 91.). Lehet, hogy a Caesar Germanicus egészségeért szívből üritett «halhatatlan falernit» is, a melyet a legszebb pohárnokkal kevertet magának, az ünnepeltnek asztalánál köszöntötte rá (IX. 93.), a mint más alkalommal meg Instantius Rufus (Baetica későbbi helytartója) vendégeként szintén pohárköszöntővel hálálja meg a tőle kapott szép ércz serleget (VIII. 51.).

Zöld ágra azonban Martialis, a míg Rómában volt, nem vergődött, ha nem volt is mindig oly rossz dolga, mint olykor panaszolja. Hogy könyveinek eladásából volt

némi jövedelme, azt alig vonhatjuk kétségbe, de ennek nagyságát nem ítéldhetjük meg. Nyilván a saját tapasztalása alapján szól, midőn egy Rómába jöttek azt mondja, hogy itt sem ügyvéd, sem költő, sem cliens minőségében biztos megélhetést nem remélhet (III. 38., v. ö. V. 56.), meg hogy nem a becsületesség, hanem csak az alávalóság vezet sikerre (IV. 5.). 89-ben még bérben lakott a harmadik emeleten a «körtéhez» címzett házban, a Quirinalis dombon, a honnan az Agrippa oszlopcsarnokára volt kilátása a Flora-templom mellett. Ez vajmi lármás tájék volt. Szomszédjában egy iskola-mester kiabálása zavarta reggeli álmát, úgy, hogy alig várta már a nyári szüenidő kezdetét. Legkésőbb a 92. év óta ugyanitt egy kis házacskának a birtokosa volt, a melyhez egy falatka kert is tartozott, de nem igen termett benne valami derék dolog. Azonban már ennél jóval előbbi időből olvassuk nála egy kis szőlője említését, a mely Nomentum mellett feküdt sabin földön, nem messze Rómától. Általán az a nézet, hogy e kis jószágot Seneca bőkezűségének köszönte. Panaszolja földjének szárazságát, a mely nem «hord» egyebet a gazdájánál, s ha enni akar valamit, bizony csak neki is a Suburából kell hozatnia. Hogy mind a két telke szárazságán valahogy segítsen, a császártól engedelmet kért a víznek a közeli *Aqua Marcia* vezetékeből való elágaztatására (IX. 18., 94. előtt), de azt nem tudjuk meg, vajjon megkapta-e, mint Statius, ez engedélyt. Mezei laka tetején átszűrődött az eső. Ezen barátja Stella segített egy térés téglával, a melyért azonban köszönet helyett az a költő válasza, hogy «a villát ugyan betetőződ, de nem a gazdáját, kinek e deczemberi időben ugyancsak elkelne már egy köpönyeg» (VII. 36.). Bármily szegényes lehetett e kis jószága,

mégis szívesen kilátogatott rá, a hol legalább kedvére kialhatta magát. Szomszédságában néhány jó barátja is akadt, a kikkel néha napján jól esett kissé elbeszélgetnie. Ilyenek valának *Nepos* és *Qu. Ovidius*, ki régebben (65-ben) *Caesonius Maximus*t, a bölcselő *Seneca* barátját, önként sicíliai számkivetésébe kísérte volt. Olykor benn a városban is meg-meghitta egyik-másik jó barátját, sőt egy-egy kis társaságot (egyszer hét személyig menőt) magához szerény vendéglátásra, a melynek nem sokat ígérő étlapját tréfás versekbe foglalva előre megküldi a meghívottaknak (V. 78. X. 48. XI. 52.). Más alkalommal ellenben rosszkedvűen kitér születésnapja szokott megülése elől, hogy a megvendéglés vesződségeit elkerülje (XII. 60.). Gyakrabban betegeskedett: láz, gyomor- és idegbajok időnek előtte megvénhesztették (X. 96.). A 89., vagy 90. év táján pedig majdnem halálán volt (VI. 68.). Lehet, hogy ekkor, vagy tán más hasonló alkalommal történt, hogy oly kellemetlenül hatott rá *Symmachus* orvos látogatása, meg a lázas testét hidegen végig tapogató 100 tanítvány kezének érintése (V. 9.).

Éppen az ezt közvetetlenül megelőző években tartózkodott a költő több ízben Rómán kívül. Mikor epigrammái harmadik könyvét írta (87/8.), a római *cliens*-életet megúnván, *Forum Corneli*ban (a mai Imola, Bologna és Rimini közt, az *aemiliusi* út mentén, *Gallia togat*ában) húzódott meg. Innen, részben a Pó-csatornák és a lagunák vizi útján is, kirándulásokat tett Ravennába s észak felé egész fel *Aquilej*áig. Itt és az *atinumi* tengerparton (*Aquileja* és *Patavium* közt), a melynek gyönyörű villakoszorúja akkoriban versengett a *bajae*ival, igen jól érezte magát *Martialis* szíves vendéglátó barátainál, s már arra is gondolt, hogy ha valamikor kedvező sorsa a maga

urává engedi lenni, e tájon éldegéli majd le csendes
 öregsége napjait. Faustinus barátjának bajaei villáját,
 melynek falusias kellemeit oly vonzóan írja le (III. 58.),
 alighanem már régibb ott tartózkodása idejéből ismerte.
 A 88. évben ismét a Lucrinus-tó partján (IV. 30. 57.)
 és a Vezuv lábánál, az eltemetett Pompeji és Herculenum
 vidékén (IV. 44.) találjuk őt. De a nyár hősége csak-
 hamar elúzi innen: követi Faustinust, és Tibur enyhítő
 hűvösségét keresi föl (IV. 57., 9. s k.). Még egy gyö-
 nyörű május hónapot töltött ugyancsak ő nála Anxurban
 (Terracina, X. 51.), a mely után csak annál nyomasz-
 többnek érezte római tartózkodását (X. 58.).

Spanyol szülőföldre felé még mindig vonta szive vágya.
 Ha valamely földije arra felé indul, gyönyörűséggel jár-
 tatja lelkét otthona emlékképein s kedve telik a barbár
 helynevek elsorolásában, melyek az ő fülében oly édesen
 csengenek (I. 49.). Különösen a hűsítő folyamokra, a
 vadászat élveivel kínálkozó erdőkre és a fesztelen, kényel-
 mes provinciai életre gondol vissza szívesen (IV. 55.).
 Harmincznégy évi távollét után a honába való visszatérés
 szándéka érlelődött meg keblében. Domitianus halálával
 ugyanis (96. szept. 18.) az udvari és társadalmi élet
 körülményei is nagyon megváltoztak Rómában. Az addigi
 kegyencz-gazdálkodásnak vége szakadt s a költő régibb
 pártfogói az új kormányzat alatt háttérbe szorultak.
 Kesernyés mosolylyal vallja be magának a megöszült
 kegyleső, hogy hizelgéseik immár nem akadnak szívesen
 hallgató fülekre, a mióta «a legigazságosabb senator» és
 imperator nem nevezeti többé magát «úrnak és isten-
 nek» és a Styx honából a «parasztos őszinteséget» hozta
 fel újra a felvilágra (X. 72.). Martialis azért mégis meg-
 kisérlé, hogy magát Nerva kegyeibe beajánlja. Parthenius

közbenjárásával tizedik könyve első kiadásából és a tizenegyedikből válogatott gyűjteményt adatott át a császárnak (XII. 11., 5.). Egyik epigrammjából, a melyet alighanem szégyellt a szerző a közkézre adott kiadásba felvenni, Juvenalis egy régi magyarázójánál fönmaradt az utolsó párvers. Ebben visszavonja Domitianus iránt egykor tanusított rajongását. «Óh Flaviusok háza, így szól, mekkora csorbát ütött harmadik örökösöd jól szerzett dicsőségeden! Szinte azt óhajtanók, vajha a két elsővel sem ajándékozott volna meg bennünket a sors (t. i. Vespasianus- és Titusszal, ha ez áron a harmadiktól megszabadulhattunk volna)!» Az új korszak dicsőítésére felajánlott néhány szem tömjéne nem termé meg számára az óhajtott sikert (XI. 4., 5., XII. 6., 15.). A közönség is elhidegült iránta. A kor jobban érdeklődött a versenyparipák és lovászaik, mint a költők iránt (XI. 1.). Martialis lelkén mind jobban erőt vett a világtól való megundorodás. Be kelle magának vallania, hogy semmivel sem híresebb valamely színköri lónál (X. 9.). Az 56 éves toga-viselő, kinek örülnie kellett, ha egész napi látogatásba lótása-futása árán nyomorult 100 quadranst nagynehezen meg tudott keresni, keserű önmegadással szemlélte, mint nyert Scorpis, a diadalmas kocsiversenyző, egy óra alatt 15 tömött erszény aranyat. Alig is volt már egyéb vágya, mint magát békén kialudni (X. 74.). Régi pártfogójának, a ki a költő arczképét állítá fel könyvtárában, keserű hangon mondja el a Róma és hona közötti különbséget, a mely felé mind erősebben vont a szive vágya (X. 96.). «Itt (Rómában) drága pénzéért koplal az ember a piacz gyilkos árai miatt, amott meg saját földje termésével bőségesen megrakott asztalhoz ülhet. Itt egy nyáron négy s még több tógát koptat el,

míg amott *egy* négy ősön át is eltart.» Még élt szülőföldén nem egy hön szeretett barátja, a kik után szintén nagyon vágyódott (X. 20.). Egyiküknek, valami Flavius nevűnek, tizedik könyve második kiadásának megküldése alkalmával (98-ban), catullusi stilusú vidám tizenegyszótagú versekben (104.) megbízást ad, hogy keressen számára szállást Bilbilisben. Jó fogadtatást remél polgártársai részéről, a kik büszkék lehetnek rá, csakúgy, mint a veronaiak Catullusukra (X. 103.). Hiveinek némelyikétől, így a derék Macertől, ki ugyanez idő táján ment Dalmácziba új parancsnokságát elfoglalandó, érzékenyen búcsúzott el (X. 78.). Julius Martialiszal leszámol a 34 éven át együtt töltött jó és rossz órák mérlege tekintetében s végül mégis azt találja, hogy a jók vannak többségben (XII. 34.). Nem minden fájó érzés nélkül ajánlja utódjának, Mariusnak gondjaiba kicsiny jószága fáit, oltárait és istenképeit (X. 92.). Földijétől, Maternustól pedig, kivel elutazását tudatja, pajzánul és kárörömmel kérdi, van-e valami honába üzeni valója (X. 37.) A távozót az ifjabb Plinius látta el útiköltséggel (Lev. III. 21.), hálából azon megtiszteltetésért, melyben őt a költő epigrammái tizedik könyvének hódoló ajánlati-vers kíséretében való megküldésével részesítette (X. 19.).

A Rómától megviselt s belé únt nyugalmazott cliens eleinte vajmi boldognak érzé magát jó levegőjű hegyi városkájában. Innen írta egykori bajtársának, a szatíraíró Juvenalishnak, a következőket: «Míg te talán éppen a lármás Suburában bódorogsz úntalan, vagy az Aventinusra kapaszkodol fel arczodnak veritékében, hogy az előkelőknél köteles látogatásaidat tegyed, én ismét Bilbilisem ölén pihenek s megint paraszttá lettem. Rettenetes nagyokat alszom s a hasamra süttetem a napot, így

pótolván ki, a mit e részben harmincz éven át mulasztottam. A togát már nem ismerem. Ha felkelek, vidáman pattogó tűzhely és bőséges reggeli fogad. Erre aztán egy jókedvű vadászlegény áll elő, s i. t.» (XII. 18.). Alaposan neki adta magát a henyélésnek. Ha néhanapján egy-egy támaszra szoruló peres fél merte a hajdani ügyvivőt kora reggel felkeresni, keményen ráfordult, hogy «pihenni jött haza, mert ha itt is virrasztania kellene, akkor inkább visszatérne Rómába» (XII. 68.).

S a mi a legjobb volt rá nézve, az végre kényelmes jólétre rég hiába áhító vágyának teljesülése. A szellemes Marcellában bőkezű pártfogónőre akadt, a ki gyönyörű kis jószággal ajándékozta meg. «E berek,» így kiált fel elragadtatva (XII. 31.), «e források, ez árnyas szőlőkert, e vízvezeték, e rétek és e rózsalugasok, a melyek bátran versenyezhetnek a paestumiakkal, a januáriusban már zöldelő káposztaültetvény, a medenczében úszkáló ángolnák, a galambdúc, mind ez úrnőm ajándéka. Ha Nausikaa ajándékul akarná nekem adni atyja kertjeit, azt mondhatnám Alkinoosnak: többre becsülöm a magaméit.» Mind ehhez egy barátja, Aelius, még egy takaros kis fogatot is ajándékozott a költőnek, melyet maga hajthatott s a minek szerfölött megörült (XII. 24.). A nemes Marcellával való társalgást rendkívül nagyra becsülte. Csodálja műveltségét és ízlését, a melyek alapján bátran valami előkelő római úrnőnek lehetne őt tartani:

Enyhül Rómáért epedő vágyam veled, édes

Marczellám, ki nekem visszavarázsolod azt. (XII. 21.)

Mert az igazat megvallva, mégis csak hiját érezte a «provinciai magánosságban» a páratlan főváros pótolhatatlan előnyeinek. Nem volt meg a maga megszokott közönsége, a hallgatósággal való közvetlen érintkezése,

hiányzott a műértők fejlesztő hatása, finom ízlésük és biztos ítéletük irányadása, mindenekelőtt pedig az élet alkotásra ösztönző pezsgése, a könyvtárak, színházak, társaságok, a melyekben az ember élvezve is önkéntelenül művelődött, szóval az egész szellemi légkör, a melyhez hozzá volt szokva. Ehhez járult még kedves földijeinek sanda irigysége és birálgatása, egyik-másik rosszabb indulatú ellenfelének támadása, a sok kiesinyes nyárs-polgár szűkeszsége, a mely körülmények között bizony vajmi nehéz lehetett költőnknek humorából ki nem fogynia. Így telt el immár a harmadik év teljes tétlenségben s a költő ez egész idő alatt semmit sem hallatott magáról. Csak a 101. év deczember havában adott neki végre barátjának, Terentius Priscusnak, megérkezése, a kit Maecenasának nevez (XII. 4.), alkalmat arra, hogy néhány nap alatt (természetesen egyrészt már régibb, még római időkből kész anyaggal) egy egész könyvet (a tizenkettediket) állítson össze számára. Az ajánló levél nehézkes és cziczomázott stilusán megérzik a szerző nyomott hangulata és a fővárosi beszédmódból való kiszokása. A bevezető költemény (3.) is némi bánatot lehel s halkan Ovidius gyászhangjaira emlékeztet. Könyve idegenként fog, úgy mond, a városba beállítani, a melyben pedig annyi testvére lakik. Ám vonuljon be a nyilvános könyvtárba, vagy még inkább Stella fényes házába, a ki majd terjeszteni s maga is megihatottsággal olvasni fogja. «Czímre nincs szükséged (könyvem), elég, ha két-három versedet olvassák, úgyis azonnal tudni fogja mindenki, hogy tőlem jösz.»

Midőn Martialis 57-ik születésnapját ünneplé, még 18 évet kívánt magának (X. 24.). Ennyire azonban nem vitte fel. A 101. éven túl nincs róla semmi életjel. Az

ifjabb Plinius egy levelében, a mely (III. 21.) legkésőbb, ha a 104. évben kelt, említi, hogy a költő halála hírét hallotta. Szellemes és elmés főnek dicséri őt, a kinek irataiban sok epét és sőt, de nem kevesebb jóindulatot (*candor*) is talál. Ez ítélet tökéletesen egybevág a költő önvallomásaival. Az említett két elem nélkül való epigrammák szerinte vajmi üresek és unalmasak, a jók olyanok, mint a pezsgő s tüzes chiosi bor (VII. 25.). Komoly gondolatok, érettebb életbölcse ség alapelvei, mélyebbre ható elmélkedések nem igen akadnak nála. Thaliát, a tréfálkozó kedvűt, tiszteli műzsájául. Szigorú olvasókról hallani sem akar. Ötleit nem a nap fárasztó ügyes-bajos dolgai és gondoljai között, hanem az esti lakománál kell meghallgatni, mikor Bacchus már javában szítja a jókedvet, úgy a tizedik óra táján a császár asztalánál is szívesen hallják őket, de sohasem kell egymás után egész csomót bevenni belőlük, hanem egyenkint, s csínján élvezendők (IV. 8., 29., 82., X. 19.).

Catullus óta a rómaiak, sajnos, annyira hozzá voltak már szokva a szemérmetlen pajzánságok és erotikus leplezetlenségek legszennyesebb fajtáihoz is, hogy az ilyféle versek már úgy szólván elmaradhatatlan fűszerei valának az asztal melletti társalgásnak. És Martialis az ezen irányban mutatkozó keresletet félreismerhetetlen kedvvel és igazán mesteri módon tudta a lehető legbővebben kielégíteni. Mindjárt első könyve előszavában kijelenti, hogy az epigrammák általában a Flora-játékok látogatói számára írvák. Nem az iskolában való felolvasásra, mondja gúnyolódva, hanem férfitársaságoknak szánvák (I. 35., III. 68.). Elődeire is hivatkozik. Lucanus özvegye előtt öngazolásul férjének pajzán verseit említi (X. 64.). A császárt is arra kéri, hogy versei olvasásá-

nál szigorú uralkodói arcját váltta derüsebbre, a minővel a mimus illetlenségeit is végig szokta olykor nézni. Hiszen ősidők óta szokásban volt, hogy a katonák az ünnepélyes diadalmenet közben is a legvaskosabb tréfákat engedték meg maguknak, s «latinul», úgy mond, azaz egyenesen mindent a maga nevére nevezve beszélni, csak nem tilos talán! Catullushoz és Ovidiushoz hasonlóan ő is fogadkozik, hogy csak könyve pajzán, ő maga tisztos életű (I. 4.). Sűrűn következnek ilyenféle ledér tréfák a harmadik könyv vége felé egyik a másik nyomában. Itt búcsút vesz a költő a tisztos matrónától, de ravasz emberismerő léte nem hallgathatja el ama gyanuját, hogy csak annál szorgalmasabban fogják már most a hölgyek könyve hátralevő részét is olvasni (III. 68., 86.). De úgy látszik, itt-ott mégis csak megbotránkoztak iratain. Ha gúnyosan le szólja is azokat, a kik csak «fiúk és hajadonok» számára írnak (III. 69., I. 67.), azért utóbb, bizonyára felsőbb helyről kapott intésre, az ötödik könyvben maga is szelídebb hangon kezd szólani (V. 2.), és a császár iránti tiszteletből a nyolczadikban is háttérbe engedi vonulni a «csupasz igazságot» a szűzies Pallas elől (VIII. 1. és Előszó). A régi ledérség újabb tanújeleivel áll elő ismét Nerva alatt, sőt azt állítja, hogy ez uralkodó nem csak megtűri, de sőt szívesen is hallja az efféléket (XI. 2.). Vig borozók társaságában megint rágyújt a Saturnaliák féktelen pajkosságaira (6.); az egész könyv szántsándékkal a jó erkölcsök merész kigúnyolását tűzi ki céljául (15., 16.) s a netán felhangzó szigorúbb erkölcsbirák letorkolására az isteni Augustus egy szennyes epigrammáját idézi (20.). Olyan nagyon féktelenné azonban, mint igéri, még sem válik az egész könyvön át, a melynek «egyes részei, mint mondja, reg-

gel is olvashatók, nem való mind éjszakára» (17.). A tizenkettediknek vége felé megint jó aztán egész rakás ilyen piszkos apróság.

A természetes, igaz és a szív mélyéből fakadó szerelem boldogságát és bánatát Martialis, úgy látszik, még csak futólag sem ismerte. Érezte is lelkének e híját. «Ha Thaliámnak erőt és lendületet kívánsz», így szól egy bizalmas barátjához, «s ha örök életű költeményeket óhajtasz tőlem, akkor ismertess meg az igazi szerelemmel. Cynthia tette Propertiust, Lycoris Gallust költővé, Tibullus Nemesisnek köszöni hírnevét s Catullust Lesbia lelkesítette» (VIII. 73.). De költőnk nem volt mélyebb, eszményi szerelemre alkotva s már cynikus, torzonborz alakja sem igen ajánlhatta őt a nők kegyébe (X. 65., 7. s köv.). Szép fiúk bájai iránt nem volt érzéketlen (VIII. 46., IX. 56.).

Bármennyit és bármily kegyetlenül gúnyolódik is, azért a gonoszság vádját mindenkor nagy igyekezettel hárítja el magáról. Barátja, Faustinus, előtt szentül fogadkozik, hogy verseivel senkit sem akar személyében sérteni, s panaszkodik, hogy őt is oly mérgezett nyilakkal hadakozónak gyanúsítják, a minőket Archilochos lőtt ki Lycambes ellen (VII. 12., v. ö. V. 15.). Esdve kéri barátait, hogy ha valaki ilyeket tulajdonítana neki, jelentsék ki egész határozottan és ragaszkodjanak ez állításukhoz, hogy efféléket az ő Martialisuk nem írhatott (VII. 72., X. 33.). Ünnepelesen kárhoztatja mindazokat, a kik tisztos nők és méltóságok viselői ellen irányítják vakmerőn sértő verseiket (X. 5.). Elvéül jelenti ki, hogy a személyt mindig kimélni akarja, csak általában rója meg a hibákat (X. 33., 10.). Azonban támadásai még sem merő elvont általánosságok színével hatnak. Élőknek a maguk igazi

nevéen való kigúnyolását már a törvény is tiltotta különben, csak megholt egyéneket volt szabad megnevezni. Így tehát Martialisnál is az összes személyes vonatkozású gonoszkodások, bármily egyenes célzatúak lehettek is, legalább álarcz alá rejtvék. A koholt s részben tipikus nevek nagy sokasága nem engedi kitalálni, kicsoda s vajjon egyáltalán valamely határozott személy ellen irányul-e, avagy ugyanazon álarcz alatt is mindig egyazon személyre vonatkozik-e a gúnyolódás. A kíváncsiság is hiába fürkészett e nyomon. «Bármennyit faggattok is», így szól a költő (II. 23.), «mégsem fogom elárulni, kit értek könyvemben Postumus néven». Valami Quintus nevű egyén egy párverset (III. 8.) önmagára értett: a költő rögtön felajánlja neki elégtételképen, hogy Quintus helyett azon helyen Sextust olvasson (11.). Mikor első személyben szól, akkor sem érti ezen mindig önmagát, valamint midőn nejről csúnya dolgokat mond, akkor sem a saját feleségére kell gondolnunk, mert hisz a költő sohasem volt házasságban. Ilyenkor más valakinek a szájába adja a beszédet, így pl. egy ízben a császáréba (I. 5.).

Apróságainak becsét és jelentőségét Martialis éppen-séggel nem tartotta kellőnél nagyobbra. Azt azonban természetesen nem kell tőle szószerint vennünk, mikor költeményeinek hibái ellen az egyedüli orvosságnak a szivacsot ajánlja, vagy ha kijelenti, hogy versei csak megérdemelt sorsukban részesülnek, ha a víz elhordja, vagy az eső lemossa őket (I. 5., III. 100., IV. 10., IX. 58.). Mesterei Marsus és Catullus: mögöttük nem szeretne elmaradni (VII. 99., 7., X. 78., 16.); de azon boszankodott, ha valaki epigrammáinak hatását e költők műveiből való felolvasással csorbitotta (II. 71.) s ha így a régieket az élőknél többre becsülték, jóllehet bevallja,

hogy ez már világélte óta mindig így volt (V. 10., v. ö. VIII. 69., XI. 90.). Catullusszal csupán a külalak, élce csipőssége és előadása elevensége tekintetében mérkőzhetett, mert a veronai költő benső ihlettsége nincs meg ő benne. Legfőbb céljául maga is a csipősen fűszerezett mulattatást tűzi ki, s beéri azzal, ha tetszik, ha nevetnek ötletein s ha a centurio a geták közt is olvassa, ha még Britanniában is idézgetik verseit (XI. 3.). Lelkében semmi olyas nem történik, a mi azt legmélyén megragadta volna, s őszinte kiöntésre, művészi alakításra készítené. Ezért nem tudja a költő, mint ember, mélyebb részvétünket felindítani. Csak a nagy művészi tökéletességgel dolgozó mestert csodálhatjuk aprólékoskodó fogásaiban.

A bírálattal szemben azért korántsem volt érzéketlen (I. 91., V. 33., VI. 64.) s elég könnyen hajlott irigységgyanítására (VI. 61., v. ö. VIII. 61., IX. 97.). Nem egészen alaptalan volt például azok kifogása, a kik egymásik tréfáját kissé hosszadalmasnak találták (I. 110., III. 83.). Mert az igaz, hogy ha egyszer valamibe belekapott, könnyen esik túlságba. Az ilyen gáncsolókat kocsikenőkül szeretné látni, minthogy nem lehet nekik semmit elég szaporán s íziben megmondani (II. 77.). Marsusra és Pedóra is hivatkozik, a kik két lapnyi epigrammákat is írtak, meg aztán kikel az oly vendég ellen, a ki a lakománál csak az ínycsiklandóbb falatokat válogatja ki, a kenyeret meg visszaütasítja (X. 59.) Egy másiknak meg, a ki versein a gondos kidolgozás híját rója meg, azt válaszolja, hogy étkeivel a vendégek, és nem a szakácsok tetszését akarja megnyerni (IX. 81.). Egy harmadiknak pedig, a ki a dicsérő és nyájas hangú verseket könyveiben (talán az udvari hízelgéseket?) unalma-

saknak találta, azt a tanácsot adja, hogy igyék hát vaticanusi bort, ha csak az eczet ízlik a szájának (X. 45.).

Joggal adja értésünkre, hogy néhány csinos párverset, vagy négysoros darabkát megírni még nem valami nagy művészet, de már egy egész könyvnyi epigrammát szerezni vajmi nehéz (VII. 85.). Ha már most epigrammáinak 8000—9000 sorra terjedő, másfél ezernél nagyobb számát áttekintjük, valóban be kell vallanunk, hogy ragyogó ötleteinek lankadatlanul csörgedező dús ere páratlan a maga nemében. Úgy látszik, hogy egyik ellenfele állhatatosan üldözte őt gyalázkodó verseivel. Eleinte megvetéssel bünteti őt. «Hallom, úgy mond, hogy Cinna verseket ír ellenem. De már hogy írna az, a kinek verseit nem olvassák» (III. 9.). Nem szerencsétleti őt a komoly válaszolás tiszteletében. «Bármennyit ugatsz is rám, azért mégsem kedveskedem neked azzal, hogy híressé tegyelek» (V. 60. v. ö. XII. 61.). De végre mégis csak túláradt az epéje. Haragtól lángoló epigrammák egész sorában megtorlással fenyegeti a gazfickót (VI. 64.). A fegyvercsörtető hadüzenet valóságos letenyéje a hatalmas körmondatok áradatában ömlő szitkoknak. Erős önérzettel hivatkozik azon tetszésre, melyet könyvei a magas és legmagasb körökben kivívtak, s azzal fenyegetőzik, hogy végre is kimutatja majd medvekarmait a csaholó kontár ellen. E szokatlan műalak, a melylyel különben helylyel-közzel a görög anthologia költői is élnek, nem találkozott tetszéssel, és a korholó költemény hosszúságát is gáncsolták, úgy, hogy utóbb a költő jónak látta magát gúnyos párversekben igazolni (65.).

Hogy verseinek ily nagy számában egy-egy semmi értékű is akad, azon senki sem fog megütközni, s ezt már a szerző maga is elég őszintén elismerte, a mint

láttuk, mindjárt legelső könyvében. Másutt annak a vádnak, hogy könyvei «egyenlőtlen öntetűek», szerencsés szójátékkal tompítja el az élet, azt felelvén, hogy ez nem gáncs, ellenben éppen az lenne a baj, ha «egyöntetűek» (vagyis egyhangúak s így unalmasak) lennének, a minők a rossz könyvek (VII. 90.). Meg aztán részben nem is válogatta szabad tetszése szerint, hanem úgy adták fel neki a tárgyakat: ám lássa, mit tud belőlük csinálni. Egy ízben el is panaszolja, hogy valaki holt témákat ad fel neki s aztán még csodálkozik, ha nem tud belőlük elevenet alkotni (XI. 42.).

Ugyanazon tárgynak változatokban való ismétlését sem szabad ellene gáncsul felhoznunk, vagy ebben szegénységének bizonyítékát látnunk. Sőt inkább költők úgy, mint szónokok körében a művészi feladatok egyikének tekintették ugyanazon tárgynak különféle oldalról, változatos alakban való feldolgozását és megvilágítását. Ilyen pl. a nyulat szájában vivő oroszlán témája, mely zsákmányát majd elereszti, játszik vele, majd megint felkapja a nélkül, hogy megsebezne, a mely mutatvány a szinkör császári játékainál nagy feltűnést keltett akkoriban. A nyulat Ganymedeshez hasonlítja a költő (I. 6.); az oroszlán a császáré, ezért oly nagylelkű (14.); a nyúl vére különben is kevés neki, ezért oly biztos előtte a kis állat élete, mint a császár fegyverei előtt egy dák gyermeké (22.): ha a kutyák harapásai elől menekülni kíván, csak fusson bátran az oroszlán torkába (48.); hiába keresed, szegény nyulacska, az oroszlán zsákmányává létel dicsőségét (51.); a hatalmas vad észre sem veszi, hogy van-e valami a foga hegyén (60.). E mutatvány az állatszelistítés minden más remekét fölülmúlja, a melyeket eddig a szinkörben látni lehetett, s ez annyival nagyobb szerű, hogy

nem pusztá betanítás műve, mert az oroszlán tudja, kinek áll szolgálatában (104.).

Egy elítéltnek a szinkörben Mucius Scaevola szerepét kell játszania, ki Porsena előtt izzó parázsra tartotta a karját. Ezt a tárgyat is többszörösen változtatgatja a költő. Porsena gyöngébb volt Muciusnál, mert nézni sem tudta ennek hőstettét s megparancsolá neki, hogy vegye ki kezét a zsarátnok közül. E kéz tévedése azzal, hogy elvétette a királyt, nagyobb dicsőséget szerzett másik hőstette által birtokosának, mintha eltalálta volna kiszemelt célját (I. 21.). Másutt meg így szól róla: «Nézd, mint uralkodik keze a megrettent tűzön; önmagának nézőjeként gyönyörködik karja pusztulásában; ha akarata ellenére közbe nem lépnek, ő kész volt már akár a balkezét is feláldozni. A hősiesség ily bizonyítéka után már nem is vagyok kíváncsi arra, a mit e kéz előbb művelt» (VIII. 30.). E fagyos retorikát azonban mintegy megczáfolja utóbb a szerencsétlen elítéltnek sorsára való azon utalás, a mely szerint, «ha valakit tűzhalállal fenyegetve kénszerítenek a keze elégetésére; akkor még nagyobb hőstett az engedelmesség megtagadása» (X. 25.).

A mai olvasó legalább Statiust és Martialist egymással versengni láthatja azon költeményeikben, a melyek mind a kettejük részéről ugyanarra a tárgyra vonatkoznak. Természetes, hogy már a két költő különböző műalakja is más-más feldolgozást követel: Statiusnál széles terjedelmű, epikus előadást látunk, hymnusszerű lendülettel és novellai leleménynyel meg bőséges mythologiai felszereléssel díszítve, míg ellenben Martialis eleven realismusát helyenkint nagyító czifrázatokkal felpiperézve, rendszerint csillanó élbe igyekszik a csinosan esztergályozott ötletet kihegyezni. Hercules bronz-szobrára írt

epigrammjában (IX. 43.) ugyanazon elemekkel találkozunk, a melyeket Statius alkalmazott (Silv. IV. 6.) e tárgy feldolgozásánál: úgy mint a műremek leírásával, mestere nevével, régibb birtokosaival, a szobornak utóbb egy magánháza jutásával, a melynek érdemességét emeli ki mind a két költő; sőt még egyes finomabb részletek is közösek mindkettejükénél, így Molorchus vendégszeretete, Vindex műveltsége. De nem is szólván Statius költeményének epikus bevezetéséről, a mely az asztaldisz megtekintését megelőzi, ennek műve egészen a műremek és birtokosa lelkesült dicsőítő-énekének hatását keresi, míg ellenben Martialis párversei inkább a szoborra illő feliratnak tekinthetők. Earinust, a császár pohárnokát, kinek első hajnyírását Statius ünnepélyes csinnal valóságos nagy és fontos eseménynyé magasztalja fel (Silv. III. 4.), Martialis kilenczedik könyvében egy sor kecsesen hízelt epigramma tárgyául szemelte ki (II. 12. 13.). Háromszor is játszik a legbájolóbban enyelgve az ünnepeltnek széphangzású nevével, a melynek szótagjai, sajnos, sehogyan sem akarnak a versmértékbe illeni. Míg Statius e nevet egészen elhallgatja, addig Martialis ennek jelentését a tavasz minden illata, kelleme és bája koszorújával fonja körül, s a három többi évszaktól kölcsönzött nevek melléje állítása segítségével engedi kitalálnunk, e név viselőjét pedig a lehető legszebbnek, egyenesen a császári ház szolgálatára teremtettnak dicséri. Haját, ez Aesculapiusnak szánt áldozati ajándékot, a felajánló ima hangján magasztalja (16. 17.), maga e felajánlás pedig a mennyei Ganymedes irigységét kelti fel. Ez most Juppi-ternél a maga számára is hasonló ünnepséget szeretne kikönyörögni, de isteni gazdája azzal utasítja el kérelmét, hogy: «Caesar udvarában ezer oly szolgálta is akad, mint

te, míg én csak véled rendelkezem : ki fogná hát nekem a nektárt keverni, ha a hajadat lenyiratván, férfias képet ölténél?» (36.).

Azon irodalmi kalózok ellen, kik Martialis tollaival kérkedtek, egész életén át, még hírneve delelő szakán is, küzdenie kellett. Apró, elszórt s könnyen fülbemászó ötletei s tréfái, melyek szájról-szájra repülve gyorsan terjedtek, már ezért is könnyen eltulajdonítható s bajosan őrizhető kincs valának. Vajmi sokszor megeshetett, hogy egynémely ficzkó, ki a társaságban vagy az olvasó közönség előtt olesón kívánt szerepelni, a maga neve alá csempészte egyikét, vagy másikat e versikéknek, sőt akár egy-egy marékkal is lopott merészen közülok, hogy a sajátjai közé keverve ezek értékét velök növelje! E szarka-természetű urak egyikének szól a költő azon figyelmeztetése, hogy hiába csatolja fel a kengyelfutó Ladas egyik lábát magára, ha a másik lába fából van (X. 100.). Egy zugpoétát meg a közmegvetésnek ad át, ki a saját selejtes férczműveit az ő neve alá akarta csempészni (X. 3.). Egy zsidó, ki őt meglopta, elég aljasan előbb ócsárló bírálattal igyekezett tolvajlását elleplezni (XI. 94.). Hogy Cordubában akadt még olyan firkász is, a ki a híres költő egész könyveit merte a sajátjai gyanánt előadni (XII. 63.), azon senki sem fog csodálkozni, a ki a főváros és a vidék közötti nagy különbséget szem előtt tartja. Hisz még Rómában sem lehettek valami sokan azok, a kik a könyvpiaczon forgó költői művekben a lopott dolgokat éles szemmel azonnal ki tudták ismerni.

Tudósnak Martialist nem lehet mondani. Egyebek közt még az is mesés vele, hogy Catullust és Vergiliust kortársakul állítja egymás mellé (IV. 14., 13. s k.), vagy hogy Arpit és Arpinumot összetéveszti (IV. 55., 3.). A

grammatikusoknak is igyekszik ugyan tetszeni, de már az ő tudós magyarázataiknak művei megértésére szolgáló segedelmét nem óhajtja. A stílusban régieskedőket joggal teszi nevetségessé (XI. 90.). De azért művészete mégis a görög minták tanulmányára vall. Tárgyai- és motívumainak nem egyike az epigramm-költészet közhelyei közül való s az anthologia költőinél is előkerül: így például a mának élvezésére serkentő intelem, a tudákos költészet: a grammatikusok és a régieskedők elleni élcelődés, a szónokok kigúnyolása, a fősvénységről, a vendégségek- és az elősdiokról szóló versek, habár ott távolról sem lépnek annyira előtérbe, nemkülönben az asszonyok rút-ságára vonatkozók, így a még fiatalnak látszani kívánó vénecske kicsúfolása is, valamint az ügyetlen borbély és még sok más, a képekre, szobrok- és egyéb műtárgyakra való tulajdonképeni feliratokat és kéziratok ajánló sorait nem is említvén, s az erotikus költeményeket is számitáson kívül hagyván. Egyik-másik versre határozottan a Nero idejében virágzott *Lucillius* adott költőnknek ösztönzést. Egyebeknek másait meg a Hadrianus korabeli *Straton*nál találjuk, a paederastikus költemények azon hirhedt szerzőjénél, a miből mindkettejük közös mintájára lehet következtetnünk. De *Martialis* az idegenből vett anyagot is mindig teljesen a sajátjává tudta tenni, a görög elemeket egészen római szellembe dolgozta fel s ilyennel hatotta át, olykor a tárgyat dúsabban szerelte föl, majd meg az egésznek merőben más fordulatot adott.

Elmes képzeletének mozgékony-sága, a lelkét özönnel megszálló képzetek gazdagsága vajmi könnyen csábítja őt fárasztó túlságra. *Lucillius* is, ő is, egy picinyke falusi jószág kicsinységén tréfálgoznak (XI. 18.). A görög beéri három igen szabatosan kifejező szóval ugyanannyi di-

stichonban: a birtok tulajdonosa nála az éhhalál elől másnak a tölgyfájára kénytelen akasztani magát (mert neki nincs egy szál fája sem); még sírhelyül sem volt neki jószágáa elég nagy, s így a szomszéd telkéből kellett egy darabot hozzávásárolni, hogy eltemethessék; ha Epikuros e földbirtokot ismerte volna, akkor bizonyára ilyeket vett volna fel elméletében a parányok helyett őselemekül (lefordíthatatlan szójáték az eredetiben: πάντα γέμειν ἀγρῶν εἶπεν ἄν, οὐκ ἀτόμῳν). Martialis ellenben a dolgot nem fogja fel ily tragikusan. Az illető nem is vette, hanem ajándékba kapta kis jószágát. Mielőtt birtokába venné, 27 ingerkedő tizenegy szótagú versben kérdezetgi, vajjon jószágnak lehet-e nevezni azt, a minek kicsinységét azon tárgyak (növények, állatok stb.) véget érni nem akaró során mutatja ki, a melyek e birtok szűk területére vagy éppenséggel nem férnek, vagy azt teljesen betöltik, végül pedig ő is szójátékkal, még pedig egészen a saját eszmeköréből merítettel zárja be költeményét, azt óhajtván, bár kapott volna e *praedium* (mezei jószág) helyett inkább egy *prandium*-ot (reggelit).

Nem a legválogatottabb, de annál találóbb hasonlatai és nevettető, kivált leszóló túlzásai tekintetéből Martialis méltó utódjuk a komoedia-íróknak. Így például igen világosan mondja meg egy selejtes tréfaival magát szellemesnek tartó élcelődőnek, hogy az utczai csöcselék mely fajtájából való (I. 41.); vagy fölötte élénken szemlélteti egy ajándékba kapott arany csészécske vékonyságát (VIII. 33.); másutt éppen ily elevenen tünteti fel az elnyűtt köpönyeg siralmas állapotát (IX. 57.); vagy pedig egész bokrétáját szedi össze a rossz illatoknak (IV. 4., VI. 93.), más helyütt meg éppen ilyen érzékhez szóló közvetlenséggel írja le egy szép fiú csókjainak

édes zamatát (III. 65., XI. 8.). Az sem utolsó, mikor tragikus hangon adja elő, mit mindent nem szenved az ember egy ügyetlen borbély kinzó kése alatt (XI. 84.). A vaskos torzkép-rajzolás netovábbja amaz intelmi beszéd, a melyet egy még férjhez menni óhajtó vénecske úrhölgyhöz intéz (III. 93.). Néha elég neki egy szó, hogy egy arcot megrajzoljon vele, minő például, mikor azt mondja: «olyan a képed, mintha víz alatt úsznál» (II. 87.). A vígjátékra emlékeztet nála egy ifjúnak nevelőjével való értekezése is, a ki még pórázon kívánná vezetni keze alól kinőtt növendékét (XI. 39.), nem különben a szüntelen ajándéokra áhító kedves megleczkéztetése (XI. 50.). A legjobbízű humor példája azon nyomorúságos retyemotya leírása, melylyel egy árva éhenkórász július 1-jén lakásából kiköltözik. «Miért is keressz lakást?» kérdi végül a jámbort. «Hisz ingyen is ellakhatnál, — a hid alatt», a koldúsokkal t. i. (XII. 32.).

Kitűnően ért apró mesterművecskéi felépítéséhez. Néha az egész epigramm egy-egy felvetett kérdés, egy feladott találós mese megoldása, szóval, a mint Lessing mondja, felkeltett várakozás és ennek mentül rövidebbre fogott, annál sikerültebb kielégítése. A vígjátékirókon kívül egy római költő sem művelte a szójátékot oly bőségesen, mint Martialis, de művészetének ezen oldaláról természetes, hogy sem a fordítás, sem a körülírás nem nyujthat kellő képet (pl. I. I. 79., III. 13. 16., VI. 17., VIII. 62., X. 27.). Néha eleven leírásai, vagy hasonlatai, sőt olykor éppen pathetikus, vagy érzékeny hangú előadásai csak arra valók, hogy egy ideig tévútra vezesse velök az olvasót, a kit aztán hirtelen meglep a nem várt kifejelettel s az előzmények után reméltnek éppen ellenkezőjével. Igen mulattatóan mondja el például,

mint vonul Bassus mindenféle élelmiszerral megrakodva, a mit különben csak egy mezei jószág nyujthat, nem talán a városba, — hanem egy ilyenekben nagyon szűkölködő falusi birtokra (III. 47.). Csodálatot keltve írja le egy pazar fényűzéssel kérkedő villa pompáját, a mely mindennel bőven fel van szerelve, csak étkező és háló hely nincs benne, s aztán e találó szavakkal fordul birtokosához: *quam bene non habitas!* (XII. 50.). A gazdag Apollinaris nem cserélné el formiaei kastélya páratlan kényelmét senki máséval: megvan itt az üde tengeri levegő kellemével együtt minden gondolható, a mi óhajtottá teheti az itt tartózkodást; akár a kereveten heverészve horgászatsz s bővében élvezheted az önként kínálkozó legízletesb halak minden fajtáját. De az évnek hány napját engedik meg a tulajdonosnak ügyei Formiae-ben tölteni? Boldog a cselédsége, mely a gazdának szánt kényelmet élvezheti! (X. 3.).

Martialisnak a természet szépségei és a tájképi hangulatok iránt is van érzéke. Barátja Julius Martialis szép birtokának igazán szíve mélyéből tud örülni (IV. 64.). A Hesperisek kertjeihez hasonlóan terül el a gyönyörű díszliget a Janiculus szellős, napos lejtőin; míg lenn a völgyben lomha köd terpeszkedik, idefenn tiszta levegőben úsznak a kastély égbe nyúló tetőcsúcsai. Az egész héthalmú várost át lehet innen tekinteni, s a szem Albáig, Tusculumig, sőt messze be a hegységig elkalandozhatik. Szabadon nyúlnak el tekintete előtt az országutak szalagjai eleven forgalmukkal s a Tiberis a mulviusi hiddal. De bár látni mindez életet, azért a kocsik zöreijéből s a hajósok lármájából nem hangzik fel ide semmi nesz. S mily nemes vendégszeretet honol e házban, a hol Alcinousnál, vagy Molorchusnál képzelnéd magad.

Martialis is leginkább azokkal a versmértéki alakokkal él, a melyek a görög epigramm-költészetben járatosak és Catullus óta a rómaiaknál is közkeletűek valának. Ezek az elegiai párvers, a tizenegy szótagú és a choliambusi sorok. A hat- és ötméretű vers előkelő szabásával különösebben a Színjátékok könyve és a két Saturnalia-könyv (XIII. és XIV.) tűnik ki, a melyekben minden egyes distichon magában egy-egy befejezett kis műremek kívánt lenni. Catullusnak még nem eléggé kicsiszolt technikáját egyébiránt is felülmúlja tisztaság és ügyesség dolgában, a nélkül azonban, hogy az érdekesebb alakokat oly nagy gonddal kerülné, mint Ovidius. A hatméretű verset magában hosszabb költeményeknél csak kétszer használta (I. 53. VI. 64.), kétszer meg egy-egy epigrammja csakis egyetlen hexameterből áll (II. 72., VII. 98.); éppen ily elszórtan és ritkán fordul elő nála két (VI. 12.) s másutt három (XI. 77.) iambusi trimeter, majd meg két sotadeus (III. 29.) egy-egy epigrammba fűzve. Horatius epodoszerű szerkezetét, vagy a kataleptont néha iambusi tri- és dimeterekből fűzött szakok zárják be (I. 49., III. 14., IX. 77., XI. 59.); egyszer a choliambus is előfordul dimeterrel kapcsolatban (I. 61.). Olyanféle mesterkelt versalakokat, minők a galliambus, a visszatérő és a visszhangzó sorok, határozottan elutasít magától (II. 86.), ellenben a refrain azon alakzatait, a melyek szinte dalszerűvé teszik az epigrammot, gyakrabban és ügyesen alkalmazza. Éppen ezt sajátította el Catullustól, de ennél jóval tovább ment benne. Hogy csak néhány ily költeményét idézzük példaképen: majd ugyanazzal a verssel kezd és végzi költeményét (II. 6., IV. 89., VII. 26., v. ö. X. 36.), majd egy distichon kezdődik és záródik ugyanazon szavakkal (I. 32.), vagy ugyanez több egymás után

következő distichonnál is ismétlődik (IX. 97. hatszor egymásután); majd meg a pentameter végső szavai ismétlődnek (II. 18. háromszor egymásután); vagy ugyanaz a név áll az egymásra következő versek mindenikének az elején (V. 24. tizenötször, v. ö. I. 109. 1—5.); másutt megint ugyanaz a szó kerül elő egymásután minden mondatban (III. 26. v. ö. II. 7.); vagy a két záró vers az egy utolsó szó különbségével teljesen egyenlő (I. 109., 22. s k.). De lehetetlen a verselés technikájával is összefüggő valamennyi műfogását az epigrammai stilusnak itt elsorolnunk, melyeket Martialis a hellenisztikus kor költőitől eltanult.

A szellemes tréfa e röpke szülötteinek már természetével jár, hogy ismert régibb költeményekre való visszaemlékezésekkel is játszadoznak. Nem csak szószerinti idézetet, hanem nagy számú célzást és egyes versek utánzatait is lehet Martialisnál kimutatni. Különösen akkor hatnak az ilyenek a legkedvesebb pajkoskodás színével, mikor parodiszztikusan egészen más értelemben használvák s más összefüggésbe kerülnek, mint eredeti helyökön. Distichonjaiban legszívesebben Ovidiusra nyúl vissza költőnk. Ennek legkésőbbi művei is élnek emlékezetében. Némely sort, vagy félsort majdnem teljesen változatlanul is átvesz tőle. Nem ritkán ovidiusi szavakkal kezdődik valamely költeménye, s nem csekély a tőle kölcsönzött versvégek száma, különösen a pentameterek második fele. Iambi és phalaikosi méretekben természetesen Catullustól kölcsönöz leginkább. Egyébiránt a priapeákat, nem különben a distichonokban Vergiliust és Horatiust, Tibullust és Propertiust, Lucanust és Siliust, az eklogákat és Calpurniust is felhasználja költői szókincse gyarapítására. De nem csak ezt, hanem egyes közhelyeket és

motivumokat is kölcsönzött Martialis római elődjektől, így pl. a költő egyéni élete és versei kedvelt megkülönböztetését, a melylyel már Catullus- és Ovidiusnál is találkozunk; saját könyvének bizalmas megszólítását s netáni hibáinak mentegetését; egy rossz fogakkal bíró szép nő attól való óvását, hogy valahogy nyitott szájjal ne neveszen (Ovidius nyomán), nemkülönben Catullus után az éhenkórászok elleni kifakadásokat.

Nyelvezetének simaságát és szemléletességét itt csak egész általánosságban említhetjük. Verseiben a latin nyelv bámulatos hajlékonysága és kifejező szabatos tömörsége oly fokban érvényesül, hogy költeményei éppen ezért a hű fordítás minden kísérletén kifognak.

Mindent összevéve, Martialis epigrammáiról elmondható, hogy nem csak az antik élet megbecsülhetetlen képeit birjuk bennök, hanem hogy amúgy is felülmúlhatatlan remekei a kicsinyben való nagy művészetnek, valóságos gemmái a költészetnek. E téren nem is érte őt utól sem termékenysége, sem technikája tekintetéből egy utánzója sem. Igaza van Pliniusnak, a ki arra az eddig legalább be nem vált ellenvetésre, hogy Martialis versei nem fognak halhatatlanokká lenni, azzal az elismerő kijelentéssel felel, hogy a költő mégis oly alakot tudott nekik adni, mintha örök időkre lennének szánva.

Martialis útján (X. 35. 38.) ismerkedünk meg egy vele egykorú költőnővel, kinek tetszetős elevenségű naivsága elbájolta őt. *Sulpicia* 15 évi, fölötte boldog házasságban élt férjével, Calenusszal. Ennek halála után (a mely legkésőbb 98-ban történhetett) hitvesi gyöngédségének, stilusukkal és külalakjukban is leginkább Catullus és Calvus

verseire emlékeztető költeményekben áldozott, melyek az elhúnyttal együtt élvezett örömöket épp oly egészséges érzékiséggel, a minő ártatlanul és kedves pajzánsággal is énekelték meg egyúttal. Versei mind szeretett férjének szóltak s özvegye törhetetlen hűségének valának bizonyítékai, melylyel a megholt emlékéhez a síron túl sem szünt meg ragaszkodni. Ez érdekes nő szenvedélyessége Sapphóra emlékeztetett s költeményeinek hangja, őszinte nyíltságuk mellett is, oly nemes és tiszta volt, hogy Martialis szűzies érzelmű hajadonok és hű férjek kezébe való olvasmányul ajánlhatta őket. Természetes, hogy a szó mai értelmében vett szemérmes olvasók kényességére neki nem volt oka gondolnia. Annyit tudunk e versekről, hogy a negyedik és ötödik században még olvasták s oly férfiak, mint Ausonius és Apollinaris Sidonius is, klasszikusoknak tartották.

Ez író nő neve alá csempészték később egy rossz stílusú, unalmas költeményt, a mely hexameterekben Domitianus uralmának zsarnokoskodásait, különösen a bölcseleőknek e császár rendeletére történt számkivetését panaszolja el, a mitől, úgy látszik, Sulpicia férjének is tartania lehetett. A múzsa azzal a biztatással nyugtatja meg őt, hogy a zsarnok napjai már úgyis meg vannak számlálva. A tákolmány állítólag a XV. század vége felé került elő egy ma már elveszett kéziratban Bobbio kolostor könyvtárából s most már csak nyomtatásban van meg. Szerzője ismerete ugyan a költőnő élete körülményeit, de szellemét nem sikerült visszatükröznie.

NEGYEDIK FEJEZET.

TRAJANUS KORA.

Trajanus szelid uralma alatt ismét fellélekzett a műveltek és önállóan gondolkozók sokáig lenyüggözött szelleme. Még az elődje alatt oly kegyetlenül üldözött bölcselők is felszabadultak a nyomás alól, a kik különben egyrészt nyakas ellenszegülést tanító elméletükkel, másrészt meg álszenteskedő maguktartásával keverték magukat rossz hírbe, sőt gyakran komoly veszedelembé is. A műveltebbek köreiből általánosan igen nagy volt az irodalmi érdeklődés, meg az írásra való hajlandóság. Sokan valának, a kik egyenlő jártassággal beszéltek és irtak latinul és görögül s ez utóbbi nyelven már hosszabb költeményekre is vállalkoztak, nem csak apróbb játszi versikékre. Így az ifjabb Plinius, korának egyik legbuzgóbb és annyi minden iránt érdeklődő irodalombarátja, *Arrius Antoninus*-tól, Antoninus Pius császár nagyatyjától görög epigrammokat és iambusokat olvasott, a melyeket Kallimachos és Herodas (a mimiambus-költő) versei mellé helyez értékük dolgában (Lev. IV. 3., 3., 102. és 105. között). Ez epigrammák közül némelyeket latinra is lefordított (Lev. IV. 18. v. ö. V. 15.). *Caninius Rufus* (a

108—109. év táján) görög eposzt szándékozott írni Trajanus dák háborújáról, és Plinius (Lev. VIII. 4.) e nagyszabású. költői részletekben is gazdag tárgy választását igen szerencsésnek tartja. Alkalmat adna ugyanis e költemény folyók új mederbe terelésének, új hidak építésének (pl. az Isteren), zord hegyszakadékok szélén álló táborok leírására s végül egy rettenthetetlen fejedelem trónjától, majd életétől való megfosztásának (Decebalus legyőztetése 102-, halála 107-ben) megéneklésére. De egyúttal látja a nagyszerű tárgy hozzá méltó előadásának nagy nehézségeit is. Igazán kár, hogy ez eposz nem jött létre s nem jutott korunkra, mert megbecsülhetetlen kommentárját bírnók benne a Trajanus oszlopa képeinek. Még a 77 éves consularis *Vestricius Spurinna* is írt (101-ben) latin és görög lyrai költeményeket, a melyek édes lágysága, tiszta bája s vidám üdesége egészen elragadta Pliniust (Lev. III. 1. 7.).

Az irodalmi termékek széles körben való gyors elterjedéséről elég jól gondoskodott a nyilvános szavalatoknak e korban nagyon felkapott szokása és a kéziratok szapora sokszorosítása, meg az élénk könyvárusi forgalom. Az előadó-termékből nem volt kizárva az irodalmi termékek egy oly neme sem, a mely egyáltalán csak valamelyes számú közönség érdeklődésére számíthatott. Tanácsházi és törvényszéki beszédek és történelmi munkák épp úgy, mint eposzok és tanköltemények, szomorú- és vigjátékok, lyrai versek (zene- és karkiséret nélkül is) és játszi apróságok, szóval minden műfaj előadásra került itt. Elég nagy számmal valának az oly előkelő urak is, a kik saját házuk termeit is rendelkezésére bocsátották a felsőbb körökből való társaságnak, hogy ily irodalmi élvezetben részesüljön. Már csak azért is, mert ez volt még

a legolcsóbb módja a Maecenas hírneve és dicsősége megszerzésének. Ennél sokkal komolyabb alapja és fogantatja is volt *Titinius Capito* irodalompártolásának, a ki igazán őszinte barátja és buzgó istápolója volt a szellemi mozgalomnak. Domitianus, Nerva és Trajanus ezen kabinet-titkára híven ápolta a köztársaság korabeli nagy római államférfiak emlékét s lelkesült Brutus-, Cassius-, Catoért, kiknek szobraival diszíté fel lakát, és életüket (vagy tán inkább halálukat?) versekben írta meg, a melyeket Plinius (Lev. I. 17. 3.) kitünőknek ítelt.

Trajanusnak mindjárt első uralkodási éve (97) bőséges költeményszürettel köszöntött be. Az egész április hónap alig múlt el csak egy napja is valami nyilvános szavalat nélkül. Nem csoda, ha a hallgatóság utóbb már beleunt a fölöslegbe s gyérülni kezdett. A meghívottak közül számosan a felolvasó-terem mellékhelyiségeibe vonultak vissza, s itt csevegtek, időről-időre kérdezgetve a belülről jövőktől, megkezdődött-e már, mennyire haladt s vajjon nemsokára véget ér-e az előadás. Csak a vége felé szállingóztak be unott ábrázattal s még mindig habozva, de még így sem igen várták be a végét, hanem részben kilopódzva, részben bátor kíméletlenséggel hagyták faképnél a felolvasót. Csak a jó *Plinius*, a ki azon költők legnagyobb részével személyes barátságban állott, csak ő nem fáradt bele az irodalom iránti érdeklődésbe s nem győzött eléggé örülni a sok feltörekvő tehetségnek. Nem is mulasztott volna el a világért csak egy előadást is (Lev. I. 13. v. ö. 10.), s eleget évődött, ha a közönség soraiban olyakon akadt meg a szeme, a kik gögből, vagy közömbösségből arczvonásaik egyetlen rándulásával sem árulták volna el, hogy csak valamennyire is érdekli őket az előadás, hanem némán s mozdulatlanul hallgatták

végig az egészet. Nem úgy ő, a ki senkitől sem tagadta meg tetszését s azt hivé, hogy ezzel önmagát tiszteli meg leginkább (Lev. VI. 17.). Mind a mellett, hogy csodálójá volt a régieknek, még sem tartozott azok közé, a kik saját koruk tehetségeire félvállról néznek le, már csak azért sem, mert maga is hódolt a verselgetés uralkodó divatjának s a maga részére is követelte az őt megillető elismerést (Lev. VI. 21.).

Nem minden önérzet nélkül és szinte gyermekies örömmel mondja el a 45 éves férfiú, milyen könnyen és mintegy játszva sikerülnek neki már kora ifjúsága óta szellemes költői gyakorlatai (Lev. VII. 4.). Már 14 éves fiú korában irt egy görög tragédiát (legalább ennek vették). Első hadiszolgálatából való visszatértekor kedvezőtlen szelektől az aegaei tengeren feltartóztatva, ezt és Ikaria szigetét, a hol vesztegelt, elegiai versekben énekelte meg. Más alkalommal meg hexameterekben próbálkozott. Jóval később, már mint magas méltóság viselője, ismét visszatért szabad idejében ifjú évei kedvelt játékaikhoz. Laurentumi mezei kastélyában Asinius Gallus egy iratát olvastatja fel magának, a mely párvonalba állítja Asinius Polliót Ciceróval, nemkülönben emennek egy, Tirojához intézett sikamlós epigrammájában gyönyörködik. A délutáni pihenés közben, nem tudván elaludni, eszébe jut, hogy a szórakozás e nemében is jó és illő a nagy államférfiak példáját követni. Ez elhatározásának mindjárt tanújelét is adja egy hevenyében odavetett hatméretű verses költeményben, a melyet középszerű volta daczára sem mulasztana el az olvasóval közölni. Hasonló könnyedséggel rögtönzött utóbb elegiákat és iambusokat is. Városi barátainak tetszése arra bátorította, hogy egyéb versmértékekben is megkísértse

tehetségét. Kivált utazásai közben, a vadászaton, a fürdőben és asztalnál ülve önti ki változó hangulatait, derült ötleteit, szerelmét, haragját, panaszait s a látottak és tapasztaltak keltette érzéseit ily versekben (Lev. I. 6., IX. 36. 6.). Catullus módjára irodalmi dolgok is szóba kerülnek bennök. Így dicsőítő szavakkal hirdeti már előre Suetonius iratainak nem sokára várható megjelenését (Lev. V. 10.). Egyik levelébe beleszővi egy epigrammáját (VII. 9.), a melynek distichonjai a szellem úntalan gyakorlását ajánlják, hogy viaszként idomítható és hajlékony maradjon. Végül arra is elhatározza magát, hogy annyi mások példáját követve, egy önálló kötetet is adjon ki *Hendekasyllabi* czimen. Könyvét (102—105. közt) megbíralás és megrostálás végett rokonának, Plinius Paternusnak küldte el (IV. 14.) és erre kevéssel utóbb kiadta. Fogadtatásával meg volt elégedve. Jó felesége, a ki férje minden munkájában és mindabban, a mi hírneve gyarapítására szolgálhatott, élénk részt vett, dalait czipiterakisérettel saját szerzeményű dallamok szerint énekelgette. Széles körben olvasták és másolták, sőt görögök is énekelték czipitera, vagy lant kíséretével e költeményeket (Lev. IV. 19. 4.).

De azért baráti részről is kellett elvétele oly hangokat hallania, a melyek rosszalták, hogy az érdemes consularis nem érve be szabad idejének ilyes játékokra fecsérletével, még nyilvánosan is előadja őket. Az első szemrehányás ellenében azon nagy államférfiak és írók hosszú sorára hivatkozik, a kiknek példáját követi; a nyilvános felolvasást pedig azzal igazolja, hogy ez a módja a még kiadatlan művek szakértő bírálat elé juttatásának és ez úton való kicsiszolásának (Lev. VIII. 17., 7.). Elmondja azt is, hogy előbb mindig maga nézi

át fogalmaztatát, aztán két-három ismerősének olvassa fel, majd többekkel is közli, hogy nézzék át és bírálják meg; írásbeli megjegyzéseiket, ha valamely dolog iránt még maga sincs tisztában, ismét másokkal együtt veszi fontolóra; végül nagyobb közönségnek mutatja be művét, s csak ennek utána lát még igazában hozzá a végső átsimításhoz. Viszont maga is a legszivesebben vállalkozott mások kézíratainak áttekintésére, s ilyek közt még a kezdők tervvázlataitól és töredékektől sem idegenkedett (Lev. III. 15., VIII. 4. 6.). Hanem az igaz, hogy olykor felolvasásai meghallgatása czimén nagy áldozatokat is követelt barátaitól. Így a 108., vagy 109. év forró július havában két álló napon át olvasta fel egy vegyes tartalmú és versmértékű kötetét, a nélkül, hogy annak csak egy darabját is elengedte volna (Lev. VIII. 21.). Tehát éppen nem riasztatta magát vissza azon gáncsolóktól, kiket az imént említettünk, de kapott is kárpótlásul másfelől bókot és bátorítást eleget, a melyeknek vajmi kész volt engedni (Lev. IX. 16. 25.). De már az komoly aggodalmat okoz neki, hogy barátai is rossz felolvasónak, különösen rossz versszavalónak mondják (Lev. IX. 34.). Maga helyett tehát egy szabadosával adatja ezentúl elő költeményeit, de ez is csak kezdő az előadásban. Meg aztán mint viselkedjek ő maga a szavalat közben? Némán és mozdulatlanul üljön-e, vagy másokhoz hasonlóan halk mormolással, szeméinek és kezeinek jártatásával kísérje-e a felolvasó szavait? Attól tart, hogy épp oly rossz tánczos (illetőleg némajátékos) találna lenni, mint a milyen felolvasó.

Lankadhatatlan, bár kissé kritika nélküli fogékony-sága az irodalom minden új jelensége iránt azt a jót eredményezte, hogy az ő révén nem egy érdekes részlet

jut tudomásunkra, a mely nélküle nyomtalanul feledésbe merült volna. Valóban megható a szerény habozókhoz és tartózkodókhoz (minő *Octavius Rufus*) intézett meleg buzdítása, hogy csak lépjenek elő bátran (Lev. II. 10., v. ö. I. 7. 5.); vagy mily hévvel üdvözli az ifjú *Calpurnius Piso* első sikerét (Lev. V. 17.). Ez 105-ben, vagy 106-ban egy distichonokban írt, árnyalatokban gazdag tankölteményt olvasott fel a csillagképekről (*καταστερισμοί*). Plinius egész elragadtatva írja Spurinnájának, mily szép volt úgy a költemény, mint előadása, a mely után keblére ölelte és össze-vissza csókolta a fiatal költőt, dicséretekkel és a jövőre szóló buzdításokkal halmozva el őt. Tőle tudjuk meg, hogy az assisiumi *Passennus Paulus* lovag (106-ban, vagy 107-ben) földije és elődje, Propertius modorát utánzó elegiákat adott elő, s utóbb hasonló szerencsével és mintáját ismét oly híven követő versekben a horatiusi lyra utánzására adta magát (Lev. VI. 15., IX. 22.). Ugyancsak ő tőle veszszük azon Catullus és Calvus modorában írt bájos költemények hírét, melyekkel a sokoldalú *Pompeius Saturninus* (Lev. I. 16. 5.) és az ifjú *Serius Augurinus* korukat megajándékozták. — Emettől hamiskás mosolylyal közöl is egy-két tizenegyszótagú verset, a melyekben a sajátjai klasszikus minták és a jó erkölcs védőpajzsa gyanánt dicsérvék (Lev. IV. 27.). A legérdekesebb azonban az, a mit *Vergilius Romanus*-ról hallunk (Lev. VI. 21.). Ez 106-ban, vagy 107-ben egy az ó-attikai vígjáték mintájára írt latin darabot adott elő. Mindaz, a mit dicséretére Plinius mond, csak azt tanúsítja, hogy valóban aristophanesi jellegű volt. Élő személyek léptek föl benne részben igazi, részben költött nevek alatt, s telve volt a kortársak érdemeinek magasztalásával és hibáik korholásával. Plinius

természetesen dicséretben részesült benne. A darabban szerencsésen volt keverve a maró keserűség a jóleső édességgel, a játszi élet finomsága a nemes erkölcsi érzés ereje- és fenségével. Semmi sem jellemezheti jobban a trajanusi kormányzat szabadelvűségét, mint ez a merész röptű kísérlet, a minőhöz hasonlót még a köztársaság legbátrabb költői sem mertek megkockáztatni. Hogy csak ebben az egy kísérletben maradt az egész, s hogy ez is csak kisebb közönségre tudott találni, az korántsem csorbítja a merész ujtás érdemét. Ugyane szerző Menander és más későbbi vígjáték-költők darabjaiból is dolgozott át egyeseket, s ezekről azt mondja Plinius, hogy bátran a plautusiak és terentiusiak mellé állíthatók. Ezen kívül mimiambusokat is írt azon eleven és dús színezetű finom társalgási nyelven, a melyet már e műfaj természete is megkövetel. S úgy látszik mégis, hogy e tehetséges és sokoldalú költő kevésbé volt ismeretes a maga korában.

A Menander-féle vígjáték úgy eredeti alakjában, mint latin átdolgozásában divatos volt Trajanus és elődjei idejében. E kor nagyon jól tudta finomságait méltányolni, ha hiába versengett is elérésükben. Joggal állították Vergilius Romanus mellé a mélabús *Pomponius Bassulus*-t, a hirpinek régi városának, Aeclanumnak polgármesterét (*II. vir quinquennalis*), a ki hatos iambusokba foglalt saját sírfeliratában (Corp. Inscr. Lat. IX. 1164.) elmondja, hogy régebben, nem akarván szabad idejét a buta baromhoz hasonlóan eltölteni, lefordította Menander egy-két darabját s maga is írt néhány eredeti vígjátékot. De utóbb búbánat és fájdalom elvették az életkedvét, a miért is önkezelével vet véget napjainak.

Juvenalis.

Ez egész korszak nagy költőcsapatából az egyetlen Juvenalis élte túl a századok sorát, a kit pedig Plinius és Statius nem is említenek. Talán nem volt nekik elég előkelő, de már az kétségtelen, hogy mi csak hálával tartozunk utódainak azért, hogy éppen őt érte kitüntető választásuk. Ha szatiráit a Persiuséi után olvassuk, úgy érezzük magunkat, mintha szűk kolostori fülkéből hirtelen valami nagyváros hemzsegő életű utcájába kerülnénk. Csak úgy nyüzsögnek bennük az egyes alakok és embercsoportok, s mind e tarka elevenségű sürgést-forgást a legragyogóbb napfény világítja meg, úgy, hogy szinte káprázó szemünk hamarjában alig győzi a sok egymásra tolakodó képet mind felfogni. A költő, úgy látszik, benső szükségét érezte annak, hogy az erkölcsi érzületét hatalmasan megragadó tapasztalatok nagy súlyától művészi ábrázolásuk útján mintegy megszabaduljon. Mély «felháborodás» vesz rajta erőt, a mint a körötte zajló életet szemléli: ez sugallja verseit (I. 79.). Sokáig, Domitianus egész uralkodási idején át, hallgatott, mint Tacitus, vagy legalább nem közölt semmit sem; de most annál elemibb erővel tör utat mindaz, a mit e hosszú időn át tapasztalatai lelkében felhalmoztak. Ha a jelen politikai körülményeiben javulás állott is be, azért a már majdnem egy század óta növekvő betegség, mely lassankint az egész társadalmat megmérgezte, koránt sínesen mulóban. Habár tehát a szatira-író kijelenti ugyan, hogy támadásait csak holtak ellen szándékozik irányítani (I. 170.), és habár szigorúan ügyel arra, ne hogy élők neveit említse, azért mégis csak a saját kortársai azok, a kiknek bűneit és fonákságait, mint egykor Lucilius,

ostorozza, és az ő szatirája is a jelennek tart tükröt elébe.

Vajmi kevés az, a mit e fölötté érdekes költő élet-körülményeiről valamelyes bizonyossággal megállapítani sikerült, mert Suetonius életrajzai nem terjednek a Nero-féle korszakon túl. Helyét egy jóval későbbi magyarázó pótolja némileg, a kinek már magukban véve is gyér és megbizhatatlan adatai egy csomó zavaros és önmaguk-uak is ellentmondó kivonatban jutottak ránk.

D. Junius Juvenalis Nero uralkodása első éveiben (55, vagy 56 körül Kr. u.) született Aquinumban, ez élénk volszk városkában. A rhetor-iskolából kikerülve, Martialis-hoz hasonlóan, a kivel barátságban állott (VII. 24. 91.), sokáig gyakorolta Rómában az ügyvédi mesterséget, de aligha sokkal több sikerrel, mint említett barátja. Ehhez hasonlóan ő is szenvedett a társadalmi illem vajmi kevés haszonnal járó kötelességeinek nyüge alatt (Martialis XII. 18.), és neki is elég alkalma lehetett a szegény házibarát megalázó szerepének, meg a művei jövedelmére szoruló írónak keserűségeivel megismerkednie. De hogy maga is szenvedett-e ilyeneket, arra sehol sem czéloz. Csak Trajanus alatt, Marius Priscus consularis elítéltetése (100-ban Kr. u.) után, tehát a második század eleje felé kezdett szatirákat írni, vagy legalább közre adni. Ekkoriban pedig már nem volt valami fiatal ember (I. 25.), úgy 40 és 50 közt lehetett.

A költő katonai pályájáról és élte további folyásáról szóló tudósításokon alig lehet eligazodni. Századunk elején olasz tudósok egy állítólag aquinumbeli kőre véselt feliratnak (a különböző másolatokban némileg eltérő) szövegét adták ki, a melynek eredetije azonban 1846-ban már nem volt előteremthető. Ez egy oltár felajánló irata,

a melyet valami Junius Juvenalis állít Aquinum helyi istenségének, Ceresnek. S annyi tény, hogy e helyütt Cerest Helvina mellékneven (a mely a kalászosok arany-sárga színére vonatkozik) kiváló tiszteletben részesítették (III. 320.), s ugyanitt volt birtokos és örvendett nagy tiszteletnek a *gens Helvia* is. A feliraton lévő név mellé függesztett czímek a felajánló tekintélyes állására engednek következtetni: a dalmaták első cohorsa tribunusának mondja magát (ha ugyan a töredékes felirat kiegészítése helyes), továbbá *duumvir quinquennalis* (polgármester) és az isteni Vespasianus († 79) áldozópapja. E szerint egy ízben tagja volt Aquinum legfőbb városi hatóságának, a miből legalább időnkinti tartósabb ittlakására és egyúttal az e tiszttel járó áldozatok és ünnepek kiadásait fődözni elég nagy vagyonára is következtethetünk. A czímek sorrendje arra vall, hogy előbb viselte a katonai parancsnokság tisztét, már pedig a dalmaták első cohorsa rendesen Britanniában volt állomáson. De azért az, hogy Juvenalis alkalmilag említi (II. 159., s k.) mint jutottak el a római fegyverek hódító útjokon Irland partjain túl egész az épp akkortájt elfoglalt Orkney szigetekre és északi Britanniába, még korántsem bizonyítja, hogy valóban ott járt ő is. Harmadik szatirája végén tréfás czélzást tesz tiszti rangjára: Umbricius barátja ugyanis azt igéri, hogy ha Juvenalis Aquinumban szatirákat ír, ő Cumaeból jövet hadsegédül (*adiutor . . . caligatus*) akar mellé szegődni e munkájában. A tribunok mellett csakugyan voltak ily *adiutor*-ok, és a *caligatus* is hivatalos jelzéke a lovagnál alsóbb rangú tisztnek. Az első szatira is katonai képpel záródik. Ha tehát azon feliratos kő nem hamisítvány és csakugyan a költő Juvenalis állíttatta, akkor korábbi éveiben, még mielőtt szatiráit írta, talán

Agricola visszahívása után (84-ben), katonai tribunnak kellett lennie s később legalább egy éven át állandóan is kellett szülővárosában laknia. Hogy itt földbirtoka volt, azt maga is említi (III. 318. s k.). De sem azon felírat eredetisége, sem a rajta említettnek költőnkkel való azonossága nincsen minden kétséget kizáróan igazolva, már pedig így a belőle vonható következtetések sem egészen biztosak. Kétségtelen azonban az, hogy Juvenalis a római városi életet és Domitianus korának közállapotait saját, hosszú évi tapasztalataiból ismerte, hogy Rómában, nevezetesen a 92. év decemberében, Martialiszal társalgott s hogy 98-ban is állandóan a fővárosban tartózkodott még, mikor az utóbbi már visszatért volt Spanyolországba.

Jóllehet egy itáliai vidéki város szülötte volt, de, vagy tán éppen ezért, egész lelkével rajong a régi szabású telivér római jellemekért. Gyűlöli az idegen származású, alacsony lelkű felkapaszkodottat s ennek aljas mesterkedéseit, de megveti az elfajult honi előkelőket, valamint a sivár és kicsinyes pénzembert is. Erkölcsi felháborodása hevében egyszer-másszor a világon uralkodó város ősatyját szólítva panaszozza el, mivé lettek késő unokái (II. 127. III. 67.). Az ősök férfiasan nemes érzülete, a régi kor polgári életének egyszerűsége és tiszta erkölcei lebegnek eszményekül lelke előtt. Saját szerény tűzhelyénél, vagy távol Rómától, a még romlatlan kisvárosiak körében, vagy a természetes egyszerűségű föld népe között érzi magát legjobban.

Ritkák, de annál mélyebb érzésből fakadtak és kedves humorral rajzolják az örökigaz természetből vett idylli képek, melyekkel a szerző elmélkedései keserű komorságát itt-ott félbeszakítja. Nem iskolás bölcselő, de nem hisz a népvallás meséiben sem: hiszen az alvilágról szóló

regéken ma már a gyerek is mosolyog (II. 149. s k.). A minő napjaiban a világ folyása, Fortuna látszik neki a leghatalmasabb istenségnek (VII. 197.). Erkölcsi alapelvei szigorúak, de nem merevek, inkább csak a felháborodás hangján szóló korjellemzéseiből tetszenek ki, nem pedig hosszadalmas vallomásokból; saját meggyőződésének csak elvétve ad egyenes kifejezést meleg költői ihletésű szavakban, vagy egy-egy velős mondásban, de sohasem válik érzelgővé, vagy mesterkéltté. Hogy többi író társaival együtt ő is a rhetor-iskolában nevelkedett, azt természetesen ő sem tagadhatja meg: neki köszöni művészete fogásait nagyobb részről ő is, a nélkül azonban, hogy erőltetett, vagy hivalgó modorosságot sajátított volna el benne. Ha belemelegszik előadásába, ki-ki tör belőle az egykori szónok, s ilyenkor bizonyos mérsékelt bőségtől sem tartózkodik, holott másutt és pedig elég gyakran oly tömör és kifejező a nyelvezete, hogy egy-egy leírása olyan, mintha csak érzbe lenne öntve, s minden szava teljes súlylyal esik a mérlegbe. De velős rövidsége azért soha sem vét a világosság követelménye ellen. Kifejezéseinek élesen jellemző tömörsége nem ritkán Tacitusra emlékeztet. Leírásai igen dús színezetűek, de nem túlságosan terheltek, habár, az igaz, hogy néha rikitók és mindig kiméletlenek. De ez már a szatirairó joga, a ki épp oly kevésbé kíván történetírónak vétetni, mint a vígjáték-szerző.

Fellépésének jogosultságát és a lelken uralkodó alaphangulatot mindjárt legelső szatirájában jelzi, a mely ezzel mintegy programja a többinek. Végre is megúnta, hogy az örökös költői felolvasásokon mindig csak a hallgató tétlen szerepét játszsza, s egyszer már ő is szót kér, hogy sokáig békésen gyakorolt türelmeért kárpótlást

szerezzen magának. Realista létére, lelke mélyéből únja az époszban és drámában újra meg újra feltálalt mythosi tárgyakat és a költői ábrázolás velük járó elcsépelet közhelyeit. Lelkét a szemei elé táruló élet gúnyt és haragot keltő eleven tarkasága és hullámlása foglalkoztatja, s mindjárt előjáróban a jelenségek sűrű sorokban elvonuló rajára mutat gyorsan járó ujjával, így sebtében megjelölve mind azon visszásságokat, a melyek vérét felháborítják. Mintegy párosával lépnek elének ez alakok: legelőbb is a házasodó tehetetlen, meg a vadászó amazon; a meggazdagodott borbély és az egykori Nilus-vidéki rabszolga, a ki most a nagyurat játszsza, aztán a feladó és az örökségleső, a sikkasztó gyám és a zsaroló helytartó, a ki fittyet hány az ítélőszéknek; a férj, a ki egy örökség kedvéért a saját felesége kerítőjévé lesz, meg a nemes úrfi, a ki miután vagyonát lovakba és idejét kocsi-kázásba ölte, most tisztí rangot koldul, az okmányhamisító, a ki nyílt gyaloghinton mer pöffeszkedni, meg az előkelő úrhölgy, a ki méreggel tette el a férjét láb alól, s most a családja nőtagjait oktatja szép mesterségére.

Ezek a képek tolakodnak a korabeli római ember lelke elé, ezek készítik ellenállhatatlan erővel a szatira-írásra, mint a melynek a való élet a tere, ennek összes szenvedelmei- és bűneivel, meg fonákságaival. Soha kor még ily bőven nem ontá ez anyagot, mint a jelen. Soha sem dühöngött vadabbúl a játék szenvedelme és a bujálkodás. A felkapaszkodottak hemzsegő kérkedésének ellentéteül, drámai elevenséggel ábrázolja mellettük azon kor finomabb koldulásának szokását, a reggeli látogatók rangosabb és egészen alávaló csapatai közt divó alamizsna-osztogatást. Hű képet rajzol a cliensek hálátlan mesterségének lealázó vesződségeiről, a kiknek szenvedéseiert mintegy bűnhö-

désül a magában dőzsölőt a guta üti meg. Bő aratás vár tehát a szatira-íróra: rajta hát! Már e vázlatos előrajzban is megmutatta, mily kitűnően ért az élethű ábrázoláshoz. Abban természetesen alá kell magát a törvény szigorának vetnie, hogy személyes támadásoktól, a melyek kemény büntetés terhe alatt tiltvák, óvakodjék. Barátja erre vonatkozó figyelmeztetésének engedni kénytelen, s be kell érnie azzal, hogy a megholtak seregéből válogassa ki alakjait.

A *harmadik* szatira, a mely nézetünk szerint az első mellett a legsikerültebb és a legremekebb, már szinte rendszeres és áttekinthetőn teljes képet ad a római városi életről. Umbricius (kit talán azért nevez a költő így, mert a homályban, árnyékban meghúzódva él), egy régi szabású római, a ki már kiállhatatlannak tapasztalja szülővárosában az életet, el szándékozik innen költözni s a csendes Cumaeban akar megtelepedni. Mialatt úti szekerét holmijával megrakják, a várostól búcsúzó barátjával a szerző még egyszer lesétál a kellemes Egeria-völgybe, a mely ugyan már szintén elvesztette hajdani szent és tisztességes jellegét. Itt kiönti lelkét s elmondja, miért vált számára, mint független emberre, a Rómában való tartózkodás továbbra tűrhetetlenné. Ám keressék itt hitvány kapaszkodók boldogulásukat, ő nem ért a hazudozás, hízélgés, meg gonosz áskálódás mesterségeihez. Jó lelkiismeretét nem adja a világ kincseért sem. Róma a görögök és keletiek városává lett. Ezek rontották meg a régi jó idők becsületes parasztját, befészkelődtek a házakba s mindenütt pótolhatatlanokká és okvetetlenül szükségesekké tudták magukat tenni csodálatos alkalmazkodásukkal és készségükkel. «Mindenhez ért az ilyen éhes görögöcske. Ha parancsolod neki, akár az égbe is felkúszik. Nem is mór, vagy szarmáta, avagy thrák ember volt az, a ki

szárnyakat öltött magára, hanem athéni születésű. » Fölül-
múlhatatlan hízelgők- és színészekként, a kik szemérmet
és hűséget nem ismernek, mindenütt legyűrik a becsületes
embert. Tiszteletet, tekintélyt s hitelt a mai világban
csak a pénz szerez, holott a kopott ruhában járó szegényt
lenézik s kigúnyolják. Igazán, semmi sem fájóbb a sze-
génységben annál, hogy még nevetség tárgyává is teszi
a benne sínylődőt. Rómában még nehezebb az érdemnek
elismerésre jutnia, mint egyebütt, mert itt minden méreg-
drága. Egyszerűen és szerényen ma már csak kisebb
vidéki városokban élhetni, a hol csak a ravatalon fekvő
halott visel díszruhát (togát), s még nagy ünnepeken is
az előkelők és a szegényebb sorsúak egyaránt minden
hiú cziczoma nélkül jelennek meg a színházban és ter-
mészetes őszinteséggel engedik magukra hatni az előadás
jeleneteit. Rómában mindenért fizetést követelnek, s a
szegény cliensek nem győzik pártfogóik kedvelt rabszol-
gáit ajándékkal lekenyerezni. Hát még a lakások! Az
égbe meredő házak mindig bedőléssel fenyegető vesze-
delme, meg a sok tüzeset. A szegény költő fenn padlás-
szobácskájában legelőször veszíti el ilyenkor nyomorúsá-
gos kis holmiját, a mely neki mindene, és senki sem
kárpótolja őt érte. Holott a gazdag örökhagyót, még a
háza égése közben sietnek mindenfelől ajándékokkal el-
halmazni, úgy, hogy egészen jó üzletté válik számára az,
a mi másnak a szerencsétlensége, s nem egészen alap-
talan ennek folytán a gyanu, hogy tán ő maga gyűjtotta
fel, ily jó vásárra számítva, a házat. Egy-egy sötét odú
évi béreért Sorában, vagy Fabrateriában pl. egész csinos
házat és kertecskét lehet hozzá kapni, a melyben akár
száz pythagoreus növényevőnek is elegendő zöldséget
termeszthetni. «Már pedig bármily szerény visszavonult-

ságban is nagy dolog az, ha az ember akár csak egy gyíknak is az ura lehet.» Rómában az utcái zsivaj az álmából is kizavarja az embert. Hát még minő veszedelmekkel fenyeget az utcákon járás-kelés! A nagy tolongásban minduntalan majd eltiporják a gyalogost. A toronymagasra megrakott teherhordó szekerek, attól kell tartanod, hogy mindjárt a fejedre borulnak. Ha egy-egy ily kocsi feldül, a róla lehulló nagy márványkövek péppé őrlik az alájuk kerülő sűrű embertömeget. Lehet, hogy odahaza a legjavában készítik éppen a vig lakomát a hazavárt háziúr számára, a ki ezalatt már valami utcai baleset áldozataként az Acheron partján ül, rettegve a mogorva Charontól, mert még az elengedhetetlen révészgarast sem hozhatta, hirtelenében ide jutva, magával. Éjjel meg a nyitott ablakokból fenyegetik Róma utcáin a járó-kelőket az innen lepotyogó edények s mindenféle kiürített ibrikék; a verekedő-kedvű részegekről nem is szólván, a kikkel szemben a tisztességes ember mindig pórul jár; hát még a pomptini mocsarak tájáról ilyenkor belopódzó útonállók és rablók, a kik itt bódorognak, miután onnan kizavarták őket. El tehát innen, még mielőtt az aggkor végső elgyengülése teljesen értéktelenné nem teszi az életet! És a költő igazat ad búcsúzó barátjának, azt mondván: «magam is többre becsülöm még Prochytát (a pusztai sziklaszigetet) is a Suburánál.» A fölötte eleven kép keserű tanulságát enyhíti valamelyest a belőle kiáradó egészséges életkedv jóleső melege.

Juvenalis is szívesen üdül időről-időre kedves Aquinumban. Rómában is szerényen és, a nagy urat játszani sem vágya, sem tehetsége nem lévén, előkelő visszavonultsága elégedettségében éldegél. Ünnepnapokon egyik-másik, magával rokonérzésű barátját szíves-örömet látja

asztalánál vendégül, kinek tiburi jószága termékeivel szolgál (XI. 65.), így saját nyája egy-egy izletes bakoeskáját, maga természetette spárgát, tojást, tyúkhúst, zamatos gyümölcsöt tálalva fel falusias egyszerűséggel, de mégis mindent a javából és barátsággal fűszerezve, a régiek tisztességes szokása szerint. Persicushoz intézett meghívó alakjában a *tizenegyedik* szatira egy ily kedves kis *pranzo* (olaszos délebed) leírását tartalmazza, a mely alatt a szerző szíve is annyira fölenged, hogy szinte egészen megfélekedezik a jelenkor visszásságai keltette haragjáról és ostromozó gúnyáról. Inkább a múltak emlékének andalog gyönyörködve, bele képzelve magát egy Curius, Fabius és Cato korába, és meleg színekkel festi le az ősök férfias derékségét s tiszta erkölcsüket, a melyekhez ragaszkodván, a görögöktől zsákmányúl ejtett drága serlegeket darabokra zúzták, hogy lovaikat és sisakjukat díszítsék a nemes érc töredékeivel.

Közelebb is állottak hozzájuk az istenek, jóllehet Jupiteret még csak agyagszoborral tisztelték, a mint edényeik is cserépből valának. Így Jüvenalis is megveti a jelen pompáját és fényűzését, drága asztali készleteit, pazar kiszolgálását, buján édeskés zenéjét és tánczát a lakomák közben. Nem kell neki pecsenye-felszelő, nem phrygiai pohárnok, hanem beéri egy-egy becsületes egyszerű parasztfiú szolgálatával, s szelleme mulattatására Homeros és Vergilius verseit olvastatja fel magának. Derült pihenő-óráit szívesen osztja meg barátjával, kinek társaságában minden gondot és boszúságot feledni akar. A távolból ide hallatszik hozzájuk a színekörben mulató néptömeg tomboló tetszésvihara, a mely a Megalesia-ünnep játékaival szól, hol most egész Róma a zöldék győzelmét áhítja feszült érdeklődéssel. Ők már ezen is

túl vannak, s inkább a tavaszi verőfényt élvezik s örülnek, hogy e munkaszünetes ünnepnapon, kivételesen, egy órával a rendesnél előbb juthatnak az üdítő fürdőhöz.

Milyen arczipiritók ezzel ellentétben azon megalázó szélséyek, a melyeket a gőgös gazdag úr asztalánál szegény cliensének el kell tűrnie! Kegyetlen gúnynyal, az engesztelő humor egyetlen derengőbb sugara nélkül írja le a költő egy ily lakoma szégyenletességét *ötödik* szatirájában. A tányérnyalók szeméremérintését s emberségük öntudatát akarja a költő álmából felrázni, hogy szabadságukat, még ha nyomorogniok kell is, hogy visszaváltassák, többre becsüljék az ily lealjasító szolgálatnál. Éles ellentétekben állítja itt egymás mellé azt, a miben a gazdag vendéglátó asztalánál önmaga dúskál, és azt, a miben inségvette konczlesőit nagy kegyesen részelteti. «Igaza van neki, mikor így bánik veled. Ha mindezt békén tűröd, meg is érdemled. Még azt is el fogod utójára szenvedni, hogy rabszolgaként kopaszra nyírják a fejedet, s az ütlegek alá is oda fogod még tartani hátadat: valóban, csak ilyen lakomát és ily barátot érdemelsz». Egy ilyenféle vendégségről Plinius is rosszaló hangon szól egyik levelében (II. 6.), megemlítvén, hogy a fősvény gazda háromféle vendéget különböztet meg asztalánál s három különböző fokozatú megvendéglésben részesíti őket: néhány kiválasztottat, alacsonyabb rangú barátait, és a szabadosokat.

Ennek a szatirának csípős fűszerű párja a sorsával elégedetlen házibarád panasza (IX.), a ki teljes odaadásal szolgálta ura természet-ellenes kéjelgésre hajló buja vágyait, és egyuttal gyermekekre való áhítozásának is eleget igyekezett tenni, s most keserűen veti szemére, hogy hűséges szolgálataiért oly silány jutalomban részesült

fukar gazdájától, hogy legszebb éveit ekkép elfecsérelte a nélkül, hogy Fortuna óhaját teljesítette és öregségére legalább szerény jóllétet biztosított volna számára, a mire pedig joggal vélt számíthatni. E cynikus párbeszéd elejétől végeig a legfagyosabb ironia hangján szól; a szerző, a ki részvevő jóbarátként vált szót az alávaló ficzkóval, mindvégig híven megőrzi teljesen tárgyilagos nyugalmát és erkölcsi érzése egyetlen kitörő nyilatkozatával sem esik ki szerepéből.

Az írói hivatás kevés hasznot és tekintélyt adó gyakorlatát s az írók alárendelt és függő társadalmi helyzetét Juvenalis a Martialis panaszaival rokon hangon emlegeti, s hogy mindkettejük rajza ment a túlzástól, azt egy kortársuk is tanúsítja a szónokokról való párbeszédében (9. s k.). A *hetedik* szatirát szerzőnk egészen az írócéh nyomorúságának szenteli, s benne egyúttal a császárhoz (Trajanushoz) kiált mintegy segítségért, mint ahhoz, a kitől e sivár szellemű korban a Múzsák még némi figyelmet és papjaik egy kis jóakaratot remélhetnek. Az augustusi kor Maecenasai, sajnos, elköltöztek a földről; a jelen gazdag és előkelő társaságának az afféle hálátlan művészetek istápolására, minők a költészet, szónoklat, történetírás és a grammatika meg philologia, nem igen van pénze. Legfeljebb ha szép szóval és egy kis tetszéssel fizetnek. Az általános műveltség szilárd alapjainak tanítói és továbbfejlesztői nyomorúságosan tengetik éltüket. Hogy szeretőit ajándékokkal halmozza el, hogy szelidített oroszlánokat vásároljon és tartson el, arra van pénze az úri népnek, de már egy árva poéta korgó gyomra többet emésztene meg, mint a mennyire nekik telnék. Be kell érnie a jámbornak a sovány dicsőséggel, ha ugyan hazulról nem jómódú, vagy ballettekhez való

szövegkönyvek írásával kell a kenyerét megkeresnie, mint Statius tévé. A tánczos és színész már könnyebben jut zöld ágra. Még a jogvédő, a ki pedig ékesszólásával a polgári élet annyi szükségletének áll szolgálatában, még az is százszorta rosszabb helyzetben van, mint akár egy színköri lóidomító. Igaz, hogy azért mégis úgy viselkedik, mintha ki tudja mennyi jövedelme lenne, de ezzel csak a hitelezőinek akar port a szemükbe hinteni. Valójában tüdejének minden megerőltetése és még oly nagy ügyessége is csak vajmi szánalmas jövedelmet hajt neki, s örüljön, ha egy-egy sovány sódart, egy hordócska tonhalat, vagy egy pár palaczk savanyú bort szerez vele. Hogy előkelő pályatársaival versenyezessen, vagyonán túl kell magát erőltetnie s a nagy urat játszva hanyatt-homlok csődbe rohannia, mert az ügyfelek bizony a fényesebb ruhákra, gyűrűkre és nagy cselédségre néznek. A ki tehetségét értékesíteni óhajtja, az még a legjobb, ha Afrikába, vagy Galliába vándorol ki. A mint ebből kitetszik, Juvenalisnak sem valami fényesen üthetett be az ügyvédi gyakorlata, talán azért, mivel túlságosan becsületes volt, de lehet, hogy nem is látott elég igyekezettel utána, mivel érdeklődése bizonyára meg volt osztva e foglalatossága és költői hajlamai között. Aper előbb is idézett lángbuzgalmú dicsőítő beszéde (a szónokról való párbeszéd, 5—8) már egészen más színben tűnneti föl az ügyvédi pályát.

Hát még a retorika tanítói! Mily keserves és lélekölő munka lehet, mindig újra meg újra ugyanazt a felmelegített káposztát feltálalni, az öröktől fogva agyoncsépelt feladatokat, minők a zsarnokgyilkosság, vagy Hannibal elmékedései Cannae után s más hasonlók, a kemény fejú ficzkók agyába beverni, s mindezért jutalmúl még

a hiú apák hálátlanságát aratni! Még az amúgy is silány tiszteletdíjért is vajmi gyakran pörlekedniök kell. Ma már csak a zenemesterek divatosak és csak ezeket fizetik jól. Kastélyok építésére, pecsenye-felszelőkre és szakácsokra igenis szívesen áldoznak óriási összegeket. Csak Fortuna oly kedveltjei, mint Quintilianus, tehetnek kivételesen a rhetori pályán jómódra szert, mert hát a szerencsésnek mindig és mindenfelé áll a világ, de az ilyen bizony ritka, mint a fehér holló. Ha még legalább az eszményi jutalomról, a tanítványok hálájáról lehetne szó, de már ez sincs többé divatban.

Istenek, ősinknek tetemin könnyű legyen a föld!

Sírkukat a kikelet díszitse fel egyre virággal!

Ők még atyjukként tudták tisztelni a mestert (207. s k.).

Még soványabb a grammatikus jutalma átvirrasztott éjszakáinak fárasztó tanulmányainál és a füstölgő gertyák világánál adott leczkéiért. S még ezt sem igen kapja meg rendőri közbenjárás nélkül. Annál szigorúabban azonban a követelmények, melyekkel az apák a szegény tanító elé lépnek. Mindenre pontos felelettel kell szolgálnia. Tudnia kell, hogyan hitták Anchises dajkáját, hány korsó sicíliai bort ajándékozott Acestes a hozzá menekült trójaiaknak, s más efféléket. S mindezen fölül még annyi vásott gyerek jó erkölcsiéért is legyen felelős s mindannyit atyai szeretettel nevelje.

E szatira művészi hatását csökkenti kissé nagyon is kitetsző schematikus elrendezése. Ha a szerző személyesen valamivel közelebb áll vala a császárhoz, a hozzá intézett hódolat is bizonyára melegebb hangú lett volna, s aligha mulasztja vala el a költemény végén arra még egyszer visszatérni. Így azonban a rideg sarkasmus hang-

ján ér véget az egész s ezzel egyben feledteti a kezdet reménykedő szavait.

A költő érdekesebb természete valószínűleg inkább kitért a nagyok és hatalmasok útjából, hogysem túlságosan esengett volna kegyeikért. Domitianusról (az igaz, hogy már ennek holta után) éppenséggel a harag és felháborodás leghevesb hangján szól. Megemlékezik a többi között arról az ellenmondásról, mely oly szembeszökő e császár házassági törvényeinek szigorúsága és e törvények szerzőjének bujasága között (II. 29. s k.). Szól a senatus megalázásáról és a legelőbbkelő családok ellen indított valóságos irtó háborúról is (IV. 150. s k.). A *negyedik* szatira e szókkal kezdődik: «A mikor az utolsó Flavius a már félig kiirtott földkerekséget egészen feldőltá». Egy az Albanumon tartott ünnepélyes államtanácsülésben, ez a szatira tárgya, azon vitatkoznak a részvevők Domitianus elnöklete alatt, hogy mi történjék azzal az óriási hallal, a melyet a minap Anconánál fogtak s most a császárnak felajánlottak. Kegyetlen gúnynyal mondja el a költő, mint jött, remegő sietséggel téve meg a nagy utat a szegény halász s mint bocsátják őt most a császár színe elé zsákmányával, a mely természetesen az államvagyon mindent elnyelő torkába kerül. Csak ő utána kerülnek a kihallgatás sorára a senatorok, kiket a hórihorgas liburniai rabszolga azzal parancsol be, hogy: «fussatok, mert ő már helyet foglalt». Halálos sápadtság borítja arcukat, a mint belépnek. Ez urak mindegyikét éles vonásokkal megkülönböztetve jellemzi a szerző: így a többek közt ott látjuk a sima Crispust, a ki sohasem úszott az ár ellen s ez úton még ebben az udvarban is 80 éves korra jutott; ott a potrohos Montanust, a kikent illatos Crispinust, az örökkön mosolygó gazlelkű Pom-

peiust, a vérszomjas vak Catullus Messalinust; ezt az Aricia melletti lejtőn emelkedő országút koldusaihoz hasonlítja a költő, a kik az előttük elhaladó kocsik után futva kéregetnek és kézesókokat dobálnak utánuk. Társai közül egyik sem csodálta meg jobban és lelkesebben a nagy halat, csakhogya vak létére persze balfelé fordulva beszélt róla, holott az állat a jobbján volt. De az okos Veiento sem akar mögötte elmaradni a hizelgésben: akár csak Bellona valamely vakbuzgó elragadtatású papja, oly rajongó lelkesedéssel szól a nagy csodáról, a melyben mindjárt a brittek fölött aratandó fényes diadal előjelét látja. Még a legjobban méltányolja a kipróbált gazkópé Montanus az inyesiklandó zsákmányt, a miért is azt ajánlja, csináltasson a felség egy rengeteg nagy tálat, a mely egészében magába fogadja az óriási halat. Ez mindjárt határozattá is válik, s ezzel ér véget az egész bohózatba való tanácsülés.

Az élet teljéből van merítve a nemes ifjúsághoz intézett korholó beszéd is (VIII.). Mit érnek (így kezdődik) a családfák, ha a nagy ősök utódai életükben méltatlannak bizonyulnak hozzájuk?

Dísziti bár száz ős képének mása viaszból

Termeidet: mégis csak erény a valódi nemesség.

A lélek nemessége nélkül az előkelő név csak olyan nevetséges hatású, mintha egy törpét tréfából Atlasnak hívnak. A gögös úrfi, a kinek semmi érdeme, olyan, mint az útszéli Hermes-szobor (a melynek t. i. se keze, se lába). Az ifjú Ponticust itt jó tanácsokkal látja el a költő, mint szerezzen rangjának becsületet, s különösen hogyan tartózkodjék helytartói állásában mindennemű igazságtalanságtól és zsarolástól. Ellenben ismét a szerző-

től szokott éles hangon kerül feddésre egy Lateranus és a hozzá hasonlók viselkedése: a kocsikázás sportja, a legszenyesebb lebujokban való tivornyázás, a nemesi méltóságnak meghurczolása a színpadon való fellépés által, s még inkább a szinkörben a gladiatorok sorába való lealjasodással. Neróval Senecát, Catilinával Cicerót állítja a költő szembe s még egyéb plebejusi származású jeles férfiak halhatatlan tetteit is idézi, így Marius-, Decius- és másokéit. «Jobb, ha atyád Thersites s te magad Achilleshez vagy hasonló, mint ha Achilles fia vagy ugyan, de Thersiteshez hasonlítasz.» Azután megutójjára a legősibb nemességű családok származási rendjének a végén is egy-egy pásztor, vagy még ennél is kisebb ember áll. Az eddigi szatiráknál jóval erősebben előtérbe lép ez utóbbiban az oktató és intelmi elem. Kivételesen a Julius-nemzetség egy még élő tagjához intézi a szerző tanításait, Juliának, a Drusus leányának unokájához. A mint látszik, még nem mond le teljesen a törzsnek jövőjéről, a melynek végső elfajult sarjait ostorozza, s reméli, hogy még sikerülend neki őket megmentenie és nagy elődeik nyomdokaiba visszavezérelnie.

Legélesebben sújtja és legkiméletlenebbül állítja pelegérre a nemi kicsapongásokat, melyek a nemzet velejét emésztik. Az álszenteskedőkről, a kik a rideg stoicismus leple alatt a legundokabb bűnöket követik el, lerántja az álarczot (II.). Ezzel kapcsolatban bőven szól a férfinem elsatnyulásáról. Sokkal szomorúbb jelenség a férfiaszkodó nőknél az oly pula férfiak látása, kik a természet rendje ellenére nőket játszanak, a mely betegség mind jobban elharapózik. Mi lett Latium pásztoraiból, a Scipiók és Camillus városából! Oly iskolájává lőn a kicsapongásnak, a melyben még a keletiek is tanulhatnak.

Juvenalis elkeseredett nőgyűlölő lehetett s (Luciliushoz hasonlóan) megvetette a házaseletet. De Cynthia- és Lesbia-féle hölgyek sem voltak az inye szerint (VI. 7. s k.). Kétségtelen azonban, hogy alaposan tanulmányozta a korabeli nők gyengéit és bűneit, és e tanulmánya gyümölcseit tárja elének kegyetlen *hatodik* szatirájában, a mely a többiek közül még a leghosszabbaknál is mintegy háromszor akkora (majdnem 700 hexameter). Ez a legkeserűbb gyümölcse szellemének, a mely fárasztóvá és visszaszítóvá lesz hangulatának engesztelhetetlen ridegsége és leírásainak egész az undorítóig menő meztelensége által. Rég elmúlt és soha vissza nem tér többé a saturnusi kor ártatlansága; mai napság megházasodni a legkárhozatosabb botorság és még az öngyilkosságnál is rosszabb. A mit a szerző erre a házaselet árnyoldalai-ból bemutat, hogy tőle visszaretentsen, az sokban egybevág azon ellenvetésekkel, a melyeket már Theophrastus is felemlít a házasságról szóló iratában. De a leírások, néhány mythologiai példa kivételével, majdnem mind római és a szerző korabeli állapotoknak a lehető legrikítóbb rajzai. A költő irgalmatlanul bánik el a női nemmel, a melynek nem marad nála egy szikrányi becsülete sem. A férjes nők gyalázatos tetteinek, bűneinek és kiállhatatlanságának elsorolása a lehető legteljesebb, épp így a férjek szenvedései- és veszedelmei, meg csalódásainak lajstroma is. Még a házsártos anyós sem hiányzik. Előadásának retorikai jellegét a szerző azzal is elárulja, hogy egy helyütt Quintilianust hívja segítségül (280.). De önmagával is ellentétbe kerül és a saját állításait is túlhajtja utóbb, midőn kezdetben azért utasítja vissza a házasságot (45. s k.), mivel egyáltalában nincsenek, vagy tán csak elvétve akadnak még

tisztességes nők (legfeljebb a vidéken, a hegyek zugai-ban, talán Gabiiban, vagy Fidenaeen, Rómában már alig egy-kettő), később pedig (161. s k.) kijelenti, hogy fedd-hetetlen és minden jelességgel bíró nőt meg, minő pél-dául a Gracchusok anyja, Cornelia volt, éppenséggel nem venne el feleségül. Tehát valamennyi fölött egyaránt pálczát tör, de példáit mégis leginkább a főrangú és a legmagasb körökből veszi, felmenve egész a császári családig. Az erkölcsi sülyedés okát a külső ellenségtől való biztosság érzetéből, Róma gazdagsága- és pompa-szeretetéből vezeti le: oda a régi római szegénység (286. s k.). A pénz bősége hozta be az idegen (görög és keleti) szokásokat és erkölcsöket. Undorral olvassuk a Baccha-naliáknak és a nők titkos orgiáinak leírását (300. s k.). A főrangú hölgy uralomvágyával a legfagyosabb kegyet-lenség egyesül, szemében a rabszolga nem is ember. Hidegvérrel feszítetteti az ártatlant keresztre, s minden ellenvetésre csak azzal felel irgalmatlan gőgje: *hoc volo, sic iubeo; sit pro ratione voluntas* (223.: így akarom, s a parancsom okául elég, hogy akartam). Apróbb gyengéit is gyűlölködő gúnynyal, de elég hihető és eleven színek-kei, habár a kiengesztelő humornak egyetlen csilláma nélkül, festi a költő. Így hiúságát, piperére való mérték-telen hajlamát, pazarlását, öltözködése közben tanusított rossz kedvét s szeszélyeit, a melyekért keservesen lakol szegény komornája, a görög nyelv tudásával kérkedő nyegleségét, zene- és zenészekért való rajongását, iro-dalmi műveltségének csömörletes túlságát, amazonkodó játékait. Egyéb hibáinál is bővebben szól a szerző a korában minden kört igájába hajtó babonásságról, a kül-földi koldús-papoktól való szolgálai függésről, a próféták és bűbajos-népség mesterkedéseinek nagy kelendőségéről

és a csillagjóslás tanulmányozásáról (508. s k.). Vége felé a szatira mind ünnepélyesebb hangba csap át és a tragédia ismeretes női szörnyetegeiről szól. Sajnos, hogy ma már ezeket éppen nem kell csakis a költészetben és a színpadon keresnünk, minthogy a való élet bőven szolgál velük; csakhogy ezek nem gyilkolnak hőiesen, bárdal kezükben, mint valaha Klytaemnestra, hanem óvatosan, méreggel ölik meg áldozataikat.

A hatodik szatira oly alakban jutott korunkra, a mely felöltő módon érezteti a tervszerű művészi elrendezésnek teljes hiányát. Mig Juvenalis egyebütt szinte iskolás szabályszerűséggel és áttekinthetően rendezi el anyagát és még ott is, a hol ugyan a tervvázlat nem oly áttetsző, mint másutt, mégis legalább lassú és biztos kézzel épített átmenetekben siklik át az egyik részről a másikra: addig itt egybetartozó elemek szanaszét, és össze nem valók egybe vannak hányva, s a részek nem illenek sehogyan sem össze, hanem mintha csak úgy átabotában lennének tövel-hegygyel összegabalyítva, akár csak ha egyes papírszeletekék minden rend nélkül kerültek volna egy közös tartóba. Hogy pedig a szerző szeme előtt ezen szatirája megírásánál is illőképen egész határozott terv lebeghetett, azt a figyelmes vizsgáló előtt úntig elárulják még így is az egyes részek közt itt-ott mutatkozó kapcsolatok és összefüggés nyomai. Lehetetlen is, hogy ő maga ily tökéletlen alakban, az egyes részek sorrendjét mintegy egészen a szeszélyes véletlenre bízva, adhatta volna ki művét; hanem alighanem halála után vette fel az, a ki könyveinek elrendezését intézte, a töredékekben hátramaradt szatirát úgy, a mint van, munkái összes kiadásába. Ha ugyan nem valami szerencsétlen véletlen folytán az eredeti kézirat lapjainak széthullása és összezavarodása által

veszett el a költemény igazi sorrendje. Ez utóbbit azonban ma már teljesen bizonyító erejű érvekkel mindenki előtt kétségtelenül igazolni lehetetlen. De a két feltevés elseje mellett is joga van, sőt kötelessége is a kritikának az, hogy a szerző szándékában lehetett alapterv szerinti sorrendet helyreállítani megkísértse. Hogy azonban az ily törekvés sikere mennyire kétséges, az a dolog természetéből következik, minthogy az is nagyon jól feltehető, hogy már maga a szerző sem jutott el műve szerkezetének minden részében való megállapításaig. De még egy ily találomra összetákolt elrendezésben is lehetséges legalább egyes részeket másokkal a kellő összefüggésbe iktatni.

Az eddig tárgyalt szatiráktól feltűnően elüt azoknak egy másik csoportja (X. XII.—XV.). Ez utóbbiakban a római állapotok és személyek éles jellemzése egészen háttérbe szorúl; árnyakként tovasuhanó üres neveken kívül, a melyeknek kisebb része azon első csoport szatiráiból átvett ismétlésekből áll, a többi példa a régibb történelemből és a mythológiából kerül ki, a minők a rhetor-iskolai gyakorlatokban szokásosak. Legfeljebb a Claudius korára emlékeztet egy pár helyütt a költő (X. 329., XIV. 330.), Tiberiuséból Sejanus szerepel csak (X. 63.), Domitianusé már nem is jó szóba. Az emberek ismerete nem a való élet teljéből, hanem könyvek- és a tanteremből látszik merítve, s innen kerül ki a szatirák összes gondolatbeli tartalma is. A szerző nem ad többé éles körvonalú és eleven színezetű kordépeket, a melyeket az erkölcsi felháborodás azon forró lehellete áraszt el, a mely előbbi szatiráit betölti, hanem oly előkelő szarkaz-

mus hangján törekszik szólni, a mely Horatius sajátja, de a nélkül, hogy azt utánoznia sikerülne. Többnyire bizonyos szintelen általánosságú közhelyekről értekezik, részben persze egyes jellemző esetekből indulva ki mégis. Így a *tizedik* szatira arról a régi iskolai tárgyról értekezik, a mely az emberi törekvések és kívánságok hiúságát világítja meg. Mily állhatatlan és veszedelmes is a nagy hatalom, azt Sejanus terjedelmesen (és lényegében Tacitus nyomán) elbeszélte bukásával igazolja a szerző (56—113.); Cicero és Demosthenes is meglakoltak ékesszólásukért (— 133.); Hannibal, Nagy Sándor és Xerxes a hadi dicsőség hiúságának példái (— 187.); a ki hosszú életű kíván lenni, gondolja meg az aggkor törődött voltát, egy Nestor, Peleus és Priamus szomorú tapasztalatait, jusson eszébe Marius és Pompejus (— 288.). Szépsége vészttette el Lucretiát, s az ifjak erényét is vészbe sodorja (— 345.). Csak egy a szükséges: *mens sana in corpore sano*, s csak ezért az egyért imádkozzék az ember. Minden esetre szép mondás, de olyan, a melyet már rég elmondtak a görög és római bölcsek és költők, s még Juvenalis előtt csak kevéssel is majdnem ugyane szavakba foglalt volt Seneca (Lev. 10., 4.).

Kevésbbé mereven ragaszkodik szerkezetében az iskola szabályaihoz a *tizenkettedik* szatira. Ez két, lazán összefüggő részre tagozódik. Az elsőben a szerző egy hazatért barátját üdvözli, a ki a tengeren utazván, nagy viharban majdnem hajótörést szenvedett, de még elég szerencsésen, csak a podgyászát veszítette el élete helyett. Az ünnepélyes fogadására való előkészületeket kétszeresen is leírja a szerző (1. s k., 83. s k.), ezután pedig kijelenti, hogy az ő barátsága teljesen önzetlen és koránt sincsen örökséglesés a háttérben (már csak azért sem, mert hisz

barátjának három gyermeke van); ez szolgál átmenetül az örökségvadászok ravasz számítással bemutatott áldozatainak szatirikus megvilágításához, a minőkkel a legcsekélyebb alkalom adtával is sietnek azt lekenyerezni, a kit hálójukba akarnak keríteni. De bensőbb összefüggést a két rész között hiába keresünk. Mindössze két mutatós iskolai gyakorlat-tárgy van itt gyengén összekötve: az egyik a tengeri vihar leírásának ismeretes közhelye, a másik meg az örökséglesés ostromozása. A vihar bőbeszédű leírása (18—82.) olyan kúszált és túlzó, hogy megmentésére már ahhoz a feltevéshez is folyamodtak némelyek, hogy benne a szerző talán kora füzfa-poétáinak modorát és szerencsétlen stílus-gyakorlataikat akarta kigúnyolni. De arról nem is szólván, hogy ily szándéokra semmi jel sem enged következtetni, tekintetbe veendő az is, hogy vajmi esetlen lett volna, ha a szerző kis hiján szerencsétlenül járt és így is sokat vesztett barátját, a kinek sorsában pedig meleg részt vesz állítása szerint, a gúny e hideg zuhogójával öntötte volna nyakon. Egészen a szerző izléstelensége és hiányos stílus-érzéke rovására irandó tehát, hogy a hajón kitört tűzvészt feledtetik a víz által való elveszés fenyegető borzalmi, vagy hogy a hajóról a tengerbe dobált drágaságok elszorolása egész a legneveltségesebb együgyűségig fokozódik, s e közben még a jóbarát is komikussá válik.

A *tizenharmadik* szatirában a szerző ismét egy barátját vigasztalja, a kit egy ismerőse a nála elhelyezett kisebb pénzösszeg elsikkasztásával rászedett. E jelentéktelen eset ötletéből hosszadalmas elmélkedésbe bocsátkozik a világnak Saturnus kora óta folyton sülyedő erkölceiről. Az istenek elnézők s minden gonoszságnak szabad utat engednek; a személyes bosszúállás szomsza

különben is kicsinyes: az igazi büntető bíró a rossz lelkiismeret, s előbb-utóbb még a világi igazságszolgáltatás karja is eléri a gonosztévőt. A bűnök imént látott heves és elkeseredett ostromozójából, ime, hideg közömbösséggel vigyorgó nézőjük áll itt előttünk. Épp azért nem is igen vet ügyet egyes jellemző esetekre és példákra, hanem egészükben és színtelen általánosságban tekinti, mintegy madártávlatból, a dolgok folyását, és kineveti a tapasztalatlant, a ki még szívére veszi egyes embertársa gaszágát.

Teljes sophista-beszéddé dolgozza ki a XIV. szatira azon szép megjegyzéseket, melyekben Quintilianus a szülői háznak a gyermekek nevelésére, az ott látott rossz példákkal gyakorolt végzetes hatását világítja meg. Követésre méltó alapelveket hallunk, a melyek közül itt csak a híres *maxima debetur puero reverentia* mondást említjük. Azonban csakhamar e szatira is a nyereségvágy, mint minden baj kútforrása elleni prédikáció széles és unalmas medrébe csap át.

Realismus dolgában csak a borzalmas kannibál-szatira (XV.) nem hagy semmi kívánni valót hátra, de a római élethez ennek sincs semmi köze. Magvaul azon véres verekedés hire szolgál, a mely valami ünnep alkalmával két egyiptomi város (Ombi és Tentyra) lakói között kitörvén, azzal végződött, hogy az Ombi-beliek egy menekvő tentyrait kezükre kerítvén, darabokra tépték és nyersen felfalták áldozatukat. A szerző szerint (27. v.) e rémtett a «minap» történt Juncus consulsága évében (127-ben Kr. u.), s azt állítja, hogy maga is szemtanúként szerzett magának tapasztalatokat az egyiptomiak vad kicsapongásairól (44. v.), de már abban nagyot téved, mikor az említett két várost, melyek egyenes vonalban is több,

mint 30 mértföldnyi távolságban vannak egymástól, szomszédosakként tünteti fel (36., 76.). Pedig az egész eset hihetősége, a két város egymás elleni elkeseredett agyarkodásával és a verekedés kitörésére szolgáló alkalommal együtt, éppen e feltevésen alapul. Az elbeszéltekhez fűzött épületes elmélkedés veleje az, hogy ily vadság valóban hallatlan és nem emberhez méltó.

Mindez unalmas szónoklatokat bátran megírhatta volna olyan valaki is, a ki Rómát sohasem látta és nem érte meg Domitianus korát. Mindenütt csak keserves fáradsággal feldolgozott kivonatokat és a szerző olvasmányainak egyéb gyümölcseit látni bennük. Választék és szellem nélküli részletező, hosszadalmas föld- és néprajzi kitérések fárasztják mindüntalan az olvasó türelmét. Mennél kevesebb egyéni megfigyeléssel és a valóságból merített anyaggal rendelkezik a szerző, annál szívesebben időz apróságok pepecselő kiszínezésénél és ízléstelen túlzásoknál. Így pl. majdnem félszáz versben számlálja el undorító részletezéssel az aggkor gyengeségeit és testi bajait, sorra véve az egyes szerveket (X. 190. s k.), s az öreget meglátogató betegségek kimeríthetetlen sokaságát hatszoros hyperbolával írja körül (219. s k.). Ugyanilyen kicsinyes és ízléstelen alapossággal számlálja el a fősvény ember zsugorzkodásának nyilvánulásait is (XIV. 126. s k.). Szellemeskedni akarván, egy helyütt pl. (XIII. 60. s k.) így szól: «ha mainapság barátod a rá bízott zálogot nem tagadja el, ha, mondjuk, egy ócska fujtatót azon kormosan ad vissza, a mint átvette, ez már igazán ijesztő példája a megbízhatóságnak, a mely ünnepélyes engesztelő áldozatot követel. Ha egy-egy derék, becsületes emberre akadok még, olybá veszem e csodás jelenséget, mint valami kettős csontú gyermeket, vagy a halat,

melyet a szántónak ekevasa túr ki a barázdából, avagy egy vemhes öszvért, s valóban szinte megrémülök, mintha köesőt láttam volna, vagy méhrajt, a mely hosszú vonalban valamely templom csúcsára ereszkedik le, mintha a folyó víz helyett bíbor-áradattal, vagy tejhullámokkal telve hömpölyögne a tenger felé.» Terjengő pathosszal, még pedig az ironiának minden nyoma nélkül, írja le a szerző (211. s k.) a lelkiismeret furdalásait, melyek a gazembert a rá bízott összeg elsikkasztásaért kínozzák. Az egyiptomiak említett verekedése alkalmával mindkét részről osztott sebek és csonkítások részletezésében pedig szinte kéjelegve dúskál, különösen pedig az iszonyatos ember-evő lakomának leírásában, a melynél az utolsó kannibál a ki már későn jött, legalább az ujjával mártogatja fel a földről a véryomokat (XV. 54. s k.).

A bőbeszédű sophista alig mozdul helyből s új meg új fordulatokban mindegyre visszatér ugyanannak ismétlésére. A helyett, hogy egyszerűen azt mondaná: «a zivatar lecsendesülte után», hat üresen kongó versben így szószátyárkodik: «minekutána a tenger már egészen elsímúlt, miután a hajós kilátásai jobbra fordultak, és a jó sors hatalmasabb lett a szélvész- és a tengernél, miután a Parkák kegyes kézzel és vidáman fehér gyapjúból sodort jobb fonalat pördítenek orsójukról, és miután a középszerű levegőáramlatnál semmivel sem erősebb szél jött kapóra» (XII. 62. s k.). Az esküszegő hamis esküvéseinek elsorolásánál kifosztja az egész Olympus fegyvertárát: a napisten sugarai, tarpeji villámok, Mars kelevéze, Apollo nyílai, Diana íja és tegze, Neptunus háromágú szigonya, Hercules íja, Minerva lándzsája s a mi az égiek fegyvereiből még csak említhető, mind szóba kerül (XIII. 77. s k.). Az emberszeretetre való

intelmet kígyók, oroszlanok, vadkanok, tigrisek és medvék példáinak idézése követi és támogatja (XV. 159. s k.). Annak bebizonyítására, hogy a jellem fejlődése mennyire függ az ifjúkorban való szoktatástól, a gólya, keselyű és sas példáira utal a szerző, tanulságosan előadván, mivel táplálják e madarak fiókáikat, hogy ezzel későbbi életkoruk maguk-kereste táplálékára előkészítsék és kineveljék őket (XIV. 74. s k.).

Általában merev, száraz és szintelen nyelven írvák ez utóbbi szatirák, a melyekben az idétlen böleselkedés okoskodó és tanító hangja az uralkodó, helylyel-közzel egy-egy kis érzelgestől, majd meg esetlen élczelődéstől meg-megszakítva. Sok szó van bennük a böleseségről, azaz a philosophiáról, a melyet a szerző «a Sors legyőző-jének» dicsőít (XIII. 20.). Magáról ugyan beismeri, hogy nem foglalkozott tanulmányával, de nagy áhítattal említi mestereit és lenézi a műveletleneket (XIII. 181., 189., XIV. 321., XV. 106.). Mindenütt, apró-cseprő dolgokban is szüntelen arra törekszik, hogy henye szóhalmozás és ismétlés útján mindent lehetőleg felfűjjon, és verseit, a hol csak teheti, foltozgató szavakkal, teljesen indokolatlan régieskedéssel és hosszúra nyújtott összetételekkel tömködjék meg. Kifejezéseiben majd áradozó, majd meg szegényes, helyenkint homályos, érdes és szintelen. A szavak igazi jelentése iránt sincs mindenütt helyes érzéke; merész jelzőiben összekeveredik a személyes jelzők a dologival. Az őszhajú finnyáskodónak inyét pl. «ősz iny»-nek mondja (XIV. 10.), vagy «gazdag csúz»-t mond a gazdag helyett, ki podagrában szenved (XIII. 96.). Metonymiáiban a leghallatlanabb felcseréléseket engedi meg magának: így pl. az «elefántesont» helyettesíti nála az oltárhoz vezetett elefántot (XII. 112.), «minden uszályos ruhát végig gön-

gyölgetni» a. m. valamennyi tragédiát átlapozni (XV. 30.) s így tovább. Szóval egész a legizléstelenebb túlzásig fokozza a rhetoriskola modorosságait, a melyektől különben annak egyetlen tanítványa sem mondható egészen mentesnek. Hogy azért nála is akad itt-ott egy-egy csinosabb hely, meg némely sikerültebb kifejezés, azt nincs miért eltagadnunk.

Verselése sem kifogástalan. Az igaz, hogy maga Juvenalis sem törekszik, a mint mindjárt szatirái bevezetésében kijelenti (I. 79. s k.), verseinek finom csiszoltságára s ezek valóban nem is vallanak mindenütt egyenlő műgondra. De már az mégis csak feltűnő, hogy e szónokias szatirák csoportjában nagyon is sűrűn kerülnek elő a hanyagabb verselés, döcögős sorok, spondeusok ok nélküli halmozásának és a végszótagok éktelen hangsúlyozásának példái, de még a hangrés, metszethiány, a versvégeken esetlenkedő jelentéktelen egy-szótagúak, sőt a hibás szótag-mérés, erőszakolt egyberántás esetei sem ritkák bennök.

E külön-külön és mindeniket magában véve egyöntetűnek mondható két szatira-csoport más-más stílusát és egész jellemét némelyek azzal vélték megmagyarázhatni, hogy a költőnek két egészen különböző fejlődési szakából valók. Kora előrehaladtával, úgy vélekednek, ő is megváltoztatta az irányát, a mint pl. Horatius is másnak mutatkozik leveleiben, mint szatiráiban. Csakhogy egészen más a fejlődés, meg ismét más az elfajulás. Döntő erejűnek látszik különben e kérdésben az a körülmény, hogy a negyedik és a tizenegyedik szatirát ugyanolyan stílusú nyomorúságos bevezetés előzi meg, a minőben a szatirák e második csoportja írva van. E bevezetések az utánuk következőknek minden kára nélkül teljesen elhagyhatók,

nélkülök teljesen ép és önmagában kerek egész marad mindenik. Az eléjük varrt tákolmányok úgy sem tartalmaznak egyebet keservesen összerótt, velőtlen általános megjegyzéseknél, a melyek ugyanolyan természetűek, mint a későbbi szatirák, és semmiképen sem illenek a rájuk következő sorokhoz.

Az ilyesminek felismerésében gyakorlott szemű olvasó e nagy különbséget azonnal észreveszi, s belőle azon elodázhatatlan következtetésre jut, hogy Juvenalis halála után műveinek bővített, vagyis meghamisított kiadása került forgalomba, a mely a régebbit utóbb egészen kiszorította és kizárólagos alapjává lett a szöveg későbbi hagyományának. S valóban azt olvassuk a költő rövid életrajzai egyikében, a melyek szövegük részben való szószerinti egyezéseiből következtethetőleg mind ugyanegy forrásnak majd így, majd meg amúgy rövidített és össze-vissza hányt kivonatai, — hogy Juvenalis számkivetésében szatiráit kibővítette és sokat változtatott rajtuk (*pleraque mutavit*). Sajnos azonban, hogy éppen e számkivetéséről oly zavarosak és ellentmondók az annak okát, idejét és helyét illető adatok, hogy e valószínűtlenségekben leledző, adomaszerű feljegyzésekből teljes lehetetlenség a történeti igazság magvát kihámozni. De magát a számkivetés tényét, épp úgy mint az Ovidiusét, közismeretes és kétségtelen dolog gyanánt említi Apollinaris Sidonius a Kr. u. ötödik században. Az bizonyos, hogy Domitianus alatt nem küldhették Juvenalist számkivetésbe. Hiszen csak e császár halála után kezdett szatirákat írni, a melyekben az e korbeli állapotokat úgy írta le, a hogy csak olyantól telhetett, a ki ezeket Rómában huzamosabban élve tanulmányozta. Ha továbbá Domitianus ily büntetéssel sújtja vala őt, alig hihető, hogy később vissza-

kerülvén, e császár utódja alatt multjára egy, vagy más célzást ne tett volna. Még kevésbbé gondolható, hogy Vespasianus, vagy Trajanus küldte volna őt számkivetésbe.

Igy tehát csak Hadrianus jöhet még szóba, a kitől csakugyan ki is telhetett az a gonosz csíny, hogy a már előrehaladott korú és tekintélyes férfiún ily módon állott boszút. S valóban azt olvassuk, hogy Juvenalist nyolczvan esztendőskorában száműzték Egyiptomba, a hol két év múlva, Antoninus Pius korában (a ki Kr. u. 138. óta uralkodott) meg is halt, és ez évszám teljesen egybevág a költő születésének az 55/6. évre tételével. Ugyanebből a feltevésből indul ki az az adoma is, a mely e számkivetés okáról még a legterjedelmesebben szól a többi adat között. E szerint ugyanis Juvenalis a műveit mind jobban ünneplő tetszéstől felbátorodva, ezeknek egy újabb kiadásában a hetedik szatirába néhány régibb keletű versét toldotta be, a melyek Domitianus egy kegyeltjére, valami színészre vonatkoztak, azonban a jelen állapotaira való célzásnak vették őket. Ezért a császár katonai kiűntetés örve alatt jó messzire küldte a fővárostól a költőt. Hogy a büntetés egészen a tréfa kedvéért elkövetett vétséghez illő legyen, a nyolczvan éves aggastyánt egy a Nilus vidéken táborozó csapat parancsnokává nevezte ki. Kiegészíti ez adatot az, a mit Juvenalis egy másik életrajzában olvasunk, hogy t. i. a császárnak hozzá intézett kinevezési okiratában e szavak is bennfoglaltattak: «téged is Philomela léptetett elő», a miben célzás rejlett épp az említett szatira azon bevádolt helyére (VII. 90. s k.): «a mit a hatalmasok nem adnak meg, azt megadja néked egy színész . . . praefectusokat nevez ki Pelopea, tribunokat Philomela.» E történetke hitelessége

ugyan korántsem áll minden kétség fölött, de azért az ellene felhozható okok sem teljesen meggyőző erejűek. Az imént idézett Apollinaris is egy színész haragját említi a költő büntetésének okául. De már annyi bizonyos, hogy bárki jegyezte is fel, vagy akár csak koholta is e császári tréfa hírét, az semmi esetre sem láthatta Juvenalist a későbbi szatirák komoly és ártatlan moralistája színében. Sőt ellenkezőleg az világlik ki ez adomaként hangzó elbeszélésből, hogy a költő aggkorában is ugyanaz maradt, a ki régebben volt, s hogy még az élő hatalmasokkal is elég merész volt fulánkját éreztetni. Avagy ahhoz a feltevéshez folyamodjunk talán, hogy Egyiptomban állott be jellemének e teljes megváltozása, s hogy itt sok üres ideje lévén, ráért azon hosszú verses szónoklatok szerkesztésére, vagy csak ifjú évei iskolai gyakorlatait szedte elő s az öregek második gyermekkorának fecsegő hajlamával versekbe szedte őket? E feltevésnek már a tizenötödik szatira azon időrendi adata is ellentmond, a melyet fentebb említettünk, a tizenharmadik meg éppenséggel a 127. évet mondja keletkezése idejeül. S már hogyan is mulasztotta volna el Juvenalis éppen ebben, a melynek Egyiptom a színtere, balsorsának minden, még csak legtávolabbi megérintését is? Sőt ellenkezőleg, inkább ebben is végig úgy igyekszik feltűnni, mintha Rómában, vagy legalább is Italiában szólna. De meg aztán mikép tegyük fel róla, hogy nem csak ez újabb szatirái sorát írta itt idegen földön s élte végső éveiben, hanem hogy régibb időből való derék műveit, különösen a negyedik és a tizenegyedik szatirát is oly minden czél nélküli és fölötte ízléstelen toldalékokkal éktelenítette el?

Figyelembe veendő azonban még az a töredék (XVI.)

a mely a reánk jutott gyűjtemény utolsó darabja. Ez a katonaélet nyers hangú, de kifogástalan stilusú dicsérete. A szabatos előadás arra vall, hogy a szerzőnek a katonák kiváltságait és szabadosságait közvetetlen tapasztalatból igen jól kellett ismernie. Sikerült ironiával dicséri az elbizakodott göggel kérkedő harczos kivételes jogait, a polgárság ellen büntetetlenül elkövethető önkénykedéseit, a külön katonai biráskodás nagy kedvezményét, szerzett vagyonáról még atyja életében is lehetséges szabad rendelkezését, a katonai jutalmakat és kitüntetésekét. Itt azonban hirtelen félbeszakad a költemény. Lehet, hogy a legrégibb kézirat utolsó, de elveszett lapján a szatira vége is rajta volt még. Éppen ennek a darabnak a hézagos bevezető jegyzetében olvassuk azt az adatot, hogy sokan nem tartják e szatirát Juvenalistól valónak, a mi a mellett bizonyít, hogy az egész kézirati hagyomány akkori alakjában és minden részében már nem örvendett a minden kétségen kívül álló hitelesség hírének. Arra azonban, hogy éppen a tizenhatodik szatirát vitassuk el Juvenalistól, semmi meggyőző okot sem lehet érvényesíteni. A szerző katonai viselt dolgaihoz nagyon jól illik, s legfeljebb az hozható fel ellene, hogy a mint Gibbon véli, a benne rajzolt állapotok inkább a Septimius Severus korára vallanak. Teljesen megbízható tanúvallomások hijában azonban e kérdést illetőleg az egyén nézeteknek meglehetősen tág terük van, s ilyeneknél biztosabb alapra nem is igen lehet jutni. A ki azonban jól meggondolja, mily fejletlen volt azon korban a nagy közönség irodalmi dolgokban való ítélőképessége, a mikor pl. oly idétlen verselményt, a minő a Culex, minden habozás nélkül az ifjú Vergiliustól eredőnek hihettek, vagy a mikor Martialis nem győz a hamisítások e nemé-

ről eleget panaszkodni, — az nem fog az úgynevezett hagyomány tekintélyének kellőnél nagyobb súlyt tulajdonítani. Vajmi könnyű lehetett ugyanis valamely alsóbb rangú költőcskének, miután Juvenalis idegen földön elhúnyt, egy élelmes kiadóval szövetkezve a hirneves satirairó állítólagos hagyatékából műveinek «bővített» kiadását forgalomba juttatnia! S éppen a második rész könnyebben érthető szónoklatainak nagy általánosságokban mozgó elmélkedései és intései tetszettek leginkább az átlagos olvasók nagy közönségének; a mint például Ammianus Marcellinus kortársai a negyedik században, a kik különben «méregként utáltak» minden irodalmat és tudományt, a költők közül az egy Juvenalist mégis megbecsülték és méltányolták. Mily alakban és terjedelemben olvasták egyébiránt műveit a halála utáni első harmadfél század folyamán Rómában és azon kívül, arról semmi tudomásunk sincsen. A reánk jutott szöveg legrégibb példányai Konstantinápolyban keresendők. — A középkori barátok kiváltképen kedvelték benne az erkölcsitanítót (*ethicus*), és épületes prédikációinak a kor ízlésével való találkozása szülte bizonyára első sorban a rossz másolatok azon özönét, a melyekben művei reánk maradtak.

ÖTÖDIK FEJEZET.

HADRIANUSTÓL A MÁSODIK SZÁZAD VÉGEIG.

A rhetoriskola erőltetett és túlhajtott hangján szóló s a hatások fokozásában már egész a végletekig eljutott mesterkedő költészet végre csömört keltett a vele úntig elárasztott közönségben. A visszahatás nyomán ismét a természetes és népies egyszerűséghez fordult az ízlés. Az ünnepélyesebb, valamint a keserűen komoly műfajoktól a játshi könnyedségű apróságokhoz tértek s ezekben kezdtek újra gyönyörködni. A verselésben való ügyesség azért még mindig a magasb műveltség egyik kelléke maradt, s az e téren elért sikereket még ezidétt is az előkelő időtöltés meg kedvtelés elismerő méltánylásban részesített eredményeinek tekintették.

Hadrianus, a ki az összes tudományokban és művészetekben műkedvelősködött, énekelt és cziterázott, természetesen a költészetnek is áldozott. Az alexandriai iskola tudósaihoz hasonlóan ő is többre becsülte Homerosnál Antimachost, a kinek Thebaisát csak kevéssel azelőtt juttatta Statius nagyobb és szélesebb körű méltánylásra. Úgy látszik, hogy az idő tájt valami csodálatos

fanem jött divatba, a melynek szanaszét ágazó terebélyes növést mindenféle egymással kevert mag sarjadékának tartották akkoriban. Ezt a növényt *Catachannának* hívták, ha ugyan még mindig megfejtetlen nevét helyesen örökítette ránk a hagyomány. *Catachannae* czimet adott Hadrianus több kötetnyi költői munkájának, a mely telisdedtele volt Antimachost utánzó keresett homályossággal. Lehet, hogy vegyes tárgyú költeményeket gyűjtött e közös czím alá, a mely csak a tartalom és külalak változatos sokféleségét akarta jelölni. A római írók közül különösen az aranykor előtti, régi szerzőket kedvelte: így Catót többre becsülte Cicerónál, Enniust Vergiliusnál. Azon, az augustusi korszak óta soha ki nem veszett régieskedők sorába tartozott tehát, a kiket Horatius, Seneca, Martialis és a szónokokról való beszélgetésében Aper is kigúnyolnak. Már Trajanus előtt megkezdődött e fokozatosan mindig régibb írókra visszamenő irányzat. Senecától Ciceróhoz tértek vissza. Az igazi, hamisítatlan rómaiság s az erőtől duzzadó régi szép idők visszakívánása a régi irodalom behatóbb tanulmányozására vezetett, a melyből aztán az élő irodalmi nyelvnek a régi latin-ság forrásából való megacézéloxására irányult törekvések eredtek.

A mi latin és görög vers Hadrianus neve alatt reánk maradt, csak részben alapúl biztos, vagy legalább meg lehetőszen szilárd hitelességen, de mind csak arra való, hogy költői játszadozásairól egyéb úton nyert értesüléseink alaposságát megerősítse. Ismeretes hajlamai és sajtyszerűségei valamennyiben erősen kidomborodnak. A thespiai híres Eros tiszteletére görög hendekasyllabusokban ajánlja fel egy saját kezével elejtett medve bőrét. Tudjuk, hogy a császár e szerencsés vadászata emlékére

új várost is alapított (*Hadrianothraet*). A nyúlról szóló ismeretes tréfás adoma, melyet Germanicusnál már astronomiai vonatkozásában is láttunk (l. 7. l.) egy Hadrianusnak tulajdonított epigrammban más, de meglehetősen gyenge fordulattal kerül újra elő: a kutyáktól üldözött nyúl végre mégis kutya zsákmánya lesz, a mint a tengerbe menekül, csakhogy kutyafókáé. Kedvelt csatalovának, Borysthenesnek, iambusi dimeterekben latin sirverset szentel, azon vitéz bataviai harczosnak emlékét pedig, a ki teljes vértezetében úszta át a Dunát s röptében másik nyíllal találta el a kilőtt nyilat, distichonokban ünnepli. Egy Archilochosról szóló görög sirversben a tőle nem kedvelt Homeroson húz egyet; másutt meg egy kolduló grammatikust utasít el gúnyosan. Még a trónra lépte előtti időből való a Trajanus nevében írt és az Antiochiában tisztelt Zeus Kasiosnak szentelt felajánló költemény (Anthol. Pal. VI. 332.), a kinek Trajanus a parthusok elleni hadmenete közben (114/5) a geták leveretésénél hódított zsákmányból áldozati ajándékokat ajánl fel azzal a könyörgéssel, hogy új vállalatát hasonló sikerrel koronázza az isten. A 121. évben elhalt és a szokás értelmében az istenek közé magasztalt felesége, Plotina emlékére hymnusokat írt Hadrianus. De azt sem tartotta méltóságán alólinak, hogy nem egy jó barátjának is írjon alkalmilag egy-egy verset, s hogy költő-társa, Voconius emlékének holta után elegiai költeményt szenteljen. Hasonló tiszteletben azonban kedves kutyái és lovai is részesültek. A délvidékiekkel jóformán velük született azon tehetség, a mely néha-néha egy-egy az alkalom szerint ledér, vagy komoly dalocska rögtönzésére ösztönzi őket, nem hagyta el őt még 72 éves aggyatán korában és kínos betegségében sem. Ő, ki annyit

fürkészte az élet és sors titkait, halálos ágyán teste titokzatos «vendége és társá»-tól, a «lengé, édes lelkecské»-től néhány rövid lélekzetű iambusi dimeterben vesz búcsút azt kérdeve tőle: «Hová indulsz immár? Sápadt, merev és póre vagy most, és szokott tréfaiddal senkit sem fogsz többé vidítani.»

Költők, tudósok s mindenféle írók társaságában élt, a kiket bőkezűen elhalmozott kitüntetéssel és vagyonnal, de azért felsőbbségét legalább gúnyos megjegyzések, fogós kérdések és leszóló bírálat alakjában mégis nagyon szerette velük éreztetni. *Annius Florus*-szal való bensőbb összeköttetésére enged egy ártatlan tréfája következtetni. Világjáró úratól felszóllíttatva, hogy kövesse őt útjában, Florus négy anakreoni versben kijelenti, hogy semmi kedve Caesarnak lenni, mert egy csöppet sincs ínyére, hogy Britanniát bebarangolja, vagy a skythák földén fagyoskodjék. Erre a nyugtalan természetű fejedelem ugyanannyi s hasonló mértékű parodizáló sorban azt feleli a költőnek: «én meg nem kívánok Florus lenni, boltokban csavarogni, csapszékekben kuksolni és a bolhák csipéseit tűrni.»

Nagy utazások ellen alapos okokkal védekeznie senkinek sem állott tán jobban módjában, mint Florusnak, ha ugyan e néven azt a P. Annius Florust kell értenünk, a ki ifjú éveiben hosszabb időn át iskolamester volt Tarracóban. Ez egy lényegesebb részeiben elveszett iratában azt a retorika-tanárokra nézve nem éppen közömbös kérdést vitatta, szónok, avagy költő volt-e inkább Vergilius? E művéből csak a bevezetés egy része került elő 50 esztendővel ezelőtt egy brüsszeli kéziratból. Kedves és eleven bájú hangon adja itt a szerző elénk egy baeticai művelt spanyol emberrel folytatott beszélgetését.

Ennek fonalán alkalma akadt arra, hogy saját előéletéről is elmondjon egyetmást. Afrikai származású volt. Gyermekkorában részt vett Domitianus alatt egy capitoliumi költőversenyen. De habár a koszorú a pályabírák egyhangú ítélete szerint őt illette volna meg, a császár mégis megtagadta azt tőle, még pedig korántsem személyes ellenszenvből, hanem egyszerűen azért, mert az afrikai provinciától sajnált ily nagy kitüntetést. Az idegen, a kivel beszélget, csodálkozik, hogy Florus még mindig a kis spanyol fészekben vesztegel, távol Rómától, a hol pedig verseit szélteben éneklik, s most az egész város a dák hadjárat diadalmas befejezésének örömeiben úszik (102., vagy 106.). Ekkor Florus elmondja neki, hogy gyermekéveiben eltűrt azon megalázódása után hallani sem akart többé sem szüleiről, sem hazájáról s nyakába vette az egész világot. Így bejárta Siciliát, Cretát, a Cycladokat, Rhodust és Egyiptomot. Innen Itáliába visszatérve s a tengeren való utazást már megúnva, szárazföldön ment az Alpeseiken át Galliába, majd innen még messzibbre északnak, azután pedig délnyugatnak fordulva a Pyrenaeusok felé, mígnem itt e helységben (a mint kétségtelenül be van bizonyítva, Tarracóban) letelepedett, minthogy itt a lakosok jelleme, valamint az éghajlat és talaj is teljesen kielégítik őt. Itt egészen tanítói hivatásának él. Igaz ugyan, hogy az első öt éven át nagyon szerencsétlennek érezte magát, de utóbb beletörődött abba, hogy élte boldogságát csakis az ifjúság oktatásában keresse, s ma már semmiféle hivatallal sem cserélné fel, a melylyel őt a császár megkínálná. Lelkesedéssel írja le a tanítói pálya méltóságát és örömeit. «Vedd csak közelebbről szemügyre, úgy mond, mi szebb, katonaruhába bujtatott férfiaknak, avagy biborszegélyes öltözetű

gyermekeknek parancsolni, elvadult barbár lelkeket, avagy ártatlan, szelíd sziveket kormányozni. Istenem, mi szép dolog s milyen fölséges érzet, a tanítói széken ülve, belőle jó erkölcsök s nemes művelődés magvait elhinteni, majd szép verseket előadni, majd a növendékek vitatkozását vezérelni» s i. t.

Ez adatokból könnyen ki lehet számítani, hogy Florusnak ilyenformán még Vespasianus alatt kelle születnie, s hogy legkorábban a 90. évben, de tán csak 94-ben lépett fel a capitoliumi versenyen, ezután pedig legalább vagy 6—7 évet, de tán még többet töltött úton, s így még Trajanus alatt, a 102. és 106. évek között telepedett meg Tarracóban. Talán ez időtájt szerkesztette Livius ama kivonatát, mely Florus nevén reánk maradt. Annyi bizonyos, hogy e mű az iskola számára készült s Hadrianus korára vall és bizonyos költőiség lehellete árad el rajta. Éltenek negyvenes éveiben kerülhetett vissza Rómába, a hol Hadrianusszal közelebbi összeköttetésbe lépett. Nem vehetjük tőle rossz néven, ha ifjúsága odysseusi hányódásai után nem igen volt kedve, még ura és császára kíséretében sem, újra vándorbotot venni kezébe.

Hadrianusszal való bizalmasabb érintkezését tanusítják hozzá intézett prózai leveleinek töredékei is. Erős önértékének bizonyítékául pedig egy trochaeusokban írt dalos könyvének e két sora szolgálhat:

Ujdonsült consult s proconsult minden évben láthatunk,
Csak királyt és csak költőt nem hoz világra minden év.

E mérték újabb használatba vételével Florus a köztársaság korának költészetéhez tért vissza, a melyben azt, habár nem éppen sűrűen, de gnomikus, oktató és leíró művekben mégis alkalmaztatni látjuk helylyel-

közzel: legelőbb is Enniusnál, később Lucilius-, Porcius Licinus- és Sueiusnál. A nép ajkán azonban, különösen pedig a katonaságnál szüntelen élt, kivált gúnyos és ingerkedő versek mértékeül.

Florus nevével jelölve szabályos trochaeusi tetrameterekben írt komoly és tréfás, hol érzelgő, hol meg férfias erejű, majd életvidám, majd meg mélabús mondások kis gyűjteménye jutott korunkra, a melyeknek simán folyó, de kissé cziczomás nyelvezete és élcelődő hangja igen jól megegyezik a Hadrianus-féle korszak uralkodó szellemével. Az egyikben egy görögbarátot óva int a költő a tengeren túliak kendőzött erkölceitől, s a római polgárt állítja eléje az ember mintájakép, azt mondván, hogy egyetlen Cato többet ér háromezáz Sokratesnél. A költő szereti Bacchus ajándokát s bőséges bortermésért, meg azért imádkozik, hogy az édes must nektárja a hordóban finom zamatú itallá higgadjon le. Apollo és Liber, így szól egy másik mondása, mind a ketten a lángok szülöttei, mind a kettő meleg és világosság forrása tehát: az egyik legyőzi az éjszaka sötéttségét, a másik meg a szívet deríti fel. Fiatal gyümölcsfákat ültetett s a kedvese nevét róttá be kérgükbe; azóta azonban odaveszett szíve nyugalma, s az elültetett fákkal nő szenvedelme. A szerelem terén keserű tapasztalatokra tett szert. Akár egy vígjátékbeli ifjú, ő is a nők csalfaságát panaszolja. Lefordítja Theognis egy mondását is (305. s k.), a mely szerint a gonosz emberek nem születtek ilyenekül, hanem csak a rossz társaság rontotta el őket. A mindennapi élet ellenmondást mutató jelenségei közül is szóba kerülnek a legközönségesebbek: pl. hogy épp oly rossz, ha van az embernek pénze, mint ha nincs; az se jó, ha az ember mindig vakon mer, meg

az se, ha mindig félénken tartózkodik; túlságosan sokat hallgatni épp oly rossz, mint nagyon sokat beszélni; a házon kívül tartott szerető épp oly rossz, mint a feleség odahaza. De bár az igazságokat «senki sem tagadja, mégsem él szerintük senki sem».

Alighanem Florus korából való egy szintén trochaeusi méretű költemény, a mely névtelenül került két vegyes-tartalmú versgyűjteménybe, s a *Pervigilium Veneris* (Venus éjjeli ünnepe) nem egészen tartalmához illő címét viseli. Ez egy szerencsétlen szerelmes szívbeli ömlengése. Venusnak, mindenek szülőanyjának, Siciliában évenként megmegújuló tavaszünnepe előtt való napon, az ünnep előkészületei láttára annak mély jelentősége egész nagyságában feltárul a szerető lelke előtt. Ajkán dal fakad az istennő mindenható erejéről. E közben beesteledik. A nyugalomra vonuló nyájak idylli képe és családi boldogságuk látása keserűséget kelt szívében, s a madarak éneke, mindenektőlött pedig a fülemile csattogása mind csak szerelemről beszél neki. Ó, miért nem elegyülhet az ő hangja is dalukba! Mikor jön el valahára az ő tavasza is? Mikor nyílik ismét dalra az ő hallgatag ajka? Attól tart, hogy már egészen el is feledte művészetét, s hogy hosszas hallgatásával elidegenítette magától Apollót és a Múzsákat. Epedő sovárgás, félénk szerelmi esengés, vagy tán inkább elvesztett szerelmi kegy visszanyerésének hő óhaja hangzik ki mindenütt e sorokból. E vágy rejlik a költeményt kezdő és záró s benne egyenlőtlen közökkel minduntalan visszatérő refrain szavaiban is, a melyek az eredetinek utánozhatatlanul sokat kifejező rövidségében így hangzanak: *Cras amet qui nunquam amarit, quique amarit cras amet.* (Holnap, a ki már szerettél s nem szerettél még, szeress.)

A nagy istennő ünnepét az erdő üdén viruló lombzata alatt készülnek megülni. Myrtusgalyakból fonnak lugasokat, s a mi virágdíszít Hybla és az Aetna lejtőjének rétjei csak ontanak, azt mind feláldozzák az ünnep díszéül. Rózsákkal elárasztott magas trónusán ül a fölséges Dione, Gratiái és a nymphák körében, s törvényt lát. Amor is a nymphák közé elegyedik; s három éjen át szüntelen zeng az erdő a halmokon csatangoló koszorús ünneplők dalától. Ceres, Bacchus és Apollo, a költők istene is eljő. Dianát azonban, a szeplőtelen szüzet arra kérik, hagyja el ez időre kegyesen e vadászterületét.

A «szerelmes párok frigykötője», a nász istennője fog itt most ítélkezni; a tavasz boldogító napjaiban, mint azon idő táján, a melyben egykor a világ is létrejött, még ma is felvirrad a szerelmesek üdve, s erdőt-mezőt, mindent újra áthat a nemzés, szülés éltető szelleme, titokzatos őseréje. A rózsza is feltárja szemérmes kelyhét a beléje lopódzó égi harmatcsepp előtt. Virága díszét Kypriis vére és Amor csókja varázsolák elő. E képek az ünnep előkészületei közepébe vezetnek bennünket, a melyek mindjárt magának az ünnepnek leírásává bővülnek. Lassankint azonban ismét visszakerül a költő csapongó képzelme a törvényt látó nagy istennő alakjához, a mely most még ragyogóbb pompában jelenik meg lelki szemei előtt. Idején valónak látja immár, hogy róla magáról szóljon, s most hymnusszerű lendülettel énekel csodálatos születéséről, hogy aztán az egész világot átjáró teremtményéről emlékezzék, majd kiemelve kiváltképen azt, a mit a rómaiak köszönhetnek neki, s végül még arra tér ki, hogy az istennő igazi hazája és uralmának legkedvezőbb talaja a falusi élet természetes egyszerűségében lelhető fel. Ezzel a költő hallgatagon mint-

egy önmagát is a hatalmas Dione kegyes oltalmába ajánlja. Hisz ő is a falusi pásztorélet szemlélője, a nyájak tenyészetében gyönyörködik s a madarak szerelmes dalára figyel. Miért kell csak éppen ő neki mindenek boldogságából számkivette lennie? Fájó szive kérdésére azonban ismét a költemény visszatérő sora felel, mintegy vigasztaló reményt öntve a holnapi nap biztató jöttével szívébe.

A költemény szövege, sajnos, igen megrongált állapotban jutott korunkra. Versei általában a görög metrikai szabályok pontos követésével és csinnal alkotvák, néhány csekélyebb érdességet kivéve, a melyeket szintén könnyen el lehetett volna kerülni. Több görög szó, meg Venusnak, anyja, Dione nevéen szólítása talán sajtászerű helyi színezetet akar adni a költeménynek. A mű nyelvezete különben a változó tartalom szerint, hol az idylli stílus egyszerű természetességével szól, hol a hymnus ünnepélyes hangjának ragyogó díszét veszi kölcsön. Nehány, Vergiliusra emlékeztető és egy, Calpurnius eklogáira valló helynél fontosabb a 13—26. versekre terjedő részlet, a mely a rózsabimbó lassú kinyíltát írja le és azon, Florus neve alatt reánk maradt hexameterekhez hasonlít, a melyek négy rózsát fejlődésük különböző fokán állítanak egymás mellé. E thémának különben többféle változatú feldolgozásával találkozunk a régiek-nél. Nem lehetetlen egyébiránt, hogy Florus, a kiről tudjuk, hogy Siciliában is járt, itt tartózkodása idején szerzett helyi tapasztalatok indítékára írta e kis művecskét, a mely éppen nem mondható hozzá méltatlannak.

Nagyobb szabású tárgyakig és mélyebb érzésből fakadt, vagy merészebb röptű gondolatokat tartalmazó művekig egyáltalában nem látjuk a Hadrianus korabeli költőket fellendülni. E helyett annál buzgóbban igyekeznek mindenféle versmértéki mesterkedésekben és játékokban jeleskedni. Mintha csak megint feltámadt volna bennük Laevius (I. köt. 365. s k. l.) szelleme. Nem is annyira az «új iskola» (*neoterici, novelli*) költőinek, mint inkább a régi iskola felújítóinak nevét illetet volna felvenniök, minthogy alapjában csak azt elevenítették fel ismét, a mit már előttük régen lejárattak és félredőbtak volt, s még csak új tartalmat sem tudtak önteni ez üres formákba. A görög lyrai költészet nem egy kedvelt mértéke újra divatba jött náluk, így az Archilochos rövid anapaestusi sora (a *Paroemiacum*), továbbá a rövid daktylusi vers, a mely a harmadik félütem után szorosan összefoglalt ú. n. «negyedik» paeonnal (— — — —) záródik. E villamos ütéshez hasonló hatású méretet egyszer Sophokles is alkalmazta ama néhány sorában, a melyekben Oedipus borzalommal ismerteti meg magát Kolonos lakóival. Calabriai népdalokban is előkerült, hír szerint, e metrum, és a hadrianusi korban ily szabású földmívelési tanácsokat találunk, de még később is akadunk egyes nyomaira a rómaiaknál. A szökellő iambusi dimeter is megint divatossá lett. Ilyenekben utánozza Gellius egy ifjú barátja azt az elegiai párverset, a melyet sokan Plato ifjúkori ötletének tartanak; de míg a görög eredeti csak annyit mond, hogy: «Agathont csókolva, lelkem a nyelvem hegyére szökött, a kandi s pajzán jószág nyilván át akart hozzá subanni», — addig az utánzat 17 iambusi dimeterré lapítja el a csinos kis vallomást, ezzel természetesen letörölve róla a hangulat üde himporát, s helyébe a csók

érzékies részletező leírását téve, a melyet még egy esetlenül hozzáfűggeszkedő tréfa követ.

Ugyanily iambusi dimeterekben írja le valami egyéb-iránt egészen ismeretlen *Marianus* nevű költő a Luper-caliák ünnepét. Művében a legrégibb időkbe nyul vissza, mert egyetlen fönmaradt részletében, a többi közkeletű adattal ellentétben, Róma városának nevét Aesculapius egy leányának nevéől származtatja. Vajjon e verseknek volt-e valamelyes vonatkozásuk a Roma és Venus tiszteletére Hadrianustól emelt fényes templom ez idő táján történt felavatására, azt eldöntetlenül kell hagynunk. — Ugyanez idő tájban (Terentianus Maurust megelőzve) *Alphius Avitus* iambusi dimeterekben híres római férfiakra vonatkozó adomákat beszélt el. «Kitünő emberek» (*excellentes*) czimű munkája több könyvre terjedt. Alighanem Romuluson kezdte sorozatukat, mert az első könyvben, úgy tudjuk, említve volt az a sabin nő, a ki atyja és férje közt békét szerzendő, a saját vérét ajánlja föl engesztelésül. A másodiknak egy része Camillusról és a falerii-beli iskolamester árulásáról szólt. E néhány fönmaradt részlet előadása szorosan, majdnem szó szerint ragaszkodik Liviushoz, de egészben eleven és kedélyes, a nélkül, hogy magasabb dicsőségre áhítoznék.

E kör egyik legtekintélyesebb vezérembere volt *Annianus*, a ki a faliskok bájos vidékéről való s ugyanitt szép jószág ura volt. Gellius e nálánál valamivel idősb kortársa (130 körül szül.) még ép érzékkel tudta méltányolni Vergilius nemes stílusát, és alapos ismerője volt Plautus-, Terentius- és Luciliusnak. Vendégei, kiket szüretkor, vagy máskor mezei kastélya barátságos falai között fogadott, mindig kellemes és lelküket felüdítő napokat töltöttek a művelt és gavallér háziúrnál. Annianus élet-

kedvét s derült hangulatát, de gyakorlati tapasztalatait a mezőgazdaság, szőlőművelés, meg az inycsiklandó eledelek élvezése terén is, játszi dalocskákban (*ludicra carmina*) öntötte ki. Ugyanő újra felelevenítette a fescennini parasztos durvaságú gúnyverseket is (l. az I. köt. 9. s k. l.), s talán egy-egy lakodalom alkalmával (mint még jóval később Claudianus is), vagy más személyes vonatkozású esetben élve velök, mint a hogyan pl. a triumvir Caesar Octavianus is megengedte magának e tréfát Asinius Pollióval szemben.

Valamivel fiatalabb Annianusnál és kevésbé a Terentianus Maurus metrikai tankönyvének megjelente (175. táján) előtt, körülbelül a második század közepe felé írta le *Septimius Serenus* a földműves ember mindennapi életét és munkáját a legváltozatosabb alakú apró költemények sorozatában, a mely legalább két könyvre terjedt. A mily sokfélék, részben a legritkább használatú régiek, részben pedig egészen új és vajmi merész újítású saját versformái, épp oly változó e nagy műgonddal alkotott keceses dalocskák hangulata is. A második század folyamán igen kedvelték s a versmértéktan elméletében a lyrai formák változatosságának mintái gyanánt idézgették őket. Ennek köszönhetjük a belőlük reánk jutott néhány töredéket. A napi munka a földművelőnek Janus atyához fohászkodó imádságával kezdődik, mint a mely istenség mindennek a kiindulása, a ki előtt dübörögve nyílnak meg az ég arany zárai. Ósrégi oltáron mutatja be neki a hozzá folyamodó az áldozatot (23. töred.). A gazda és földje valósággal személyes baráti kapcsolattal fűződik egymáshoz, mert hát egymásra vannak utalva. Jóízűen eltereferélnek egymással s a szántóföld azt mondja urának: «ha jót téssz velem, megszolgálom» (10. tör.). Szívesen

el-elhallgatja a gazda a mandolafenyők koronáiban dudorászó zephyr dalát (11.). Majd a táj szépségei láttára festő szeretne lenni s lelkesülten ecsetet és festékeket óhajt kezébe (21.). Örül a vidék nagy csendjének, mert semmi sem kiállhatatlanabb előtte a római Via Flaminia zajánál (18.). A ragyogó víztükör a kaviesszöktetés (békaugratás) ártatlan játékára hívogatja az embert (19.). Majd a vadászat örömei jönnek, a melyeket a szegény «madárgyors lábú nyulacska» árva lelkének kell megfizetnie (17.). Az egyik töredékben (8.) a vásárra menő paraszt kérdi a tisztartót, mit hozzon magával. A 15. a zöld réten sétálgató leánykát írja le. Az elsőben apró ajándékok, fejkendő, csinos öv, tű igyekeznek megnyerni a kedves kegyét. A 14.-ben a piczi szúnyogot, a melynek bizalmasan a leány közelébe szabad férköznie, ezért a leány szeretőjének mondja a költő. Végre a sokáig ellenálló vár mégis csak meghódol (22.). A 25. úgy magyarázza a Gorgók mondáját, hogy ezek csodaszép lányok valának, a kiknek láttára minden ifjú mintegy kővé meredt bámulatában. Természetes, hogy e gyűjteményből sem hiányozhatik a szerelmesen megénekelt fiú (7.), meg a galád vetélytárs sem, a ki azonban még arra se méltó, hogy a költő egy *satura*-ra (l. az I. köt. 8. s k. l.) érdemesítse. E dalocskák nyelvezetét élénk szemlélhetőség, igazi költőiség s minden retorikai szóhalmaztól mentes népieség tünteti ki, a mely falusias színezetében nem egy régies nyelvsajátságot őrzött meg számunkra.

Mindezen versművészeket azonban fölülmúlja mesterkedés dolgában a mauretaniai *Terentianus*, a ki a maga nemében egészen sajátyszerű művet alkotott kevéssel a Septimius verseinek megjelente után, a második század utolsó negyedének eleje felé kiadott verstani kézikönyvé-

ben. Ebben a rómaiaknál használatos valamennyi versmértéken végig vezeti, az oktató elméletbe szőtt példák alakjában, olvasóját. Régebben a szerző maga is írt nem csupán ily elmélet szolgálatában álló példaverseket. Öreg napjaira aztán, mikor már elapadni érezte költői tehetségét, hogy legalább technikai készségét gyakorolja, ezt a verselési tornajátékot eszelte ki a maga mulatságára s egyben arra, hogy benne Bassinus nevű fia és Novatus nevű veje számára az összes versmértékeket felölelő metrikát állítson össze. A mű egy glykoni versekben írt előszóval kezdődik (— 84.), erre a grammatikusok eljárásához híven a hangzókról szóló fejezet jön sotadeusokban (— 278.). Majd újabb bevezetésben a fia és veje megszólítása következik s erre a szótagok fejezete, a melynek a fele trochaeusi tetrameterekből áll (— 326.). Erre hexameterekben tárgyalja (a beszótt sok hatméretű verses példa miatt) a szótagok mérését (— 1281.), a mihez a néhány sornyi zárszó csatlakozik (— 1298.). Ebből megtudjuk, hogy a szerző időközben 20 hónapon át súlyos betegségben feküdt s élet és halál közt lebegett. A mű legfényesebb része a tulajdonképeni metrika, a mely minden versmértéket a maga alakjában írt szabályokba foglalva ismertet.

A költemény azonban nem jutott el, úgy látszik, teljes befejezéseig s a reánk maradt rész sincs még a kiadásra való teljes érettség állapotában. Közzétételét a szerző fia és veje helyeslésétől tette függővé. A fáradságos munka ugyan sokat köszönhet a szerző elődjének, Caesius Bassusnak, de azért sok benne az eredeti is, kivált a hadrianusi kor imént említett költőire vonatkozó adatok dolgában. Nem itt a helye azonban, hogy tudományos becséről és forrásairól bővebben szóljunk. Elismerésre méltó a tárgy-

szerű stilusa, mely a míg nem kíván keresett fordulatokkal és szónoki csecsebecsével csillogni, addig másfelől még sem esik az iskolamester szárazon tanító hangjába. A versek kifogástalan símasága a gyakorlott mester kezére vall, a ki korlátlan ura a formának.

Apuleius.

A kötött beszédű költészet minden műfaja ki volt már merítve, minden műalakjával tettek már kísérletet. A hosszúra nyúló hőskölteményeket, akár a hősmondából, akár a nemzeti történelemből vették tárgyukat, esőmőr-lésig megünatta örökkön ugyanarra az egy kaptafára szabott szerkezetük. A retorika falábain kopogó szavaló-dráma nem bírt többé vonzóerővel a pantomimus érzékcsiklandozó látványaitól elkényeztetett nézőkre. Juvenalis a szatira és Martialis az epigramm terén a netovábbig jutottak. A ledér játszi versikék alkalmi termékeinek ügyes gyártása hovatovább mind szélesebb köröknek elég sikerrel gyakorlott szórakoztató multságává vált. A műveltebbeknek és velük a hangadók után induló nagy tömegnek az ízlése is mind kizárólagosabban a szónoklat mesterei felé hajlott, a kik beszédük elragadó varázsával, épületes oktatás mellett, egyúttal gyönyörködtetni is tudták hallgatóságukat. Az u. n. második sophistika vándorszónokai, a kik az ázsiai ékesszólás ragyogó mesterfogásainak teljes készletével felszerelve indultak útnak, lassankint mind jobban kiszorították kiváltságos helyéből a költői előadást. Az új kinyilatkoztatásokra, a világrend örök titkainak felismerésére sovárgó, minden mysticismus és csodaszerű dolog felé mohón hajló lelkek áhítattal

merültek el a bölcseledő theologia képzelgéseinek ködös ábrándjaiba, de e mellett nagyon szerették, ha közben-közben az élez kipattanó szikráival, a dialektika játékaival, vagy tarkán kiszínezett elbeszélésekkel tartá ébren a szónok figyelmüket. S a divatos ékesszólás e mesterei vajmi jól értettek hallgatóságuk elbűvöléséhez, s ez utóbb már a zene hangjai- és a költészet rhythmusainál is szívesebben figyelt beszédükre, a mely különben maga is szinte zenei hatású volt s előadásában közel járt az énekléshez. Már Plinius (Lev. II. 14. 13.) is gúnyolja ez új divatú *canticum*-okat, a melyeket megbotránkozására már a centumviralis törvényszék előtt is tomboló tetszésviharral fogad a bérelt tapsolók hada.

A római költészet történetét áttekintő szemlénk végén álljon im e költői próza egy kiváló művelőjének alakja.

Apuleius Kr. u. 125., vagy 124. táján született Madaurában, Áfrikának egy Numidia és Gaetulia határán fekvő virágzó katonai gyarmatvárosában, a hol atyja a városi legfőbb hatóság (a *duumviri iuri dicundo*) tagja volt (Apol. 24.). Decurio fia lévén, már ifjú éveiben beléphe-tett a curiába, habár egyelőre nem volt is még szavazati joga benne. Gyermekéveiben Karthagóban, a provinciai élet fényes középpontján nyerte grammatikai és retorikai kiképzését. Ez lőn szellemi honává, a miért is Karthagót szónoki lendülettel a provincia tiszteletreméltó tanítójának, Áfrika égi múzsájának, a toga-viselők Camenájának nevezi (Flor. XVIII. XX.). Tanulótársainak egyike volt Aemilianus Strabo, a ki 156-ban *consul suffectus* volt már, tehát alighanem 123. körül született, s a második század hatvanas éveiben nagy tekintélyű férfiúként szerepel Karthagóban: ekkortájt biztos kilátásai valának Áfrika helytartóságára.

Apuleius, úgy látszik, felserdült, tán 19, vagy 20 éves ifjú ember lehetett már, mikor messze földekre tanulmányi útjára indult. Művelődését Athenaeben fejezte be: itt végezte költészettani, mennyiségtani, zeneművészeti, dialektikai és bölcséleti tanulmányait (Flor. XX.). Ugyanitt ismerkedett meg közös barátaik útján az oeai fiatal Pontianusszal, a mely ismeretség benső barátsággá szilárdult (Apol. 62.), utóbb azonban végzetessé vált reá nézve. Évek hosszabb során át, tán vagy 7—8 évig, időzött részben Athenaeben, részben Görögországon utazgatott, s Alexandriába meg egyebűvé tett tanulmányi kirándulásokat. Azzal dicsekszik (Apol. 5.), hogy lankadatlan buzgalommal szentelte éjjeleit és nappalait s áldozta fel egészségét is tanulmányainak. A mysticismusra való nagy hajlandósága és heves tudásvágya többféle titkos szertartású szövetkezet kebelébe vezette (Apol. 55.). — Ily úton atyjától örökölt vagyonát tetemesen leaszott (Apol. 23.), mikorra az ötvenes évek elején Rómába jött (Flor. XVII. Metam. XI. 27.). Itt ez időtájban az irodalmi divat vezéralakja egy honfitársa volt, *M. Cornelius Fronto*, a ki a numidiai Cirta városából származott (Kr. u. 143-ban consul), s mint *M. Aurelius* és *L. Verus* császári hercegek tanítója már *Hadrianus* alatt is nagy tekintélyben, *Antoninus Pius*nál pedig kiváló kegyben is állott. Ő volt annak az áfrikai írócésznek a feje, a mely a keleties bujaság kövér s meleg színeinek, meg régies szölamok komoly méltóságának sajátyszerű keverékével újdonságot igyekezett kölcsönözni a latin írói nyelvnek. Azon magában véve dicséretes törekvése, hogy mindig a legjellemzőbb kifejezéssel éljen, az őskor rég feledésbe merült szókinésének felelevenítésében tetszelgő hiú pedanteriával párosult. *Hadrianus* óta különben is új virágzásnak

indultak a philologiai tanulmányok, a melyek kiváltképen a régibb köztársaságkori irodalom felé fordultak. Fronto és tanítványai hangyaszorgalommal olvasgatták és kivonatolták a prózai és költői műfajok mindennemű változatait és árnyalatait Catón és Gracchuson kezdve egész Sallustiusig, Naeviustól Laberius- és Lucretiusig, azon czélból, hogy belőlük jellemző és régiességükkel érdekesen feltűnő szavak és kifejezések gyűjteményét állítsák egybe s ezek kaczerkódó alkalmazásával tetszelegjenek olvasóik előtt.

A nyelven való teljes uralmuk legfényesebb bizonyítékát abban látták ez iskola hívei, ha minden főnév elé a hozzá legjobban illő jelzót, minden mondattagba a legjobban bele illő igét tudták oda ékelni, s minden fogalmat a vele rokonértelmű szavak egész sorával sikerült megvilágítaniok. Mindehhez még a Gorgias óta a görög ékesszólás iskoláiban is nagy kedveltségnek örvendő szó- és hangjátékok czifrázatai járultak. Rajongó magasztalással szólva művészetéről, Fronto az ékesszólás útján elérhető dicsőséget fölébe helyezi minden hadvezéri hirnévnek. Szerinte egy jól fogalmazott levél jobban biztosítja írójának a halhatatlanságot, mint a hadvezérnek a csatatéren aratott diadalai. Tanítványait tehát buzdítja, hogy csak gyakorolják magukat ernyedetlen szorgalommal a hasonlatok felkeresésében, gnomikus mondások változatos szerkesztésében, jól kihegyezett beszédalakzatokban, suaszó- szerkesztésében, s mindenféle szónoki ékítmény kecses kifaragásában. Maga is a legkülönbözőbb hangnemű mintaművek alkotásában fáradozik, minők például a szünetek igazolása, az esti- és a hajnaleszillag versengése, majd egy egészen új mythost költ az álomistennek Juppitertől való teremtetéséről, s költői szí-

nezetű elbeszélésben mondja el Arion és a delphin történetét.

Az ifjú Apuleius a veleszületett könnyű alkalmazkodási tehetséggel csakhamar egészen beleélte magát Róma e divatos stilusába s azt teljesen hatalmába kerítette, úgy hogy rövid időn keresett ügyvéddé lett általa s ez úton megint kissé rendbe hozta megcsappant anyagi helyzetét. Ez idő alatt azonban még híres *regénye* megírására is rá ért. Előszavában bocsánatot kér, ha netán stilusán megérzenék provinciai származása, hisz a tősgyökeres római szólásmódokat csak a fővárosba jötté óta sikerült neki «fáradtságos munkával» annyira-mennyire elsajátítania, s ez igyekezetében nem volt senkinek a tanítása sem a segítségére. De meg az irodalmi műfaj is, a melylyel kísérletet kockáztat, egészen új föladat számára. Kettő az, a mit benne egyszerre változtat: a tárgy is, meg a stilus is. Olvasóját azonban azzal biztatja, hogy azért jól fog mulatni társaságában, és e szavát mind e mai napig sikerült beváltania.

«*Átváltozások*» czimén egy hosszadalmas és csodálatos eseményekkel teli görög regény hősének, a patraei *Lukios*-nak, s alighanem még egyéb szereplőknek is mindenféle varázslattal járó élményeit mesélte el, a gyermeki naiv hiszékenység azon őszinte hangján, a melyen már az ilyenekről szóló regéket elmondani szokás. E műnek első két könyvét, a melyek Lukiosnak számárrá való átváltozását és végül megint emberalakjába való visszakerülését adják elő, szabad átdolgozású kivonatba foglalta össze a szatirikus Lukianos valamely szellemi rokona, s már jó régen az épp említett író művei közé jutott e tőlük előadásmódjában nagyon különböző irat, a melynek «Lukios, vagy a számár» a címe. A nagy irodalmi tárgyismerettel

biró Photius patriarcha legalább (a IX. században) már legkevesbbé sem habozott, jóllehet a terjedelmes eredeti munkát is ismerte, e kivonatot a szellemes sophista művének tekinteni. Ezzel a görög kivonattal körülbelül egykorú lehet Apuleiusnak a vele közös forrásból meritett átdolgozása, a mely ugyane történetet teszi szintén «Átváltozások» (*Metamorphoses*) című, tizenegy könyvre terjedő műve magvává. Az Apuleius-féle meg a Lukianosnak tulajdonított számárhistoria legtöbb részletének sokszor igazán szószerinti s még egyes tréfákra és kifejezésekre is kiterjedő szoros megegyezése oly nagy, hogy pillanatig sem lehet közös forrásukban kételkednünk, holott viszont nem egy eltérés meg újabb hozzátétel teljesen kizárja akár a rómainak a görög, akár emennek a római átdolgozótól való függését.

Apuleius Luciusa ég a vágytól, hogy végre megismerje a csodák honának, Thessaliának bűbájosságait. Különben már az is vonja őt ez ország felé, hogy anyjának híres és bölcs ősei valaha itt laktak. Thessaliai barátjának, a kinél szálláson van, a felesége varázslónő. Olyan kenőcse van, a melylyel ha megkenekedik, bagolylyá változik s oda repül, a hová akar. Lucius is megkivánja e tehetségét s rábeszéli a házbeli szolgálót, a kivel már össze szűrte a levelet, hogy őt is kenje meg azzal a csodákkal. A cseléd azonban, sajnos, elvéti a szelenczét, úgy, hogy a szerencsétlen legnagyobb rémületére számárrá látja magát átváltoztatva. A leány azonban vigasztalja, hogy mihelyt valahol rózsákhoz juthat s eszik belőlük, azonnal megint visszanyeri emberi alakját s már másnapra szabadulást ígér neki. Ámde most egész sora a kalandoknak szegül ez óhajta teljesezésének útjába. Éjjel ugyanis rablók törnek be az istállóba, a hol a szegény csacsi

áll, rá rakják zsákmányukat s elhajtják a hegyek közé. Sok viszontagság után az a kellemes feladat jut osztályrészéül, hogy egy elrablott s vőlegényétől megint visszahódított szép ifjú hajadont szállít vissza honába. Azonban a várt jutalom helyett a szerencsétlenre újabb szenvedések sorozata vár. Előbb a legnyomorúságosabb abrakon tengődve egy faluban malmot kell hajtania, majd féltékeny csődörök zaklatják a legelőn, utóbb teherhordó minőségében kegyetlen hajcsárja a leggaládabbul bánik vele, sőt egy ízben kevés híján a legkeservesebb megcsonkítás veszedelmébe kerül. Végre Cybele egy kolduló papja veszi meg, s most ennek a piszkos bandájával kell ide s tova barangolnia és e népség gyalázatos üzemeit szemlélnie. Egy hajszál tartja, hogy egy szakács kése alá nem jut, a ki már pecsenyét akart belőle sütni, majd meg a veszettség gyanújába keveredik. Azután meg egy pékhez kerül, a kinél megint malmot forgat, ennek rossz végre jutása után pedig egy kertész tulajdonává lesz. Innen egy katona hurezolja el magával s utóbb két testvérnek adja el, a kik czukrászati és kifőző társüzletet folytatnak. Ezeknek jól felszerelt éléskamrájában végre valahára kedvére jól lakik. A mikor itteni dolgai kisülnek és kitudódik az is, hogy a jó csacsi nem csak enni-inni, hanem szeretni is egész embermódra tud, roppantul emelkedik a tekintélye. — Azon két testvér gazdája, kinek éppen ünnepi játékokat kell rendeznie a korinthusi színkörben, itt természetellenes fajtalan mutatványra szánja a csodaállatot. De még éppen a legvégső pillanatba sikerül elinalnia, s a mint kiszabadul, meg sem áll egész Kenchreaeig, a hol a tengerparton elterülve, kimerülten elalszik. Álmában megjelen előtte Isis s utasításokat ad neki, a melyeket követve megszaba-

dulhat. Ezeknek engedelmeskedve, másnap reggel, midőn az istennő ünnepi körmenete előtt elhalad, odalopózik a pap mellé s hirtelen elkapja a kezéből s megeszi a rózsakoszorút. Erre nyomban visszanyeri emberi alakját s ezért hálából isteni felszabadítója szolgálatába lép.

Ez az ünnepélyes befejezés az Apuleius sajátja. A görög elbeszélőnél a visszaváltozás egyszerűen a színkörben történik meg. Egy virágárús ugyanis éppen rózsákat visz el arra, a mire Lukios mohón nekik esik, felfalja őket, s megint emberré lesz. Az elnöklő tisztviselő előtt igazolja magát, ez rá is ismer, és a legközelebb induló hajóval haza vitorlázik.

Míg azonban a görög eredeti szerzője szerepét következetesen megtartja s csak elbeszélése vége felé emeli meg kissé álarczát, magát «historiák írójának», öcsesét Caiust meg elegia-költőnek mondván, — addig Apuleius Luciusa a történet vége felé gyökeres átalakuláson megy keresztül. A mit ugyanis a római elmond, azt eleve nem a saját élménye, hanem görög lelemény gyanánt állítja elének. Luciusa, jóllehet első személyben beszél, kezdetben mégis a szerzőtől különböző személynek látszik. Csak hivatásuk- és szellemi irányukban hasonlítanak némileg egymáshoz, mert Lucius *scholasticus*-nak (II. 10.), tehát tudós embernek szólíttatja magát, s azt is említi, hogy több vallási titok szentségébe be van avatva (III. 15.): holott nyomban a számárnak megint emberré való visszaváltozása után egyszerre csak a Theseus és Salvia fia, a Plutarchus és a bölcselő Sextus ivadéka, a madaurai áll előttünk, a ki Rómába jött s itt az ügyvédi pályán küzdötte fel magát eleinte sanyarú helyzetéből (XI. 27. s k.). Így az is, a mit az Isis szolgálatába való belépéséről és végül a pastophorok testületébe és a decuriók

közé való felvételéről mond (30.), szintén magára a szerzőre vonatkozik. A dolognak tehát az a színe, mintha e meglepő fordulattal a saját multja tévelygéseit és viszontagságait későbbi megtisztultabb fejlődése előfokozatai gyanánt óhajtotta volna a Lucius számár-alakjában és ennek élményeiben feltüntetni.

A mese humorjának egyik lényeges eleme, hogy a számár bőréből is mindúntalan ki-kikandikál a benne rejlőnek emberi természete. Lucius kézről kézre és egyik helyről a másikra való jutása közben Odysseusként sok ember lelkületét tanulja ismerni. Hálás is «az ő számára» iránt, a mint mondja, azért, hogy ha okosságot nem is, de legalább sok tudást szerez számára (IX. 13.). Egyik vigaszát abban leli, hogy hosszú fülei legalább a nagyobb távolságban mondottak meghallására is képesítik őt (IX. 15.). Fölötte tragikomikusak azon ismételt s mindig balsikerű erőlködései, melyekkel lelki felindulását emberi hangon igyekszik kifejezni (III. 29., VII. 3., VIII. 29.). Bensejében élénk szellemi munka folyik: szüntelen elmélkedik, böleselkedik (X. 33., VII. 10., 11.), roppant kíváncsi, mindent felkutat és kifürkész, a mi csak körötte történik, vagy a mit mondanak; s a gazdái is majdnem emberi szolgálja módjára bánnak a furesa állattal, a mely gyakran elég bolond csinyeket enged meg magának.

A mint láttuk, a számár bohózata a végén vallásos áhitat és lelkesedés ünnepélyes hangjaiba lendül át. Az egész utolsó könyv e magasztos hangnemben van írva. A teli hold felkél a tenger hullámai fölött, Lucius a parton felébred álmából és bizalommal fohászkodik imájában a fönséges, a mindeneken uralkodó nagy istennőhöz (legyen bár a neve Ceres, Venus, Diana, vagy Proserpina), s kéri, hogy szabadítsa meg őt. Most újra

álomba merül. Ekkor egész dicsőségében megjelenik előtte Isis, a kinek alakját apróra leírja. A phrygiaiak az istenek anyjának, az attikaiak Minervának, a cyprusiak Venusnak, a krétaik Dictynna Dianának, a szicíliaiak Proserpinának, az eleusisiek Ceresnek, mások Junónak, Hecaténak, Rhamnusiainak hívják, az aethiopok, ariabeliek és egyiptomiak Isis királynői néven ünneplik őt. Az istennő meg is igéri neki az óhajtott szabadulást, utasításokat ad neki, mint viselkedjék, s szavát veszi a jövőre, hogy szolgálatába lép, a miért hívének még a halálon túl is boldog örökéletet ígér. A felkelő nap gyönyörű tavaszi időre virrad. Éppen az Isis nagy ünnepe van (márczius 5.): a díszes körmenet végig járja az utakat, élén haladnak a farsangi bohócok módjára öltözött és álorzás, mindenféle hóbortosnál hóbortosabb alakok és csoportozatok; azután a nők serege, majd a fáklyavivők csapata jön, utánok a zenészek és énekesek, majd a beavatottak és a papok következnek, a kik a szent jelvényeket viszik, meg az istenek képeit, végül pedig a főpap a sistrummal és a rózsakoszorúval. Ez kíván nyomban emberré alakulta után a megváltottnak szerencsét jó sorsához, mely annyi baj és viszontagság után a nyugalom révébe és az irgalom oltárához vezérlette őt. Ezt pedig sem származásának, vagy rangjának, sem tudományának nem köszönheti; hisz mindezek nem óvták őt meg attól, hogy ifjúkorában sikamlós lejtőre ne jusson, s rajta az aljas élvek fertőjébe sülyedt, bűnös kíváncsiságáért pedig elég keservesen lakolt. Ez nyilván Apuleiusnak a saját gyónása, a ki ifjú évei tévelygése után minden profán tudásvágyról le akar mondani és az Isisben való hithez folyamodik megnyugvásért. Hogy annál biztosabb legyen a sors minden

további kísértése ellen, a pap felszólítja, szentelje magát egészen az istennő szolgálatának; ugyanis csak ekkor fogja még megváltása üdvös gyümölcsét teljességében élvezni.

Igen kenetteljes továbbá (17.) a szent hajó ünnepélyes elindításának leírása is, a melynél Lucius mint ujonnan felvett avatandó van jelen. Részletesen mondja el a templomban töltött előkészületi idejét is és a felavatást, a melynek végül részese lesz. Most Rómába megy. Itt történik egy év eltelte után Osiris és Serapis szolgálatába való meghívása, végül a harmadik és utolsó felszentelés. A forumon folytatott tevékenységének az istenség áldása kedvez és ugyanez erőt ad neki ellenei rágalmainak elviselésére is, utóbb bekerül a pastophorok testületébe, majd a *decuriones quinquennales* közé is.

Ilyenformán a pajzán mese a végén épületes megtérési történetté alakul át; a hősnek számárrá változása csak újjászületéséhez vezető átmenet volt, előbbi megalázódása csak utóbbi felmagasztaltatásához és megdicsőüléséhez szolgál átmenetül.

Ám e csodálatos átalakulási és megtérési mese át meg át van szöve a legkülönbélebb, majd mulattató, majd megható, de csupa romantikus elbeszéléssel, a melyek részben a Lucius saját élményeiből kerülnek ki, részben másoktól hallja őket. Apuleius e beékelt történetkéket a népszerű s közszájon forgó elbeszélések ama dús kincstárából merítette, a melyből a meseköltők, a miletosi s más hasonló regék gyűjtői és feldolgozói, a szatira-írók, mint Lucilius és Horatius, legutóbb pedig Petronius szintén eleget vettek kölcsön, s a minők részben szájhagyomány útján is terjedve és fentartva, más népek irodalmi közkincsében is számosával akadnak. Valóságos világpolgárai ezek az

elbeszélő költészetnek. Boccaccio is felvett pl. közülök néhányat Decameronejába. Mindjárt az elején (I. 5—19.), mintegy a thessaliai csodavilágba való bevezetésképen, egy utitársától a legnyersebb néphitből eredő boszorkány-történetet hall Lucius, a melyben a két gonosz boszorkány az egyikük hűtlen kedvesének álmában kardot döf a torkába, kitepi a szívét s a sebét szivacsosál tömi be. Másnap ez áldozatuk, mintha semmi sem történt volna vele, útnak indul; a mint azonban egy folyóhoz ér s vizéből inni akarva, föléje hajol, kiesik a szivacs és a férfiú halva rogy össze. Vig társaságban egy ifjú elmondja (II. 21—31.), mint vesztette el szintén kísérteties éjjeli kalandon, halott mellett virrasztván, az orrát és füleit. Pompás az a farsangi tréfa, a melyet a pajkos hypatai polgárok «nevető» ünnepükön a mi rosszat sem sejtő Luciusszal űznek, t. i. a törvényszéki tárgyalás, melybe a fiatal embert idézik s háromszoros gyilkossággal vádolják, ama boros tömlők átszúrása miatt, melyeket a késő éjjel becsipetten hazatérő, veszedelmes betörőknek tartva, hősiesen összevagdalt (II. 32. — III. 17.). Ilyen módon ingerkednek a hívő lelkű ifjúval tanulmányi útján addig is, a míg utóbb átváltozásának balesete még nagyobb bajokba nem sodorja (III. 24.).

A mit ettől fogva átél, az egyetlen kivétellel mind a való életből van véve, s itt a thessaliai bűbájosságok már teljesen háttérbe szorúlnak. A csacsí minden egyes esetben lelkiismeretesen beszámol róla, hogy ezt meg azt honnan tudja, s a mit nem látott, vagy hallott, szem-, vagy fültanúként, arról lelkiismeretesen hallgat (X. 7.). Mindenekelőtt rablókalandok jönnek. A hazatért czimborák borozás közben elmondják, mi történt legutóbbi kirándulásukon, a melyen egymás után a vezérüket, majd

meg két társukat is elvesztették (IV. 9. s k.). E három kaland közül a legeredetibb az utolsó, a Thrasyleoné, ki medvebőrbe bujtatva el akarja riasztani a kirablásra kiszemelt ház lakóit, hogy czimborái szabad kezet nyerjenek a fosztogatáshoz, azonban addig hajszojják, míg szomorú véget nem ér.

Magában is egészen kerek kis regény, habár szorosan egybe fonódik a főeseménynyel, a szép Chariténak és kedvesének, Thepolestusnak tragikus története. Közvetlenül a lakodalma előtt rablók ragadják el a már menyasszonyi díszébe öltözött hajadont anyja karjai közül s egy barlangba hurczolják. De hű jegyese megtalálja. Valamely híres rabló neve alatt a haramiák közé megy, megnyeri bizalmukat, úgy, hogy utóbb kapitányuknak választják. Ekkor leitatja őket, s mihelyt mély álomba merültek, megszabadítja kedvesét, a kire már a legkínosabb halál várt, szerencsésen haza viszi s megüli véle menyekzőjét. Ámde most galád vetélytársa vadászaton megöli az új férjet, aztán tolakodóan özvegye kezét kéri. Ennek álmában elmondja a meggyilkolt a gonosz Thrasyllus gaztettét. Erre az özvegy tetteti magát, mintha beleegyeznék zaklató kérésébe, magához hívja, álmában megvakítja, magát pedig a férje sírján ennek kardjával agyonszúrja. Az áruló a halottal egy helyre zárja be s éhhalálra kárkoztatja magát.

Idestova bandukolása közben is sok mindenféle borzalmas dolgot lát és tapasztal a számár (VIII. 18. s k. 22.). Így a többek közt egy gonosz öreg ember egy pásztort barlangba csábít, a hol a szerencsétlent irtózatossárgán fájja fel. Egy rabszolganő úgy áll boszút hűtlen férjén, hogy ennek összes számadásait és egész vagyonát felgyűjtja s aztán maga a gyermekével együtt kútba ugrik.

A gazdája erre azon a kegyetlen módon bünteti meg rabszolgáját, a mely már Boccaccióból is ismeretes, t. i. mézzel keneti be a meztelen testét s aztán egy hangyabolyt rejtő fügefához kötteti, úgy, hogy elevenen falják fel apránként a hangyák a szerencsétlent.

A mint a jó csacsit viszontagságos útjai a városokba és polgári házakba vezetik, azzal megkezdődnek a házasságtörési történetek (IX. 5. s k.). Épp oly kaczagtató, a mily pajzánul merész annak a hűtlen asszonymnak a csele, a ki váratlanul hazatérő ura elől hordóba rejti a szeretőjét, majd az innen előbuvót a hordóra alkuvó vevőként mutatja be a férjének, a kit most a helyére bujtat, hogy a hordót tisztogassa ki, ezalatt pedig a kedvesével a legszemérmetlenebbül bujálkodik. A pék semmirevaló feleségének, a ki szintén megcsalja az urát, egy vén satrafa, szerelmeskedéseinek vele egy érzületű előmozdítója és hírhordozója, azzal ajánl egy kiválóan kitanult s tapasztalt ifjút a kegyébe, hogy elmondja neki ennek egyik, ravaszságáról legjobban tanúskodó kalandját. Ez ugyanis, a mikor a rászédett férj a feleségénél felejtett czipőivel akarja a fiatal emberre bűnösségét a törvényszék előtt rábizonyítani, egész hidegvérrel a fűrdőben tőle ellopottaknak jelenti ki a sarukat (IX. 17. s k.). A fényes tehetségű gavallért meg is hívja a pékné szerelmi légyottra, de alig hogy a pásztoróra megkezdődött, hirtelen betoppan a férj, a ki azért kerül ily váratlanul haza, mert csak az imént éppen egy barátjánál volt egy fölötte botrányos házasságtörési epizódnak a tanúja. A jó barátja felesége ugyanis hamarjában egy kosárba bujtatta a szeretőjét, a ki azonban itt ismételt hangos tüsszentésével elárulta magát. A míg ezt elmondja, az ő kedves életépárjának az udvarlója egy dézsza alá

rejtve kuksol, mint a teknősbéka. Fölfödözésére a számár vezet rá, a mint a dészsa előtt elhaladtában az alatta lévőnek kinyúló keze ujjára hág, úgy, hogy ez elordítja magát, a mire kivonszolják és gyalázatosan helybehagyják (IX. 22. s k.).

Így fűződnek egymáshoz és részben egymásba a hasonló fajtájú elbeszélések. Már ez az epizód is borzalmas varázslattal és gyilkossággal végződik, mintegy előhangjaképpen a reá következő történeteknek, a melyek részben tragikusak, részben bűnügyi természetűek. Ilyen mindjárt (IX. 33. s. k.) a rémitő előjelektől megelőzött vérengző határvillongás a szegény és telhetetlen gazdag szomszédja között, a melyben három derék fitestvér esik el, atyjuk pedig bánatában önként válik meg az élettől. Név szerint is tragédia gyanánt jelenti be maga a szerző is a gonosz mostoháról szóló szép elbeszélést (X. 2. s k.). Ez Phaedrához hasonlóan ártatlan mostohafiába szeret, s miután ez nem enged csábításainak, elkeseredett gyűlölséget táplál ellene. Meg akarja őt mérgezni, de véletlenül a saját édesfia iszsza meg az amannak készült halálhozó italt. Most hazatérő férje előtt az ifjút vádolja mostohaöccse meggyilkolásával. De az ítéletet hozó areopag előtt az orvos kijelenti, hogy a szer, a melyet ő készített, csak ártatlan altató szer volt. S valóban, a rejtőzött fel is ébred s rávall a gonosz mostohára, a kit máglyára ítélnék, hamis tanúját, a rabszolgát pedig kereszthalálra küldik. Ime, így működik olykor titokban a gondviselés keze. A regénybe beszótt elbeszélések füzérének a záradékaul is egy többszörös mérgezéssel teli történet áll, a melynek féltékenység és kapzsiság a mozgató szenvedélye (X. 23. s k.).

De a számár regényébe beékelt valamennyi mellék-

elbeszélés közül magasan kiválik s az egésznek a leg-
ragyogóbb díszé, az *Amor és Psyche* híres meséje. E bájos
virágszál még az indogermán népközösség őskori kertjé-
ben nőtt, s azóta számos változatban él a nagy népcsalád
szanaszét szórt tagjainak mesekincsében.

Volt egyszer egy királynak meg egy királynénak három
leánya, a kik közül a legifjabb, a leírhatatlanul szép
Psyche, felkelti maga ellen Venus féltékenységét. Amor,
a kinek anyja parancsára azzal kellett volna a gyönyörű
királyleányt büntetnie, hogy a legnyomorútabb halandó-
val házasságot kössön, e helyett maga szeret halálosan belé.
Mint hogy senki sem kéri meg szép leánya kezét, az ebben
valami balvégzetet sejtő apa megkérdezteti a miletosi
jóslóhelyet, s ettől azt nyeri válaszul, hogy tegye ki
lányát halotti díszbe öltöztetve egy hegy rideg csúcsára,
a honnan majd egy félelmetes, szárnyas isten elviszi őt
magával, mint hogy ez van neki férjül szánva. Psychét
a hegy tetejéről enyhe Zephyr vezeti le egy gyönyörű-
séges palotába, a hol láthatatlan kezek sietnek szolgálá-
tára s láthatatlan férj látogatja éjente. Bár ez óva inti
őt, mégis közlekedésbe lép a nénjeivel. Ezen irigy terem-
tések besúgásaira gyanú ébred szívében és kíváncsisá-
ga lesz megtudni, ki a férje; de ezzel eljátszva boldogsá-
gát. Az éji mécs lopva gyújtott világánál meglesi az alvó
Amort, de ámulatában egy csöpp forró olaj hull az isten
vállára, a ki erre rögtön eltűnik. Venus ezután látszólag
lehetetlen feladatokra ítéli előbb kegyetlenül megfenyí-
tett menyét, a ki sehogy sincs kedvére, s ez úton akarja
őt elveszteni. Ámde segítségére siető csodaállatok és titok-
zatosan jó tanácsokat sugalmazó hangok segítik a vezeklőt
nehéz vállalataiban. Végül már az alvilágból is szeren-
csésen visszaérkezett; de ekkor végzetes kíváncsisága

megint elcsábítja, felnyitja a szelenczét, melyet Proserpinától kellett hoznia, a mire hirtelen mély álomba merül. Amor azonban fölébreszti s Juppiter trónja elé vezeti, a ki aztán kibékíti Venusszal, s az egymást szeretők végre vig menyegzőt ünnepelnek.

Az Apuleius választotta Amor és Psyche nevek könnyen azt a gyanút kelthetik, mintha e mese mögött allegoria rejlenék, a mely a földi salakba merült léleknek megpróbáltatások és vezeklés által való megtisztulását akarná jelképezni, minekelőtte végül a szeplőtlen égi szerelem üdvének osztályosává leszen. Csakhogy, ha volt is esetleg ily allegorizáló szándéka a szerzőnek, következetesen, vagy bár csak a szétszórt egyes vonásokban is, szembetűnőbben ki nem domborította azt, mert hisz az ártatlan leányka ballépéseit utóvégre is csupa gyermekies kíváncsiságból és hiányos belátásból követi el. Az egybekelt pár gyermekének, Voluptasnak, meg már a neve is kizár minden, a mese mögé rejtett mélyebb bölcselmi czélzatosságot. A rhetoriskola növendéke azonban részben az által fosztotta meg a naiv mesét eredeti népies kedvességétől, hogy a szabályszerű epyllion hagyományos ékítményeivel akgatta tele, s e mellett még néhány nagyon könnyen mellőzhető élettelen bábót is állított belé, a melyek a rómaiak elvont fogalmakat személyesíteni szerető ízlésének rovására irandók. Ilyenek a Venus ajtaja előtt őrt álló Consuetudo (VI. 8.); a szegény Psychét haragos anyósa Sollicitudo és Tristities nevű cselédeinek adja át szigorú megbüntetés végett (VI. 9.). Mindezek ocsó és üres járulékok. A tenger mélyén a hatalmas istennőnek szolgálatára készen áll a Nereidák éneklő kara, Portunus, Salacia, Palaemon az ő dolphin-fogatával és a Tritonok csapata (IV. 31.).

Hogy Apuleius Rómában írta az Átváltozásokat, hogy római olvasóknak és hallgatóknak szánta, azt egyebek közt már némely helyi vonatkozású tréfás czélzások is elárulják, a melyekkel az elbeszélő, e részben a menipposi szatira jelleméhez híven, olykor-olykor szándékosan kiesik mintegy a szerepéből. Így például a körlevél, a melyet Venus Psyche üldözésére kiállít, a becsületes megtalálót arra szólítja fel, hogy a megkerített szökevényt a *metae Murciae* mögött adja át, t. i. a régi Venus-kápolnában, a mely az Aventinus lejtőjén a Circus völgyében állott (VI. 8.). Így továbbá Juppiter tréfásan azt veti Amor «fiam uram»-nak a szemére, hogy még «a *lex Julia* ellenére» is elég vakmerő őt magát is zaklatni nyilaival, a melyekkel botrányos házasságtörésre ingerli őt (VI. 22.). Mercuriusszal gyűlésbe hivatja össze az isteneket és az elmaradókat *10,000 nummi* pénzbírsággal fenyegeti meg, azon pénzbüntetés analogiájára, a mely a kötelességüket mulasztó senatorokra volt kiszabva (VI. 23.). Venus a fia házasságát már azért is érvénytelennek jelenti ki, mivel a vidéken. tanúk nélkül, és az apja beleegyezése nélkül kötötte. De Juppiter megígéri neki, hogy ő majd törvényesíti a frigyet és valahogyan mégis csak összhangzásba hozza a polgári törvénykönyvvvel (VI. 9., 23.). Psyche Amornak a *manus*-a alá kerül (VI. 24.). Juno is egy törvényre hivatkozik, a mely tiltja, hogy valaki a gazdájától megszökött rabszolgát az ura akarata ellenére házába befogadja (VI. 4.).

A mese egyes részleteinek hol phantastikus, hol mimus-szerű, majd idylli, majd meg szatirikus kiszínezése dolgában Apuleius sokat tett hozzá a sajátjából, s ezzel a magános énekszólámra szabott népies dallamot mintegy lármás zenekarra írta át, felcziczomázva azt a leg-

tarkább hangszerelés minden mesterfogásával. Nem mulaszt el sehol egyetlen alkalmat sem, a mely neki dús szinei felrakására kínálkozóknak látszik, legyen az bár tájleírás, vagy Amor tündérpalotája, avagy Venus gerlefogatú aranyhintaja, vagy pedig Psychének az alvilágba való leszállása.

Műremekek leírásai nem csupán az éposz hagyományos elemeiként szerepelnek, a minőkül fentebb láttuk őket, hanem e kor rhetorai és sophistái is feladataik körébe tartozóknak és előadásuk ékítésére kiválóan alkalmasaknak tartották az ú. n. *ἐκφράσεις* e nemeit. Így Lucius is illőképen megcsodálja egy gazdag úrnő házában azt a hellenisztikus stílú márvány-domborművet, a mely a buja tenyészetű tájon egy forrás mellett az Aktaeontól meglesett Dianát ábrázolja kutyái közepett (II. 4.). Egy ledér pantomimus előadására is elvezet bennünket a regény. A Paris ítéletét adják a szinkörben (X. 29. s k.), s a becsületes csacsi, a mint a bíró megvesztegethetőségét látja, nem állhatja meg, hogy a görögök igazságtalan ítéletein felháborodván, erkölcsös megbotránkozását hevesen ki ne fejezze (X. 33.). Beszédet eleget hallunk a regényben. Az orákulum természetesen distichonokban szólal meg. Egészen fölösleges járulék a hajnak a női szépség alkotórészei közt való jelentőségéről beszótt beszéd, a mely a sophista diatribák szemenszedett példája (II. 8. s k.).

Ilyenféle tarka és csillogó cziczomával teli akgatva, s mint valami keleti király-kisasszony, tetőtől talpig ragyogó diszben jelenik meg Apuleiusnál a mese, a mely eredetében a nép egyszerű, naiv lelkének szülötte. A vers korlátaitól megszabadulva, széles mederben hullámszik virágos partszélei között a szerző kötetlen beszédének bőséges

áradata. Általán véve igen különös egy vegyülete e regény stílusa a közönséges, szinte pórias kifejezéseknek és a költői meg szónoki ékítményeknek. Valószínű, hogy e modor már a Sisenna-féle miletosi mesék óta sajátja volt e műfajnak. Minthogy e stilusnak az eleven színezetű s szinte kézzelfoghatóan szemléltető leírás az egyik főeleme, érthető, miért merít az író annyit a tősgyökeres és vaskos eredetiségükkel fölötté jellemző szavak és kifejezések azon kincséből, a mely még oly üde bőséggel áradt a város hatodik és hetedik századában. Egyetlen főnév mellől sem hiányzik nála a hozzá legjobban illő festői jelző, s leírásai néha ily arányosan elosztva csoportosított bokrétácskák füzéreiben fonódnak egymásba, a melyek enyelgő kecsességét olykor még a bennök célzatosan elszórt kicsinyítő képzők is fokozzák. Gondosan kikent és csigákba sütött fürtökhöz és fürtöcskéhez hasonlóan sorakoznak e takaros diszítványok egymás mellé. De az író gyakran oly pazarul bánik velök, hogy mindent szemléltetni kívánó törekvésében a képek és egyes vonások halmazával végre már kifárasztja olvasóját. Szín pompája valóságos mámorító játék, a melynek kéjes elandalodásba ringató hatása elbágyaszt, ha sokáig élvezzük. A klasszikus nyelv tiszta és szabatos formáit, úgy látszik, szándékosan kerülte a szerző, s inkább a közönséges beszédmódot, illetőleg a köztársaság korának régebbi íróinál tapasztalható nagyobb szabadságot követte.

A műnek «Metamorphoses» címét a görög eredetiből vette át Apuleius, de a regény tartalma e cím többes-számának és a bevezetésbeli ígéretnek csak részben felel meg, a mennyiben csak a Lucius egyetlen átváltozása és visszaváltozása van benne. Az a varázslat útján való átalakulás ugyanis, a melylyel Pamphile szerelmi légy-

ottjára menvén, madár képét ölti magára, a Lucius átváltozásának elmaradhatatlan s tőle tulajdonképen el sem választható előfeltétele (III. 21. s k.). Egyéb átváltozásokról pedig nem hallunk a regényben. Feltehető tehát, hogy a szerző még egy sor könyvben más átalakulásokat szándékozott ez egyhez fűzni, s csak előre nem látott körülmények gátolták meg e terve kivitelében.

Egyébiránt e mű Apuleiusnak nem az egyetlen elbeszélő tartalmú munkája. Néhány töredék révén ugyanis tudomásunk van még egy másik regényéről is, a melynek *Hermagoras* volt a czime, s kettőnél mindenesetre több könyvből állott.

A 155. év táján Apuleius visszatért Áfrikába. Több városban tartott fényes sikerű szónoki előadásokat. A szép, szellemes és előkelő fiatal embert a nők mindenütt nagyon kényeztették, valósággal udvaroltak neki (Apol. 4., 7., 14.). A 156. év telén Alexandriába vezető útján Oeába (Tripolis) is betért. Itt tartózkodásának mindjárt legelső napjaiban nyilvános előadást tartott «Aesculapius fönségéről», a melylyel nagy hatást ért el (Apol. 55.). Felolvasásának másolatai városszerte közkézen forogtak. A szerzőben nagyrabecsülték a vallástudomány és bölcsélet alapos ismerőjét, a ki egyúttal számos titkos szer-tartásba is be volt avatva. Midőn alább említi, hogy később Karthagóban ugyanez istenség dicséretére görög és latin «hymnust» énekelt, ezen megint csak ilyen dicsőítő beszéd, sőt talán éppen az előbbi értendő. Ugyanitt a mondott két nyelven egy párbeszédet is írt, a melynek két előkelő karthagói volt a két főszemélye. A szerkezetben Platót vette mintájául. Apuleiusnak egy, az

Athenaeben töltött időkből való tanuló társa Julius Persius-tól görögül kérdi amannak egy előtte való nap tartott előadása tárgyát, a mire Persius görögül válaszol. Később hozzájuk járul Sabidius Severus is, a ki már latinul beszél.

Utazásai nagyon kifárasztották s gyöngélkedővé tették az író, úgy, hogy Oeában hosszabb pihenőt kelle tartania. Athenaei tanuló társának, Pontianusnak rábeszélésére hajolva, beleegyezett abba, hogy egész a jövő télíg elhagyja tovább-utazását, s barátja anyjának, a jómódú özvegy Pudentillának házában vesz egészségesebb szállást (Apol. 72.). Felgyógyulása után a Basilicában tartott nyilvános előadása nagyszámú hallgatóságát annyira elragadta, hogy kérve kérték, telepedjék meg állandóan városukban. A nála mintegy 10 évvel idősb Pudentillát, kivel a házában való lakás révén mind jobban megbarátkozott, egy év multával feleségül vette az ekkor 28 esztendősbőlcselő (73.). Az özvegy fia, Pontianus, még e házasság előtt megnősült. Ennek apósa, a ki zilált anyagi helyzete javulásának minden reménységét a Pudentilla pénzébe vetette, most várakozásában megcsalatozván, vejének Apuleius iránti eddigi érzületét gyökeresen megváltoztatta. Pontianus, a ki eddig maga is helyeselte, sőt teljes igyekezetéből elő is mozdította anyjának Apuleiusszal való egybekelését, most apósa besúgásaira mindenféle kifogásokkal állott elő, s utóbb is gyalázatos rágalmakra engedte magát mostohaatyja ellen ragadtatni (74. s k.). Idővel azonban megbánta hibáját s kibékült Apuleiusszal, a ki igen nagylelkűen viselkedett irányában (93. s k.). Pontianus hirtelen halála azonban, a mely őt Karthagóban, vagy onnan visszajövet útközben ragadta el (96.), csak újabb alkalmul szolgált

a bölcselelő ellenségeinek arra, hogy az ellene való áskálódást folytassák, sőt most már nyíltan is üldözőbe vegyék. A törvényszék előtt tartott beszédét gyalázó közbekiáltásokkal szakították félbe, a melyekben őt varázslónak és mostohafia gyilkosának szidalmazták. Igaz ugyan, hogy mikor Apuleius maga ellen forma szerinti keresetet kívánt indíttatni, a gyilkosság vádját visszavonták. Pudentilla sógora azonban, a vén Sicinius Aemilianus, egy bárdolatlan mezei gazda, az asszonynak egy ifjabb, még kis-korú fiát, Pudentst, addig biztatgatta, míg újabb vádat nem emelt a bölcselelő ellen, most már azon a czímen, hogy Apuleius bűbájos mesterséggel és bájitallal, meg varázsigékkel ejtette meg Pudentillát (38.). E vád alapján, a melyet Sicinius is támogatott, Apuleiust Oeába érkezete után három évvel nyilvános törvényszéki tárgyalás elé állítva látjuk, a melyet a szomszédos Sabrátaban, mint bírósági székhelyen tartottak meg, az itt hosszabb hivatalos tartózkodásra megjelent áfrikai proconsul, Claudius Maximus előtt (59.).

A vádlottnak fönmaradt *védőbeszéde* (*apologia*) gondosan kidolgozott mestermű, a melyből kitetszik, hogy a nagy nyelv-művész igen jól meg tudta válogatni előadása hangnemeit a hely, idő és alkalom körülményei szerint. Beszédében az előkelő tudós szól, a ki természetes ékes-szólással és szellemi felsőbbbsége biztos érzetében játszva és szinte enyelegve czáfolja meg a rosszakaratú, korlátolt és kicsinyes vidéki nyárspolgárok oktan balvéleményeit és ellene ilyek alapján emelt vádjait. Ez alkalommal költői apróságairól is elmond egyetmást. Bizonyos Calpurnianus ugyanis terhelő adatként egyebek közt Apuleius egy hatos iambusokban írt nyolcz soros levélkéjét tette le a törvényszék asztalára, a melyben az író a tőle

kért fogport kíséri néhány ajánló szóval (6.). A szerző e fölötté ártatlan és egészen jelentéktelen versecskéjét, a melyet vádlója gyalázatosnak mondott, mosolyogva olvassa föl. Költői játéka (*liber ludicrorum*) könyvéből, a melyből e kis verset idézi, még egy trochaeusi tetrameter maradt reánk.

A stílusával minden műfajhoz rendkívüli ügyességgel alkalmazkodni értő nyelvművész és sokoldalú encyclopaedista a prózai és verses írásművek minden fajában megpróbálkozott. Legalább azzal dicsekszik, hogy elbeszélő és lantos költeményeket, komikus és tragikus műveket, a cynikus Krateseit utánzó szatirákat, találós meséket, az Átváltozásokhoz hasonló történeteket, beszédek és dialogusokat stb. írt (Flor. XX.). Egy ma már nyomaveszett francia kéziratban neve alatt 24 iambusos vers maradt fenn, a melyek igen sikamlós tartalmúak s állítólag Menanderből fordítvák. Hexameterekben írt, úgy látszik, közmondásokat, mert egy ily című munkájának második könyvét találjuk idézve.

Nem minden tetszelgés nélkül közli két szerelmi tárgyú distichonját is, a melyek ledérségét a platói iskola hívének kissé rossz néven vették (9.). Az egyik két csinos rabszolga-fiúhoz intézett szerelmi vallomás, a másik ugyanezek egyikének a születésnapjára szánt üdvözlés. Mind a két apróság az ily játszi versecskének édeskes modorában szól, s az enyelgő szójáték olcsó mulatságával szinte visszaél bennök a költő.

Az imént említett vád alól természetesen fölmentették Apuleiust, de azért mégis elhagyta Oeát és szeretett Karthagójába költözött. Itt mint bölcséleti és vallástudományi nyilvános szónok működött és áhítatos, érte lelkesedő hívekre talált. A város egész előkelő közönsége,

élén Afrika helytartójával, Scipio Orfitusszal (163/4.), odaadó figyelemmel csüngött a színházban tartott szónoklatain. Reánk maradtak ez előadásai bevezető részeinek egynémely kiválóan diszes és mutatós helyei, megannyi gondosan kikanyarított remekei a sujtásos ázsiai ékesszólás főntebb ismertetett modorának. A költői és prózai előadásmód határai mindúntalan összefolynak bennök, s a rimekkel és összezsengésekkel űzött játék, nemkülönben a mondatok nagyon is szabatosan kimért egyensúlya és párhuzamossága a beszédnek valami fölötte lágy zengzetességet és mesterkélt ütemű lejtést kölcsönöznek. E «virágdiszletek» (*Florida*) tartalma is inkább költői tárgyú: így ragyogó leírások akadnak köztük, minő pl. a sas röptéről (II.) szóló, vagy dúsan kiszinezett mythologiai és irodalomtörténeti részletek, mint a Marsyas és Apollo versengése (III.), vagy a Pythagoras hazáját és személyiségét ismertető (XV.); ilyenek továbbá a Philemon utolsó előadásáról és haláláról (XVI.), a Protagorasról és Thalesről szóló (XVIII.), meg a szerző saját egyéniségének részletes egybehasonlítása a régi Hippias sophistával (IX.). Csupa alkalmilag felhasználható képek, a melyek úgy tárgyaik, mint kivitelük tekintetében nagyon hasonlítanak a Fronto imént ismertetett minta-darabjaihoz.

A karthagóiak híres és hálás neveltjüket fényes kitüntetésekkel jutalmazták. Megválasztották a tartomány papjává (*sacerdos provinciae*), vagyis az uralkodó isteni tisztetének előjárójává, a mely czímen a város legelőbbkelő tisztségét viselte. Aemilianus Strabo consularis ajánlatára, a ki (170/1-re?) Afrika proconsuljává volt kijelölve, szobrot is állítottak neki (Flor. XVI.). További sorsáról, valamint arról, hogy még ezután meddig élt az érdekes férfiú, nincsen tudomásunk.

FÜGGELEK.

A Z U T O L S Ó K.

Nem czélunk a római költészet történetében annak végső kora összes termékeit egész odáig kísérni, a míg az egykor üdén buzgott forrást a lapály homokja teljesen be nem iszsa. Máshelyütt úgyis egytől egyig el vannak sorolva mindazok a későbbiek is, a kik latin verselőkül valamelyes nyomokat hagytak maguk után. Csak függelékképen kívánunk még néhány későkori íróról megemlékezni, a kik az antik költészet nemes épületéhez eredeti egyéniségük jellemével felruházott és maradandó becsű adalékokkal járultak.

Ausonius.

A birodalom összes provinciái közül *Gallia* volt kezdet óta a legfogékonyabb talaja a római műveltségnek, a mely itt vert átültetve legelőbb gyökeret, s itt részesült gondos vezetésű iskolák révén nevelő ápolásban, a miért is innen áradt át az itt hűségesebben megőrzött klasszikus műveltség szelleme a középkorba. Még a Kr. u. IV.

század folyamán is virágzott Burdigalában (a mai Bordeaux) egy grammatikai és retorikai iskola, a melynek *Decimus Magnus Ausonius* (szül. 310. körül) volt 30 éven át tanára, a míg (364. táján) Valentinianus császár az ifjú Gratianus herczeg mellé nem hívta trieri udvarába nevelőül.

368-ban és 369-ben tanítványát és ennek atyját az alemannok elleni hadjáratra is elkísérte. Rangban egész a consulságig emelkedett (379.). Már a hetvenes évek derekán túl járt, mikor teljesen visszavonult minden hivataloskodástól és élte végső éveit (393-ig) megint szülőföldén töltötte, részben a városban, részben mezei jószágain tartózkodva, s még mindig költészettel foglalkozva, a mi közben Theodosius császár parancsára tarka egyvelegű apró dolgozatainak ismételt kiadásait rendezgette.

Ezek nagy része paedagogiai és didaktikai irányú: így, emléző versek tanítványai, fia, unokája és a császári herczeg számára. Egy részben hatméretűekben, részint elegiai kettős versekben írt egész könyve a naptárról szól, elsorolván a hét napjai meg a hónapok nevei és határnapjai (*calendae, nonae, idus*) után minden hó napjainak a számát, az állatöv tizenkét jegyét, a görög ünnepi versenyjátékok idejét, a halotti és a római nemzeti ünnepeket. Egyéb iskolás versei, majd monostichonokban, majd négyes sorokban, a Hercules tetteiről szólnak (görög eredeti nyomán), másokban a római birodalom legnevezetesebb városait számlálja el, Rómán kezdve s Burdigalával végezve a sorozatot; ismét másokban Suetonius után a tizenkét első császárt jellemzi, majd az egyes uralkodók kormányzási idejét és halála évét jegyzi föl, avagy a Heliogabalusig uralkodott összes császárok

rövid jellemzését adja, s i. t. Egy unokájának szánt kalauz (*liber protrepticus*) 100 hexameterben az iskolában való szorgalomra és engedelmességre inti a fiút s az olvasásra méltó görög és latin remekírókra figyelmezteti őt, követendő példakul pedig atyját, nagybátyját, mindenekelőtt pedig nagyapját állítja elébe. Amolyan kátéféle a «derék férfúról» szóló kis értekezés, a mely pythagoreusi iskolás hangon szól. Majd meg az «igen» és a «nem» szócskát fejtegeti, mint az ember életében döntőket.

Egy drámai szerkezetű versében a hét görög bölcs szerezelteti. A darab kart, színpadot és közönséget is feltételez. Hatos iambusokban írt prologus jelenti be a színjátékot, a mely után a színész (*ludius*) a hét bölcs ismert mondásait előbb görög eredetiben, majd latin körülíró fordításban adja elő; erre aztán a hét bölcs sorban fellép a színpadra s mindenik hosszabb beszédben ismerteti a maga bölceseletét. Egy csoportba fűzött hét különböző alkatú költemény a nap szakaival foglalkozik. Elsejük egy sapphói óda a későn kelni szerető fiatal Parmenóhoz, a mely őt ébresztgeti. Iambusi dimeterek írják le az öltözködést. Erre egy hosszú, hexameterekbe szedett imádság jó Krisztushoz. Ismét iambusi dimeterek mondják el, mint készül az úr a házat elhagyni. Majd iambusi trimeterekben ad szolgájának, Sosiasnak parancsot, hogy vendégeket hívjon asztalához. Azután elegiai párversekben utasítja szakácsát, majd megint iambusi dimeterekben fordul a gyorsíróhoz, s a míg tollába mondja szavait, csodálja ennek fürge kezjárását. Végül hexameterekben panaszkodik azon rossz álmairól, melyek éjjeli nyugalma háborítják.

Ausonius általában igen nagy kedvét lelte mindazon

költői játékokban és gyakorlatokban, melyek az iskola feladatai körébe tartoztak. Egész késő aggkoráig nem szűnt meg ilyenekkel mulatni. Egy egész könyve (*Technopaegnon*) csupa olyan verset tartalmaz, a melyek mind valami egy-szótagú szón végződnek, s ez részben valamely istennév, vagy valamely ételnemű, vagy az emberi test egy-egy része, vagy az abc egy-egy betűje, avagy nehezen magyarázható szó, részben pedig olyan, a melyhez valami történet fűződik, végül kérdésekre szóló felelet. Mindjárt az elején egy oly költemény áll, a melynek minden sora egy egy-szótagú szón végződik, s ugyanez kezdi meg mindig a következő sort; az egész pedig ugyanazzal a szóval ér véget, a melylyel kezdődött. A pihent elme ily játéka sorába tartoznak egyes számok mesterkelt körülírásai, vagy reájok vonatkozó tudakos adatok összeállítása, mint például a hármas számot illető. Egy grammatikusnak hat Fülöp-aranyból álló tisztelet-díját megküldvén, a hatos számon nyargal; egy barátjának meg, a ki csak 30 darab osztrigát küldött neki, a harminczas számot tartja mindenféle képzelhető változtatban, kifejezésben és példában eléje. Egy imádsága ú. n. *versus rhopalici*-ben, vagyis olyan hexameterekben van írva, a melyek mindegyike öt szót foglal magában úgy elrendezve, hogy az egyes szavak az egy-szótagútól egész az öt-szótagúig emelkednek sorban egymásra következőre.

Még egy *cento* hozzája sehogyan sem illő tákolmányára is rá engedte magát venni a már nagyon hajlott korú költő. Valentinianus kívánságára ugyanis, a ki valamikor szintén elkövette volt e tréfát, csupa vergiliusi töredékből összefoltozgatva három felvonásra tagoltan a nászünnep leírását, a mely ledér travestiában úgy kellett

az egymásba öltött egész- és félverseknek összeróva lenniök, hogy észre ne lehessen még az értelmükön sem venni egymáshoz tákolt voltukat. A szerző különben e művét maga is az *ostomachia* nevezetű fejtörő-játékhoz hasonlítja, a melyben bizonyos számú, mértani ábrákat mutató csontdarabkákat úgy kell egymás mellé illeszteni, hogy mindenféle emberi, állati, vagy egyéb alakok jöjjenek ki belőlük.

De bizony másutt is meglehetősen szabadon él a mások szellemi javaival. Már az illető vers mértéke szerint, hol Plautus- és Terentiusztól, hol Horatius-, vagy Vergilius-, Ovidius-, meg Statiustól és másoktól vesz, még pedig nem a legszerényebb mértékben kölcsön. Ausonius társágában még olvasták a Lucilius szatirait is. És az angoulêmei (*Icul'sma*) Tetradius grammatikus maga is írt a régi sinuessai költő modorát utánzó műveket; valamint Lucilius stilusának az utánzata, ha nem parodiája az is, mikor Ausonius egyik költői levelében nem csak görög (többnyire homerosi) és latin verseket és versrészleteket kever össze-vissza, hanem szeszélyes alkotású görög-latin összetett szókat és görög képzőkkel ellátott latin szavakat is használ, a mi, mellesleg mondva, az olaszok és más román népek később oly nagy kedveltségre jutott macaronikus költészetének a legrégibb példája.

Mindezen játszi apróságok és iskolai gyakorlatok, a melyek úgy nyelvi, mint verselési alakjuk nagy tarkasága és ügyeskedései mellett korántsem mondhatók mindig egészen szabatosaknak, annál kevésbbé pedig igazán előkelő izlésűeknek, — az akkori műveltség fokmérője és tanújeleiképen fölötte érdekesek és eléggé igazolják, mily híven ragaszkodtak még ezidétt is a művészi technika szabályaihoz és külsőségeihez, már a mennyire leg-

alább azok értelmébe behatoltak, — sőt azt is, hogy e téren újabb kísérleteket is kockáztattak. A szerző maga elég szerényen vélekedik költeményei becséről s nem áttolja bevallni, hogy nem igen keltenek nagyobb visszhangot. Rokonai és a burdigalai iskola megholt tanárai emlékének szentelt sirversei és elegiái is csekély művészi értékűek, bármily őszinte jóakarat sugallta is őket és bár nem szegények egyes figyelemre méltó vonásokban. Tisztos nyárspolgári józanságú tartalmukkal olykor szinte mulattató ellentétben áll a rájuk erőszakolt lyrai versalakok mesterkéltisége.

Annál meglepőbb ily előzmények után egyetlen nagyobb terjedelmű (mintegy 500 hexameternyi) költeménye. Imént említett Trierbe hivatása a fogékony lelkű írónak alkalmat nyújtott a Mosel vidéke tájképi szépségeinek megismerésére. Ennek szentelte a hatvanéves költő *Moselláját*, a mely híven tükrözi e folyó áldott partjainak akkori képét s az e tájon viruló életet.

Költeménye bevezetésében elmondja, mint jött Bingenen és a kietlen Hunsrückön át felfelé utazva Neumagenbe, a hol már tisztább levegő fuvallata lengett felé s üdítő verőfény fogadta. Vége a zordon őserdőnek, helyébe derűs virányok, gyönyörű mezei kastélyok, zöldelő szőlős dombok lépnek a kedves Mosel mindkét partján, szeretett szülőföldre, Burdigalára emlékeztetve őt. Üdvözlí a hírneves folyót, mely akkora hajókat hord hátán, mint a tenger, kristálytisza, mint a legszebb hegyi tó, gyors futásában pedig versenyre kel a fürge patakokkal és a legüdebb forrásnál is hűsebb itallal szolgál. Szeliden, dúló szelektől és rejtett szirtektől nem zavartan sikamlík tova takaros, száraz partjai között. Gyorsan megy rajta

lefelé az utazás a vigan alá s felmerülő evezők csapásai segélyével, míg szembe vontató hajók haladnak fölfelé. A víz átlátszó tükre, a mely tisztán láttatja a fenék kavicsait és fűszálait, elbájolja a költőt, a ki nem győz a halak vig ficzkándozásában gyönyörködni. Most ez izletes vízi lakók jegyzéke következik. Pisztráng, lazac, menyhal és csuka, s a jó ég tudná mind elszámlálni, nem csak hogy sorban elvonulnak név szerint előttünk hanem még valamennyit szakértően és művészi változatossággal le is írja a költő. A sereghajtójuk a harcsa, a melyet nagysága és méltóságosan lassú mozgásáért a Mosel szelíd czethalának nevez.

Most a zöldelő szőlős dombokra kerül a sor, a melyek természetes színek gyanánt emelkednek a partok hosszában, s bennök a szőlőművesek vidám csapata sűrög, enyelgő kurjantásokkal üdvözölve az arra menő hajókat és vándorokat. Satyrok és nymphák is kedvükre játszadozhatnak itt, s kivált a forró déli órákban, mikor minden elcsendesedik a környéken, s néptelenné lesz az egész táj, azt tartják, bátran kergetődznek és ingerkednek egymással a folyó hullámaiban. A nymphák fürgén kísiklanak az őket üldöző esetlen satyrok karjaiból, a kik nem tudván úszni, a pajkos leányok meg-megbuktatják őket merészségükért. Hát még este, mily elragadó képet nyújt e táj, midőn napszálltakor a két part tisztán tükröződik a csendes vizben, s a csolnak, úgy látszik, mintha szőlőlugasok fölött siklanék tova! A vidám evezőverseny a cumaei játékokra emlékeztet, a melyekben az actiumi, vagy a mylaei tengeri csatát adják elő. A vidám ifjúság nem ún bele a víztükör megfordított képeinek gyönyörűséggel való nézdelésébe, mint a hajadon, ki magát csinosítván, először pillantja meg feléje mosolygó képét a

tükörben, s akár egy idegennek, csókokat szór feléje és fürteivel játszadozik. A part könnyebben hozzáférhető helyein pompás halászat esik, itt mindenféle hálóval, ott horoggal fogják a halat, a mely süvöltve röppen föl, a mint a jámbor állat gyanútlanul elkapja a csalétket. A száraz sziklán van szétterítve a vergődve ficzánkoló csapat, a mely elemébe kívánczik vissza. Kétségbeesett haláltusájában egy-egy a foglyok közül magasra szökik a levegőbe s nagy ívben hirtelen a vízbe czuppan, mint hajdan Glaucus, az anthedoni halász, a ki az életét megmentő varázsfü élvezetétől tengeri sellővé változott.

A folyam mindkét partját gyönyörű mezei lakok koszorúzzák. Hej, mennyivel barátságosabb is itt az egyik partnak a másikkal való közlekedése, mint Sestos és Abydos között! Itt nem riasztanak tengerhullámok, nem dűlnak viharok. Nyájas üdvözlő szavakat válthatnak innenről és túlról, szinte a kezüket nyujthatják a szemben állók egymásnak. Innen is, onnan is a pajzán Echo felelget. A kastélyok építkezését is érdemes megcsodálni. Azt vélhetnéd, hogy az a hét híres építőmester alkotta őket, a kiknek alakjait Varro *Hebdomades* című munkája tizedik könyvében megörökítette. E villák egyike magas szikla tetején áll, a másik a part egy kiszögellő szirtfokán, a harmadik meg öböl mélyében húzódik meg kecsesen, ismét másik széles dombháton állva, messzire érő kilátást enged a körüllevő halmokra és mezőkre. A mélyebben állók magasba emelkedő toronynyal tágítanak a helyzetüknél fogva szűkebbre szabott kilátáson, s egyúttal pompás alkalmat nyujtanak a halászatra. Bársonyos gyepre nyílnak a díszes csarnokok és oszlopos pitvarok. A meleg fürdőkből gőzfellegeket pöfékel Vulcanus, s lenn

a folyó hullámaiban is vigan lubiczkolnak az úszók. Szinte Bajaeba képzei az ember magát, csakhogy itt nagyobb a tisztesség.

Számtalan folyó és patak siet a Mosel felé, hogy vele egyesülvén, árját és erejét növelje, magát egészen az ő dicsőségének áldozza. «Csak egy Homerosod, vagy Vergiliusod akadt volna, ki megénekeljen, akkor bátran versenyre kelhetnél akár a Simoisszal, vagy Tiberisszel is. Hisz te is dicsekedhetel híres férfakkal, a te partjaid is harezias ifjúságot, s írói tehetségeket nevelnek, a kiknek nyelvművei a latin nyelvűekkel bátran összemérhetők. Vidám lelkületet és derült homlokot adott a természet gyermekeidnek, s Catóhoz és Aristideshez hasonlítható férfiakban sem vagy szegény.»

Szinte leereszkedő hangon szól a Rajnáról, mint a Mosel testvéréről. Emez szemében előbbkelőnek tetszik: hisz a trieri császári székhely előtt hömpölyögnek hullámai, a melyek a két császárnak az alamannokon aratott diadalait látták (368.). A Rajna csak a Mosel beléömlése után kap erőre s növekszik annyira, hogy immár határ-folyóul szolgálhat a frankok ellen.

A vége felé (a 389. verstől kezdve) kissé sekélyesebbé válik a költemény, a mely a költőnek későbbi műveire vonatkozó ígéreteivel záródik. Ilyenekül egy a belgák dicséretére irandó költeményt s a két egyesült folyó alsó részének leírását említi a költő. Feltehető azonban, hogy a szerzővel jó barátságban állott Symmachus nem túloz, mikor azt mondja, hogy műve mindenek kezén forog s hogy mindenütt lelkesülten olvassák. De már abban messzire elveti a költő a sulykot önmagáról való jó véleményével, mikor e klasszikus költőkből, mindenekelőtt

Vergiliusból való kölcsönvételekkel dúsan megtűzdelt és ismétlésektől sem ment költeményét a nagy mantuai énekes művei mellé meri állítani.

Claudianus.

Ausoniusnál jóval nagyobb szabású, igazi költői tehetség s csak az a kár, hogy nem élt szebb időkben, *Claudianus Claudianus*, Stilicho lelkes dicsőítője. Ő is külföldi származású volt, mint Apuleius. Paphlagoniában született s csak érett férfi korában került 395-ben Alexandriából Rómába. Csak ekkor lépett, saját vallomása szerint, a görög múzsa szolgálatából a rómaiéba. Új utakat ugyan nem tört, de tetemes irodalmi hagyatéka mégis lényegesen kibővíti és kiegészíti nem egy oly terület és tárgy feldolgozása módjáról való ismereteinket, a melyeket illetőleg régibb idők alkotásaiban vajmi szegények vagyunk.

Így mindjárt az epikus alakú, magasb szárnyalású *panegyricus* költemény egy oly klasszikus példájának teljesen hijával vagyunk, a minő a Varius Augustust dicsőítő műve lehetett (II. köt. 126.). Mert azon kolduló versek, melyek Messalla és Piso dicséretét zengik (I. e. köt. 72. s. k. l.), alig tekinthetők egyebeknek gyenge iskolai és pártfogásért esedező munkálatoknál. A császár színe előtt tartott hódolati és díszszónoklatok reánk maradt egyhangú sorát az ifjabb Plinius Trajanusnak szóló *panegyricusa* nyitja meg. Claudianus a Honorius udvarának díszszónoka és dicsősége hirdetője. Stilichóhoz való viszonyát ő maga is ahhoz hasonlítja, a melyben Ennius állt Scipióhoz (XXIII.). Ünnepeztjének küszöbön álló, vagy csak az imént elfoglalt consulatusa, felkelő hűbérese,

vagy ellenséges barbarok támadásainak szerencsés leverése elég alkalmat szolgáltatott epikus költeményekhez, a melyek némelyike több könyvre terjedő nagyobb arányokat is öltött. Rendesen még egy elegiai párversekben írt bevezetés, vagy ajánlás is jár előttük. A dúsan felékesített mű alapváza hagyományos keretben marad. A hol csak lehetséges, az ünnepeltnek hona és ősei dicséretével indul meg; aztán gyermekkora és szép reményekre jogosító ifjúsága jó, majd a már érett férfiú jellemének rajza, a melyet jeles tettei világítanak meg. Ezek előadása az egésznek a magva. Záradékul rendesen a jövőre vonatkozó óhajok és remények következnek.

Az isteni gépezet még mindig ernyedetlenül működik. Kivált Roma istenasszony lép föl gyakran panaszkodva, kérlelve, vagy buzdítva a színen. Mikor a mauretaniai Gildo Honoriustól megtagadja a köteles gabonaszállítmányt, a város istennője, az éhinség szánszalomgerjesztő alakjában, beesett szemű s kiaszott ábrázattal és lefogyott, kimerült testtartással vánszorog fel az Olympusra, s itt hosszú megható beszédben (XV. 28—200.) adja elő Jupiternek nyomorát, mentségért esedezve, a melynek ígérétét nyervén, nyomban új erőt érez megifjódó tagjaiban. Máskor meg Milanóba repül, hogy Stilichót a herélt Eutropius, Arcadius méltatlan minisztere ellen felbiztassa (XVIII. 371. s k.). Eléje járulnak a provinciák, hogy a consulatust a közszeretben álló Stilicho számára kérjék tőle; hegyeken és folyókon átkelve szárnyal hozzá az istennő, hogy a méltóság elfogadására bírja, s maga viszi el neki a drága díszruhát, melynek hímzései kegyeltje házának fényes jövőjét ábrázolják (XXII. 224. s k.). Honoriust szemrehányásokkal illeti, a miért nem akar falai között lakni (XXVII. 361. s k.), utóbb pedig ünnepi

dísz t ölt, hogy kellő fényvel fogadhassa (523. s k.). Hogy Stilicho consuli méltóságában rendezett játékaiba bővében legyen a vadállatoknak, maga Diana iparkodik őt a legelőzékenyebben kiszolgálni. Ez alkalmat nyújt a költőnek egyben arra, hogy kísérete körében mutassa be az istennőt s elvonultassa előttünk fényes vadászmanetét. Az istennő saját kezeivel fogja el az oroszlánokat, a mi ugyan éppen nem ad neki sok dolgot, mert a fenevadak (mint az a hal Juvenalis szatirájában) önként kíváncznak fogságába és örülnek e kitüntetésnek (XXIV. 237. s k.). Urania meg múzsáit küldi, hogy Manlius Theodorus, az új consul ünnepi játékait rendezzék (XVII. 270. s k.), hisz az így kitüntetett az ő különös kedveltje, mert bölcséleti és csillagászati tanulmányokban buzgólkodott (61. s k.). Justitia is meglátogatja őt visszavonultságában, s tudományos buvárlatai közben lepi meg a consult, a kit megint az állami ügyekhez való visszatérésre serkent (XVII. 113. s k.).

Ezen hivatalos ünnepi költészet szónokias jelleme főképen a gyakran közbeszótt s hosszadalmas beszédekben domborodik ki. Még a megholtak is felkelnek sírjaikból, hogy intelmeket oszszanak. Holdvilágos éjjel az alvó Arcadiusnak Konstantinápolyban megjelenik édesatyja, Theodosius, hogy testvérével való egyetértésre intse, a hitszegő Gildóval szemben óvatosságot ajánljon neki és Stilicho iránt bizalmat keltsen benne (XV. 223. s k.); Honorius meg ugyanekkor azt álmodja, hogy nagyapja háborúra ösztökéli őt Gildo ellen (325. s k.). S új meg új beszédek következnek egyik a másik nyomában, úgy hogy áradatukba szinte belefullad az egész elbeszélés menete.

Ha gyanútlanul átengedjük magunkat annak a hiede-

lemnek, hogy a szerző őszintén és meggyőződése szerint beszél, akkor csak gyönyörködhetünk a birodalom javát czélzó becsületes érzülete és derék elvei láttán. Stilichóról eszményi tökéletességű képet fest s a boldog jelent az augustusi kor ragyogó színeiben tünteti elénk. A jellemzéshez általán véve jól ért Claudianus, a ki mindenütt éles és szemléltető vonásokkal rajzol, csak azzal vét néha a művészi szabály ellen, hogy nagyon is alaposan részletez, a mivel néha fárasztóvá lesz (pl. az ifjú Honorius alakjának rajzában VIII. 513. s k.). Persze, hogy a dicsőítő szónoknak nem igen szabad egyetlen vonásról sem megfeledkeznie. A legkellemetlenebbül érint nála is a túlzások pazar bősége. Az őskor egyetlen istensége és hőse sem maradhat tőle nyugton, mindnyáját lealázó hasonlatba állítja a költő hőisével. Statius keces hódolatai még szerényeknek mondhatók e túlszigázott lelkesedés hangjaihoz képest. Stilicho az ő szemében nagyobb Aeneasnál és Achillesnél, Hercules és Atlas egy személyben, ébersége pedig az Arguséval vetekedik. Diadalmenete a skytháktól hazatérő Marséhoz hasonló (XXII. 367. s k.); az Argonauták menete és Jason érdeme eltörpül Stilicho tettei mellett (XXVI. 9. s k.). Alarich legyőzője Fabius, Marcellus és Scipio jelességeit egyesíti magában (XXVI. 141.). Épp így halványulnak el felesége, Serena szépsége mellett a görög és római régiség összes legnemesb nőalakjainak bájai (XXIX. 1. s k.).

Kétségtelenül Statius egy költeménye (Silv. I. 2: v. ö. e köt. 322. s k. l.) szolgált a költőnek a Honorius és Maria 398-ban ünnepelt nászára írt epithalamiuma (X.) mintájaul. A magában véve bájos kis mű egész alapterve ez előképétől van kölcsönvéve, de szerkezete merevebb és mesterkéltőbb. Claudianus a komoly tudósító hangján

kezdi, elmondván, mint igyekszik a szerelmi vágy szinte öntudatlan érzelmeinek ébredtére Honorius, Stilicho szép leányának vonzalmát megnyerni. A retorika kedvelt játékszereivel hivatkozó magánbeszédben fejezi ki a türelmetlen szerelmes azon való csodálkozását, hogy jövődöbeli apósa még mindig habozik, holott ő már rég megkérte s el is jegyezte magának annak a rendje és módja szerint mátkáját. Gondolataiban megindító kérelmével a leány anyjához fordul, a kitől több hajlandóságot reméll. Amor, a ki beszédét kihallgatta, nevet és Cyprusba repül anyjához. Ragyogó színekkel festi le a költő az istennő lakta csendes hegyet és környékét. Örök tavasz honol itt, s ide nem merészelnek ellátogatni a fagyok, fellegek és zord szelek. A hegyet arany sövény keríti. Venus berkébe addig egy madár sem juthat be, a míg az istennő előtt vizsgálatot nem tesz az ének művészetéből; ha nem üti meg a mértéket, odább kell állnia. Két forrás buzog e berekben, az egyik édes, a másik keserű hullámokat öntve. Ezek vizével keverik a mézet, a melybe Amor nyilait mártja. Egész sereg szerelem-istenke játszadozik itt, megannyi nympa-sarj, csak az egy Amor a Venus szülötte. Ő csak istenekre és fejedelmekre vadász, a többiek a nagy tömegre czéloznak. Allegorikai alakok népes udvara kíséri a Szerelmet, minők a Bujaság, Harag, Búbánat, Vakmerőség, Félelem, Élvi, a röpke szárnyú Hamis-esküvések, s i. t. Végül az istennő ragyogó és illatárban úszó palotájának leírása jó. Venus éppen fészülködik. Tükörre nincs szüksége, mert a hová csak tekint, mindenünnen elragadó képe néz rá. Megpillantja fiacskája árnyékát s kérdi a pajkos kópétól, miért olyan jókedvű, miféle csinyt követett el már megint! Ez Honoriuson aratott legutóbbi diadalát mondja el neki s kéri

anyját, adja össze a szerelmes párt. Erre Venus felkészül, lemegy a partra, előszólítja kicsikéit, hogy keressék föl Tritont, a kivel a tengeren át akarja magát vitetni. A ki előkeríti neki, annak arany tegzet ígér jutalmul. Egyikük csakugyan rá akad a tengeristenre, a ki éppen Cymothoével enyeleg a hullámok alatt, s megígéri neki, hogy megszerzi számára a vonakodó nympha kezét, ha vele megy. A csúronviz tengeri szörny erre fölmerül s négy hatalmas lökessel a partra ér. Venus természetes biborvánkósokkal kipárnázott hátára ül, s azzal vág neki a víg utazásnak. Az amorettek kara kíséri őt, Neptunus egész birodalma koszorúkkal van útján végig hintve, Leucothoe, Palaemon, Nereus és Glaucus is vele tartanak ünnepi díszbe öltözködve, a Nereidák pedig, a kik mindenféle tengeri állaton nyargalnak, drága ékszereket hoznak fel a menyasszony számára a tenger mélyéből. A liguriai parton Venus kiszáll és Mediolanumba repül, a hol ez idő szerint az udvar tartózkodik. Jöttére minden felhő elszéled, az Alpesek tisztán ragyognak, a hadfiak maguk se tudják miért, olyan kimondhatatlanul jól érzik magukat. Venus fiúcskáival dús ünnepi lakomát rendeztet a táborban, hogy ez alatt szabad keze legyen, s aztán meghagyja nekik, hogy diszítsék fel a nászi szobát. Erre Mariához megy, a ki mit sem sejtve áhítattal hallgatja édesanyja jó tanításait és a görög meg latin remekírók (egyebek közt Sappho) tanulmányába van elmélyedve. Anyja (Flaccilla) és az ő szépsége még a halhatatlan vendég csodálatát is felkelti: a leány a növekvő, az anyja a teli holdhoz hasonlatos, emez olyan, mint a kinyílt, amaz meg, mint még bimbójában feslő rózsa. Hízogó szavakban adja az istennő a hajadonnak tudtára, hogy a császár menyasszonyául van kiszemelve, a mit meg is

érdemel; szakértőképen részletezve dicséri bájait, s aztán ráadja a menyasszonyi diszruhát. Künn már készen vár a nász kiséret, a vőlegény ég a vágytól s alig győzi bevárni a nap leáldoztát. E közben a harczosok, babér- és myrtus-koszorúkkal ékesen, vezérüket, Stilichót, a boldog örömapát dicsőítő énekkel üdvözlík.

Ha e költemény mintája nem maradt volna ránk, az utánzó műve lelemény dolgában mindenestre becsebbnek tünnék szemünkben. Így azonban amahhoz képest nehézkesnek látszik kissé és nagyon széles kivitelűnek, a miben főrészüik van a nem éppen a dologra tartozó leírások túlterheltségének.

Igen csinos és jóval fesztelenebb azon kis csoport lyrai költemény, a melyek «fescennini dalok» (v. ö. I. köt. 8. 394.) czíme alatt a merevebb ékítésű ünnepi versezettel megelőzik. Köztük alkaeosi (részben rimes) versek dicsérik a vőlegény daliás szépségét; majd ötsoros szakok (három anakreoni sor után egy choriambusi dimeter és egy első pherecrateus) következnek, a melyekben a költő az egész földkerekséget, de kivált Hispaniát (mint a honnan a vőlegény atyja és a menyasszony anyja származnak), a Baetist, a Tagust és az óceánt felszólítja, öltsenek ma ünnepi díszet s osztozzanak a násznap örömeiben. Örüljön egyértelműen Kelet és Nyugat, a két testvérbirodalom, s az enyhe zephyr kivételével minden más szél pihenjen el. Stilichónak még külön egy anapaestusos induló-félét szán a költő. Végül asklepiadesi sorokban jönnek a tulajdonképeni fescennini pajkosságok, a melyek az esti csillag felkeltére megeredő pajzán útmutatásokat és óhajokat foglalják magokban a nászéjre vonatkozólag. Mindez ugyan vajmi könnyed s nem a

legszigorúbb mértékkel becsülendő holmi, de folyékony és kellemes csengésű nyelven szól.

Jóval eredetibb e dicsőítő diszkölteményeknél s ugyan-csak borsos a herélt *Eutropius*, Arcadius minisztere (meghalt 399-ben) elleni *feddő-vers* (két könyv: XVIII., XX.). A feddő-beszéd művészete régóta dívott és mindenkoron szorgalmas művelőkre talált a görögöknél és a rómaiaknál úgy a törvényszék előtt, mint röpiratok és sophistikai játékgyakorlatokban is. Az iambographusok épp oly buzgalommal ápolták, mint a vígjátékirók, s az aristophanesi szabadság hagyományának örököse, a római szatira, s ennek művelői közül leginkább Lucilius, vajmi merészen suhogtatta a személyes élű gúny ostorát is a kortársak fölött. A Lupus ellen — halála után — intézett szatira vázlata fentebb (I. köt. 285. s k.) megmutatta, hogy a szó-kimondó lovag maró gúnyolódása alkalmilag a phantastikus költői játék mezét is felölté s a hősi éposz gépezetét is sikerrel parodizálta.

Claudianus a maga és barátai megbotránkozását a méltatlan kegyencz magas méltóságán, és végre bekövetkezett bukásán való örömét oly műalakban fejezte ki, a mely panegyricus költeményeihez hasonlóan középhelyet foglal el az éposz, vagy epyllion és a szónoklat között. Úgy, a mint Honorius, Stilicho és Theodorus consulságra lépte alkalmúl szolgált neki e nagyrabecsült férfiak dicsőítésére, viszont Eutropiusnak e rangba emelkedését egyéniségének teljesen megsemmisítő ábrázolására használja fel. Mind a két esetben ugyanazt a műfajt alkalmazza, bár különböző czélzattal, t. i. a történelmi jellemrajzét, csak hogy amott hizelgő világításba, emitt meggyűlöletesbe állítja hősét. A tervvázlat, a mely szerint amott a magasztaló, emitt a legyalázó emlékmű készül,

egy és ugyanaz. Minthogy azonban az utóbbinak ez egyen kívül nem rendelkezünk több, legalább nem ekkora terjedelmű példájával, természetes, hogy e feddő költemény irodalomtörténeti becse szemünkben jóval nagyobb, mint ama dicsőítő verseké.

Mintegy önként kínálkozott a szerzőnek felháborodása és undora megillető kifejezéseiképen a rhetorikai hang azon neme, a melyet leginkább Juvenalis szatiráiból vett kölcsön. A szerkezet művészi szabályaihoz híven, a bevezetés nyomában mindjárt valóságos czégére jó az ujdonsült herélt-consul alávalóságainak, a melyek gyalázatos multjának kegyetlen pellengérre állításából tűnnek ki. Az idestova hányatott nyomorúságos ficzkó hatalomra jutásának elmondásával egyben itt az ideje, hogy jellemét s kivált annak kidomborodó vonásait, üldözési szomját és telhetetlen kapzsiságát rajzolja a költő. A gótok gúnycaczáját kihívó hadjárat után a «vén amazon», a ki állítólagos győzelmével kérkedve tért haza, vakmerően a consuli méltóságra tart jogot. E hallatlan elvetemültséghez képest csekélységnek tűnik a költő előtt a szomorújátékok ismert gonosztevőinek minden vétsége, egy Oedipus, Thyestes gonoszsága és a Trója meg Thebae előtt elkövetett rémtettek. A diadalmenetben a felpiperézett consul olyan, mint egy kiöltöztetett majom, mellette sokkal előbbkelő a lictora, s még egy asszonyt is szívesebben látna az ember a fascis jelvényeivel kitüntetve. A dolgot eleinte el sem akarják hinni, hanem hazug hírnek tartják. Egy komoly ember, róla hallván, inkább el akar hinni bármi képtelen csodát, mint ezt, s egy elmés kópé kétértelmű gonoszkodással emeli ki, menynyire alkalmas a jelölt úgy érzületénél, mint szokásainál fogva is a magas tiszt viselésére. Roma istennő azonban

Milanóba repül, a hol a keleti siralmas állapotok ellenképén, a szép reményekre jogosító ifjú Honoriusban és derék apóságban, Stilichóban gyönyörködik, emezt sürgetvén, hogy vessen a gyalázatos botránynak véget és buktassa meg a nyomorúltat. Hosszú beszéde lényegében nem mond újabbat annál, a mit a költő már elmondott egyszer, csakhogy természetesen még erősebben hangsúlyozza a politikai és hazafias szempontokat.

A második könyvben, a mely a bukást mendja el, szintén ismétli magát a költő. A Thráciából jövő Mars a Haemus császárol megpillantja Eutropius elpuhult kíséretét, a mely Ancyrába, a Cybele-ünnepek városába tesz éppen tavaszi kirándulást. Boszúsán nevet, megrázza sisakját és szabályszerűen szerkesztett beszédet szaval az elfajult kelet-rómaiak és nyomorúlt senatusuk ellen, a melynek nem látván foganatát, felszólítja Bellonát, tüzelje fel a keleti gótokat Byzancz ellen, hogy ekkép «barbár fegyverek jöjjenek a rómaiak szégyenének segítségére». Húga meg is teszi kötelességét, megjelenik Tarbigil előtt ennek neje képében, s az Eutropiustól üres kézzel visszatért fejedelem elégedetlenségét felhasználva, elpártolásra csábítja őt. Most Phrygiának földrajzát és történetét ismerteti a költemény hosszabb, de minden, a fődologgal való szorosabb összefüggés nélküli tudákos kitérésben, a melylyel a nagy éposz stílusát kívánja utánozni, mielőtt a tartomány elpusztítását elmondja. Ezután Cybele fejről leesik a toronykoszorú, a mi uralma végének eljöttét hirdeti.

Itt azonban végre beléun a szerző a komoly nagyképűsködésbe s teljesen humoros kedvének engedi át magát. Eutropius, a ki eleinte azt remélte, hogy megmenekülhet a veszedelem elől, ha strucz-madár módjára

eldugja a fejét s letagadja a közelgő vihart, végre mégis a haditanács összehívására határozza el magát, s e jeles testület gyűlésének a leírása a legjobb része az egész költeménynek. Joggal emlékeztettek e részletnél a Juvenalis-féle tanácsülésre, jöllehet Claudianus rajzában amannak éles jellemzetességéhez mérten kissé higitott és helyenkint mégis túlhajtott a színezés. A tanács tagjai csupa dorbézoló élvhajhászok, a kik csak nyalánk falatok, pipere és léha tréfa iránt fogékonyak, részben szabadon bocsátott rabszolgák, a kik még homlokukon viselik a beégetett bélyeget. Az egykori kerítő (Eutropius) mellett méltán foglal helyet a kiszolgált hispaniai szakács, Hosius, a kinek államférfiúi tehetségeit konyhaszagú szójátékok dicsérik, mert ő édesebb minden másnál, ért a *ius*-hoz (értsd a *mártás*-hoz, a *jog* helyett), a párolásban (*fūmus*) is nagy mester és a fellobbant harag hevét kitünően «le tudja főzni». Az üresfejű ficzkók csakhamar megszokott circusi és színházi tereferéjőkre térnek át, úgy, hogy utóbb már Eutropius türelmének is vége szakad, s úgy rájok förmed, mint a vén anyóka, ki a fonóban lusta eselégeit pirongatja, a miért dolguk helyett mindig csak az ünnepi czéczón jár az eszük. Erre Leo, a hajdani takács, egy Falstaff-féle alak, az Ajaxot kezdi adni. Henczegő beszédében azzal kérkedik, hogy Tarbigilt seregestül úgy szétfűjja, mint a gyapjútincseket. Társai tapssal jutalmazták beszédét, akár csak a pantomimus előadását. Még kacagtatóbb azután e hős futásának és halálának leírása. A megriasztott szarvas félelmével inában, lóra kap, de paripája testének súlya alatt egy mocsárba roskad; a jeles lovas most úgy nyög és hörög a pocsolyában, mint a disznó, melyet Hosius konyhájára szántak. A hátát érő lenge szellő simoga-

tását nyilsuhogásnak vélve, ijedtében kiszáll belőle a pára.

Végre, mikor a szükség és az általános fejetlenség már tetőfokát éri el, Stilichót hívják mentőül. Mint a fiúk, kik üzleti dolgaiban tengeren túl járó atyjuk távollétével visszaélve, könnyelmű dorbézolásnak adják magukat, de mikor gonosz szomszédjuk kifosztotta s birtokukból kikergette őket, magukba szállnak, de most már hiába sohajtoznak atyjuk után, tőle várva menekvést: úgy várják most a byzancziak is egyetlen szabadulásukat Stilichótól s fölötte bánják egykor iránta tanúsított hálátlanságukat. Végre gyalázatuk tudatára ébrednek, s a licior bárdja szégyenletében a földre hull, mint a hogyan a Maenadok, véres thyrsusaik és Pentheus letépett feje láttára, melyet örült anyja csóvált kezében, hirtelen eszükre tértek vala. Aurora maga megy gyászruhában Italiába s panasz-beszédével, a mely Romának az első könyv végén lévő beszéde párja, megkérleli Stilichót. Ezzel hirtelen félbeszakad a költemény. Tulajdonképi záradéka helyét pótolja némikép azon elegia, a mely a császári iroda egy tollvonására megsemmisült gyűlöletes kegyencz bukását ujjongó kárörömmel hirdeti.

Claudianus gúnyolódó hajlamának nem egy csipős tanújelével találkozunk apróbb költeményei között is. Egy vakbuzgó keresztényt, Jacobus lovassági ezredest, a ki a költő műveit ócsárlóan bírálta, egy elegiájában mindazon szentekre (így Zsuzsánnára és Theklára is) kéri, a kiket kiválóan tisztel, hogy kimélje meg őt. Úgy látszik, nagyobb hős lehetett az asztalnál, mint a csataterén, s jobban szerethetett bort töltögetni, mint vért

ontani, mert az üldözött jámbor óhajtásainak az a veleje, hogy mentse meg őt jó sorsa minden hadi veszedelemtől s inkább a lakomák könnyebb diadalait engedje megérnie (Kisebb költ. IX.). Egy merészebb élce azonban a torkára forrt a költőnek. Manlius Theodorus, a kinek consulságba léptét (399-ben) bájos panegyricusban üdvözölte Claudianus (XVII.), tudós ember volt, a ki egészen bölcseleti és csillagászati tanulmányaiba elmélyedve keveset, vagy éppen nem törődött az államügyekkel, holott Hadrianus, a főkamrás (*magister officiorum*), egy élelmes alexandriai, élve a jó alkalommal, magához ragadta az összes ügyek vezetését. Claudianus egy kettős distichonban (Kisebb költ. XV.) azt óhajtja, vajha az előbbi, a helyett, hogy éjjel-nappal álmodozik, inkább virrasztana, ellenben a másik, a nyughatatlan vérű, aludnék. A hatalmas egyiptomi ugyancsak meglakoltatta e tréfájaért az élcelődőt, a kinek alázatosan bűnbánó bocsánatkéréssel kellett vezekelnie (V.).

Claudianus ismerője és barátja is volt az orphikus költészetnek és theologiának, a mely a Kr. u. második század óta újra feléledt s kivált Alexandriában talált szorgalmas ápolásra. Orphikus dalokat szívesen aknázt ki hasonlatai számára. Orpheus könyvei szemében a szellem legmagasztosabb kinyilatkoztatásai sorába tartoznak. Serenához, Stilicho nejéhez intézett egy elegiájában, a kinek közbenjárásával gazdag feleségre óhajtott szert tenni (Kisebb költ. I.), jóformán az egész költemény veleje az a hasonlat, a melybe magát a thrák lantossal állítja. S még egy ízben, a Proserpina elrablásáról szóló költemény (XXXIV.) verses ajánlásában is visszatér e tárgyra, midőn elmondja, hogy valamint Orpheus hosszas hallgatás után Hercules ösztönzésére nyúlt ismét lantjához,

úgy az ő múzsáját is Florentinus keltette föl hosszú álmából. Különben már maga e költemény tárgya is az orphikus tanok legvelejét alkotó mythosok körébe tartozott, minthogy a világ teremtésére vonatkozó mystikus gondolatok rejlettek benne. Mélyebb oka volt tehát annak, hogy a költő későbbi éveiben egy nagyobb szabású époszt tervezett, a mely *Proserpina elrablását* volt elmondandó.

A szép rege az orphikus költőiskola dala és az attikai rhapsodok remek Demeter-hymnusa óta tovább fejlődött Sziciliában. Ovidius (v. ö. a II. köt. 345. s 357. l.) alighanem alexandriai minta hatása alatt dolgozta föl e mondat, de Claudianus nem merített vele ugyanegy forrásból, mert az ő műve részben a régi orphikus költemény, részben a szicíliai monda nyomán halad. Ezzel megegyezőleg az esemény színtere Enna, s Ceres elrablott leánya keresésére indulván, fáklyáját az Aetna tűzén gyűjtja meg. Különösen megemlítendő a két költeménynek egy mellékkörülményben való megegyezése, a mely azonban mélyebb jelentőségű. Az említett forrás szerint Kora (Proserpinának ott ez a neve), anyja távollétében, egy jelképes szöveten dolgozik, a mely a világegyetemet ábrázolná, elraboltatása miatt azonban e művét abba kelle hagynia. Claudianusnál is ilyenféle szöveten dolgozik Proserpina (I. 245. s k.), a melyet hazatérő anyjának szánt ajándokul, s a költő részletesen leírja a világrendszer keletkezését ábrázoló phantastikus műremeket. Venus, Pallas és Diana végzetes látogatása, melylyel a testvér-istennőt magukkal virágot szedni a mezőre csábítják, szintén megvan mind a két költeményben. Ezek alapján feltehető, hogy Claudianus egyebekben is nem egy ódon vonást tartott meg művében.

Érczes hangon indul meg költeménye az alvilág istenének haragos kitörésével, a ki sötét birodalmában nagyon elárvultan érzi magát s asszonyt szeretne a házába vezetni. Lachesisnek csak nagynehezen sikerül a dühöngőt annyira lecsillapítania, hogy Mercuriust végre magához hivatja s aztán szörnyű fenyegetésekkel megtoldott kívánságát rábízva, útnak ereszti Juppiterhez. Ez mindjárt Proserpinára, Ceres éppen felserdült egyetlen szép leányára gondol. Anyja, hogy máris sokaktól versengve körülrajongott kedves gyermekét el ne kelljen veszítenie, inkább odahagyta vele az eget és Siciliába költözött. Itt, az Aetna tövében rejtette el drága kincsét, s aztán kigyófogatón a phrygiai Ida hegyre rándult ki, anyjához, Cybeléhez.

Ezalatt Juppiter feltárja Venus előtt szándékát s megbízza őt, hogy az egyszer éreztesse hatalmát az alvilág istenségein is. E megbízása teljesítéséről azonban utóbb semmit sem olvasunk, sőt a dolog úgy fordul, hogy a mint már föntebb említettük, Venus Minervával és Dianával egyenesen a Ceres palotájába megy, hogy a hajadont onnan kicsalogassák. A szűznek isteni nénjeivel és nymphái kíséretében tett végzetes sétáját eleven színpompával írja le a költő; kiemelvén kivált Proserpina bájos alakját, hímes ruháját és vidám kíséretét, meg a Henna kértére Zephyrustól, a tavasz atyjától gyönyörű virágdiszbe öltöztetett rétek üde báját, mely ragyogó szépségével fölülmúlja a pávafark és a szivárvány színeit, továbbá a szelid dombok hullámaitól szegett tájat, egyes állományú erdeivel és csörgedező patakjaival, s a mezőkön mézet gyűjteni elszéledt méhecskéek módjára szétfutó leánysereget, a mely gyermekies örömmel szedi a virágot. Hirtelen megrendül alattuk a föld, de csak Venus tudja

e csoda okát. Pluto, kinek Allecto felszerszámozta már a négyes fogatát, a felvilág felé törtet, mint a földalatti aknából támadó ostromlók. Kocsijának kerekei vadül robognak át Enceladus óriás testén, a melyen Sicilia földje nyugszik, úgy, hogy a gigas összerándul. Pluto türelmetlenül csap kormánypálcájával a sziklára, a mely erre szörnyű roppanással megreped, a mitől még Vulcanus és a cyclopsok is megremegnek. A mint a föld megnyílik, az ég csillagai megzavarodnak pályáikon, az alvilág urának lovai pedig, a szokatlan világosságtól elvakítva, előbb visszahőkölnek, de aztán urok ostorától hajtva csak annál vadabbul száguldnak előre s a gondolatnál is sebesebben vágatnak, tajtékot túrva és szikrákat szórva patkóik nyomában. A nymphák elfutnak, Proserpinát Pluto kocsijára emeli, Minerva és Diana ugyan hűgük védelmére kelnek, de Juppiter egy villáma visszaretenti őket. Pluto úgy áll közöttük, mint az oroszán a szelíd csorda közepett. Siránczó zsákmányát csillogó ígéretekkel igyekszik hazatértében vigasztalni, azzal biztatván, hogy az ő birodalmában is vannak csillagzatok, sőt az Elysium világossága még ragyogóbb a földnél, virágok is teremnek mezein, még szebbek, mint a minők Henna rétein virulnak, s köztük egy aranygyümölcsöt termő fa is áll. S hogy végre is mind az, a mit az aether körülleg, a mit a föld terem, s a mi rajta meg a vízben él, valamikor az ő uralma alá kerül. «Mindent egyenlővé tesz a halál, s te fogsz majd a gonoszok fölött ítélni, a jóknak nyugtot adni.»

Az alvilági lelkek a lehető legünnepélyesebben fogadják új királynéjukat. Töméntelen csapatokban tolongnak eléje, hogy a bájos menyasszonyt megcsodálják. Pluto ma kivételesen derült ábrázatot mutat. Phlegethon is

kiemeli csöpögő szakállú, lángoló arcát, sürgölődő szolgálk serege látja el a fogatot, vonja félre a bevonuló pár előtt a függönyöket s díszíti a nászszobát. Elysiumi anyák biztatják gyöngéd beszéddel az ifjú királynőt, fésülik haját, adják rá a menyasszonyi fátyolt. Az egész alvilág ünnepi örömben úszik: mindenfelé lakomáznak, megkoszorúzva járnak-kelnek, idelenn eddig hallatlan énekek szakítják meg a komor csendet, minden panasz elnémul, a halálos bárczákat rejtő sors-urna nyugton marad, még az örökkön bünhödők kínjai is szünetelnek, az Eumenidák a borkeverő üstöt készítik elő, maguk is bort isznak, lágy dalt énekelnek, kigyóikat is megitatják a teli serlegekből, s fáklyaik ma ünnepi fényben lobognak. Lachesis ma nem szakít el egyetlen fonalat sem, s a halálnak most nem akad a földön semmi dolga.

A mint az alvilág esti csillaga felkelt, nászi termébe kísérik a menyasszonyt. Nászanyja a csillagokkal teli hintett ruhát viselő Éj, s a nászdalt a Jámborok éneklik az ajtó előtt. Szépen átgondolt ellentétben áll a második könyv végén a holtak országának ez ünnepe az elején leírt napos reggel vidám életkedvével.

Finom művészi tapintattal csak a következő énekben mondja el a költő a szöktetést részletesen, leírásával a hírnek a leányaért kesergő anya szívére tett hatását egyesítvén. Mindenekelőtt az epikus stílus hagyományának medrében maradó szokásos égi gyűlésjelenetek egyike következik, a melybe Juppiter az összes halhatatlanokat, még az alsóbb rendű folyamistenségeket is meghívta. Szigorúan ki van mindeniknek a rangját megillető helye szabva; az ezernyi ezer apró mellékfolyócska istenei népségének csak állóhelyek jutnak, s kecsesen támaszkodnak a najádok ki-ki vén apja vállára. A kíváncsi

nézőtömeg a faunok soraiból telik ki. Juppiter megnyitó beszéde magában foglalja az egész rege mélyebb értelmét és czélzatát. A saturnusi boldog kor elmúltával, a mely még ingyen látta el az emberiséget minden jóval, az új idők szüksége dolgozni tanította a halandókat s mindenféle találmány kieszelésére vezette őket. Az anyai érzésű Östermészet végre is megszánta az embert s Juppiternek előadta a föld sivár terméketlenségét, melyből lakói csak a legnyomorúságosabban birnak megélni. Ezért járja be majd Ceres, leányát keresvén, az egész földkerekséget mindaddig, a míg gyermeke meglettén érzett örömeiben útján mindenütt gyümölcseivel ajándékozza meg az embereket s kalászekat hint szét kigyófogatáról. De senki se merje neki, a legszigorúbb büntetés terhe alatt, a lánya szöktetőjét elárulni.

Ceres álmoktól és rossz jelektől aggasztva börtönben és bilincsekben, sanyarúságtól elkínzottan véli látni Proserpinát, ki szabadulásért esdeklő siráncózással látszik hívni anyját. Erre azonnal elbucúzik Cybelétől s hazasiet, mint a kicsinyeiért aggódó madár a fészkéhez. Rémmülettel látja meg az őrizetlenül tárva és üresen álló palotát; remegő lélekkel járja végig annak összes termeit. Drága gyermeke játék- és munkaszereit lázasan csókolgatja, majd át meg átkutatja nyugvóhelyét s minden zeget-zugot, a hol csak fellelhetni véli, míg végre hűséges dajkájára, Elektrára akad, a ki türelmetlen kérdéseinek rohamára csak aggódó habozással meri elmondani a történeteket.

Előadja, mily békés csend honolt azon nap reggelén az egész házban, míg Venus a két másik istennő kíséretében el nem jött s pajzánkodó örömmel átölelvén Proserpinát, szigorú anyját előtte korholni nem kezdé,

a miért ily gyönyörű teremtetést az égiek köréből el tudott távolítani s a magánosságba rejteni. A tapasztalatlan gyermek csakhamar játszani kezdett majd a Diana íjjával és tegzével, majd a Minerva sisakjával. Erre lakomához ültek s bőven ittak a nektárból. Venus tetteté magát, mintha nem akarná elhinni Proserpinának, hogy kinn téli időben is virulnak a rózsák, s így jutottak a szerencsétlen kirándulás ötletére. Dél tájban hirtelen éjjeli sötétség támadt, lódobogás és kocsizörgés hallatszott, de a kocsi vezetőjét nem lehetett látni. Halálos lehellet ömlött el egyszerre az egész természetén. Mire megint kivilágosodott, Proserpina is, az istennők is eltűntek. Cyane, a nymphea, aléltan feküdt a földön, s mikor úrnője után kérdezték, könnypatakká folyt szét. Achelous leányai (a Sirenek) szárnyaikon a Pelorum hegyfok szirtjeire repültek, a hol csábító énekük azóta veszedelembe sodorja az arra hajózókat (254. s k.). Mind a két átváltozást Ovidius is elmondja (Metam. V. 409. s k. és 551. s k.), de a Cyane esete nála más fordulatú.

Őszinte és mély érzés hangján szól az anya fájdalma. Az Olympuson elmondott keserű panaszára s azon kérelmére, hogy legalább mondják meg hát neki, hová lett a lánya, mélységes hallgatás a válasz, az istenek mind elfordulnak tőle. Ekkor az Aetna berkéhez siet, a hol Juppiternek a gigasok elleni győzelmével szerzett diadaljelvényei függnek, kitép két hatalmas cyprusfát, felmegy velük a járatlan utakon a hegy tetejére, mint a Tartarusból felrohanó Megaera, s a csúcson előkészíti a kiolt-hatatlan fáklyákat, melyek neki hosszú bolyongásában a szárazon és tengeren világítsanak. Így indul útnak. A gyönyörű költemény, sajnos, azon nagyszerű képpel, a mely a minden ösvényt könnyeivel öntöző s a tenger

minden partvidékét fáklyaival bevilágító istennőt állítja elénk, félbeszakad.

A bevezetésben előre jelzett tartalom értelmében (I. 20. s. k.) Ceres összes bolyongásait el kell vala mondania egészen a gabona gyümölcsének ajándékozásáig. Leszámítva egyes rhetorikai hosszadalmasságokat, különben általában elbájoló a költeményen végigvonuló igazán költői természet-felfogás, meg a helyenkint fenséges, majd vonzó kellemű hangulat, s az egészen előmlő érzés őszinte melege, a jellemzés igazsága és a leírások megkapó szemléletessége, mely mindenütt a stilus nemes tisztaságával jár karöltve. Igazán szép görög minta lehegett, a melyet e művében a későkori római költőnek tárgyába szeretettel elmélyedő műgondja ennyi sikerrel utánozott, de kár, hogy be nem fejezhetett.

Az orphikus theogoniai mythosok köréből vette Claudianus még egy nagy époszi tervéhez a tárgyat, t. i. a *Gigantomachia*-hoz. E tárgy különösen az augustusi kor udvari költőit foglalkoztatta többszörösen. Az alexandriai iskola példájára ugyanis szinte közhelylyé vált már az, hogy az államrend megmentőjének a köztársaságiak ellen vívott polgárháborúit, Zeusnak és az olympusi isteneknek a föld daczos szülöttei ellen kiküzdött diadala képeiben dicsőítették. Egy ily értelmű, nagyobb szabású költemény kidolgozását ifjú éveiben Ovidius is hosszabb ideig tervezgette (I. a II. köt. 288. l.). Claudianus is azt regéli Honorius császár hatodik consulatusát ünneplő panegyricusa ajánló elegiájában (XXVII.), a melyet 404-ben írt, hogy álmában a gigasok leveretéséről és Juppiter győzelméről szóló költeményét tette le a leg-

fölségesebb isten lábai elé s általános tetszést aratott vele. S ime ez álma valóban teljesült, mert hisz panegyricusát előadja az udvar színe előtt, ebben pedig Eridanus folyamisten Alarichnak Róma elleni támadását csakugyan a gigasok lázadásához hasonlítja (184. s k.). A győztesen hazatérő császár pedig a megmentett városba való bevonulása közben megint csak a gigasok bukását ábrázoló azon képművön (44. s k.) legelteti szemeit, a melyet talán Domitianus vésetett valaha a szarmatákon aratott diadala (93-ban) emlékére a tarpéji sziklára.

E nagy hősi époszának azonban csak az eleje (127 hexameter) maradt reánk. A mythos orphikus fogalmazásával egyezően a titanok anyja, a Föld, az égiek hatalmára irigyen s daczos fiai lenyügözéseért bosszút akarva állni, a gigasokat szüli s ő tüzeli őket lázadásra, ő fegyverzi fel őket saját tagjaival (a hegyekkel, sziklákkal és szigetekkel) az istenek ostromlására. Elbizakodottságukban ezek már azt hiszik, hogy meghódítják az eget, s vakmerő vágyaik már Venus, Diana és Minerva birtokára szomjúhoznak. De most az Olympos is csatarendbe áll ellenök. Iris összehívja valamennyi istenséget, még a folyók és tavak nemtőit is, sőt Proserpina is feljő férjével a felvilágra (az előbb tárgyalt költeményre való visszaemlékezés közbeszövésével), s Juppiter rövid beszéddel nyitja meg az ütközetet. Erre oly vadul és dühösen tomboló csatározás kezdődik, hogy a természet a világ végének elközeledtétől remeg. Az egyik az Oetát hajítja fel, a másik a pangaei hegységet. Mars rohan legelői hadi szekeren az ellen csatasorai közé, kardjával átdöfi Pelorust, azután meg Mimast, a ki éppen a hullámok öléből kiszakított Lemnos szigetével készült őt megdobni. Kigyótagjai még haldoklásában is daczosan vonaglanak

lesújtója felé. Minerva beéri azzal, hogy Gorgóját mutatja ellenei felé, a melynek hatását igen erős vonásokkal szemlélteti a költő. Egy csak az imént megkövült bajtársát sziklának nézi az egyik gigas és ellenei felé hajítja. A legnagyobb veszély fenyegeti Delost. Porphyron kigyólábaival már a tenger közepén gázol s az egész szigetet tövestül ki akarja tépni, hogy az ég felé röpitse. Az aegaei tenger agg fejedelme és leánya Thetis majd odavannak már rémületökben. A Cynthus-hegység nymphái, a kik egykoron Latonát gyermekágyán ápolták s a kisded Phoebust a vadászat mesterségére meg az íj kezelésére oktatták vala, ijedtökben felsikoltanak; Delos maga is Apollójához kiált segedelemért. Eddig tart a meglévő szöveg. A Hieronymusnál fönmaradt másfél vers arra vall, hogy a költeményt szerzője befejezéseig juttatta. Ezekben ugyanis azt kérdi Enceladustól: «Hová futsz? Bármely végére menekülsz is a világnak, az ég mégis mindenütt a fejed fölött leszen.»

Claudianus nevét a gigantomachia egy görög nyelvű feldolgozásának hosszabb töredéke is viseli. Ennek stílusa és verselési technikája a Nonnos iskolájáéval egyezik. A bevezetés, a mely a költő vállalkozását az Oceanuson való hajózáshoz mondja hasonlónak, némileg a Proserpina elrablásáról szóló költemény kezdősoraira emlékeztet. Itt is szigetekkel dobálódznak a gigasok, egyikük meg egy egész folyó vizét, sőt a másik már a tengert hörpenti ki. Pallas lándzsájával és a Gorgófővel, Kypris szépsége hatalmával harczol. Enceladus anyjától felbátorítva Zeusra támad, a ki előbb tüzesővel árasztja el, majd egy sziklát borít rá.

Nem egészen lehetetlen, hogy az alexandriai költő ifjabb éveiben előbb görögül kísérelte meg e tárgyat

feldolgozni, s csak későbbi éveiben fogott ugyanannak latin versekbe való átöntéséhez. Így a palatinusi Anthologiában (IX. 753. s k.) is olvasunk valami Claudianus neve alatt két epigrammot oly tárgyról (egy vízceppet magában foglaló kristályról), a melyet a hasonló nevű latin költő nem kevesebb, mint hét különböző változatban dolgozott fel. Egy ifjabb Claudianusról pedig, úgy mint esetleg az ismertnek fiáról, semmi tudomásunk sincsen.

A *Phoenix*-ről szóló ósrégi egyiptomi mondát is megénekli Claudianus egy hexameterekben írt szép költeménye. E mű hangja a mélyértelmű regéhez teljesen illő, nemesen egyszerű, kivált a bevezetése szabatos tömörségű s nincs benne egyetlen fölösleges vonás is. Csak ott duzzad az előadás kissé áradozóbbá, a hol a költő, miután előbb elmondta volt a csodamadár honára, életmódjára és alakjára vonatkozó hagyomány adatait, immár a földologra, újjászületésére tér át. A nemes teremtmény aggkorával beálló elernyedése, a mint ezer esztendő életszakának a vége felé közeledik, mély együttérzésre hangolja a költőt s hasonlatokkal is meg van világítva. Annál kevesebb tér jut a madár máglyája alkotórészei elszámolásának. Megható a halálára készülő madár képe s a halk könnyörgés, melylyel ravatalán a napistenhez fordul, a ki a neki szentelt tömjénre válaszul lángoló üstöke egy szálával felgyújtja a máglyát, mire az elaggott Phoenix teste elhamvad. Luna csodálkozásában megállítja fogatát, s az egész természet áhitatos csöndben figyel a megfoghatatlan tüneményre. — Nyomban az agg madár elhamvadta után felszökik porai-

ból újdonszült fia, a halálból tüstént új élet magva kél. Mások, mint Plinius és a Lactantius neve alatt rejtőző író, olyanféle fejlődési és átalakulási folyamatot föltételeznek az újjászületés csodája mögött, a minő a hernyónak pillangóvá változása. Claudianusnál ellenben az öreg madár hamvából születő ifjúnak fejlődéséről és növekedtéről szó sincsen, minthogy ő költő létére csak a szembe-
szökőbb mozzanatok kiemelésére szorítkozik. Nála azonnal felkerekedik a fiatal Phoenix, hogy apja gyeptakaróba zárt hamvait a Nilus partjára szállítsa, a hol a nap szent városában, indiai myrrha nektár illatánál édesebb lehellete száll szünetlenül az isten oltáráról, kellemes árával föl a Nilus hét torkolatáig betöltve egész Egyiptomot. Fölséges röptét még Juppiter sasa sem meri szembejöttével zavarni; s tisztelettel adózva követik őt útjában sűrű felleggé csoportosulva a madarak csapatai, hasonlóan a fényes diadalmenete élén haladó parthus király tömén-telen kíséretéhez.

A költemény végén a szerző a szent mysterium áhitatos csodálatába merül el s tömören kifejező szavakba foglalja érzelmeit: «Boldog örököse önmagadnak! te, a kinek a mindnyájunkat megsemmisítő végzet új erőt ad. Hamvaidból új életre támadsz. Aggságod enyészetbe hull, a nélkül, hogy te magad is vele múltál. Te láttad mind azt, a mi öröktől fogva történt — — neked nem sodornak a Párkák fonalat».

Keresztény tanokra való czélzásnak sehol semmi nyoma. Csak egy későbbi utánzó, a kit a kéziratok egy része Lactantiusnak nevez s már Toursi Gergely is († 594.) az ismert Lactantius Firmianus († 340.) egyházi íróval egynek tart, szőtt néhány, a biblia egyes helyeire kacsintgató czélzást átdolgozásába, az egészet pedig a nemet

és Venus hatalmát nem ismerőről, az egy személyben önmagának apjáról és fiáról szóló mysterium kidomborítására használta föl (v. ö. Claud. 23. s k.). Az eredetit vele versengve utánzóknak rendes szokása szerint általában hosszabb lére eresztette az által, hogy egyes lényegtelen részeit tetemesen kibővítette. Az egésznek arányos szép szerkezetét is elrontotta önkényes és esetlen elrendezésével s így az összhatást is nagyon csorbitotta. Hogy a két költemény valamelyes függésben áll egymással, az egyes helyeik részben szószerinti egyezésénél fogva kétségtelen. De ha a keresztény szellemű elegia szerzőjét csakugyan Lactantiusnak hitták is, abból még korántsem következik, hogy ennek okvetetlenül egynek kelljen lennie az ismert egyházi íróval, a kinek egyéb költői munkásságáról különben sem tudunk semmit. De még ha megczáfолhatatlan erősségeken alapulna is a Claudianus átdolgozásának ez elegiánál ifjabb volta, akkor sem lehetne tőle azon érdemét elvitatnunk, hogy elődje munkáját mesterkézzel gyúrta át s megint visszaadta a tisztes ősi regének a maga eredeti jellemét.

Azt azonban, Claudianus érdemeit teljesen elismervén, nem lehet tagadnunk, hogy erősen túloz az a görög distichon, a mely a senatus indítványára Honorius és Arcadius császároktól neki a Trajanus forumán állított szobor talapzatán a «legesleghíresebb» költőnek nevezi szerzőnket, a ki ugyane feliraton a tribunus és notarius címeket is viseli. Még merészebb e párvers azon állítása, hogy Claudianus Vergilius szellemét és Homeros műsáját egyesíté egymagában. De annyi tény, hogy az igazi költői tehetség ihlete élt lelkében, s hogy művei a mély érzésből és szabadon játszó képzelemből fakadó alkotóerő magas mértékére vallanak egyrészt, másfelől pedig

a forma oly biztos és szabatos kezelését mutatják, a mely ily későkori írónál igazán meglepő s csak kiváló tehetségének a tanújele.

Namatianus.

Róma fönsége és Italia bájos képe még egyszer elének tárul azon takaros elegiai párversekbe foglalt kedves ütleírásban, a melyet Kr. u. 416-ban szerzett *Rutilius Claudius Namatianus*. A galliai származású magasrangú tisztviselő legutóbb a városi praefectus méltóságában állott Rómában, a minek utána háborús viszontagságoktól zaklatott földjei hívására, meg hogy pusztuló birtokainak rendezéséhez lásson, honába való visszatérésre szánta el magát. Nehéz szívvel vált meg az örök várostól és Italiától, mert mind a kettőnek lelkes híve és bámulója volt. Búcsúzásul megható szavakban tolmácsolja ez érzelmeit, s bánatos búcsúbeszéde önkéntelenül a lelkesült dicsőítés énekévé lendül föl.

Boldogoknak magasztalja azokat, a kik Rómában születtek, az előkelő ősnemes családok sarjait, de még azokat is, a kiknek bölcseje legalább a város közelében, Latium földén ringott. Dicséri azon intézményt, a mely szerint a curia idegen származásúak érdemei előtt is nyitva áll, s hogy így külföldiek is részesei lehetnek azon nemzeti genius áldásainak, a melynek hő tisztelői. A senatust az istenek olympusi gyülekezetéhez hasonlítja. A tiszteletreméltó városban az istenek és emberek anyját, a napkelettől napnyugatig terjedő földkerekség urát látja. A világon szétszórt népek sokaságának e város közös hazát adott, az *urbs*-ot mintegy az egész *orbis*-ra tági-

totta ki. Nagylelkűen Venus és Mars fogadott gyermekeivé emelte a legyőzötteket, mert uralmában az erőszelidséggel párosul. Róma szereti azokat, a kiket meghódított. Azért tisztelik is őt a földkerekség minden zugában Minerva- és Bacchus-, Triptolemus-, Apollóval és Herculesszel, a nagy szabadító istenségekkel egy sorban. Szelid igáját szabadok nyakai viselik. Nincs is az övénél szebb birodalom, mert Róma nem katonái töméntelen számának, hanem szellemi felsőbbségének köszöni uralmát. Legfőbb dicsősége az, hogy megérdemli főhatalmát. S mily fölséges egy város! Csodálattal és elragadtatással emlékezik a búcsúzó a fényes templomokról, az óriási vízvezetéki ívekről, a számtalan közkútról és medenczéről, melyek hús és egészséges itallal szolgálnak, nemkülönben a palotákat környező árnyas ligetekről és a telet nem ismerő enyhe éghajlatról. Szilárdul bizik az áldott város elpusztíthatatlanságában, a melynek az a sorsa, hogy látszólagos végromlásából mindig újra meg újra feltámadjon: Brennus, Pyrrhus és Hannibal esete a tanúi. Valamint a lefelé fordított fáklya csak annál hevesebben lobog, úgy Róma is minden múltó megaláztatásából csak annál dicsőbben emelkedett megint föl. Máris 1169 esztendő; s a míg a föld el nem pusztul, a míg az égről a csillagok le nem hullanak, addig Róma is élni fog. Azért hajtsák is végre igája alá a gótok is daczos nyakukat, küldjék továbbá is a Rajna, a Nilus és Afrika tájai aratásukat Rómának. De Latiumban is teljenek a csűrök a dúsan termő barázdák ajándokából, s bőven csorduljon az italiai nektár a sajtókból. A Tiberisen föl és alá s a tengerről a száraz felé, meg innen vissza, sűrűn járjanak a súlyosan megrakott kereskedőhajók.

Ez utolsó kívánsága a búcsúzóinak gondolatát a saját utazására tereli. Elégülten tekint még egyszer vissza simán lefolyt hivataloskodása idejére. Bárhol rendeli is sorsa élte végét elérnie, akár szülőföldén, akár Rómában, ha ugyan kegyes végzete ide még egyszer visszavezérli, csak azt óhajtja, vajha e város emlékében tartaná őt, a kit már ez is fölötte boldoggá tenne. Mily szembeszökő az ellentét e későkori, vidéki költőnek a fővároshoz való meleg ragaszkodása, meg egy Juvenalisnak, az idegenek beözönlése által a Quirinus igazi fiai számára tűrhetetlenné vált Róma sivárságán való elkeseredett panasza között!

A megindító búcsúzás (165. s k.) szinte Ovidiusnak ama siralmas éjszakájára emlékeztet. Könnyes szemekkel válik meg Namatianus barátaitól, kiknek egyike, Rufius Volusianus császári kancellár (a kinek a vezetéknéve, sajnos, sehogyan sem akart beleilleszkedni a versmértékbe: 419. s k.), elkíséri őt (167. s k.). S még a Tiber torkolatától is, a hol 15 napig kell kedvező szélre várva vesztegelnie, újra visszatérnek vágyó szemei és gondolatai a hét halomhoz. Az igaz, hogy nem a felszálló füst-ről ismer otthonára, mint Odysseus szeretett szülőföldére, mert Róma fölött tisztán ragyog az égbolt, hisz itt még a nap is fényesebben virrad meg, mint egyebütt. De mintha a színkör ujjongó zaját s a teli színházak tetszésviharát egész idáig elhozná a szellő hozzá.

Minthogy a gótok az idő szerint bizonytalanokká teszik az országutakat, inkább a tengeri utat választja. Olvasója napról napra s állomásról állomásra kísérheti őt lassú partmenti útjában. Az egyes kikötők helyzetét és nevezetességeit, az érintett városok, szigetek mondait és szokásait mind elbeszélése koszorújába fonja a költő, s nem

egy érdekes, vágy kedves intermezzo, szeretett rokonokkal, vagy ismerősökkel való örvendetes találkozás szövődik közbe. Lucilius és Horatius humorosabb útleírásainál jóval szélesebb keretben az antik élet és tájfestés jókora része tárul itt elénk, még pedig igen élvezhető alakban, minthogy a szerző épp oly jól ért a szemléltető ábrázolás, mint az érdekkeltő elbeszélés művészetéhez. Itt-ott egy-egy elpusztult, vagy elhagyott város, vagy egy-egy ódon várkastély romjai regényes hangulatot is elegyítenek a kép színei közé.

Történelmi emlékeken és szemlélődéseken andalodik el egy régi római tábor maradványainak láttára, a melynél (a Hercules kikötőjében) körülbelül 500 esztendővel az előtt Lutatius Catulus M. Aemilius Lepidust legyőzte volt. Ez a vereség eszébe juttatja a következő nemzedékek három Lepidusát is, a kik szintén összeesküvők, vagy árulók valának (293. s k.). Igilium szigete, a hol a gót háborúban a római menekvők oltalomra letek, gondolatait a legközelebbi multa tereli (325. s k.). Érdekes a centumcellaei meleg-fürdőkbe való kitérés (237. s k.), a mely város kikötője oly eleven szemlélhetőséggel van rajzolva, hogy szinte látni véli az ember, továbbá a Volaterra környékén lévő sótelepek meglátogatása (475. s k.). Ilva szigetének gazdagon jövedelmező vasbányái szinte önkéntelenül arról elméldtetik a költőt, mennyivel hasznosabb és szükségesebb a szerény vas a kárhozatos arany csillogó érczénél (351. s k.). Faleriiben víg szüreti népiünnepen vesznek részt az utasok. Ugyanitt egy halászatra csábító szép tó is van, de ennek zsidó bérlője nagy lármával tiltakozik az utasok ily szándéka ellen. De bezzeg a költő sem marad neki e szűkkeblűségeért adója! Heves kitöréssel fordul a gyűlölt nép

ellen, azt óhajtván, vajha Pompejus és Titus hadjáratai soha meg se hódították volna Judaeát, mert azóta e nemzet mételye mind szélesebb körben terjed, s ma már «a legyőzöttek szorongatják meghódítóikat» (371—398.). Nem kevésbbé élesen kel ki a nyakas pogány a Capraria szigetén lakó szerzetesek ellen is (439. s k.), e «világkerülő fajzat» ellen, a mely tanúk nélkül akar élni, önként kárhoztatja magát nyomorra csak azért, hogy a nyomor elől kitérjen. Mily eszeveszettség is, a rossztól való félelemből a jóról önként lemondani! Emberggyűlöletüket a Bellerophon örületes búskomorságához hasonlítja (439—452.). Gorgon szigetének feltüntére ismét felháborodással emlékezik meg az ott elevenen eltemetkezett híres remetéről. A furiák üldözték, úgy mond, e hívót ide, hogy az emberek és a világ elől menekülvén, e ronda zugba rejtőzzék. A szerencsétlen azt hiszi, hogy az égnek kedve telik a pizsokban, s kegyetlenebb önmaga ellen, mint a megsértett s bosszúálló istenek. E hit kárhózatosabb még a Circe mérgénél is, mert ez csak a testet torzította el, míg amaz a lelket is elundokítja (515—526.).

Pisa vásárterén a fiúi kegyelet meghatottságával szemléli atyjának, Etruria egykori helytartójának szobrát, a kinek emlékét különben a Flaminius-féle úton is látta volt (575. s következő v.). Alkalmilag nem egy tekintélyes és érdemes barátja jellemképét is közbeszövi, s általa egy-egy, irodalomtörténeti szempontból érdekes, egyéniséggel is megismerkedünk. Így pl. valami *Lucillus*-szal, a kinek szatiráit Namatianus a Turnus- és Juvenaliséival helyezi egy polczra (603. s köv.). Az imént említett fürdők ki- és bejáratánál a forrásuk eredetére vonatkozó monda verses leírása olvasható, a melynek

valami *Messalla* (267. s k.) volt a szerzője, a kit Symmachus barátjának, kora nevezetesebb költőjeként s előkelő állású férfiúnak (a testőrség parancsnoka és később városi praefectus volt) tanulunk ismerni.

Trituritában az utasokat a rosszabbra fordult időjárás vesztegelni kényszeríti. Unalmukat vadászattal űzik el. Ennek leírása és a sárga hullámaival a partot elárasztó tengernek képe zárja be az első könyvet.

A másodikból, sajnos, csak egy kiesiny, de történelmi tekintetből érdekes részlet maradt fenn. A szerző a senatus azon pártjához tartozott, a mely Stilichónak a germán Radagaisus betörése ellen Alarichhal kötött szerződését Italia szent földje elleni árulásként kárhoztatta. A mint az utasoknak az Apennin hegyláncz tűnik szemükbe, mint a melyet második falul állított a természet Rómának az északról jövő támadások elleni sánczául, — Namatianus igazságtalan gyűlölettel förmed a már nyolcz évvel előbb orgyilkos kéztől elesett államférfiú emlékére, a ki szerinte Italiát a gótok-, hunnok- és alánoknak kiszolgáltatta és Rómát, még mielőtt be vették volna, prédára bocsátotta. Még ennél is nagyobb bűneül rója fel neki azt, hogy a Sibylla szent jóslatait el merte égetni. Még Nerónál, az anyagyilkosnál is átkozottabb ő, a ki a földkerekség anyját sújtotta halálos csapással (II. 60.).

Ez a dühös kifakadás is azt bizonyítja, mily őszinte szívvel és rendületlen hittel ragaszkodott még e vidéki származású költő is Rómához, s mennyire összeforrott annak sorsa a saját lelkével. A világ urává hivatott város isteni rendeltetése ugyanazon ragyogó fényben áll még az ő szemei előtt is, mint a minőben azt hajdan a rudiaei ihletett lantos látta vala.

E büszke hitökhöz hívek maradtak az itt áttekintett kilencz évszázad összes latin költői. A férfias érzület és erő szelleme az, a mely a római nemzettel együtt annak műzsáját és e műzsa alkotásait is megkülönböztetően jellemzi. E jellemvonás erős kidomborulásában mutatkozik ez alkotások nagysága, de fogyatékosága is egyúttal. A hatásos ábrázolás, a nyomatékos és velős kifejezés, az érczes hangzás legmagasb fokára való törekvés ott, a hol túlságba csap, hovatovább természetellenességre és dagályra vezet. A szív őszinte hangjai mind ritkábbakká lesznek. Az iskola a modorosságot neveli nagyra. De fegyelmének mégis csak meg volt legalább az az egy haszna, hogy neki köszönhető, ha a művészet, jóllehet csak a hagyomány szűk medrében szorongó művészet ideáljai nem kallódtak el oly könnyen, s hogy a classicus külalak bélyege magukban véve csekélyebb becsű műveknek is bizonyos nemességet kölcsönzött.

TARTALOM.

A CSÁSZÁRKOR KÖLTÉSZETE.

	Lap
<i>Első fejezet. Tiberiustól Claudiusig.</i>	1—46
Tiberius. Caligula. Claudius. Csillagvizsgáló költészet.	
Germanicus. Az u. n. Manilius. Meseköltészet.	
Phaedrus.	
<i>Második fejezet. Nero kora</i>	47—252
L. Annaeus Seneca. Epigrammok. Apokokyntosis.	
Nero. A pásztorköltemény. Calpurnius. A Pisót di-	
csőítő költemény. Seneca végső évei. A dráma. A	
Seneca-féle tragédiák. Octavia. Curiatius Maternus.	
Az éposz: Lucanus. Leíró költészet. Aetna. Columella	
kertészeti költeménye. A tenger halairól szóló pseu-	
doovidiusi költemény. Iskolai költészet. Elégia Dru-	
susra. Maecenasról való elégiák. Szatira és regény.	
Persius. Petronius.	
<i>Harmadik fejezet. A Flaviusok kora</i>	253—427
Domitianus. Epikus költészet. Valerius Flaccus. Silius	
Italicus. A latin Ilias. Statius. Martialis. Sulpicia.	
<i>Negyedik fejezet. Trajanus kora</i>	428—468
Az ifjabb Plinius s a tőle említett költők. Juvenalis.	
<i>Ötödik fejezet. Hadrianus és utódainak kora</i>	469—508
Hadrianus. Florus. Venus éjjeli ünnepe. Az új iskola.	
<i>Függelék. Az utolsók</i>	509—549
Ausonius. Claudianus. Namatianus.	

BETŰRENDES TARTALOMJEGYZÉK.

Alphius Avitus 480.
Annianus 486 sk.
Antistius 209.
Apuleius 484 sk.
Arrius Antoninus 428.
Atellana 5, 79 sk.
Servius Augurinus 434.
Decimus Magnus Ausonius 509 sk.

Caesius **B**assus 120, 210 sk.
Saleius Bassus 253.

Calpurnius 67 sk.
Titinius Capito 430.
Carus 377.
Catullus, az ifjabb 80.
Julius Cerialis 377.
Claudius Claudianus 518 sk.
Clutorius Priscus 3.
Columella 193 sk.
C Cominius 4.

Domitianus 254 sk.

Elegia 65, 201 sk. 434.
Ennius 298.
Epigramm 7, 49 sk. 66, 184, 209, 212, 242, 248, 378, 415, 420, 432, 507, 529.

Faustinus 389.
Fescenninae 481, 524.

Firmicus Maternus 29 sk.
Flaccus 377.
Annius Florus 472 sk.
Fronto 486 sk.

Cn. Lentulus **G**aetulicus 10 sk.
C. Rutilius Gallicus 314. 324.
Claudius Caesar Germanicus 6 sk.

Hadrianus 469 sk.

Italicus 311.
C. Junius Juvenalis 436. sk.

Lactantius 541 sk.
T. Livius 157 sk. 287 sk.
M. Annaeus Lucanus 51 sk. 135 sk.
Lucilius, az ifjabb 80, 192 sk.
Lucillus 547.

Manilius ? 12 sk.
Marianus 480.
M. Valerius Martialis 374 sk.
Curiatius Maternus 131 sk.
Messalla, az ifjabb 548.
Mimus 80.
Curtius Montanus 209.
Mummius 79.

Claudius Rutilius **N**amatianus 543 sk.
Nero 53 sk. 61 sk. 147.
Nerva 65.

- O**vidius 8, 197 sk. 201.
Sextius **P**aconianus 10.
 Remmius Palaemon 120, 209 sk.
 Pantomimus 81 sk.
 Passennus Paulus 434.
 A. Persius Flaccus 209 sk.
 Petronius Arbiter 224 sk.
 Phaedrus 34 sk.
 C. Calpurnius Piso 69, 73 sk.
 Calpurnius Piso, az ifjabb 434.
 Plinius, az ifjabb 430 sk.
 Pollius Felix 314.
 Pomponius Bassulus 435.
 P. Pomponius Secundus 83 sk.
 Posidonius 28, 176 sk. 191.
 Praetextata 124 sk. 212.

 Vergilius **R**omanus 434 sk.
 Caninius Rufus 428 sk.
 Canius Rufus 376.
 Octavius Rufus 434.

Scaevus Memor 377.
 Mamercus Aemilius Scaurus 5,
 83.

 L. Annaeus Seneca 48 sk. 75 sk.
 Septimius Serenus 481 sk.
 Septimius Severus 314.
 Silius Italicus 283 sk.
 Silo 81.
 L. Cornelius Sisenna 33.
 Vestricius Spurinna 429.
 P. Papinius Statius 313 sk.
 Stella 314, 377.
 Sulpicia 426 sk.
 Szatira 547.

Terentianus Maurus 482 sk.
 Tetradius 513.
 Thræsea Paetus 167.
 Tiberius 1 sk.
 Titus 253.
 Tragédia 5, 83 sk, 184, 431.
 Turnus 377.

Valerius Flaccus 261 sk.
 Varro, az ifjabb 377.
 Vigjáték 434 sk.
 Vindex 329.
 Voconius Victor 377.
 Manilius Vopiscus 314.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

KÖNYVTÁRA 736 /1951/ N. SZ.